Farkas Márton

KATONAI ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM 1918-BAN

Akadémiai Kiadó, Budapest

FARKAS MÁRTON

KATONAI ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM 1918-BAN

FARKAS MÁRTON

KATONAI ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM 1918-BAN

A hadsereg szerepe az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásában

Szocializmus Alapjai Tanszék
1207/78
E 83

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

Lektorálta

KŐVÁGÓ LÁSZLÓ

© AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

Ak: 862 k 6973

69.67633 Akadémiai Nyomda, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 7

Az osztrák—magyar hadsereg helyzetének alakulása a háború kezdetétől 1918 elejéig 13

Az első imperialista világháború kitörésének okai és jellege 13

Az osztrák—magyar fegyveres erők a világháború kitörésének idején 16

A Monarchia hadserege az 1914-től 1917 végéig terjedő hadműveletekben 25

A hadsereg válságának kibontakozása a háború első három évében 32

Az osztrák—magyar hadsereg forradalmi erjedése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után 46

A hátország és a Monarchia hadseregének állapota a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme idején 46

A hadsereg forradalmi erjedésének megindulása (1917. november — 1917. december) 54

Az imperialista béke létrehozásának és a hadseregben megindult forradalmi erjedés felszámolásának kudarca (1917. december — 1918. január) 61

A forradalmi erjedés fokozódása a keleti front alakulatainál és a hátországi csapatok körében 74

Az osztrák—magyar hadsereg forradalmi válságának kibontakozása és általánossá válása (1918. február — 1918. június) 85

A fegyveres erők forradalmi válságának kibontakozása 86

A forradalmi válság kibontakozását megelőző lázadások 1918 januárjában 86

A forradalmi válság kibontakozását megindító cattarói felkelés 88

A forradalmi válság kiszélesedése 1918 február—márciusában 93

A hadsereg-főparancsnokság erőfeszítései a hadsereg forradalmi válságának felszámolására 100

A szovjetellenes katonai intervenciók (1918. február 18. — március 3.) 100

A forradalmi mozgalmak letörésére hozott adminisztratív intézkedések 102

A „hazatérők mozgalma" és a megfékezésére irányuló erőfeszítések 107

A hadvezetőség erőfeszítései 1918 tavaszán a katonai győzelem kivívására és azok következménye a hadsereg katonapolitikai helyzetére 125

A hadsereg forradalmi válságának elmélyülése (1918. május—június) 138

Katonai lázadások és felkelések 138

A hátországi csapatok bomlása a lázadások és felkelések nyomán 161

A hadvezetőség erőfeszítései a hátországi fegyveres erők bomlási folyamatának feltartóztatására és felszámolására 163

A hadsereg általános bomlásának kezdete az elmélyült forradalmi válság időszakában (1918. június 15. — szeptember 15.) 173

A piavei offenzíva (1918. június 15—20.) 173
A piavei katasztrófa következményei 180
A délnyugati hadsereg anyagi és fizikai erejének leromlása, személyi állományának lecsökkenése 181
A hadsereg általános bomlásának kezdete 188
Az általános bomlási folyamat feltartóztatásának kudarca 200
Az „ideológiai ellenoffenzíva" meghiúsulása 200
A hadvezetőség adminisztratív intézkedéseinek sikertelensége 207
A hadvezetőség hadászati-védekezési koncepciójának összefonódása az ellenséggel való kompromisszumos megegyezést célzó diplomáciai manőverekkel 211
A hadsereg a forradalmak és a felbomlás küszöbén 217
Az antant balkáni áttörése és Bulgária kapitulációja 217
A hadvezetőség intézkedései a délkeleti arcvonal kiépítésére 220
A hadvezetőség az azonnali fegyverszünetért és békéért 225
A hadsereg-főparancsnokság a Monarchia átszervezéséért a polgári demokratikus forradalmak előestéjén 232
A Monarchia hadserege az objektív forradalmi helyzet kialakulásának időszakában (1918. szeptember 15. — 1918. október 24.) 242
A front- és hátországi csapatok általános bomlása a császári manifesztum kiadásáig terjedő periódusban (1918. szeptember 15. — október 16.) 242
A frontcsapatok felbomlásának és a hátországi csapatok forradalomhoz való csatlakozásának előkészítő szakasza (1918. október 16. — október 24.) 259
A hadsereg felbomlása és a katonatömegek részvétele a polgári demokratikus forradalmak győzelmében (1918. október 24. — november 15.) 271
Az antant offenzívája a délnyugati fronton (1918. október 24.—november 3.) 271
Az offenzíva céljai. Az osztrák—magyar hadvezetőség kísérletei az offenzíva elhalasztására 271
Az offenzíva lefolyása 276
Az osztrák—magyar délnyugati hadsereg felbomlásának folyamata a különbéke és az azonnali fegyverszünet felajánlásáig (1918. október 24.—október 28.) 284
A különbéke és az azonnali fegyverszünet felajánlása és annak hatása a hadsereg további bomlására 298
A hátországi alakulatok szerepe a Monarchia népei polgári demokratikus forradalmainak győzelmében 306
A prágai forradalom (1918. október 28. — október 30.) 306
A délszláv forradalmak (1918. október 29. — december 1.) 310
Az osztrák forradalom (1918. október 30. — november 12.) 315
A magyar polgári demokratikus forradalom (1918. október 30. — november 16.) 320
A délnyugati osztrák—magyar hadsereg felbomlásának meggyorsulása a páduai fegyverszüneti tárgyalások idején (1918. október 29.—november 4.) 352
A hadsereg végleges felbomlása (1918. november 5. — november 15.) 381
A délnyugati front alakulatainak végleges felbomlása 381
A délkeleti arcvonal és az egykori „keleti hadsereg" csapatainak felbomlása 396
Zárszó 419
Rövidítések 423
Névmutató 425

BEVEZETÉS

Fél évszázada, hogy Középkelet-Európában felbomlott az az állam, amely a cári Oroszország mellett leginkább kiérdemelte a „népek börtöne" elnevezést: az Osztrák—Magyar Monarchia az első imperialista világháborúban elszenvedett katonai vereség, valamint elnyomott népeinek a dualista rendszer válságából fakadó s a Nagy Októberi Szocialista Forradalom által megtermékenyített polgári demokratikus (nemzeti) forradalmainak győzelme következtében 1918 október végén — november elején megsemmisült.

A Duna menti Monarchia pusztulásának mindmegannyi kérdése, a felbomlástól kezdve napjainkig, a nemzetközi tudományos érdeklődés középpontjában áll: az elmúlt évtizedek a felbomlás okait keresve, a folyamat menetét és az abban résztvevő erők szerepét kutatva a memoárok és tudományos igényű szakirodalom légióját hozták létre, amely kifejezésre juttatta mind a „vesztesek", az egykori Monarchia és a császári Németország vezető köreinek önigazoló, felelősséget áthárító, másokat „felelőtlenséggel, bűnös mulasztással" vagy „nyílt árulással" vádoló, mind pedig a „győztesek", az antant és az utódállamok vezetőinek dicsekvő és a Monarchia felbomlasztásában kifejtett „történelmi szerepüket" mérhetetlenül felnagyító, továbbá a forradalmi tömegek „józanságát" vállveregetően megdicsérő „nézeteit", csakúgy, mint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta eltelt időszak nemzetközi imperialista célkitűzéseit.

A világszerte virágzó (és virágzott) burzsoá történeti iskolák koncepcióinak realizálódása természetesen az egyes országok és vezető köreik érdekei szerint más és más részeredményeket, gyakran egymással éles ellentétben álló megállapításokat és következtetéseket mutat, amelyek sokrétűsége, bonyolultsága, egymáshoz való kapcsolata és viszonya mind sürgetőbben veti fel egy alapos, átfogó marxista—leninista historiográfiai mű elkészítésének szükségességét.

A historiográfiai áttekintés annál is inkább indokolt, mert az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása kezdettől fogva élénk érdeklődést váltott ki és vált ki mindmáig a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban is: a dunai Monarchia pusztulása s annak minden történeti és aktuális politikai következménye minduntalan a forradalmi marxisták, politikusok és tudósok kutató górcsöve alá került. E gondos vizsgálat a második világháború utáni kapitalista integrációs törekvések idején (amely törekvések egy része az egykori Monarchiát tekinti az „európai integráció" előfutárának) napjainkban még inkább elmélyült. S ha a marxista—leninista történettudomány tudományos alapvetése, hogy ti. az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása történelmileg haladó, igazságos és jogos volt, általánosan elfogadott is, a Monarchia elnyomott népeinek harcáról, közelebbről annak jellegéről, közvetlen eredményeiről és a szocialista forradalomhoz való viszonyáról alkotott ítélet korántsem egyértelmű: míg a marxista történészek jelentős része a Monarchia népeinek forradalmi harcában az osztály- és nemzeti elnyomás alóli felszabadulás heroikus kísérletét látja, az egykori utódállamok területén létrejött népi demokráciák egyes történészei hajlamosak a „minden úgy van jól, ahogy megtörtént" szemléletben a nemzeti harcot fölérendelni a szociális felszabadulásért folytatott harcnak. Így adódik azután az a helyzet, hogy e szemlélet képviselői megelégednek a polgári demokratikus forradalmak győzelmének és annak következményeként kialakult burzsoá utódállamok létrejöttének tényével, ahelyett, hogy azt is vizsgálnák: mik voltak a gátjai ezen forradalmak nagy többsége szocialista forradalmakká való átnövésének és a testvéri szocialista köztársaságok megteremtésének az egykori Monarchia területén.

Míg azonban a marxista történészek közötti véleményeltérések kiküszöbölésére mindinkább megérik az idő, egyre jobban mélyül a szakadék a burzsoá történeti iskolák képviselte nézetek és a marxista—leninista történettudomány felfogása között, mivel korunkban ezek a burzsoá nézetek, még élesebben mint valaha, a nemzetközi imperializmus szovjetellenes, szocialista világrendszer-ellenes ideológiai fegyverei lettek, és az ellenük való kíméletlen és lankadatlan harc az imperialista ideológiai rendszer elleni harc szerves részét képezi.

Ha a marxista—leninista történettudomány — s köztük a magyar történettudomány — a Monarchia gazdasági és politikai rendszere felbomlásának folyamatát illetően mind sikeresebben száll is vitába a burzsoá történeti iskolák tendenciózus nézeteivel, megállapításaival és leplezi le azokat, az osztály- és nemzeti elnyomás leghatalmasabb eszközének, a hadseregnek a felbomlásban betöltött szerepével kapcsolatban azonban ma még kevésbé

tudja szembeállítani a burzsoá történettudomány ferdítéseivel a tudományos bizonyítékok sokaságát.

Történettudományunk eme adóssága abból adódik, hogy eddig más, a szocialista építés menetében primérebben jelentkező történettudományi problémák megoldására kellett koncentrálnia figyelmét és erejét, s mellőzte a Monarchia felbomlásában nagy szerepet játszó fegyveres erők vizsgálatát, néhány kisebb lélegzetű vállalkozástól eltekintve, amelyek eredményei résztanulmányokban, feldolgozásokban, inkább csak problémafelvető módon jelentkeztek.

Ma már azonban mind jobban sürget az idő, hogy a marxista—leninista történet- és hadtudomány a fegyveres erővel kapcsolatos kérdésekre is mielőbb kimerítő és kielégítő választ adjon, tisztázza annak a több, mint nyolcmillió katonaruhába öltöztetett embernek — elsősorban munkásnak és parasztnak a sorsát, állásfoglalását és magatartását, akinek feladata belsőleg a pusztulásra ítélt Osztrák—Magyar Monarchia osztály- és nemzeti elnyomó rendszerének fenntartása, külsőleg pedig uralkodó osztályai hódító törekvéseinek megvalósítása lett volna.

*

Ez a munka azzal a céllal készült, hogy — korántsem a teljesség igényével, de a történelmi hűségre törekedve (sokszor az események órára és percre történő regisztrálásával is) — a hadseregben bekövetkező politikai fejlődés: a forradalmi erjedés, az azt követő forradalmi válság és a válságnak a forradalomba való átcsapása folyamatának felvázolásával bemutassa a forradalmi katonatömegek effektív részvételét egyrészt a Monarchia államrendszerét megdöntő polgári demokratikus forradalmakban, másrészt a forradalmak győzelmét indirekt módon elősegítő forradalmi jellegű katonai felbomlásban, kifejezésre juttatva azt, hogy a katonatömegeknek a Monarchia megsemmisítésében kifejtett harca és elért győzelme a munkásosztály és a többi dolgozó osztály és réteg harcának és győzelmének részeként, történelmileg haladó, igazságos és jogos volt, — jóllehet ez a harc és győzelem sajátos okok és ellentmondások következtében nem vezetett el a Monarchia elnyomott népeinek társadalmi felszabadulásához. Fontos feladatnak tekintettük továbbá, hogy a fegyveres erőben bekövetkezett politikai fejlődéssel párhuzamosan bemutassuk a Monarchia vezető köreinek s mindenekelőtt a politikáját reprezentáló és végrehajtó hadvezetőségnek kétségbeesett erőfeszítéseit és egyre fokozódó, kudarccal végződő harcát a hadsereg, s vele a Monarchia megmentéséért, valamint az imperialista célok adott lehetőségek szerinti eléréséért.

A vázolt célkitűzés a munka jellegét, eszközeit eleve meghatározta. A hadseregben bekövetkező politikai fejlődés ábrázolásának igénye a mű helyét a katonapolitikai munkák között jelölte ki, amelynek következményeként az általános gazdasági, társadalmi, politikai, továbbá a hadászati, hadműveleti és harcászati problémák együttható, korrelatív és értelmező funkciót nyertek s feljogosították a szerzőt azoknak a szakirodalom s nem az eredeti források alapján történő bemutatására. Az a körülmény pedig, hogy a hadsereg politikai fejlődésének vizsgálata a marxista—leninista had- és történettudomány még ezutáni nagy feladatai közé tartozik, az e kérdésekkel foglalkozó szintén nagy mennyiségű szakirodalom ismeretében arra késztetett, hogy lehetőleg a hiteles levéltári források elsőbbségét biztosítsuk és az azokban összegeződő tények bemutatásával törekedjünk a történeti valóság ábrázolására.

Ennek a módszertani elvnek következetes alkalmazása azzal a negatívummal járt, hogy terjedelmi problémák miatt nem maradt hely a hadsereg szerepével foglalkozó burzsoá memoár- és szakirodalom tendenciózus és sokszor történelemhamisító megállapításainak részletes bírálatára, illetve erre csak a legdurvább hamisítások esetében nyílott lehetőség.

A műben elmondottak bizonyító anyaga így nagy többségében levéltári forrásokra támaszkodik, a két nagy hadtörténelmi levéltár, a bécsi Kriegsarchiv (KAW) és a budapesti Hadtörténeti Intézet és Levéltár (HIL), továbbá a fontos forrásokkal rendelkező bécsi Staatsarchiv (StAW), Budapesti Országos Levéltár (OL), a potsdami és drezdai Állami Levéltár, valamint a Bajor Állami és Hadtörténelmi Levéltár (München), a prágai és a pozsonyi Állami Levéltár anyagára.

Ha az említett levéltárakban található és felkutatott forrásanyag mennyisége ki is elégít, nem hallgatható el az a tény, hogy igen sok, az események menetét meghatározó probléma megoldását elősegítő levéltári anyag nem volt fellelhető. Ennek döntő oka kétségkívül a levéltári állagoknak a világháború utáni, majd a II. világháborúban bekövetkezett nagymérvű pusztulása.

A Monarchia hadseregének felbomlásáról a bécsi Kriegsarchiv rendelkezik a legbecsesebb anyagokkal. A kutatás menetében azonban az is kiderül, hogy alapvetően fontos források nem találhatók meg, mivel az iratok tekintélyes része 1918 novemberében a Ronge vezérkari ezredes (a hadseregfőparancsnokság kémelhárító osztályának vezetője) által elrendelt megsemmisítő akció áldozatául esett, ami pedig megmaradt, a II. világháború idején pusztult vagy kallódott el.

E tekintetben bizonyos segítséget a H. v. Kerchnawe-féle okmánypublikáció jelent (Der Zusammenbruch der Österr.—Ungar. Wehr-

macht im Herbst 1918. München 1921.), amelyet a Ronge-féle akció után megmaradt, igen bőséges anyagokból állítottak össze. A válogatás kétségkívül önkényes volt, s azt a célt szolgálta, hogy megalapozza a „tőrdöfés" legendáját, és a felbomlásért kizárólag a magyar csapatokat tegye felelőssé. A Kerchnawe-féle okmánypublikáció a felbomlás és a katonák forradalmi harcának menetéről nélkülözhetetlen forrásokat tartalmaz. Használata a nemzetközi történeti szakirodalomban általános, sőt az egyetlen hiteles forrásként kezelik, annak ellenére, hogy tendenciózussága vitathatatlan.

Az említett nehézségek ellenére a bécsi Kriegsarchiv — főleg egy kis kutatói szerencse esetén — az eddig feltáratlan fontos anyagok mérhetetlen bőségét adja.

A levéltári anyagok feltárásával kapcsolatos nehézségek a budapesti Hadtörténeti Intézet és Levéltárban lényegében véve hasonló módon és hatásfokkal jelentkeznek. Ha itt az anyag könnyebben hozzáférhető is, a kutatók munkáját mégis megnehezíti a felhalmozott anyag segédleteinek (tárgymutatóinak) hiánya. Ezek a segédletek ugyanis a második világháborúban és az azt követő években megsemmisültek, és a kutatók az azóta készült, semmi esetre sem kielégítő ideiglenes inventár alapján az „első világháborús gyűjtemény" címet viselő hatalmas anyagot csomónként kénytelenek átnézni. Az itt található anyagok azonban provinciális jellegűek, mivel a Monarchia hadseregének struktúrája miatt a hadseregben bekövetkező eseményeket regisztráló iratok elsősorban a hadvezetőséghez vagy a hadügyminisztériumba futottak be, ahol az említett szervek igényei szerint róluk másolatok készültek a M. kir. Honvédelmi Minisztériumhoz való továbbítás céljából. Így bármennyire is korlátlan a budapesti Hadtörténeti Intézet és Levéltárban való kutatás lehetősége, a Monarchia hadseregére vonatkozóan a legfontosabb anyagokkal rendelkező levéltár mindenkor a bécsi Kriegsarchiv marad.

Szinte ugyanez tapasztalható a budapesti Országos Levéltár és a bécsi Staatsarchiv viszonyában is. Míg ez utóbbi a Monarchia hadseregének katonapolitikai fejlődésével kapcsolatos iratokat különösen az egykori közös külügyminisztérium anyagában igen nagy számban tartalmazza, az Országos Levéltárban (és kiadványaiban) elsősorban a hadsereg és a Monarchia általános helyzetének alakulására vonatkozó iratok találhatók meg.

A Staatsarchiv említett iratanyagának gazdagsága azzal magyarázható, hogy a külügyminisztérium a Monarchia külpolitikai akcióit mind Németország és a szövetségesek, mind az antant felé általában a hadsereg katonapolitikai helyzetének alapos ismeretében fejtette ki, vagyis a katonapolitikai helyzet mikéntjéről való tájékozódást a vezérkari főnökön, a hadügy-

minisztériumon, illetve az uralkodó katonai irodáján keresztül elengedhetetlenül szükségesnek tartotta.

A levéltári források mennyiségének szerénységére várva mindenképpen a meglepetés erejével hat a bajor állami és hadilevéltár (München) gazdag anyaga: az osztrák—magyar hadvezetőséghez delegált bajor összekötő tiszt, valamint az osztrák—magyar kormány melletti bajor diplomáciai képviselet jelentései szinte naplószerűen követik a Monarchia felbomlásával kapcsolatos eseményeket. E tényből logikusan következett az a feltételezés, hogy a német vezérkar delegálta Cramon porosz tábornok és a német diplomáciai képviselet jelentései a potsdami Staats- és Kriegsarchivban Cramon „kenyéradó gazdáinak" (Ludendorff megjegyzése), az osztrák—magyar uralkodó körök elkeseredett hadseregmentő erőfeszítéseiről további fontos adatokat tudnak szolgáltatni csakúgy, mint a szász összekötő tisztnek a drezdai Állami Levéltárban őrzött feljegyzései és jelentései. Sajnos a potsdami Kriegsarchiv hatalmas gyűjteménye az 1945. április 20-i angolszász bombatámadás következtében teljesen megsemmisült s a Staatsarchiv állagának vonatkozó része is elpusztult, a drezdai Állami Levéltár kevésbé fontos anyaga azonban az 1945. február 13-i pusztító bombázás ellenére megmaradt. A Monarchia felbomlásával kapcsolatos eme drezdai források felhasználása így nem ütközik nehézségbe.

Egy-két kivételtől eltekintve nélkülözi e feldolgozás a prágai, pozsonyi, zágrábi és varsói levéltár fontos iratanyagának adatait, — gondolva itt különösen a kerületi katonai parancsnokságok, katonai főkormányzóságok és a hazatérők mozgalmáról oly fontos adatokat tartalmazó lublini katonai kormányzóság irataira. Az említett levéltárakban való kutatásokra sajnos nem volt lehetőség.

Mivel a munkában tárgyalt történelmi események csaknem egész Európát és népeinek nagy részét érintették, a helység- és személynevek helyesírása külön gondot jelentett. Általában azt a gyakorlatot követtük, hogy az adott nép nyelvének helyesírási szabályai szerint jártunk el. A közép- és kelet-európai helységnevek esetében — néhány indokolt kivételtől eltekintve — az osztrák—magyar hadsereg-főparancsnokság jelentéseiben használt, túlnyomórészt tehát német elnevezésű, illetve helyesírású formát alkalmaztuk. Olyan esetekben, amikor valamely helységnek magyar neve is van és általánosan használatos, ezt az elnevezést választottuk. Az orosz helység- és személyneveket fonetikus átírásban közöljük.

Ha a vázolt nehézségek ellenére átfogó képet sikerül kialakítani az olvasóban a Monarchia egykor félelmetes haderejének a dualista állam pusztulásában betöltött szerepéről, — a mű elérte célját.

Budapest 1969. január *Farkas Márton*

AZ OSZTRÁK—MAGYAR HADSEREG HELYZETÉNEK ALAKULÁSA A HÁBORÚ KEZDETÉTŐL 1918 ELEJÉIG

AZ ELSŐ IMPERIALISTA VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK OKAI ÉS JELLEGE

A XX. század elejére kialakult imperializmus, amelyet Lenin „a kapitalizmus külön történelmi fejlődésszakaszá"-nak nevezett (és amelynek három sajátosságát állapította meg: 1. monopolkapitalizmus, 2. élősdi vagy rothadó kapitalizmus, 3. halódó kapitalizmus)[1], az egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődés meggyorsításával az államok egymáshoz való viszonyában gyökeres változásokat hozott létre. A vezető nagyhatalmak irányítását kézben tartó monopoltőkés-finánctőkés csoportok ellentéteit kiélezte a maximális profitért, az új piacokért, az újabb gyarmatokért és a már felosztott világ újrafelosztásáért folyó harc.[2] A szemben álló monopoltőkés-finánctőkés csoportok az ellentétek feloldásának leghatásosabb eszközét a háborúban keresték, amely az imperializmus világrendszerré válásának időszakában szükségszerűen a világháborúval volt egyenlő.

Az imperialista nagytőke amellett a világháború belpolitikai funkcióját abban látta, „hogy elfojtsák a proletariátus forradalmi mozgalmát és az országokon belül megsemmisítsék a demokráciát . . . , hogy a világ proletárjait félrevezessék, egymással szembeállítsák és legyilkolják olymódon, hogy az egyik nemzet bérrabszolgáit a másik nemzet bérrabszolgái ellen uszítják a burzsoázia érdekében."[3]

Az 1914—1918-as első imperialista világháború az imperializmus rendszerének termékeként robbant ki és zúdított rengeteg véráldozatot az emberiségre a termelőerők óriási arányú pusztulásával együtt.

[1] *V. I. Lenin:* Művei. Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában. 23. köt. Budapest 1951. 107.

[2] Vö. i. m. 108.

[3] *V. I. Lenin:* Művei. A forradalmi szociáldemokrácia feladatai az európai háborúban. 21. köt. Budapest 1951. 1.

Az imperializmus azonban nemcsak a világháborút szülte meg, hanem létrehozta azokat a társadalmi erőket is, amelyek kellő szervezettséggel és egységes fellépéssel képesek lettek volna a világkatasztrófa kirobbantását megakadályozni. Ezeknek a háborúellenes erőknek a gerincét a nemzetközi munkásosztály képezte, amely a forradalmi marxisták vezetésével a háborút megelőző évtizedekben, a küszöbön álló imperialista háború ellen sorakoztatta fel saját forradalmi erőit és mozgósította a békeszerető emberiséget a háború kitörésének elhárításáért. (A II. Internacionálé 1891. évi brüsszeli, az 1907. évi stuttgarti, az 1910. évi koppenhágai kongresszus határozatai és az 1912. évi bázeli nyilatkozat a militarizmus és a háború ellen.) A békéért harcoló erők azonban az imperialista háború kitörését nem tudták megakadályozni. Ezért a felelősség elsősorban a II. Internacionálé opportunista vezetőit terheli, akik az Internacionálé kongresszusain elfogadott helyes határozatok és nyilatkozatok ellenére semmit sem tettek a háború megakadályozásáért, sőt amikor az kitört, elárulták a munkásosztályt és a békeszerető emberiséget, átálltak az imperialisták oldalára.[4] Árulásukat azzal tetézték, hogy saját imperialista burzsoáziájuk hódító törekvéseit és osztályelnyomó politikáját támogatták, majd a „haza megmentésének" burzsoá propagandájával az imperialista világháború ágyútöltelékéül szállították a kizsákmányoltak millióit.[5]

A nemzetközi munkásmozgalom vezető pártjainak opportunista vezetőivel s magával a háborúval szemben legkövetkezetesebben a bolsevikok vették fel a harcot, akik kezdettől fogva a háború imperialista jellegét hirdették és a „háborút a háború ellen" forradalmi jelszót hangoztatták. „A mai háború igazi lényege: Angliának, Franciaországnak és Németországnak a gyarmatok felosztásáért és a konkurráló országok kirablásáért egymás ellen folytatott harca, továbbá a cárizmusnak és Oroszország uralkodó osztályainak az a törekvése, hogy magukhoz ragadják Perzsiát, Mongóliát, Ázsiai-Törökországot, Konstantinápolyt, Galíciát stb." — mondta Lenin.[6] Így „az európai és a világháború világosan és határozottan burzsoá, imperialista, dinasztikus jellegű háború,"[7] amely a népek elleni imperialista összeesküvés.

[4] Vö. *Andics Erzsébet:* A magyar munkásmozgalom az 1914—18-as világháború alatt. Budapest 1950. 5. A kérdéssel *Jemnitz János:* A háború veszélye és a második internacionálé c. munkája Budapest 1966., részletesen foglalkozik. I. m. 312—385.

[5] Vö. MFMT I. 97—98.

[6] *V. I. Lenin:* Művei. Az OSZDMP külföldi szekcióinak konferenciája. 21. köt. Budapest 1951. 151.

[7] *V. I. Lenin:* Művei. A forradalmi szociáldemokrácia feladatai az európai háborúban. 21. köt. Budapest 1951. 1.

A háború igazi célját csak fokozatosan ismerték fel a dolgozó tömegek. Ahogy azonban a háború kitolódott, ahogy nőttek az áldozatok és a szenvedés, úgy fordultak szembe a háborúval és erősödött napról napra a népek háborúellenes harca, amely 1917-ben a legtöbbet szenvedett nép, az orosz nép forradalmaiban csúcsosodott ki. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme szétszakította a háborút szülő imperializmus világrendszerét, megnyitotta a proletárforradalmak és a nemzeti felszabadító harcok útját, s ez az egész kapitalista gazdasági, társadalmi és politikai rendszer létét tette kérdésessé.

Az imperializmus válságának feloldására hivatott világháború így lett a kapitalizmus világrendszere szétszakadásának és a föld egyhatodán a szocializmus rendszere megszületésének egyik elősegítője.

*

Az I. világháború gazdasági, politikai és katonai előkészítése a XIX. század nyolcvanas—kilencvenes éveiig nyúlik vissza. A világ újrafelosztása, a gyarmati sorban élő népek nemzeti felszabadító mozgalmainak elnyomása és Európában — főként a Balkánon, az Osztrák—Magyar Monarchiában és Oroszországban — a nemzeti függetlenségi mozgalmak elfojtása érdekében imperialista államközi szövetségek alakultak. 1882-ben jött létre a kapitalista államok első tömbje, az ún. hármas szövetség (Németország, Ausztria—Magyarország és Olaszország részvételével, amelyhez Románia is csatlakozott. A világháború idején Olaszország és Románia az antanthatalmak oldalára állt.) Az imperialista hatalmak másik csoportjának kialakulása az 1892. évi francia—orosz szövetséggel vette kezdetét. 1904-ben Franciaország és Nagy-Britannia között jött létre megegyezés, majd Anglia 1907-ben Oroszországgal kötött szövetséget. Ezzel kialakult az imperialista hatalmak másik csoportja: az antant.

A két imperialista csoport közötti harc egyre élesebbé vált és ez a nemzetközi válságok sorozataihoz vezetett. 1905—1906-ban az első marokkói válság (francia—német ellentét), 1911-ben az olasz—török háború, 1912—1913-ban a Balkán-háborúk (orosz—osztrák—német ellentét) egy-egy állomásai voltak az 1914. június 28-án, Ferenc Ferdinánd, az Osztrák—Magyar Monarchia trónörököse ellen elkövetett gyilkos merénylettel kitörő I. világháborúnak. A világháború kirobbantásának felelőssége — a később minden oldalról sokat hánytorgatott kérdés — „. . .valamennyi nagyhatalmat, végső soron magát az imperializmus rendszerét terheli, bár a megítélés árnyalásában nem hanyagolható el, hogy a kirob-

bantásban az agresszív német és az osztrák—magyar imperializmus játszotta a kezdeményező szerepet".[8]

Vizsgálódásaink homlokterébe a továbbiakban annak az Osztrák—Magyar Monarchiának a hadseregét szeretnénk állítani, amely a német imperializmus csatlósaként és saját imperialista célkitűzéseinek elérésére a háború kirobbantásában kezdeményező szerepet vállalt.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR FEGYVERES ERŐK A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK IDEJÉN

A haderő háborúra való felkészítése az azt megelőző belső és külső politikai válságok idején ment végbe. Az 1867-es kiegyezéssel a viszonylagos belső stabilitás állapotába jutott Monarchiában a 90-es évektől kezdve nagy erővel jelentkeztek a demokratikus népi és nemzetiségi mozgalmak s az osztállyá szerveződött munkásság is megjelent a politikai küzdőtéren. A Monarchia a fokozódó válság jeleit mutatta, amely a század elején elmélyült és állandósult. A válság napfényre hozta az osztrák—magyar uralkodó osztályok belső ellentéteit is. Az 1904-től 1907-ig terjedő válságperiódus átmeneti leküzdése után az újból jelentkező belső válság felszámolására az osztrák—magyar finánctőke a német imperializmus agresszív politikájának csatlósaként fokozta imperialista hódítási törekvéseit és egymásután provokálta a Balkán félszigeten a háborús konfliktusokat. 1906-ban megkezdődött Szerbia ellen az ún. vámháború, amit 1908-ban Bosznia-Hercegovina annektálása követett. Az 1912—13-as Balkán-háborúk idején a Monarchia kis híján kirobbantotta a világháborút — a belpolitikai válságnak háború előtti legsúlyosabb szakaszában.

A háborús provokációk és a Monarchiát felbomlással fenyegető belső válságok a dualizmust fenntartani akaró és imperialista hódító politikát fokozó osztrák—magyar uralkodó körök fegyverkezési politikáját meggyorsították. 1914 elejére a haderő békelétszáma 478 000 főt tett ki, amely számot a századfordulótól kezdve a védkötelezettségi törvények keretszámainak állandó emelésével a Monarchia uralkodó osztályai, többek között a magyar uralkodó osztályok bizonyos csoportjai közötti elkeseredett belső politikai harcokban alakítottak ki. Az osztrák—magyar hadvezetőség, közelebbről Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök céljaiban egy modern tűzfegyverekkel ellátott, erős gyalogsággal és tüzérséggel rendelkező tömeghadsereg megteremtése szerepelt, amelynek kizárólagos feladatát

[8] Magyarország története. (szerk. Molnár Erik) II. köt. Budapest 1964. 258.

a „Monarchia felbomlasztására törő erők", vagyis a nemzeti és szociális mozgalmak megsemmisítésében, továbbá az osztrák—magyar imperializmus hódító törekvéseinek megvalósításában látta.[9]

Maga Conrad tábornok, mivel a háborút elkerülhetetlennek ítélte meg, a leghevesebb harcot folytatta mindazok ellen, akik a „hadseregfejlesztő terveket elgáncsolni igyekeztek". A tömeghadsereg kialakításához az évi 80 000 főnyi újoncot kevésnek tartotta,[10] ezért 1907. április 6-án éles hangú feljegyzésben követelte Ferenc Józseftől az újonclétszám felemelését, amelyet Ferenc Ferdinánd trónörökös nyomására, bár kompromisszumok árán, de teljesítettek is. Az újonclétszám felemelésével felduzzadt csapatokat Conrad 1908 októberében már hadikészültségbe helyezte, hadműveleti parancsnokaikat kinevezte, felállította a honvéd-tüzérséget, (amelyet az osztrák vezető körök mind ez ideig nem engedtek meg), és elkeseredett harcot kezdett a véderőtörvény reformjáért. 1910-ben pedig már azt követelte, hogy ő szabja meg a két ország hadügyi költségvetését és legyen beleszólása a delegációk vitájába.[11] A sorkatonaság hadikészültségeinek elrendezését később kiadott emlékirataiban a következőképpen indokolta: „1908—1909-ben elérkezettnek láttam a pillanatot, hogy tisztázzuk Szerbiához való viszonyunkat, mert idő múltán az elkerülhetetlen és ennélfogva elengedhetetlen leszámolás lehetőségei folyton-folyvást csak csökkenhetnek."[12] A Szerbiával való katonai leszámolás sürgősségét egyébként azzal is dokumentálni igyekezett, hogy a katonai támadás tervét már 1906-ban kidolgozta. Szerbia mellett azonban az Olaszország elleni háború mielőbbi megindítását is sürgette, annak ellenére, hogy Olaszország a Monarchia szövetségese volt.[13]

1911. november 30-án mindamellett lemondásra kényszerült, mert az új külügyminiszter, Berchtold Lipót gróf az olaszokkal való esetleges megegyezés útjait kereste.[14] Conrad befolyása azonban továbbra is erős maradt, sőt a fokozódó háborús veszélyben Tisza István a véderőtörvény, valamint a kivételes hatalomról, a hadiszolgáltatásokról szóló törvényjavaslatok[15]

[9] Vö. *A. Urbanski:* Conrad v. Hötzendorf. Graz—Leipzig—Wien 1938. 114.
[10] Vö. i. m. 116.
[11] Vö. i. m. 122.
[12] *Conrad:* Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. I. köt. Wien—Leipzig—München 1922. 140. Magyar fordításban idézi *Galántai József:* Magyarország az első világháborúban, Budapest 1964. 63.
[13] Vö. *Urbanski* i. m. 225—235.
[14] Vö. Magyarország története. (szerk. Molnár Erik) II. köt. Budapest 1964. 249.
[15] 1912 : 63. tc., ill. 1912: 68. és 69. tc.

megszavaztatásával, a később újból Conrad vezetése alá került hadsereg-főparancsnokság háborús politikáját erősítette. Ennek azonnali következménye az újonclétszám 103 000-ről 159 000 főre való emelésében, az 1913. március 15-én Ausztriától újólag kipréselt 375 millió koronában és a katonák aratási szabadságának eltörlésében mutatkozott meg.[16]

A hadvezetőség „hadseregfejlesztő" és kardcsörtető politikáját az osztrák—magyar finánctőkés csoportok a háborús konfliktusok szaporodásával még inkább támogatták. Így Magyarországon Tisza István kormánya lényegében minden követelését teljesítette, jóllehet a részletkérdésekben bizonyos ellentét volt Tisza István miniszterelnök és Conrad vezérkari főnök között. Végül is a részletkérdésekben a hadsereg-főparancsnokság nézetei kerekedtek felül, többek között azért, mert a magyar honvédelmi miniszter, br. Hazai Samu — Tisza Istvánnal szemben — Conrad tábornok álláspontján volt. (Az osztrák kormányban Freiherr von Georgi honvédelmi miniszter képviselte Conrad követeléseit.)

A hadvezetőség megítélése szerint, az osztrák—magyar hadsereg 1914 elején hadműveleti készültségének abba a stádiumába érkezett, amelyből a támadó háborút Szerbia és szövetségesei ellen bármikor megkezdhette Németország oldalán. A hadsereg-főparancsnokság a támadás megindítását annál is inkább sürgette, mert a német vezérkar által kidolgozott terv sikerében bízott, és a háborút rövid ideig tartó fegyveres leszámolásnak képzelte, amelyben a felkészülésben a központi hatalmakéhoz viszonyítva elmaradt ellenséges erők anyagi és emberfölénye nem juthat kifejezésre. Ezért mélységesen elítélte Tisza István júniusi habozását és a szarajevói merényletet elodázhatatlan casus bellinek tekintette.[17]

A hadvezetőség és személy szerint Conrad tábornok erőfeszítései eredményeként 1914 augusztus elején a különböző frontokon felvonuló osztrák—magyar hadsereg 48 gyalog-, 2 népfelkelő hadosztállyal, 19 gyalogdandárral, 14 osztrák dandárral, 5 népfelkelő dandárral, 17 területi dandárral, 9 hadtápdandárral, 11 lovashadosztállyal, 559 ütegben 2890 löveggel kezdte a több, mint négy évig tartó háborút.[18] A Monarchia hadseregének

[16] Vö. *Urbanski* i. m. 132.

[17] *Conrad* i. m. V. köt. 17—18.

[18] ÖULK I. köt. mell., *Julier Ferenc:* A világháború magyar szemmel c. művében, Budapest 1933. 11. az alábbi adatokat adja meg: létszám kb. 1 400 000 fő, amely 16 hadtestbe szervezett 49 gyaloghadosztályból (ebből 18 magyar, 2 horvát, 24 osztrák, 5 vegyes), 11 lovashadosztályból, 21 osztrák és magyar népfelkelő dandárból és 14 menetalakulási dandárból (5 magyar, 1 horvát, 8 osztrák), továbbá 16 menetalakulási honvédezredből állott. Julier adatai nem teljesek: nem veszi

létszáma 1,4 millió főre becsülhető, amely a mozgósítás befejezésekor elérte a 2,3 millió főt.[19] Az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres ereje a világháború megindulásakor tehát *tömeghadsereg* volt, a háborúk manufakturális korszakát felváltó gépi korszak hadserege.[20]

(Lenin már az 1904—1905-ös orosz—japán háború elemzésekor rámutatott, hogy az imperializmus háborúja „kiváló emberanyagot", „álló-

figyelembe az ún. segéd- és kiegészítő csapatokat (tüzérség, vártüzérség, hadtáp) illetve azokat besorolja a hadosztály állományokba. Másik eltérés pedig valószínűleg abból adódik, hogy a népfelkelő dandárok és menetalakulások közül azokat említi, amelyek már a háború megindulásakor a 16 hadtesttel egyidejűleg kivonultak a frontra. Ennek alapján úgy tűnik, hogy Julier csak a frontokon megjelenő alakulatokat számolja, az osztrák kiadvány viszont a hadsereg egész állományát veszi figyelembe.

[19] A létszámadatokkal kapcsolatosan az egyes források eltéréseket mutatnak. Ezek az eltérések azonban nem számottevők. Az ÖULK adatát veszi át Julier idézett művében. A másik jelentős forrás a Szovjetunióban 1954-ben megjelent A hadművészet története c. kiadvány III. kötete, amelynek adatait a Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára c. munka (Budapest 1954) közli. Idézett mű 11—14., illetve 316. Az említett források szerint a központi hatalmak hadseregeinek létszámviszonyai 1914 augusztus elején az alábbiak voltak:

	ÖULK	Szovjet kiadvány
Németország	2 300 000	2 147 000
Osztrák—Magyar Mon.	1 400 000	1 421 000
Összesen	3 700 000	3 568 000

A mozgósítás befejezésekor, 1914 szeptember második felében a bennünket érdeklő osztrák—magyar hadsereg az idézett források szerint létszámában elérte a 2,3 millió főt. L. uo.

Tájékoztatásul közöljük az antanthatalmakhoz tartozó országok hadseregeinek létszámadatait ugyancsak az említett források alapján.

	ÖULK	Szovjet kiadvány
Oroszország	3 400 000	2 500 000
Franciaország	1 800 000	2 689 000
Anglia	150 000	566 778
Belgium	120 000	166 000
Szerbia	200 000	247 000
Montenegro	30 000	60 000
Összesen	5 700 000	6 228 778

[20] „Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, mikor a háborút zsoldosok vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt tagjai viselték. A háborúkat ma a népek viselik . . ." l. *V. I. Lenin:* Összes Művei. Port Arthur eleste. 9. köt. Budapest 1966. 133.

képes hadsereget" és olyan fegyverzetet kíván, „amely megfelel az illető kor technikai színvonalának"; rámutatott továbbá arra, hogy „az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje közt sohasem volt még oly szoros a kapcsolat, mint napjainkban".[21])

A soknemzetiségű Monarchia tömeghadserege mindazokat a gazdasági, társadalmi és politikai ellentmondásokat, majd a századforduló utáni válságokat tükrözte, amelyekből a kiutat a dualista államszervezet vezető körei a háborúban keresték. A hadsereg emberanyagát az általános védkötelezettség alapján a Monarchia valamennyi nemzetének és nemzetiségének hadköteles férfiai adták, kivéve a kiképzetlen és „alkalmatlan", ill. „hadiérdekből otthonmaradt" felmentetteket, akiknek száma 1918-ban elérte az 1,8 milliót, s akik főleg a falusi és városi gazdagabb elemekből kerültek ki. A Monarchia fegyveres ereje nemzetiségi, egymás nyelvét nem értő katonák halmaza volt, amelyet a dinasztia iránti hűségnek, a közös haza szeretetének ideológiájával, a valóságban azonban inkább a kíméletlen és vak fegyelemmel tartottak össze. A hadsereg nemzetiségi összetételének százalékos megoszlását pontos kimutatások híján becslés alapján tudjuk érzékeltetni:[22] a katonák 24%-a osztrák (német), 18%-a magyar, 13%-a cseh, a többi horvát, lengyel, kárpátukrán, román, szlovák, olasz volt.[23]

A hadseregben három szolgálati nyelvet használtak (német, magyar, horvát). Az említett nyelveken kívül 10 ún. ezred nyelvet is engedélyeztek.

Az egyre súlyosbodó osztály- és nemzetiségi ellentétek a világháború kitörésének idején, majd a háború menetében a hadsereg fegyelmi állapotát mindjobban veszélyeztették, majd „aláásták". A hivatásos tisztikar, a dualista államszervezet híve, ezért a fegyveres erő fegyelmét kíméletlen eszközökkel igyekezett fenntartani: a kikötés, kurtavas, botozás, böjt és

[21] I. m. 134.

[22] A Monarchia hadseregének nemzetiségi összetételéről nem készítettek kimutatásokat. Ez részben politikai okokból történt, részben azokból a körülményekből fakadt, hogy pl. a Magyar Királyság nemzetiségi állampolgárai honvédalakulatoknál többnyire magyarként szerepeltek. A nemzetiségekkel szemben alkalmazott terror miatt nemzetiségi katonák sokszor a közös alakulatoknál is osztrákoknak vagy magyaroknak vallották magukat. A háború folyamán a csapattesteket annyira összekeverték, hogy azok nemzetiségi összetételét kimutatni lehetetlenség.

[23] Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. 318. oldalán közli az ÖULK becslését. Die nationale Frage in der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1900—1918. Budapest 1966. *Fr. Litschauer:* Kurze Geschichte Österreichs c. munkájában közölt adatokat fogadja el. Ezek szerint a hadsereg 25%-a németekből, 23%-a magyarokból, 44%-a szlávokból, 8%-a románokból és olaszokból állott. L. i. m. 97.

sötétverem általánosan használt büntetési formák voltak. (A fegyelem fenntartásának másik eszközét a csapatok, csapattestek állandó összekeverésében látták.) A legtöbb büntető szankciót az ún. „megbízhatatlan nemzetiségek" katonái ellen alkalmazták (csehek, románok, olaszok, délszlávok, ukránok stb.). A hadvezetőség a nemzetiségi katonákkal szembeni atrocitásokat nemcsak eltűrte, hanem tudatosan ösztönözte. Az általános „nemzeti heccelődés" eredményeként a nemzetiségi származású tisztek pedig a magyar és német ajkú legénységet bántalmazták.[24]

A hadseregben a nemzetiségi ellentétek mellett mindinkább érezhetővé vált az osztályellentétek kiéleződése, amelynek megjelenési formája a hivatásos tisztikar és a legénység közötti ellentétek erősödése volt. A legénység állandó megrövidítése, a vele szemben alkalmazott embertelen bánásmód kiáltó ellentétben állt a tisztek, főleg a hivatásos tiszti állomány egy részének dőzsölő életmódjával, a korrupció és protekció elburjánzásával, a felszerelési javak pocsékolásával, a tisztek által elkövetett rablásokkal, harácsolásokkal. A hivatásos tisztikar elleni gyűlölet a háború folyamán csak fokozódott: a harci cselekményektől való önkényes távolmaradásuk vagy szakképzetlenségük, felületességük és nemtörődömségük, amelyek a legénység véráldozatait növelték, nemcsak a közkatonák, hanem a tartalékos, póttartalékos, nem hivatásos tisztek gyűlöletét is kiváltották.

Az elégedetlenséget fokozta, hogy a csapatok kiképzése az 1859-es olasz és az 1866-os porosz háború, továbbá bizonyos mértékig az 1904—1905-ös orosz—japán háború rosszul levont és helytelenül értelmezett tapasztalatain alapult, és így korszerűtlen, elavult volt.[25] A röviden csak „Conrad-félének" nevezett kiképzési alapelvek, amelyek a hadászatot, hadműveletet gyakorlatilag alárendelték a harcászatnak, minden bizonnyal összefüggésben állottak a hadsereg korszerűtlen, elmaradott és rossz felszerelésével. A nehézségeket fokozta, hogy a meglevő felszerelést is helytelen szervezési elvek alapján osztották szét. Így pl. a világháború újnak számító tűzfegyverével, a géppuskával (7-es és 7 és feles Schwarzlosetípusok) nem gyalogsági szakaszokat szereltek fel, hanem külön géppuskás osztagokat, amelyeket a harc hevében ide-oda vezényeltek. A gyalogság

[24] Vö. *A. Krauss:* Die Ursachen unserer Niederlage. München 1923. 67.

[25] A békeidőkben végrehajtott hadgyakorlatok célja pl. az volt, hogy a rendet megőrizzék és az összes fegyvert a harci cél (nem a hadászati cél) elérésére összpontosítsák. De ugyanakkor „rendben támadni" sem tanultak meg. („In Ordnung anzugreifen haben sie nicht gelernt".) I. m. 99. A csapattiszteket harcászatilag túlképezték, de a gondolkodás, helyzetfelismerés képességét kiirtották belőlük. L. uo.

nagy űrméretű puskákkal volt ugyan ellátva, tartalékkészlet azonban rendkívül kevés volt, így az ún. újjáalakulásoknak már csak úgy jutott, ha elszedték a népfelkelőktől. Ez utóbbiakat 150 000 db korszerűtlen puskával igyekeztek kielégíteni, de mivel ez is kevésnek bizonyult, a bécsi Arsenalban évtizedek óta raktáron levő egylövetű Werndl-puskákat is kiosztották.[26]

Az osztrák—magyar hadsereg tüzérsége különösen elmaradott volt: a tüzérség tábori és hegyi ágyúkból nagyon kevéssel rendelkezett. A nehéz tarackok (15 cm-esek) mindössze 5000 méterig hordtak a szerbek 12 cm-es tarackjainak 8000 méteres hordtávolságával szemben. Ennek oka többek között abban rejlett, hogy a csöveket még mindig bronzból öntötték, jóllehet már az egész világon acélcsöveket használtak.[27] A tüzérség gránát helyett srapnelekkel lőtt, amik a levegőben robbantak s nem veszélyeztették a földbe bújt ellenséget. A tisztek fákról, tornyokról és háztetőkről irányították a tüzet, mert az ágyúk legnagyobb része csak közvetlen irányzékkal volt felszerelve. A háború elején egy ágyúra 500 lövésnapi lövőszer jutott, de már az első hetekben hiány mutatkozott. Anyaghiány miatt a lőszertermelés állandóan akadozott.[28]

Az osztrák—magyar fegyveres erő motorizált alakulatokkal nem volt ellátva. A műszaki és technikai csapatok külön szervezeti egységeket képeztek, akár a géppuskás osztagok. A kor új vívmányának, a repülőgépnek felhasználását csak a felderítésben szorgalmazták. Számuk kevés volt (52 db). A mozgó alakulatok szerepét a lovasság töltötte be. A „legdicsőbb" fegyvernem azonban elavult fegyverekkel, karddal, lándzsával, néhány csapategysége nehézkes, korszerűtlen karabéllyal harcolt, s mint fegyvernem már a háború első heteiben csődöt mondott (1914 augusztus elején a lovasság többségét az orosz harctéren ún. távolfelderítésre vetették be, hogy az orosz hadsereget felvonulásában megzavarják és a lakosságot harácsolással, terrorral megfélemlítsék. A lovasság nagy része ezekben a harcokban felmorzsolódott). A megmaradt lovasságot később fokozatosan gyalogosalakulatokká szervezték át.

Az első világháború nagy tűzerejű fegyvereivel szemben fokozott jelentőséget nyert a terepadta lehetőségek kihasználása, a rejtőzés. A hadsereg ruházata erre alkalmatlan volt: „. . .fényes sapkagombok, fénylő szemer-

[26] *Gottl Jenő—Mojzer László:* Hadseregünk ellátása a világháborúban. Debrecen—Budapest é. n. 29. és k.

[27] *Krauss* i. m. 96.

[28] Uo.

nyő, lövészbojtok és egyéb fémjelvények, sárgarézkürtök, fémhüvelyű gyalog-tisztikardok, a táborszerűség legelemibb követelményeinek sem feleltek meg."[29] A nagy kiterjedésű arcvonalakon végrehajtott menetelések miatt a lábbelik csakhamar tönkrementek, pótlásuk a krónikus bőrhiány miatt állandó nehézségekbe ütközött. A hadsereg élelmezési rendszerén az 1866-os háború óta alig változtattak. A fronthadsereg 5000 db mozgókonyhával, 20 000 db főzőládával(!) és kb. 500 db tábori sütödével kezdte meg a világháborút. A tábori konyhák, sütödék ellátását ún. hadbiztosok irányították, ezekből a közös hadseregre 400, a honvédségre 97 és a Landwehr-alakulatokra 100 személy jutott. A hadbiztosok és beosztottjaik részben vásárlásokkal, részben a rendelkezésükre bocsátott katonai különítmények segítségével „harácsolás" vagy rekvirálás útján igyekeztek élelmet biztosítani. Vásárlóeszközként a koronát használták, ami az elfoglalt területeken — a hadtáp pazarló bevásárlásai s egyéb bűnös ügyletek miatt — elértéktelenedett, és visszahatásaiban a hátországi inflációt serkentette. A bonyolult és nehéz harci viszonyok között az élelmezésnek ez a nehézkes rendszere nem tette lehetővé a katonaság megfelelő ellátását, ezért az alakulatok rabolni kényszerültek. A meghódított területek lakossága a Monarchia hadseregétől rengeteget szenvedett, és javainak pusztulásáért soha semmiféle kártérítést nem kapott.[30]

Mivel a hadvezetőség az eredetileg megszabott napi 700 g kenyér és 84 g kétszersült fejadagot biztosítani nem tudta, a kenyeret és húst főzelékkonzervvel igyekezett pótolni, amit a katonák csakhamar megutáltak. 1914 októberétől a hadsereg-főparancsnokság rendeletére a fronthadseregnél kenyérdagasztó és sütő, továbbá kemenceépítő tanfolyamokat szerveztek, hogy ezzel is „nyakukba hajítsák a gyeplőt", azaz az önellátást.

Mindezek alapján látható, hogy a Monarchia fegyveres ereje korántsem tudott megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket a háború imperialista gépi korszaka állított fel: a hadsereg szervezete, létszámviszonyai, a személyi állomány belső politikai ellentétei a háború előtti, majd a háború menetében egyre éleződő nemzetiségi és osztályellentétek, a kiképzés, az anyagi és technikai felkészültség, az ellátás és pótlás korszerűtlen és elégtelen volta az imperialista háború sikeres megvívásához szükséges

[29] *Gottl—Mojzer* i. m. 32.

[30] Gróf Tisza István 1916. december 1-én írta Sándor János belügyminiszternek „... saját hadseregünk által hadműveleti téren vagy annak közelében elkövetett rongálásokért sehol kártérítést nem fizettünk". L. *gr. Tisza István:* Összes munkái. VI. köt. Budapest 1937. 95.

objektív és szubjektív feltételek létrejöttét nemcsak megakadályozták, hanem magának a hadseregnek a háború végén bekövetkező felbomlását s ezzel a dualista állam pusztulását is nagymértékben elősegítették.

A Monarchia hadvezetősége, a sikeres hadviselés objektív és szubjektív feltételeinek hiányát csak részben ismerte fel, illetve lebecsülte azokat. A háború kitörése előtt azonban mégis olyan intézkedéseket tett, amelyek azt mutatták, hogy a hadsereg felhasználhatóságának mértékét eleve korlátozottnak tartja. Míg ugyanis Conrad 1909-ben kidolgozott haditervében a Monarchia hadseregének még önálló offenzív felhasználását tűzte ki célul, a háború kitörése előtt két évvel — mérlegelve a fegyveres erő anyagi és morális erejét és felmérve az ellenség erőviszonyait —, a hadsereg feladatát elsősorban a német hadsereg Schlieffen tábornok tervezte offenzív hadműveleteinek defenzív alátámasztásában jelölte meg. (Az más kérdés, hogy a Monarchiában is lábrakapott és rövid ideig tartó „győzni akarás"-ból, valamint a császári udvarban sokat hangoztatott „presztízs okokból" 1914-ben Szerbia ellen mégis támadó hadjáratra került sor.)

Így voltaképpen a „Monarchia felbomlasztására törő külső és belső erők" megsemmisítése és az osztrák—magyar finánctőke imperialista hódító törekvéseinek megvalósulása a német imperializmus korszerűen felszerelt hadserege döntő hadászati sikereinek volt függvénye. Mivel — mint említettük — a német hadsereg hadászati sikerei attól a rövid időtől függtek, amelyben az antant anyagi, technikai és emberi fölénye még nem érvényesülhetett, az osztrák—magyar hadsereg-főparancsnokság a német hadvezetőséggel együtt versenyt futott a háború kirobbantásáért. Ezt még fokozta, hogy az osztrák—magyar hadsereg főarcvonalán a bár tömegében nagy, de belső ellentmondásokkal terhes s emiatt morális erejében szintén gyenge orosz hadsereggel került szembe. Mindezek után érthető, hogy a Monarchia hadvezetősége a korszerűtlen, anyagi, fizikai és morális tekintetben egyaránt gyenge hadsereggel az első világháborút habozás nélkül vállalta, és szándékosan kereste a háború kirobbantásának ürügyét (pl. 1914. évi boszniai hadgyakorlatok), annál is inkább, mivel a hadvezetőség a gyors német győzelmek perspektívájában a hadsereg „helytállását" remélte.

A háború azonban rácáfolt ezekre a hiedelmekre. A német hadseregnek a nyugati arcvonalon a háború második hónapjában bekövetkező stratégiai jellegű veresége a Marne folyó mellett, valamint az osztrák—magyar hadseregnek mind a Balkánon, mind a keleti fronton elszenvedett kudarcai véget vetettek a gyors győzelem reményének. A háború elhúzódott, és a nagy erőfeszítésekkel kivívott taktikai győzelmek ellenére, a győzelmeket követő nagyarányú vereségek és a Monarchia külső és belső válsá-

gának elmélyülése nyomán kibontakozó forradalmi mozgalmak, amely utóbbiakra az orosz nép forradalmai megtermékenyítőleg hatottak, megindították a hadsereg bomlási folyamatát. Ez a folyamat 1918 októberében általános felbomlássá alakult át s egyik tényezője lett az Osztrák—Magyar Monarchia pusztulásának.

*

Célkitűzéseinknek megfelelően a fegyveres erő hosszú bomlási folyamatát nem vizsgáltuk: figyelmünket csak arra a szakaszra irányítottuk, amelyben a polgári demokratikus (nemzeti) és szocialista forradalmi eszmék hatása nyomán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme utáni időben az osztrák—magyar hadsereg forradalmi válsága bekövetkezett és magát a teljes felbomlást előkészítette. Hogy azonban érzékelni tudjuk: miért hullottak a forradalmi eszmék magvai olyan termékeny talajra az osztrák—magyar hadseregben, s hogyan váltak ezek az eszmék a nemzeti függetlenségi harcok előmozdítóivá, majd a forradalmi mozgalmak kiváltóivá s végül a Monarchia felbomlásának eszközeivé a hadseregben, néhány szót kell ejtenünk a fegyveres erő 1917 végéig terjedő harcairól és katonapolitikai helyzetének alakulásáról. Mivel a Monarchia hadseregének harcait a világháború csataterein lezajlott összharcok részének tekintjük, szükségesnek látszik, hogy a jelzett időszak hadműveleteit általánosan áttekintsük s azok ismeretében vázoljuk fel az osztrák—magyar fegyveres erő katonapolitikai helyzetének alakulását.

A MONARCHIA HADSEREGE AZ 1914-TŐL 1917 VÉGÉIG TERJEDŐ HADMŰVELETEKBEN

Az osztrák—magyar fegyveres erő hadműveleti alkalmazása a német Schlieffen-terv Moltke vezérezredes, a német hadsereg vezérkari főnöke által módosított változatának függvényeként az orosz hadsereg Németország elleni támadásának kihívására, majd feltartóztatására irányult, és a balkáni hadszíntéren Szerbia ellen csupán védekező hadműveletek végrehajtását célozta. A Monarchia hadműveleti tervének kialakítója, Conrad vezérkari főnök azonban ezt az eredeti elképzelést megvalósítani nem tudta, mivel politikai és személyi okok miatt 1914 szeptemberében sor került a Monarchia Szerbia elleni offenzívájára, majd annak kudarca után a decemberi újabb offenzívára. Mindkét offenzíva előkészülete, menete és kudarca

a keleti front hadműveleteit nemcsak nagymértékben zavarta, hanem kihatásaiban a Monarchia itteni súlyos vereségét segítette elő.

A Monarchia 40 gyalogos- és lovashadosztályból álló négy hadserege (1., 2., 3., 4.), amely az orosz fronton a külpolitikai helyzet téves megítélése, technikai nehézségek és a vezetés mulasztásai miatt a tervezettnél később és rossz harcászati pozíciót elfoglalva (San-Dnyeszter térség) vonult fel, majd a silány felszerelés, a hibás hadműveleti és harcászati vezetés, de mindenekelőtt a személyi állomány rossz kiképzése és a csapatok belső politikai ellentétei miatt a találkozó jellegű harcoktól kezdve szinte valamennyi ütközetét elvesztette, s létszáma néhány hónap leforgása alatt 810 000 főről 274 000 főre apadt.[31]

A halics—lembergi (1914. augusztus 26.—szeptember 3.), a gorodoki (szeptember 7—12.) támadó hadműveletek utáni nagy visszavonulás a Kárpátok és a Dunajec mögé, az iwangorod—varsói hadjárat (1914. október) sikertelensége s az újabb visszavonulás a Kárpátok mögé, majd a sikertelen krakkói hadjárat ugyanez év novemberében és az azt követő kárpáti téli csata a hadsereg részbeni felmorzsolódásához vezetett. A központi hatalmak általános stratégiai helyzete ezáltal rendkívül kritikussá vált, annál is inkább, mert nyugaton a német hadsereg 1914. szeptember 5—9-i marne-i vereségével a háború gyors megnyerésének reménye elveszett. A kritikus helyzetet Hindenburg tábornagy német csapatainak tannenbergi és a Mazuri-tavak mellett aratott taktikai győzelmei sem tudták enyhíteni. A hadászati helyzet súlyosságát fokozta, hogy a Monarchia vereségsorozata 1915 tavaszán folytatódott (január—márciusi kárpáti csaták) és az összveszteség csakhamar elérte a másfél millió főt (halott, fogoly, sebesült). A csapatokat ezenkívül vérhas- és tífuszjárvány pusztította. A Monarchia ettől kezdve önálló katonai akciók végrehajtására gyakorlatilag képtelenné vált. A hallatlan áldozatok egyetlen kézenfekvő eredménye az volt, hogy az orosz hadsereg tervezett budapesti és berlini bevonulása nem következett be, sőt 1915 áprilisában a német hadsereg augustowi és przasnyszi hadműveleteivel az ugyancsak súlyos veszteségeket szenvedett orosz hadsereg hátrább szorult és a keleti front egy rövid időre lélegzethez jutott. A hadműveletek átmeneti szünetelése alatt a Monarchia hadseregét a lehetőségekhez mérten feltöltötték (főleg népfelkelőkkel és póttartalékosokkal, ami a haderő katonai értékét alig emelte); átszervezték és kísérletet tettek a felszerelés, lőszer és élelem pótlására is. Ez utóbbi azonban a fellépő súlyos gazdasági nehézségek miatt csak részben sikerült.

[31] *Jvlier* i. m. 75.

1915 áprilisában a központi hatalmak a rendelkezésükre álló erők nagy részét keletre összpontosították, hogy az antant legnagyobb veszteségeket szenvedett hadseregét, az orosz hadsereget döntően megverjék és a háborúból Oroszországot kikapcsolják. Ez annál is inkább sürgetővé vált, mert az antant által életbe léptetett blokád, valamint az antant gazdasági és katonai erőfölénye fokozatosan érvényesülni kezdett.

A központi hatalmak 1915. május 2-án végrehajtott gorlicei áttörése a blokádból való hadászati kitörés és az Oroszország elleni győzelem reményével indult. Az orosz hadsereg nagy vereséget szenvedett, kiürítette Lengyelország és Galícia nagy részét. A visszavonulásban hátráló orosz csapatok a Baltikum egy részét is feladták. A központi hatalmak győzelme azonban nem vezetett Oroszország kiválásához, sőt az orosz vereséget Olaszország hadbalépése (az antanthatalmak oldalán) gyakorlatilag teljes mértékben ellensúlyozta.

Az 1915. május 23-ával kialakuló délnyugati (olasz) hadszíntér azonban az olasz hadvezetőség hibájából mellékhadszíntérré süllyedt, és komolyan nem tudta veszélyeztetni a központi hatalmak más harctereken bekövetkező újabb hadműveleteit. A tereplehetőségeket jól kihasználó és ekkor már harci tapasztalatokkal rendelkező osztrák—magyar csapatok a túlerőben levő olasz hadsereg támadásait sorra visszaverték. A délnyugati front így bekövetkezett stabilizálódása tette lehetővé, hogy a központi hatalmak Bulgária bevonásával a Morava völgyében végrehajtott főcsapással 1915 októberében Szerbia ellenállását megtörjék és meghódítsák. A központi hatalmak csapatai Görögország határáig törtek előre, megszállták Albánia jelentős részét és Törökországgal közvetlen összeköttetést teremtettek. Törökország, amely a központi hatalmak oldalán történt belépése óta afrikai és ázsiai gyarmatain az antanttól egymásután szenvedte a vereségeket, majd a Dardanellák elleni támadást csak üggyel-bajjal tudta visszaverni, a további sikeres ellenállást remélte az immár Szerbián és Bulgárián át zavartalanul folyó német hadianyagszállításoktól. A nyugati fronton közben lezajlott események, nevezetesen az angol—francia tehermentesítő támadások (Champagne: 1915. február 16., március 10.; Vervins március 30., április 6., Artois: május 9., június 16., szeptember 25., október 6.), valamint a helyi jellegű német támadások a szemben álló felek eddig kialakult helyzetét nem változtatták és nem hátráltatták a központi hatalmak nehezen kivívott taktikai sikereit, csakúgy mint az újjászervezett orosz hadsereg néhány hadműveletét és az olasz hadseregnek az Isonzo folyónál végrehajtott vállalkozásai sem.

1916-ban a harmadik éve tartó világháború nyomorúsága és szenvedései

nyomán a háborúellenes és antiimperialista erők megerősödése és egyre fokozódó harca a szemben álló imperialista hatalmakat újabb és újabb erőfeszítésekre kényszerítette, hogy a katonai győzelmet a belső front összeomlása előtt kiharcolják.

A stratégiai helyzet az antanthatalmak számára alakult kedvezőbben. Az antant újabb embertömegek bevonásával hadseregeit újjászervezte és azok fegyver- és lőszerellátását hiánytalanul biztosította. Az 1915 decemberében tartott chantilly-i tanácskozáson az antant vezetői elhatározták, hogy 1916-ban a főfrontokon összehangolt, általános támadást indítanak a központi hatalmak ellen, hogy azok seregeire megsemmisítő vereséget mérjenek. Az orosz hadsereg támadásainak időpontját június 15-ére, az angol—francia haderő offenzíváját a Somme folyónál, és az olasz fegyveres erő hadműveleteinek kezdetét pedig legkésőbb július 1-ére tűzték ki.

A központi hatalmakat az antant várható nagy támadása arra kényszerítette, hogy a kezdeményezést egyelőre ne adják ki kezükből, hanem újabb erőfeszítéssel előbb a nyugati arcvonalon, majd a délnyugati fronton, lehetőleg még 1916 első felében a hadászati döntést kiharcolják és az antanthatalmakat megegyezéses békére kényszerítsék.

Az 1916-os év fronteseményei a német hadsereg verduni támadó hadműveleteivel kezdődtek, amelyek során a német hadvezetőség rendelkezésére álló erejének legnagyobb részét bevetette, hogy a francia hadsereget tartalékainak „szisztematikus elemésztésével" végleg megsemmisítse. A verduni hadműveletek azonban a kezdeti sikerek után súlyos kudarccal végződtek. Az egyre sikeresebb francia ellenállásban igen nagy szerepet játszott, hogy az orosz hadsereg két nagy támadó hadműveletet hajtott végre: az elsőt a Narocz tónál a német hadsereg, majd az arcvonal délnyugati szakaszán, 1916. június 4-én az osztrák—magyar hadsereg ellen. A Bruszilov tábornok vezette offenzíva nyomán létrejött lucki áttörés az osztrák—magyar keleti arcvonalat kis híján a teljes összeomlás sorsára juttatta, és nemcsak a Verdunnél elkeseredetten védekező francia hadsereget, hanem az olasz haderőt is megmentette, amely utóbbi az immár nagy nélkülözéseket szenvedő osztrák—magyar csapatoktól május 15-én Trentinónál vereséget szenvedett.

A Bruszilov-offenzíva végzetes következményeinek felszámolása a központi hatalmak hadseregeinek minden energiáját igénybe vette. A Monarchia hadseregének pusztulását a német fegyveres erő nagy részének keletre való gyors átdobásával kerülték el, és a front veszteségteljes harcok után egy időre újból stabilizálódott. Az orosz áttörés sikerét Románia, a hármas szövetség egykori tagja a központi hatalmak hátbatámadására hasz-

nálta fel, és bár az osztrák—magyar—német haderők ellentámadása nyomán vereséget szenvedett, ellenállása nem szűnt meg, és a központi hatalmak arcvonala jelentősen meghosszabbodott.

Így 1916 mérlege az antant javára billent, annak ellenére, hogy a nyugati fronton 5 hónapon át tomboló somme-i csata, amely milliós áldozatot követelt, a német arcvonalat áttörni nem tudta.

1916-ban a központi hatalmak erejét a nagy veszteségek annyira kimerítették, hogy mind az osztrák—magyar, mind a német hadvezetőség a stratégiai védekezésre való átmenet mellett döntött. Az 1916-os év egyben az a fordulat, amely a központi hatalmak vezető köreit az antanttal való diplomáciai megegyezés útjainak keresésére, belsőleg pedig engedmények és látszatreformok kilátásba helyezésére kényszerítette. A központi hatalmak részéről megindult béketapogatózások jelezték, hogy a világpolitikában fordulat ment végbe az imperialista háborútól „az imperialista béke felé, amely a népeket a jámbor frázisok, félreformok, apró-cseprő félengedmények ... óriási ámításával van hivatva megajándékozni".[32]

A központi hatalmak 1916 decemberében Wilson amerikai elnök útján békeajánlatot tettek,[33] de az antanthatalmak, — mivel az osztrák—magyar és német kormány imperialista, területszerző politikájáról lemondani nem volt hajlandó, — a kezdeményezést visszautasították és a háborút mindkét részről változatlan erővel továbbfolytatták.

Az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres erejénél bekövetkezett katasztrofális vereségek és veszteségek ellenére, 1917 elején a hadsereg létszáma még mindig tekintélyes volt, 3 és fél millió, amelyből mintegy 780 000 főt első vonalbeli harcosnak tekintett a hadvezetőség. De a Monarchia kimerülésének jelei napról napra mutatkoztak. Súlyosbította a helyzetet, hogy az 1916. évi óriási veszteségek után a német hadsereget is újjá kellett szervezni, sorait feltölteni és a hadianyagtermelést új alapokra helyezni. A német hadvezetőség ezért ismételten az általános stratégiai védekezésben jelölte meg a szárazföldi hadsereg fő feladatát, bevezette a Hindenburg-munkaprogramot, s mindkettő sikeréért elrendelte a korlátlan tengeralattjáró-harcot (1917. február 1.).

Az Osztrák—Magyar Monarchia vezető körei a német hadvezetőség intézkedéseit nem fogadták egyértelmű helyesléssel. Az új király, IV.

[32] *V. I. Lenin:* Művei. Fordulat a világpolitikában. 23. köt. Budapest 1951. 285.

[33] A németek ezen kívül titkos tárgyalásokat folytattak a cári udvarral, sőt a semleges államok egy részét (Svájc, Norvégia, Svédország, Dánia) békeközvetítésre hívták fel.

Károly, különösen a korlátlan tengeralattjáró-harc elrendelésével nem értett egyet, mert a Monarchia válságosra forduló belpolitikai helyzete és a hadsereg bomlásának veszélye mind élesebben vetette fel a megegyezéses imperialista béke kérdését, amelynek útját a tömeges méretekben alkalmazott búvárhajó-harc az Egyesült Államok háborúba lépésének siettetésével egyenesen keresztezte. Amikor pedig a februári forradalom megdöntötte Oroszországban a cár hatalmát, a király és környezete a monarchikus államrend pusztulásának fenyegető jelét látta — még inkább fokozni kívánta az antantnál teendő béketapogatózásokat, ha kell, a németektől függetlenül is (Sixtus pármai hercegnek, a király sógorának akciói). Az ellenséggel való megegyezés taktikájának volt érvényesülése Conrad eltávolítása is. Utódjának, Arthur v. Arz gyalogsági tábornoknak kizárólag a hadsereg „megmentése" volt a feladata: a fegyveres erő átmentése az imperialista béke utáni időre a „Monarchia megmentéséért".

Az antanthatalmaknak Károly terveivel szemben tanúsított elutasító magatartása azonban nemcsak az USA 1917. április 6-i hadbalépésével, hanem az új orosz kormány háborút továbbfolytató politikájával is erősödött. Nivelle francia tábornok április 9-i (Arras) és április 16-i (Reims—Soissons) támadása, majd ezek kudarca után az olasz hadsereg május 12-i offenzívája (Görz térségében) az antant hadászati ellentámadásainak volt jelentős állomása, sőt ehhez járult az új orosz kormány hadügyminiszteréről, Kerenszkijről elnevezett offenzíva a keleti fronton (1917. július 1.), valamint az angolok flandriai támadása (1917. július—november) is.

Az antant említett nagy támadásai részben a német elhárítás hatékonysága és Nivelle által sorozatosan elkövetett vezetési hibák (nyugati arcvonal), részben az olasz hadsereg hadműveleti és harcászati tehetetlensége (délnyugati arcvonal), majd az orosz támadás rossz előkészítése, továbbá a hadseregben megindult felbomlási folyamat miatt fulladtak kudarcba, és a központi hatalmak hadműveleti és harcászati helyzetét átmenetileg megjavították (tarnopoli áttörés, Riga elfoglalása).

Az osztrák—magyar fegyveres erő ezekben a véres elhárító harcokban még inkább meggyengült, katonái körében eddig nem tapasztalt mértékben jelentkezett a békevágy, amelynek erősségét fokozta a keleti arcvonalon nagy erővel folyó barátkozás az orosz hadsereg tagjaival.

Az 1917. évi hadműveletek legfontosabb eredménye, Oroszország súlyos veresége és katonai kiesése a háborúból, hadászatilag nem jelentett javulást a központi hatalmak számára. Oroszország kiesését az USA hadbalépése nemcsak ellensúlyozta, hanem az antanthatalmak nyomasztó anyagi, technikai és emberfölényére vezetett. A fölény annál nagyobb lett,

minél sikeresebben számolták fel a háborúellenes erőket az antant országokban a szociáldemokrata és munkáspárti vezetők támogatásával és fékezték meg a hadseregekben, főleg a francia hadseregben kirobbant lázadásokat.

Az Osztrák—Magyar Monarchia vezető körei a hátországi háborús nyomor és az orosz forradalom hatására mind a Monarchiában és Németországban, mind az eddig alárendelt szerepet játszó csatlós államokban, Bulgáriában és Törökországban megerősödő háborúellenes erők nyomása alatt az átmenetileg megjavult katonai helyzetet a gyors megegyezéses béke kiharcolására akarták felhasználni. A hadvezetőség így jutott el az Olaszország elleni „korlátozott offenzíva" megindításának gondolatához, hogy annak sikereivel a megegyezés esélyeit növelje. Ezt az elhatározást motiválta az 1917 május közepén meghiúsult stockholmi szociáldemokrata konferencia kudarca is: a Kerenszkij-offenzíva összeomlása után ismét a fegyverekre akarta bízni a béke elérését. Maga a német hadvezetőség a korlátlan tengeralattjáró-háború mindinkább kibontakozó kudarca és az antant állandó flandriai támadása miatt a délnyugati arcvonal offenzíváját tehermentesítő támadásként fogta fel, s a támadás főcsapásához szükséges 7 német hadosztályt a Monarchia rendelkezésére bocsátotta. Az 1917. október 23-án megindult támadás — a várakozással ellentétben — nagy taktikai sikert hozott: a főcsapást végrehajtó 14. hadsereg (7 német és 8 osztrák—magyar hadosztály) az olasz arcvonalat Caporettónál áttörte és az olasz hadsereget csak a nyugati arcvonalról átdobott 11 angol—francia hadosztály tudta megmenteni az összeomlástól. A központi hatalmak hadseregeinek a Piave folyónál történő megállítását emellett az segítette elő, hogy az angol hadsereg november 20-án 378 db tankkal nagy győzelmet aratott Cambrainál a német hadsereg fölött.

Az 1917-es év anyagcsatái, a hadviselő államok részéről megnyilvánult óriási erőfeszítések azonban a stratégiai döntést egyik fél számára sem tudták meghozni. A hadviselő felek népeit újabb áldozatokra és szenvedésre készítették elő imperialista kormányaik. 1918 küszöbén azonban az imperialista világháború menetében újabb nagy fordulat következett: az orosz munkásosztály a bolsevikok vezetésével győzelemre vitte a szocialista forradalmat és Szovjet-Oroszország születése pillanatában fellépett a békéért, az imperialista háború azonnali megszüntetéséért.

A világháború szenvedő népeinek sorsára ettől kezdve igen erős hatást gyakorolt a győztes szocialista forradalom további útja. A szemben álló hadseregek, mindenekelőtt a német és osztrák—magyar hadsereg sokat szenvedett katonái az orosz nép hősi példájának nyomán folytatták és

erősítették saját harcukat a háború ellen a békéért és elnyomott népeik felszabadításáért.[34]

A HADSEREG VÁLSÁGÁNAK KIBONTAKOZÁSA A HÁBORÚ ELSŐ HÁROM ÉVÉBEN

Az osztrák—magyar hadsereg válsága a Monarchia gazdasági, politikai és társadalmi rendszeréből fakadó osztály- és nemzetiségi ellentétek talaján az imperialista háborúval járó szenvedések, a háborús kényszergazdálkodás következményei és a fegyveres erőknek részben az ellenség anyagi, technikai és emberfölénye, részben saját belső ellentéteiből következő nagy vereségei és veszteségei nyomán kialakult általános háborús válság részeként jött létre.

A válság kialakulását az általános katonai válság, a Monarchia belső politikai válsága és a hadseregnek az előbbi kettő nyomán bekövetkezett

[34] Az idézett műveken kívül felhasznált irodalom: *Ádám L.:* A világháború okai. A hármasszövetség története. Budapest 1942., *Generaloberst Von Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien 1935., *Generaloberst Von Arz:* Zur Geschichte des grossen Krieges 1914—1918. Wien 1924., *A. Bell:* Die englische Hungerblokade im Weltkrieg. Essen 1933., *E. Banse:* Raum und Volk im Weltkriege. Oldenburg 1932., *W. Churchill:* Die Weltkrisis 1916—1918. Berlin 1933., *G. Clemenceau:* Grösse und Tragik eines Siegers. Stuttgart 1930., *Czékus Z.:* A világháború összefoglaló története. Budapest 1930., *Deseő L.:* Orosz háború 1914—1917. Debrecen 1925., *L. Friedeburg:* Karpathen und Dnyeszter Schlacht 1915. Oldenburg 1924., *H. Frobinius:* Der erste Weltkrieg. Hannover 1915., *E. Falkenhayn:* Feldzug gegen Rumänien und Russen. Berlin 1920., *P. Hindenburg:* Aus meinem Leben. Leipzig 1920., *M. Hoffmann:* Der Krieg der Versäumten Gelegenheiten. München 1923., *Llyod George:* Mein Anteil im Weltkrieg. Berlin 1933., *J. Jagow:* Daten des Weltkrieges, Leipzig 1922., *Károlyi M.:* Gegen eine ganze Welt. München 1924., *E. Ludendorff:* Meine Kriegserinnerungen. Berlin 1919., *Th. G. Masaryk:* Der neue Europa. Berlin 1922., *Pilch J.:* A világháború története. Budapest 1927., *L. Schwartz:* Geschichte des Weltkrieges. Berlin 1932., *E. Volkmann:* Der Grosse Krieg 1914. bis 1918. 6. neubearb. Auflage. Berlin 1938., Der Weltkrieg 1914. bis 1918. Die Militärischen Operationen zu Lande. Bd. 1—13. Berlin 1925—1942., *Aggházy K.—Stefán V.:* A világháború (1914—1918). Budapest 1934., *F. Klein:* Deutschland von 1897—98 bis 1917. Berlin 1961., *F. Klein:* Deutschland 1918. Berlin 1962., *F. Klein:* Politik im Krieg 1914—1918. Berlin 1964., *A. N. Lagowski:* Strategie und Ökonomie. Berlin 1959., *H. Wohlgemuth:* Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung von der Jahrhundertwende bis zur Novemberrevolution. Berlin 1960.

belső politikai, ún. katonapolitikai válsága idézte elő. A hadsereg katonapolitikai válságának létrejöttében — az általános katonai válság mellett — a hátország belső politikai fejlődése játszott kiemelkedő szerepet.

A háború kitörésekor az Osztrák—Magyar Monarchia uralkodó osztályainak kormány- és ellenzéki pártjai treuga deit kötöttek egymással és nacionalista-soviniszta propagandával, valamint a hadi állammonopolista kapitalizmus térhódítását elősegítő, „háborús törvényekkel" igyekeztek megteremteni a háború sikeres megvívásához szükséges belső feltételeket. Az uralkodó osztályok háborús politikáját, az imperialista háborút a szociáldemokrata pártok előbb burkoltan, majd nyíltan támogatták.[35]

A nagy véráldozatok és háborús szenvedések, nélkülözések azonban a nacionalista-soviniszta propaganda hatásának csakhamar véget vetettek és a Monarchia népeiben egyre erősebben jelentkezett *a háború elleni gyűlölet és békevágy*.

A Monarchia népei mindkettőnek különböző erejű megmozdulásokban adtak kifejezést. Mindezek hatására az uralkodó osztályok háborús egysége már 1915-ben felbomlott és kialakult a hátország belpolitikai válsága. Az uralkodó osztályok egymás közti ellentéteinek kiéleződése a dolgozó tömegek említett harcának fokozódásával erősödött. A háborúellenes harc zászlóvivője a munkásosztály volt,[36] amelynek mozgalmát a parasztság, kispolgárság és az értelmiség hasonló jellegű megmozdulásai erősítették.

A háborúval járó nélkülözések és az erősödő osztály- és nemzeti elnyomás csakhamar kiváltották a szociális és nemzeti mozgalmakat is, amelyek hevessége a háború menetében csak fokozódott. Ha a mozgalmak egyelőre

[35] Vö. MFMT I. 98—99.

[36] Az ausztriai, cseh- és morvaországi nagyipari munkásság fokozódó harcai mellett nagy jelentősége volt a magyarországi munkások háborúellenes megmozdulásainak, sztrájkjainak. Így pl. 1915 májusában a Keleti pályaudvar dolgozói, júniusban a csepeli munkások (Vö. MFMT I. 108.), 1916 februárjában a Lipták gyári (vö. Főv. Lt. Rendőrfőkap. Eln. 1916—2481. res.), május 15-én a diósgyőri, (vö. OL BM res. 1916—12—2411.), július 3—5-én a csepeli Weiss Manfréd tölténygyári (vö. OL ME 1916. XVI. Res. 4193.) munkások robbantottak ki sztrájkot. 1916 szeptemberében Terebes-Fehérpatak és Barnabás vasúti munkásai katonai szerelvényeket siklattak ki (l. HIL 3601. cs. HM 329 813/15.a—1916. szeptember 27.), októberben a temesvári vasgyárban, a budapesti MÁVAG-ban és a soproni gépgyárban szabotázsakciókat és háborúellenes izgatást lepleztek le stb. (L. HIL 3601. cs. HM 24 608/15.a—1916. december 22., HM 326 906/15.a — 1916. október 18., HM 22 193/15.a — 1916. november 11.)

egymástól elszigetelten is jelentkeztek, egymással való kapcsolatuk létrejötte a Monarchia belső válságának elmélyülésével fenyegetett.[37]

A válság megszüntetésére mind az osztrák, mind a magyar kormány számos gazdasági és politikai, javarészt terrorintézkedést foganatosított.[38] A válság feloldása azonban a szociáldemokrata pártok vezetőit is foglalkoztatta, akik végül is azt az imperialista háború kompromisszumos békével való lezárásában keresték és az antant szocialistákkal való kapcsolat felvételét kezdeményezték.[39]

A szociáldemokrata pártvezetők kezdeményezései nem jártak eredménnyel, ellenben növelték a velük szemben fellépő ellenzékiek, Magyarországon a baloldali szocialisták erejét, akik ekkor már a népfelháborodás képviselői és ösztönzői voltak.

A válság tovább mélyült, és az elhunyt Ferenc József utóda, IV. Károly, akit a hadsereg válsága különösen aggasztott (mivel a fegyveres erőben a Monarchia fenntartásának legfontosabb eszközét látta), átvéve a szociáldemokrata pártok kompromisszumos béketörekvéseit, a központi hatalmak 1916. december 12-i békeajánlatát kikényszerítette a szintén háborús válságba jutott Németország kormányától.

A békekísérlet kudarca után a februári polgári demokratikus orosz forradalom rázta meg a Monarchiát: félő volt, hogy az 1917. tavaszi éhínség idején és után a dualizmus rendszere is egy *népforradalom* áldozatául esik. Ennek fenyegető jelei a Monarchiában kitört éhséglázadások, politikai sztrájkok és az eddig nem tapasztalt méreteket öltött frontbarátkozások voltak. A forradalom előtti állapotok kialakulását mutatták az uralkodó osztályok kiéleződött ellentétei is.[40] IV. Károly és köre a válságból a polgári demokratikus Oroszországgal kötendő különbékében, a szociáldemokraták pedig (újból) az antant imperialistákkal kötött kompromisszumos békében keresték a kiutat. Mindkettő meghiúsulása a (stockholmi érte-

[37] HIL 3601. cs. HM 294 367/15.a —1916. augusztus 25. A nemzetiségi mozgalmakat, mint szociális megmozdulásokat említi, hangsúlyozván annak veszélyét, hogy azok a munkásság és alkalmazotti réteg mozgalmaihoz kapcsolódhatnak.

[38] Ezeket az intézkedéseket a katonapolitikai válság felszámolására hozott intézkedésekkel együtt ismertetjük.

[39] A központi hatalmak szociáldemokrata pártjainak vezetői „saját" imperialista kormányaik alkuszaiként léptek fel. L. MFMT I. 106.

[40] Magyarországon a budapesti május 1—2-i demonstrációk, a május 11—13-án a tatabányai és dorogi, május második felében a Pécs-vidéki, augusztus—szeptemberben a budapesti dohánygyári, majd a diósgyőri, ózdi, salgótarjáni és resicai, valamint az Államvasutaknál kirobbant politikai sztrájkok, továbbá a Tisza-kormány bukása, a Választójogi Blokk megalakulása s az Eszterházy-kormány augusztusi lemondása mutatták a belpolitikai válság elmélyülését. Vö. MFMT I. 121—123.

kezlet kudarca, a Kerenszkij-offenzíva meghiúsulása) és az antant növekvő katonai fölénye, továbbá a hadsereg válságának fokozódása — annak ellenére, hogy Oroszország kiesésével a katonai helyzet átmenetileg javult — az osztrák—magyar uralkodó köröket az antant imperialistáihoz való újabb közeledésre, majd annak ismételt meghiúsulása után a Szovjet-Oroszországgal kötendő béke útjára terelte egy olyan időben, amikor a Monarchia társadalmának szerkezetéből fakadóan és az általános háborús válság közvetlen kihatásaként létrejöttek a Monarchia felbomlásának s népei polgári demokratikus forradalmainak objektív és szubjektív feltételei.

*

Annak ellenére, hogy a fegyveres erők nagy része a hátországtól térben meglehetősen el volt szigetelve, a katonapolitikai válság mégis a hadsereg nagy többségét kitevő fronthadseregeknél bontakozott ki és csak azután érte el a hátországi alakulatokat. Ebben természetesen nagy szerepet játszott, hogy a fronthadseregeknél az általános katonai válság előbb éreztette hatását, de a katonapolitikai válság elmélyülését már mindenekelőtt a hátországi válság és a hadseregben fellépő belső ellentétek kiéleződése eredményezte.

Ennek az állításnak az igazát nem befolyásolhatja az a tény, hogy a háború megindulásának idején, a mozgósítás és bevonulás időszakában, főleg a nemzetiségi csapatok (elsősorban cseh és délszláv alakulatok) részéről számos lázadás és parancsmegtagadás robbant ki, amelyek okai a Monarchia egyes nemzetiségi területein élő lakosságának a Monarchia ellen harcoló oroszok és szerbek iránti rokonszenvére voltak visszavezethetők.[41] Ezek a

[41] A lázadásokról, továbbá a frontra indulást elrendelő parancsok megtagadásáról kevés adatunk van. Feltételezhető, hogy a mozgósítás és a frontra indítás zűrzavarában az illetékes parancsnokságok nemigen jelentették azokat, annál is inkább, mert „rendfenntartó alakulatok" és tábori csendőrök a lázadásokat és parancsmegtagadásokat viszonylag hamar és könnyen felszámolták. A levéltári anyag alapján nyomon követhető első lázadás Ragusában történt délszláv alakulatok körében 1914. augusztus 12-én. A lázadást leverték, a vezetőket felkoncolták és a lakosságot, amely támogatta őket, terrorintézkedésekkel megfélemlítették. L. HIL Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. Res. Nr. 8.—1914. augusztus 14., Több lázadást jelentettek a prágai 28. és a jungbunzlaui 36. közös gyalogezrednél (csehek). Vö. *Cramon*: Deutschlands Schicksaalbund mit Österreich—Ungarn. Berlin 1932. 108—109. 1914 szeptemberében a frontra érkező cseh alakulatok körében újabb lázadásokat fékeztek meg. Hely és idő, valamint a számok megnevezése nélkül említi *Banse* i. m. 183. 1914. szeptember 7-én a mezőlaborci vasútállomáson a román és olasz összetételű cs. és kir. I/3. trénoszlop zendülését verték le. L. HIL AOK I/1/1—1914. cs. AOK Etappenkmdo Op. Nr. 25—35—1914. szeptember 7.

lázadások és parancsmegtagadások még nem a katonapolitikai válság szimptómái voltak, csakúgy, mint azok a „megfutamodások" sem, amelyek 1914 augusztus—szeptemberében a rossz kiképzés, felszerelés, hadműveleti és harcászati vezetés miatt fellépő pánik következményeiként a harcba vetett alakulatoknál gyakran előfordultak.[42]

A kezdődő katonapolitikai válság kétségtelen tüneteit azok a mind sűrűbben előforduló esetek mutatták, amelyeket a parancsnoki jelentések, mint egyes csapatok „hadműveleti felhasználhatatlanságát" és „a harci cselekményekből való önkényes kivonást" jelöltek meg, s amelyek nyomán a „fegyelem megrendülésének és a harc értelmetlensége érzésének sajnálatos eseteit tapasztalták".[43]

A kiküldött vizsgáló bizottságok jelentései szerint az ilyen csapatokkal szemben alkalmazott „kemény megtorlások és megfegyelmezések" a legénység fegyelmét általában nem javították meg, sőt tápot adtak a megszállt területek lakossága és az antant részéről nagy erővel folyó propagandának, amely a Monarchia háborúját a szlávok elleni igazságtalan, az antant (és főleg Oroszország) háborúját pedig „a germánok és magyar csatlósaik elleni felszabadító háborúnak" nevezte.[44]

Nem kis szerepet játszott a „fegyelem megrendülésében", voltaképpen a hadseregen belüli osztály és nemzeti ellentétek éleződésében az a körülmény, hogy a hadvezetőség a nemzetiségi csapatok ellen alkalmazott megtorlásokra magyar és osztrák katonák alakulatait használta fel, amelyek a felülről táplált nacionalizmus, a szlávok lebecsülését hirdető hivatalos politika és a látszatfüggetlenség bennük élő hamis tudata miatt erre — különösen a háború elején — még alkalmasak voltak.[45]

A mindinkább súlyosbodó vereségek és a nagy veszteségek pótlására a hátországból érkező újabb menetalakulatok (Marschformationen) által közvetített és a Monarchia belpolitikai válságáról szóló hírek, amelyek az otthoniak nyomorát, szenvedéseit, a hadbavonultak hozzátartozóival, a hadiözvegyekkel és hadiárvákkal szemben tanúsított nemtörődömséget, a „felmentettek" és a frontszolgálat alól magukat különféle ürügyekkel kivonók meggazdagodását és jólétét sokszor a valóságnál nagyobbnak

[42] Vö. HIL AOK I/1/1—1914. cs. AOK Op. Abt. Op. Nr. 1779—1914. szeptember 4.

[43] HIL Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. Res. Nr. 138/MK/SM—16. II. 1915.

[44] HIL AOK I/1/1—1914. cs. 355. sz. távirat. 1914. augusztus 25. és uo. AOK II/1/1—1914. cs. AOK Na. Abt. K/R Nr. 595—1914. az ellenséges propagandáról.

[45] Vö. *A. Polzer-Hoditz:* Kaiser Karl. Zürich—Leipzig—Wien 1929. 131.

írták le, a fronthadseregek körében nemcsak a „győztes háborúval" szembeni közömbösséget fokozták, hanem a katonák egy részének háborús gyűlöletét és békevágyát eredményezték. A háborúval való szembefordulás s egyben a katonapolitikai válság tipikus tüneteként már 1914—1915 telén megkezdődtek az egyéni, majd a tömeges átszökések az ellenséghez és kialakult a „front mögötti lógósok", „belső dezertőrök" sokezres tábora is.[46]

A válság mélyülésével egy ideig állandósult a tömeges átszökések és belső dezertálások száma, de a hadvezetőség által alkalmazott terrorintézkedések és az ellenséges államok területén felállított druzsinák miatt, — amelyekbe a nemzetiségi emigráns burzsoá politikusok nyomására számos átszökött nemzetiségi katonát belekényszerítettek s később a Monarchia hadserege ellen bevetettek — 1916 folyamán visszaesett. Ez a körülmény is mutatta, hogy a nemzetiségi katonák többségét akkor még nem a nemzeti függetlenségi harc, hanem a háborúellenesség és az általános békevágy inspirálta. (Csakúgy, mint azokat a dezertőröket, akik az orosz hadseregből jöttek át a Monarchia csapataihoz.)

Egyébként ezzel függött össze a front mögötti lógósok, belső dezertálások állandó emelkedése is. (A belső dezertálás növekedése az ellenséghez való átállás számának csökkenésével állt egyenes arányban.) Volt azonban még két körülmény, amely a belső dezertálás növekedésében igen nagy szerepet játszott. Az egyik a már említett hátországi háborúellenes agitáció volt, amely a belpolitikai válság elmélyülésével állandóan erősödött, s amely a frontkatonaságot az arcvonalra kiérkező újabb menetalakulatok, hazulról érkezett levelek, frontra visszaérkező felgyógyultak stb. révén befolyásolta. A másik körülmény: az 1915 tavaszától kezdődő frontbarátkozások. A szemben álló arcvonalak katonáinak barátkozása a bolsevik párt külföldi szekcióinak 1915. februári, berni konferenciájának határozata nyomán indult meg. A határozat nemcsak elvben mondta ki a barátkozások

[46] *Cramon* i. m. 180—189. „Még a német hadseregre is bénítólag hatott, hogy előbb a prágai 28. gyalogezred, majd a jungbunzlaui 36. gyalogezred, átfutott az ellenséghez." Hasonlóan vélekedik *Banse* i. m. 183. *Reinhold Lorenz:* Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie. Graz—Wien—Köln é. n. 174—179. oldalon említi, hogy különösen a kassai 9. hadtestnél (Boroević gyalogsági tábornok) fordultak elő szökések nagy számban. Die nationale Frage in der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1900—1918. Budapest 1966. 97. oldalán említi a 11., 36., 38. cseh és a 13. és 73. szlovák gyalogezredek dezertálását. Románia háborúba lépése után pedig a román nemzetiségű legénység körében fordultak elő szökések. L. uo.

fontosságát, hanem megszabta a közvetlen tennivalókat: a katonák forradalmi megnyerését saját imperialista burzsoáziájuk megdöntésére, a háborúnak polgárháborúvá történő átalakítására.[47] Mivel azonban az osztrák—magyar hadseregben forradalmi katonai szervezet nem volt, a katonák a konkrét teendőket — a hadsereg forradalmi megszervezését a burzsoázia hatalmának megdöntésére — nem látták, s ezért a háborúval való szembenállás egyik passzív formáját, a dezertálást választották.

A belső dezertálás — minden büntető intézkedés ellenére — 1916-ban ugrásszerűen megnőtt. Voltak parancsnokok, akik csapataik 20—30%-os lemorzsolódását jelentették.[48] Más jelentések arra hívták fel a figyelmet, hogy a menetalakulatokból számosan a hátországba szivárgott dezertőrökhöz álltak, mely utóbbiakból a Monarchia egyes területein később az ún. zöldkáder alakult ki.[49] A dezertőrök ellen küldött katonai büntető alakulatok jelentései egyben arra utaltak, hogy az elfogott dezertőrök már nemcsak háborúellenes, hanem a fennálló társadalmi rend elleni, és a nemzeti elnyomás elleni nézeteket is vallottak.[50]

A háborúellenesség tipikus megnyilvánulási formája a fentieken kívül az önkéntes fogságba esés volt. Különösen nagy számban fordult elő az orosz fronton, ahol a fronthadsereg többsége állott. 1917 végéig mintegy 2 100 000 osztrák—magyar katona került orosz fogságba, akiknek tekintélyes része önként állt át az ellenséghez.[51] A fogságba esés nagy száma a szerb, román és olasz arcvonalakon is feltűnt és a hadviselő államok ilyen jellegű veszteségeit — a cári Oroszország hadseregének kivételével — jóval meghaladta.

Végül a katonapolitikai válság bizonyítékaként kell megemlítenünk a legénységnél általánosan elterjedt öncsonkítási eseteket, amelyek az alakulatoknál hol erősebben, hol gyengébben, de állandóan előfordultak.[52]

[47] Vö. MFMT I. 100.

[48] Vö. HIL 3626. cs. HM 3614. sz./Eln. 10—1916. február 28.

[49] HIL AOK I/1/1—1916. cs. AOK Op. Nr. 2368—1916. szeptember 24.

[50] HIL 3584. cs. HM 13 256. sz./Eln. 1—1916. június 16.

[51] A későbbiek folyamán szeretnék részletesen foglalkozni a hadifogolykérdéssel.

[52] Maró és hólyagosodást előidéző anyagokkal történő önsebzés, bal tenyér, lábszár, lábsarok átlövése, mérges növények nedvének szembe történő cseppentése, saját készítésű fecskendező eszközökkel vizeletjuttatás a bőr alá, a vénás erekbe — voltak az öncsonkítás szomorú módszerei. L. HIL AOK I/1/3. és Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. Res. Nr. 221/IV. 1915. KuK Rayonkmdo Südtirol zu Res. Nr. 920/SCN—1915. november 21. HIL 3601. cs. HM 19190. sz./Eln. 15. a—1915. november 7.

Mindezzel párhuzamosan kiéleződtek a katonaság belső politikai (osztály- és nemzetiségi) ellentétei. A hadvezetőséghez befutott jelentések ugyan nem nevezik meg, illetve nem írják le kifejezett formában a belső politikai ellentétek kiéleződését. Mégis azt kell mondanunk, hogy a „nacionalista uszítás", „az állam és a törvényes rend elleni izgatás" fogalmai mögött a politikai ellentétek kiéleződése állott.

*

A katonapolitikai válság felszámolására a hadvezetőség minden tőle telhetőt elkövetett. A válság feloldását — amennyiben tehette — az ellenség fokozódó nyomása közben végrehajtott *hadműveleti kezdeményezésekkel, az anyagi és emberveszteségek pótlására tett erőfeszítésekkel*, mindenekelőtt azonban *különleges büntető rendszabályok bevezetésével és állandósításával*, továbbá az 1915 tavaszán, majd 1916 őszén és 1917 tavaszán végrehajtott *átszervezéssel* kísérelte meg.

A büntető intézkedéseket és rendszabályokat a válság első szimptómáinak észlelésétől alkalmazták. Már 1914 augusztus végétől a Monarchia déli és északkeleti részeiben, majd közvetlenül a fronthadseregek mögé — állandó tartózkodással — nagy létszámú tábori csendőr- és különleges biztonsági alakulatokat, a legveszélyesebbnek tűnő hadműveleti területekre pedig birodalmi német rendfenntartó alakulatokat vezényeltek, amelyekkel megkezdték a „megbízhatatlan lakosság" megfélemlítését és a megfutamodott, szétszórt csapattestek összeszedését, valamint az erdőkben, hegyekben levő „dezertőr bandák kifüstölését".[53] A büntető alakulatoknál felállított hadbíróságok által elítélt „főbűnösöket, pánikkeltőket, dezertőröket, rablókat, fosztogatókat és kishitűeket" a csapatok szeme láttára nyilvánosan felkoncolták.[54]

Mivel a dezertőrök egy része az ellenük küldött büntető alakulatok elől a hátországba is átszivárgott, a hadvezetőség ezekre a területekre is kiterjesztette a mondott alakulatok hatáskörét, sőt arra kényszerült, hogy a szállítmányokat csendőrkülönítmények kísérjék, a vasútállomásokra beérkező szerelvényeket pályaudvari fegyveres osztagok körülzárják, majd a frontra kiérkezett és útját gyalogmenetben folytató pótlásokat újból biztonsági alakulatok, sokszor német egységek felügyeljék és a dezertálási kísérletet a helyszínen megtorolják.[55]

[53] HIL AOK I/1/1—1914. cs. AOK Op. Abt. Op. Nr. 1779—1914. szeptember 4.
[54] HIL AOK I/1/1—1914. cs. KuK 3 AK Op. Nr. 870—1914. szeptember 28.
[55] HIL AOK I/1/1—1914. cs. AOK Op. Nr. 2368—1914. szeptember 24-én kiadott parancs P. Kvaternik alezredes (későbbi usztasa tábornagy) javaslata alapján.

A hadvezetőségnek ezenkívül olyan csapattestekkel szemben is fel kellett lépni, amelyeknek magatartása „aggályos" (bedenklich) volt az eddigi harcokban, vagy „passzív ellenállást" tanúsítottak.[56] Velük szemben különleges fegyelmezési eljárásokat alkalmazott, amelyek színhelye részben a front mögötti terület, részben a hátország volt.[57]

A büntető intézkedéseken kívül már 1914/15 telén nagyarányú átszervezést hajtottak végre: a nemzetiségi csapattestek szervezeti különállását előbb a közös hadseregben, majd a magyar honvédségnél is megszüntették és az alakulatokat összekeverték. A német hadvezetőség követelésére az orosz fronton levő osztrák—magyar csapatok hadrendi felállítását, illetve beosztását is megváltoztatták, sőt a hadműveletileg legexponáltabb helyeken birodalmi német csapatokat ékeltek közéjük, az itt levő csapatokat német parancsnokság alá helyezték. E katonapolitikai intézkedéseken kívül nagymérvű hadműveleti átcsoportosítást és harcászati átszervezést (a lovasság egy részének átképzése gyalogsági harcra, a géppuskás és műszaki csapatok harcászati alegységekbe való beosztása stb.) is végrehajtottak. (Az átszervezés a fent ismertetett gyakorlattal a Balkánon harcoló alakulatoknál is végbement.)

A hadsereg válságának felszámolása a hozott intézkedések és az átszervezés ellenére nem sikerült. Részleteredményeket ugyan elértek, így pl. az ellenséghez való átszökés csökkentését, de a válságot előidéző objektív és szubjektív tényezőket kikapcsolni nem tudták.

A katonapolitikai válság mélyülését mutatják azok az újabb büntető rendelkezések, amelyeket 1916 folyamán fokozott mértékben alkalmaztak. Így pl. elrendelték, hogy minden katonaszökevény vagyonát el kell kobozni, házából családját ki kell telepíteni és az addig élvezett segélyeket meg kell vonni.[58] A rendelkezés végrehajtását elősegítendő, felállították a hátországi karhatalmi osztagokat, amelyeket a csendőrség alá rendeltek.[59]

Ezek az osztagok a csendőrséggel együtt a Monarchia területén bujkáló katonaszökevényeket igyekeztek összefogdosni, miközben a lakosság körében „nacionalista izgatók, társadalom elleni veszélyes elemek és defetista hazaárulók" után kutattak. Tevékenységük kiterjedt a militari-

[56] Ezekkel a megjelölésekkel azokat a csapatokat illették, amelyekről a jelentések mint a „harci cselekményekből magukat önkényesen kivonók"-, „megfutamodók"-ról emlékeztek meg.

[57] HIL Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. Res. Nr. 138/MK/SM—16. II. 1915. sz. parancs.

[58] HIL 3601. cs. HM 3466/15.a—1916. február 28., HM 5644/15.a—1916. április 29., HM 11 193/15. a—1916. június 15., HM 16 814/15. a—1916. szeptember 9.

[59] HIL 3584. cs. HM 13 265. sz./Eln. 1—1916. június 16.

zált hadiüzemekre is, ahol a „népfelkelőkké felesketett" munkások között a „szocialista-pacifista izgatókat" kerestek.[60]

A fronton levő alakulatoknál a tömeges megtorlások 1916 folyamán ismét napirendre kerültek. Különösen sok halálos ítéletet hoztak és hajtottak végre az ún. légionáriusok, az ellenséges államokban, főleg Oroszországban osztrák—magyar szökevényekből felállított alakulatok tagjai ellen és azon csapatoknál, amelyeknél az önkéntes fogságba esés és az ellenséghez való átszökés aránytalanul magas volt: a megmaradt katonákat összeesküvéssel, kollaborációval vádolták.[61]

A katonák ellen — a fegyelem helyreállítása és megszilárdítása érdekében — a kínzások különböző formáit alkalmazták: a kikötés, gúzsbakötés, böjtöltetés, sötét verembe zárás és nyomorékká verés eddig nem tapasztalt méreteket öltött.[62]

A fent említett intézkedésekkel párhuzamosan folyt a hadsereg újbóli átszervezése, amely 1916 őszén kezdődött, de átnyúlt 1917 elejére és nemcsak a keleti fronton levő csapatokat, hanem valamennyi arcvonal alakulatait is elérte. Az átszervezés elsődleges célja az volt, hogy a hadsereg 1917 elejére olyan állapotba kerüljön, hogy az osztrák—magyar hadvezetőség a „stratégiai védekezést" egy kompromisszumos béke reményében megkezdhesse. A hadsereg feladatául elsősorban az eddig megszerzett területek és a Monarchia védelmét jelölték meg, továbbá olyan korlátozott akciók sikeres végrehajtását, amelyekkel a kompromisszumos békéhez vezető utat egyengetik. Az eddigi hadvezetőséget lecserélték — mint említettük—, Conrad tábornokot 1917 február végén a király személyes híve, Arz gyalogsági tábornok váltotta fel, aki a stratégiai védekezés koncepcióját magáévá tette és az átszervezést ennek megfelelően igyekezett befejezni, fenntartva a katonapolitikai válság feloldására eddig hozott intézkedéseket, amelyeket az átszervezés mellett legjobb eszközöknek tartott arra, hogy a hadsereg „egységét és intaktságát" helyreállítsa.

Az új koncepció érvényesítése céljából feltétlenül szükség volt a haderő állományának újbóli feltöltésére. Az 1916 végén és 1917 elején kiküldött „szuperbizottságok" szemléin „bemutatott személyek" behívásával a Monarchia hadseregének élelmezési létszámát 3,5 millióra emelték, amelyből 780 000 első vonalbeli harcost képeztek ki, a hadosztályok számát 71 gyalogos- és 11 lovashadosztályra növelték és kísérletet tettek az anyagi

[60] HIL 3601. cs. HM 319 951/15.a—1916. október 7.

[61] HIL 3601. cs. HM 301 970/15.a—1916. szeptember 1. és HM 319 934/15. a—1916. október 2.

[62] HIL 3601. cs. KM 5. Abt. Nr. 11 043—1916.

és technikai színvonal emelésére is.[63] (Mint már említettük, a hadvezetőség ilyen irányú fáradozásai egybeestek a Hindenburg-munkaprogram megvalósításával, más szavakkal: a Monarchia további sorsát ismételten a német érdekeknek vetették alá, illetve a békekötés lehetőségét továbbra is Németország gazdasági, politikai és katonai primátusának aspektusából keresték.) A hadvezetőség másik intézkedése a csapatok hadrendi felállításának és parancsnoklási viszonyainak új szabályozása volt: a keleti fronton levő osztrák—magyar hadsereg alakulatai az új király, IV. Károly erőfeszítései ellenére német legfelsőbb irányítás és ellenőrzés alá kerültek, de a *hadászati* és *hadműveleti* önállóságot a keleti front mellett más arcvonalakon is elvesztették (pl. a délnyugati fronton).[64]

Az 1915. évi átszervezés óta eltelt idő tapasztalatainak figyelembevételével a csapatok nemzetiségi összekeverését ismét végrehajtották, de sokkal differenciáltabban, mint eddig: amellett, hogy az alegységeknél levő összekeverést elvileg fenntartották, az arcvonalak exponált helyeire és német csapatoknak alárendelve egy nemzetiségből álló alegységet és magasabb egységeket is beosztottak.[65] Ezt a gyakorlatot a „parancsnoklási viszonyok egyszerűbb voltával" és a „nemzetiségi fertőzés"-től kevésbé érintett csapatok „intaktsága megőrzésének" szándékával magyarázták.

Az 1917-tel bekövetkező *hátországi* és *külpolitikai események* azonban a katonapolitikai válság feloldására hivatott újabb átszervezés és büntető rendszabályok eredményességét eleve lehetetlenné tették: a válság nemhogy elmúlt volna, hanem tovább mélyült.

Az előbbiekben már foglalkoztunk röviden az 1917. évi hátországi eseményekkel. Ezúttal az ott elmondottak kiegészítéséül említjük meg, hogy 1917 tavaszán a háborús kényszergazdálkodás csődjeként általános élelmezési válság rázta meg a Monarchiát, amely a polgári lakosság után előbb a hátországi alakulatokat, majd az arcvonalak csapatait érte el.[66] Az élelme-

[63] *Julier* i. m. 203.

[64] I. m. 179. Julier állítja, hogy az orosz arcvonal déli csücskén a Monarchia csapatainak önállósága megmaradt; a valóságban ilyesmi nem létezett, mert a hadsereg teljesen német ellenőrzés alá került.

[65] *Arz:* Zur Geschichte des grossen Kriegs 1914—1918. Wien 1924. 128.

[66] Az élelmezési válság nagyságát néhány magyarországi és ausztriai példával szeretnénk illusztrálni. Magyarországon volt olyan közigazgatási terület, ahol a lakosság 180 g kenyéren tengődött, burgonyája, zöldségféléje egyáltalán nem volt, a sertésállomány pedig tengerihiány miatt elhullott. (L. *gr. Tisza István* i. m. 151—152.) A városi lakosság kenyérfejadagja 170—175 g körül mozgott, holott 200 g-ban szabták meg azt a minimumot, amellyel a szervezet még fenntartható. (Vö. PGMÖUM 512.) A budapesti malmoknak, hogy a lakosság lisztszükségletét biztosíthassák, napi 200 vagon gabonát kellett volna kapniok, de volt olyan nap,

zési válság következményeként Dél-Tirolban, Voralbergben, Csehországban, Galíciában és Magyarország néhány megyéjében (Bihar, Ko-

hogy az őrlésre szánt gabona mennyisége a 100 vagont sem érte el. (L. *gr. Tisza István* i. m. 191.) A kormányok a nagyvárosok kenyér- és egyéb élelmiszer-ellátását biztosítani nem tudták, így az ún. Zita királyné akció ingyen kenyér kiosztással próbált a munkásnegyedek feszült helyzetén enyhíteni. Bécs városa naponta 100 000 éhezőnek osztott ki ingyen kenyeret, majd április 15-én újabb 10 000 személy kenyérhez juttatását határozta el. Május 9-én a bécsi kerületi tanácsházákat 10 000 főnyi tömeg támadta meg, kenyeret és élelmet követelvén, mire a rendőrség 4000 embert brutális erőszakkal megfutamított. A XIV. kerületi tanács házába azonban több mint 1000 ember benyomult és a segélybizottság vezetőit kereste életre-halálra, akik tűzoltólétrákon az ablakokon át menekültek el. (L. HIL Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. 93—2/54—1917. május 12.) Az élelmezési válság leküzdésére IV. Károly már 1917. január 5-én létrehozta a népélelmezési hivatalt, majd március 3-án egy közvetlenül neki alárendelt élelmezési bizottságot állított fel Ottokar Landwehr von Pragenon vezérőrnagy vezetésével és megbízta Alfred Krauss gyalogsági tábornokot Csehország, Galícia és Magyarország készleteinek felülvizsgálásával. (L. *Reinhold* i. m. 329.) A felmérés eredményeként Krauss követelte, hogy a hadsereg az említett országokban az eddiginél jóval szigorúbban végrehajtott rekvirálásokkal biztosítsa előbb saját, majd a hátországi lakosság szükségleteinek kielégítését. Krauss követelésével azonban Tisza István magyar miniszterelnök belpolitikai okokból élesen szembeszállt és az 1917. április 22-én Berlinben kezdődő gazdasági tárgyalásokra utazó Ghillányi Imre földművelésügyi minisztert arra utasította, kövessen el mindent, hogy a Monarchia élelmezési válságát a megszállt területek, főleg Románia fokozott kirablásával oldják fel. (L. *gr. Tisza István* i. m. 233.) Az osztrák kormány mindezt helyeselve még azt kérte a német féltől, hogy az éhező Tirol számára adjanak gyorsan 900 vagon gabonát. A németek mindkét kérést politikai zsarolásra és gazdasági engedmények kicsikarására felhasználva teljesítették is. (L. *Krauss* i. m. 208—209.) A válság átmeneti megoldása 1917 nyarára — Tisza ellenállását legyőzve, — a belső készletek kíméletlen elrekvirálásával és kényszerfelvásárlásokkal, továbbá a meghódított területek fokozódó kirablásával sikerült. (HIL 3599. cs. AOK Qu. Abt. Nr. 71 743—1917. április 21.) Így pl. Lengyelország megszállt területei 1917 nyaráig 6000 vagon kenyérgabonát, 14 000 vagon burgonyát, 2000 vagon takarmányt, 19 000 db lovat, 1,9 millió db tojást, 1,7 millió m^3 fát és több, mint 300 000 vagon szenet szállítottak le, Szerbia pedig 1917 május közepéig kb. 170 000 db szarvasmarhát, 190 000 db juhot és 500 000 db sertést szolgáltatott be. A legtöbbet azonban Románia adta: 1917 júniusáig 100 000 vagon gabonát szállított. Ebből a Monarchia 54 000 vagon, Németország 38 000 vagon, Törökország 6000 vagon és Bulgária 2000 vagon gabonát kapott. Hivatalos becslések szerint 1917 elejétől az év közepéig, vagyis az új termés betakarításáig a Monarchia polgári lakossága kenyérfejadagjának biztosítására legalább 15 millió q gabonára volt szükség, a hadsereg pedig mintegy 5,5 millió q gabonát igényelt. A megszállt területek kb. 6 000 000 q-t szállítottak, így az élelmezési válság felszámolásához szükséges, mintegy 20 millió q gabonát (leszámítva a németek által átengedett saját készletből származó néhány százezer q-t) a Monarchia lakosságától rekvirálták el, vagy különböző ügyletekkel és nagy nyereséggel a Haditermény Rt. szervei vásárolták fel. (L. *gr. Tisza István* i. m. 129—131. és *Arz* i. m. 127—131.)

lozs, Maros-Torda) éhínség lépett fel. Az általános élelmezési válságot súlyosbította, hogy a hadvezetőség a hadsereg ellátását a polgári lakosság rovására mindenképpen biztosítani akarta. Mikor azonban 1917 áprilisában a polgári lakosság élelmezési helyzete már tarthatatlanná vált,[67] a hadvezetőség kénytelen volt előbb a hátországi, majd a frontcsapatok ellátásában radikális korlátozásokat bevezetni.[68] A hátországi élelmezési válság azonban a csapatok anyagi ellátásában is csakhamar éreztette hatását: az ipari üzemekben az éhínség miatt csökkent a nyersanyagellátás és a termelés, de leromlott a gyártmányok minősége is. Így nemcsak a hadsereg fegyver- és lövőszer utánpótlása, hanem ruha, lábbeli és egyéb ellátása is nagy nehézségekbe ütközött.[69] A hadsereg-főparancsnokság fejadagcsökkentő rendelkezése után ezért megjelent a bányászok, vasutasok, hajózási és ipari dolgozók leszerelését elrendelő parancs,[70] amelynek eredményeként tízezreket küldtek ugyan vissza a termelésbe, de ezzel az élelmezési válságot a hátországban csak fokozták és a termelés sem mennyiségileg, sem minőségileg nem emelkedett.

1917 májusában a hátországban és az arcvonalakon levő katonaság az élelmiszer-ellátmányok kiesése miatt éhínség előtt állt, amelynek politikai következményei beláthatatlanok voltak, különösen azután, hogy a februári orosz forradalom győzelme nyomán a frontbarátkozások eddig soha nem tapasztalt méreteket öltöttek és az osztrák—magyar lövészárkokat a győztes orosz forradalom eszméi — polgári demokratikus és szocialista forradalmi eszmék egymással keveredve — nap mint nap elérték.

Bár a hadvezetőség egyelőre csak a dezertálások új hullámát észlelte, az élelmezési válság és a forradalmi eszmék hatására a katonapolitikai válság forradalmi irányba tolódhatott el.

[67] Például Prossnitzban, Wodkowitzban kitört éhséglázadásokat fegyveresen kellett leverni és megtorolni. Vö. *Polzer-Hoditz* i. m. 382.

[68] HIL 3599. cs. AOK Qu. Abt. Nr. 71 743—1917. április 21. parancs pl. az egész hadsereg lisztfejadagját napi 120 g-mal csökkentette. A háború elején a norma 700 g, a csökkentés előtt 560 g volt.

[69] Az 1917. május 30-án végzett felmérés szerint a hadsereg 7000 db géppuskával, 2100 db aknavetővel, 1100 db gránátvetővel, 664 db gyalogsági ágyúval, 320 db lövészárok kiságyúval, 5700 db tábori- és hegyiágyúval és 1500 db nehéz lövegge l rendelkezett, ami a hadvezetőség szerint még a defenzív hadműveletek szükségletét sem elégítette ki, különösen azért, mert a rendelkezésre álló fegyverek lőszerutánpótlását sem tudták biztosítani. (L. HIL 3586. cs. HM 11 434/4.a—1917. május 30.)

[70] Uo.

A hadvezetőség ezért minden erejével arra törekedett, hogy a hátország és a megszállott területek fokozott kizsákmányolásával a hadsereg élelmezési válságát megoldja és a barátkozások nyomán kialakult forradalmi agitáció hatását részben azok korlátok közé szorításával, részben a saját és az orosz hadseregnek szánt „békepropagandával" csökkentse. A hadvezetőség nagy erővel megindított békepropagandájával Oroszország minél előbbi katonai kiválását akarta elérni.

Az élelmezési válság átmeneti enyhülését az említett intézkedések révén 1917 nyarára elérték. A forradalmi agitáció eredményességének viszonylagos csökkenése pedig a Kerenszkij-offenzíva nyomán következett be, amit az is elősegített, hogy a hadvezetőség az offenzívát a „békeszólamokat hangoztató fondorlatos ellenség hitszegő támadásának" állította be.

Így, bár a katonapolitikai válságot feloldani nem sikerült, de az 1917 nyarára átmenetileg enyhült, amit a Kerenszkij-offenzíva kudarca is elősegített.

Ez azonban csak rövid ideig tartott. Bár a központi hatalmak Oroszország kiesését és a válság átmeneti enyhülését katonailag kihasználták (caporettói áttörés), 1917 őszén az újabb élelmezési zavarok és a termelés visszaesésének állandósulása miatt a válság annál hevesebben jelentkezett.

*

Az eddig elmondottakból látható, hogy az osztrák—magyar hadseregben a háború első három évében az általános katonai és hátországi politikai válság hatására a katonapolitikai válság folyton mélyülő (néha átmenetileg stagnáló és enyhülő) tendenciát mutatott. A válság tartalma az imperialista háborúval való szembefordulás, az általános békevágy, a szociális és a nemzeti ellentétek kiéleződése volt. A válság megnyilvánulási formái többségükben passzív, kisebbségükben aktív eszközök részben tudatos, részben ösztönös felhasználásai voltak. Mindez arra vezethető vissza, hogy a hadseregben még nem jöttek létre forradalmi jellegű szervezetek, amelyek a Monarchia gazdasági, társadalmi és politikai rendszere és a háború elleni tudatos-szervezett harc formáit a hadseregben kialakíthatták volna. Ebből következett, hogy a katonapolitikai válság — az általános katonai és hátországi válsággal együtt — még nem volt forradalmi válság. De azok a szubjektív és objektív feltételek, amelyek a válság forradalmivá való átnövését később lehetővé tették, kialakultak és állandóan hatottak.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADSEREG FORRADALMI ERJEDÉSE A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM GYŐZELME UTÁN

A forradalmi erjedés azt jelentette, hogy a válságban levő hadsereg egy része, közelebbről a Monarchia népeinek forradalmi harcai szempontjából döntő területeken levő egységei *polgári demokratikus és szocialista forradalmi* eszmékkel telítődtek, az *egész hadsereg* katonai-katonapolitikai válsága forradalmi válsággá nőtt át, a hadsereg személyi állományának kisebbsége a dualista Monarchiát megsemmisítő polgári demokratikus forradalmak, majd később Magyarországon a szocialista forradalom közvetlen, többsége pedig közvetett szövetségesévé vált. A forradalmi erjedés periódusa történetileg az a meglehetősen rövid időszak, amelynek eseményei 1917 novemberétől 1918 februárjáig az osztrák–magyar hadsereg s vele a Monarchia népei sorsának további alakulását nagymértékben meghatározták.

A forradalmi erjedés folyamatának megértéséhez előbb vizsgálat alá kell vennünk a Monarchiának és hadseregének általános helyzetét a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének idején.

A hátország és a Monarchia hadseregének állapota a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme idején

Az orosz februári polgári demokratikus forradalommal hatalomra jutott Ideiglenes Kormány által 1917. július 1-én megindított ún. Kerenszkij-offenzíva összeomlása után a központi hatalmak általános katonai helyzete átmenetileg megjavult, amelyet az 1917 októberében a délnyugati fronton Caporettónál végrehajtott sikeres áttörés és annak nyomán elért taktikai győzelem még kedvezőbbé tett.

A katonai helyzet átmeneti javulása azonban nem változtatta meg a központi hatalmak hadászati helyzetét, mint ahogy nem tudta mérsékelni a hátország háborús válságát sem. Sőt, ez utóbbi a jelzett időszakban annyira elmélyült, hogy a Monarchia egyes vezetői, főleg a király közvetlen környezetének egyes tagjai a további háborús erőfeszítéseket reménytelennek és veszélyesnek tartották.[71] E körök véleménye annál jobban erősödött,

[71] *Polzer-Hoditz* i. m. 334.

minél inkább érezhetővé vált a hátország és a hadsereg 1917 kora őszén kirobbanó s minden eddigit felülmúló élelmezési válsága, amely az infláció rohamos térhódításával a közeli gazdasági összeomlás veszélyét jelezte.

A közös minisztertanács 1917. szeptember 24-i ülésén foglalkozott a Monarchia katasztrofális élelmezési és általános gazdasági helyzetével, s úgy ítélte meg, hogy a katonai különítményekkel végrehajtott élelmiszerrekvirálások fokozásával, különféle segélyakciókkal, Németországból kért gazdasági segítséggel, majd az árpa és kukorica élelmezési célokra való felhasználásával kell a közellátásból hiányzó 10,08 millió métermázsa gabonát pótolni ahhoz, hogy a gazdasági összeomlást elkerüljék.[72]

Az élelmezési válság azonban a hozott intézkedések ellenére 1917 novemberére olyan súlyossá vált, hogy a városi lakosság és a falusi szegénység körében a Monarchia számos területén ismét éhínség lépett fel: különösen Galícia, Lengyelország, Tirol, Voralberg, Magyarországon Szabolcs, Szatmár, Bihar, Pozsega és az erdélyi megyék lakossága szenvedett az

[72] A Monarchia szükségletei kenyérgabonából az alábbiak voltak:

hadsereg	13,26	millió q
Ausztria	42,80	"
Magyarország	34,—	"
Horvát-Szlavónia	4,89	"
Bosznia-Hercegovina	2,13	"
Összesen	97,08	millió q

Az 1917. évi aszály következtében a szükségletek saját erőből történő fedezésére nem volt lehetőség: az aratás után

Ausztria	32,50	millió q
Magyarország	43,50	"
Horvát-Szlavónia	5,—	"
Bosznia-Hercegovina	1,—	"-val rendelkezett. Ehhez

jött némi felesleg Lengyelországból és Szerbiából, ezt azonban a lakosság számára nem lehetett igénybe venni, mivel eleve a hadsereg tette rá a kezét. Az aratás eredményét 82,00 millió q-ra becsülte a közös minisztertanács, így a hiány 15,08 millió q-t mutatott. Remélni lehetett viszont, hogy Románia 5 millió q gabonát szolgáltat be. A minisztertanács ennek alapján minimálisan 10,08 millió q kenyérgabona hiánnyal számolt. (L. PGMÖUM 599.)

éhségtől.[73] Az éhség mellett — annak ellenére, hogy az árak maximálását megkísérelték — elviselhetetlen drágaság élezte a társadalmi feszültséget. (Míg 1917 nyarán pl. Magyarországon egy gyári munkás havi átlagkeresete 100—200 korona között ingadozott és nem emelkedett, novemberben 1 kg zsírért 40 koronát kellett fizetni. Egy öltöny ruha 800, egy pár cipő 250, egy gyermekruha 400, egy férfiing 50—60 koronába került.[74])

A drágaság és éhség miatti elkeseredéssel párhuzamosan nőtt a polgári és katonai hatóságok, a csendőrség, rendőrség és a rekviráló különítmények brutalitása, a „végső győzelem" érdekében megkövetelt s mind kevesebbet érő bérrel kifizetett többletmunka, a gazdagok és újgazdagok, „otthonmaradottak" és felmentettek bűnös üzelmei és a nemzetiségi dolgozókkal szemben alkalmazott különösen durva bánásmód miatti gyűlölet.

A hátország forradalmi válsághoz közeledő eseményei közvetlen hatást gyakoroltak a több, mint három év óta harcban álló hadsereg valamennyi katonájára is.

Az osztrák—magyar hadsereg zöme 1917 novemberében az oroszországi és délnyugati fronton helyezkedett el, egyes, jelentékenyebb erői pedig Romániában, Szerbiában és részben Albániában teljesítettek „megszálló feladatokat", ill. az utóbbi kettőben közvetlen harci érintkezésben állottak a Balkán félszigeten partra szállt antant csapatokkal. Más jelentéktelenebb erői Franciaországban és a Közel-Keleten, főleg Palesztinában harcoltak. A délnyugati arcvonalon levő hadsereg német hadosztályok támogatásával 1917 októberében sikeres áttörést hajtott végre Flitsch és Tolmein között Caporettónál (Karfreit). Az Olaszország térdre kényszerítését célzó és ezt el nem érő offenzíva átmenetileg ugyan előnyösebb katonai helyzetet teremtett, de nem tudott alapvető változást előidézni az osztrák—magyar hadsereg állapotában, amelynek élő és anyagi ereje, valamint harci értéke 1917 végére nagymértékben lecsökkent.

A Monarchia hadserege élő erejének ugrásszerű csökkenésére mutat az a tény, hogy bár 1917 őszéig a hadsereg-főparancsnokság szállásmesteri hivatala által összeállított (valójában megszépített) kimutatás szerint 8,42 millió főt vonultattak be, mégis mintegy 4,0 millió fő vált ki a fegyveres

[73] KAW GZNB Zensurabteilung D. Nr. 49/7—1917. november 25. Tirol és Voralberg tartományokba irányuló szabadságolásokat 1917. november 8-án bizonytalan időre fel kellett függeszteni az éhínség miatt. HIL AOK I/10/2. cs. Kmdo der Isonzo Armee Res. Nr. 2795—1917. december. 1., Auf AOK Pers. Nr. 50 038—1917. november 8.

[74] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. Nr. 4917—K. Gruppe Na. No. 1300/563—1917. november 25.

erőből; 0,78 millió elesett, 1,60 millió fogságba esett, 0,50 millió rokkantság miatt leszerelt, 0,13 milliót elbocsátottak, 0,40 millió a gyárakban, üzemekben karhatalmi szolgálatot teljesített, 0,60 milliót felmentettek.[75]

1918. január 1-re kb. 4,41 millió főnyi állománnyal számolt a hadvezetőség, amelyből 2,85 millió a fronton, 1,56 millió egyéb helyen (hátország) volt található, harci értéke azonban meglehetősen gyenge volt, mert a csapatok nagy részét ekkor már az osztrák Landsturm-, Landwehr- és a magyar népfelkelő alakulatok tették ki, amelyeknek a kiképzése (4—10 hét) rendkívül fogyatékos volt.[76]

A hadvezetőség az 1918. év elé — a caporettói siker ellenére — nagy aggodalommal tekintett, mert a haderő rohamos létszámcsökkenése nemcsak vérveszteségből, sebesülésekből és betegségekből adódott, hanem az ellenséghez való dezertálásból és a hátországi szökésekből, bujkálásokból, amely, mint láttuk, a személyi állomány háború- és Monarchia-ellenes harcának tömegesen alkalmazott módszere volt, különösen a szláv, román és olasz nemzetiségi katonák részéről. (Becslések szerint 1917 őszéig mintegy 300 000 cseh és szlovák, 200 000 délszláv és több, mint 100 000 román nemzetiségű katona adta meg magát harci cselekmény nélkül elsősorban az orosz hadseregnek,[77] akikből az antanthatalmak 1918 elejéig mintegy 30 000 főnyi csehszlovák, 25 000 főnyi jugoszláv és 10 000 főnyi román légiót szerveztek és a központi hatalmak, főleg a Monarchia arcvonalain bevetettek.)[78]

Az ellenséghez való átszökésen, átálláson („Überlauf") kívül az 1917 őszéig tapasztaltaknál jóval nagyobb számban emelkedett a frontra induló menetalakulatokból történő szökések, a hátország nagyvárosaiban, erdőiben vagy hegyeiben való bujkálások, a frontvonalak mögötti „lógások" és a „harci cselekményekből való önkényes kivonások" száma.[79]

[75] ÖULK VII. köt. 35—41. Megjegyezzük, hogy az összesítés a valódi állapotokat nem tükrözte. Mint említettük, egyedül az orosz hadsereg mintegy 2,1 millió osztrák—magyar hadifoglyot ejtett. (L. *Józsa Antal:* Az internacionalisták katonai szerepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom oroszországi és ukrajnai harcaiban. Kézirat. 219. és k.) A 0,6 millió felmentett is kevés. Az összesítésbe azokat vehették fel, akiket a bizottságok mentettek fel. A felmentettek száma is elérte 1917 végére az 1,8 milliót. Munkánkban elsősorban azért használjuk az AOK összesítését, mivel érzékeltetni akarjuk, hogy a hadvezetőség a fenti összesítés ismeretében alakította ki 1918. évi elképzeléseit.

[76] Uo.

[77] Die nationale Frage in der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Budapest 1966. 97. és OL ME 1918. XVI—Res. 25 291.

[78] Uo.

[79] HIL KuK Mil. komdo Bp. iratai 776. cs. Pers. Nr. 707/III—1917. október 29.

Ferry tábornok, csendőrfelügyelő 1917. év végi hivatalos jelentésében csak Magyarország területén 81 065 főre becsülte a „lógósok", belső dezertőrök számát, jóllehet a hadvezetőség a legkíméletlenebb büntetéseket alkalmazta ellenük, ha kézre kerültek.[80]

A létszámcsökkenés, vagy ahogy a hadvezetőség nevezte: „fogyaték" ütemére jellemző, hogy 1917. április 1. és december 31. között 600 000 fővel csökkent a hadsereg. Ez az apadás részben újabb veszteségekből, részben a háborús kényszergazdálkodás csődje miatti leszerelésekből (bányászok, őstermelők), dezertálásokból és az 51—52 évesek kényszerű hazaküldéséből származott.[81]

A hadvezetőség 1918 várható létszámszükségletét 1,5 millió új katonaköteles bevonultatásával igyekezett fedezni. Az 1917. december 8-i magyar minisztertanácsi ülésen tárgyaltak szerint azonban ez a mennyiség nem volt előteremthető. A minisztertanács szerint mindössze 950 000 fő bevonultatásával lehetett számolni. Ez a létszám az alábbi kontingensekből állt volna elő: 1. újból felgyógyultak 500 000 fő, 2. 1900. évfolyambeli nép-

[80] L. *Siklós András:* Magyarország története 1917—1919. Budapest 1962. 31. Nehéz volna eldönteni, hogy a hátországi és front mögötti bujkálók létszáma mennyi lehetett és milyen volt nemzetiségi összetételük. Némi tájékozódást engednek meg az egyes frontparancsnokságok által kiadott körözőlevelek, amelyek feltüntetik a körözöttek nevét, születési adatait, állománytestét, rangját és beosztását. De a nevekből és születési adatokból csak akkor lehetne következtetni a szökevények nemzetiségi hovatartozására, ha az egyes arcvonalszakaszokon a nemzetiségi alakulatok egyenlő arányban lettek volna elosztva. Ha megnézzük pl. a Boroević vezérezredes vezette Isonzo-hadsereg által kiadott körözőleveleket, a magyar szökevények nagy száma tűnik fel. Ismert dolog azonban, hogy az említett hadseregben igen sok magyar alakulat volt, így az adatokból túlzó következtetések levonása kockázatos volna. A kiadott körözőlevelek ugyanakkor csak olyan szökevény katonákra vonatkoztak, akikről a hadseregparancsnokság az alegységek jelentései alapján határozottan tudott. Ámde az alegységek parancsnokai nem minden esetben jelentették a frontról „ellógókat", részben azért, mert rögtön őket vonták felelősségre, részben pedig maguk is azt hitték, hogy az illető meghalt, vagy fogságba esett. Mindenesetre a délnyugati arcvonalon álló Isonzo-hadseregből 1917 októberében naponta 70—75 szökevényről adtak ki körözőlevelet, ami kétségkívül magas szám. Hogy ebből azután mennyi ment át az ellenséghez, hány bujkált a front mögött vagy a hátországban, megállapítani lehetetlenség. L. HIL AOK I/10/2. cs. HG kmdo Go. v. Boroević, Verlautbarungen 1917. október. Az elfogott szökevények ellen a már ismertetett büntető rendszabályokat alkalmazták. Ezekre nézve l. HIL HM Eln. 14—15./b. oszt. iratai 62. cs., HM 10 647/15. a—1918-ban AOK Auf Chef. des Gen. Stabes Op. Nr. 45 213—1917. szeptember 21.

[81] *Arz* i. m. 216.

felkelők januári szemléjén[82] nyert 180 000 fő, 3. 1894—99. évfolyambeliek, április—májusi pótszemléjén nyert 40 000 fő, 4. 1900. évfolyambeliek augusztus—szeptemberi pótszemléjén nyert 40 000 fő, 5. a hátországi és hadrakelt sereg alakulatainak[83] létszámcsökkentése és segédmunkaerő beállítása révén nyert 110 000 fő, 6. vasutak, hajózási vállalatoknál hadifoglyok és nők beállítása révén nyert 30 000 fő, 7. hadseregszállító üzemeknél felmentések megszüntetése révén nyert 50 000 fő.

A minisztertanács a hadsereg-főparancsnokság javaslatára hozzájárult, hogy újabb intézkedéseket tegyenek a felmentettek további restringálására s amennyiben ez nem jár eredménnyel, a fiatalabb évfolyamok behívására (főleg az 1899—1900-as évfolyamokból, beleértve a mezőgazdasági munkásokat is).[84]

Az emberutánpótlás annál is inkább megoldhatatlannak bizonyult, mivel 1917 végéig 410 ezerrel kevesebb felgyógyult vonult be, mint a betegek és sebesültek száma. Ha ehhez hozzávesszük az 1917-ben elesetteket és fogságba kerülteket (kb. 100 ezer halott és 150 ezer fogoly), a rendelkezésre álló pótlás egyáltalán nem fedezte a veszteségeket. Így pl. a XXXVIII. menetalakulatok összeállítása (1917 december) csak 90 000 főt eredményezett.[85] A hadsereg-főparancsnokság tehát tisztában volt azzal, hogy a hadsereg személyi állományát teljesen pótolni lehetetlenség, már csak azért is, mert a hadügyminisztérium, az osztrák és a magyar honvédelmi minisztérium, továbbá állami és katonai hatóságok tehetetlenül álltak a felmentettek 1,8 milliós tömegével szemben. (Bár ezek restringálására többször tettek kísérletet, a kiküldött „szuperbizottságok" munkája eredménytelen volt. A felmentettek nagy része ugyanis már a „szemléről" kivonta magát, majd a bizottságok maguk mentették fel a megjelentek

[82] A hadköteles személyeket sorozó bizottságok elé rendelték. A bizottságok a frontszolgálatra alkalmas személyeket besorozták, az alkalmatlanokat kiszuperálták. Az egész aktust „szemlének" nevezték. Pótszemléket akkor rendeltek el, ha a már szemlén átesett korosztályok kiszuperált tagjait újból szemlére bocsátották. Ilyen pótszemléket 1917 februárja folyamán többször tartottak. A többszöri pótszemlét a felmentettek restringálásának is nevezték.

[83] Alakulás = Formatio. A frontra induló alakulás —Marschformatio. A németből vett szó magyar fordítása: menetalakulás, általánosan használt kifejezés volt. A köznyelv a „menetalakulás" szót „menetalakulatra", „menetszázadra" változtatta. A menetalakulatokat a szemlék száma szerint római számmal jelölték. Tehát a háború elejétől számított 35. szemle után kialakított és frontra indított menetalakulások: Marschformationen Nr. XXXV.

[84] MMJK 362—363.

[85] HIL 3601. cs. HM 142 059/4—1917. december 5.

tekintélyes részét. A felmentéseket hivatalosan a háborús gazdálkodás szükségleteivel indokolták.)[86]

Mindehhez hozzájárult a csapatok hallatlanul nehéz és szinte már végzetessé váló rossz anyagi és technikai ellátottsága. Az 1917 őszétől fellépő élelmezési válság — mind a front, mind a mögöttes országrészek csapatainál,[87] a fegyver- és lőszerutánpótlásban krónikusan fellépő hiányok az ipari termelés visszaesése következtében,[88] a leszállított lőszerek silány minősége miatti állandó bajok,[89] a ruházat, fehérnemű és lábbeli teljes lerongyolódása és a pótlásnak ugyancsak a hátország termelési kapacitásának leszűkülése miatti gyakori elmaradása,[90] a fronthadsereg személyi állományában a teljes apátia érzését váltotta ki, majd a legénységet a forradalmi eszmék iránt rendkívül fogékonnyá tette. Mindezzel a hadvezetőség is tisztában volt és a hátország készletének kíméletlen igénybevételével, a munkásosztály és a többi dolgozó osztály többletmunkájának fegyveres erőszak-

[86] HIL 3601. cs. HM 197/229 15.a—1917. szeptember 2. Stromfeld Aurél a felmentettekről így ír Emlékirataiban: „Abban az időben egy másik jelenség is feltűnt: a »felmentések«. Az, aki csak tehette, nélkülözhetetlenné vált, a hadsereget elhagyta és lassanként a hadseregben már nem szolgált az egész nép minden rétege, hanem majdnem teljesen proletárokból állott és úgyszólván a proletár osztályhadsereg jellegét vette fel. Itt kezdődik a későbbi katonai összeomlás egyik belső oka." L. *Stromfeld Aurél:* Válogatott írásai. Budapest 1959. 280. (Ha Stromfeld azon állításával, hogy a hadsereg „a proletár osztályhadsereg jellegét vette fel" nem is értünk egyet, írásaiból vett idézettel a háborúval való szembefordulás, de legtöbb esetben a frontszolgálat alóli kibúvás sajátos jelenségeit akartuk érzékeltetni, amely a Monarchia összeomlásában szerepet játszott, de elsősorban okozat és nem ok volt.)

[87] *Arz* i. m. 219—221., HIL HFP iratai 775. cs. HM 15 085. sz./Eln. 1—1917. szeptember 30., HIL AOK I/1/4. cs. AOK Auf Chef. des Gen. Stabes Nr. 100 071—1917. július 18., HIL HFP iratai 776. cs. 4354/31. sz. 1917. november 3.

[88] Pl. géppuskából havi 3000 db-ot ígért a hadügyminisztérium. Ebből a mennyiségből 1917 decemberében összesen 700 db-ot szállított le az ipar. Az aknavetők gyártását a tüzérség fejlesztése miatt (?) beszüntették. A termelés havi visszaesése átlagosan 13%, egyes üzemeknél 20% volt. Ez annál is inkább súlyos következményekkel járt, mert a hadsereg az össztermelés 81%-át emésztette fel. A széntermelés évi kiesését 40 millió q-ra becsülték, amihez hozzájött 20 millió q szileziai szén szállításának leállítása Németország részéről. (A vasutak 1916-ban 6,7 millió q szenet fogyasztottak el.) Az utánpótlást biztosító vasúti forgalom 1917 végére visszaesett, mert a 14 000 mozdonyból 5000 db használhatatlanná vált. Kijavításuk — szén- és munkaerőhiány miatt — nem következett be. L. *Arz* i. m. 219—220.

[89] A lövedékek egy része nem robbant fel, az ágyúk hordtávolságát átlagosan 10 km-ben garantálták, a rossz alapanyag miatt. (Francia ágyúk 18—20 km-re lőttek.) L. i. m. 221.

[90] HIL AOK I/1/4. cs. AOK Auf Chef. des Gen. Stabes Nr. 100 071—1917. július 18. Beilage 9., HIL HFP iratai 776. cs. 4354. sz./Eln.—1917. november 3.

kal történő biztosításával (katonai kényszer az üzemekben, rekvirálások, karhatalmi alakulatok bevezetése)[91] s magában a hadseregben foganatosított újabb kényszerrendszabályokkal és szigorú takarékossági intézkedésekkel (élelmiszer-fejadagok többszöri csökkentése a hátországban, a rendelkezésre álló készletek: élelem, ruházat, fegyver, lőszer centralizált elosztási kísérlete, lecserélési akciók, központi javítórészlegek, raktárak felállítása, feleslegesnek minősített alakulatok felszámolása, vas, színesfém rekvirálása, ármaximálás, gyűjtési akciók stb.) és a Monarchia által megszállt területek (Lengyelország, Románia, Szerbia) nagyarányú kizsákmányolásával a hadsereg, elsősorban a frontalakulatok anyagi és technikai ellátását mindenáron biztosítani igyekezett.[92]

A kényszer- és takarékossági intézkedések nagy része — a polgári lakosság mellett — elsősorban a hátországi csapatok rovására történt (helyőrségi, kórházi és a front utánpótlását biztosító póttestek alakulatai). A mögöttes országrészek csapattesteinél a rendelkezések és parancsok egymásutánja csökkentette előbb az élelmiszeradagokat,[93] majd megtorló intézkedésekkel elfojtotta a ruházattal, cipőellátással kapcsolatos panaszokat,[94] szigorú fenyítést és súlyos büntetést mért a csalán- és répaleves miatt elkeseredésükben lázongásokban kitörő, olykor éhségükben polgárházakat fosztogató

[91] HIL 3615. cs. HM 18 467. sz./Eln. 3—1917. augusztus 25. HM 15 648. sz./Eln. 4.a—1917. augusztus 15., HM 904. sz./Eln. 4.a—1917. október 4., HM 23 238. sz./Eln. 4.a—1918. november 6., HM 24 482. sz./Eln. 4.a—1917. december 15.

[92] HIL 3617. cs. HM 318 880/8—1917. szeptember 11., M. kir. 38. ho. iratai 934. cs. M. kir. 76. gy. ddr.parság, Op. 917/4. sz.—1917. szeptember 18., AOK I/1/3. Vorsitzender des Gemeinsamen Ernährungsausschusses E. Nr. 2126—1917. augusztus 20. és 3613. cs. KuK Heeresbahnkmdo Südwestfront Nr. 1—1917. december 15., HM 429 226/8—1917. november 27., HFP iratai 776. cs. 4925. sz./Eln. 1917-ben HM 447 199/8—1917. december 13., M. kir. 40. ho. iratai 1065. cs. M. kir. 40. ho. 398/4. Op. sz. 1917. december 24-ben AOK Qu. Abt. Op. 2438—1917., Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. Vorsitzender des Gemeinsamen Ernährungsausschusses, E. Nr. 2438/1917. augusztus 28., AOK I/1/3. cs. AOK Qu. Abt. Nr. 181 414—1917. december 20. A megszállt területek fokozott kirablására vonatkozóan lásd HIL AOK I/1/3. cs. AOK Auf Chef. des Gen. Stabes Nr. 100 071—1917. Beilage 2.

[93] Pl. a cukorilletményt minimálisra csökkentették, a kávéilletményt eltörölték; a reggelinél a kávét rántottlevessel helyettesítették. L. HIL 3617. cs. HM 420 227/8—1917. december 3. Ugyanez a parancs a napi kenyérfejadagot 200 g-ban állapította meg és bevezette a heti 3—4 hústalan napot. L. még KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. 4915. KuK Zensurstelle Wien Na. Nr. 2930—1917. december 2.

[94] HIL HFP iratai 776. cs. 4354. sz./Eln.—1917. november 3.

katonákra,[95] és ezzel állandóan élezte a hátországi alakulatok körében levő feszültséget.

Mindezek alapján érthető, hogy 1917 nyarától a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméig, illetve ez utóbbi hatásának első megnyilvánulásáig, kb. november közepéig terjedő időszakban a hadsereg válsága forradalmi válsággá való átnövésének feltételei megérlelődtek. A forradalmi válság kialakulásához azonban a belső feltételeken kívül olyan külső tényezőkre is szükség volt, amelyek az *átnövés folyamatát* elindíthatták. Ezek a külső tényezők 1917. november 7-ével, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével jöttek létre: a forradalommal hatalomra jutott szovjet kormánynak a szocialista forradalom eszméinek talajából fakadó nemzetközi-külpolitikai kezdeményezései és lépései, valamint belpolitikai intézkedései. Az átnövés folyamatának időszakát a forradalmi válság érlelődésének, a forradalmi erjedés időszakának tekintjük.

A hadsereg forradalmi erjedésének megindulása (1917. november—1917. december)

Mint említettük, a hadsereg forradalmi erjedése külső és belső tényezők együttes hatásának eredménye volt. A keleti arcvonalon álló hadsereget a külső tényezők szerepét betöltő „orosz"[96] forradalmi eszmék, a szovjet

[95] Vö. a már idézett KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. 4915. KuK Zensurstelle Wien Na. Nr. 2930-al; Budapesten bosnyák helyőrségi katonák a Márton-, Orbán-, Isten- és Svábhegy környékén, a Hűvösvölgyben, a Hidegkúti úton és a Németvölgyi úton fosztogattak. Az ellenük küldött katonai rendőrséggel sokszor tűzharcba keveredtek. A katonai rendőrség a budapesti pályaudvarok környékén szinte naponta tartóztatott le 10—12 tagú bandákat, amelyek az utasokat meglopták és tettleg bántalmazták. Budapest közforgalmi helyei tele voltak kolduló és üzletelő katonákkal. Ezek kenyérjegyért és cigarettáért koldultak, majd azokat értékesítették. Igen sokszor szabadságos levelek kenyérért cseréltek gazdát. L. HIL HFP iratai 775. cs. HM 250 689/1—1917. szeptember 30.

[96] Az AOK-hoz befutott jelentésekben a forradalmi eszméket „államellenes", „anarchista", „bolsevista", „defetista", „felforgató", „orosz" eszméknek nevezték. Az „orosz szocialista" forradalmi eszmék kifejezést azért használjuk, hogy érzékeltessük: azokról a szocialista forradalmi eszmékről van szó, amelyeket az orosz hadsereg a keleti fronton levő orosz lakosság, majd az Oroszországból hazatérő osztrák—magyar hadifoglyok terjesztettek a Monarchia és Németország hadseregének tagjai körében. Tartalmilag a szocialista forradalmi eszmék magukban foglalták a szovjet kormány békefelhívását, a nemzetek önrendelkezési jogát, a fennálló társadalmi rend és állam megdöntésének bolsevik jelszavait. Az orosz szocialista forradalmi eszmék tehát háborúellenes, polgári demokratikus és néhány valóban szocialista forradalmi jelszó keveréke voltak.

kormány békekezdeményezései és a béke létrehozására foganatosított konkrét intézkedései közvetlenül, míg a többi arcvonalon és a hátországban levő csapatokat közvetve érték. Ez utóbbiak viszont az említett külső tényezők hatására a hátországban kialakuló belső forradalmi erjedés közvetlen hatása alatt álltak. A belső forradalmi erjedés, amely a háborúellenes, polgári demokratikus—nemzeti és bizonyos tekintetben már a szocialista forradalmi erők megerősödésével volt egyenlő, a hadsereg forradalmi erjedését elősegítő belső tényezők szerepét játszotta. A belső tényezők az arcvonalak katonaságára, mindenekelőtt a keleti front katonáira, részben közvetve, de részben közvetlenül is hatást gyakoroltak.

A Monarchia hadserege további sorsának alakulásában a keleti arcvonal alakulatainak forradalmi erjedése játszott kiemelkedő szerepet. Ez részben abból adódott, hogy az említett csapatok sajátos földrajzi elhelyezkedésük következményeként elsőnek estek át a forradalmi erjedésen, részben abból kifolyóan, hogy mivel a keleti fronton a harci cselekmények 1917 novemberében mindkét részről megszűntek és a hadvezetőség e csapatok jelentős részét később a hátországba, majd a délnyugati frontra irányította át, a többi, hátországi és más arcvonalbeli csapatok forradalmi erjedését elősegítették.

A keleti front csapatainak forradalmi erjedését a szocialista forradalom győzelmével hatalomra jutott szovjet kormány békekezdeményezései indították el. A szovjet kormány 1917. november 10-én jegyzéket intézett a hadviselő államok kormányaihoz és felszólította őket az *általános* és *demokratikus béke* megkötését elősegítő tárgyalások megindítására és legalább három hónapra terjedő fegyverszünet azonnali megkötésére.

A jegyzék kimondta, hogy „... a (szovjet) kormány az emberiség elleni legnagyobb gonosztettnek tartja ennek a háborúnak folytatását, amely azért folyik, hogyan osszák fel az erős és gazdag nemzetek között az általuk meghódított gyenge népeket, és ünnepélyesen kijelenti, hogy eltökélt szándéka haladéktalanul aláírni egy olyan béke feltételeit, amely ezt a háborút ... igazságos feltételek alapján megszünteti."[97]

Az igazságos feltételek fogalmát a jegyzék az annexió elvetésében és a népek, nemzetek önrendelkezési jogának elismerésében határozta meg.[98]

[97] *V. I. Lenin:* Művei. A munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek második Összoroszországi kongresszusa. 26. köt. Budapest 1952. 248.

[98] „Ha valamely nemzetet erőszakosan visszatartanak egy bizonyos állam határai között, ha ennek a nemzetnek kifejezett kívánsága ellenére — mindegy, hogy a sajtóban, népgyűléseken, pártok határozataiban, vagy a nemzeti elnyomatás elleni lázongásokban és felkelésekben jut-e kifejezésre ez a kívánság —, nem adják meg

A háromhónapos fegyverszüneti javaslattal pedig lehetőséget akart teremteni, hogy valamennyi, a háborúba bevont vagy arra kényszerített nép képviselői részt vehessenek a béketárgyalásokon, illetve annak összehívása után megkössék a békét. A jegyzék egyben hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány a békefeltételeket nem ultimátumszerűen fogja fel, nehogy a kormányok eleve elzárkózzanak s ezzel is meghosszabbítsák a népek szenvedését. A szovjet kormány végül kezességet vállalt, hogy a titkos diplomáciát megszünteti és a nyilvánosságra hozza az 1917 februárjától október 25-ig (november 7-ig) jóváhagyott és megkötött titkos szerződéseket.[99]

A jegyzék elküldését a szovjet kormány részéről azonnali tűzszünet elrendelése követte a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő arcvonalon. Az orosz hadsereg katonáinak ezrei léptek ki fegyvertelenül a lövészárkokból, mentek előre a drótakadályokig, s onnan át az ellenséges vonalakig, hogy a békejegyzék tartalmával a német és osztrák—magyar hadsereg katonáit megismertessék és első lépésként az arcvonal-szakaszonkénti fegyverszünetet létrehozzák.

A szovjet kormány 1917. november 21-én újabb lépést tett a háború megszüntetése érdekében: a hadviselő államoknak ismét azonnali fegyverszüneti tárgyalásokat javasolt. A frontvonalakon pedig orosz katonaszovjetek küldöttei mentek át, s közvetlen tárgyalásokba bocsátkoztak az osztrák—magyar—német alakulatok parancsnokságaival. Ezt az akciót követte a szovjet kormány 1917. november 28-i kiáltványa a világ népeihez, amelyet szikratávírón sugároztak szét, s amit még aznap Bécsben és Budapesten is felfogtak és a hadvezetőségnek továbbítottak.[100] A kiáltvánnyal egyidőben a szovjet kormány felhívást intézett a német hadsereg

---

azt a jogot, hogy szabad népszavazással, az annektáló vagy általában az erősebb nemzet csapatainak teljes kivonása mellett, a legkisebb kényszer nélkül döntsön államformájáról, akkor az ilyen egyesítés — annexió, vagyis hódítás és erőszak." L. uo. „A demokratikus béke fő feltétele az annexióról (hódításokról) való lemondás — nem abban a helytelen értelemben, hogy minden hatalom, visszakapja, amit elvesztett, hanem abban az egyedül helyes értelemben, hogy Európában is, a gyarmatokon is, kivétel nélkül minden nép szabadságot és lehetőséget kap arra, hogy maga döntse el: *külön* államot akar-e alakítani, vagypedig valamely tetszésszerinti más államhoz akar-e tartozni." L. i. m. 47. A forradalom feladatai c. cikket, Lenin tollából, amely a békedekrétum megfogalmazásánál vezérfonalul szolgál. (Rabocsij Puty 1918. október 9—10.)

[99] *V. I. Lenin:* Művei. A munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek második Összoroszországi kongresszusa. 26. köt. Budapest 1952. 249.

[100] *Arz* i. m. 199.

katonáihoz, hogy minden erejükkel segítsék az azonnali békéért és a szocializmusért folyó harcot, mivel csak ez utóbbi képes a világ munkásainak igazságos és tartós békét biztosítani, s mindazokat a sebeket begyógyítani, amelyeket az emberiségnek a jelenlegi, minden háború között a leggaládabb háború okozott.[101] Majd kezességet vállalt, hogy „Szovjet-Oroszország katonái egy lépést sem tesznek előre, ha a német katonák a béke zászlaját kezükbe veszik, sőt még akkor sem, ha Németországban a békéért folyó harc a keleti frontról német alakulatokat vonna el."

A következő felhívást — rövidebb formában — 1917. december 6-án intézte a szovjet kormány a német hadsereg katonáihoz. Ezt a felhívást is, csakúgy, mint a másikat, Lenin írta alá, és sajtón, rádión keresztül röplapok ezreivel juttatták el a lövészárkokba.[102]

A szovjet kormány békefelhívása rendkívül nagy visszhangot váltott ki a hadviselő államok népeiben. Különösen erős volt a visszhang a Monarchia népeinél. Az „orosz" békefelhívás elfogadását, a háború megszüntetését célzó béketárgyalások megkezdését a Monarchia nagy városaiban: Bécsben, Budapesten, Prágában, Grazban és Laibachban kirobbant munkásmegmozdulások, munkabeszüntetések alkalmával kifejezésre juttatott követelések sürgették legjobban.[103] A munkástömegek nyomására november 11-én az osztrák és a magyar Szociáldemokrata Párt egyaránt kiállt a szovjet kormány békefelhívásának elfogadása és a béketárgyalások megindítása mellett.[104] 1917. november 25-én a magyar munkásosztály a budapesti Iparcsarnoki gyűlésen követelte az annexió nélküli békét,[105] és testvéri üdvözletét küldte az orosz munkásoknak. Annak ellenére, hogy a Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusán a pártvezetőség a béke ügyét már szándékosan nem terjesztette elő, a békéért való harc december 1-én Budapesten, december 2-án Miskolcon, Pécsett, Szegeden, Temesvárott, Aradon, Kassán és Pozsonyban rendezett tömeggyűléseken újból napirendre került.[106] A munkásosztály békedemonstrációi mellett Monar-

[101] „An die deutschen Soldaten!" *V. I. Lenin:* Über Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung. Berlin 1957. 414—415.

[102] I. m. 416.

[103] A GZNB 1917. november 25-én összefoglaló jelentést adott a szovjet kormány békefelhívása nyomán kirobbant munkásmegmozdulásokról. A jelentés szerint valamennyi megmozduláson „egy azonnali békét, a szovjet békefelhívás elfogadását" követelték a munkások. L. KAW GZNB Zensurabteilung D. Nr. 4917—1917. november 25.

[104] MFMT I. 127—128.

[105] MFMT I. 131—132.

[106] MFMT I. 133.

chia-szerte paraszt- és nemzetiségi megmozdulások követelték a háború azonnali befejezését, sőt Lengyelország, Morvaország, Karintia, Magyarországon Bihar, Zemplén, Kolozs és Torda megye osztrák, magyar és egyéb nemzetiségű parasztsága zendülésekbe tört ki.[107]

A hadvezetőséghez befutott jelentések egyben elmondták, hogy a munkás- és parasztmegmozdulások egy része már túlment az Oroszországgal kötendő béke követelésén és az orosz forradalom iránti egyszerű szimpátia kinyilvánításán, és követelte az „orosz példa" követését.[108]

A Monarchiában az orosz békefelhívás után kialakult helyzet a Szociáldemokrata Párt vezetőségével szemben álló baloldali szocialisták tevékenységét megsokszorozta. A magyarországi baloldali szocialisták csoportja 1917 novemberében kiadott röpiratában már azt hirdette, hogy „a békét csak a bolsevikiannusi eszme megvalósítása fogja számunkra biztosítani",[109] és felszólította a katonákat: „ne váljanak az elnyomók eszközeivé, amikor a felkelő nép ellen vezénylik őket."

A hátországban lezajló események hírei a hadvezetőség minden erőfeszítése ellenére eljutottak a frontalakulatokhoz, amelyek közül a keleti arcvonal csapatai ekkor már az orosz hadsereggel a legszorosabb érintkezésben voltak a „forradalmi lövészárok-barátkozásokon keresztül", amelyeket a szovjet kormány a forradalmi békeharc szerves részének tekintett, nemcsak azért, hogy az arcvonalon a harci cselekményeket megszüntesse, hanem azért is, hogy az ellenség katonáit a világháború elleni harcra sorakoztassa fel s az ő segítségükkel kikényszerítse a békét.[110]

A katonaszovjetek kezdeményezésére az orosz hadsereg katonái előbb 10—20-as csoportokban, majd november végétől százas tömegekben lépték át az arcvonalat, s közeledtek a központi hatalmak lövészárkai felé. Senki sem lőtt rájuk. Míg a német katonák általában tartózkodóan viselkedtek, és az orosz küldötteket eleinte gyanakodva fogadták, az osztrák—magyar katonák sokhelyütt fegyvertelenül siettek a közeledő oroszok elé.

[107] A lakosság körében dúló éhínség csak fokozta a békéért való harc élességét. A parasztság az éhség mellett a rekviráló különítmények brutalitása miatt is tiltakozott. Vö. KAW GZNB Zensurabteilung D. Nr. 4915—1917. november 22. és Nr. 4938—1917. december 1.

[108] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. 4915. Nr. 2390—1917. december 2.

[109] MFMT I. 134.

[110] „. . . mi igen kedvező esélyekkel rendelkezünk ebben a békéért folytatott forradalmi harcban, a békéért folytatott harccal egybekapcsoljuk a forradalmi lövészárok-barátkozást." L. *V. I. Lenin:* Művei. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1917. november 10-i (23-i) ülése. 26. köt. Budapest 1952. 323.

Előfordult az is, hogy egetverő hurrá és a sapkák levegőbe repülése közben a katonák sírva egymás nyakába borultak.[111]

A Monarchia hadvezetősége nap mint nap kapta a jelentéseket arról, hogy a „legénység a keleti front egész hosszában, »fraternizál az oroszokkal«, az állásokat mindenütt megnyitja, az oroszokat vendégül látja, felfedi előttük a védelmi rendszer összes titkait és a szovjet kormány békefelhívásán túlmenőleg mohón szívja magába a bolsevik agitátorok antimilitarista és rendszerellenes propagandáját." A hadsereg-főparancsnokságnak küldött jelentések ugyanakkor elmondták, hogy más esetekben osztrák—magyar katonák látogatják meg az orosz lövészárkokat, ahonnan nagy mennyiségű „állam- és rendszerellenes felforgató" tartalmú röpirattal térnek vissza. November végén a barátkozások tömegméretűvé váltak, az arcvonalakat elválasztó drót- és egyéb akadályokat felszedték, egymás lövészárkaiba fegyvertelenül „ki-be sétáltak", élelmiszert, egyes iparcikkeket cseréltek és elkeseredetten tárgyalták, hogy a Monarchia kormánya és hadvezetősége még mindig nem döntött a szovjet kormány békeajánlatának elfogadásáról.[112]

A barátkozások nagy élménye magával ragadta az osztrák—magyar hadsereg legöntudatosabb elemeit: ezrével születtek agitátorok, akik a katonák között a „bolseviki propagandairatokat" osztogatták, és a béke mellett, a fennálló társadalmi rendszer igazságtalanságai ellen agitáltak.[113]

A katonákra lenyűgöző hatást gyakorolt, hogy az orosz legénység embernyúzó tisztjeit eltávolította és szovjetjei révén maga vette kezébe a hatalmat. Imponáló volt továbbá az a demokratizmus, amely az orosz hadseregben kialakult, a közös elhatározás és döntés, a legénység akaratának, jogainak tiszteletben tartása. Nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy az osztrák—magyar közlegény mindezt észrevegye és összehasonlítsa saját viszonyaival. S míg az orosz szocialista forradalom azonos jogot adott a nemzetiségeknek is, és eltűnt a különbség nagyorosz, ukrán, kirgiz, tatár stb. között, az osztrák—magyar hadsereg nemzetiségi katonája saját bőrén tapasztalta annak ellenkezőjét.[114]

[111] MMTVD V. köt. 31—32.

[112] MMTVD V. köt. 31—32. és 33—34. HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. 1202—1917. december 3., 1203/8. kiv. sz./1917. december e. — 1445., 1493. és 970. jelzetű táviratok.

[113] KAW MK/KM iratai 216. cs. KM Evb. Abt. 5. Nr. 23 373. Res.—1917.

[114] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. Nr. 4938. KuK Zensurkommission an Kgf. in Bp/ad Ex. Nr. 10—1918. I.

A forradalmi lövészárok-barátkozások eredményeként 1917 decemberére a keleti arcvonalon levő osztrák—magyar katonák többsége a szovjet békefelhívásnak és a forradalmi eszméknek annyira a hatása alá került, hogy nemcsak a harci cselekmények egyszer s mindenkorra való megszüntetését és a békét követelte, hanem azokat az *arcvonal mögött* is terjesztette. A hadvezetőség elhárító szervei jelentették, hogy vonaton hazautazó szabadságos és leszerelt katonák útközben lázítanak, forradalmi röpiratokat terjesztenek az állomásokon, helyőrségeken, laktanyákban, városok munkásnegyedeiben és a falusi szegénység körében.[115]

A frontcsapatokhoz kimenő hazai levelek cenzúrája az elhárító szervek jelentését megerősítette, sőt a levelekből az is kitűnt, hogy a lakosság azok hatására maga is bujtogatja a frontkatonákat „a szovjet kormány békefelhívásának elfogadására és szocialista felforgató eszmékkel", amely utóbbiakat a békével, a nemzeti önrendelkezési joggal, a nyomor és a szenvedés megszüntetésével azonosítja.[116]

Hasonló eredményt mutatott fel a hátországba irányuló katonalevelek cenzúrája is: a legénység nemcsak a legnagyobb gyűlölet hangján írt a háborús szenvedésekről, a tisztek és altisztek kegyetlen bánásmódjáról, a jegyzők, szolgabírók, valamint a rekviráló csapatok otthoni viselt dolgairól és magatartásáról, hanem ugyanakkor lelkesedéssel beszélt az oroszokkal való „testvéri kibékülésről" és az orosz forradalom vívmányairól.[117]

A forradalmi erjedés jeleit csakhamar tapasztalni lehetett a hátországi alakulatoknál is. Ezek a csapatok, amelyeket a hadvezetőség a fennálló állam- és társadalmi rendszer elleni bármely megmozdulás és a háborúval való szembefordulás kíméletlen elnyomására, valamint a háború továbbfolytatásához szükséges anyagi erők és emberállomány pótlásának biztosítására használt fel, nem tudták kivonni magukat sem a keleti fronton levő csapatok, sem a hátország forradalmi erjedésének hatása alól, jóllehet kapcsolatuk egyikkel sem volt mély, hiszen ezt a hadvezetőség minden erővel megakadályozni igyekezett. A hátországi csapatok bizonyos tekintetben még ezáltal is el voltak szigetelve, elsősorban a polgári lakosságtól, hogy többnyire idegen nemzetiségűek voltak, akiket a rájuk kényszerített fegyelem révén és tudatos félrevezetéssel az eddigi háborúellenes mozgal-

[115] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. Nr. 2700—1918. január 1.

[116] Uo. A bécsi Zensurstelle jelentette pl., hogy 90 000 átvizsgált levélből 60 000 a szovjet kormánnyal kötendő béke mellett foglalt állást, a katonákat a harci cselekmények azonnali beszüntetésére szólította fel s egyben hitet tett a „szocialista forradalmi eszmék" mellett.

[117] Uo.

mak ellen, vagy a lakosság fékentartására és rekvirálásokkal történő kifosztására a hadvezetőség több-kevesebb sikerrel felhasznált. A hátországi csapatok megnyerésének fontosságát — mint említettük — a magyarországi baloldali szocialisták ismerték fel először: 1917 novemberétől újból és újból röpiratok százait juttatták be a budapesti kaszárnyákba. Ezekben a röpiratokban a katonák nép iránti felelősségére apelláltak, „ha felvonul majd az éhezők és nyomorgók serege, ha titeket küldenek ki, hogy vérbefojtsák testvéreitek megmozdulását, katonák, mit fogtok majd tenni?"[118]

Bár a hátországi katonai alakulatok körében végzett agitáció nem volt szervezett és az illetékes parancsnokságok súlyos retorziói miatt rendkívüli veszélyekkel járt, a forradalmi erjedés, ha nem is olyan mértékben, mint a keleti fronton, ezeknél a csapatoknál is megindult. A polgári lakosság részéről kifejtett agitáción kívül (baloldali szocialisták agitációja, hozzátartozók látogatásai, levelei stb.) igen jelentős volt a harctérről hazatért, leszerelt vagy szabadságolt katonák titkos propaganda-tevékenysége, amely különösen az ún. póttest állományok alakulatait érte el. Az agitáció és a propaganda a súlyos ellátási helyzetben levő póttesteknél termékeny talajra talált és később a hadsereg forradalmi válságának időszakában a póttestalakulatok egy részét a Monarchia- és háborúellenes forradalmi mozgalmak (lázadások és felkelések) kezdeményezőivé tette.

A hátországi csapatok forradalmi erjedése 1917 decemberében még éppen csak hogy megindult. A délnyugati arcvonal alakulatainál vagy a balkáni hadszíntéren pedig még nem is volt tapasztalható, mivel azokat mind a hátországtól, mind a keleti arcvonaltól több száz, sőt több ezer kilométeres távolság választotta el.[119]

Az imperialista béke létrehozásának és a hadseregben megindult forradalmi erjedés felszámolásának kudarca (1917. december—1918. január)

A szovjet kormánynak a hadviselő államokhoz intézett békefelhívását az antant kormányok elutasították, s a háborút változatlanul a központi hatalmak teljes vereségéig akarták folytatni. Az orosz szövetséges elvesz-

[118] MMTVD V. köt. 52., MFMT I. 134.

[119] Később ezeknél a csapatoknál is megindult a forradalmi erjedés folyamata, amikor a szovjet kormánnyal kötött fegyverszünet, majd béke után az AOK a keleten felszabadult csapatok egy részét a délnyugati arcvonalra vezényelte át. Ezeknek a csapatoknak a forradalmi erjedése a hadsereg forradalmi válságának kialakulásával egyidőben ment végbe s szabta meg magatartásukat.

tése nagy hátrány volt számukra, de ezt ellensúlyozta az Egyesült Államok növekvő részvétele a háborúban (az USA 1917. december 2-án az Osztrák—Magyar Monarchiának is hadat üzent).

A központi hatalmak stratégiája és taktikája nem volt ilyen egyértelmű és egyszerű, mivel a gazdasági és katonai kimerülés szélén állottak és tömegeik elkeseredett harcot kezdtek a háborút tovább folytatni akaró kormányok ellen. Míg azonban Németország az utolsó erőfeszítések felé csak közeledett, a Monarchia az összeomlás és forradalmi jellegű felbomlás veszélye elé került.

Az osztrák—magyar hadvezetőség 1917. november közepén, a szovjet kormány fegyverszüneti és béketárgyalási javaslatának megtörténte után, mérlegelve a hadseregben bekövetkezett eseményeket, az állam igen súlyos politikai és gazdasági helyzetét, a hadsereg anyagi és élőerejének rohamos csökkenését, valamint a meginduló forradalmi erjedésből következően az alakulatok harci képességének és készségének nagyfokú leromlását, és egyben az Oroszország katonai kiválásával átmenetileg megjavult általános katonai helyzetet, az osztrák—magyar kormánynak a szovjet javaslatok elfogadását és a fegyverszüneti, majd ezt követően a béketárgyalások megindítását javasolta, azzal az elképzeléssel, hogy a létrejövő fegyverszünet és béke lehetővé teszi a központi hatalmak csapatai nagy részének a keleti frontról való felszabadulását és a nyugati, illetve a délnyugati frontra való átdobását, amelyek ottani offenzív felhasználása meghozhatja az antant olyan kompromisszumos békére kényszerítését, amellyel a Monarchia fennmaradását biztosítani lehet.[120]

A hadvezetőség egyben azt remélte hogy az Oroszországra kényszerített béke lehetővé teszi meghatározott orosz területek gazdasági kirablását is, amelynek segítségével a Monarchia válságba jutott hadigazdálkodását „injekciózni" tudják (nyersanyag, félkész- és készáruk), továbbá a harcoló hadsereg és a hátországi alakulatok élelmezését feljavíthatják, s amennyiben a rablott készletek megengedik, enyhítik a hátországi lakosság ínségét (Botfrieden).[121] Nem kisebb szerepet játszott a hadvezetőség tervében ama elképzelés, hogy a „külső béke" lehetőséget nyújt az „állam- és társadalomellenes elemek" felszámolására, s a hadsereg „megrendült fegyelmi állapotának" helyreállítására, „hadikimerültségének", „hadifáradtságának" felszámolására.[122]

[120] *Arz* i. m. 199—205. és O. *Czernin:* Im Weltkriege. Berlin und Wien 1919. 2. Auflage 230.

[121] Vö. *Arz* i. m. 199—205.

[122] Vö. I. m. 207—225.

Míg azonban a hadsereg-főparancsnokság a végleges döntéshez eljutott, rendkívül heves harcok folytak magán a hadvezetőségen és az uralkodó osztályok egyes csoportjain belül. Az ellentétek rugója a szovjet kormány békekezdeményezésének mindeddig szokatlan és az uralkodó osztályok szempontjából rendkívül veszélyes voltában rejlett. A hadsereg-főparancsnokságnál igen nagy felháborodást váltott ki pl. az a tény, hogy a szovjet kormány a hadviselő kormányok mellett a szenvedő néptömegekhez is fordult és felszólította őket a béke kiharcolására, sőt kezességet vállalt azért, hogy az orosz hadsereg nem támadja hátba a keleti front német (és osztrák—magyar) alakulatait, ha a békéért folytatott harc csapatelvonásokat tenne szükségessé.

Nem kevésbé megdöbbentően hatott a Monarchia vezető köreiben, így a hadvezetőségben is, a nemzeti elvnek, a nemzetek önrendelkezési jogának a békedekrétumban való elismerése, amely a Monarchia elnyomott népeinek elszakadási törekvéseit meghatványozhatta. Az imperialista hatalmak annexió- és hadikárpótlás nélküli békére való felszólítása pedig az uralkodó osztályok hódító törekvéseinek volt frappáns elítélése az egész világ előtt, azé a rabló politikáé, amelyért a háborút már három éve folytatták.[123]

De a legnagyobb aggodalmat mégis az keltette, hogy a fegyverszüneti és békeajánlatot a *győztes szocialista forradalom* kormánya tette, amely forradalomnak lelkesítő példája a Monarchia osztálytársadalma megdöntésének perspektíváját hordozta magában. Az osztrák—magyar vezető körök a „bolsevista forradalom" „európai veszélyét" kezdettől fogva felismerték, s ha erejük lett volna, a tárgyalások egyszer s mindenkori elvetésével a forradalmat katonai erővel fojtották volna meg.[124]

Az adott helyzetben a hadvezetőség nem tehetett mást, mint a tárgyalások felvételét javasolta egy olyan állam kormányával, amelynek puszta léte is „veszedelem volt mind a Monarchia, mind pedig a hadsereg számára". A javaslat megérését az is elősegítette, hogy a hadsereg-főparancsnokság éppen a szovjet kormánnyal kötött békével — mivel fegyveres ereje hiányzott — igyekezett a szocialista forradalom terjedésének gátat emelni, olyan feltételek és szankciók Szovjet-Oroszországra kényszerítésével, ill. kilátásba helyezésével, amelyek — a hadvezetőség elképzelése szerint

[123] Vö. ÖULK VII. köt. 4—5.

[124] „Biztos, hogy ez az orosz bolsevizmus európai veszély . . . ha erőnk volna, bizonyára nem tárgyalnánk ezekkel az emberekkel, (a szovjet békedelegációval), ellenben Pétervárra masíroznánk és rendet csinálnánk; ez az erő azonban hiányzik" l. *Czernin* i. m. 299.

— eleve kizárták volna a szocialista forradalmi eszmék továbbterjedését és a hadseregnek — a hátország fékentartására hivatott legnagyobb fegyveres testületnek — a forradalmasodását.[125]

A hadsereg-főparancsnokság ezenkívül a saját határok biztosítására és a „bolsevizmus terjedésének megakadályozására" összesen 40 hadosztályt: 12 osztrák—magyar és 28 német hadosztályt tartott szükségesnek továbbra is a keleti fronton tartani.[126]

Ez az elhatározás arra utal, hogy az osztrák—magyar hadvezetőség, majd annak kormánya, a Szovjet-Oroszország elleni közvetlen fegyveres intervenció eszméjéről egyelőre lemondott, és inkább előtérbe helyezte az antanthatalmakkal szembeni katonai presszió, majd az antanttal kötendő kompromisszumos béke elvét, hogy a fegyveres intervenciót később, kedvező körülmények között hajtsa végre, ha Szovjet-Oroszország belső nehézségek miatt (ellenforradalom, ukrán és egyéb szeparatista törekvések) belátható időn belül magától össze nem omlik. Ez a koncepció természetesen nem akadályozta, sőt feltételezte, hogy a Monarchia az antanttal továbbra is tárgyaljon. Így novemberben Károlyi Mihály, a magyar ellenzék vezetője, aki a Németországgal való szakítás és a wilsoni pacifizmus meggyőződéses híve volt, a király megbízásából Svájcba utazott, de tárgyalásai sikertelenek maradtak. Ennek ellenére IV. Károly emberei Clemenceau francia miniszterelnök és Wilson amerikai elnök megbízottaival ezután is tárgyaltak, majd november 29-én az angolok vették át a bizalmas tárgyalások irányítását.[127]

A hadsereg-főparancsnokság 1917 november közepétől a német hadvezetőséggel egyetértésben azon fáradozott, hogy Szovjet-Oroszországgal a fegyverszüneti, majd a béketárgyalások mihamarabb megindulhassanak és kedvező eredménnyel járjanak. A fegyverszüneti tárgyalásokkal egyidőben gondoskodni kívánt arról, hogy a hadseregben megindult forradalmi erjedés felszámolására minden lehető intézkedést megtegyenek.

[125] *Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien 1935. 96.

[126] *Arz* i. m. 201. Arz vezérkari főnök november 20-án fejtette ki elképzeléseit a bolsevizmus tovaterjedésének feltartóztatásával kapcsolatos rendszabályokról. Ekkor hangsúlyozta a 40 hadosztály (à 5000 fő) felsorakoztatását, a bolsevizmus ellen: „... a saját határok biztosítására és a bolsevizmus továbbterjedésének feltartóztatására." (Természetesen az 5000 fő nem az élelmezési, hanem a harcoló létszámmal egyenlő.)

[127] Vö. *Zsigmond László:* Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse. Études Historiques Budapest 1960. 219—220.

A hadvezetőség két irányban hadakozott, kifelé és befelé egyaránt, mert tisztában volt azzal, hogy az imperialista béke eredményei visszahatnak a hadsereg „stabilizálására" és a hadsereg egységének és intaktságának helyreállítása nagyobb esélyeket biztosít egy imperialista béke megkötésére.[128]

A központi hatalmak hadvezetősége K. Hoffmann német tábornok vezetésével létrehozta a közös fegyverszüneti bizottságot, amely az orosz parancsnokság megbízottaival december 3-án Breszt-Litovszkban érintkezésbe lépett és 6-án előbb tíznapos fegyvernyugvást, majd december 15-én 1918. január 14-ig tartó fegyverszüneti egyezményt írt alá a Fekete-tengertől a Balti-tengerig terjedő arcvonalra és az ázsiai török—orosz arcvonalra vonatkozó érvénnyel. Mivel a fegyverszünet érvénye az arcvonal déli szakaszán levő román csapatokra nem terjedt ki, a központi hatalmak hadvezetősége külön bizottságot küldött ki, amely a román hadsereg, valamint az itt levő orosz hadsereg képviselőivel 1917. december 8-án Focşaniban hasonló tartalmú fegyverszüneti szerződést kötött.[129]

Az orosz fegyverszünet 1917. december 17-én déli 12 órakor kezdődött és kiterjedt valamennyi fegyvernemre. A szerződő felek általános elvként kimondották, hogy a határvonal mindkét fél első vonala, amelynek átlépése tilos. Az arcvonalat szakaszokra osztották és minden szakaszon december 8-ig kijelöltek 1-2 átkelőhelyet, amelyet az illetékes hadosztályparancsnokok térképen rögzítettek és a fegyverszüneti bizottságnak jelentettek. A fegyverszüneti egyezmény kimondta, hogy a központi hatalmak alakulatainak sem tiszti, sem legénységi állományából senki nem érintkezhet az orosz hadsereg tagjaival. Az érintkezést csak az ún. tolmácstisztek és helyetteseik számára engedélyezték. (Aki ezt megszegi, szigorúan megbüntetik.) A szerződés továbbá kimondta, hogy repülőgépek a határvonalat 10 km-re nem közelíthetik meg és egyben eltiltotta a léggömbök felszállását is. Ezek a pontok, amelyeket a központi hatalmak rákényszerítettek a szovjet félre, a frontbarátkozások és a forradalmi agitáció egyszer s mindenkori felszámolását célozták. A szerződés további pontja kimondta, hogy a gyalogság a határvonaltól 5 km-re, a tüzérség pedig 15 km-re tarthat gyakorlatot. A központi hatalmak ehhez a ponthoz azért ragaszkodtak, hogy a szovjet fél ne tiltakozhassék a fegyverszüneti szerződés aláírása

[128] HIL Őfelsége katonai irodája, titkos iratok. I/1/3. cs. 985. 1. és A leltárszám 1. tétel C rész.

[129] HIL M. kir. 40. ho. iratai 1065. cs. KuK 11. Korpskmdo Na. Nr. 1650/255—1917. december 7. és 401/14. Op. sz. 1917. december. 12.

után a német és osztrák—magyar hadseregnél bevezetett gyakorlatok ellen, amelyek célja a forradalmasodó katonák „rendbeszedése" volt.[130] Végül a fegyverszüneti szerződés a szovjet fél számára előírta, hogy német és osztrák—magyar orosz fogságban levő hadifoglyokat majd csak a béketárgyalások szabta feltételek szerint engedhet haza, s addig mind a német, mind az osztrák—magyar hadvezetőség elzárkózik a volt hadifoglyok fogadásától.

Ha a többi pontból következtetni lehetett a győző pózában tetszelgő, de a szocialista forradalomtól rettegő központi hatalmak félelmére, ez a passzus világosan kifejezte azt. Mindkét hadvezetőség birtokában volt ugyanis az oroszországi saját hadifoglyok „politikai fertőzöttségéről" szóló bizalmas híreknek, s bár a háború továbbviteléhez kívánatos lett volna, hogy a volt hadifoglyok százezreit újból beöltöztessék, az adott helyzetben inkább lemondtak róla, — különösen az Osztrák—Magyar Monarchia. De saját tapasztalataik is megerősítették a hírek valódiságát: 1917 december elejétől egyes hadosztályszakaszokon naponta átlag 30—50 olyan volt hadifogoly „vonalátlépését" jelentették, akiknek „lelke romboló eszmékkel volt fertőzve",[131] s amit a hadvezetőség az Oroszországban létesült forradalmi hadifogoly-szervezetek „bűnös, államellenes tevékenységének" könyvelt el.

A Monarchia hadseregének életében később oly nagy szerepet játszó „hazatérők" mozgalmának első jeleivel a hadvezetőség 1917 december elején találkozott, s nem kis erőfeszítéseket tett azért, hogy a „hazatérők áradatát" az arcvonal előtt megállítsa. A hadsereg-főparancsnokságnak éppen elég gondot jelentett a fogságba nem esett, az arcvonalban és hátországban álló alakulatok politikailag „aggályos" volta.

A fegyverszüneti megállapodással biztosított fegyvernyugalmat a „személyi állomány rendbeszedésére", a „megbomlott fegyelem helyreállítására", a politikai „vétkesek" kiemelésére és megbüntetésére igyekeztek felhasználni. A parancsnokok a csapatokat naponta fegyelmező gyakorlatoknak vetették alá, éjjel-nappal riadóztatták, a teljes kiráradásig meneteltették, csuklóztatták, hogy mindennapos vegzatúrákkal a „stramm és engedelmes magatartást" kikényszerítsék belőlük. A szünetben pedig a tisztek

[130] HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. Op. 2177/1917. december 7-ben a XXVII. német tartalékhadtest táviratilag leadott I. C—17 526/1917. sz. parancsa.

[131] KAW GZNB Zensurabteilung D. Präs. 9. 2. 1918. Nr. Res. 1990., HIL M. kir. 38. ho. iratai 935. cs. 1918. január 1-i összefoglaló távirati jelentés, M. kir. 40. ho. iratai 1065 cs. Op. Nr. 396/15. 1917. december 6-ban AOK Chef des Gen. Stabes Op. Geh. 516. von 1917.

propaganda-előadásokat tartottak „a hazatérés utáni feladatokról", „a nyomor okairól", „a serény munkálkodás és az uralkodó iránti hűség hazaépítő hasznáról". Az előadások után tábori lelkészek vallásos gyakorlatokkal vonták el a legénység szabadidejét.[132]

A parancsnokok ugyanakkor a legapróbb fegyelmi kilengéseket is a legszigorúbban megtorolták. Tyúklopásért egész századokat büntettek meg, sok csapattestnél elrendelték az este 6 órával kezdődő takarodót, a legénység a tisztek és csendőrök felügyelete alatt aludt.[133]

A személyi állomány további „fertőződésének" megakadályozása végett a hadvezetőség haditörvényszéki eljárást rendelt el azokkal a személyekkel szemben, akik az oroszokkal barátkoznak. A vonatkozó utasítás kimondta, hogy „. . . általánosan újból kihirdetendő és iskolázandó, hogy az orosszal való barátkozás és beszélgetés szigorú tilalmát megbocsáthatatlan fegyelmezetlenségből esetleg mégis megszegő csapatrész vétkesei és parancsnokai, éspedig elsősorban a szakasz- és századparancsnokok, nyomban haditörvényszéki vizsgálat alá vonatnak. Az összes alparancsnokok szakadatlan intézményes ellenőrzésre kötelezendők, akiknek erélyétől és körültekintésétől elvárom, hogy a hadsereg hírnevét kockáztató ily oktalan fegyelmezetlenségeket semmi szín alatt meg nem tűrnek."[134] Az ellenséggel kizárólag a fegyverszüneti bizottságok tagjai és az ún. propagandatisztek érintkezhettek.[135]

1917. december 4-én — az egész arcvonalra kiterjedő paranccsal —csendőrkülönítményeket vezényeltek az állás- és szálláskörletekbe, valamint az első vonalakba, részben azért, hogy az osztrák—magyar katonaság és az oroszok közé beékeljék őket, részben pedig azért, hogy a csendőrség a szigorú tilalom megszegőit azonnal letartóztathassa.[136] A csendőrség első-

[132] HIL M. kir. 40. ho. parság iratai 1065. cs. 404/5—I. Op. sz.

[133] HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. Op. 3789/1917. december 15. a HM 147/291—15.a—1917. alapján.

[134] Az AOK parancsának szó szerinti idézete a M. kir. 38. ho. irataiban. HIL 334. cs. Op 1203/3—1917. december 4. Vö. még uo. 11 650/1917. december 4. sz. távirat, 997—812/a—1917. december 4. sz. távirat és M. kir. 40. ho. iratai 1065. cs. KuK XXVI. Korpskmdo Na. Nr. 1542—1917. december 18.

[135] HIL M. kir. 40. ho. iratai 1065. cs. Heeresfrontkmdo Erzherzog Joseph Op. Nr. 5460—1917. december 17. és M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. közli a XXVII. tart. hadtest utasítását AOK rendelet alapján. Op. 102/9—1917. december 3. sz. alatt.

[136] Csendőrkülönítmények első vonalbeli vezénylése eddig nem volt szokásos, legfeljebb a szálláskörletekben, tehát arcvonal mögötti területeken használták fel őket a legénység ellenőrzésére és fékentartására.

vonalbeli kirendelése egyben az orosz közeledés elriasztását is célozta. Maguknak a csendőrkülönítményeknek az ellenőrzésére pedig csendőrtiszteket helyeztek ki és személyükben tették őket felelőssé.[137]

A barátkozások betiltásával egyidőben megjelent a hadvezetőségnek a front- és hátországi alakulatok politikai megbízhatóságának ismételt felülvizsgálását elrendelő parancsa.[138] A parancs kiadásával a hadsereg-főparancsnokságnak az volt a szándéka, hogy a csapatparancsnokságokat a politikailag megbízhatatlan elemek kiemelésére és olyan politikai megfélemlítés gyakorlására ösztönözze, amellyel elejét vehetik a hadsereg további forradalmi erjedésének.

A parancs kimondta, hogy mindazon arcvonal- és hátországi parancsnokságok, katonai hatóságok, intézmények, amelyek valamely parancsnokságtól vagy civil hatóságtól egy bizonyos katonai személyre nézve a legkisebb politikai terhelő jelentést kapják (feljelentés, besúgás, provokáció), az illetőről kötelesek ún. Auskunftblattot, vagyis (bűnügyi) nyilvántartó lapot kiállítani, s a terhelt születése és lakása szerinti illetékes bécsi, prágai, brünni, krakkói, lembergi, cernowitzi, grazi, trieszti, laibachi bűnügyi rendőrparancsnoksághoz vagy katonai helytartóhoz, tartományi kormányzósághoz, Magyarországon pedig az illetékes főispánhoz haladéktalanul megküldeni, hogy ezek a szervek a legrövidebb időn belül a terhelt egyén magánéletét, körülményeit, kapcsolatait s főleg eddigi politikai tevékenységét (nemzetiségi izgatás, „szociális háborgás", sztrájkban való részvétel stb.) lenyomozzák és a katonai parancsnokságnak a nyilvántartó lap 9. rovatát kitöltve, visszaküldjék, haditörvényszéki eljárás foganatosítása céljából. A 9. rovatba két megjelölést kellett beírni: bedenklich — nicht bedenklich (aggályos — nem aggályos), a 10. rovatba pedig a nyomozás

[137] HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. Op. 2126—1917. december 4-i rendelete közli a XXVII. tart. hadtest parancsát. (A 38. ho. alakulataihoz vezényelt csendőrkülönítmények ellenőrzésére Fonyó csendőrszázadost jelölték ki. Ez a tény arra utal, hogy már a csendőrkülönítményekben sem bíztak meg.) A rendelkezés nyomán fellépő csendőrszükségletet nem tudták kielégíteni, ezért a M. kir. Belügyminisztérium az 1917. december 13-i magyar minisztertanács felhatalmazása alapján Szurmay Sándor honvédelmi minisztertől 3500 főnyi „megbízható katonaság" átadását kérte. Ehhez a minisztertanács hozzájárult. A megbízható alakulatokat a hátországban helyezték el. L. MMJK 367.

[138] HIL AOK I/10/2. cs. Isonzó AK (Qu. Abt. Res. Verl. Nr. 25 016—1917. december 4. és uo. 3599. cs. AOK Evb. 18 000 von 1917. A parancsot a KM V. osztálya és a HM eln. 1. osztálya is kiadta. Nr. 23 373 res. 1917., ill. 20 893. sz. Eln. 1—1918 alatt.

eredményét, felsorolva azokat a vádpontokat, amelyek a terhelt ellen felmerültek.[139]

Az első pillanatban túlságosan bürokratikusnak tűnő, valójában azonban jól átgondolt és a jövő kilátásaihoz kellő támpontot nyújtó nyomozás- és vizsgálatsorozat lefolytatásához a front- és hátországi katonai és polgári hatóságok teljes erővel hozzáfogtak, bár a hadvezetőség tisztában volt azzal, hogy eredmény csak több hónapi erőfeszítés után várható. Az akció sikeréhez a hadsereg-főparancsnokság és mindkét állam kormánya igen nagy reményeket fűzött. Így pl. a M. Kir. Igazságügyminisztérium, a budapesti kerületi katonai parancsnokság és a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium képviselői már 1917. december 4-én tartott megbeszélésükön megállapodtak, hogy a letartóztatások következtében megtelt katonai börtönökön kívül a budapesti rendőrség gyűjtőfogházában 200 kiemelt „főbűnös" számára további intézkedésig helyet kell biztosítani, és a gyűjtőfogház igazgatója köteles gondoskodni különleges őrizetükről. Ausztriában ugyanakkor az oberhollabrumi kerület Sitzendorf nevű községének határában hasonló célokból büntető tábort állítottak fel.[140] Továbbá a hadvezetőség 1917. december 1-i rendeletében eltiltotta a baloldali sajtó termékeinek terjesztését a front és a mögöttes országrészek katonái között.[151]

Ezek az intézkedések jellemezték 1917 decemberét. Lázas igyekezet volt ez a dualista Monarchia hadseregének megtartására és a hadsereggel a Monarchia megmentésére.

A hadsereg-főparancsnokság „egy és oszthatatlan hadsereg"-elvét azonban nemcsak a hadsereg személyi állományának forradalmi erjedése fenyegette, hanem a magyar uralkodó osztályok egy részének nemzeti hadsereget követelő politikája is. Bár ez utóbbi korántsem volt olyan veszélyes, a hadvezetőség és az osztrák uralkodó körök elképzelését azonban mindenképpen keresztezte.

Ennek a követelésnek hagyományai voltak, és a magyar kormány 1917 januárja óta programjában szerepeltette. A követelés mögött a magyar uarlkodó osztályok Monarchián belüli hegemonisztikus törekvése rejlett, amelyet csak erősített Ausztriának a háború folyamán bekövetkezett gyen-

[139] Magyarországon ezenkívül a budapesti rendőrfőkapitányságot, a törvényhatósági jogú városok rendőrkapitányságait, a községi illetőségűeknél a főszolgabírói hivatalokat kellett bekapcsolni. A (bűnügyi) nyilvántartó lapot l. HIL 3599. cs. AOK Evb. 18 000 von 1917.

[140] KAW Mil.kmdo Bp. Nr. 11096—17/1917., HIL HFB 1917. K.Ü.A. 104 677. sz. és uo. 3601. cs. HM 964—1917. december 7. sz.

[141] HIL HM Eln. l. B1. 1154-ben: telefonjelentés 1917. december 14-én a M. kir. miniszterelnöknek Takáts-Tolvay ezredes intervenciójáról a KM-ben.

gülése. A király, IV. Károly 1917. december 4-én a magyar kormány nyomására kénytelen volt koronatanács-ülést összehívni az „önálló magyar hadsereg" létrehozásának ügyében, amelyen a királlyal rokonszenvező, aulikus érzelmű vezető katonai személyiségek és néhány magyar tábornok vett részt.

A koronatanács-ülést megelőzően 1917. szeptember 2-án már volt egy előkészítő ülés Bécsben. A magyar kormányt itt Láng Boldizsár képviselte, azzal a feladattal, hogy a hadsereg-főparancsnokság képviselőivel alakítsa ki az önálló magyar hadsereg szervezeti felépítését. A szeptemberi tanácskozásokon a hadvezetőség mindent visszautasított, mire Wekerle Sándor miniszterelnök 1917 októberében felkérte Szurmay honvédelmi minisztert egy emlékirat elkészítésére és az uralkodót a decemberi koronatanács-ülés összehívására vette rá.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a magyar uralkodó osztályok önálló magyar hadsereget követelő politikájukkal hegemonisztikus törekvéseik alátámasztása mellett — a nemzeti követelések előtérbe helyezése révén — a szocialista forradalmi eszmék térhódítását akarták ellensúlyozni. Ez a politika azonban az adott helyzetben csak élezte a tömegek elkeseredését, mert az emberek gondja nem az volt, milyen legyen a hadsereg, hanem, hogy ne legyen hadsereg. Mert a hadsereg a háborút jelentette.[142]

A magyar uralkodó osztályok követelése a hadvezetőség és az osztrák uralkodó körök heves ellenállásába ütközött. A koronatanács-ülés valamennyi résztvevője,[143] az egyetlen József főherceg és a javaslattevő Szurmay honvédelmi miniszter kivételével, a magyar kormány követelését azonnal leszavazta. Arz vezérkari főnök a hadsereg reformja kérdésének még a felvetését is visszautasította, majd bejelentette: nem tűrik, hogy a „nemzeti politikát" bevigyék a lövészárkokba, mert az menthetetlenül a hadsereg felbomlásához és teljes anarchiájához vezet. Figyelemre méltó, hogy Hazai és Tersztyánszky vezérezredesek Arzot hevesen támogatták, míg Sarkotić vezérezredes, a király bizalmi embere, attól tette függővé a magyar

[142] *Károlyi* i. m. 229—300.

[143] Frigyes főherceg tábornagy, Böhm-Ermolli vezérezredes, Dankl vezérezredes, Tersztyánszky vezérezredes, Hagen vezérezredes, Sarkotić vezérezredes, Arz vezérezredes, vezérkari főnök, Stöger-Steiner közös hadügyminiszter, Kraliček gyalogsági tábornok, Marterer gyalogsági tábornok, Czapp gyalogsági tábornok, osztrák honvédelmi miniszter, József főherceg vezérezredes, Szurmay Sándor vezérezredes, honvédelmi miniszter és Hazai Samu vezérezredes, pótlásügyi főnök. L. KAW MK/SM 38—2/1—1918.

kormány követelésének teljesítését, „ha az teljes erejével garantálja a politikai viszonyok 67-es szellemű rendeződését Magyarországon".[144]

A bécsi intermezzo, bár a magyar uralkodó osztály egy meghatározott követelésének kudarcát hozta, akkor nem volt döntő jelentőségű a hadsereg és a Monarchia további sorsa szempontjából. (Amikor 1918-ban a Monarchia hadseregének felbomlása bekövetkezett, a nemzeti hadsereg követelése, más történelmi szituációban, sokkal nagyobb jelentőséget kapott és az események alakulására elhatározó jelleggel bírt.)

Az adott helyzetben sokkal kétségbeejtőbb volt a hadvezetőség számára, hogy a hadsereg forradalmi erjedése ellen hozott intézkedések és büntető rendszabályok egyáltalán nem vagy alig váltak be, vagy eredményességükre (pl. a politikai megbízhatóság felülvizsgálása) csak hónapok múlva lehetett számítani. Az olyan intézkedések, amelyek a legénységnek az orosz hadseregtől való elszigetelését célozták, azért fulladtak többek között kudarcba, mert az ellenőrzést és az „ellenséges, fertőzött elemek ártalmatlanná tételét" megszervezni nem tudták. Az arra alkalmas személyek kis száma lehetetlenné tette az alakulatok sűrű átfésülését, annál is inkább, mert az osztrák—magyar hadsereg arcvonala a német csapatok egy részének nyugatra történő szállítása miatt mintegy 800 km-rel meghosszabbodott és az orosz hadsereggel való érintkezés felülete megnagyobbodott.[145] A mintegy másfélezer kilométeres arcvonalon szétszórt megszálló, illetve vonalban álló osztrák—magyar hadsereg katonáinak ellenőrzése szinte megoldhatatlan feladatnak bizonyult és a fegyelmező rendszabályok kivitelezése is sok helyen kudarcba fulladt. Aggasztó jelenség volt az is, hogy a hadvezetőség a hadsereg anyagi és élelemellátásán változtatni egyelőre mit sem tudott, sőt az a december 22-én meginduló béketárgyalások után, ahol a központi hatalmak az imperialista hódítás és béke elvét követték s emiatt a tárgyalások január elején megszakadtak, állandóan rosszabbodott. December végén újból olyan jelentések érkeztek, hogy a csapatok éhségükben fosztogatnak és a megszállt területek lakosságát inzultálják.[146]

De mind több jelentés számolt be arról is, hogy osztrák—magyar katonák az oroszokhoz átszöknek, tőlük élelmet koldulnak, egy részük pedig

[144] *Arz* i. m. 213.

[145] *Arz* i. m. 216., HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. Op. 1217/4/1917. december 18.

[146] HIL AOK I/10/2. cs. Res. Verl. des Kmdos d. Isonzo A. (Qu. Abt.) Res. Q. Nr. 25370-MA- 1917. december 11. említi a keleti arcvonalon és a délnyugati fronton előfordult fosztogatásokat.

vissza sem tér.[147] Az oroszokkal való érintkezés minden büntető aktus ellenére szinte zavartalan maradt, a barátkozás változatlanul tovább folyt. Az osztrák—magyar legénység „... önhatalmúlag az orosz állásokba ment és ott saját gyenge ellátásáról, főleg a csekély kenyéradagról (az oroszokéval szemben) panaszkodott.

Amellett elmesélték az oroszoknak, hogy mi az arcvonalból nagyobb számú csapatokat veszünk el abból a célból, hogy azokat másra alkalmazzuk és elszállítsuk; ez az áruláshoz hasonló eljárás mutatja, hogy az erre ismételten kiadott tilalomnak nem mindenütt adták meg a szükséges nyomatékot, és hogy az ellenőrzést a legénység felett az első vonalban egyáltalán nem vagy csak hiányosan gyakorolták. Úgy látszik, hogy az alosztályparancsnokok a szükséges komolysággal nem tudnak azon következményekkel számolni, amellyel a legénység összejövetelei a szocialista és forradalmi gondolkodású oroszokkal járhatnak."[148] A hadvezetőséghez befutott jelentések elmondták, hogy a katonáknál újból és újból nagy mennyiségű orosz forradalmi röpiratot találtak. Megkísérelték ugyan elkobozni, illetve valamennyit összegyűjteni, de ennek eredményességében maguk a parancsnokok is kételkedtek.[149]

Más jelentések arról adtak hírt, hogy az osztrák—magyar csapatok előretolt tábori őrsei mögött az orosz katonaság akadálytalanul „összevissza járkál és bolsevik propagandát űz, amelynek hatásaként a megfertőzött osztrák—magyar katonák egy része már az állam- és társadalmi rendszer megdöntésének elkerülhetetlen szükségességéről beszél."[150] Mind több aggodalmat okozott azonban az is, hogy az osztrák—magyar arcvonal szinte átjáróháznak bizonyult az Oroszországból egyelőre szórványosan ugyan, de mind nagyobb számban hazatérő volt hadifoglyok számára, mivel a nagy kiterjedésű arcvonalon való fogadásukat megszervezni rendkívül nehéz volt. Mint azt már említettük, a központi hatalmak a fegyverszüneti szerződés egyik pontjában arra kötelezték a szovjet kormányt, hogy az Oroszország területén levő német és osztrák—magyar hadifoglyokat csak a békeszerződés megkötése után engedheti haza. A szocialista forradalom után szabaddá vált hadifoglyok egy része azonban, elsősorban azok,

[147] HIL M. kir. 40. ho. iratai 1065. cs. 7. AK Qu. 42606—1917. december 30.
[148] HIL 2368. cs. 16. honv. gy. ddr. parnok. No. 434—1917. december 26.
[149] HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. AOK Auf Chef. des Gen. Stabes Op. Geh. 2239—1917.
[150] HIL M. kir. 40. ho. iratai 1965. cs. M. kir. 80. hegyi ddr. parság Op. 361/5—1917. december 27.

akik Ukrajnában, ill. Fehéroroszországban voltak, a harci cselekmények megszűnése óta mozgásban volt hazafelé, és a szovjet kormánynak sem ideje, sem lehetősége nem volt arra, hogy a szétszóródott hadifoglyokat hazafelé vonulásukban feltartóztassa. Így az osztrák—magyar arcvonalak előtt hol kisebb, hol nagyobb tömegben „hazatérők" (Heimkehrer) kérték bebocsátásukat vagy egyszerűen átlépték a vonalat.

A hadvezetőség a hadifoglyokkal szemben eleve a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetett, bár azok politikai beállítottságáról csak akkor szerzett pontos tudomást, amikor a keleti arcvonal csapatparancsnokságok a hazatérők többségének „bolsevik fertőzöttségét" jelentették. A hadseregfőparancsnokságnak a konkrét tapasztalatokon túl csakhamar bizalmas jelentések is birtokába kerültek arról, hogy a hadifoglyokat bolsevik agitátorok „állam- és társadalomellenes" szervezetekbe tömörítik, sőt a hadifoglyok körében mind több saját ember veszi át azok forradalmi agitációját. A hadvezetőségnél általános megdöbbenést váltott ki, hogy a hadifoglyok szervezete 1917. december 20-án Pétervárott gyűlést tartott, amelyen osztrák—magyar katonák — nemzeti különbség nélkül — követelték a szovjet kormány békekezdeményezésének elfogadását és fogadalmat tettek, hogy hazatértük után harcolni fognak a szocialista forradalom győzelméért.[151]

Jóllehet a december hónap folyamán hazatértek nem tartoztak bele a hadifogoly szervezetekbe, a szocialista forradalom eszméinek hatása igen erős volt köztük és az osztrák—magyar frontalakulatokat most már nemcsak az orosz katonaság és a polgári lakosság, hanem a hazatérők forradalmi agitációja is elérte. Az agitáció elsősorban a szovjet békekezdeményezést és a népek önrendelkezési jogának a szocialista forradalom gyakorlatában való megvalósítását, de mindinkább a Monarchia államrendjének és társadalmi rendszerének megdöntését is tartalmazta, és bár maga a tevékenység szervezetlen volt, rendkívül hatásosnak bizonyult.[152]

A hadvezetőség ezek után amellett, hogy a szovjet kormányt szerződésszegéssel vádolta, elrendelte, hogy a hazatérők közül az „aggályosokat" azonnal ki kell emelni, bíróság elé állítani, míg a többieket a hátországi póttestekhez kell elszállítani.[153] A sebtében kiadott rendelkezés, amely elsősorban azt célozta, hogy a keleti arcvonal katonasága köréből a hazatérő-

[151] KAW GB Zensurabteilung D. Präs. 9. 2. 1918. Nr. Res. 1990.

[152] KAW KM Präs. b. 53—1/1—1918. AOK Chef. des Gen. Stabes Op. Geh. Nr. 694—1917. december 18.

[153] Uo.

ket gyorsan eltávolítsák, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, elsősorban azért, mert az „aggályosok" kiemelése nem sikerült. Csakhamar tapasztalták ugyanis, hogy a hazatérők a póttesteknél „antimilitarista és szocialista agitációt" fejtenek ki, aminek következményeként hirtelen felszökött a hátországi dezertálások száma, s ugyanakkor a keleti front csapatainál sem csökkent a „háború- és államellenes" agitáció.

A forradalmi erjedés fokozódása a keleti front alakulatainál és a hátországi csapatok körében

A forradalmi erjedés leküzdésére hozott intézkedések nem jártak kellő eredménnyel. A hadvezetőség ezért a háború negyedik éve elé rendkívül nagy aggodalommal tekintett. Aggodalmát még fokozta az a körülmény is, hogy a Szovjet-Oroszországgal kötendő béke esélyei egy időre eltolódtak, mivel a szovjet fél a központi hatalmak annexiós feltételei elleni tiltakozása jeléül a béketárgyalásokat megszakította. A keleti front ezáltal ismét belátthatatlan következményekkel terhes arcvonallá vált (annak ellenére, hogy a január 14-ig tartó fegyverszüneti szerződés érvényben maradt). A központi hatalmaknak Szovjet-Oroszországgal és az antanthatalmakkal kapcsolatos stratégiai és taktikai elképzelései így egyelőre kudarcba fulladtak, amelynek következményei előbb az Osztrák—Magyar Monarchiában, majd azt követően Németországban is csakhamar megmutatkoztak. Az „orosz béke" meghiúsulása a központi hatalmak hadvezetőségeit katonailag és katonapolitikailag igen kellemetlen helyzetbe hozta. Mindkét hadvezetőség arra kényszerült ugyanis, hogy a nyugati, ill. a délnyugati arcvonalra történő átcsoportosítást lelassítsa, s így az eredetileg tervezett 40 hadosztálynál jóval nagyobb erőt tartson továbbra is a keleti fronton „a saját határok védelmére", ill. „a bolsevizmus feltartóztatására". Katonapolitikailag pedig azért volt kellemetlen, mert a létszámukban jelentős keleti frontalakulatok a központi hatalmak imperialista törekvéseit leleplező orosz forradalmi agitáció hatása alatt maradtak.

Fokozta a helyzet súlyosságát, hogy 1918 januárjában ismét élelmezési válság robbant ki a Monarchiában, amely csakhamar elérte az arcvonalak katonaságát, s kellő talajt biztosított a központi hatalmak békével kapcsolatos praktikái miatt Monarchia-szerte kitört tömegmozgalmaknak, munkás- és egyéb megmozdulásoknak.

*

Az 1917 őszén katonai segédlettel előteremtett készletek 1918 január elejére kimerültek[154] és a Monarchia ipari körzeteit, városait, önellátásra képtelen egyéb területeit (Tirol, Voralberg, Karintia, Erdély egy része), továbbá Magyarországon az agrárproletariátus által sűrűn lakott Szabolcs, Szatmár, Csongrád és Bihar megyét újból éhínség fenyegette.[155]

A válság átmeneti enyhítéséhez szükséges 30 000 vagon gabonát a hadvezetőség és a kormányok mindaddig a Magyarországon bevezetett újabb kíméletlen rekvirálással kívánták előteremteni, míg a békére kényszerítendő Szovjet-Oroszország, a szeparatista Ukrajna és a román királyság készleteire rá nem tehetik a kezüket.[156]

Ezért 1918 január elején minden eddiginél súlyosabb rekvirálásokat rendeltek el, ezt követte a hús, a zsír, nyersbőr, faggyú, élőállat ármaximálása és egyes takarmánynövények emberi táplálékul való felhasználásának parancsa.[157] Január közepén a hadvezetőség kezdeményezésére rendelet jelent meg a kukorica és bármilyen emberi táplálkozásra alkalmas termény elrekvirálásáról.[158] Az élelmezési válság és a krónikus nyersanyaghiány miatt az iparban, mindenekelőtt a hadiiparban visszaesett termelés emelése érdekében a már meglevőek mellé újabb katonai alakulatokat vezényeltek a gyárakba, bányákba és üzemekbe.[159] Az említett intézkedések ellenére sem volt remélhető, hogy a Monarchia „két hónapnál tovább húzza", ezért a közellátási miniszter, Windischgraetz Lajos herceg Landwehr Ottokár vezérőrnaggyal, a Közös Élelmezési Bizottság elnökével történt megállapodás alapján Csehország és Galícia területén is elrendeltette a kíméletlen rekvirálást.[160]

Az élelmezési válság mélypontján és a válság megoldására foganatosított intézkedések napjaiban vált ismertté, hogy a január 12-én újból megindult breszt-litovszki béketárgyalásokon a központi hatalmak ismét annexiós fel-

[154] HIL HM Eln. 14—15/b. oszt. iratai 62. cs. AOK Op. Nr. 29903—1917. december 23.

[155] ÖULK VII. köt. 555—557.

[156] *Czernin* i. m. 324—225. és HIL AOK I/2/14., AOK Chef. des Gen. Stabes Op. Nr. 100—461—1918. január 10.

[157] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5022—1918. december 1.-ben találhatók az osztrák és magyar honvédelmi miniszter és élelmezési miniszter említett parancsai.

[158] HIL AOK 1918. év 53. cs. Rendezetlenben: 1. AK Qu. Abt. Nr. 45 000/1 —1918. február 10. idézi az erre vonatkozó parancsot.

[159] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5022—1918. február 10. említi a KM parancsát.

[160] *Czernin* i. m. 329.

tételeket nyújtottak át a szovjet félnek. A feltételek kialakításában nagy szerepet játszott, hogy Wilson amerikai elnök január 8-án a kongresszushoz intézett, 14 pontból álló üzenetében, amelyet az orosz békekezdeményezések ellenszerének szánt, a Monarchia népeinek „autonóm" fejlődése és nem a Monarchia eltörlése mellett szállt síkra. Az osztrák—magyar uralkodó körök az üzenet elhangzása után nyomban vérszemet kaptak és a német imperialisták annexiós követeléseit nemcsak támogatták, hanem a megszállt területek fokozott kirablására, továbbá „bizonyos határkiegészítésekre" (Galícia és Románia esetében) irányuló törekvéseiket is kifejezésre juttatták.[161]

A Monarchia népeit a központi hatalmak lépése felháborodással töltötte el, s eddig nem tapasztalt nagyságrendű tömegmozgalmak rázkódtatták meg az osztrák—magyar államot. Január 14-én 700 000 munkás lépett sztrájkba Ausztriában. E nagy megmozdulás egy hétig tartott s átterjedt Csehország és Galícia ipari körzeteire is.[162] Január 16-án az Osztrák Szociáldemokrata Párt felhívást bocsátott ki, amely követelte a hódítás nélküli békét. Bécsben az orosz forradalom példájára munkástanács alakult. Magyarországon január 13-án a Szociáldemokrata Párt tiltakozó gyűléseket szervezett, amelyek többségében a baloldali szocialisták kezdeményezésére a hódítás és hadisarc nélküli béke elfogadására hoztak határozatot. 1918. január 17-ével országos méretű tiltakozó sztrájk bontakozott ki, amely átfogta a főváros és vidék munkásságát. Január 20-án a városligeti Iparcsarnoknál százezres tömeg tüntetett a békéért.[163]

A január elején fellépő élelmezési válság, továbbá a január közepétől a hónap végéig tartó és a Monarchia legfontosabb területeit érintő tömegmozgalmak termékenyítő hatása a keleti front és a hátországi (főleg pótest-) alakulatok forradalmi erjedésének fokozódásában volt lemérhető.

Az élelmezési válság a hadvezetőséget olyan élelmiszerkorlátozó intézkedésekre kényszerítette, amelyek nyomán a hadsereg alakulatainál a napi fejadag 250 g kenyérre, 160 g húsra és 8 g zsírra esett. Pótlékként szárí-

[161] KAW AOK Evb. Op. Geh. Nr. 31293/1918. Megelégedéssel nyugtázta Wilson üzenetét és a felső parancsnokoknak tudtára adta, hogy a Monarchia „béke céljai" változatlanok.

[162] MFMT I. 136—137. Prágában mintegy 150 000 munkás sztrájkolt és utcai tömegtüntetésekben követelte a béke megkötését, a cseh nép önrendelkezési jogát és a köztársaság kikiáltását. Vö. Die nationale Frage in der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1900—1918. Budapest 1966. 112.

[163] MFMT I. 138—139.

tott főzelék szolgált (az ún. Dörrgemüse), amit a katonák nagy része nem evett meg.[164] Januárban a Piave mellett a katonák az elvetett krumplit szuronnyal ásták ki a földből,[165] és „éheztek, nyomorogtak, olyannyira, hogy sem hús, sem kenyér nem volt annyi, hogy jóllakhattak volna, akkor, amikor hóban, jégben, hidegben és sárban rongyokba burkolva harcoltak királyért és hazáért . . ."[166]

A hadvezetőség 1918 január második felében abból a célból, hogy a frontalakulatok katasztrofális élelmezési helyzetét javítsa, a hátországi alakulatoknál újabb élelmiszerkorlátozásokat rendelt el. Egymást követő rendelkezések egyszer a hústalan napok számát emelték, máskor csökkentették a főzelékhiány miatt.[167] Január 14-én előírták, hogy a hátországi csapatoknál a kenyérlisztet burgonyával, korpával kell helyettesíteni, vagy kenyér helyett halat, állati belsőrészt kell kiosztani megszabott kalóriakulcs szerint.[168] 1918. január 26-án a frontalakulatoknál is szigorú takarékossági intézkedéseket vezettek be, a szárított főzelék arányát a húsilletékkel szemben növelték, a kenyérlisztet burgonyával és korpával váltották fel.[169] Ugyanakkor zár alá vették Póla és Cattaro haditengerészeti támaszpontok élelmiszer-tartalékkészleteit és a délnyugati arcvonal élelmiszerraktáraiba szállították. Míg a frontalakulatok élelmezésében az említett intézkedés semmit sem javított, a haditengerészeti támaszpontok legénységének elkeseredését végsőkig fokozta.[170]

A hadsereg anyagi ellátása 1918 január végére hasonló rossz képet mutatott, eddig nem tapasztalt mélységbe zuhant. Míg 1917 őszén elsősorban a géppuskagyártásban beállott nagymérvű csökkenés volt jellemző, 1918 elején a Manlicher-puskák gyártása is havi 90 000 darabról 10 000 darabra csökkent, minőségileg pedig igen rossz volt. Ezért általános rendelkezés mondta ki, hogy az eldobált fegyvereket, továbbá a halott katonák puskáit össze kell szedni, vagy végső esetben a tartalékcsapatoktól kell elvenni. A tüzérség és a műszaki alakulatok fegyvereinek utánpótlása szinte teljesen megakadt. A lőszer és egyéb felszerelés a szállítási és közlekedési nehézségek miatt nem érkezett el időben a csapatokhoz. A szállítmányok egyébként is

[164] ÖULK VII. köt. 556.
[165] *Br. Lukachich Géza:* Magyarország megcsonkításának okai. Budapest 1924. 13—15.
[166] *Batthyány Tivadar:* Beszámolóm. I. köt. Budapest é. n. 182.
[167] HIL 36. cs. HM 17 586—8—1918. január 19.
[168] HIL 3617. cs. HM 3973—8—1918. január 14.
[169] HIL 3617. cs. HM 29 987—8—1918. január 26.
[170] *Arz* i. m. 213—214. old.

olyan silány minőségűek voltak, hogy például míg 1917-ben a lövedékek elenyészően kis része, 1918 januárjában minden harmadik-ötödik tüzérségi lövedék nem robbant fel a célban. Az aknavetők java részét nem is tudták használni, mivel azok lövedékei gyártásának 1917-ben bekövetkezett leállítása miatt lőszerutánpótlás nem volt.[171]

A katonák személyes használati tárgyainak, holmijának utánpótlása lassan teljesen elmaradt. Egész ezredek álltak rongyos nyári zsávolyruhában az Alpok hómezőin és kavernáiban, Oroszország, Galícia, Bukovina lövészárkaiban. A bakancspótlás bőrhiány miatt leállt, fehérneműpótlás nem érkezett. Minden második-harmadik katonának jutott egy köpeny. A ruházat elrongyolódott, a katonák cérnahiány miatt megfoltozni nem tudták. A cérna fokozatosan a valuta szerepét töltötte be, külön cérnafelelős bizottságok próbálták a csekély mennyiséget elosztani.[172]

A nyomorúság és szenvedés, bár nagyobb harci cselekmények nem voltak, leküzdhetetlen erővel nyomta a katonákat. Mindehhez hozzájárultak a hátország nyomoráról, éhezéséről keservesen panaszkodó levelek, a politikai elnyomás és jogfosztottság megalázó eseteinek, otthonmaradt felmentettek, gazdagok és újgazdagok bűnös üzelmeinek sokszor felnagyított hírei.

Ezekután érthető, hogy a front- és hátországi katonákat rendkívül felháborították az orosz béketárgyalások körüli újabb huzavonák, s azok az imperialista praktikák, amelyeket a Monarchia hadvezetősége, külügyi hatóságai a régen óhajtott békével űztek. Már a béketárgyalások decemberi megszakadása is nagy elkeseredést váltott ki, de még fokozódott, amikor a központi hatalmak 1918. január 12-én, a tárgyalások újrafelvételekor újból rá akarták kényszeríteni a szovjet félre a hódító béke feltételeit. A felháborodás különösen a keleti front alakulatainál volt nagy, amelyek január közepén már ismerték a szovjet kormány január 5-i felhívását az osztrák és német munkásokhoz a munkástanácsok létrehozására és a hódítás, valamint hadisarc nélküli béke kiharcolására.[173]

Mindezekhez hozzájárult, hogy január második felében a hátországi tömegmozgalmak hírei is eljutottak a keleti frontra. Az arcvonal csapatainak forradalmi erjedése ezek után még fokozódott és a katonák legjobbjait

[171] HIL M. kir. 20. ho. iratai 667. cs. KuK XV. Korpskmdo Nr. 189—1918.
[172] HIL 3599. cs. HM 490 544/7—1918. január 10.
[173] HIL M. kir. 38. ho. iratai 334. cs. Op. 29/1918. január 11. elmondja, hogy a munkástanácsok alakításáról és a békeharc fokozásáról szóló szovjet röpiratokat ezerszámra találták meg a katonáknál.

ösztönösen ahhoz a felismeréshez vezette, hogy népeik és saját sorsuk további alakulására a hátországi dolgozó tömegek és katonai alakulatok együttesen növekvő és erősödő forradalmi harcának meghatározó és eldöntő szerepe van. A forradalmi érzelmű frontkatonák igen fontos feladatuknak tartották tehát, hogy az orosz katonaszovjetek által kezükbe került és a forradalmi harc új, konkrét feladatait megjelölő agitációs anyagokat a lehető leggyorsabban a hátországba juttassák el. A hadsereg-főparancsnokságnak csakhamar jelentették, hogy Galícián és Lengyelországon keresztül a Monarchiába induló szállítmányoknál lázító tartalmú röpiratok és brosúrák ezreit kobozták el és a szállítmányparancsnokságok meg vannak győződve arról, hogy az elkobzások ellenére nagy mennyiségű lázító anyag került be a Monarchia területére.[174] Más jelentések elmondták, hogy ugyanez volt tapasztalható a hadifogoly-szállítmányoknál is, sőt a kihallgatott személyek szerint a frontvonalakon levő alegységek katonái egyenesen buzdították őket röpiratok hazacsempészésére.[175] A hazautazó katonák a röpiratterjesztés mellett állomásokon, útba eső városokban, falvakban a szóbeli agitáció eszközét is felhasználták „állam és társadalomellenes bujtogatás céljaira".[176]

Csakhamar arról érkeztek jelentések, hogy a Monarchia területén elhelyezett orosz hadifogolytáborokban szervezett agitáció folyik, nemcsak a hadifoglyok, hanem az őrszemélyzet körében is.[177] Az 1918. február 7-i minisztertanácsi ülésen a belügyminiszter előadta: „a fronton keresztül sok lázító röpiratot csempésztek be Oroszországból s a nálunk levő orosz hadifoglyok nagyban terjesztik a forradalmi propagandát, sőt megállapították azt is, hogy a »Katonák, testvérek« c. lázító nyomtatvány a kaszárnyákba is becsempésztetett."[178] A belügyminiszter előterjesztéséből kitűnt, hogy a belső forradalmi erők (Magyarországon elsősorban a forradalmi szocialisták) is aktivizálódtak a hátországi katonatömegek megnyerésére. Erre utalt a forradalmi szocialisták röpiratainak becsempészése a kaszárnyákba.

A hadvezetőségnek január végéről jelentések álltak rendelkezésére, hogy titkos forradalmi szervezetek a laktanyák környékén gyűléseket tartanak

[174] HIL 3584. cs. KuK Zentraltransportleitung Nr. 30 606—1918. január 20. és 3613. cs. Heeresbahnkmdo Bef. Nr. 50.

[175] KAW KM Präs. b. 53—1/1—1918. január 24.

[176] KAW AOK Op. Nr. 12 427—1918. január 29. és M. kir. 20. ho. iratai 667. cs. naplójelzet 765. sz. 1918. február 13.

[177] KAW KM Präs. b. 53—13—1918. január 18. szerint a somorjai hadifogolytáborban nagy mennyiségű röpiratot foglaltak le.

[178] MMJK 389.

és a katonákat „izgatják, lázítják",[179] más esetekben „katonai egyének" részt vettek „szocialista" pártok gyűlésein.[180]

1918. február 5-én Fényes László képviselő támadást intézett Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter ellen, mert a budapesti kaszárnyákban röplapokat osztogattak és a katonákat fegyverletételre szólították fel.[181] Vázsonyi védekezésében elmondta, hogy több fiatalembert letartóztattak, akik orosz hadifoglyokkal szövetkezve gépet szereztek és azon felhívásokat sokszorosítottak. Ezek jutottak be a kaszárnyákba.[182]

A hadvezetőség által elrendelt kivizsgálások eredményei szerint az agitáció konkrét célkitűzései a központi hatalmak annexiós törekvéseinek leleplezésére és a Szovjet-Oroszországgal kötendő méltányos béke megkötésére irányultak. Nem hiányzott azonban a buzdítás a politikai szabadságjogokért való harcra, a szocialista forradalom kivívására sem. Ezen túlmenőleg a szocialista röpiratoknak a világ proletárjait egyesülésre felhívó szavai a nemzetközi burzsoázia megdöntésének, a szocialista világforradalom győzelmének perspektíváját vetítették előre.[183] A vizsgálati jelentések hangsúlyozták, hogy bár a parancsnokok az „aggályosok" felkutatására változatlanul nagy erőfeszítéseket tettek,[184] a csapatokat az eddiginél is „szigorúbb fegyelemre" kényszerítették,[185] váratlan motozásokat és szigorú cenzúrát rendeltek el, a „hazaárulóknak és bujtogatóknak mégis sikerült meglapulniok és romboló eszméiket akadálytalanul terjeszteniök".[186]

A hadvezetőség által a fokozódó forradalmi erjedés megfékezésére hozott megtorló intézkedések kíméletlensége azt mutatta, hogy a hadseregfőparancsnokság 1918 januárjának második felétől a hátországi nagy sztrájk- és tömegmozgalmak lelkesítő példája nyomán forradalmi jellegű mozgalmak, zendülések, lázadások, esetleg felkelések kirobbantásával számolt a hadseregen belül. Kérdés volt azonban, hogy ez milyen csapatoknál következik be. A forradalmi erjedés foka ugyanis a Monarchia

[179] KAW KM Präs. b. 53—14/2—3—1918. és HM 3360. sz./Eln. 1.—1918. február 14.

[180] MMTVD V. köt. 162.

[181] Pesti Napló 1918. február 7.

[182] HIL 3623. cs. HM BI—5/23 (régi jelzés) 1918. február 6.

[183] KAW MK/KM 13535—1918. február 19.

[184] KAW KM Präs. b. 672—1918. február 8. és KM Präs. b. 53—14/2—3—1918. parancsa alapján.

[185] KAW KM Präs. b. 53—14/2—3.-ban HM 3363. sz./Eln. 1.—1918. február 13.

[186] HIL 94. cs. AOK Erl. Op. Nr. 101—109—1918. február 23. megerősíti a KAW MK/KM 13535—1918. február 19. összesítő jelentését.

csapatainál nem volt egyenlő. Előbb a keleti arcvonal csapatait érte el, majd fokozatosan, egyre erősebb hatásfokkal átterjedt a hátországi csapatokra. Az 1918. januári nagy tömegmozgalmak és az élelmezési válság közvetlen hatásaként a forradalmi erjedés súlypontja a hátországi csapatokhoz helyeződött át. Ezt rendkívüli mértékben elősegítette, hogy a mögöttes országrészek egységei, a helyőrségi csapatok és a front utánpótlását biztosító póttestek, amelyek a menetalakulatokat állították ki, a frontcsapatokhoz viszonyítva anyagi és élelem ellátottság tekintetében sokkal rosszabb helyzetben voltak.[187] Döntő szerepet játszott az is, hogy a frontról szabadságra érkező katonák, akik a póttestekhez vonultak be, és a hazatérők, akiket szintén a póttestekhez irányítottak, elsősorban közöttük fejtettek ki forradalmi agitációt, s ugyanúgy a hátországi forradalmi erők, s mint láttuk, a Monarchia területén levő orosz hadifoglyok is. Így érhető, hogy a helyőrségi és póttestállomány a hátországi forradalmi erők antimilitarista és forradalmi harcának hatása alól magát kivonni nem tudta, annál is inkább, mivel közvetlenül látta és tapasztalta a háború vámszedőinek üzelmeit. S végül, de nem utolsósorban, a forradalmi eszmék termékenyítő hatása — éppen nyomorúságos állapotuk és háborús gyűlöletük miatt sokkal aktívabbá tette őket, mint azokat a katonákat, akik a délnyugati fronton, elsősorban a külső s csak másodsorban a belső ellenségtől szenvedtek, vagy azokat, akik az orosz arcvonalon egyelőre „békességben" éltek. Így a hadseregben elinduló forradalmi mozgalmaknak, a forradalmi válság első megnyilvánulásainak kezdeményezői a hátországi alakulatok lettek.

*

A forradalmi erjedés 1917 novemberében az osztrák—magyar fegyveres erők keleti fronton álló csapatainál kezdődött meg, és 1918 januárjában átterjedt a hátországi alakulatokra is. Széleskörűen hatottak a polgári demokratikus forradalmi eszmék és az adott történelmi szituációban legfontosabb szocialista forradalmi eszmék (a nemzetek önrendelkezési joga, az imperialista háború befejezése, az osztályelnyomás és kizsákmányolás megszüntetése stb.). A polgári demokratikus és szocialista forradalmi eszmék egymással összekeveredve jelentkeztek, ami egyben jelezte az Osztrák—

[187] A hadvezetőség a takarékossági intézkedéseket mindig a hátországi csapatoknál kezdte. A „békés garnizon élet" emellett a fizikai bántalmazások és a nemzetiségi gyűlölködés színtere volt. Vö. HIL 3601. cs. HM 479 219. sz./Eln. 15.a—1918. január 27.

Magyar Monarchia népei előtt álló kettős történelmi feladatot: a polgári demokratikus (nemzeti) és — azt követően, amennyiben a belső és külső feltételek lehetővé teszik — a szocialista forradalom kivívását.

A forradalmi eszmék elterjedésében a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének volt elsődleges szerepe. A forradalmi erjedés azonban nem következett volna be, ha az Osztrák—Magyar Monarchia történelmileg meghaladott és az imperialista világháborúval válságba jutott gazdasági, politikai és társadalmi rendszere nem adta volna meg a forradalmi eszmék elterjedésének objektív és szubjektív feltételeit.

Az elmondottakból az is látható, hogy a forradalmi erjedés a hadsereg említett alakulatait az ösztönös forradalmiság állapotához juttatta el. Tudatos forradalmiság létrejöttéről nem lehetett szó, mivel elmaradt a forradalmi cselekvés eszközeinek és harci formáinak tudatos megválasztása. Ez a tény forradalmi marxista párt hiányára utalt: a forradalmi erjedés és később — sajnos — a forradalmi válság időszakában sem találkozunk forradalmi munkáspárttal, mely a katonaság forradalmi erőit szövetségesül felsorakoztatta és tudatosan szervezte volna.

A katonaság forradalmi erőinek felsorakoztatására és bekapcsolására egyedül a magyarországi forradalmi szocialisták tettek kezdeményező lépéseket, de forradalmi elmélettel és gyakorlattal nem rendelkezvén, hatásuk nem volt olyan erős, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetőinek a hadsereggel szemben táplált bizalmatlanságát s ebből fakadó helytelen politikáját megváltoztatta volna. Így a hadsereg forradalmi erjedését a Szociáldemokrata Párt vezetősége — a párt tömegeivel ellentétben — elsősorban fékezte és nem segítette. Ezzel akaratlanul is támogatta a hadvezetőséget a fegyveres erők forradalmi erjedésének felszámolására indított sorozatos akciókban. Ezek az akciók azonban rendre kudarcba fulladtak.

Január közepén a hadvezetőség a legfontosabbnak a Szovjet-Oroszországgal való imperialista béke azonnali megkötését és újabb büntető rendszabályok bevezetését tartotta. A január 22-i közös minisztertanácsi ülésen azonban, ahol Czernin külügyminiszter a királytól az oroszokkal kötendő különbékére kért felhatalmazást, Arz vezérkari főnök nem tulajdonított ekkora jelentőséget az „orosz maximalistákkal" kötendő békének, mivel — úgymond — Ukrajna önállósulásával a bolseviki fronton nem állnak osztrák—magyar csapatok.[188] Arz abból a naiv feltételezésből indult ki, hogy a nacionalista Ukrajna arcvonalán elhelyezkedő osztrák—magyar csapatok további „bolsevista fertőződésének" vége szakadt. Csakhamar

[188] *Arz* i. m. 215.

csalódott azonban, mert a forradalmi agitáció változatlan erővel folyt az osztrák—magyar csapatok körében. Így január végén a hadvezetőség ismét az orosz béke minél előbbi megkötése mellett kardoskodott, mert a szovjet kormányt a forradalmi agitáció miatt a békeszerződésben biztosított szankciókkal sújthatták volna, amellett, hogy lehetővé vált volna a csapatok nagy részének a keleti frontról való végleges felszabadulása, azok kivonása a külső forradalmi agitáció alól és más arcvonalakon való felhasználása, azaz az antanttal való kompromisszumos megegyezés lehetősége. Emellett a Szovjet-Oroszországgal kötött béke biztosította volna az utat a nacionalista Ukrajnával és Romániával való békéhez is, amely utóbbiak a Monarchia gazdasági „megmentésének" perspektíváját is hordozták. Ezzel pedig a belső forradalmi erők gyengülése következett volna be, amely azonnal visszahatott volna a forradalmi erjedésben levő hadseregre.

A hadvezetőség számításait arra is alapozta, hogy a magyarországi, ausztriai és csehországi tömegmozgalmak január végére átmenetileg visszaestek, így megnőtt a Szovjet-Oroszországra kényszeríthető imperialista béke reménye.

A hadsereg-főparancsnokság azonban számításaiban csalódott.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR HADSEREG FORRADALMI VÁLSÁGÁNAK KIBONTAKOZÁSA ÉS ÁLTALÁNOSSÁ VÁLÁSA (1918. FEBRUÁR—1918. JÚNIUS)

A fegyveres erők forradalmi erjedését követő *forradalmi válság*, amely 1918 februárjában kezdődött, és tetőpontját október második felében érte el, *egyfelől* a forradalmi (polgári demokratikus és szocialista) eszmék hatása alá került front és hátországi, állománybeli és állományon kívüli *katonatömegeknek* a Monarchia állami és társadalmi rendszere ellen és az imperialista háború ellen irányuló, többségében ösztönös, polgári demokratikus és részben szocialista jellegű *forradalmi* és *antimilitarista*, a Monarchia népeinek hasonló jellegű mozgalmaival részben párhuzamosan futó, részben kapcsolatot találó *mozgalmaival volt egyenlő*, *másfelől*, a hadseregnek az említett mozgalmak hatására meginduló, a Monarchia katonai vereségét s ezzel a Monarchia népei polgári demokratikus forradalmainak győzelmét elősegítő *bomlási folyamatával*.

A hadsereg forradalmi válságának több fejlődési szakasza volt: az első szakasz, a forradalmi válság kibontakozása és kiszélesedése 1918 február—márciusára esett; ezt követte 1918 áprilisában a válság átmeneti enyhülése. A következő szakasz 1918 májusától júliusáig tartott. Ebben a szakaszban a válság általánossá vált. 1918 júliusában a hadsereg általános bomlásával megkezdődött a válság elmélyülő szakasza, amely október második felében forradalomba csapott át, konkrétan a katonatömegek egy része (kisebbsége) a polgári demokratikus forradalmak harcosává vált, más része (többsége) a hadsereg forradalmi jellegű felbomlasztásával a forradalmak győzelmét indirekt módon segítette elő.

A FEGYVERES ERŐK FORRADALMI VÁLSÁGÁNAK KIBONTAKOZÁSA

A forradalmi válság kibontakozását megelőző lázadások 1918 januárjában

A forradalmi erjedésen átesett hátországi alakulatok közül 1918. január 19-én a szabadkai 86. közös gyalogezred, többségében színmagyar összetételű menetalakulatai a január 17-én megindult és az annexió nélküli békét követelő magyarországi sztrájkmozgalmak hatására a szabadkai pályaudvaron lázadásban törtek ki, és megtagadták a keleti frontra való indulást. Az azonnal mozgósított katonai rendőrség túlereje a lázadókat lefegyverezte, majd hajszát indított a lázadás nyomán megszökött mintegy 400 katona ellen. Az összefogdosott szökevények tettleges bántalmazása miatt a menetalakulatok — most már fegyver nélkül — újabb lázadásban törtek ki. Óriási tumultus támadt, a katonák „Éljen a béke", „Le a háborúval!", „Éljen a szocialista forradalom!" jelszavakkal szétszéledtek az utcákon és elvegyültek a lakosság odacsődült ezrei között. A lázadó legénységet a szabadkai helyőrséggel megerősített katonai rendőrség körülfogta s újból a pályaudvarra terelte. Elindulás előtt a szabadkai helyőrségi börtönből kihozott 60 főnyi elítélt katonai személyt a szállítmányhoz csatolták, mire ismét lázadás támadt. Az elítéltek a menetalakulatokkal együtt „Kenyeret és békét!" jelszóval feltörték a vagonok oldalát s mintegy 20 ember megszökött. A vonat gyorsan elindult Szeged felé. Útközben a robogó vonatról újabb 30 ember szökött meg, majd a szegedi Rókus pályaudvaron ismét több szökés történt. A szökések az Ugocsa megyei Királyházáig folytatódtak.[1]

A jelentések elmondták, hogy a menetalakulatokat Királyháza után sikerült megfékezni, de a szállítmányparancsnokok nem mertek felelősséget vállalni a transzport keleti arcvonalra való irányításáért. Így a hadvezetőség úgy döntött, hogy azt a délnyugati frontra kell irányítani. A menetalakulatokat szállító szerelvényt ezután visszafordították és a délnyugati frontra vezényelték. A legénység útközben és az útba eső pályaudvarokon forradalmi jelszavakat kiabált és lázított. Erre a szállítmányparancsnokok az élelmezést minimálisra csökkentették és a menetalakulatok kiéhezve, megtörve érkeztek ki a frontra, ahol súlyos fegyelmező eljáráson estek át.[2] A 86. gyalogezred lázadásának híre a magyarországi mögöttes alaku-

[1] KAW KM Präs. b. 12—1/7—1918. KuK Div. Ausbildungsgruppe der 63. I. D. ad. Res. Nr. 74—1918. január 26.

[2] Uo.

latok körében a szigorú hírzárlat ellenére elterjedt és „nyugtalanító jelenségeket" váltott ki.

A szabadkai lázadást néhány nappal később az I. (erdélyi) hadsereg-parancsnokság egyik kiképző alakulatának hasonló jellegű megmozdulása követte. Az említett hadsereg-parancsnokság 1918. január 24-én jelentette, hogy közelebbről meg nem nevezett helyen egy kiképzés alatt álló, frontra indítandó alakulat legénysége a „rossz bánásmód és az elégtelen koszt miatt" az engedelmességet megtagadta, majd „bolseviki jelszavakat kiabálva" kötelékét felbomlasztva, a kiképző terepről „önhatalmúlag elvonult".[3]

Az alakulat szétszóródott legénysége fegyvereit eldobálta és a környező lakosság támogatását élvezve, a környéken elrejtőzött. A hadsereg-parancsnokság az egyik hadosztálytörzs csendőr- és katonai rendőrségi alakulatait mozgósította, amelyek a terepet átfésülték és a fegyvertelen szökevényeket — akik továbbra is bolseviki jelszavakat kiabáltak — összeszedték és a hadosztálytörzshöz beterelték.

A hadosztálybíróság közelebbről nem említett súlyos büntetéseket szabott ki, majd az alakulatot ismét felállították, megfegyelmezték és a délnyugati frontra szállították.[4]

Ezek voltak az első katonai lázadások,[5] amelyek a forradalmi erjedés eredményeként és a hátországi januári tömegmozgalmak közvetlen hatására

[3] HIL I. hads. hadműveleti iratai 61. cs. 1. AK Pers. Res. Nr. 669—1918. február 5.

[4] Uo.

[5] Amikor hangsúlyozzuk, hogy ezen katonai megmozdulások lázadások voltak, szükséges kifejezésre juttatni, hogy lázadáson a bár szervezetlen és spontán módon kitörő, de meghatározott, a mi esetünkben haladó forradalmi jellegű politikai céllal rendelkező katonai megmozdulást értünk, amelynek résztvevőiben a politikai cél az ösztönös forradalmiság állapotának megfelelő módon rögzítődik, anélkül, hogy a résztvevők a forradalmi-politikai cél elérésének harci formáit és kivívásának útját, tehát a harci formák alkalmazásának módját ismernék. Katonai zendülésnek viszont azt a katonai megmozdulást tekintjük, amely személyeket, alakulatokat ért politikai, gazdasági vagy katonai természetű sérelem miatt tör ki és célja ennek a sérelemnek megszüntetése (esetleg megtorlása) minden távolabbi politikai cél vagy törekvés nélkül.

A katonai megmozdulás legmagasabb foka a klasszikus forradalmi fegyveres felkelés, amelyben a résztvevők meghatározott haladó forradalmi és tudatosult politikai céllal rendelkeznek egy olyan forradalmi szervezet (párt) vezetésével, amely az említett forradalmi célt a résztvevőkben nemcsak tudatosította, hanem magas fokú szervezettséggel (beleértve a szövetségesek, osztályok, rétegek megszervezését is) a résztvevőket tudatos cselekvésre szervezi és vezeti a cél elérésével szembehelyezkedő erőknek fegyveres harcban történő legyőzésére. Mint később

kirobbantak. Minden eddigi lázadástól az különböztette meg őket, hogy konkrét, bár egyelőre csak ösztönösen felfogott forradalmi célokat visszatükröző jelszavakkal törtek ki. A lázadásoknak ez a háború eddigi menetében kirobbant lázadásokhoz viszonyítva valóban új típusa azonban nem volt alkalmas arra, hogy a jelszavakban visszatükröződő politikai célokat meg is valósítsa. Legnagyobb gyengeségük az volt, hogy forradalmi szervezet hiányában szervezetlenül, spontán módon robbantak ki, és a résztvevők nem tudták, hogy céljaik elérésére mit kell tenniük. Így magukra maradva, más forradalmi erőktől elszigetelődve, eleve elbuktak a hadvezetőség szervezett túlerejével szemben.

Mindezek ellenére az említett katonai lázadásoknak a hadsereg forradalmi válsága kibontakozásában fontos szerepük volt, elsősorban azért, mert az új típusú lázadás a hadseregben meginduló forradalmi mozgalmak egyik sajátos harci eszköze lett és meghatározott feltételek mellett képes volt a fegyveres felkelés szintjére felemelkedni.

A forradalmi válság kibontakozását megindító cattarói felkelés

1918. február 1-én az Osztrák—Magyar Monarchia fegyveres erejének egyik legjelentősebb felkelése robbant ki a haditengerészet castelnuovo—cattarói támaszpontján állomásozó hadiflotta legénysége körében.

---

látni fogjuk, az osztrák—magyar hadseregben a klasszikus értelemben vett fegyveres felkelés esetei nem fordultak elő, mivel a fegyveres felkelésekben hiányzott a forradalmi párt s ebből következően a felkelés forradalmi szervezettsége és tudatossága. A tárgyalandó felkeléseket ennek ellenére fegyveres felkeléseknek tekintjük, mivel a forradalmi párthoz hasonló, bár a forradalmi párt szintjét el nem érő szervező, irányító erő, szervezet, vezérkar létezett, amely a felkelésben résztvevők ösztönös forradalmiságát többé-kevésbé tudatos forradalmi cselekvéssé igyekezett fejleszteni és a forradalmi cselekvések formáit létrehozni. A haladó jellegű lázadások (zendülések) és fegyveres felkelések mellett a történelem reakciós katonai lázadásokat (zendüléseket), és fegyveres felkeléseket is ismer. Egy katonai lázadás (zendülés) és fegyveres felkelés reakciós vagy haladó jellegét annak politikai célja dönti el. A Monarchia katonai hatóságainak jelentéseiben a katonai lázadással (zendüléssel), fegyveres felkeléssel kapcsolatos szóhasználat nem következetes: a „Revolte" és a „Meuterei" szavakat gyakran összecserélik, nem beszélve arról, hogy az „Aufstand" és a „Meuterei" között sem tettek mindig különbséget. Munkánkban ezért a katonai hatóságok szóhasználatát csak akkor fogadtuk el, ha azt az előbbi fogalmi meghatározásnál adott kritériumok megengedték.

A castelnuovo—cattarói tengeröböl a Monarchia második legnagyobb flottabázisát rejtette. Az akkori technika vívmányaival jól kiépített objektum hadászati jelentősége a városban és környékén elhelyezett üzemekkel és hadifontosságú lőszer- s egyéb raktárakkal együtt a balkáni és délnyugati arcvonal szempontjából elsőrendű fontosságú volt. Maga a flotta nehéz csatahajókból, cirkálókból, rombolókból, torpedónaszádokból s egyéb, a flotta akcióképességét biztosító segédhajókból állott. Legénysége több ezer főre rúgott s a Monarchia számos nemzetiségét képviselte. Többsége eredeti foglalkozására nézve ipari munkás volt, a modern hajóhad gépeinek szakszerű ismerője. A flotta legénysége a parti erődök katonáihoz kevésbé szoros, de az üzemek munkásaival annál elmélyültebb kapcsolatot épített ki, amely utóbbi a felkelésben döntő szerepet játszott.

A hadiflotta Olaszország hadbalépése óta ugyan néhány vállalkozásban részt vett, de az ellenséges túlerő meglehetős tétlenségre ítélte. A hadvezetőség a flottát 1917-től elsősorban védelmi feladattal bízta meg: az esetleges ellenséges invázió elhárításával. A hajóhad legénysége 1917 végén rendkívül rossz anyagi és élelmiszer-ellátásban részesült, a januári élelmezési válság idején — mint arról már említés történt — a flottabázis élelmiszertartalékait zárolták, majd a délnyugati frontra elszállították és a megmaradt készlet „gazdaságosabb felhasználása" céljából a legénység napi adagját jelentősen csökkentették. A felszabadult mennyiséget, vagyis a legénységtől megvont élelmiszert, továbbá a legénységnek szánt, de ki nem osztott ruházati pótlást, a flotta tisztikara a feketepiacon értékesítette. A legénység felháborodása még fokozódott a tisztek dőzsölései láttán, s amiatt, hogy a legtöbb hajón tiszti bordélyok működtek, sőt a „Monarch" nevű hajón a parancsnok bárt rendezett be.[6] Ráadásul újabb és újabb megalázó intézkedésekkel és büntetésekkel a tisztikar a végletekig fokozta a legénység elkeseredését.

A legénység körében 1918 januárjában már ismertté váltak az Októberi Szocialista Forradalom eszméi: szabadságról visszatért matrózok, katonák szocialista röpiratokat osztogattak köztük. Magatartásukra döntő befolyással volt a Monarchia-szerte nagy erővel kibontakozott és az Oroszországgal kötendő annexió nélküli békét követelő tömegmozgalom. Közvetlenül azonban a január 22-én Pólában kirobbant tömegsztrájk békét, nemzeti önrendelkezést és az orosz példa követését követelő jelszavai, valamint a tömegsztrájkhoz csatlakozó néhány ottani hajó legénységének nyílt lázadása juttatta el a cattarói hadiflottabázis legénységét a

[6] *R. G. Plaschka:* Cattaro—Prag. Graz—Köln 1953. 19—26.

fegyveres felkelés gondolatához.[7] Amikor pedig híre ment, hogy a hadvezetőség és a flotta-főparancsnokság a pólai tömegsztrájkot helyőrségi csapatokkal, a tengerészlázadást pedig a lázadásban részt nem vevő hajók legénységével elfojtotta, Cattaróban pattanásig feszült a helyzet.[8]

A pólai tapasztalatokon okulva Njegovan admirális, a flotta főparancsnoka január 24-én parancsban tiltotta el a „Hurrá!" üdvözlést, mivel bebizonyosodott, hogy azt a pólai legénység lázadásra felhívó jelszóként használta. Egyben elrendelte az elhárító szolgálat alaposabb megszervezését, a szabadságról bevonuló legénység szigorú átvizsgálását és a cenzúra bevezetését. Megtiltotta továbbá, hogy a legénység a Monarchia sorsáról politikai véleményt nyilvánítson, és feladatát az „engedelmességben és az ellenség elleni harcban" jelölte meg.[9]

A preventív intézkedések ellenére január 26-án kitört a cattarói kikötő munkásainak általános sztrájkja. Követeléseiket kilenc pontból álló memorandumban juttatták el Hansa altengernagynak, a flottabázis parancsnokának. A memorandum a szociális viszonyok megjavítása mellett az általános békét követelte. Hansa válasz helyett a sztrájk felszámolására tett intézkedéseket. A hadiflotta legénysége a sztrájk kirobbanása után matrózbizottságot, Központi Matróztanácsot alakított és kimondta a munkásokkal való szolidaritást. Január 31-én kisebb matrózcsoportok már „Éljen Oroszország!", „Éljen a béke!" jelszavakkal tüntettek. Az események további alakulását döntő mértékben befolyásolta, hogy a Matróztanács még aznap éjjel elhatározta a fegyveres felkelés kirobbantását. Február 1-én a Gäa, Franz Joseph és a St. Georg hajó legénysége felvonta a felkelés vörös lobogóját és elfoglalta az említett hajókat.

A Központi Matróztanács utasítására 12 órakor a St. Georg hajó ágyúlövést adott le, mire számos hajó csatlakozott a felkeléshez és megalakította matróztanácsát. 14 órakor a Központi Matróztanács a St. Georg hajón ülést

[7] Az AOK mellett működő bajor összekötő tiszt jelentette a német főhadiszállásnak: a pólai tömegsztrájkhoz egy egész flottilla csatlakozott. Mielőtt a hadvezetőség ellenintézkedéseket foganatosított volna, egyelőre kideríthetetlen utakon a flottilla csatlakozásának híre eljutott Cattaróba és a legénység körében a „fegyveres lázadás" gondolatát ébresztette fel. A pólai lázadó flottilla legénységének azon döntése pedig, hogy miután tisztjeit letartóztatta, Cattaróba hajózik, a helyzetet Cattaróban pattanásig kiélezte. L. BKA Berichte des Mil. Bevollmächt. i. Gr. H. Q. 1918.—III. a. XV. 39. Nr. 14 246—1918. február 3.

[8] Vö. *Hetés—Dezsényi:* Flottafelkelés Boche di Cattaróban. Hadtörténeti Közlemények 1958. V. évf. 1—2. sz. 92—116.

[9] *Plaschka:* i. m. 19—20.

tartott, megfogalmazta nyolc pontból álló memorandumát, amelyben követelte az azonnali általános béke megkötésére irányuló intézkedések megtételét, minden állam teljes politikai önállóságát, a szovjet javaslatok alapján nyugvó annexió nélküli békét, a teljes leszerelést, a népek önrendelkezési jogát, a Wilson jegyzékére adandó lojális választ, a bevonultak hozzátartozóinak nagyobb támogatását, elegendő élelemmel és ruházattal való ellátását s végül a kormány demokratizálását.[10]

A memorandumot este 7 órakor átadták Hansa altengernagynak, aki, mivel sem a munkások sztrájkját, sem a tengerészek felkelését felszámoltatni nem tudta, időnyerés céljából a felkelőkkel tárgyalni kezdett, miközben a pólai haditengerészeti parancsnokságot azonnali beavatkozásra kérte. A hadvezetőség és a flotta-főparancsnokság, felismerve a cattarói felkelés rendkívüli veszélyességét, azonnal riadóztatta a III. csatahajó-osztályt és elindította Cattaro felé. A hadvezetőség ezzel egyidőben riasztotta a part menti alakulatokat is. Közben a felkelőkhöz csatlakozott a Kron-Prinz cirkáló, de a naszádok és rombolók, valamint a parti erődök megtagadták a csatlakozást. Február 2-án, miután Hansa altengernagy értesült a III. csatahajó-osztály elindulásáról, ultimátumot intézett a felkelőkhöz és elrendelte a Rudolf cirkáló tüzelését. A felkelők hajóinak ágyúi némák maradtak: a Központi Matróztanács ingadozott, sőt újabb memorandumában mérsékeltebb követelésekkel állott elő. Ezen újabb memorandummal egyidőben azonban a hajókon levő tiszteket internálta és kiáltvánnyal fordult a bécsi és budapesti parlamenthez. A kiáltvány, amelyet szikratávírón adtak le, nem érkezett meg a címzettekhez.

A III. csatahajó-osztály közeledett Cattaróhoz. A döntő erőfölény láttán a felkelő hajóhad megadta magát. Amikor pedig a parti erődöket Guseck táborszernagy csapatai megszállták és egy lovashadosztály is tüzelőállást foglalt el, a munkások sztrájkja is véget ért.

A felkelő tengerészekből mintegy 800 főt letartóztattak. Az azonnal felállított statáriális bíróság František Raš, Anton Ghraber, Jerko Sisgorić és Mate Barnicerić tengerészeket halálra ítélte és kivégeztette. Egy főt 10 évi, egy másik résztvevőt 5 évi börtönre ítéltek, 280 személy ügyét pedig a rendes haditörvényszék elé utalták.[11] (A felkelés vezetői között egy magyar volt: Székács Lajos). Újabb kutatások szerint kb. 600 főt állítottak bíróság elé, 392 esetben később az eljárást felfüggesztették.[12]

[10] KAW KM Präs. b. 53—8/1—1918. és *Plaschka* i. m. 59.
[11] KAW KM Präs. b. 53—8/1 AOK Op. Geh. Nr. 1075—1918. február 27.
[12] *Plaschka* i. m. 189.

A letartóztatás elől a Központi Matróztanács néhány tagja, köztük egy Sešan nevű ragusai tengerész, akit a hatóságok a felkelés értelmi szerzőjének tartottak, Olaszországba menekült és onnan küldött röplapokat a harc továbbfolytatására.

A felkelés leverése után Sarkotić vezérezredes, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia katonai kormányzója Károly István főherceg admirálissal megjelent Cattaróban és személyesen irányította a megtorló intézkedéseket.[13] A király a Monarchia hajóhadának egész vezérkarát leváltatta és a haditengerészet új főparancsnokává Horthy Miklóst nevezte ki. A király egyben a további lázadások megelőzésére büntetési hatáskörrel ruházta fel a cattarói öböl és flotta parancsnokát.[14]

A cattarói felkelés, bár rövid idő alatt elbukott, az osztrák—magyar haderők további sorsát meghatározó jelentőségű volt. Jelentőségét elsősorban az adta meg, hogy a fegyveres erő egy adott egysége, bár inkább jelszavakban, mint memorandumában megfogalmazott forradalmi programmal, a háború történetében először, fegyveres felkelésben tört ki és addig nem tapasztalt szervezettséggel a felkelés különböző nemzetiségű résztvevőit közös harcra sorakoztatta fel az imperialista háború ellen, a békéért és a Monarchia népeinek nemzeti és szociális felszabadításáért.

A felkelés így — több-kevesebb tudatossággal — a Monarchia népeinek nemzeti és szociális felszabadulását a béke ügyével kapcsolta össze, úgy, hogy a nemzeti felszabadulást nem helyezte a szociális felszabadulás ügye elé, hanem azokat egymástól elválaszthatatlannak tekintette.

A feladatok megoldásának útját, a forradalmi fegyveres harc formáit és lépéseit azonban a felkelés vezető ereje, a Központi Matróztanács meghatározni és végrehajtani nem tudta. Így maga a felkelés, amely egy katonai lázadás szintjét ugyan jóval meghaladta (forradalmi jellegű programja, szövetségese, vezérkara volt), megrekedt az erő tétlen demonstrációján és meg sem kísérelte a szemben álló erők fegyveres megsemmisítését. Sőt, a hadvezetőség megtorló erőinek közeledésével céljaitól visszatántorodott s a fenyegető büntetéstől való félelmében egyre mérsékeltebb követelésekkel lépett elő. Maga az első memorandum, amelyet Hansa altengernagynak a felkelők előterjesztettek, elárulta a Központi Matróztanács következetlenségét, forradalmi elméletének és gyakorlatának hiányát. Ösztönös forradal-

[13] Uo. Sarkotić: „Der Offensive der Hochverräter müsste überall sofort und energisch entgegengetreten werden, damit es nicht zu spät wird."

[14] HIL 3599. cs. Őfelsége katonai irodája, titkos iratok MK/SM Nr. 717—1918. február 3.

miséga, bármennyire is tiszteletre méltó volt — eszmei zűrzavart eredményezett: a forradalmi békeharc egyenlősítését a wilsoni pacifizmussal, a népek, államok politikai szabadságának illúzióját a kapitalizmus világrendszerében, a kormányok demokratizálódása óhajának és a meglevő parlamentek segítőkészségének délibábját.

A cattarói felkelés, amely tudatos forradalmi szervező és vezető hiányában a résztvevőket győzelemre vinni nem tudta és elbukott az uralkodó osztályok szervezett túlerejével szemben, egyelőre a hátország és a frontalakulatok katonaságát sem tudta magával ragadni. (Az uralkodó osztályok is megtettek mindent annak érdekében, hogy a felkelésről ne szivárogjon ki semmi: teljes hírzárlatot rendeltek el és a közvélemény csak hónapokkal később értesült az eseményekről.)[15]

A hadvezetőség a felkelés felszámolása után abban a hitben élt, hogy Cattaro példája egykönnyen nem ismétlődik meg a Monarchia hadseregében. Ezt a hiedelmet a bekövetkező események megcáfolták: 1918 februárjában a Monarchia területén újból nagyarányú tömegmozgalmak robbantak ki, amelyek közvetlen-közvetett hatására már február közepén lázadásban tört ki a póttestalakulatok számos egysége, majd ezek leverése után megkezdődött a hátországi csapatok bomlásának időszaka, a nagyarányú belső dezertálási hullám létrejöttével.[16]

A FORRADALMI VÁLSÁG KISZÉLESEDÉSE 1918 FEBRUÁR—MÁRCIUSÁBAN

Az ausztriai, magyarországi és csehországi januári tömegmozgalmak 1918 februárjában a Monarchia perifériális területén folytatódtak tovább, majd ismét elérték az említett országokat és március végéig a dolgozó tömegek százezreit érintették és nagy szerepük volt a hadsereg forradalmi válságának kiszélesedésében.

A február—márciusi tömegmozgalmak a lengyelországi véres eseményekkel kezdődtek. 1918. február 2-án Lembergben, a kenyeret és békét köve-

[15] KAW KM Präs. b. 27—53—8/1. AOK Op. Geh. Nr. 1075—1918. február 27.

[16] Az idézetteken kívül felhasznált irodalom: *B. Frei:* Die roten Matrosen von Cattaro. Wien 1927., *H. Kerchnawe:* Der Zusammenbruch der Öster. — Ungar. Wehrmacht im Herbst 1918. München 1921., *K. F. Nowak:* Der Weg zur Katastrophe. Berlin 1919., *E. Priester:* Die Matrosen von Cattaro. Weg und Ziel 1955. 3. sz., *K. Pichlik:* Vzpoury navratilců z ruského zajetí na jaře 1918. Praha 1964.

telő tüntetőkbe karhatalmi alakulatok és katonai egységek belelőttek.[17] Február 13-ig Lublin, Radom, Kielce és Ostrowiec környéke vált véres tüntetések színhelyévé,[18] és a tüntetések szocialista jellegük mellett nacionalista színezetet is kaptak a február 9-én Ukrajnával kötött békeszerződés miatt.[19] A lengyel szocialista párt 1918. február 18-án a szocialista forradalom és általános béke kiharcolására szólította fel a munkásosztályt.[20] A felhívás nyomán a krakkói munkások támadást intéztek a város helyőrsége ellen, de a 44. gyalogezred véresen leverte a felkelést.[21] A tömegmozgalmak csakhamar átterjedtek Csehországra is, ahol az ipari körzetekben éhségtüntetések robbantak ki és a prágai, valamint az ostravai munkások általános sztrájkba léptek. A cseh- és lengyelországi tömegmozgalmak nyomán Magyarországon is rendkívül kritikussá vált a helyzet. 1918 február elején a várható tömegnyugtalanságok kitörése ellen különleges biztonsági intézkedéseket foganatosítottak: az összes karhatalmi alakulat parancsnokává báró Lukachich Géza altábornagyot nevezték ki, és létrehozták a mozgó karhatalmi egységeket. Lukachich követelésére a megbízhatatlan csapatokat, elsősorban a budapesti katonai parancsnoksághoz tartozó póttestalakulatok „gyanús" legénységét vidékre helyezték és helyébe idegen nemzetiségű rekviráló csapatokat hoztak fel és helyeztek el különösen a munkáslakta kerületekben. Lukachich kezdeményezésére ugyanazt tették a vidéki ipari központokban is.[22]

Az említett biztonsági intézkedések ellenére március 5-e és 8-a között Budapesten több, mint 60 ezer vasmunkás lépett sztrájkba. Lukachich a sztrájk megfékezésére elégtelen csapatok mellé vidékről rendelt fel karhatalmi alakulatokat, amelyek a sztrájkot erőszakkal letörték.[23] A sztrájkmozgalom azonban kiújult. Március második felében a Ganz—Fiat repülőmotorgyár, a MÁVAG-gyár és a lőrinci lőszergyár munkásai sztrájkoltak. A budapesti sztrájk átterjedt a vidékre is: előbb Lupényben, majd Somsály-

[17] KAW AOK Op. Abt. 544. cs. Res. 239. Stadtkmdo Lemberg 1918. február 24.

[18] KAW AOK Op. Abt. 544. cs. Mgg. Polen 1918. február 13.

[19] KAW KM Abt. 5. Nr. 2681 és 2682—1918. február 16. A központi hatalmak február 9-én a szeparatista-ellenforradalmi Ukrán Rada képviselőivel különbékét kötöttek.

[20] KAW Mgg. Polen Na. Nr. Präs. 2701—1918. február 20.

[21] KAW KM Abt. 5. Nr. 1761—1918. február 20.

[22] KAW AOK Op. Abt. 594. cs. HM 2795. sz./Eln. 1. 1918. február 10.

[23] Br. *Lukachich Géza:* Magyarország megcsonkításának okai. Budapest 1924. 44—46.

bányán és Farkaslyukon sztrájkoltak a bányászok, akiket végül is a rendőrség fegyveres támadása kényszerített a sztrájk abbahagyására.[24]

Az Ausztriában és Csehországban kibontakozott sztrájk- és békemozgalmakat a lengyelországi és magyarországi módszerekhez hasonlóan fegyveres erőszakkal törték le[25] és március végéig a Monarchiában kirobbant tömegmozgalmakat átmenetileg mindenütt felszámolták.[26]

A februárban kezdődő és március végéig tartó hátországi tömegmozgalmakkal párhuzamosan a Monarchia déli részén, a bosznia-hercegovinai—dalmáciai katonai kormányzóság területén február 10-én Mostarban a 22. gyalogezred, 11-én Zelenicán a 36. lövészezred, majd 14-én Trebinjében a zágrábi 53. gyalogezred és a 8. bosnyák vadászzászlóalj menetalakulatai, 20-án Sinjben a cattarói flottabázisnak alárendelt helyőrségi alakulatok lázadtak fel.[27]

A mostari lázadás kitörése a gyalogezred körében uralkodó rossz élelmezési viszonyokkal volt kapcsolatos: február 9-én a legénység rothadt zöldséget, penészes kenyeret és romlott húst kapott. Az ún. déli tábor katonái elkeseredésükben feltörték a tiszti kantint, majd a pályaudvaron levő vagonokat kirabolták. Február 10-én a nyugati tábor legénységéből kb. 100 fő betört a városba, az üzleteket kifosztotta és fosztogatás közben háború- és Monarchia-ellenes jelszavakat kiabált. A lázadókat karhatalmi alakulatok fékezték meg.

Február 11-én a 36. lövészezred menetalakulatait Zelenicán bevagonírozták. A legénység a frontra indulást megtagadta és az orosz forradalmat éltette. A kivezényelt karhatalmi alakulatok az ezredet körülfogták és vasúton elindították Szarajevo felé. Útközben a lázadó legénység több vagon oldalát feltörte és géppuskatüzet zúdított a tiszti vagonokra. Az ezred végleges megfegyelmezését a szarajevói karhatalmi alakulatok végezték el.

Február 13-án a zágrábi 53. gyalogezredet és a 8. bosnyák vadászzászlóaljat indították el a délnyugati frontra. Mindkét alakulat útközben a *trebinjei*

[24] MFMT I. 142.

[25] KAW AOK Op. Abt. 594. cs. Pr. Z. 54 191/k—1918. március 16.

[26] Csehországban a tüntetések leverésére a karhatalmi alakulatok mellett különösen a 6. gyalogezredet, míg Ausztriában az Edelweiss-hadosztály egységeit használták fel. L. KAW AOK Op. Abt. 594. cs. KM Abt. 5. Nr. 2454—1918. és uo. Edelweiss Div. kmdo Op. Nr. 127—1918.

[27] KAW MK/SM 28—2/12—1—1918. Uo. MK/SM 28—2/15—1—1918. és uo. MK/SM 28—2/14—1918.

vasútvonalon lázadásban tört ki, a vagonok oldalát felfeszítette és a szállítmányt megállította. A legénység az orosz forradalom és a nemzetek egyenjogúságát éltetve és „Le a háborúval" jelszót hangoztatva a frontra indulást megtagadta. A trebinjei helyőrségi parancsnokság gyors intézkedésére megérkező karhatalmi alakulatok a lázadást megfékezték és a szállítmányt a frontra irányították.

Február 20-án Sinjben tört ki lázadás. Feltűnő volt, hogy a helyőrség lázadó legénysége a cattarói tengerészfelkelés jelszavait és követeléseit hangoztatta. A lázadást azonban könnyűszerrel letörték és vezetőit közelebbről meg nem nevezett büntetéssel sújtották.

Ezeket a lázadásokat általában az jellemezte, hogy szervezettség és céltudatosság tekintetében messze elmaradtak a cattarói felkeléstől, így a felszámolásuk a hadvezetőségnek, illetve a helybeli katonai hatóságoknak nem volt különösebben nehéz. Volt azonban számos olyan körülmény, amely a hadvezetőségnél komoly gondot okozott. Mindenekelőtt az, hogy a lázadások színhelye a cattarói flottatámaszpont kisugárzási körzetébe esett, és a lázadás résztvevői a cattarói felkelésnek ha nem is valamennyi jelszavát, de többségét átvették. Ez a tény annál is inkább figyelemre méltó, mert a tulajdonképpen éhséglázadásnak induló megmozdulások politikai jelleget nyertek. Sőt az is feltűnt, különösen a 36. lövészezred lázadásánál, hogy a lázadó legénység, amelynek 70%-a ukrán, 20%-a pedig lengyel volt, a keleti fronton lezajlott frontbarátkozások alkalmából szerzett röpiratokban található megfogalmazásban használta a lázadás jelszavait. Mindebből arra lehetett következtetni, hogy a keleti front, valamint a cattarói felkelés és a lázadók között összefüggés volt. Ha pedig a lázadások időbeli előfordulását nézzük, a cattarói felkelés és a hátország újabb tömegmozgalmaival való kapcsolat feltételezése is megerősödik (annak ellenére, hogy a lázadásokról szóló jelentések erről nem tesznek említést).

Végül hangsúlyoznunk kell, hogy a lázadások jelszavaiban nyoma sincs a cattarói felkelés óta rendkívül megerősödött — és Bosznia-Hercegovina — Dalmácia térségében repülőgépekről ledobott röpiratok százaiban kifejezésre jutott — antant és burzsoá-emigrációs propaganda nacionalista jelszavainak.[28]

[28] A cattarói felkelés felszámolása után a Központi Matróztanács egyes Rómába menekült tagjai a burzsoá emigrációs politikusok nyomására „Szlávok, folytassátok a harcot! A Monarchiának pusztulnia kell!" kezdetű röpiratot adták ki, amelyet a januári Wilson-üzenet, majd a február 11-i újabb üzenet szövegével együtt az antant repülőgépei százezerszám dobtak le a Monarchia említett területeire. L. HIL 3584. cs. HM 4057. sz./Eln. 1. 1918. március 3.

Ez a tény arra utal, hogy a nacionalista propaganda az osztrák—magyar hadseregben nem tudta ellensúlyozni a szocialista forradalom eszméinek és a szovjet kormány békejavaslatainak hatását.

*

A hátországi tömegmozgalmak és az ismertetett katonai lázadások közvetlen, ill. közvetett hatását a hadsereg életére a hátországi alakulatok belső dezertálási hulláma jelezte. Ez a kiszélesedő forradalmi válságnak a forradalmi mozgalmak melletti másik megnyilvánulási formáját, a hátországi csapatok bomlási szakaszának kezdetét mutatta.

A február—márciusi időszakban a katonai és polgári hatóságok nemcsak a hátországi szökések hirtelen megnövekedését jelentették, hanem a szökevények bandákba verődését a Monarchia olyan belső területein, ahol a kedvező terepviszonyok és a lakosság támogató készsége lehetővé tették a dezertőrök szervezett ellenállását. A katonaszökevényeknek kb. 1918 februártól két nagy központja alakult ki: az egyik Morvaországban, a buchlowitzi erdőségben,[29] a másik Horvátország és Szlavónia erdőségeiben. Ez utóbbinak összefüggő területe júliusban már a Szerémséget is elérte. A bandákba szerveződött dezertőrök fegyvereiket az ellenük küldött katonai hatóságoktól szerezték. Élelmiszer-ellátásukat viszont a környék lakossága biztosította, amely rokonszenvezett velük. A magukat „zöldkádernek" nevező szökevények lassan befolyásuk alá vonták a környéket, beleszóltak a falvak életébe és több helyen megakadályozták a rekvirálást. Maguk között az egyenlő elosztás elvét követték, csakúgy, mint a front mögött már a háború első éveiben létrejött „dezertőr bandákban". Életüket az egymás iránti felelősségérzet, a háború és a Monarchia gyűlölete, népeik szociális és nemzeti felszabadulásának vágya hatotta át. Meghatározott programjuk, céljuk azonban nem volt,[30] s még kevésbé ismerték a vágyaik teljesüléséhez vezető utat és eszközöket. Akcióik a hadsereg büntető alakulataival szemben saját létük fenntartására és a polgári lakosság bizonyos védelmére irányultak. De ezek az akciók sem voltak átgondoltak és tervszerűek. Mégis, a katonai és polgári hatóságok ellen vívott harcuk gyengítette a velük szemben álló erőket.

A dezertőr központokon kívül, bár kevésbé szervezett, de számszerűleg jelentős szökevénytömeg verődött össze a nagyvárosokban és azok kör-

[29] KAW MK/SM —11574/Präs. A prágai helytartótól az osztrák belügyminiszterhez érkezett jelentés 1918. február 26-án.

[30] Uo.

nyékén. Legnagyobb aggodalmat Budapest, Bécs, Prága, Krakkó hatóságainak okoztak, mert fenyegették a „közbiztonságot" és éhségükben fosztogattak. Így pl. bosznia-hercegovinai katonák a budai hegyekben rejtőztek el és budai villákat raboltak ki.[31]

A szökevények „bandái" egyéb magyar városokban is feltűntek: a napilapok például beszámoltak arról, hogy Debrecenben a Piac utcán levő üzleteket egy szökevénycsoport 1918. március 19-én feltörte és kirabolta. A katonai rendőrség ezt követő razziája 40 szökevényt fogott el, köztük a vezéreket: Stefán Jakab és Pálfi Sándor rokkant katonákat.[32]

Más szökevények az alföldi tanyavilágot használták fel búvóhelyül. Különösen sok szökevény rejtőzött el Szeged és Szabadka környékén. A szegedi katonai rendőrség január—február folyamán többször átfésülte a környéket, de az akciók lényegében eredménytelenül zárultak. Így például januárban a sokezer szökevényből mindössze 26 személyt tettek ártalmatlanná.[33]

Az elfogott szökevények egy része a háború elleni gyűlöletet, hozzátartozói nyomorúságát és a helybeli hatóságok embertelen magatartása miatti felháborodását vallotta szökése okául. A kisebbség viszont a közeledő „leszámolással" fenyegetőzött.[34]

A katonai hatóságok tehetetlenül álltak a szökevények számának állandó növekedésével szemben: szabadságról be nem vonult katonák, menetalakulatoktól vagy a frontról megszökött személyek adták az utánpótlást.[35] 1918 március elején a szökevények számát egyedül Budapesten és környékén több, mint 50 000 főre becsülték.[36]

A dezertőrök „garázdálkodásai" az osztrák—magyar uralkodó osztályokat nagy nyugtalansággal töltötték el, és súlyos vádakkal illették a kormányokat, valamint a katonai hatóságokat tehetetlenségükért. Magyarországon pl. a klerikális reakció szócsöve, az „Alkotmány" c. folyóirat heves támadást intézett a kormány és a hadsereg-főparancsnokság ellen. (A honvédelmi minisztérium a folyóirat cikkének közlését megakadályozta.)

[31] HIL HM 1918. Eln. 14., 15/a. 62. (rendezetlen) cs. HM 5034/15.a—1918. március 7.

[32] Az Est 1918. március 22.

[33] HIL Szegedi katonai rendőrség iratai. 3230. cs. M. kir. 216. honv. gya. parság bírósága H. 250/18. sz.

[34] Uo.

[35] HIL HM 1918. Eln. 14., 15/a. 62. (rendezetlen) cs. HM 5034/10/a—2544—1918. március 7.

[36] HIL 410. cs. HM 27 660/15.a—1918. március 28.

A Hadfelügyeleti Bizottság, a hadügyminisztérium Ministerialkommissionjának magyar megfelelője a cikkel foglalkozó ülésén elismerte a helyzet súlyosságát és aggodalmát alátámasztotta a Monarchia más részeiből érkezett jelentésekkel, amelyek a vezető körök elégedetlenségét tükrözték.[37]

Az uralkodó osztályok nyugtalanságának nem az anyagi értékekben elszenvedett veszteség volt az alapja, hanem a szökevények forradalmi radikalizálódásának veszélye. Mert ha a tízezrével bujkáló szökevények a munkásosztály forradalmi mozgalmaihoz, a Monarchiában levő tömegmozgalmakhoz megtalálják a kapcsolatot, esetleg a még megbízható katonai egységeket is befolyásuk alá vonják, a Monarchia állam- és társadalmi rendszere végveszélybe kerül.

Ez az állandóan növekvő veszély arra kényszerítette az osztrák—magyar uralkodó osztályokat, s mindenekelőtt osztályérdekeik képviselőjét, a hadvezetőséget, hogy újabb külső és belső erőfeszítésekkel a hátországi és katonai forradalmi mozgalmakat felszámolják, s ezzel az állam, és a társadalmi-politikai rendszer válságát feloldják, egyben megteremtsék a feltételeket a külső háború kompromisszumos békével történő lezárására, ha kell diplomáciai tárgyalásokkal, de még inkább — Oroszország katonai kiesésével — a katonai presszió segítségével.[38] Ez a stratégiai-taktikai koncepció Wilson amerikai elnök 1918. február 12-i beszéde után még inkább megerősödött.[39]

Az osztrák—magyar vezető körök ugyanis felismerték, hogy az Egyesült Államok és az antanthatalmak a Monarchiát nem akarják megsemmisíteni, annak fennmaradása mellett foglalnak állást, mivel Ausztria—Magyarországgal Középkelet-Európa térségét a szocialista forradalom záróvonalának tekintik.[40]

[37] HIL HM 1918. Eln. 14., 15/a. 62. (rendezetlen) cs. HM 5624/15. a—2770—1918. március 13.

[38] HIL M. kir. 38. ho. iratai 935. cs. 364. Op. 1918. február 9., BKA Berichte des Mil. Bevollmächt. i. Gr. H. Q. 1918.—III. a. XV. 39. Nr. 14 506—1918. február 22., *Arz:* Zur Geschichte des grossen Kriegs 1914—1918. Wien 1924. 270—272.

[39] Wilson ebben a beszédében négy pontban vázolta a béke feltételeit. A Monarchia vezetői különösen a 4. pontban foglaltakat minősítették kedvezőknek. Ez a pont kimondta, hogy „minden világosan körülírt nemzeti igényt oly messzemenő módon kell kielégíteni, amint csak lehetséges, anélkül, hogy új elemeket vagy a viszály és ellentét régi elemeinek megörökítését, amely Európa és ezzel együtt az egész világ békéjét csakhamar ismét megzavarná, felvegyenek" — közli: *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest 1922. 301.

[40] Vö. *Zsigmond L.:* Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse. Études Historiques Budapest 1960. 278.

A HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG ERŐFESZÍTÉSEI A HADSEREG FORRADALMI VÁLSÁGÁNAK FELSZÁMOLÁSÁRA

Az említett stratégiai-taktikai koncepció megvalósításának sikere három kulcsfontosságú kérdés megoldásától függött.

Az első a szovjet kormánnyal létrehozandó béke volt, amely elé a béketárgyalások többszöri megszakadása után igen nagy akadályok tornyosultak. A második a Monarchiában kibontakozott forradalmi válság minden eszközzel való leküzdésének feladata, a harmadik pedig, az első kettő függvényeként, a forradalmi mozgalmaktól megtisztított hadsereg többségével a délnyugati arcvonalon végrehajtandó offenzíva volt, az antant kompromisszumos békére való kényszerítése céljából. E kérdéseken belül egy csomó részfeladat adódott, amelyeket egymástól sem térben, sem időben elválasztani nem lehetett, s megoldásuk csak párhuzamosan, egymással kölcsönhatásban álló intézkedésekkel volt elképzelhető.

A szovjetellenes katonai intervenciók (1918. február 18.—március 3.)

Sorrendiségét tekintve az első helyen kétségkívül a Szovjet-Oroszországgal kötendő béke tető alá hozása állt, amelyet, miután a béketárgyalások ismételten megszakadtak, a Monarchia hadseregének főparancsnoksága a német hadvezetőséggel együtt egy szovjetellenes katonai intervencióval vélt elérhetőnek. Ennek volt folyománya, hogy 1918. február 18-án német és osztrák—magyar csapatok fegyveres támadást intéztek a fiatal szovjet állam ellen, illetve osztrák—magyar csapatok behatoltak Ukrajnába. A „vasútháború" — így nevezték — nagy orosz és ukrán területek elfoglalásához vezetett, amelyből a Monarchia hat és fél gyalloghadosztállyal és három lovashadosztállyal vette ki részét és megszállta Dél-Ukrajnát, majd fegyveres támogatást nyújtott az 1918. január 10-én elismert és február 9-én vele különbékét kötött ukrán Radának a szovjet hatalom ellen. A fegyveres támadás és megszállás után az osztrák—magyar alakulatok megkezdték Dél-Ukrajna gazdasági kifosztását. A megszálló erők: Podoliában két gyalog-, Chersonban két gyalog- és két lovashadosztály, egy speciális különítmény és az ukrán légió, Odesszában egy lovashadosztály és egy gyalogdandár, tüzérség és tengerészeti erők 1918 novemberéig

13 000 vagon élelmiszert szállítottak el 450 millió aranykorona értékben.[41]

A Monarchia katonai hatóságai emellett megkezdték a forradalmárok üldözését, beleavatkoztak az ukrán nép belügyeibe, terrorizálták a békés lakosságot. Mindez azt a célt szolgálta, hogy az általuk megszállt területeken a szocialista forradalmi erőket megsemmisítsék és a Monarchia északkeleti határainál egy olyan ellenforradalmi, reakciós Ukrajnának külső és belső stabilizálódását teremtsék meg, amely a központi hatalmak célkitűzéseinek megfelel és egyben a védőgát szerepét tölti be a bolsevizmus terjedésével szemben. A katonai intervenció legfontosabb eredményeként azonban azt várták, hogy a szovjet kormány a központi hatalmak által diktált feltételeket elfogadja és a békét aláírja.

A szovjet kormány, a szocialista forradalom érdekei miatt 1918. március 3-án aláírta a breszt-litovszki békét. De a központi hatalmak nagy árat fizettek érte. Azon túlmenőleg, hogy az intervenciós hadseregek a hazáját védő Vörös Hadsereggel és a partizánokkal vívott harcokban súlyos veszteségeket szenvedtek, a megszálló katonai alakulatok politikai megbízhatósága is nagyon megrendült, mélypontra zuhant, mert a személyi állomány az 1917. november—decemberi és 1918. januári lövészárok-barátkozások után ismét a „romboló bolsevik eszmék" közvetlen befolyása alá került.[42]

Különösen erős megrendülést váltott ki belőlük a breszt-litovszki béke igazságtalansága. Joggal mondhatta Lenin a VI. Rendkívüli Összoroszországi Szovjet Kongresszuson (1918. november 6—9.), hogy „Azok a békefeltételek, amelyeket kénytelenek voltunk aláírni, propaganda és agitáció szempontjából olyan hatalmas eszköznek bizonyultak, amennyit nem ért el egyetlen kormány, egyetlen nép sem."[43] (Lenin e szavak elmondásakor az intervenciós államok népeire és katonáira gondolt.)

A katonai intervenció és a szovjet kormányra kényszerített béke igazságtalanságai, valamint az állandóan ható forradalmi agitációnak következtében létrejött újabb „defetista fertőzés" konkrét következményei, bár nyomait 1918 tavaszától állandóan észlelték, csak 1918 októberében — novemberében jelentkeztek, amikor is a később Ostarmee-nek nevezett ukrajnai megszálló csapatok forradalmi jellegű felbomlása nemcsak az

[41] *O. Czernin:* Im Weltkriege. Berlin und Wien 1919. 2. Auflage. 345—346.

[42] *K. B. Winogradow—Ju. A. Pisarew:* Die internationale Lage der Österreichisch—Ungarischen Monarchie zwischen 1900—1918. Moskau 1964. Kézirat. 32.

[43] *V. I. Lenin:* Művei. A Munkás-, Paraszt-, Kozák- és Vöröskatonaküldöttek szovjetjeinek VI. Rendkívüli Összoroszországi Kongresszusa. 28. köt. Bp. 1952. 149.

osztrák—magyar hadsereg végleges felbomlását segítette elő, hanem megakadályozta, hogy intervenciós antant csapatok vonuljanak helyükbe Ukrajna és Szovjet-Oroszország területére.[44]

A forradalmi mozgalmak letörésére hozott adminisztratív intézkedések

A hadvezetőség stratégiájának és taktikájának másik kulcsfontosságú feladata a hátországban és a hadseregben 1918 február—márciusában kibontakozott forradalmi válság leküzdése volt.

A feladat megoldásának bevezető aktusaként, még a Szovjet-Oroszország elleni katonai intervenció és a breszt-litovszki béke előtt, a keleti front alakulatainak egy részét, továbbá más frontszakaszok eddig megbízhatónak bizonyult alakulatait (pl. a legmegbízhatóbbnak tartott Edelweiss-hadosztályt) a hátországba vezényelték, hogy a forradalmi mozgalmakat elfojtsák és az imperialista háború továbbfolytatásához szükséges egyéb hátországi feltételeket megteremtsék. A király a januári nagy sztrájk- és békemozgalom óta követelte a frontalakulatok hátországi bevetését.[45] A hadvezetőség — a király óhajának megfelelően —, a 39. és 51. honvédhadosztályt, a 47. közös és a 28. honvédhadosztályt Magyarországra, a 45. lövészhadosztályt Bosznia-Hercegovina és Dalmácia területére, a 25. hadosztályt Csehés Morvaországba, a 21. lövészhadosztályt Galíciába, a 7. gyaloghadosztályt Bécs és Steinfeld környékére és végül az Edelweiss-hadosztályt Alsó-Ausztriába és Steyermarktba vezényelte. Megjegyzendő, hogy februárban Magyarországon kellett tartani a 38. és 40. honvédhadosztályok több ezredét is. Ezeknek a csapatoknak „legmegbízhatóbb" egységeit ún. karhatalmi osztagokba szervezték, és Stöger-Steiner hadügyminiszter utasítása alapján a Monarchia területén felállított három karhatalmi parancsnokság alá helyezték. A magyarországi és horvát-szlavóniai karhatalmi parancsnokság élére — mint említettük — br. Lukachich Géza altábornagy került. 1918. február 14-én a király Badenben eligazítást tartott, amelyen értékelte a hátországban és a hátországi csapatoknál kirobbant forradalmi mozgalmak megfékezési kísérletének eddigi tapasztalatait és elrendelte, hogy a kar-

[44] A szovjetellenes katonai intervenció történetével foglalkozik Józsa Antal disszertációja. Feladatunknak ezért azt tekintjük, hogy rövid összefoglalóban érzékeltessük az osztrák—magyar katonai intervenció katonapolitikai következményeit.

[45] ÖULK VII. köt. 100.

hatalmi alakulatok legalább tízhetes speciális kiképzést kapjanak, mert a lengyelországi, csehországi, ausztriai, magyarországi, bosznia-hercegovinai „zavargásoknál" sok esetben nem a megfelelő eréllyel léptek fel. A király ugyanakkor kijelentette, hogy a karhatalmi alakulatok megerősítésére fokozni kell a hátországba vezényelt alakulatok körében megindított „kiválogatást", és a legmegbízhatóbb egységeket a csendőrség rendelkezésére kell bocsátani. Majd követelte, hogy a kerületi katonai parancsnokságok ne késlekedjenek a rendelkezésükre álló csapatokat a karhatalom segítségére küldeni, ha annak ereje elégtelennek bizonyulna.[46] Végül nyomatékosan felhívta a figyelmet a hadvezetőségnek a cattarói felkelés után kiadott, szigorú megtorlásokat elrendelő parancsainak végrehajtására.

A hadvezetőség a cattarói felkelés után arra való hivatkozással, hogy „a Monarchia hadserege fegyelmének megromlását a tradicionális fegyelmező eszközök egy részének 1917-ben történt eltörlése idézte elő", 1918. február 6-i rendeletével újra engedélyezte a kikötés és a kurtavas alkalmazását.[47]

A katonák által méltán gyűlölt, megalázó büntetési mód elrendelését azzal indokolták, hogy a legénységi állomány „súlyos fegyelemsértéseket, lázadásokat, dezertálásokat s egyéb bűnöket követett el". Ezek továbbharapódzásának megakadályozására van szükség ilyen preventív intézkedésekre, csakúgy mint a legénység mindennapos, szünet nélküli foglalkoztatására és fegyelmező gyakorlataira.[48] A kiadott parancs előírta a „henyélés kiirtását" és „a feljebbvalók iránti tisztelet és hűség visszaállítását". Az alaki kiképzés megannyi procedúrája (díszlépés, jobbraát, balraát és a napi egy órai szalutálási gyakorlat) a csapatok mindennapos programjává vált. Még a fronton is. Ha azonban a kavernák, lövészárkok fekvése ezt nem tette lehetővé, legalább a szalutálás egyórás gyakorlását kellett elvégezni.[49]

A fegyelmező gyakorlatokat a tisztek propaganda-előadásai egészítették ki. Az előadások anyagát a február 15-én először megjelent „Wochenbericht"-nek, a hadsereg-főparancsnokság központi lapjának cikkei szolgáltatták, amelyet egyelőre német nyelven adtak ki, ezzel is demonstrálva a hadsereg egységét. A Wochenbericht megjelenésével egyidőben a hadveze-

[46] Vö. *Lukachich* i. m. 40—41., HIL 1. hads. iratai 94. cs. Verl. Nr. 19—1918. március 22.

[47] KAW AOK Chef. des Gen. Stabes Pers. Nr. 6728—1918. február 6.

[48] HIL 3584. cs. HM 2149. sz. /Eln. 1.—1918. február 8.

[49] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Pers. Nr 2713—1918. február 5.

tőség az összes napilap terjesztését megtiltotta a front- és a hátországi csapatok körében.[50]

A propaganda-előadások egyben lehetőséget nyújtottak a legénység körében „megbújó destruktív elemek kipuhatolására". Különösen kapcsolatuk felderítése foglalkoztatta a nyomozó szerveket, s olyan személyek hollétének felderítése, akik már régóta a hadvezetőség feketelistáján szerepeltek. Így kutattak többek között Böhm Vilmos főhadnagy és Margittay hadnagy után. Más esetben a politikai pártokkal vagy szociáldemokrata vezetőkkel való kapcsolatokat igyekeztek kipuhatolni.[51] A tisztek ugyanakkor szigorú utasítást kaptak a legénység politikai megmozdulásokon való részvételének megakadályozására. A tilalom főleg a hátországi csapatokra vonatkozott, amelyeknél többször előfordult, hogy katonák politikai gyűléseken vettek részt.[52] Szigorú utasítás írta elő továbbá a tisztek számára a hadsereg altiszti karának állandó figyelését. Bár a hadsereg-főparancsnokság a hadsereg létfenntartó elemének a tisztikart tartotta, tudatában volt az altiszti kar fontosságának, „amely minden nap szoros érintkezésben van a legénységgel és alkalmas arra, hogy a destruktív kezdeményezéseket csírájában elfojtsa".[53]

A fegyelmező gyakorlatokon és a propaganda-előadások alkalmával folytatott „puhatolódzások" mellett mind gyakrabbá vált a legénység és az altiszti kar váratlan, rajtaütésszerű megmotozása, csomagjaik felbontatása, leveleik elkobzása. Márciustól kezdve a megbízhatatlan, „megfertőzött" alakulatoknál egyre nagyobb számban alkalmaztak, illetve bíztak meg besúgó feladattal ún. „bizalmi embereket" (Vertrauensmänner).[54] Feladatai-

[50] KAW KM Präs. b. 53—14/2—3. HM 3360. sz. Eln. 1—1918. február 14. Arz vezérkari főnök 1918. február 14-én levelet írt Wekerlének, amelyben a legsúlyosabb szemrehányásokkal illette a magyarországi sajtó „destruktív" tevékenységét. Követelte Wekerlétől, hasson oda, hogy a sajtó legalább hetenként egyszer lelkesítő cikkeket írjon. Mindaddig, míg ez meg nem történik, a lapok nem terjeszthetők a front és hátországi csapatok körében. L. HIL HM Eln. B. 1.—1154/87—42. anyagban: AOK Op. Nr. 49 946—1918. február 15. A sajtó „megfékezésének" eszméjét a magyar kormány magáévá tette. Március 7-én a M. kir. igazságügyminiszter átiratot intézett a főállamügyészhez és követelte: a honvédelmi minisztérium keretében működő sajtóbizottság észrevételei alapján tiltsák be a destruktív cikkeket közlő lapokat. L. HIL HFB iratai 628. cs. Ig. Min. 11 907/1918. I. M. III.—1918. március 7.

[51] KAW KM Präs. b. 53—14/2—3. KM 12 427—1918. február 13.

[52] KAW HM 1609. sz. Eln. 1.—1918.

[53] HIL 3601. cs. HM 1795. sz./Eln. 15.a—1918. március 2.

[54] HIL M. kir. 38. ho. iratai 935. cs. 302. Op. 1918. március 20. és uo. 1. hads. iratai 61. cs. Na. Nr. 480. Res.—1918. március 10.

kat a katonai elhárító szolgálat számára kiadott titkos utasítás határozta meg. Eszerint kötelesek összegyűjteni azoknak a katonáknak a nevét, akik katonai szolgálatba lépésük előtt szociáldemokrata szervezethez tartoztak, és akik hajlamosak a forradalmi eszmékre. Ezenkívül (provokációs célból) forradalmi röpiratokat kell terjeszteniük, forradalmi előadásokat tartaniuk, fegyvert és muníciót készenlétbe helyezniük. Az utasítás egyben felhívta a figyelmet, hogy „ügyes és okos szocialista vezetők merészkedjenek be a katonák közé". Az utasítás továbbá elrendelte, hogy a tisztek a szocialista propagandát azonnal jelentsék, hetenként háromszor tartsanak „iskolát" a szocialista eszmék okairól és következményeiről, küldjenek tájékoztatást arról, hogy a szabadságról bevonuló emberek nem hoztak-e magukkal szocialista röpiratot, szabadságra csak feltétlenül megbízható embereket küldjenek, s végül, a századparancsnokok minden szombaton tegyenek jelentést az ezredparancsnoknak legénységük gondolkodásmódjáról és hangulatáról.

Mindezeket az intézkedéseket a titkos utasítás azzal indokolta, hogy különböző hírek szerint „radikális szocialista körök azzal kísérleteznek, hogy a bolsevikok mintájára *katonatanácsokhoz* hasonló intézményeket teremtsenek meg hadseregeinkben".[55]

A hadsereg-főparancsnokság a „leleplezett bűnösök" felelősségre vonása céljából már februárban elrendelte különleges katonai törvényszékek felállítását, amelyek a „bűneseteket" gyorsított bűnvádi eljárásokkal tárgyalták le. A különleges katonai törvényszékek a területi katonai parancsnokságok és a fronthadseregek parancsnokságai hatáskörében működtek.[56] A fenti parancs hatályát a két ország minisztertanácsa 1918 március elején polgári személyek ilyen jellegű „bűncselekményeire" is kiterjesztette. Ettől kezdve a polgári személyek is a különleges katonai törvényszékek elé kerültek.[57] A hadseregben és a polgári lakosság körében végrehajtott tömeges letartóztatások és felelősségrevonások nagy száma a hadsereg-

[55] MMTVD V. köt. 164.

[56] KAW KM 4. AK 1918.—30—II/10—KuK Oberstermilitärgerichtshof G.C.E. 2357/17—1918. február 10. Magyarországon az alábbi városokban működtek: Pozsony, Temesvár, Zágráb, Budapest, Nagyszeben, Kassa. A Magyarországon állomásozó bosznia-hercegovinai alakulatok bűnügyeit közvetlenül a szarajevói katonai bírósághoz utalták.

[57] HIL HM 1918. B. oszt. 6. cs. HM 5781/E. B.—2813. sz.—1918. március 24. utasítja a különleges katonai törvényszékeket polgári személyek felelősségrevonására.

főparancsnokságot arra késztette, hogy a katonai börtönök telítődése miatt az elítéltek számára „különleges katonai büntető alakulatokat" állíttasson fel a fronthadseregek, főleg a délnyugati arcvonal hadseregeinek körzetében. Az említett alakulatok felállítását az is siettette, hogy a hadvezetőség a „kényelmes börtönéletet" a békeidők maradványának tekintette. A büntető alakulatokhoz került személyek csökkentett élelmiszeradag mellett, hátukon megkülönböztető jellel, felemelt munkaidővel erődítési munkálatokat végeztek az arcvonal első vonalaiban. A büntető alakulatok kisebb csoportokra osztott embereit különleges őrszemélyzet felügyelte és a legkisebb gyanús jelre (szökési kísérlet, beszélgetés stb.) a vétkeseket testileg bántalmazta, vagy súlyosabb esetben agyonlőtte.[58]

Míg az említett intézkedések a „kisebb bűnesetekre" vonatkoztak (túlnyomó többségében az „aggályosok" megbüntetésére), a hadvezetőség 1918. február 6-i parancsa a súlyosabb esetek megtorlására a fronthadseregek alakulatainál újból elrendelte a rögtönítélő bírósági eljárások foganatosítását, sőt megtoldotta azzal, hogy az „ilyen eljárásokkal hozott halálos ítéletek a jövőben nem terjesztendők fel helybenhagyásra, hanem ilyen ítélkezéseknél a KBTK 445. §-a szerint az illetékes parancsnok dönt". A súlyos bűnesetek közé a fronthadseregeknél előforduló szökéseket, „az állam és társadalom ellen végzett felforgató agitációt és mozgalmak szervezését" sorolták.[59]

A hátországi februári tömegmozgalmak hatása alatt azonban mindkét kormány arra az elhatározásra jutott, hogy a rögtönbíráskodást a polgári lakosságra is kiterjeszti. A hadvezetőség ezzel az elképzeléssel messzemenően egyetértett. Míg azonban a két kormány ettől a lépéstől mégis visszariadt, illetve a február—márciusi tömegmozgalmak megfékezése után feleslegesnek ítélte, a hadsereg-főparancsnokság megkapta hozzájárulásukat a hátországi alakulatok körében alkalmazandó statáriális bírósági eljárások foganatosítására:[60] 1918. március 8-tól minden olyan hátországi alakulathoz tartozó katonai személyt, aki ellen „haza- és felségárulás, de-

[58] HIL M. kir. 20. ho. iratai 672. cs. M. kir. 4. ho. gy. ezr. Op. Nr. 178/1918. március 16. Az ezredparancsnok jelentésében elmondja, hogy a különleges büntető alakulatoknak az ezredhez beosztott emberei teljesen megtörtek s kérik a megkülönböztető jelek eltávolítását. HIL 3599. cs. AOK Op. Nr. 105 000—1918. április 12. utasítja a parancsnokokat, hogy az elítéltek példás magatartása miatt a jelek eltávolítandók.

[59] HIL 3601. cs. HM 2908/15.—1918. február 12-ben AOK Pers. Nr. 6728—1918. február 11.

[60] MMTVD V. köt. 53.

zertálás, izgatás, bujtogatás, az állam és társadalom elleni mozgalom szervezésének gyanúja felmerült", rögtönítélő bírósági eljárás alá vontak és a vádak beigazolása esetén kötél vagy golyó általi halálra ítéltek. Magyarországon pl. Lukachich altábornagy, karhatalmi parancsnok statáriális eljárás útján százával akasztatta fel a katonákat, de a napisajtó a statárium következményeiről más országok, országrészek vonatkozásában is beszámolt.[61]

A hadsereg-főparancsnokságnak a február—márciusi forradalmi mozgalmak felszámolására hozott és az előbbiekben vázolt adminisztratív intézkedései a front és a hátországi alakulatokra vonatkoztak. Ezeket az intézkedéseket tetézték azok a preventív büntető és egyéb rendszabályok, amelyeket a „felforgató, romboló eszmékkel fertőzött", sok tízezer, évek óta hazájától elszakadt és a jelzett időszakban most már tömegesen hazatérő egykori hadifoglyok ellen hozott.

A „hazatérők mozgalma" és a megfékezésére irányuló erőfeszítések

Az 1917. decemberi orosz fegyverszüneti szerződést megelőző, a szovjet kormány által egyoldalúan elrendelt tűzszünetig megközelítőleg 2 100 000 osztrák—magyar katona és 55 000 tiszt esett orosz fogságba.[62]

[61] Különösen az Est c. újság hozott sok helyszíni tudósítást a statáriális kivégzésekről. Károlyi Mihály emlékiratában megrendítő sorokat közöl a katonai hatóságok által szorgalmazott statáriális eljárások szomorú eredményéről. *Károlyi M.:* Gegen eine ganze Welt. I. köt. München 1924. 360.

[62] A KM 10. Kgf. Abt. 1918-ban készült összesítése 2 056 955 fő legénységi és 54 146 fő tiszti állományú egyént említ. L. HIL 3385. cs. 506. sz. Ez a szám nem foglalja magában a délnyugati és a balkáni hadszíntereken fogságba esett személyeket. A Monarchia hadifogoly-veszteségeinek megítélése tekintetében nincs kialakult, végleges és egységes nézet. *Józsa Antal:* Az internacionalisták katonai szerepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom oroszországi és ukrajnai harcaiban című kéziratos kandidátusi disszertációjában meggyőző erővel bizonyítja, hogy a háború után készült összesítések adatai, számításai nem megbízhatók. Így pl. *dr. G. Gratz—dr. P. Schüller:* Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich—Ungarns c. művében (Wien 1930.) említett 1 479 289 orosz fogságba esett egyén, (amelybe nincs beleszámítva kb. 200 000 hazatérő, valamint az olasz fogságba esettek száma), nem elfogadható. Nem tartja valószerűnek a *Pilch Jenő* szerkesztette: Hadifogoly magyarok története c. kiadvány II. kötetében közölt 1 345 536 főnyi orosz fogságba esett hadifogoly számadatát sem, amely kiadvány, maga is érezve a számadat valószínűtlenségét — idézi *Elsa Brändtstörm:* Unter Kriegsgefangenen in Russland c.

(Arz vezérkari főnök az 1917 végéig fogságba esett legénységi és tiszti állományt 1,7 millió főre becsülte, és ez szerinte magában foglalta a keleti, a délnyugati és a balkáni harctereken fogságba esetteket is. Arz — megítélésünk szerint — szándékosan közölt téves adatokat, hogy a Monarchia példátlan arányú hadifogoly-veszteségeit és a Monarchia hadseregének „erkölcsi állapotát" az utókor számára megszépítse.[63])

Ha a Monarchia hadifogoly-veszteségeit összehasonlítjuk szövetségese, Németország, ilyen jellegű, az orosz fronton elszenvedett veszteségeivel, még inkább feltűnik a veszteségek magas száma. A német hadsereg, bár a keleti fronton levő alakulatainak létszáma nem érte el a Monarchia hadseregét, mivel zöme általában a nyugati fronton volt, mintegy 165 000 fős veszteségével messze elmaradt a Monarchia hadseregének hadifogoly-vesztesége mögött.

A Monarchia hadserege a vele szemben álló államok hadseregeinek ilyen veszteségeit tekintve legjobban a cári Oroszország hadseregéhez hasonlítható. A cári hadseregnek az osztrák—magyar arcvonalon elszenvedett hadifogoly-veszteségei azonban alatta maradtak a Monarchia veszteségeinek: a Szovjet Központi Statisztikai Hivatal számítása szerint 5000 tiszt és 1 356 000 katona esett osztrák—magyar hadifogságba.[64] Az aránytalanság még inkább szembetűnik, ha arra gondolunk, hogy a cári Oroszországnak 150 millió, az Osztrák—Magyar Monarchiának pedig mintegy 50 millió lakosa volt.

Anélkül, hogy a példátlan arányú hadifogságba esés indító okait részletesen megvizsgálnánk (erre munkánk lehetőségei nem elegendők), csupán utalni szeretnénk a következőkre: a fogságba esés nagy száma egyértelműen tükrözte a hadsereg személyi állományának a Monarchiával s annak imperialista háborújával való nyílt szembefordulását, amelynek az ellenséghez való átállás, átszökés és az ellenség előtti megadás passzív harci

---

munkájában talált adatokat, amelyek szerint az oroszországi osztrák—magyar hadifoglyok létszáma 2 104 145 fő volt. Józsa Antal vizsgálatai kiterjedtek a cári vezérkar ilyen jellegű okmányaira, valamint a szovjet történeti irodalom idevonatkozó számításaira. Ezek, továbbá a bécsi Kriegsarchiv iratanyagának összevetésével arra a következtetésre jutott, hogy a háború folyamán 2 110 000 osztrák—magyar katona esett orosz fogságba. L. említett disszertáció 108—162. oldalig terjedő részét. A közölt okmányok adatai és azokból levont logikus érvelés meggyőzött bennünket, hogy a „kutatás jelenlegi szakaszában ez a létszámadat tekinthető viszonylag a legteljesebbnek és legmegbízhatóbbnak".

[63] *Arz* i. m. 219. és köv.

[64] Közli *Józsa* id. disszertáció 87.

eszközeivel adott kifejezést. Ezenkívül igen fontos szerepet játszott a hadsereg korszerűtlen kiképzése és felszerelése, továbbá a háború menetében állandóan tapasztalható rossz hadműveleti és harcászati vezetés.

A hadifoglyok nemzetiségi megoszlásáról felmérések, statisztikák egyáltalán nem készültek, így csupán becslésekre vagyunk utalva, arra vonatkozólag is, hogy mennyi lehetett a magyar nemzetiségű hadifoglyok száma. Legelfogadhatóbbnak dr. Münnich Ferenc becslése tűnik, aki 5—600 000 főben jelöli meg az orosz hadifogságba esett magyar katonák számát.[65] Maga a hadvezetőség, nevezetesen Arz vezérezredes, vezérkari főnök úgy nyilatkozott, hogy a fogságba esett hadifoglyoknak nagy része nemzetiségi katona volt, kis hányada osztrák, ennél nagyobb, az előbbinek mintegy két és félszerese, magyar.[66]

Ha Magyarország hadifogoly-veszteségeit, beleértve természetesen a nemzetiségeket is, Ausztriáéval vetjük össze, feltűnő, hogy Magyarország „véradója" jóval nagyobb volt. Ennek okát abban kereshetjük, hogy Magyarországnak agrárjellegéből kifolyólag több embert kellett adnia a gyalogság, tehát a veszteségeknek legjobban kitett fegyvernem számára, mint Ausztriának, amely katonái többségét a tüzérségnél, műszaki alakulatoknál alkalmazta.[67] Nem hanyagolható el továbbá az a körülmény sem, hogy a Monarchiához tartozó területek átmeneti elvesztése a hadműveletek folyamán nem tette lehetővé az emberanyag gazdaságos kihasználását, minek következményeként Magyarország, amely területéből semmit sem veszített, valóban a „kvótánál" nagyobb embertömeget állított ki.

A Monarchia hadvezetősége és két kormánya a fogságba esett osztrák—magyar katonák sorsával annyiban törődött, hogy semleges államok Vöröskereszt képviseletén keresztül „tájékozódott", és következetesen harcolt a tisztek havi illetményéért, illetve annak kifizetéséért, amely Oroszországban elérte az 50—70 rubelt.

A februári orosz polgári demokratikus forradalom, majd a Kerenszkij-offenzíva kudarca és az Októberi Szocialista Forradalom győzelme a hadifogolykérdésben új helyzetet teremtett: napirendre került az „orosz béke" megkötése s ezzel a központi hatalmak, elsősorban az Osztrák—

[65] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Szerk. Józsa Antal és Györkey Jenő Budapest 1957. 3. A kérdéssel Józsa Antal is foglalkozik disszertációjában és számos adat összehasonlítása, valamint elemzése alapján az 5—600 000 számot elfogadja.

[66] *Arz* i. m. 219. és köv.

[67] Vö. *Józsa* id. disszertáció 162—178.

Magyar Monarchia milliós hadifogolytömegeinek repatriálása. A hadvezetőség arra számított, hogy a hazatérők (Heimkehrer) bevonultatásával megoldódik a hadsereg személyi utánpótlása. Ezért arra törekedett, hogy a meginduló fegyverszüneti tárgyalásokon az egyezmény külön pontjában (az ún. 5. pontban) intézményesen rendezze a szovjet kormánnyal a hadifoglyok repatriálását. A hadvezetőség elképzeléseit főleg a magyar nagybirtokos osztály keresztezte, amely az orosz foglyok százezreivel rabszolgamunkát végeztetett, s nem volt hajlandó máról holnapra átengedni az olcsó munkaerőt, mivel Ausztria—Magyarország területén 1918. január 1-én 913 000 orosz hadifogoly tartózkodott.[68]

A hadvezetőség mintegy 1,5 millió osztrák—magyar hadifogoly hazatérésére számított, ami pótolta volna a hadsereg emberanyag-veszteségeit és az orosz hadifoglyok hazaküldésével beálló munkaerőhiányt is. Ez a magyarázata annak, hogy a hadsereg-főparancsnokság a szovjet kormánynál — sokszor a németek ellenében — a hadifogolykérdés végleges rendezését és lezárását sürgette. A hadvezetőségnek a nagybirtokos arisztokráciával szemben érvényesített akarata a szovjet kormánynak a hadifoglyok kérdésében kialakult álláspontjával nem ellenkezett. A szovjet kormánynak nem fűződött különös érdeke a hadifoglyok Oroszországban tartásához, sőt a nemzetközi forradalmi mozgalom szempontjából előnyösnek ígérkezett, ha a szocialista forradalmat átélt osztrák—magyar és német hadifogolytömegek hazakerülnek.[69]

Az osztrák—magyar vezérkar azonban szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy csak a „hadifogoly-egyezmény", illetve a békekötés után történjék meg a hadifoglyok kölcsönös kicserélése, s minden olyan esetben tiltakozott, amikor a hadifoglyok „egyezményen kívül" lépték át a demarkációs vonalat.

Ennek az a magyarázata, hogy az osztrák—magyar hadvezetőség rendkívül félt a szocialista forradalmat átélt hadifoglyoktól, illetve azok várható forradalmi jellegű tevékenységétől.

A hadifoglyok ügyében a szovjet kormánnyal folytatott tárgyalások első eredménye (nem számítva az 1917. decemberi fegyverszüneti egyezményt, amely, mint ismeretes, a szovjet kormányt a hadifoglyok vissza-

[68] ÖULK VII. köt. 45. Ez a szám nem foglalja magában a front mögött és a megszállt területeken levő orosz hadifoglyokat, akiket az arcvonalak igényei szerint használtak fel fizikai munkára.

[69] *V. I. Lenin:* Művei. Beszédek az OSZD(b)MP Központi Bizottságának 1918. január 19-i (február 1-i) ülésén. 26. köt. Budapest 1952. 530.

tartására kötelezte), az 1918. január 31-én megkötött egyezmény volt a polgári foglyok kicseréléséről. Végleges rendezés a március 3-án kötött breszt-litovszki békével történt, amely valamennyi hadifogoly kölcsönös kicserélésének és hazaszállításának módozatait meghatározta.[70]

Az osztrák—magyar hadvezetőség, bármennyire is égető volt számára a hadsereg utánpótlására hivatott hadifogolytömegek minél előbbi hazaszállítása és beöltöztetése, kezdettől fogva aggodalommal tekintett a hazatérők százezres tömegeire. Már említés történt arról, hogy a hadvezetőség egymás után kapta a bizalmas jelentéseket az egykori hadifoglyok „bolsevista fertőzöttségéről" és „politikai megbízhatatlanságáról". 1918 elején a hadvezetőség egyrészt az Oroszországban működő ügynökei, másrészt a külügyminisztériumnak a semleges országokban akkreditált külképviseleti személyei révén újabb jelentést kapott a hadifoglyok körében végbement forradalmi erjedésről, a szocialista forradalomban kifejtett tevékenységükről, a bolsevik párthoz kapcsolódó forradalmi hadifogoly szervezetek létrejöttéről, működéséről és a hazafelé indulók egy részének abbeli elhatározásáról, hogy hazatértük után a Monarchiában is kirobbantják a szocialista forradalmat. Ezeknek a híreknek a valódiságát látszottak megerősíteni a keleti frontalakulatok parancsnokainak jelentései, amelyek a hazatérő hadifoglyok kihallgatásai nyomán készültek.[71]

Munkánkban elsősorban ezekkel a jelentésekkel kívánunk foglalkozni és megkíséreljük felvázolni azt a képet, amely hatásukra a hadsereg-főparancsnokságban kialakult a hadifogolykérdésről, illetőleg a „hazatérők mozgalmáról". Tisztában vagyunk azzal, hogy a kapott kép a hadifogolymozgalmat korántsem tudja teljességgel ábrázolni, mivel a jelentések a tényleges mozgalomnak csak egy részét jelzik. Mégis ezt a megoldást kellett választanunk, mivel munkánk keretei nem tették lehetővé a hadifogolymozgalom történetének részletes áttekintését, másrészt az említett jelentések, illetve jelentésekben foglaltak határozták meg a hadvezetőségnek a hazatérők mozgalmával kapcsolatos intézkedéseit.[72]

[70] A hadifogoly-kicserélési akcióval kapcsolatos kétoldali tárgyalások s a létrejött egyezmények vizsgálatát elvégezte Józsa Antal említett disszertációjában. L. idézett disszertáció III. fejezet.

[71] Vö. *Pogány S. Gábor:* Magyar vörös katonák Oroszországban. Hadtörténeti Közlemények 1919—1921. évf. 113—147.

[72] A hadifogolymozgalom történetének meglehetősen nagy irodalma van. A művek többsége a két világháború közötti időszakban született. A felszabadulás után részmonográfiák, tanulmányok jelentek meg. Munkánkhoz szükséges ismereteket többek között az alábbi művekből merítettük: Hadifogoly magyarok törté-

A különböző oldalakról befutott jelentésekkel a hadügyminisztérium hadifogoly-ügyeket intéző osztálya és a Központi Cenzúra- és Hírosztály foglalkozott. 1918 elejére a hadvezetőségben az az összkép alakult ki, hogy már a 1917. évi oroszországi polgári forradalom változást hozott a hadifoglyok eddigi életében: a hadifoglyok szabadabban mozoghattak, munkájuk után kapott bérük emelkedett, s emberibb körülmények közé kerültek. A Kerenszkij-offenzíva előkészületei idején azonban a burzsoá „Ideiglenes Kormány" a hadifoglyokkal szembeni „liberális" magatartását megváltoztatta és nacionalista uszítást kezdeményezett, különösen az osztrák és magyar nemzetiségű hadifoglyok ellen. Sőt, az Ideiglenes Kormány rendeletére csakhamar több hadifogolytábort koncentrációs táborrá szerveztek át, amelyekbe túlnyomórészt osztrákokat és magyarokat helyeztek el. A felszított nacionalista uszítás eredményeként 1917 késő tavaszán Habarovszk városban véres összetűzésre került sor magyar és cseh hadifoglyok között.[73] Az Ideiglenes Kormány ezután sok táborból a szláv nemzetiségű hadifoglyokat az európai Oroszországba szállíttatta és azokat az ún. druzsinákba (légiókba) kényszerítette.

A hadifoglyok életében az Októberi Szocialista Forradalom győzelmével alapvető változás állott be. A Népbiztosok Tanácsának rendelete kimondta, hogy „... az ellenséges hatalmak hadifoglyai szabadok és az orosz lakossággal egyenlő jogokat bírnak".[74] A táborok koncentrációs jellegét megszüntették, felszámolták az eddigi külön tiszti lágereket és a hadifoglyok érdekképviseleti szerveket, ún. komitékat alakítottak. A „maximalista" kormány egyben elrendelte: lehetővé kell tenni azoknak a hadifoglyoknak a hazaszállítását, akik ezt kívánják. A hadifoglyok ezután megalapították a „Hadifoglyok Forradalmi Szocialista Pártját", amelyet szoros kapcsolatok fűztek a „bolsevikiekhez". December 12-én Permi és Jekatyerinoszláv fogolytáboraiban létrehozták a párt helyi szervezeteit, majd Omszk,

---

nete. I—II. köt. Szerk. Baja Benedek, Lukinich Imre. Budapest 1930., *E. Brändström:* Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien, 1914—1920. Berlin 1920. In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkrieg in Einzeldarstellungen. I—II. köt. Wien 1931., Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Szerk. Józsa Antal és Györkey Jenő. Budapest 1957., *Szamuely Tibor:* Riadó. Budapest 1957., *Milei György:* Mikor alakult meg a KMP? Párttört. Közl. 1965. 3. sz. 124—142., *K. Pichlík:* K otazce navratilců z ruskeho zajetí. Historie a vojentství 1962. 1. sz. 90—120.

[73] KAW GZNB Zensurabteilung D. Präs. 9. 2. 1918—Res. Nr. 90.

[74] A Népbiztosok Tanácsának rendeletét idézi Pogány S. G. is, i. m. 141.

Tomszk, Jekatyerinburg hadifoglyai alapították meg a hadifogolykomitét, amelynek hatására a hadifoglyok tömegesen beléptek a Vörös Gárdába. 1917. december 18-án a pétervári „Armija i Flot" c. bolsevik újságban az orosz munkás-, katona- és paraszttanácsok felhívást intéztek a cseh nemzetiségű hadifoglyokhoz és felszólították őket: „ne lépjenek be az antant szervezte »szabad« cseh hadseregbe, mert az a cseh nép érdekeinek legnagyobb ellensége".[75] December 20-án mintegy 2000 hadifogoly nagygyűlést tartott Moszkvában, amelyen határozatot fogadott el a háború ellen, s felszólított valamennyi osztrák—magyar frontkatonát, támogassák a szovjet kormány békeprogramját. A másik nagygyűlést Pétervárott rendezték és hasonló határozatot hoztak. A pétervári nagygyűlés szónoka, Franz Beneš cseh nemzetiségű hadifogoly a Monarchia népeihez intézett felhívást: vívják ki és teremtsék meg szocialista köztársaságaik testvéri szövetségét. A pétervári hadifogolygyűlés elnöke egy ismeretlen nevű magyar nemzetiségű hadifogoly volt, aki felhívta hadifogolytársait: „térjenek haza és harcoljanak otthon a forradalom győzelméért."[76]

Más jelentések ugyanakkor elmondták, hogy a hadifogolyszervezetek saját újságaik („Világforradalom", „Ébredés" stb.) cikkeivel, röpiratokkal és a szóbeli agitáció eszközeivel befolyásuk alatt tartják a hadifoglyok százezreit.[77] A hadvezetőség nem sokkal azután arról is értesült, hogy a hadifogolyszervezetek 1918. január 16-án Moszkvában tömeggyűlésen tiltakoztak a központi hatalmak január 12-i újabb annexiós követelései ellen. A hadvezetőségben a fentiek alapján az a nézet alakult ki, hogy a „hazatérők állam- és társadalom veszélyessége miatti ellenintézkedések meghozatala nem tűr további halasztást".

Az ellenintézkedések *rendszerének* sürgősségét a szovjet kormány 1918. február 11-én hozott újabb határozata is indokolta. Ez a határozat eltörölte a hadifogoly megjelölést és újólag kifejezésre juttatta a hadifoglyok szabadságát és — amennyiben azt óhajtják — szabad hazatérését.[78]

[75] Ezt a felhívást a KAW AOK Op. Abt. Nr. 390. napijelentés is említi.

[76] A pétervári hadifogolygyűlésről hazatérő osztrák—magyar hadifoglyok vallomásai alapján az AOK hadműveleti osztályán külön erre a célra felállított R. Gruppe is jelentést adott. L. KAW AOK Op. R. Gruppe Geheim. Nr. 6—1918. március 11.

[77] Az AOK Op. Abt. Nr. 3250—1918. február 13. parancsában erre nyomatékosan felhívta a katonai parancsnokok figyelmét. L. KAW MK/KM 13 256—1918. február 16.

[78] KAW AOK Op. Abt. Op. Geheim. Nr. 1018—1918. február 17.

Az ellenintézkedések *sürgősségének óhaját* pedig a február 17-én megtartott pétervári hadifogolygyűlés fokozta, mivel a demarkációs vonalat átlépett hazatérőknél megtalálták a gyűlés határozatát tartalmazó röplapokat és a „Nemzetközi Szocialista" című újságot. A határozatban a gyűlés résztvevői kimondták: „Felhívjuk katona testvéreinket Németországban és az Osztrák—Magyar Monarchiában, hogy szabadítsák ki magukat Vilmos és Károly tábornokainak és tisztjeinek és a kapitalizmus összes szolgáinak igája alól. Felhívjuk valamennyiüket a proletárok felszabadításáért való küzdelemre. Éljen a nemzetközi forradalom! Éljen a szocializmus!"[79]

A hadvezetőséget a fentieken kívül újabb és újabb jelentések nyugtalanították. Így pl. jelentették, hogy a moszkvai Dresden Szállóban székelő komité a hadifogolyszervezetek nagy többségét irányítja, a pétervári komité pedig a Szmolnij palotában közvetlenül a „bolsevikok irányítása alatt áll". E két komité működése eredményeként a kozlovi táborban mintegy 4000 hadifogoly lépett be a bolsevik pártba, Mariupolban egymást követő tíz gyűlésen ítélték el a központi hatalmak magatartását, Kijevben, Csurkovában, a zsdunkovi cukorgyárban pedig röpcédulák szólították fel a hadifoglyokat, hogy hazatérésük után kövessék az orosz példát.[80]

(Arról is érkeztek ismételten hírek, hogy osztrák—magyar hadifoglyokból vörösgárdista ezredeket állítottak fel. A hadvezetőségnél csakhamar az a nézet kerekedett felül, hogy ezeket az alakulatokat a Monarchia ellen fogják bevetni a társadalmi és állami rendszer „forradalmi megdöntése és a proletárdiktatúra kikiáltása céljából".[81] Ezt a feltevést látszottak iga-

[79] KAW MK/KM 1918. III. 6. 24 135. sz. parancsa utal az AOK Op. Abt. R. Gruppe Geheim. Nr. 9. jelentésére. A felhívás szövegét a Nemzetközi Szocialista c. lap 1918. február 19-i száma közölte. Az újság megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában.

[80] KAW AOK Op. Abt. R. Gruppe Geheim. Nr. 10—1918. március 18. Az AOK az osztrák—magyar felderítő szolgálat jelentései mellett a német hadvezetőség tájékoztatóiból is kapott adatokat a hadifoglyok „bolsevik fertőzöttségéről". Az említett tájékoztatóból nemcsak a német, hanem az osztrák—magyar hadifoglyok körében végbement forradalmasodásról is képet adtak. A német hadifogoly komiték főleg Szmolenszk, Moszkva, Kurgur, Perm, Rybinszk, Tyuman, Trojtszk és Reval körzetében tevékenykedtek. Működésük azért is igen fontos volt, mert a német hadifoglyok táborában sok osztrák—magyar illetőségű is akadt. L.: Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministerium 4221. cs. Anlage zu Nr. 37 178 M. I.—1918. október 19.

[81] KAW AOK. Op. Abt. R. Gruppe Geheim. Nr. 2—1918. február 28-ban 4. AK Op. Nr. 353/2—1918. február 24.

zolni azok a hírek, amelyek hadifoglyokból álló vörösgárdista ezredek határmenti összevonásáról beszéltek. Később bebizonyosodott, hogy a hírek légből kapottak: a szovjet kormány a fegyverszüneti egyezményt korrekt módon betartja.[82])

A „politikai megbízhatatlanságról" és „bolsevik fertőzöttségről" szóló hírek mellett a hadsereg-főparancsnokságot legjobban a hadifoglyok nagyszámú hazatérése nyomasztotta. A keleti arcvonalon levő parancsnokságok január elejétől sokezres tömegű hazatérőt jelentettek. A jelentéseket naponta adták le, amelyekben hangot adtak tehetetlenségüknek is, mivel a hadvezetőség által kiadott eddigi rendelkezések nem bizonyultak elégségesnek sem a hadifoglyok fogadására, elszállásolására, élelmezésére, sem pedig politikai megbízhatóságuk felülvizsgálására.[83] A hazatérők egy része a német vonalakat lépte át és a német parancsnokságok hadvezetőségükön keresztül követelték az osztrák—magyar hazatérők átvételét a Monarchia katonai hatóságai által.[84]

A március 3-án kötött breszt-litovszki béke után a hadifoglyok hazaáramlása még inkább meggyorsult, mivel a szovjet kormánynak és az Osztrák—Magyar Monarchia kormányának sikerült megállapodnia a hadifoglyok teljes kicserélését illetően. A hadifoglyok kölcsönös hazaszállítása, kicserélése azonban a Monarchia felbomlásáig nem fejeződött be, számos

[82] KAW AOK. Op. Abt. R. Gruppe Geheim. Nr. 61—1918. március 11.

[83] KAW AOK. Op. Abt. 632. cs. Op. Nr. 48 142/1—1918. és Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministerium 4221. cs. Chef. des Gen. Stabes des Feldheeres I. sz. Nr. 6247 geh.—1918. január 29.

[84] A német hadvezetőségnek az AOK-hoz beosztott összekötő tisztjei 1917 decemberétől naponta adtak át összesítő feljegyzéseket a KM 10. Kgf. Abt.-nak azokról a személyekről, akik a német arcvonalakon át tértek haza. Ezek a feljegyzések K. Peball, KAW osztályvezető közlése szerint 1945 márciusában v. áprilisában bombatámadás következtében megsemmisültek, ill. a megmaradtakat más anyagokkal együtt az antifasiszta koalíció vezető államainak képviselői lefoglalták és hadizsákmányként elvitték. Az említett feljegyzésekkel együtt ugyanez a sors jutott az osztrák—magyar arcvonal-parancsnokságok olyan jelentéseinek is, amelyek a saját arcvonalon át hazatérők létszámalakulásáról adtak tájékoztatást. A létszámadatokra vonatkozóan némi eligazítást ad az AOK-hoz kirendelt bajor összekötő tiszt feljegyzéseinek néhány megmaradt másolata, amelyek a müncheni BKA-ban találhatók. Ezek szerint: február 14-én 126 német, 4375 osztrák—magyar (Nr. 14 401—Bericht 1157), február 15-én 253 német, 3901 osztrák—magyar (Nr. 14 421—Bericht 1158), február 16-án 193 német, 5051 osztrák—magyar (Nr. 14 441—Bericht 1159), február 17-én 260 német és 1969 osztrák—magyar volt hadifogoly (Nr. 14 442—Bericht 1161) lépte át a német vonalakat. L. BKA Berichte des Mil. Bevollmächt. i. Gr. H. Q. 1918.—III. a. XV. 39. Nr. 14 361—1918.

technikai, sok esetben politikai nehézség miatt.[85] Az osztrák—magyar hadifoglyoknak az európai Oroszország területén levő része többségében 1918 december elejéig hazatért. A „szibériaiak" a Szovjet-Oroszország-ellenes katonai intervenció hullámzásától függően csak a polgárháború befejezése után térhettek haza (Kolcsak leverése után). A kölcsönös nagy szállítmányok elindulásával a hadvezetőség több ízben tiltakozott a szovjet kormánynál amiatt, hogy „szándékosan, kizárólag olyan transzportokat állított össze, amelyek politikailag megbízhatatlan, bolsevik eszméktől fertőzött egyéneket s főleg csehszlovákokat foglalnak magukban".[86] A hadsereg-főparancsnokság tiltakozását azzal igyekezett alátámasztani, hogy utasítására hadifogoly-csoportokat több esetben fegyveres erővel visszakergettek.[87]

Mindazonáltal a hazatérők áradatát visszatartani már nem lehetett. A hazatérők létszámát, illetve a hazatérés ütemét tekintve nagyon kevés, sokszor ellentmondó adatokkal rendelkezünk. Legmegbízhatóbbnak látszik az az összeállítás, amelyet Szurmay Sándor honvédelmi miniszter kérésére 1918 tavaszán a hadügyminisztérium hadifogolyügyekkel foglalkozó osztálya készített egy esetleges magyarországi parlamenti interpellációra adandó válasz céljaira. Ez az interpelláció április 25-én el is hangzott: Fényes László képviselő hevesen támadta és bűnös mulasztásokkal vádolta a hadvezetőséget a hazatérők „fogadásának" rossz megszervezése miatt. Szurmay honvédelmi miniszter válaszában védelmébe vette a hadvezetőséget és a közben foganatosított intézkedések sikeréről beszélt. A válaszban a hazatérők létszámviszonyairól, illetve azok alakulásáról ismertetett számadatokból a következő kimutatás állítható össze:

[85] Ennek illusztrálására Józsa Antal idézi a KAW KM 10. Kgf. Abt. 1918. Nr. 97 717 Blg. 1. ügyiratát, amely szerint 1918. október 27-én a Monarchia területén még 1178 tiszti és 818 778 legénységi állományú orosz hadifogoly várt hazaszállításra. Megjegyzendő, hogy mint később látni fogjuk, orosz részről a hadifoglyok repatriálása jóval nagyobb ütemű volt.

[86] HIL 3623. cs. HM 170 299. sz./Eln. 1. a—1918.

[87] *Szamuely* i. m. 18—19.

A hazatérők létszámának alakuldsa 1918. április 29-ig[88]

	1918. február 16-ig		1918. április 5-én		1918. április 13-án		1918. április 21-én		1918. április 29-én	
	tiszt	legénység	tiszt	legénység	tiszt	legénység	tiszt	legénység	tiszt	legénység
A fogadó osztrák—magyar és német hadseregek körletében tartózkodó személyek száma	—	139 466	291	133 543	155	116 159	252	100 346	145	100 801
Időközben a póttestekhez elküldött személyek száma (az előbbi kategórián kívül)	—	32 415	560	141 643	810	189 586	1003	238 273	1314	265 726
Hazatértek összlétszáma	—	171 881	851	275 186	965	305 745	1255	338 619	1459	366 527
Növekedés az előbbi időszakhoz viszonyítva	—	—	—	103 305	114	30 559	290	32 874	204	27 908

[88] A HIL 3623. cs. HM 194 358/1.a—1918. alapján.

A kimutatás alapján megállapítható, hogy 1918. április 29-ig összesen 366 527 fő legénység és 1459 fő tiszti állományú egyén érkezett haza. Ezek az adatok minden bizonnyal a valóságot tükrözik, mivel elképzelhetetlen, hogy a sok évig távollevő egyének szülőföldjükre való hazaszállításukat ne a hadvezetőség intézkedéseitől várták volna. Látható továbbá, hogy a breszt-litovszki béke megkötése előtt már 171 881 személy hazajött. Tiszt nem volt közöttük, valószínűleg azért, mert a szovjet hatóságok elsősorban a legénységi állományban levők, mintsem a többnyire reakciós beállítottságú tisztek hazatérését segítették elő egy olyan időszakban, amikor a békét még nem kötötték meg, illetve a hadifoglyok repatriálását egyezménnyel nem szabályozták. A Szovjet-Oroszország elleni intervenció napjaiban a hazatérők száma visszaesett, hogy a breszt-litovszki béke után eddig nem tapasztalt méreteket öltsön. (Mint láttuk, április 5-ig újabb 103 305 személy érkezett haza.) Áprilisban tíznaponként kb. 30 000 hazatérő jelentkezett a fogadó hadseregek körleteiben. A hazatérés üteme ezután hol erősödött, hol gyengült. 1918. június végéig 517 000 hazatérőt tartottak nyilván, a legújabb vizsgálatok szerint pedig 1918 november elejéig mintegy 700 000 egykori hadifogoly jött haza.[89] A visszamaradottak csak évekkel a háború után, újabb megpróbáltatások sokaságán keresztül érték el hazájuk földjét.

A hadvezetőség ekkora tömegű hadifogoly „fogadására" nem volt felkészülve. A hadsereg-főparancsnokságot különösen megzavarta, hogy már a békeszerződés megkötése előtt majdnem 200 000 fő lépte át az arcvonalakat. Mint láttuk, az osztrák—magyar frontparancsnokságok egymást követő jelentéseikben kérték a hazatérők fogadásának intézményes megszervezését, annál is inkább, mivel féltek, hogy politikailag megbízhatatlan, „forradalmi eszmékkel telítődött" katonák zúdulnak a forradalmi válságban levő hátországra.

A hadsereg-főparancsnokság ezért sebtében kiadott parancsokkal próbálta a hazatérőket még a hátország előtt megállítani és csak azokat hazaengedni, akik „politikai szempontból kifogás alá nem estek". Azokat pedig, akik „aggályosok" voltak, mindenképpen ártalmatlanná igyekezett tenni s belőlük ismét „haza- és királyhű" katonákat nevelni.

A hazatérőkkel kapcsolatos első általános rendelkezés 1918. január elején látott napvilágot és az észak felől, Svédországon át érkezőkre vonatkozott. A rendelkezés alapján Stockholmban osztrák—magyar missziót állítottak fel, amely a hazatérőket a Rügen szigeti Sassnitz városában levő

[89] ÖULK VII. köt. 45. és *Józsa Antal* id. disszertáció 581.

„vesztegzárállomásra" (Übergangslager) irányította, ahonnan 14 nap múlva zárt szerelvényekben Deutschbrodba szállították őket.

Másokat a tescheni táborba gyűjtöttek össze, ezek a Brüx és Pardubitz városok melletti vesztegzárállomásokra kerültek, egészségügyi és politikai karantén alá. A „gyanútlannak" minősülőket 14 nap múlva hazaengedték, a gyanúsakat pedig Deutschbrodba vezényelték, ahol a Sassnitzból érkezettekkel együtt újabb politikai vizsgálatnak vetették alá. Deutschbrodban két tábor működött: az egyik végezte a szűrővizsgálatot, a másik a politikailag aggályosok, kétesek internálótábora volt.[90] Utóbbiakat 1918. február 1-e után a többi hazatérő ellen hozott általános intézkedések nyomán átadták a bécsi, budapesti és szarajevói katonai bíróságoknak.[91]

A hazatérők fogadásának, egészségügyi és politikai szűrővizsgálatának, újbóli kiképzésének és frontra vezénylésének bonyolult rendszere az 1918. február 1-től április 30-ig tartó időszakban alakult ki. A hadsereg-főparancsnokság és a hadügyminisztérium 1918. február 1-én kiadott közös parancsa elrendelte a 2. és 4. hadsereg szakaszán a lembergi, az 1. és 7. hadsereg szakaszán a kolozsvári, a Balti-tenger és Kovel város közötti szakaszon a lublini katonai parancsnokságok hazatérő csoportparancsnokságainak felállítását.[92] E parancsnokságok feladatul kapták a hazatérők ügyeivel kapcsolatos összes tennivaló végrehajtását. A hazatérő csoportparancsnokságok az arcvonalakon ún. átvevő állomásokat hoztak létre,[93] ahol a hazatérőket diadalkapuval, katonazenével s egyéb külsőséggel fogadták. Az átvevő állomásokon a hazatérőket két csoportba, tisztek és legénység csoportjába osztották, majd 24 órai itt-tartózkodásuk alatt tetvetlenítették, orvosilag megvizsgálták, és mindenkiről három példányban ún. Präsentierungsblattot (személyi nyilvántartólap) fektettek fel. Ezek után állampolgárságuk és nemzetiségi hovatartozásuk szerint — megtartva a tiszti és legénységi szétválasztást — 300-as csoportokba besorolták és erős katonai fedezettel az ún. vesztegzárállomásokra kísérték őket.[94]

[90] HIL 3642. cs. HFB iratai MK/KM Nr. 9463.—1918. január 5.

[91] KAW KM Präs. b. 2—6/7—1918. február 1.

[92] Uo.

[93] Pl. az 1. és 7. hadsereg szakaszán átvevő állomások Tarhavas, Gyimesbükk és Brassó. A Mackensen hadseregnél Rimicul—Sarat és Braila. L. HIL 3623. cs. HM 8062/Eln. 1.a—1918.

[94] Tiszti vesztegzárállomások az 1. és 7. hadsereg szakaszain: Kolozsvár, Csíkszereda, legénységiek: 101. sz. Brassó, 102. sz. Kolozsvár, 103. sz. Sepsiszentgyörgy, 104. sz. Székelyudvarhely, 105. sz. Marosvásárhely, 106. sz. Barcza—Borosnyó, 107. sz. Feketehalom. A Mackensen hadseregnél: Szászváros, Alvinc, Kisszentmiklós, Orsova. Egyéb vesztegzárállomások pl. Ozsidov, Lemberg, Lublin, Tarnopol, Kovel,

A vesztegzárállomásokon a hazatérőket az oda beosztott elhárító tisztek (hírszerző tisztek), tábori csendőrök, államrendőrségi beosztottak, gazdasági és kórházi személyzet fogadták, olyan személyek, akiket a hadügyminisztérium hadifogolyügyekkel foglalkozó osztálya nevezett ki.[95] A vesztegzárállomásokon 14 napos egészségügyi és politikai karantén következett. A hadvezetőség szempontjából elsőrendű fontosságú a politikai szűrővizsgálat volt: minden olyan egyén azonnali kiemelése, aki „forradalmi és államellenes eszmékkel fertőzött" volt és agitációval, röpiratokkal társait és a hátországot veszélyeztette.[96] A politikai karantént jegyzőkönyv felvétele vezette be és megkezdődtek a „puhatolódzások". A jegyzőkönyvet elhárító tisztek vették fel, akik az illetőt politikai nézeteiről faggatták. Egy-egy, szocialista „felfedéséért, vagy hadifogoly bolseviki tevékenységének" leleplezéséért az elhárító-hírszerző tiszt jutalomban részesült. A „leleplezetteket" ezután külön zárták a többiektől. A különválasztottak néhány nap múlva indultak a budapesti, bécsi és szarajevói hadosztálybíróságokhoz, ill. ha népfelkelő állományúak voltak, a bécsi Landwehr- és a budapesti kerületi katonai bíróságokhoz, mint gyanúsak (verdächtig), kétesek, aggályosok (bedenklich).[97]

14 nap elteltével megkezdődött a négyhetes katonai kiképzés. A táborok kiképző csoportjai élére, „energikus tiszteket és altiszteket" állítottak, akik a hazatérőket („közösöket", honvédeket, népfelkelőket egymással összekeverve) a legkeményebb (katonai, politikai és erkölcsi) nevelésnek vetették alá.[98]

Hrubieszov, Vladimir-Vollinszki, Tolkiew, Lesiencie, Mariowka, Lelenica, Cholm stb. L. HIL 3623. cs. HM 68 518. sz./Eln. 1.—1918. és 1. AK iratai 94. cs. Verl. Nr. 19-ben AOK Op. Abt. Nr. 10 364—I.

[95] HIL 3462. cs. HFB iratok KM 10. Kgf. Abt. Nr. 2000—1918. január 11.

[96] „Polizeikaranten: Sie bezweckt die Feststellung der politischen Gesinnung, die Entdeckung und Unschädlichwachung revolutionärer und sonst gefährlicher Elemente, sowie Verhinderung des Einschleppens von Flugschriften. Die Hauptaufgabe der in den Heimkehrlagern eingeteilten Abwehrorganen besteht daher darin durch regen Kontakt nur den Heimkehren diejenigen Elemente herauszugeben, welche irregefürt durch Revolutionäre Strömungen staatsfeinliche Tendenz vertreten, daher deren Entlassung ins Hinterland, bedenklich erscheint". L. HIL HFB iratok 533. cs.-ban HM/995. sz./Eln. 1.—1918. április 27. és KuK 1. Generalkmdo Op. Nr. 20 000/IV.

[97] KAW AOK Op. Geh. Nr. 102 082—1918.

[98] A kiképzés idejét eredetileg 4—12 hétre tervezték, az egyes személyek alapkiképzésétől függően, de a hazatérők nagy száma ezt az elképzelést keresztülhúzta. A 4 hétbe általában 3 nap utazási időt beszámítottak. L. HIL 3623. cs. HM 6721. sz./Eln. 1.—1918. és HM 5444. sz./Eln. 1.a—1918.

A tisztek átképzése külön tanezredekben folyt. Magyarországon ebből a célból állították fel pl. az inotai tanezredet. Maga a tény is arra utal, hogy a tiszteket másként kezelték, de leginkább bizonyítja a tisztek foglalkoztatásának anyaga: „Az új helyzetben alkalmazandó alsó vezetés problémái, új harcászat, új fegyverek". Természetes, hogy a politikailag megbízhatatlanok a legénységgel hasonló sorsra jutottak.[99]

A kiképzéssel egyidőben megindultak a fogságbaesés körülményeit tisztázni hivatott igazolási eljárások. Ez egyelőre nem vonatkozott azokra a hazatérőkre, akik Przemyśl ostrománál estek fogságba. Később ez a rendelkezés feledésbe merült. Az igazoló bizottságok döntése alapján bírói eljárás alá vonandó személyeket erős kísérettel[100] az illetékes póttest hadbíróságokhoz vezényelték. Amennyiben az igazolási eljárások a négy hét alatt nem fejeződtek be, a póttesteknél folytatódtak, ahová a kiképzés után valamennyi hazatérő bevonulni tartozott. A pótkeretek ún. kicserélőhelyeket állítottak fel, ahol illetékes póttestalakulatok szerint a hazatérőket szétosztották. A politikai szűrővizsgálat itt is folytatódott, és akiket a póttesteknél emeltek ki, mint gyanúsakat és kéteseket, már a katonai kiegészítő parancsnokságok hadbíróságai elé kerültek. A nem gyanúsakat és nem kéteseket végül is a póttestek négy hét szabadságra küldték, majd ennek eltelte után bevonultatták és beosztották a frontra induló menetalakulatokba.[101]

A politikai szűrővizsgálat eszközei voltak: a kihallgatások, puhatolódzások, bizalmi emberek beépülése, gyakori motozások, elkobzások, testi fenyítés és végső esetben fegyverhasználat alkalmazása. (Még a tetoválásokat is ellenőrizni kellett.)[102]

A póttest- és a katonai kiegészítő parancsnokságok hadbírói ítéletétől függően a kétesek és gyanúsak egy részét börtönbe zárták, vagy a már említett arcvonalbeli katonai büntető alakulatokhoz irányították. Azokat pedig, akiknek „átnevelésére" remény volt, az erre a célra felállított kenyérmezői (Esztergom mellett) és wieselburgi (Bécs és Linz közötti távolság felezőpontjában) „átmenő büntető lágerek"-ben helyezték el.[103] Mivel

[99] HIL 3623. cs. HM 5563. sz./Eln. 1.—1918.

[100] KAW AOK Op. Nr. 130 054—1918. március 3. és HIL 3623. cs. HM 7888. sz. /Eln. 1.a—1918.

[101] HIL 3623. cs. HM 3798. sz./Eln. 3.—1918. A rendelet kimondta, hogy az 1867—71-es évfolyambelieket segédszolgálatos és őrpótszázadokba, ill. munkásgyűjtőkeretekbe osztják be. A nem katonai személyeket pedig népfelkelő bemutató szemlére vezényelték.

[102] HIL 3635. cs. HM 3898. sz./Eln. 1.—1918. március 12.

[103] KAW KM Präs. b. 2—6/7—1918. február 1-ben KM 10. Kgf. Abt. Nr. 6166

azonban a kolozsvári, lembergi és lublini katonai parancsnokságok vesztegzárállomásain és a póttesteknél leleplezett gyanúsak és kétesek száma annyira megnövekedett, hogy a budapesti, bécsi és szarajevói, a bécsi Landwehr- és a budapesti kerületi katonai bíróság, valamint a póttest- és hadkiegészítő parancsnokságok bíróságai az ügyeket tárgyalni már képtelenek voltak, egy részüket ezért hadbírósági ítélet nélkül, közvetlenül az említett büntetőtáborokba kísérték, ahol velük szemben a bírósági eljárást a táborban felállított katonai bíróságok lefolytatták, s a vétkesek többségét — az ítéletektől függően — börtönbe, arcvonalbeli büntető alakulatokba irányították, más részük a táborban maradt átnevelés céljából. (A kenyérmezői tábort magyar honosok számára állították fel, a wieselburgiba osztrák állampolgárok kerültek. Mindkét tábor egyelőre 6—6000 fős befogadó képességgel rendelkezett.)[104]

A kenyérmezői és wieselburgi táborok szerepköre február—március folyamán annyiban bővült, hogy a deutschbrodi internálótáborban elhelyezett katonai személyek is idekerültek, mivel az említett internálótábort ezentúl kizárólag polgári személyek számára tartották fenn.

A hazatérők ellen hozott intézkedések végrehajtásával egyidőben a vesztegzárállomások élelmiszer-, dohány- és ruhaellátásáról nem gondoskodtak kellőképpen. Windischgraetz közellátási miniszter márciusban napi 5 vagon lisztet és ugyanennyi káposztát utalt ki, hogy a táborok kritikus élelmezési helyzetét némileg enyhítse,[105] a dohányellátás javítására azonban kísérletet sem tettek.[106] A táborok ruhaellátásának gondjait a honvédelmi minisztériumok a hozzátartozók áldozatkészsége és társadalmi szervek, főleg a Vöröskereszt gyűjtési akciói révén kívánták enyhíteni.[107]

[104] KAW KM Präs. b. 2—6/7-ben HM 3204. sz./Eln. 1.a—1918. február 12. és 4321. sz./Eln. 1.a—1918. március 11.

[105] HIL 3623. cs. HM 188 964/1.a—1918.

[106] HIL 3623. cs. HM 68 097. sz./Eln. H. d. K.—1918.

[107] A vesztegzárállomásokról minden hazatérő az alábbi szövegű levelezőlapot volt köteles hazaküldeni: „Szerencsésen megérkeztem, kérek fehérneműt." L. HIL 3623. cs. HM 68 676. sz./Eln. H. d. K.—1918. március 8-án a Vöröskereszt Egylet megindította a hazatérők segélyezésének akcióját. Az eredmény meglehetősen silány volt. A Vöröskereszt április 7-i elnökségi ülése a kolozsvári hazatérő csoportparancsnokságnak mindössze 200 000 koronát tudott kiutalni, továbbá hangszereket, játékszereket, gyufát és tisztítószereket. L. HIL 3623. cs.-ban az ülésekről készített jelzet nélküli jegyzőkönyveket. Előzőleg március 13-án a Vöröskereszt Bécsben tartott ülést Lipót Salvator főherceg elnökletével. Magyar részről Darányi Ignác volt jelen. Az ülés elhatározta: kéréssel fordul a társadalomhoz, gyűjtsön a hazatérők számára. L. uo.

Mivel azok nem voltak kielégítők, a hadügyminisztérium elrendelte: mindenki saját ruhájában marad, legfeljebb sapkát és karszalagot kap.[108]

A vesztegzárállomásokon, majd a póttesteknél uralkodó nyomorúságos állapotok a politikai „szimatolás" tortúrái, a kemény „fegyelmező gyakorlatok", a frontra kerülés biztos tudata nemcsak csalódást, hanem igen nagy elkeseredést váltott ki a hazatérők körében. A vesztegzárállomásokon kialakult helyzetről az azok felügyeletével megbízott Roth vezérezredes tájékoztatta a hadvezetőséget (a melléje beosztott Pentz Béla alezredes, a M. Kir. Honvédelmi Minisztériumot közvetlenül informálta).[109]

Roth vezérezredes márciusi összefoglaló jelentései egyikében elmondta, hogy a hazatérők hangulata rossz, „szellemük fertőzött a bolsevik eszméktől" és tiltakoznak az ellen, hogy 14 napos karantén után négyhetes kiképzésre menjenek. A háborút részükről befejezettnek tekintik és hallani sem akarnak arról, hogy ismét a frontra vigyék őket. A fegyelem igen rossz, javulás csak az élelmezés, szállás, ruházat feljavítása után, ill. a hadvezetőség által elrendelt intézkedések maradéktalan végrehajtása után várható.[110]

Roth helyzetértékelését Pentz alezredes jelentése is alátámasztotta. Pentz jelentésének bevezetőjében[111] sürgette a tábori lelkészállomány növelését, mivel „a szellem mikénti irányítása, a hangulat emelése százszázalékban az ő befolyásuktól függ". Nem találta kielégítőnek az elhárító szolgálat tevékenységét, ami szerinte az elégtelen létszámviszonyokkal magyarázható. Ennek ellenére a politikailag gyanúsak kiemelése és hadbíróság elé állítása tervszerűen folyik. Megállapította, hogy „bolsevik elemek főleg a munkások között vannak, akik a vesztegzárállomásokon ügyesen meglapulnak, és otthon folytatják az izgatást".[112]

Roth és Pentz jelentésein kívül a vesztegzárállomások közvetlenül is küldtek jelentéseket a hadügyminisztérium 10. osztályának és a hadseregfőparancsnokság keretében működő ún. R. Gruppénak. A jelentések ismételten hangsúlyozták, hogy a hazatérőktől ezrével kobozták el a „Forradalom", a „Die Fackel", a „Nemzetközi Szocialista", a „Fogoly", az „Ébredés", a „Dörfliche Armut" c. forradalmi lapokat és a szovjet

[108] HIL 3623. cs. HM 188 032. sz./Eln. 1.—1918.

[109] KAW KM Präs. b. Nr. 7906—1918. március 28.

[110] KAW MK/KM 14 542-ben AOK Op. Nr. 140 350—1918.

[111] HIL HM Eln. 1. a. 1. tétel (rendezetlen) — 12 225. sz./Eln. 1.

[112] Pentz jelentését a március 27—30-i szemleútjainak tapasztalatai alapján tette. Az alábbi vesztegzárállomásokat szemlélte meg: Kowel, Hrubieszow, Wladimir-Wollinszki, Zolkiew, Lesiencie, Mariowka, Lelenica, Cholm. A magyar ajkúak legnagyobb vesztegzárállomása Galíciában Cholm volt, ahonnan Az Est c. újság több tudósítást közölt.

kormánynak a német munkásokhoz intézett felhívását.[113] Másoknál nagy mennyiségű röplapot találtak, amelyek a világforradalom kirobbantására és a Monarchia megdöntésére hívták fel a hazatérőket.[114]

Minél jobban belemerült az elhárító szolgálat a hazatérők „megrendszabályozásába", annál inkább tudatosodott a Monarchia vezetőiben az egykori hadifoglyok „veszélyessége". A vesztegzárállomásokkal kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatok a hadvezetőséget arra késztették, hogy 1918. március 26-án Kövess tábornok, a keleti front déli részének parancsnoka a parancsnoksága alatt levő 15., 37., 72. gyaloghadosztállyal, a 63. honvédhadosztállyal, a 16. honvéddandárral és a 43. lövészhadosztállyal, valamint a 187. Landsturm-dandárral ideiglenesen zárja el a hazatérők útját.[115] Bár ez az intézkedés eleve kudarcra volt ítélve, végrehajtását az is sürgette, hogy az uralkodó osztályok a hadsereg-főparancsnokság, a hadügyminisztérium és a honvédelmi minisztériumok hazatérőkkel kapcsolatos erőfeszítését nem találták elég eredményesnek és hevesen bírálták. Így a magyar minisztertanács 1918. február 28-i ülésén a február 24-i és 26-i kiskunfélegyházi éhségzavargások, valamint a február 24-i debreceni hadifogolyszökések (a debreceni nagyállomásról számos hazatérő megszökött és elszéledt a városban) hatása alatt súlyos szemrehányásokkal illette a hadvezetőséget és feltételezte, hogy a hazatérők közül sokan „ellenőrizetlenül otthonukba mennek és bujtogatni, izgatni fognak". Mivel „ezek ártalmatlanná tételére a csendőrség, állami rendőrség és városi rendőrség képtelen", követelte, hogy a katonasághoz bevonultatott csendőröket és rendőröket haladéktalanul adják vissza a hátországnak.[116] Az uralkodó osztályok részéről megnyilvánuló kritika annál élesebbé vált, minél többször arról érkeztek hírek vagy jelentések, hogy az átvevő állomásokról a vesztegzárállomásokra vonuló, majd a szabadságra utazó *„nem aggályos"* hazatérők bolsevik agitációt folytatnak és a polgári lakosság körében röplapokat osztogatnak.[117] Sőt, azt is jelentették, hogy a *szabadságról*

[113] KAW KM Präs. b. 53—1/1/2—1918-ban AOK Evb. Nr. 2606—1918. február 14. és uo. AOK Op. Abt. Geh. Nr. 13—1918. március 22., MMTVD V. köt. 165. oldalon közli a magyar belügyminiszter rendeletét a főispánokhoz stb., hogy az említett lapok után a hátországban is nyomozást kell folytatni, mert feltételezhetően a hazatérők a hátországban is terjeszteni fogják.

[114] KAW HGK Go. von Kövess, Nr. 1761/Res. von 10. 3. 1918.

[115] ÖULK VII. köt. 100—148.

[116] MMTVD V. köt. 163.

[117] HIL 3598. cs. 1. hads. iratai Na. Nr. 480—1918. március 10., KAW HGK Go. von Kövess, Nr. 1761/Res. von 10. 3. 1918.: április 5-én a temesvári József pályaudvar környékén a hazatérők a polgári lakosság körében izgattak. A közéjük lopakodott

bevonult hazatérők a póttestek legénységét, a frontra induló menetalakulatokat izgatják s látják el röpiratokkal.[118]

Mindezekből világosan látható, hogy a hazatérők mozgalmának megfékezésére hozott intézkedések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Először is nem sikerült a hazatérőkből a bolsevik eszméket kiirtani. Kudarcot vallott az a törekvés is, hogy a gyanúsak, kétesek, aggályosok kiemelésével megtisztítsák a hazatérők sorait a politikailag megbízhatatlan elemektől vagy legalábbis elszigeteljék őket a hátországtól, a hadsereg még érintetlen megbízható alakulataitól s a kevésbé felvilágosodott többi hazatérőtől. A hozott intézkedések legfeljebb annyi eredménnyel jártak, hogy a hazatérők bizonyos politikai differenciálódása következett be: egy részük politikailag passzívvá vált, de a kisebbség annál aktívabban folytatta a harcot a Monarchia és háború ellen. Ez a kisebbség napról napra erősödött, sőt mondhatni utánpótlást kapott a Szovjet-Oroszországból újonnan jött hazatérőkkel, akik a moszkvai hadifogolykomité április 14-i kongresszusa határozatainak szellemében az egyetemes béke és a szocialista világforradalom harci felhívásával érkeztek.[119]

A HADVEZETŐSÉG ERŐFESZÍTÉSEI 1918 TAVASZÁN A KATONAI GYŐZELEM KIVÍVÁSÁRA ÉS AZOK KÖVETKEZMÉNYE A HADSEREG KATONAPOLITIKAI HELYZETÉRE

A hadvezetőség és a kormányok által foganatosított megtorló intézkedések, valamint a Monarchia népei forradalmi erőinek gyengesége következtében a hadsereg és a hátország forradalmi mozgalmai 1918 március végén, április elején átmenetileg visszaestek, s ezzel némileg a hadsereg forradalmi válsága is enyhült.

---

detektíveknek elmondták, hogy feladatukat a háború leleplezésében és bajtársaik felvilágosításában látják. „Azt gondolják az urak, hogy az itteni katonaság nem teszi le a fegyvert?" Követelték a tisztességes bánásmódot, jó és megfelelő táplálékot és nem a harcteret: „. . .ha az utóbbit kapják, akkor nagy bajok lesznek az országban." L. MMTVD V. köt. 165—166.

[118] KAW AOK Op. Abt. Nr. 103 850—14/3—1918. Az elhárító szolgálat jelentette, hogy egyes, közelebbről meg nem nevezett póttestalakulatok legénységét szabadságról bevonult hazatérők „ellenséges propagandával bujtogatják", amelynek eredményeként a legénység szelleme kritikussá vált. Fokozza a helyzet súlyosságát a legénységi állomány rossz elhelyezése és az a tény, hogy a menetalkulatok a délnyugati frontra való elindulásuk előtt állnak.

[119] KAW KuK GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5205—1918. szeptember 7.

A hadsereg-főparancsnokságban a forradalmi erőkön való ideiglenes felülkerekedés, valamint a március 21-én megindult utolsó nagy német támadás kezdeti sikerei a nyugati fronton „véglegesen" megérlelték annak a gondolatát, hogy a délnyugati arcvonalon indítandó osztrák—magyar offenzíva nemcsak a központi hatalmak katonai győzelmeit s ezzel a gyors békekötés lehetőségét segítheti elő, hanem a Monarchia és a hadsereg forradalmi erőivel való végleges leszámolást is napirendre tűzheti. A „katonai győzelem stratégiájának" ilyetén való előtérbe kerülése megsokszorozta a hadvezetőség erőfeszítéseit a tervezett délnyugati offenzíva előkészítésére s azzal párhuzamosan a forradalmi erőkre irányuló újabb csapásokra.

A délnyugati arcvonalon indítandó offenzíva gondolata konkrét formában először az 1918. február 20-i homburgi[120] tanácskozásokon vetődött fel, ahol IV. Károly és II. Vilmos jelenlétében Ludendorff gyalogsági tábornok ismertette a német hadvezetőség 1918 márciusában a nyugati fronton sorra kerülő „megsemmisítő" offenzívájának tervét. Bár IV. Károly a tervezett offenzíva sikerében kételkedett, s emiatt II. Vilmos keserű szemrehányásokkal illette, sőt „kétszínű és nem őszinte, a szövetségi hűséget megsértő politikáját vetette szemére"[121] egy, a Monarchia részéről végrehajtott olyan jellegű offenzívához is hozzájárult, amely az ellenséggel kötendő béke esélyeit megnöveli.[122]

A homburgi tanácskozások után az offenzíva tervező munkálatai megkezdődtek. A március 3-i breszt-litovszki béke, a március 24-i Pacelli-féle békeakció meghiúsulása,[123] majd a forradalmi mozgalmak átmeneti visszaesése az offenzíva tervezését meggyorsították. Amikor pedig április 2-án Clemenceau francia miniszterelnök Czernin osztrák—magyar külügyminiszter egyik beszéde után leleplezte a Sixtus-ügyet,[124] maga a király sürgette az offenzíva előkészületeit.

Az offenzíva tervének kidolgozására Conrad tábornagy kapott megbízást,[125] aki bukása óta a tiroli arcvonal csapatait vezényelte és változatlanul

[120] Homburg: Majna Frankfurttól északra eső fürdőhely.

[121] BKA Berichte des Mil. Bevollmächt. i. Gr. H. Q. 1918.—III.a. XII. 39. Nr. 14506. jelenti a német hadvezetőségnek az AOK emiatti felháborodását.

[122] *Arz* i. m. 195—196.

[123] Pacelli müncheni pápai nuncius a király megbízásából a Vatikánon keresztül igyekezett az antanthatalmaknál a kompromisszumos béke megkötésének lehetőségeiről tapogatódzni. Vö. *Arz* i. m. 197.

[124] Sixtus pármai herceg, Zita királyné testvére IV. Károly megbízásából tárgyalásokat kezdett a francia kormány képviselőivel, amelyről az angolok is tudtak.

[125] Az erről szóló AOK parancsot Op. Nr. 142 003 közli *József főherceg:* A világháború, amilyennek én láttam. VI. köt. Budapest 1933. 173—174.

nagy tekintélynek örvendett a hadvezetőség előtt. Conrad az Olaszországgal való leszámolásnak régóta szószólója volt, neki volt köszönhető, hogy a hadvezetőség már 1917 december elején megkezdte egyes csapatok átcsoportosítását a délnyugati arcvonalra, egyelőre csupán azzal a céllal, hogy Valone térségében korlátozott akciót kezdeményez a maláriás területeken való túljutás érdekében.[126] A hadvezetőség az orosz fegyverszünet megkötése után, december 21-én szervezeti változtatást is végrehajtott a délnyugati arcvonalon: megszüntette a második Isonzo-hadsereget, illetve beolvasztotta az első Isonzo-hadseregbe, december 26-án feloszlatta a Jenő főherceg vezette délnyugati arcvonalparancsnokságot, 1918. január 4-én pedig az ún. Krauss-csoportból létrehozta a 11. hadsereget (gr. Scheuchenstuel vezérezredes), az Edelweiss-hadtestből a 10. hadsereget (Krobatin tábornagy) és a tiroli hadsereg-csoportparancsnokság alá rendelte Conrad tábornagy vezetésével, míg az arcvonal délkeleti szárnyán kialakította a Boroević-hadseregcsoportot, az Isonzó-hadsereggel (br. Wurm vezérezredes) és a 14. német hadsereg helyébe lépő újonnan felállított 6. hadsereggel (József főherceg vezérezredes).

A hadsereg-főparancsnokság még január hónapban kivonta a keleti arcvonalról a 70., 40. és 42. honvéd-, a 31. gyalog-, az 1. és 9. lovashadosztályt és előbb a hátországba, majd onnan a délnyugati arcvonalra szállíttatta el. Ezeket követte a 26. lovashadosztály februárban, a 27. gyaloghadosztály márciusban, a 38. honvédhadosztály és a 12. lövészhadosztály április elején.[127]

A fokozatos erősítések után 1918 áprilisában a délnyugati fronton az Osztrák—Magyar Monarchiának legalább 42 hadosztálya állott, Albániában pedig 1 hadteste harcolt. (Mint láttuk, a szovjetellenes intervenció és Ukrajna megszállása, valamint a hátországi forradalmi válság miatt az eredetileg a délnyugati arcvonalra tervezett hadosztályoknak csak egy részét tudták átvinni.)[128]

A tervezett offenzíva előkészületeit szolgálta az ún. „kicserélési akció" is, amelynek során az arcvonalszolgálatra alkalmas egyéneket az 1867—69-es korosztálybeli frontkatonákkal váltották fel a hátországban. A kicserélési akcióval egyidőben került sor az ún. felesleges alakulatok (őrszolgálat, hidak, átjárók, kevésbé fontos objektumok őrzésére kirendelt

[126] *Arz* i. m. 279.

[127] ÖULK VII. köt. 100—148., HIL M. kir. 38. ho. iratai 935. cs. E. Op. 1918. március 20.

[128] Vö. *Arz* i. m. 202., ÖULK VII. köt. 30—32. Julier szerint 1918 tavaszán a Monarchia összesen 48 és fél hadosztályt gyűjtött össze a délnyugati fronton. I. m. 237.

osztagok stb.) feloszlatására és a felmentettek újabb restringálására. Az így nyert felesleget a szovjet kormánnyal kötött hadifogoly-kicserélési egyezmény alapján elszállított orosz munkaerő pótlására fordították. Mivel a hadvezetőség a hazatérőket a hadsereg tartalékának tekintette, elrendelte, hogy az 1867—72-es évfolyambeliek kivételével — szabadságuk letelte után — valamennyit az arcvonalra kell irányítani. Közben elrendelték a keleti front feloszlatását is, és az ott felszabadult, illetve nélkülözhető kontingenst is a délnyugati frontra irányították. Az 1867—72-es évfolyambelieket azonban a hátországban visszatartották és munkacsapatokba sorozták, majd átadták a nagybirtokosoknak. Az 1875—1900-as évfolyamok szabadságon levő tagjait azonnali bevonulásra kötelezték és megtiltották számukra a szabadságolást az 1918. évre. Végül a pótlásügyi főnök elrendelte a sorozási szemlén eddig meg nem jelent 1900-as évfolyambeliek szemléjét és bevonultatását is.[129]

A délnyugati offenzíva katonai előkészítését szolgálta az a rendelkezés is, hogy a hátországi területekre a csendőrség megerősítésére újabb megbízható katonai alakulatokat vezényeljenek. Így pl. Magyarországon és Horvát-Szlavóniában a csendőrség 10 000 főnyi arcvonalbeli katonaságot kapott a szabadságon levő hazatérők bevonultatására, valamint a szökevények összefogdosására.[130]

A megerősített karhatalmi egységek akcióinak eredményeként a katonai bíróságok egymás után hozták a szökevények elleni kemény, sokszor halálos ítéleteket, amelyekről — a hadvezetőség utasítása szerint — a Monarchia területén levő újságok nap mint nap beszámoltak.[131] A megfélemlítési célzattal közölt statáriális kivégzési hírek hatására a szabadságra küldött hazatérők többsége (négy hét eltelte után) bevonult, de a vasútállomásokon, pályaudvarokon az elkeseredés és gyűlölet kitörése részükről olyan erős volt, hogy a hadvezetőség kénytelen volt külön pályaudvari katonai rendőrséget felállítani, amelynek feladatává tette a „lázító bevonult hazatérők" azonnali letartóztatását, illetve a bevonulók katonai transzportba való besorolását s a helyőrségekbe való kísérését. A parancs elren-

[129] HIL 3599. cs. Chef. des Ersatzwesens für die Gesammte bewaffnete Macht, Präs. Nr. 14 047/3.—1918.

[130] HIL 3583. cs. HM 6349. sz./Eln. 1.—1918. április 18. Az említett kontingens vezénylésének kérdése a magyar minisztertanács április 5-i ülésén szerepelt. A minisztertanács a vezényléséhez hozzájárult és intézkedett, hogy a karhatalmi feladatokat ellátó legénység csendőrségi illetményt kapjon. L. MMJK 432.

[131] Az AOK utasítására a HFB a kivégzésekről szóló tudósítások közlésére szólította fel a lapokat. Az utasítás jelzet nélkül megtalálható a HIL 3583. cs.-ban.

delte továbbá a frontra induló menetszállítmányok fegyveres kíséretét, amely kíséretbe a csendőrségen kívül a pályaudvari katonai rendőrség adta ezentúl az embereket.[132]

Mivel a délnyugati frontra kiérkező menetszállítmányok politikai megbízhatósága rendkívül fontos volt, a szállítmányokat kísérő fegyveres osztagok a hadvezetőség 1918. április 5-i utasítása alapján megkísérelték az „agitációt folytató", „ellenséges sajtó- és propagandaanyagot terjesztő elemek" azonnali letartóztatását.[133]

A pályaudvarokon, illetve a szállítmányok utazása közben letartóztatott személyek hadbíróság elé kerültek, majd büntetésül jó részüket az ún. (már említett) katonai büntető alakulatokba osztották be. A hadvezetőség 1918. április 12-i parancsa kimondta, hogy ezekbe az alakulatokba olyan személyek kerüljenek, „akikkel szemben a szokásos büntetőeljárások kimerültek vagy eredménytelenek maradtak".[134] Mivel a bíróság elé állított bevonult és frontra induló hazatérőket szabadságuk alatt a helybeli hatóságok állandóan figyelték, ezen hatóságok a terheltekről megkérdezésük esetén olyan kompromittáló adatokat közöltek, amelyek alapján említettek ítélete a legtöbb esetben a katonai büntető alakulatokba kerülés volt, annál is inkább, mert a délnyugati offenzíva előkészületei során munkájukra az erődítések kiépítésénél a hadvezetőségnek is szüksége volt.

A büntető alakulatok száma a bevonuló hazatérőkkel egyre növekedett. A hadvezetőség a vesztegzárállomások sikertelen működéséről naponta meggyőződhetett: a nem aggályosok és nem gyanúsak az otthoni állapotokat megismerve, mint a háború- és Monarchia-ellenes agitáció szószólói vonultak be ismét, és a póttestalakulatokban csakhamar az újabb katonai lázadások kitörésének veszélye fenyegetett. A bevonulók elkeseredését nemcsak az váltotta ki, hogy ismét a frontra viszik őket, hanem az otthoni nyomorúság mellett a polgári és katonai hatóságok embertelensége is. A délnyugati arcvonalon végrehajtandó offenzíva előkészületei során ugyanis a hátországban újabb rekvirálásokat rendeltek el, amelyek az eddig viszonylag megkímélt, önellátásra képtelen egyes hátországi területeket is elérték.[135] A rekvirálások kiterjedtek a délnyugati arcvonal közvetlen

[132] Az említett AOK parancs szövege a levéltárakban nincs meg. A szöveget ismerteti azonban a Budapesti Hírlap 1918. április 26-i száma.

[133] A kérdéses parancs természetesen valamennyi katonai hatóságra vonatkozott. L. HIL 3584. cs. HM 5577. sz./Eln. 1.a—1918. április 5.

[134] L. HIL 3601. cs. AOK Op. Nr. 105 000—1918. április 12.

[135] Így pl. Dél-Erdély (1. hadsereg), Galícia (2. hadsereg), Észak-Erdély, Bukovina (7. hadsereg), Lemberg környéke (Quartiermeisterabt. 9.)

mögöttes területeire is, és valamennyi élelmiszerre, illetve élelmiszerként felhasználható anyagra vonatkoztak.[136] A rekvirálásoknál a katonai hatóságok eddig nem tapasztalt kíméletlenséggel jártak el. Ennek következményeként még a magyar minisztertanács is tiltakozott 1918. április 12-i ülésén a rekviráló katonaság erőszakoskodásai ellen és határozatot hozott, „hogy a katonaság önállóan nem rekvirálhat, a rekvirálás a politikai hatóságok joga és kötelessége, s hogy a katonaság a közigazgatási hatóságoknak, azok utasítása értelmében csak az asszisztenciát nyújtja, miért is a törvényhatóságok első tisztviselői ez értelemben megfelelően utasítandók".[137] A minisztertanács állásfoglalásának nem sok foganatja lehetett, mert a rekvirálások kíméletlensége miatti országos felháborodásnak még a magyar parlamentben is hangot adtak: Fényes László képviselő április 25-én a hazatérőkkel kapcsolatban előterjesztett interpellációja során a rekvirálások közben előfordult visszaélésekre is kitért, majd Nagyatádi Szabó István képviselő adatokat sorolt fel arra vonatkozólag, hogyan dúlták fel egyes helyeken a parasztok házait a rekviráló különítmények. Szurmay Sándor honvédelmi miniszter az interpellációra adott válaszában — a kormány április 12-i állásfoglalásától eltérően — a rekvirálások szükségességét hangsúlyozta, mivel „az arcvonalakon levő csapatokat fel kell javítani és támadásra kész állapotba kell hozni".[138] A hadvezetőség a parlamenti vita után még több rekviráló csapatot helyezett el az ország területén, mivel a Monarchia ellátása és a fronthadseregek igényeinek kielégítése elsősorban Magyarország feladata volt.[139]

A rekvirálások azon túlmenőleg, hogy — mint látni fogjuk — a forradalmi válság újbóli elmélyülésének teremtették meg a feltételeit, nem hozták meg a kívánt eredményt. Windischgraetz közellátási miniszter április 26-án jelentette a királynak, hogy a tervezett offenzíva számára a kívánt élelmiszer-mennyiséget nem tudja biztosítani, mert az elrekvirált

[136] Így pl. az Isonzo-hadsereg az ún. tengerparti részen és Laibach környékén rekvirált, a 10. és 11. hadsereg Tirolban.

[137] MMJK 434.

[138] A rekvirálásokkal kapcsolatos vitát Az Est c. lap 1918. április 25-i számában leközölte. Szurmay válaszában a KM 13 619. sz. utasítására hivatkozott, amely „a közélelmezés megjavítására" rendelte el a rekvirálásokat.

[139] A magyarországi rekvirálásokat főleg a 40. honvéd gyaloghadosztály egységei végezték, ill. a rekvirálások irányításában a legtöbb más alakulatbeli egység is az említett hadosztályparancsnokságnak volt alárendelve. Vö. KAW AOK Op. Abt. 594. cs. HM 1052. sz./Eln. 1.—1918. május 27. és uo. HM 9021. sz./Eln. 1.a—1918. június 8.

élelmiszert az éhező polgári lakosság számára kell kiosztani.[140] A hadvezetőség nyomására azonban mégis 1300 vagon gabonát szállíttatott el a délnyugati frontra,[141] amelynek következményeként előbb a póttestalakulatoknál, majd a hátországi polgári lakosság körében májusban újabb éhínség tört ki.

Az offenzíva előkészítését és egyben a forradalmi erők gyengítését célzó fent említett intézkedések mellett a hadvezetőség rendkívüli erőfeszítéseket tett a forradalmi eszmék „ideológiai megsemmisítésére" s e célból létrehozta az „Ellenséges Propagandaelhárító Szervezetet", a Feindspropagandaabwehrstelle-t.[142]

Mielőtt azonban a szervezet felállítására sor került volna, a hadvezetőség a hadseregparancsnokok véleményét kérte ki. A hadseregparancsnokokhoz intézett leirat elmondta, hogy az állam és társadalmi rendszer ellen irányuló propaganda legveszélyesebbje az ún. „szocialista forradalmi propaganda", amelyet „sötét elemek a császár- és királyhű, dicső és hírnévben megöregedett hadseregünkben" folytatnak.[143] Éppen ezért szükséges egy olyan szervezet létrehozása, amely a „bolsevik és azzal egyidőben jelentkező nacionalista propaganda" ellen a katonákat felvértezi, illetve az említett propagandák hatását megszünteti. A parancsnokok nemcsak helyeselték, de követelték egy ilyen szervezet felállítását.[144]

[140] *L. Windischgraetz:* Von roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das KuK System. Berlin und Wien 1920. 206.

[141] Uo. 221.

[142] A hadseregben folyó ellenforradalmi propaganda intézményes megszervezését a hadseregparancsnokok már régóta követelték, bár a „felvilágosító propaganda" a Monarchia hadseregében eddig sem volt ismeretlen. A háború folyamán különböző előadásokat tartottak a katonák körében az ellenséges propaganda hatásának leküzdése céljából. Ennek a munkának az irányítása az AOK sajtófőhadiszállásának (Kriegspressequartier) irányítása alatt állt, eredményei azonban siralmasak voltak. Mint említettük, a hadvezetőség 1918. február 13-án hetenként megjelenő lapot alapított (Wochenbericht), amelynek cikkeit a tisztek különféle foglalkozásokon magyarázták meg a legénységnek. A foglalkozásokkal kapcsolatosan kiadott parancs különösen nagy súlyt helyezett a tábori lelkészek „lélekmentő" munkájára. Ugyanakkor kötelezte valamennyi alakulat parancsnokságát a katonák hangulatáról összeállított statisztikai adatok és a propagandatevékenység sikerét vagy sikertelenségét összesítő jelentések kéthetenként történő beküldésére. L. KAW AOK Op. Abt. Op. Nr. 140 286—1918. február 23.

[143] KAW FASt 5994. cs. AOK Op. Abt. Op. Geh. Nr. 1219—1918.

[144] Az AOK elképzeléseit legjobban Conrad tábornagy támogatta, aki a délnyugati offenzíva tervén dolgozott és az offenzíva sikerét nagymértékben az ellenséges propaganda felszámolásától tette függővé. L. KAW AOK Op. Abt. Op. Nr. 140 779—1918. és uo. HG von Conrad Qu. Abt. Na. Nr. 400 (a.) 81—1918.

A hadvezetőség ezek alapján 1918. március 20-án a hadsereg-főparancsnokság, a hadügyminisztérium és mindkét honvédelmi minisztérium képviselőit megbeszélésre hívta össze Bécsbe, amelyen br. Egon von Waldstätten alezredes bejelentette, hogy a hadvezetőség parancsa alapján a bécsi „Stift" kaszárnyában felállítják az említett elhárító szervezetet, feladatául a „bolsevik és a nacionalista eszmék" hatásának leküzdését tűzik ki. A szervezet 10—14 napos kurzusokon fogja kiképezni az elhárító propaganda agitátorait, akiknek működési területe a hátországi és frontalakulatok, működési tevékenysége pedig az ún. „hazafias oktatás" (Vaterländischer Unterricht) lesz.[145]

Az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet központja a megbeszélés után megalakult és április elejétől megkezdte tevékenységét, egyelőre abból a 20 000 koronából, amelyet a hadsereg-főparancsnokság azonnal folyósított. A központ csakhamar kidolgozta az „ellenpropaganda irányelveit", amelyek egyben a központi lap szerkesztési elveit is meghatározták. Ezeknek az irányelveknek az ismerete azért fontos, mert képet tudunk alkotni belőlük, milyen érveket próbáltak szembeállítani a „bolsevik és nacionalista eszmékkel". Az irányelvek kimondták, hogy a szervezet célja „felvilágosítást és védelmet adni a romboló eszmék ellen, erősíteni a hitet s a haza és a király (a dinasztia) szeretetét".[146]

A propagandának tartalmaznia kell „az államnak és a Monarchiának általános alapelveit, lényegét és feladatát, az állampolgárok jogait és köte-

[145] A megbeszélésen az alábbiak vettek részt: br. Waldstätten alezredes (AOK Op. Abt.), Wajmeka alezredes (KM), Schiebel alezredes (osztrák HM), Schwartz százados (magyar HM), Reich alezredes (AOK KPQu), Zoglauer alezredes (KM), Bechert alezredes (AOK Op. Abt.). Az ülésről készített feljegyzés szerint Wajmeka alezredes kijelentette, hogy „. . .az egész akció a bolsevizmus ellen irányul." Schiebel követelte, hogy a kurzusokra a csendőrség és a rendőrség is küldjön hallgatókat. Reich alezredes szerint „a politikát száműzni kell a hadseregből, meg kell találni a helyes hangot a nemzetiségekhez". Schwartz százados közölte, hogy Magyarország saját szervezetét fogja felállítani. Waldstätten és Beckert a továbbiakban bejelentették, hogy megindítják a szervezet hivatalos lapját, a Heimat-ot, amelynek magyar kiadása az „Üzenet", szláv nyelvű kiadása pedig a Družba címet viseli. A szervezetet gazdaságilag az AOK KPQu-hoz, tartalmilag pedig az AOK Op. Abt.-hoz kapcsolták. L. KAW FASt Nr. 105. Res. közli az AOK Qu. Abt. Nr. 39 950. parancsát.

[146] A központ a következő személyekből állt: parancsnok: Egon Freiherr von Waldstätten alezredes, parancsnokhelyettes: Dusan Petrović alezredes. Beosztottak Prof. Ernst Keil százados, Dr. Roderich Gross százados, Dr. Gerhardt Bruck százados, mint csoportvezető (az említett három személyből egy a polgári életben egyetemi tanár volt). Rajtuk kívül az egyes hadseregekből és Mil.kmdókból egy-egy delegált tiszt, kettő altiszt, kettő ordenance és négy női alkalmazott.

lességeit, az uralkodóház történelmi jogait és szerepét, a népek szövetségének, önkormányzatának, vagyonközösségének eszméjét, a magánvagyon tiszteletét, a nagyhatalmi állás előnyeit, a hadsereg szerepét, a militarizmus értelmét, az ipar, földművelés, kereskedelem jelenlegi háború okozta helyzetét, (pénzelértéktelenedés okait), az ipari munkás és földművelő kötelességeit, ... az áttekinthető hadihelyzetet, a háború eredményeit, hadicélokat, szövetségeseink erejét, az amerikai »segítséget«, az ellenséges országok rossz hangulatát, a békéhez vezető út lehetőségeit ... az állam gondoskodását harcosairól (rokkantak, árvák, özvegyek számára alapított ösztöndíjak, állásközvetítés, új pályák, otthonok, jogi tanácsadás és jogvédelem) ... valláserkölcsi nevelést, de nem felekezeti, hanem általában jóságos, kedves és megnyerő formában."[147]

Az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet mielőtt szervezetei kiépültek volna, a fent vázolt irányelvek alapján számos brosúrát és útbaigazítást juttatott el a csapatokhoz és a hadvezetőséget újabb pénzösszegekért ostromolta.[148] Emellett tanácsokat adott a parancsnokoknak, hogyan gyűjtsék össze és semmisítsék meg a hadseregre nézve ártalmas újságokat,[149] javaslatot tett a hadvezetőségnek a katonák megbüntetésére,[150] élelmezésük feljavítására[151] és a legénységgel való „elmélyültebb foglalkozás módszereire",[152] majd meghirdette az első agitátorképző kurzust és idejét 1918. május 18-ára tűzte ki, 32 fő részvételével.[153]

A csapatparancsnokok egyelőre nem értették meg a „hazafias oktatás" fontosságát, sőt céltalannak találták, mivel a „legjobb meggyőző eszközt" még mindig a „vasfegyelem" és a szigorú büntetések gyakorlásában látták. Az alsóbb parancsnokok ezen meggyőződése még inkább megerősödött, mivel a „hazafias oktatást" a katonák a legnagyobb ellenszenvvel fogadták, különösen a póttestekhez bevonult hazatérők.[154]

A hadvezetőség a csapatparancsnokok jelentéseiben foglaltakkal nem értett egyet. A válság átmeneti enyhülésének idején ugyanis számos jel

[147] HIL 3623. cs. HM 177 327. sz./Eln. 1.a—1918.

[148] KAW FASt 5994. cs. Nr. 22. Res. 1918. április 7.

[149] KAW FASt 5994. cs. Nr. 25. Res. 1918. április 8.

[150] Az AOK a FASt javaslatai alapján az eddigi büntetések szigorú végrehajtását rendelte el. L. KAW AOK Pers. Nr. 18 500—1918. április 15.

[151] KAW AOK Qu. Abt. 96 797—1918. április 16. elrendeli a FASt javaslata alapján a konzervféleségek fokozott felhasználását.

[152] KAW FASt 5994. cs. Nr. 35. Res. 1918. április 9.

[153] KAW FASt 5994. cs. AOK Op. Nr. 141 752—1918. április 22.

[154] KAW FASt 5994. cs. Nr. 89. Pres. 1918. május 10. összefoglalja a parancsnoki jelentéseket.

arra mutatott, hogy a délnyugati arcvonalakon tervezett offenzíva előkészítésére és azok kapcsán a hadsereg forradalmi erőinek megsemmisítésére hozott intézkedések a forradalmi válság elmélyülésének feltételeit teremtették meg. Ebben a helyzetben a hadvezetőség rendkívül nagy súlyt helyezett arra, hogy a forradalmi erők elleni harc új formáit és módszereit vezessék be, illetve alkalmazzák, amelyek közül jelentőségét tekintve a legfontosabbnak az említett szervezet által végzett ellenpropaganda-tevékenység látszott. Emellett természetesen fenn kellett tartani a forradalmi erők elleni harc régi formáit és eszközeit is.

A forradalmi válság elmélyülésének feltételei számos olyan körülmény közrehatása folytán érlelődtek, amelyek szoros kapcsolatban voltak a hadvezetőség intézkedéseivel és rendszabályaival. Elsőnek a bevonult hazatérők háború- és Monarchia-ellenes agitációja eredményeként a póttestéknél kialakult újabb lázadások, illetve felkelések lehetőségét magában rejtő katonapolitikai helyzetet említjük meg. Kb. április első harmadától mind nagyobb számban vonultak be azok a hazatérők a póttestekhez, akik a vesztegzárállomásokról mint „politikailag megbízható" egyének négyheti szabadságra hazautaztak. A hazatérők, mint említettük, azzal a reménnyel léptek annak idején a haza földjére, hogy számukra a háború befejeződött. A vesztegzárállomások tortúrái és az a tény, hogy ismét be kell vonulniuk szabadságuk letelte után, rendkívül elkeserítette őket. Hazaérkezve, szeretteiket a háborús nyomorúság elesettjeiként látták viszont, ami elkeseredésüket fokozta. Amikor pedig a rekviráló különítmények az élelmiszert elvitték, az elkeseredés sok helyen a nyílt kitörésig fokozódott. A póttestek ismét rosszabbodó élelmiszerellátása pedig (a délnyugati arcvonal tervezett offenzívájának szükségessége miatt) a közeli lázadások vagy felkelések kirobbanásának veszélyét vetítette előre.

Április közepétől a póttestek kisebb-nagyobb zendüléseit jelentették, majd április 19-én a 314. honvéd gyalogezred, a 7. huszárezred, az 1. honvéd huszárezred póttestalakulatainál mintegy 150 ember zendülésben tört ki Nabresinán: golyószóróval lövöldözött, majd kirabolta a trénszállítmány élelmiszerkocsijait. A kivezényelt karhatalom és az 1. kerékpáros zászlóalj a zendülést leverte.[155] Április 22-én Nagybecskereken a 12. gyalogezred

[155] *K. Pichlik:* Vzpoury navratilců z reskeho zajetí na jaře 1918. Praha 1964. 16—17. Április 20-án a szegedi géppuskás tanfolyam legénysége összeverekedett a Kárász utca és a Széchenyi tér sarkán, majd szembeszállt a kivezényelt karhatalommal. Az összetűzést nem tekintjük lázadásnak, mivel semmiféle célkitűzése nem volt és ad hoc-szerűen adódott. L. HIL 3230. cs. Szegedi katonai rendőrség iratai 1489/1918. április 23. sz.

majdnem teljesen hazatérőkből álló menetalakulatai robbantottak ki lázadást, amelyet azonban a karhatalmi alakulatok gyorsan megfékeztek.[156] A lázadás alkalmából a gyalogezred emberei a Monarchiát „abcugolták" és „a bolsevik forradalmat éltették", majd kijelentették: nem hajlandók a délnyugati frontra menni. A lázadások megfékezése után közelebbről nem említett súlyos büntetéseket alkalmaztak.

A póttestek „politikai megbízhatatlanságának" kétségbevonhatatlan jeleit az április 22—24-i lublini események is mutatták: a jelzett időben a város lakossága éhségtüntetéseket rendezett, amelyek végül is „szocialista és nacionalista" tüntetésekké alakultak át. A lublini katonai kormányzó, Liposčak tábornok a tüntetések megfékezésére a 12. hegyi lövészezred pótzászlóaljait vezényelte ki. A kivezényelt alakulatok legénysége azonban nem volt hajlandó a tüntető tömegekre lőni. A karhatalmi alakulatok végül is mind a lakosságot, mind a lázadó pótzászlóaljat megfékezték.[157]

A póttesteknél uralkodó állapotok a hadvezetőséget arra késztették, hogy a megbízhatatlan legénységű menetalakulatokat minél hamarabb a délnyugati frontra távolítsa el. A menetalakulatok frontra vezénylését az is sürgette, hogy 1918 április második felétől a póttestalakulatokhoz be nem vonult hazatérők részben a már kialakult dezertőr központokhoz csatlakoztak és a fegyveresen ellenálló dezertőrök táborát növelték, részben pedig a hátországban, nagyvárosokban, erdőkben, falvakban bújtak el és a póttestalakulatokra állandó vonzást gyakoroltak, nem beszélve arról, hogy a polgári lakosság körében kifejtett forradalmi jellegű agitációikkal közvetve a póttestalakulatok legénységét is elérték. A hadvezetőséghez befutott jelentések szerint eddig számon nem tartott dezertőr központok is létrejöttek és a katonai hatóságok újabb és újabb „felkutató, kifüstölő akciók" megszervezésére kényszerültek. Így pl. 1918. április végéig Halicsban 36 491, Budapesten 20 000, Przemyślben 20 000, Krakkóban 9000 szökevény hazatérőt fogtak el, akik szabadságuk letelte után nem vonultak be és lázító agitációt folytattak.[158]

[156] KAW MK/SM 64—50/9. KM 5. Abt. Mil.kmdo Temesvár, Präs. Nr. 4276/II. 1918. L. még *Pichlik* i. m. 28. o. Pichlik közli, hogy a menetalakulatok 57%-a magyar, 30%-a szlovák, a többi egyéb nemzetiségű volt.

[157] KAW MK/SM 65—1/11—1918., gr. Stanislaw Loch ny. dandártábornok, Liposčak tábornok egykori segédtisztje 1966. október 18-án szerzőnek Lublinban tett szóbeli közlése szerint a tüntetést, amelyet főként a városban élő munkásság szervezett, a rendőrség és máshonnan odavezényelt karhatalmi alakulatok fékezték meg. A pótzászlóaljak legénysége ellen fegyelmező eljárásokat (Disziplinarverfahrung) alkalmaztak, majd a délnyugati frontra vezényelték őket. L. még *Pichlik* i. m. 20.

[158] Az adatokat közli *Pichlik* i. m. 30.

A menetalakulatok frontra vezénylése azonban a délnyugati arcvonalbeli alakulatok politikai megbízhatóságára is rendkívüli mértékben kihatott. A frontparancsnokok előbb tiltakoztak a „megbízhatatlan, kétes elemek" frontra küldése ellen, majd követelték a hadvezetőségtől, hogy még a hátországban kényszerítsék a menetalakulatokat vasfegyelemre, illetve a kéteseket, aggályosokat már eleve büntető alakulatokba beosztva küldjék ki.[159] Bár Arz vezérkari főnök a király jelenlétében József főherceg vezérezredes és Boroević tábornagy előtt erre ígéretet is tett, a menetalakulatok emberanyaga továbbra is változatlan maradt: a frontra került hazatérők „mindig és mindenütt romboló eszmékkel fertőzték a frontcsapatokat".[160]

A menetalakulatokba besorolt hazatérők forradalmi agitációja a délnyugati fronton azért volt rendkívül veszélyes, mert az ottani alakulatok forradalmi erjedése az egykori keleti arcvonal csapatainak márciusi, április eleji kiérkezése után megkezdődött és teljes erővel folyt. A délnyugati arcvonal alakulatai, amelyeket a hátországtól több száz kilométeres távolság választott el, e távolság ellenére 1918 február—márciusára a forradalmi erjedés előtti állapotban voltak. A keleti arcvonal csapatainak megjelenése politikai fejlődésüket előrelendítette, mert jóllehet szabadságolt katonák, otthonról kapott levelek, a baloldali sajtó stb. révén a hátországi és hadseregben lezajlott forradalmi mozgalmakról eddig is tudomást szereztek, a *tétlen elkeseredés* állapotából a keleti arcvonalról jött katonák tömegeinek a bolsevikoktól átvett agitációs módszereivel közvetített forradalmi eszméket tükröző jelszavai mozdították ki és juttatták el őket fokozatosan a forradalmi erjedésbe.

Ennek a folyamatnak voltak bizonyítékai azok a jelentések, amelyek arról szóltak, hogy a különböző arcvonalszakaszokon katonákat fogtak el, akik a szovjet kormánynak a német proletariátushoz intézett felhívásait osztogatták, továbbá azok a hírek, hogy a legénység egy része a forradalmi eszmék hatása alatt „a fegyelmezetlenség, megbízhatatlanság, a fennálló állam- és társadalom elleni veszélyesség" eseteit mutatta.[161]

A frontra vezényelt hazatérők agitációja nyomán a délnyugati arcvonal katonaságának forradalmi erjedése meggyorsult. A legénységbe beépült bizalmi emberek jelentették, hogy „a katonák a forradalom kirobbantásáról beszélnek", „a frontot el akarják hagyni, hazamenni és otthon forra-

[159] Vö. *József főherceg* i. m. VI. köt. 281.

[160] KAW FASt 5994. cs. Nr. 80. Res. közli az AOK Op. Nr. 10 509/1918. április 22-i helyzetjelentését.

[161] HIL M. kir. 38. ho. iratai 594. cs. Na. Nr. 75—1918. április 14.

dalmat csinálni". A délnyugati frontról a hátországba menő levelek sztrájkra, dezertálásra és forradalomra szólítanak fel, sőt a legénység körében „Éljen Lenin, Trockij, Adler!" jelszóval ismeretlen rendeltetésű pénzgyűjtés is folyik.[162]

A forradalmi erjedés növekedéséhez hozzájárult, hogy a hadvezetőség a frontcsapatok ellátásán részben a rekvirálások nem kielégítő eredményei, részben a stagnáló-visszaeső termelés miatt lényegesen javítani nem tudott. Mivel azonban az offenzívát kiéheztetett és felszerelésében rendkívül hiányos csapatokkal megindítani nem lehetett, a hadvezetőség az áprilisi zendülések és lázadások tapasztalatai ellenére a hónap végén ismét a hátországi csapatok megrövidítésének eszközéhez nyúlt, s az így felszabadult készleteket a frontra szállította. Ezáltal a hátországi csapatoknál a helyzetet a végletekig kiélezte. A belső feszültség kirobbanásának elhárítása céljából a Monarchia vezetői Németországtól kértek gazdasági segítséget. A Németországgal folytatott tárgyalások eredménye a május 12-én Spaaban aláírt egyezmény lett, amely a megígért német segítség ellenében a Monarchiát gazdaságilag-politikailag az eddigieknél is szorosabban Németországhoz láncolta, anélkül, hogy a belső helyzetben bármit is javított volna.[163]

A spaai szerződést még alá sem írták, amikor a B. Leipában[164] elhelyezett 18. gyalogezred póttestalakulatainak május 11-i lázadását jelentették. Ez a lázadás, amely éhséglázadásnak indult, majd politikai jellegűvé vált, megindította a hátországi alakulatok májusi—júniusi lázadásainak és felkeléseinek sorozatát.

★

1918 áprilisa közbülső állomás volt a hadsereg válságának kiéleződése és általánossá válása között; jelentősége abban állt, hogy a hátországi csapatoknál előkészítette a májusi—júniusi lázadásokat és felkeléseket (miközben a hadvezetőségnek a forradalmi erők megsemmisítésére irányuló intézkedéseit kudarcba fullasztotta) és megindította a délnyugati arcvonal csapatainak forradalmi erjedését.

[162] KAW FASt 5994. cs. Nr. 80. Res. 1918. április 22. A pénzgyűjtésre vonatkozóan egyéb adataink nincsenek. Feltételezhető, hogy egy olyan spontán kezdeményezésről volt szó, amelyet egyesek jószándékkal indítottak el, de az is lehetséges, hogy lelkiismeretlen elemek csinálták.

[163] Vö. *Arz* i. m. 252—254. A spaai gazdasági szerződés többek között kimondta, hogy 10 000 vagon élelmiszer átengedése fejében a Monarchia kivonul a jekatyerinoszlávi kormányzóságból, átengedi a felemelt állatbeszolgáltatás egészét Ukrajnában s lemond az összes ukrán tojásról Németország javára stb.

[164] Kisváros Észak-Csehországban.

A HADSEREG FORRADALMI VÁLSÁGÁNAK ELMÉLYÜLÉSE (1918. MÁJUS—JÚNIUS)

Katonai lázadások és felkelések

A hadsereg válságának elmélyülése a hátországban elhelyezett póttestalakulatok sorozatos lázadásaival kezdődött és megindította a hátországi alakulatok általános bomlási folyamatát.

Május 11-én a Böhmische Leipában elhelyezett 18. gyalogezred 13. századában (többsége cseh és délszláv) éhséglázadás tört ki. A gyalogezred élelmiszer-ellátása 1918 áprilisától állandóan romlott és az említett napon rothadt káposztából főzött ebédet osztottak a legénységnek. A században levő „hazatérők" az ebéd elfogyasztását megtagadták és a többieket is erre buzdították. A század forradalmi jelszavakat kiabálva a többi századot is lázadásra szólította fel. A felszólításnak azonban eredménye nem lett, a kivezényelt karhatalom a lázadókat elszigetelte és lefegyverezte. A lázadást vezető 9 hazatérőt hadbíróság elé állították és közelebbről meg nem nevezett büntetéssel sújtották, a legénységet pedig szabadságmegvonással büntették meg.[165]

Május 12-én Rimaszombatban az ott tartózkodó 80. gyalogezred pótzászlóalja lázadt fel. A pótzászlóalj 1918 április elejétől egészségügyi karantén alá volt helyezve, állítólag kiütéses tífusz veszélye miatt. A legénységi barakkokban elkeseredett hangú beszéd tárgya volt, hogy a tífuszveszély jogcímén nem engedik őket haza szabadságra. A szabadságzárlat különösen felháborította a legénységet, mivel valamennyien hazatérők voltak. Április végén Dutkievics Károly közlegény a barakkok felgyújtásával fenyegetőzött, amennyiben a szabadságzárlatot meghosszabbítják. A május 11-én bevezetett élelmiszer-korlátozások és a 10 napi dohányadag ki nem osztása fokozta az elkeseredést. Május 12-én a legénység számos tagja megtagadta a tiszteknek járó tiszteletadást. Amikor pedig Rosenthall hadnagy felolvasta a parancsot a zárlat meghosszabbításáról, a legénységből kitört a felháborodás és a barakkokba visszatérve „bolseviki jelszavakat kiabálva" fellázadt. A lázadók bajtársaik között az Oroszországból magukkal hozott eszméket terjesztették. A lázadás nyomán az I. sz. barakk legénysége a városba akart kitörni, miközben a táborral szemközt lakó gyáros házának ablakait kőzáporral bezúzta. Este 9 óra után Weglarz Severin

[165] KAW MK/SM 2802/38—1918. KM 5. Abt. 5752/1—1918. május 28. L. még *Pichlik* i. m. 17.

tiszthelyettes 50 főt a barakkba visszakergetett, Kozák Mihály tiszthelyettes pedig jelentette, hogy a III. sz. barakk „Kenyeret!" jelszóval lázong. Schöpflin ezredes, táborparancsnok erre kiadta a parancsot Tverdy századosnak a géppuskás szakasz riadóztatására és a lőszerraktár fokozott őrzésére. A lázadó legénység csakhamar felgyújtotta az I. II. és III. sz. barakkot. A sötétben nagy lövöldözés támadt, a parancsnok Bakostörékből és Jánosiból kért segítséget és telefonon jelentést tett a losonci, majd a kassai katonai parancsnokságnak. Közben az egész tábor lángolni kezdett, majd az erős szél miatt a II., IV., V., IX. és végül az I. számú barakk teljesen leégett. A legénység ezután a városba nyomult, s mire a karhatalmi erősítés megérkezett, szétszéledt. A lázadók nagy részét csak napok múlva sikerült összeszedni, de a katonai hatóságok csupán három egyént tudtak statáriális úton elítéltetni, mert a legénység körében oly erős volt a szolidaritás, hogy társaikat nem adták ki.[166]

A lázadó legénység nagy része kárpátukrán nemzetiségű volt s megmozdulásában az éhség mellett a háborúellenesség és a hazatérés vágya játszott döntő szerepet. A lázadás időpontja orosz naptár szerint május 1-ének előestéje volt. A lázadással kapcsolatosan kiküldött vizsgáló bizottság jelentésében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a lázadás értelmi szerzői hazatérők voltak, „akik a hosszú hadifogság és a viharos forradalmi orosz viszonyok közötti hosszabb tartózkodás következtében elidegenedtek a katonai fegyelemtől és erkölcstől".[167]

A lázadás felszámolása után Rimaszombatban a 25. gyalogezred vette át a helyőrségi szolgálatot, míg a 80. gyalogezred vétkes alakulatait azonnal a frontra irányították.

Ugyanaznap, tehát május 12-én a szlovénekből álló 17. gyalogezred pótzászlóalja is fellázadt Judenburgban (Ausztria). A lázadás altisztek vezetésével május 13-ára bontakozott ki. Közvetlen kirobbantó oka az éhség és a rossz bánásmód miatti elkeseredés, valamint a háborúellenesség volt. A lázadók „Fiúk, kifelé! Ma hazamegyünk!", „Aki szlovén, az velünk tart!" „Fel bolsevikok!", „Éljen a kenyér!", „Le a háborúval!", „Legyen vége a háborúnak!" jelszavakkal kitörtek a laktanyából, kirabolták az üzleteket, a tisztek ellenállását leverték, az állomást, postát elfoglalták

[166] HIL HM 1918.—15.a—11 384/18/49., MMTVD V. köt. 198—200., KAW MK/SM 28—2/3—1918., uo. Mil.kmdo Kassa, Präs. 3208/R. II.—1918. május 17., *Pichlik* i. m. 37.

[167] MMTVD V. köt. 198.

és május 13-ának éjszakájára csaknem az egész várost hatalmukba kerítették.[168]

A lázadás hírére Judenburgtól északkeletre fekvő Leobenben, az osztriai vasipar egyik központjában a munkásság politikai sztrájkba lépett, szolidaritást vállalva a szlovén katonák akciójával.

A Judenburgba vezényelt karhatalmi egységek a várost május 14-én megtámadták és a lázadókat szétszórták. Egy részük a környező hegyekbe menekült és még napokig ellenállt. A városban kihirdették az ostromállapotot, és a polgári lakosságból számos szimpatizáló egyént letartóztattak. A szétvert és a környéken szétszóródott lázadókat karhatalmi osztagok fogdosták össze. Az azonnal felállított haditörvényszék május 14-én 8 katonát halálra ítélt és kivégeztetett, majd az azt követő napokban még 51 személyt állítottak rögtönítélő bíróság elé.[169]

Május 15-én a Judenburgtól mintegy 30 km-re fekvő Murauban a 7. vadászezred pótalakulatainál tört ki lázadás. A lázadók, többségükben hazatérők, „a fennálló kenyérínséget saját céljaikra kihasználva"[170] támadást intéztek a lőszerraktár ellen, majd felgyújtották. A Judenburgból átvezényelt 37. gyalogezred karhatalmi osztagai végül is megfékezték őket, bár az ellenük való harcot megnehezítette a lőszerraktár pusztulása.[171]

A lázadás leverése után számos katonát statáriális eljárás alá vontak és felakasztattak. A rögtönítélő bíróság előtt a vádlottak elmondták, hogy haza akartak menni; jelszavaik: „Véreinkért harcolunk! Fel Ljubljanába! Éljen az internacionalizmus! Éljen Jugoszlávia!"[172] a szociális és nemzeti felszabadulás követelését fejezték ki.[173]

Május 20-án a Lublinban elhelyezett 58. gyalogezred pótzászlóaljának mintegy 200 hazatérője kiszabadított a helyőrségi börtönből egy Kocha-

[168] „Chlapci, ven, dnes jdeme demů! Kdo je Slovinec, jde a námi! Vzhůru bolševici! At žije chléb! Pryč s válkou! Vzhůru bolševici! Nyni musi valka skincit! At nam daji vic jist a skonci válku!" Idézi: *Pichlik* i. m. 60., KAW MK/SM 28—2/32—1918-ban: Asskmdo GM v. Kosel, Bericht über Vorfälle in Judenburg V. 18. 5. 1918., KAW 64—26—/4—4 KM 5. Abt.—1918. Mil.kmdo Graz, Präs. Nr. 13389/C. L., *Pichlik* i. m. 60—62.

[169] KAW KM Präs. b. 53—8/4—1918. KM 5. Abt. Nr. 5535/res.—1918. május 24.

[170] HIL HM 3583. cs. HM 12380. sz./Eln. 1.—1918. május 26.

[171] KAW KM 5. Abt. 64—26/4—4—1918-ban: Ers. komp. Exh. Nr. 212—1918. május 16.

[172] „Bojujeme za vlastni krev! Vzhůru na Lublan! At žije Internacionala! At žije Jugoslavije!" L. *Pichlik* i. m. 64.

[173] KAW KM 5. Abt. 64—26/4—4—1918-ban: FJ Baon 7., Ers. komp. Exh. Nr. 212—1918. május 16., *Pichlik* i. m. 60—64.

nowszki nevezetű közlegényt. Az akció tervezőjének felderítésére alakult bizottság eredménytelen nyomozását Blümel alezredes, ezredparancsnok tudomásul vette és a további nyomozás megszüntetését rendelte el, mert másnap Liposčak tábornok, katonai kormányzó szemlét tartott az ezred fölött. Liposčak május 21-i szemléjén a 2. pótszázad embereinek nevében Baraniczki közlegény a tábornok szemébe vágta, hogy elegük van a háborúból és nem harcolnak tovább. Liposčak a „renitens közlegényt" börtönbe záratta, mire a szemle után 60 társa fegyvert ragadott, kiszabadította, és az ún. 38. sz. barakkba elsáncolta magát. Az eseményekről tudomást szerezve, Liposčak tábornok időhúzás céljából tárgyalásba bocsátkozott a lázadókkal s közben riadóztatta a 106. népfelkelő hadosztály rohamszázlóalját. A rohamszázlóalj a barakkot körülfogta és a lázadókat megadásra kényszerítette. A kellően meg nem szervezett lázadásnak ezzel vége is lett, a katonai kormányzóság haditörvényszéke több katonát börtönbüntetésre, a pótszázlóalj legénységét pedig szabadságmegvonásra ítélte.[174]

Ugyanezen a napon a Monarchia hadseregének egyik legnagyobb és legszervezettebb lázadása robbant ki Pécsett, amely csakhamar elérte a felkelés méreteit. A 6. újvidéki gyalogezred Pécsre helyezett pótszázlóaljának mintegy 2000, „bolseviki tanokkal szaturált", többségében szerb nemzetiségű embere hatalmába kerítette a Frigyes laktanyát, majd támadást intézett a Fejérvári honvédkaszárnya, a fém- és faipari iskola, a „Fehérfarkas vendéglő", a belvárosi és a „budai" külvárosi pályaudvar ellen, s azokat elfoglalva, a Rákóczi úton át benyomult a város belsejébe. A lázadás közvetlen kirobbantó oka a háború- és Monarchia-ellenes gyűlölet, a békevágy és a szociális nyomorúságból fakadó elkeseredés volt. A lázadás felkeléssé való átnövése idején a helyőrségi parancsnokság a pécsi 19. gyalog- és a 8. honvéd huszárezredet, majd a Siklósról felvezényelt kassai 9. honvéd gyalogezredet vetette be ellenük. Elkeseredett harcok után a felkelők kiszorultak a „budai" régi temetőbe és kb. 1300 fő az ellenük vezényelt erők kezébe jutott. A felkelés vezetői a kezdeményezés visszaszerzését a pécsi bányászok fegyveres akciójától remélték, akiket Berta György bányász, szabadságon levő tizedes időközben felfegyverzett és támadásba lendített. A bányászok támadása azonban beleütközött a kassai 9. gyalogezred alakulataiba, amelyek csakhamar szétszórták őket. A bányászok Pécs-Bányatelepre menekültek, a harcot beszüntették és fegyvereiket elrejtették.

[174] KAW KM 5. Abt. 64—26/22—1918-ban: Ers. Baon des IR 58. Res. Nr. 1963/Adjn.—1918. május 26. *Pichlik* i. m. 39.

Az ellenséges túlerő nyomása alatt a felkelők ellenállása véres utcai harcok után összeomlott; egy csoportjuk a bányavidékre menekült, hogy a bányászokat ismét csatlakozásra bírja, más szétszórt kisebb egységeik pedig Németboly és Mohács felé kerestek menedéket. Ezeket a Pécsről kiküldött különítmények semmisítették meg. A honvédelmi minisztérium május 21-én és 22-én újabb katonai alakulatokat és 300 csendőrt vezényelt a városba. A felkelés még alig ért véget, amikor már 5, majd újabb 3, összesen 8 katonai bizottság tárgyalta az elfogott felkelők ügyeit. A bizottságok csakhamar 12 személyt halálra ítéltek, majd kivégeztettek (május 24-én még a lázadók őrzésére kirendelt egyik őrt is agyonverték). A felkelők hozzátartozóit Pécsről kitoloncolták, szálláshelyeiken házkutatást tartottak. A „rend" május 25-ére Pécsett helyreállott.[175]

A „tisztogató akciók" Pécs környékén továbbfolytak. A felkelők maradványai kicsúsztak a megtorló erők kezéből és a Bácskában, valamint a Szerémségben feltehetőleg a zöldkáderhez csatlakoztak. A helybeli lakosság főleg Szenttamás környékén sokat elbújtatott közülük. Május 29-ig 1193 db puskát szedtek össze, de kb. 1200 db hiányzó kézifegyvert nem találtak meg.[176]

A katonai bizottságok 165 személyt rögtönítélő eljárással vontak felelősségre. Ebből 15 személyt halálra, 36 húsz évnél idősebb lázadót 10 évnél nagyobb fegyházbüntetésre, míg a többit 3—7 évi börtönre ítélték. Ezeken kívül „rendes eljárással" 100 személyt 60 napi szigorított fogsággal sújtottak, 78 fő ügyét átadták a polgári bíróságnak, 11 személy ügye pedig további eljárásra a legfőbb katonai ügyészség elé került.[177] A felkelésben részt vevő többi személyt a délnyugati front 6. hadseregének büntető alakulataiba osztották be.

Május 20-án a lengyelországi Kielce városában elhelyezett 56. gyalogezred pótzászlóaljának többségében lengyel nemzetiségű legénysége 13 bebörtönzött hazatérőt kiszabadított. Az ezredparancsnokság karhatalmi egységeket vezényelt ki a legénység megfékezésére, mire az fellázadt. A spontán lázadást csakhamar leverték és annak 3 szervezőjét kivégezték.[178]

A kielcei eseményekkel egyidőben a Reichenbergben (Csehország, leitmeritzi kerületi katonai parancsnokság) elhelyezett 44. gyalogezred

[175] MMTVD V. köt. 202—205., KAW MK/SM 28—2/38, 40, 49—1918-ban: Lageberichte v. 25—31. 5—1918. (KM 5. Abt. Nr. 5692).

[176] KAW Uo. Lageberichte von 1.6—1918.

[177] *Pichlik* i. m. 74.

[178] *Pichlik* i. m. 42. közli a KAW MK/SM 28—2/46—1918-ban a Mil.kmdo Krakau, Präs. Nr. 4157/Acs. 2. 29. 5. 1918. jelentését.

pótzászlóaljainak egykori hazatérői a gyakorlótérre való kivonulást előbb megtagadták, majd a rend ideiglenes helyreállítása után a gyakorlótéren lövöldözésbe kezdtek és a „bolsevik forradalmat éltették". A lázadás vezetői felszólították társaikat: szökjenek haza és számoljanak le a „huncfut gazemberekkel", akik „a mi igazi ellenségeink", s „kérdezzük meg tőlük, hogy hová teszik azt a rengeteg gabnátt, amit szegény szüleinktől elrekvirálnak . . . hogy mijért harcoltunk és vérzünk már négy év óttal és mijért nem akarják még sem a szabad választójogot, a kenyeret és békét megadni mert nékünk már csak is ez köll nem pedig a háború." A lázadók között kézzel írott röplapokat osztogattak: „Már nincs kösztünk oly ember aki tudatába ne volna hogy Mijért folytatják a háborút. Azért ugyebár hogy minket szegény osztájt elpusztítsanak. És az urak az igazi ellenségeink továb szívják a megmaradó emberiség vérit. Ez ideig csak a golyó volt az a gyilkos szerszám. Most legújabban pótlásul az éhséget adták. Tehát eszt továb ne tűrjük Ragadjuk meg fegyvérünket és menjünk haza. Leszámolunk azokal akik ily alacsonak tartották a mi életunket. Ne hagyjuk továb. A fronton levő testvéreinket az urakér elvérezni. Menjünk mindnyájan haza Leszámolni a bűnösökel. Éljen a béke és az egyenlőség Mindörökké Ámen".

A lázadás során több száz ember megszökött és elrejtőzött a környéken. A lázadók Somogy megyei magyarok és Prága környéki csehek voltak. A leitmeritzi kerületi katonai parancsnokság a lázadókat végül is megfékezte és statáriális eljárás alá vonta. A büntetések száma és nagysága ismeretlen.

A lázadásban olyan alakulat vett részt, amely legénységének egy része februárban véresen leverte a krakkói munkásfelkelést.[179]

Május 21-én az észak-csehországi Rumburgban a 21. pilseni lövészezred pótzászlóaljának orosz hadifogságból visszatért legénysége tört ki lázadásban, amelyhez a pótzászlóalj többi embere is csatlakozott. A lázadást megelőzte a rumburgi és környéki lakosság tömegtüntetése majd éhséglázadása, amelynek letörésére az említett lövészezred alakulatait vezényelték ki. A katonaság egy része a polgári lakossággal szolidaritást vállalt, s nem volt hajlandó lőni. A kivezényelt karhatalom előbb a katonaságot, majd a lakosságot fékezte meg. Mintegy 10 nappal az említett események után a katonaság körében levő titkos szervezet — kapcsolatot tartva a polgári lakosság forradalmi erőivel — elhatározta, hogy lázadást robbant ki, a városban

[179] A reichenbergi lázadást l.: Csehszlovák Állami Levéltár (Prága) KuK IR. 44. Ersatz Baon Res. E. Nr. 274/4—1918. május 20., uo. KuK IR. 44. zu Res. E. Nr. 274/5—1918. május 21.

levő karhatalmi erőket lefegyverzi és dél felé vonul, hogy a csehországi alakulatok cseh nemzetiségű legénységét fellázítsa és a háború ellen mozgósítsa. A lázadást a „14 napon belül szabadság" jelszóval kellett megkezdeni. Május 20-án a lövészezred élelmezését korlátozták. A lázadás vezérkara erre éjszaka kiadta a jelszót és a lázadás reggelre kirobbant: május 21-én 6 órakor a helyőrségi kaszárnya udvarán a legénység a „bolsevik forradalmat éltetve" és „háborúellenes jelszavakat kiabálva" parancsnokait leütötte, majd megrohanta a lőszerraktárt és azt elfoglalta. A lázadókhoz ezután a lövészezred újoncai is csatlakoztak. A kb. 2000 főre megnövekedett lázadó katonaság megkezdte a délre való vonulást és elhagyta Rumburgot. Vezetőik azonban nem tudták, hogy mit csináljanak tovább, s a felfegyverzett lázadók konkrét, meghatározott cél nélkül követték őket. A leitmeritzi katonai parancsnokság eközben jelentette, hogy a már korábban fellázadt, B. Leipán elhelyezett 18. gyalogezrednél, valamint a dečini 59. gyalogezrednél is lázongani kezdett a legénység. A prágai és a leitmeritzi kerületi katonai parancsnokság nagy karhatalmi erőket mozgósított ellenük, amelyek a lázadókat körülfogták és heves ellenállás után lefegyverezték. A környéken szétszóródott lázadók csoportjait, amelyek Rumburg, Warnsdorf, B. Leipa, C. Kamenica s egyéb helységekbe bújtak el, hosszú küzdelem után tudták csak ártalmatlanná tenni.

A lázadás megfékezése után kiküldött katonai bizottságok ítéletei alapján több, mint 100 főt agyonlőttek, 560 katonát pedig bebörtönöztek. A méreteiben hatalmas lázadás résztvevői ellen még 1918 őszén is folytak a haditörvényszéki tárgyalások, amelyeken újólag kiderült, hogy a lázadást megszervező titkos szervezet irányítói „bolsevik eszméktől áthatott" hazatérők voltak, foglalkozásukra nézve pedig többnyire ipari munkások. Valamennyi vádlott egyértelműen vallotta a csehországi alakulatok antimilitarista, háborúellenes fellázításának szándékát, valamint Csehország dolgozói oly irányú befolyásolásának tervét, hogy Csehországot az imperialista háborúból kiszabadítsák.[180]

A rumburgi lázadással egyidőben a Trencsénben elhelyezett 15. honvéd pótzászlóalj lázadása, illetve lázadásnak minősíthető szervezett fellépése jelentett gondot a hadvezetőségnek.

[180] A rumburgi lázadásra vonatkozóan l.: KAW KM 5. Abt. 64—26/15—2—1918. KM 5. Abt. Nr. 6931—1918. május 21. Nr. 3347. Lagebericht v. 21.5.1918. Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministerium 4221. cs. XII. Armeekorps, Stellvertr. Gen. kmdo Abt. I/c./Abwehr/Nr. 31095 p.—1918. május 21. A lázadás részletes történetét és a bírósági ítéletet l.: *Pichlík* i. m. 84—88.

A mintegy 6000 főt számláló, 97%-ig szlovák nemzetiségű pótzászlóalj legénysége május 21-én savanyított répát és ököl nagyságú liptói túró gombócot kapott ebédre. A 2. század, amely hazatérőkből állt, az ebéd elfogyasztását megtagadta. A legénységbe beépített bizalmi ember jelentette, hogy a legénység ugyanakkor a fegyverraktár és töltények megszerzését vette tervbe.

A legénység lázongása aznap este folytatódott: a menetszerelvények ellenőrzésére felállított századból az egyik ember, Homola István kiugrott és puskacsővel fejbevágta Neumann Károly századparancsnokot, aki eszméletlenül összeesett. A pótzászlóalj parancsnoksága a rendet végül is nagy nehezen helyreállíttatta.

Május 23-án a pótzászlóalj Csákfalvára kihelyezett újoncszázada az ebédre kapott „paraj megevését megtagadta és lármázni kezdett". A rendcsináló tiszt az egyik embert pofon ütötte, mire lázadás támadt és az eset szemtanújaként jelenlevő polgári lakosság háborúellenes tüntetésbe kezdett. A tüntetéssel egyidőben az egyik hazatérő katona három pontból álló követelést adott át az őrség katonájának. Ebben a legénység követelte bebörtönzött bajtársai kiengedését, a lábbeli és ruházat feljavítását és az uradalmakba, mezőgazdasági munkára való kiküldésük megszüntetését.

Mielőtt azonban a lázadás kibontakozott volna, a legénységet a pozsonyi kerületi parancsnokságtól kivezényelt alakulatokkal megfékezték.[181] A vizsgálat megállapította, hogy a pótzászlóalj körében a szabadságon levő és a Kragujevácban elhelyezett 71. gyalogezredhez tartozó hazatérők „állam- és rendszerellenes agitációt folytattak",[182] amelynek sikerét előmozdította a legénységgel élénk kapcsolatban álló szlovák polgári lakosság háború- és Monarchia-ellenes gyűlölete is.

A Monarchia területén levő póttestalakulatok lázadásait más helyekről is jelentették. A trencséni eseményekkel szinte egyidőben a 95. gyalogezred pótzászlóalja M. Schönbergben (Morvaország) lázadt fel.

A pótzászlóalj legénysége ukrán hazatérőkből állott, akiket a galíciai Crtkovból büntetésből vezényeltek át, mivel az ottani lakossággal állandó kapcsolatot tartottak és háborúellenes megmozdulásukban részt vettek. A lázadás május 23-án kezdődött és 24-én reggelre bontakozott ki. Kirobbanásának közvetlen okát a rossz élelmezési viszonyokban, valamint a katonák „állam- és társadalomellenes" beállítottságában jelölték meg a

[181] MMTVD V. köt. 200—202.
[182] *Pichlik* i. m. 48—49.

jelentések. A rosszul szervezett katonai akciót a 128. gyalogezred karhatalmi osztagai azonnal letörték.[183]

Jelentőségében és méreteiben, valamint szervezettségében jóval nagyobb felkelés robbant ki május 23-án Radkersburgban (Ausztria), ahol a 97. gyalogezred olasz és szlovén nemzetiségű pótzászlóaljának első és második százada este 9 órakor — szigorú parancs ellenére — a kaszárnya és a szomszédos kolostor udvarán felsorakozott és „Hurrá!" kiáltásokkal éltette az oroszországi forradalmat, majd „Éljen a nemzetköziség!", „Éljen Jugoszlávia!", „Éljen a köztársaság!" és „Vesszen Ausztria!"[184] jelszavakkal támadást intézett a lőszerraktár ellen.

A lázadást megelőzően a legénységnél napok óta rendkívül feszült volt a helyzet. A bevezetett élelmiszer-korlátozások és a frontra indulás mind jobban közeledő időpontja miatti elkeseredés, valamint a Radkersburgtól viszonylag nem nagy távolságra lezajlott judenburgi és muraui véres események és megtorlások miatti felháborodás sejtette, hogy a 97. gyalogezrednél is lázadás készül.

Az ezredparancsnokság mindezek ismeretében a várható lázadás letörésére gyors intézkedéseket foganatosított: a lőszerraktár elfoglalásával egyidőben mintegy 300 főnyi karhatalmi egységgel a kaszárnyát és a kolostort körülvetette és géppuskatüzet nyittatott. A lázadó legénységhez erre számosan csatlakoztak és a lázadók létszáma mintegy 1600 főre növekedett. A lázadók ezután kitörtek a laktanyából és a kolostorból, megszállták az említett objektumok előtti teret, majd kísérletet tettek a környező utcák elfoglalására. Az időközben erősítésül érkezett karhatalmi egységek azonban a csak kézipuskával rendelkező lázadók támadását visszaverték, sőt azokat visszaszorították a kaszárnyába és a kolostorba. A lázadók ekkor elsáncolták magukat s védelmüket oly ügyesen szervezték meg, hogy a katonai hatóságok csak szabályos hadművelettel tudták ellenállásukat megtörni. A lázadók közül mintegy 1300 személy elmenekült és a zöldkáder, valamint a szervezetlen bujkálók óriási táborát növelte. A karhatalmi egységek viszont 300 személyt elfogtak, akik ellen azonnal elrendelték a statáriális eljárást. A lázadók kemény ellenállásának lehetett tulajdonítani, hogy mindössze 8 személyt ítéltek halálra és végeztek ki. A halálraítéltek forradalmi dalokat énekelve vonultak a vesztőhelyre.

[183] KAW MK/SM 28—2/38—1918. KM 5. Abt. Nr. 5752/I—1918. május 28., *Pichlik* i. m. 41.

[184] „Ať žije Internationala!", „Ať žije Jugoslavie!", „Evviva republica!" és „Abbasso l'Austria!"

A kiküldött vizsgáló bizottságok jelentése szerint a lázadásnak nem volt közvetlen kapcsolata a judenburgi és a muraui lázadásokkal, a 97. gyalogezred pótzászlóalja a lázadást saját hazatérőinek „bolsevista és délszláv izgatása" és szervező munkája eredményeként robbantotta ki.[185]

Május 25-én Krakkóban a 16. és 17. lövészezred lázadási kísérletét kellett felszámolni. A legénység nagy részét kitevő hazatérők megtagadták a frontra indulást, de a kivezényelt karhatalom láttán a lázongó katonák megijedtek és a „rend helyreállott".[186]

Alig telt el 3 nap, újabb hátországi alakulat lázadását jelentették. A 25. tábori vadászzászlóalj többségében magyar, kisebbségében szlovák legénysége május 28-án a rossz élelmezés miatt Losoncon fellázadt. A lázadás szervezői itt is hazatérők voltak. A lázadók csakhamar politikai jelszavakat kiabáltak: követelték a háború azonnali befejezését, az élelmezés megjavítását, az otthoni hozzátartozók ellen alkalmazott hatósági önkény megszüntetését, a csendőrség, a rekviráló különítmények és a karhatalmi alakulatok garázdálkodásának felszámolását. A magyar és szlovák katonák közös, de szervezetlen akcióját a karhatalmi alakulatok megfékezték, mielőtt még fegyveres összecsapásra került volna sor.[187]

Május 29-én a Jaroszlavból áthelyezett, ukrán nemzetiségű 90. gyalogezred pótzászlóalja lázadt fel Jičinben (Csehország), mivel 28-án nem kapott kenyeret. A pótzászlóalj „Éhesek vagyunk!", „Nincs kenyér!" jelszavakat kiabálva nem volt hajlandó a gyakorlótérre kivonulni, hanem háborúellenes tüntetésbe fogott. A lázadást leverték és résztvevőit közelebbről meg nem nevezett büntetéssel sújtották.[188]

Május 30-án a 305. honvéd gyalogezred Sajóecsegre kihelyezett 2. zászlóaljának mintegy 150 katonája délelőtt 7 órától 11 óráig tüntető felvonulást rendezett, közben a levegőbe lövöldözött, a háborút abcugolta és kijelentette, hogy a harctérre nem megy; 14 órakor betört a fogdába, ahonnan 5 elítéltet kiszabadított, majd 23 órakor a szállásra vonult. „A bolsevik jellegű" lázadás megfékezésére 5 karhatalmi századot vezényeltek ki Miskolcról, amelyek a lázadókat lefegyverezték és 52 személyt letartóz-

[185] KAW MK/SM 28—2/40—1918. KM 5. Abt. Nr. 5581/I—1918. május 29., *Pichlik* i. m. 67—69.

[186] *József főherceg* i. m. VI. köt. 519.

[187] Pichlik adatai szerint a 25. tábori vadászzászlóalj 80%-ban magyarokból, 16%-ban szlovákokból, 2%-ban németekből, 1%-ben csehekből és románokból állott. L. i. m. 47. A lázadás történetére nézve l. KAW KM 5. Abt. 54—50/9—4. Mil.kmdo Kassa Präs. Nr. 3663/R. II.—1918.

[188] *Pichlik* i. m. 40—41.

tattak. A rögtönítélő bíróság egy főt halálra ítélt és kivégeztetett, egy személyt 8 évi börtönnel sújtott, 50 vádlottat átadott az 51. honvédhadosztály bíróságának. A zászlóalj többi beosztottját azonnal a frontra irányították.[189]

Június 4-én a Monarchia hadseregének egyik legjelentősebb katonai felkelését robbantotta ki a vegyes összetételű, többségében azonban szlovák nemzetiségű 71. gyalogezred a szerbiai Kragujevácban.

Az elhárító szolgálat kragujeváci ügynökei már május 15-én jelentették „bolsevik érzelmű elemek" titkos konspirációját. Az egyik ügynök beférkőzött Toblány Károly gyalogos bizalmába, aki elmondta, hogy a lembergi vesztegzárállomáson, ahol a 71. gyalogezred hazatérői hosszabb ideig tartózkodtak, „bolsevik agitátor szervezet" működött és arra buzdította a katonákat, hogy hazatérve, amilyen gyorsan csak lehet, legkésőbb 2—3 hónap múlva robbantsák ki a forradalmat. Toblány szerint a hazatérők ezt a feladatot már csak azért is vállalják, mivel őket és hozzátartozóikat a háború alatt úgy kezelték, mint az állatokat.[190] Toblány ezután így folytatta: „Most az a feladatunk, hogy szabadságot harcoljunk ki, hazamenjünk és a lakosságot felvilágosítsuk, majd az egész ügyet a szociáldemokrata párti képviselők kezébe tegyük le és végül bajtársainkat is rávegyük, hogy a frontvonalakat hagyják el, ahogyan a bolsevikok tették". Más ügynökök is hasonló jelentéseket adtak és az ezredparancsnokságot nyomatékosan arra kérték, hogy a 71. gyalogezred katonáit semmiképpen se engedje haza szabadságra. A bizalmi emberek javaslatát az ezredparancsnokság elfogadta, miután tájékoztatást kapott arról, hogy az ezred kötelékébe tartozó szabadságos hazatérők a trencséni eseményekben jelentős szerepet jászottak. A szabadságolásokat felfüggesztették és a bizalmi emberek által megnevezett gyanús személyeket Wieselburgba és Kenyérmezőre szállíttatták el, amelynek következményeként a legénység elkeseredése és felháborodása csak fokozódott. Május végéig mind több és több alkalommal verődtek össze csoportok s jöttek létre az egész ezredet átfogó konspirációs kapcsolatok.

A bizalmi emberek jelentették, hogy a legénység körében általánossá váltak az „elvtárs" megszólítások, a „forradalommal való fenyegetődzések", a „kapitalisták uralmának megdöntését, a háború befejezését követelő és a bolsevik forradalmat éltető" jelszavak. Az elhárító szolgálat kezdettől fogva gyanakodott, hogy az ezredben „titkos kommunista szervezet"

[189] MMTVD V. köt. 206.

[190] KAW KM 10. Kgf. Abt. Nr. 321—1918. június 14. Zu Abt. 10. Kgf. 49 321—KuK Nachrichtenoff. in Kragujevac, Tagesbericht für den 14/5—1918.

működik, ezért június elején újabb személyeket indíttatott el a parancsnokság Wieselburgba és Kenyérmezőre, majd néhány embert — az ügynökök besúgása alapján — letartóztatott.

Június 4-én a gyalogezred laktanyájában verekedés tört ki, mert a parancsnokság néhány későn bevonuló szabadságolt hazatérőt is letartóztatott; a legénység az őrszemélyzetet megtámadta és a foglyokat kiszabadította. A verekedés nyomán csakhamar kibontakozott a lázadás, amely néhány óra múlva fegyveres felkeléssé alakult át. A felkelők — előbb mintegy 500 fő, majd a többiek csatlakozásával több, mint 2400 fő — a kaszárnyát és a lőszerraktárt elfoglalták. Ezután a többi katonai objektum elleni támadás következett, amelynek során a helyi szerb lakosság csoportjai a felkelők mellé álltak, annál is inkább, mert a felkelők „Fiúk, fogjatok fegyvert a szabadságért!" jelszavát az „osztrák" megszállók alóli felszabadító harc jelszavaként fogták fel.[191] A felkelők és a fegyverhez jutott polgári lakosság támadása a karhatalmi erők egy részének ellenállását csakhamar megtörték. A kragujeváci kerületi parancsnokság azonban a karhatalmi alakulatok megerősítésére mozgósította a 7. dragonyosezredet, a szerbiai katonai főkormányzóság 10 cm-es tarackütegeit és a 71. géppuskás századot, amelyekkel általános támadást intézett a felkelők ellen, ellenállásukat véres utcai harcokban leverte, a felkelőket szétszórta és maradványaikat a közeli erdőkbe szorította ki. Az erdőkbe szorult felkelőket június 8-ig átfésülő akciókkal számolták fel és közülük csak kb. 50 személynek sikerült elmenekülnie. A június 8-án felállított rögtönítélő bíróságok 44 személyt ítéltek halálra és végeztettek ki azonnal. A legénység köréből több száz személyt (pontos számukat nem ismerjük) 3—15 évi fegyházbüntetésre, egy részüket Wieselburg és Kenyérmező táboraiban letöltendő javítómunkára, másokat a délnyugati fronton levő büntető alakulatokba való besorolásra ítélték.[192]

A kragujeváci felkelés után még néhány kisebb lázadás fordult elő: június 5-én a lengyelországi Pietrokovban a vegyes összetételű, többségében lengyel nemzetiségű 100. gyalogezred pótzászlóaljának 200[193] és Pozsonyban a túlnyomórészt szlovák ajkú 72. gyalogezred 307[194] hazatérője tagadta meg az engedelmességet és lázadt fel. Június 19-én Zellelkowitz-

[191] „Vzhůru! Vezměte pušky a do boje za svobodu!" L. *Pichlík* i. m. 54.

[192] HIL 3583. cs. HM (régi jelzés) 3/13. Mil. Gouv. in Serbien Nr. 23—1918. június 18., KAW KM 10. Abt. Nr. 119 321—1918. július 20., *Pichlík* i. m. 52—56.

[193] *Pichlík* i. m. 42.

[194] I. m. 50. Csehszlovák Állami Levéltár (Prága) Mil.kmdo Pozsony Präs. 81—MK—6—16—1918. január 6. A lázadást a 11. honv. gy. e. verte le.

ban (Morvaország) 4 dezertőrt a helyi lakosság védelmébe vett és rálőtt a kísérő csendőrökre. A lövöldözésben az állomáson tartózkodó katonaság a lakosság oldalán beavatkozott. A lázadást Brünnből odavezényelt csendőrkülönítmény és egy század katona fékezte meg.[195] Július 9-én Zamosčéban (Lengyelország) a 36. gyalogezred menetszázadai tagadták meg a frontra indulási parancsot.[196] Augusztus 8-án a cs. és kir. 68. gyalogezred hazatérőkből álló rohamszázlóaljai a prágai Ferenc József pályaudvaron lövöldözni kezdtek és a békét éltették. A lövöldözés azután tört ki, hogy a legénység az eskütételt megtagadta. A Militärkommando vezérkari főnöke, Zanantoni altábornagy a 86. gyalogezreddel a lázadókat megfékezte, majd a „főkolomposokat" (Rädelsführer) statárium elé állította. A rohamszázlóaljakat azonnal a délnyugati frontra szállították el.[197]

Ezeknek a kevésbé szervezett lázadásoknak a felszámolása a hadvezetőségtől nem követelt meg különösebb erőfeszítéseket és a májusi—júniusi nagy lázadások és felkelések után a hátországi alakulatok forradalmi mozgalmainak átmenetileg a végakkordjait jelentették.

*

Az osztrák—magyar hadsereg történetében először léptek fel olyan jelenségek, amelyek eddig egyes esetekre korlátozódtak, most azonban úgy tűnt, hogy egy jól előkészített akciósorozat eredményei voltak. A hadvezetőség, amelyet a hátországi forradalmi mozgalmak felszámolása és a délnyugati offenzíva előkészületei, majd utóbbinak közeljövőben történő megindítása a legnagyobb erőfeszítésekre sarkalltak, a véres megtorláson túl azonnali vizsgálatot rendeltek el, hogy felderítse a lázadások és felkelések okait, leleplezze és megsemmisítse a mögöttük levő esetleges titkos szervezeteket, és gyors ellenintézkedésekkel elejét vegye a hadsereg bomlási folyamata elindulásának.

A hadsereg-főparancsnokság által kiküldött bizottságok jelentésének tanulmányozására és az azok nyomán szükségessé vált intézkedések gyors foganatosítására br. Waldstätten vezérőrnagy, a hadműveleti osztály vezetője (nem azonos br. Waldstätten alezredessel, a Feindspropagandaabwehrstelle vezetőjével, annak testvérbátyja) kapott megbízást, aki 1918. június 24-i jelentésében összegezte a bizottságok jelentéseit.[198]

[195] KAW MK/KM 26—3/1—7—1918. június 21.

[196] *József főherceg* i. m. VI. köt. 519.

[197] Csehszlovák Állami Levéltár (Prága) Mil.kmdo Prag Präs. Nr. 30—3/15—1918. augusztus 9.

[198] A Waldstätten-féle jelentés összesítését l. HIL 3583. cs. Op. Nr. 107 772—1918. június 26.

A jelentésekből kitűnt, hogy a lázadások és felkelések okai három nagy csoportban foglalhatók össze. Az elsőbe a politikai okokat sorolták. Megállapítást nyert, hogy valamennyi lázadást és felkelést hazatérők robbantották ki,[199] tettük mozgatóereje pedig elsősorban a békevágy és az imperialista háború gyűlölete volt. Ehhez szorosan kapcsolódott a fennálló *állam-* (tehát a Monarchia) és *társadalmi* (kapitalista) rendszer gyűlölete, sőt a judenburgi, radkersburgi, rumburgi és pécsi lázadásoknál annak megdöntésére irányuló ösztönös, a kragujeváci felkelésnél pedig a tudatos cselekvés szándéka is.[200] (A bizottságok jelentéseit összegező Waldstätten-féle jelentés az előbbit a következőképpen fogalmazta meg: „tiszteletlenség az államhatalom és a törvények iránt".)

Waldstätten szerint ezeknek az állam- és társadalomellenes nézeteknek a kialakulásában „szovjet (maximalista) ügynökök által közvetített romboló eszmék", „lelkiismeretlen politikusok és antant ágensek részéről kifejtett nemzetiségi izgatás", „a baloldali sajtó hecckampánya" és a „helyőrségekbe, póttestekbe befurakodott polgári személyek (menekülők, szökevények) aknamunkája" játszotta a fő szerepet.

A jelentésösszesítés az okok második csoportjába sorolta a „nagyfokú szociális elkeseredettséget s annak okait, mindenekelőtt a hiányos élelmezést, a bevonultak hozzátartozóinak nyomorát (hadisegélyek kifizetésének elmaradása, hadiözvegyek, árvák, hozzátartozók durva bántalmazása a jegyzők, szolgabírák, csendőrök és rekviráló különítmények által), a háború csapásai nyomán elpusztult családi tűzhelyek miatti fájdalmat" s végül „a visszatérőket ért személyes sérelmeket (a ruhával, cipővel, fehérneművel való hiányos ellátást), valamint a katonai barakkok egészségtelen, piszkos, elhanyagolt volta miatti elkeseredést."

Waldstätten végül a lázadások okait abban is látta, hogy a Monarchia hadserege már nem rendelkezik elegendő és megfelelő képzettségű tiszti- és altiszti karral, a pótlásra küldött tartalékos tisztek és zászlósok nem alkalmasak a legénység kiképzésére és vezetésére. E megállapítások után kárhoztatta a büntetések kiszabása és végrehajtása körüli liberalizmust, kifogásolta a menetszázadok idő előtti menetkészültségét, és súlyos baklövésnek minő-

[199] KAW FASt 215. Res. 1918. június 21.-ben: AOK Op. Nr. 107 773. parancs a hazatérők részvételét külön hangsúlyozta.

[200] Ez utóbbit a hadügyminisztérium által kiküldött bizottság külön kiemelte, l. KAW KM 10. Kgf. Abt. Nr. 49 321—1918. június 14.

sítette a hazatérők különböző menetszázadokba való szétszórásának elmulasztását.

A jelentésösszesítés ezután foglalkozott azokkal a rendszabályokkal, amelyeket sürgősen foganatosítani kell a hadsereg további lázadásainak megelőzésére és a bomlási folyamat megindulásának elhárítására.

Waldstätten változatlanul a kemény megtorlást, az alakulatok kíméletlen fegyelmező dresszúráját, a hazatérők különböző menetalakulatokba való szétszórását stb. követelte. Élelmezés, ruházat feljavítása, emberi magatartás és bánásmód, jobb körülmények biztosítása nem szerepelt a javasolt intézkedések között.

A Waldstätten által közölt értékelés a hadvezetőség (és az uralkodó osztályok) szemszögéből vizsgálta a májusi—júniusi lázadásokat és felkeléseket. Nem kétséges, hogy a hadvezetőség az *okokat keresve, az okozatokat találta meg.* A lázadások és felkelések ugyanis a Monarchia elmélyülő válságának voltak eredői és kirobbanásuk közvetlen okai a válság okozatai. A válság elmélyülését mutatták azok a tömegével érkező jelentések, amelyek a katonai lázadásokat megelőzően, majd azokat követően a Monarchia egész területéről befutottak. Az uralkodó osztályok imperialista, háborút továbbfolytató politikájával szemben 1918 április végétől májusón át ismét tömegmozgalmak bontakoztak ki, amelyek a munkásosztály politikai sztrájkjaiban, a városi és falusi dolgozók háborúellenes demonstrációiban, továbbá a termelés válságából adódó és újból fellépő katasztrofális éhínség következményeként éhséglázadásokban öltöttek formát.

Ezeknek a tömegmozgalmaknak, lázadásoknak a tartalma május folyamán fokozatosan az állam- és társadalmi rendszer megdöntésének ösztönös szándékával telítődött, különösen azokon a területeken, ahol az osztály- és nemzeti elnyomás a legerősebb volt, és ahol az újból fellépő élelmezési válság legjobban sújtotta a dolgozókat. Ebből következik, hogy a tömegmozgalmak mérete, ereje a Monarchia különböző részein nem volt egyenlő. A forradalmi válság elmélyülésének időszakában a Monarchia és a háborúellenes tömegmozgalmak gyújtópontjai Csehország, Szlovénia, Dalmácia, Ausztria nemzetiségi területei, Lengyelország és Galícia, Magyarországon a Felvidék és a Délvidék voltak, amelyek elnyomott munkásainak, parasztjainak és városi kisembereinek sokszor vérfürdőbe torkolló megmozdulásai mozgásba hozták az ausztriai és magyarországi munkásokat, parasztokat és egyéb dolgozókat is.

Így a forradalmi tömegmozgalmak 1918 májusában Csehországban kezdődtek és csakhamar átterjedtek Ausztriára, Szlovéniára, Dalmáciára, Isztriára, Krajnára, Alsó-Stájerországra és Alsó-Karintiára. A katonai

hatóságok számos helyen vérfürdőket rendeztek a tüntetők, éhséglázadásban kitörő városi és falusi lakosság körében.[201] A legnagyobb vérengzés színhelye a csehországi Kladno volt, ahol az Edelweiss-hadosztály alakulatai 77 polgári személyt lőttek agyon vagy akasztottak fel.[202] A kladnói vérengzéseket Schlau, Weinberge, Dauba, Knezeves, Prelitz, Srbec, Land-Bratoripitz és egyéb csehországi városok lakói ellen alkalmazott tömeges megtorlás követte, majd az Edelweiss-hadosztály az ausztriai Bruck, Bonnach és Sonnenberg lakosságát fékezte meg. Más katonai alakulatok Neumarktban, Stryzowban, Ostravában, Witkowitzban, Karwinban, Laibachban „teremtettek rendet".[203] A kíméletlen megtorlásokat Monarchiaszerte óriási felháborodás kísérte.[204] A megtorlások miatt sztrájkba lépett a pilseni, prágai, bécsi, pólai és budapesti munkásság egy része.[205] A sztrájkolókkal egyidőben a parasztság Csehország, Lengyelország, Galícia és Magyarország számos községében szállt szembe a rekviráló alakulatokkal.[206]

A munkásosztály és a parasztság megmozdulásait követték a kispolgári és értelmiségi rétegek antimilitarista mozgalmai, a Monarchia számos városában kirobbant tüntetései (ezek nemegyszer a bukott Czernin, „a békebarát külügyminiszter" iránti szimpátia megnyilvánulásai is voltak).[207]

A dolgozó tömegek forradalmi mozgalmainak, majd az ellenük alkalmazott tömeges megtorlásoknak a hatása alól a hátországi katonai alakulatok, elsősorban a póttestalakulatok szabadságról bevonult legénységét a polgári és katonai hatóságok a legnagyobb igyekezettel sem tudták

[201] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5123—1918. május 20. és Staatsarchiv (Dresden) Gesandtschaft Wien Nr. 384—1918. május 9.

[202] KAW AOK Op. Abt. 594. cs. Edelweiss Div.kmdo Op. Nr. 184—1918. május 21.

[203] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5099—1918. május 19.

[204] A helybeli katonai hatóságok az AOK parancsainak messzemenően eleget tettek, hiszen a megtorlásokat maguk javasolták. A csehországi helytartó az AOK-hoz intézett levelében írta: „Állandó az éhínség, ellenszere csak a terror lehet. Ezért meg kell erősíteni a rendőrséget, csendőrséget, karhatalmi alakulatokat. Várható, hogy az éhező lakosság feltöri az üzleteket, raktárakat. Ez esetekben lehetséges újabb lázadások kirobbanása. Ennek elejét veendő, minden esetet kegyelem nélkül kell megtorolni. Ha a lázadás »szocialista forradalmi« jellegű, tömeges letartóztatásokat kell eszközölni, fegyvert használni, a letartóztatottakat haditörvényszék elé állítani". L. KAW KM/MK Statthalter Präsidium in Böhmen .No. 20132—1918. május 17.

[205] Uo. és KAW AOK Op. Abt. 594. cs. KM Marinesection, Op. Nr. 2553/1918.

[206] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5123—1918. május 20. és MMTVD V. köt. 179.

[207] KAW GNZB Zensurabteilung D. Res. No. 5110—1918. május 20.

kivonni.[208] Ezt elősegítette a polgári lakosság, mindenekelőtt a munkásosztály forradalmi elemeinek egyre fokozódó háború- és Monarchia-ellenes agitációja. Magyarországon pl. a forradalmi szocialisták röplapokon hívták fel a katonákat, vessenek véget a háborúnak és vegyék birtokukba a földet.[209]

Ez az agitáció különösen hatásos volt azoknál a póttesteknél, amelyek a májusi és júniusi tömegmozgalmak gyújtópontjába vagy annak közelébe estek, vagy amelyek legénysége az említett területekről vonult be. Ez a magyarázata annak, hogy a katonaság lázadásai és felkelései 1918 késő tavaszán egyrészt Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban robbantak ki, másrészt az e területekről, illetve délszláv, kárpátukrán, olasz és magyar területekről bevonuló katonák (hazatérők) voltak a Monarchia más területein kitört lázadások és felkelések résztvevői.[210]

Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert a hadsereg forradalmi válságának időszakában (amelynek kétségtelen jeleit a hadvezetőség, a legénység, sőt a tisztikar és altiszti kar egy részének egyre fokozódó megbízhatatlanságában és ellenállásában,[211] az elhárító szolgálat és a katonai parancsnokságok tehetetlenségében,[212] továbbá a hadsereg belső mechanizmusának elavultságában [213] érzékelte,) csak azoknál a csapatoknál robbant ki lázadás és felkelés, amelyek az 1918. májusi—júniusi hátországi tömegmozgalmakkal valamilyen (közvetlen vagy közvetett) módon kapcsolatba kerültek.

Ha a lázadások és felkelések célját vizsgáljuk, három olyan célkitűzést kell kiemelnünk, amelyek valamennyi lázadásnál és felkelésnél első helyen szerepeltek, s amelyek egyben megegyeztek a hátországi dolgozó tömegek

[208] Bár erre újabb és újabb kísérletek történtek. Vö. MMTVD V. köt. 173. A Vas megyei főispán felkérte a szombathelyi állomásparancsnokot: május 1-re rendeljen el laktanyazárlatot.

[209] MMTVD V. köt. 195. „Saját magatok ellen használják ki a ti erőtöket! A cseh és bosnyák katonákat a magyar nép ellen kergetik, a magyar katonákat pedig a csehek, románok, horvátok ellen, hogy vérbefojtsák a békét követelő nép minden megmozdulását. Pedig nem ellenségünk nekünk sem a tót, sem a szerb, sem az olasz, sem semmi más nemzetü katonatestvérünk. Egyformán szegény proletárok vagyunk! Ne lőjetek ezekre! . . . Gyertek haza és vegyétek el végre a földet, ami öröktől fogva úgyis a tiétek!"

[210] HIL 3643. cs. KM Präs. Nr. 17 681—1918. május 24.

[211] KAW KM Präs. b. 53—8/4—1918. május 23. KM 5. Abt. Nr. 5535/Res. segédlet.

[212] KAW MK/KM 26—2/5—7. AOK Evb. Nr. 15 283—1918. június 4.

[213] KAW KM Präs. b. 53—8/4—1918. május 24. KM 5. Abt. Nr. 5535/Res. segédlet.

forradalmi mozgalmainak célkitűzéseivel. Az első: a háború befejezése, a béke megteremtése volt, a második a szociális elnyomás, a harmadik a nemzeti elnyomás alóli felszabadulás vágyában jelentkezett. *A lázadók és felkelők a három között nem tettek sorrendbeli különbséget.* Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a lázadók és felkelők túlnyomó többsége nemzetiségi katona volt. Ez pedig két dologra figyelmeztet bennünket. Az egyik az, hogy e hármas célkitűzés egységének ennyire egyöntetű gyakorlata kizár minden olyan későbbi (erőszakolt) magyarázatot, amely a katonaság forradalmi mozgalmaiban kizárólag az „Oroszországból exportált bolsevizmus" felforgató tevékenységét látja, vagy amely a lázadások és felkelések háborúellenes és szociális jellegét alárendeli a nemzeti mozgalomnak.[214]

A másik pedig az, hogy a katonák követelései, amelyek jelszavakban fogalmazódtak meg, korántsem az emigráns nemzetiségi burzsoá propa-

[214] A két világháború közötti hivatalos osztrák és magyar hadtörténetírás és a mai osztrák történetfelfogás egyértelműen a „bolsevizmus aknamunkájának" tekinti a hadsereg forradalmi mozgalmait, lázadásait, felkeléseit. A hadseregben sohasem következtek volna be ezek az események — vallják a felfogás hívei —, ha a „bolsevista hazatérőket" nem vonultatták volna be, és ha gondoskodtak volna a „bolsevista fertőzés" kiirtásáról, ill. nem hanyagolták volna el az ellene való harcot. Vö. pl. *H. Hantsch:* Die Geschichte Österreichs. Wien 1953. 368., ÖULK VII. köt. 471. *József főherceg* i. m. VI. köt. 519., *Rubint* i. m. 76—77. A lázadások és felkelések megítélésében a csehszlovák, román és jugoszláv történetírásban olyan felfogások is érvényesülnek, amelyek azok nemzeti jellegét fölé helyezik a háborúellenes és szociális jellegnek. Így pl. a csehszlovák részről ennek a felfogásnak a képviselője K. Pichlik, aki többször idézett munkája német nyelvű összefoglalójában azt állítja, hogy a katonaság fegyveres lázadásai vagy felkelési kísérletei kizárólag a nemzeti felszabadító harc függvényei voltak, annak erősségétől függtek, ez pedig azzal a következménnyel járt, hogy a lázadók, felkelők cseh és délszláv hazatérők voltak. A lázadások, felkelések előfordulási helyei vagy iparilag fejlett területek, a munkásosztály szociális harcának fontos területei vagy nemzetileg olyan idegen területek voltak, amelyek „viszonylag" a katonák szülőföldjének közelében vagy saját népük területiumának közelében helyezkedtek el. L. i. m. 106. Jugoszláv részről Nikola Petrović képviseli azt a véleményt, hogy az elnyomott nemzetek magukra hagyott kizsákmányolt tömegei a háború első napjától tudatos harcot folytattak a nemzeti jogaik érvényesülését akadályozó Monarchia ellen és így forradalmi mozgalmaiknak, tehát a katonák forradalmi mozgalmainak indítéka is a nemzeti felszabadulás volt. Petrović említett nézetét a Századok szerkesztőségéhez eljuttatott „Nacionalno pitanje i slom Austro – Ugarske Monarhije" c. tanulmányában fejtette ki. (Kézirat, készült 1965-ben a Belgrádi Történettudományi Intézetben.)

A román történészek Nemzeti Bizottsága által készített Zur nationalen Frage in Österreich—Ungarn (1900—1918) c. Bukarest 1964. (Kézirat) tanulmánygyűjtemény a katonaság forradalmi mozgalmainak meghatározójaként elsősorban a nemzeti függetlenségi harcot ismeri el. I. m. 108.

ganda hatását tükrözték, hanem a szovjet kormány emlékezetes békekezdeményezéseit, illetve a békekezdeményezések során kifejezésre juttatott nézeteit, programját, valamint a forradalmi erjedés és válság időszakában a hazatérők, továbbá a hátországi forradalmi erők által megfogalmazott háborúellenes és forradalmi jellegű célkitűzéseket. Ezeket az állításainkat nem gyengítik a radkersburgi lázadók „Le Ausztriával!" és „Éljen Jugoszlávia!" jelszavai sem, mivel azok tartalmukban nem a háború utáni burzsoá utódállamok igenlésével voltak egyenlők. A felkelések és lázadások jelszavainak forradalmi jellege sokkal inkább bizonyítható, mint az 1918. április 10—12. között Rómában megtartott emigráns kongresszus jelszavainak jelenléte a lázadók és felkelők harcaiban.[215]

Felmerül azonban az a kérdés, hogy egy olyan történelmi szituációban, amelyben a hátországi tömegek forradalmi mozgalmai és a katonatömegek lázadásai és felkelései lényegében ugyanazon célokért, eddig nem tapasztalt erővel és hevességgel robbantak ki és folytak le, miért kellett ezeknek külön-külön és sorra elbukniok?

Bukásuk okait elsősorban ösztönösségükben kell keresni. Ha megvizsgáljuk a lázadások és felkelések résztvevőinek a lázadások és felkelések megindulásakor, majd azok menetében megnyilvánuló forradalmi jellegű cselekvését, azonnal szembetűnik — B. Leipától Rimaszombaton át Pécsig — a cselekvés ösztönössége, a konkrét forradalmi célkitűzéseket meghatározó s a katonatömegeket e célkitűzések elérésére mozgósító, szervező forradalmi szervezet, párt hiánya miatt.

A lázadások leverése után kiküldött vizsgáló bizottságok is csakhamar jelentették, hogy ilyen forradalmi szervezet, párt nem létezett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy kisebb-nagyobb, forradalmi jellegű, titkos szervezetek nem voltak közöttük. A beérkezett jelentések többsége az ilyen jellegű szervezetek jelenlétét nemcsak hangsúlyozta, hanem arra is felhívta a figyelmet, hogy ezek a katonák forradalmi mozgalmait megszervezték, majd a mozgalmak vezetését kezükbe ragadták.[216] (Judenburg, Murau, Rumburg, Radkersburg, Pécs stb.) Kétségkívül igaz, hogy e titkos szervezetek tagjai nem tudták, hogy a lázadáson kívül, illetve a lázadás után konkrétan mit kell csinálniok. Tehát nem látták sem a stratégiai célt, sem

[215] Egyébként a hadvezetőség Op. Nr. 107 772—1918. június 26-i parancsában is hangsúlyozta, hogy a lázadások és felkelések jelszavai a „bolsevista orosz kormány" és a hátországi forradalmi erők állam- és társadalomellenes nézeteit tükrözték. L. HIL 3583. cs.

[216] KAW MK/KM 26—2—/5—7. AOK Evb. Nr. 15 283—1918. június 24.

az annak eléréséhez szükséges taktikai feladatokat, sőt nyomorult helyzetük javulását többnyire abban az esetben is feltételezték, ha a helyzetüket előidéző gazdasági, társadalmi és politikai rendszer esetleg nem semmisül meg.

A forradalmi szervezetek tagjainak ösztönös forradalmisága eredményezte a lázadások és felkelések viszonylagos elszigeteltségét is, annak ellenére, hogy azok az adott területek, vagy a katonák szülőföldjének forradalmi mozgalmaival voltak kapcsolatban, sőt több lázadásnál a helybeli lakosság is bekapcsolódott. A lázadások és felkelések többsége azonban nem tudott a hátországi tömegmozgalmakkal *szervezett kapcsolatba* kerülni, így azokkal párhuzamosan vagy azok előtt, esetleg után zajlott le.

Mindez arra is utalt, hogy a munkásosztály akkori pártjai, a szociáldemokrata pártok vezetői nem tartották szükségesnek a katonai mozgalmak felhasználását a munkásosztály és a többi dolgozó osztály és réteg háború- és Monarchia-ellenes harcában, csakúgy, mint azok a polgári pártok sem, amelyek szintén a háború ellen és a nemzeti függetlenségért harcoltak. Emögött a felfogás mögött az „orosz példa" megismétlődésének aggodalma rejtőzött. (A forradalmi szocialisták, mint láttuk, másként vélekedtek: forradalmi röpiratakban nemcsak kérték a katonák támogatását, hanem jelszavaikkal harcukat is segítették.) A lakossággal való szervezett kapcsolat létrehozásának szándéka először a rumburgi lázadásnál volt tapasztalható. A kezdeményezés azonban nem vezetett el a lakosság aktív bekapcsolásáig, mivel a lázadás vezetői a csehországi alakulatok részvételének tulajdonítottak elsőrendű fontosságot. Így a lakosság támogatása megrekedt a szimpátia érzésének kifejezésén.

A szervezett kapcsolat megteremtése a pécsi felkelésnél valósult meg: a felkelő katonák és a pécsi bányászok között harci szövetség jött létre, a bányászok fegyveres akcióval támogatták a felkelő katonaság harcát. Sajnos az ellenséges túlerő a bányászokat szétverte, ami a katonák vereségének lett bevezető akkordja. Figyelemre méltó, hogy a felkelést irányító titkos szervezet a katonák visszavonulási útját a bányavidékre és a Pécs környéki délszláv nemzetiségű területekre terelte, hogy a bányászok és a nemzetiségi lakosság támogatásával az eseményeket megfordítsa.

A kragujeváci felkelés a többi lázadás és felkelés közül a lakossággal való szervezett kapcsolat tekintetében is kiemelkedett. A helybeli szerb lakosság többsége a felkelést irányító szervezet vezetése alatt harcolt és osztozott a vereség következményeiben.

A felkelés vezetői a szülőföld forradalmi mozgalmaival való kapcsolat fontosságát is felismerték. Tervük az volt, hogy győzelmük után hazavonulnak s otthon folytatják a harcot dolgozó népükkel való szövetségben.

A hazai szociáldemokrata vezetők ezzel kapcsolatos álláspontját, ill. politikai gyakorlatát azonban rosszul ítélték meg.

Ha eddig a katonák törekvéseiről beszéltünk, szót kell ejtenünk a dolgozó osztályoknak és rétegeknek a katonai mozgalmakhoz való viszonyáról. A katonai lázadások és felkelések között egyetlen olyat sem találunk, amely ne találkozott volna a helybeli lakosság vagy a távoli szülőföld népének mély rokonszenvével. Sőt a jelentésekből az is kitűnt, hogy a katonai mozgalmak jelentőségét elsősorban a munkásosztály ismerte fel és sok helyen forradalmi harca részeként tekintette. Elég, ha a pécsi, a kragujeváci felkelésre és a judenburgi lázadásra gondolunk. A munkások állásfoglalása és közös harca a katonákkal az internacionalizmus megható példáját mutatta. Ez annál is inkább jelentős, mert mint mondottuk, a szociáldemokrata vezetők a katonák forradalmi mozgalmait ellenségesen nézték, s mindent elkövettek a szervezett kapcsolat megakadályozására.

A társadalom többi osztálya és rétege közül az értelmiség és a parasztság fejezte ki leginkább a lázadókkal és felkelőkkel való együttérzését, sőt mint említettük, több helyen támogatta is. De a támogatás elsősorban a szimpátia érzésén és nem a tudatos harcon alapult. Előfordult az is, hogy a lakosság agitációs tevékenysége segítette a lázadás kirobbanását, de a katonai hatóságok ellenintézkedéseikor a polgári személyek leváltak a lázadók oldaláról.

A bukás okai között kell megemlítenünk az ösztönösségből és a hátországi tömegek harcával való szervezett kapcsolat hiányából fakadó harci tapasztalatlanságot: a menetközben elkövetett taktikai hibákat. Így pl. a harc menetében előforduló taktikai (harcászati) fegyelmezetlenséget, a fegyverzet elégtelenségét, fontos objektumok elfoglalásának elmaradását, a támadás és védekezés megszervezésének fogyatékosságait, az utánpótlás szervezetlenségét stb.

S végül, de nem utolsósorban a Monarchia népei forradalmi erőinek gyengesége miatt fokozottan érvényesült ellenséges túlerőt. Ez pedig arra utalt, hogy a katonai lázadások és felkelések időszakában még nem voltak meg a feltételei a Monarchia állami és társadalmi rendszere belső, fegyveres megdöntésének.

Mindezek ellenére a katonai lázadások és felkelések rendkívüli nagy szerepet játszottak az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásának processzusában.

A hátországi katonatömegek fegyveres mozgalmai a háború és a Monarchia elleni forradalmi harc szempontjából számos tanulsággal szolgáltak. Ezek közül elsősorban a fegyveres felkelésekkel kapcsolatos tapasztalatokat emeljük ki.

Mint már említettük, a fegyveres megmozdulások közül a pécsi és a kragujeváci érte el szervezettsége és méretei miatt a fegyveres felkelés szintjét, bár a konkrét politikai célkitűzések eléréséhez szükséges feladatok megoldásának további eszközeit a felkelésben résztvevők nem látták. Ez az oka annak, hogy egyik felkelés sem tudta felmutatni a klasszikus forradalmi felkelés jegyeit. (A lázadások és a két fegyveres felkelés között átmenetet képezett a nagyméretű rumburgi lázadás, amely azonban szervezettség és konkrét politikai céltudatosság, illetve a politikai célok megoldása tekintetében — legalábbis a rendelkezésre álló adatok szerint — nem érte el a pécsi és a kragujeváci felkelést.)

A pécsi katonai felkelés a forradalmi erők harca szempontjából az alábbi általánosítható tapasztalatokkal szolgált: mivel a felkelés menetében forradalmi szervezett csoportok ragadták magukhoz a vezetést, csakhamar sikerült megteremteni a cselekvés egységét, amelynek következményeként a lázadók felfegyverezték magukat, (köztük az akkor egyik legmodernebb fegyverrel, a géppuskával) és a felkelés számára fontos objektumokat, a Fejérvári honvédkaszárnyát, a pályaudvarokat elfoglalták, majd betörtek a város központjába. Az irányító csoportok szervezői és harcászati készsége miatt, valamint a pécsi (magyar) bányászok testvéri támogatásával a felkelés menetközben egyre nagyobb szervezettséget ért el, és olyan harcászati feladatokat oldott meg, hogy az ellenük vezényelt katonai egységeknek csak véres utcai harcokban sikerült felülkerekedniök.

A kragujeváci felkelés a pécsinél is magasabb szervezettségről és taktikai érettségről tanúskodott.

A felkelés kezdettől fogva magas szervezettségét azáltal érte el, hogy azt a felkelőknél létrejött, az orosz szocialista forradalom harci módszereit jól ismerő, kommunisták vezette titkos szervezet irányította.[217] Ez kitűnt a felkelés megindulásakor végrehajtott fegyveres akciók átgondoltságából, valamint az egyre konkrétabb célkitűzéseket visszatükröző jelszavakból: a katonai akciók szervezettsége és sikere az egész ezredet, majd a helybeli lakosság egy részét magával ragadta, és az elért eredmények nyomán a jelszavak egyre radikalizálódtak. (Az, hogy az egész ezred részt vett a felkelés-

[217] KAW KM 10. Kgf. Abt. Nr. K. A. 321—1918. június 14. Zu Abt. 10. Kgf. Nr. 49321—KuK Nachrichtenoff. in Kragujevac, Tagesbericht für den 14/6—1918. A felkelés leverése után kivégzett 44 vezető közül az alábbiak voltak magyarok: Dankó Ádám őrvezető, Halász András, Rácz István, Kiss András, Turay István, Gál Alfonz, Czimbora Vince, Mikó András és Mikus András gyalogosok. L. HIL 3583. cs. B. I.—3/13/régi jelzet. és Szlovák Állami Levéltár (Bratislava) Mil. kmdo Pozsony, Präs. 57—2—27/5—1918. június 17.

ben, azért volt jelentős, mert az ezred legénysége a Monarchia szinte valamennyi nemzetiségét képviselte, az állomány többségét kitevő szlovák katonák mellett.) A felkelés vezérkara, amely vegyes összetételű volt, a felkelés céljait tehát úgy tudta megfogalmazni, hogy valamennyi katona — nemzeti különbség nélkül — magáévá tette, továbbá a fegyveres akciókat úgy szervezte, vezette, hogy a legénység valamennyi tagja annak tevékeny részesévé vált. Mindennek eredményeként a felkelő katonák és a lakosság — hasonlóan a pécsi felkeléshez — mélységes internacionalizmussal, közösen harcoltak a felkelés céljaiért: a háború megszüntetéséért, a Monarchia állam- és társadalmi rendszerének megdöntéséért. Sőt a kragujeváci felkelőkben az is tudatosodott, hogy ez utóbbit csak akkor érhetik el, ha a felkelés győzelme után szülőföldjükre hazatérnek és az ottani forradalmi mozgalmakba bekapcsolódnak. Erre azonban a felkelés bukása miatt nem került sor. (Bár az is igaz, hogy a hazatérés és bekapcsolódás eszközeit nem látták világosan.)

S végül, mindkét felkelés bizonyította, hogy különböző nyelvű katona- és dolgozó tömegek forradalmi harca a nacionalista korlátok ledöntésével egyesíthető. Ennek feltétele az internacionalista forradalmiság.

*

A katonai lázadások és felkelések történelmi jelentősége abban állt, hogy a hadsereg forradalmi válságát elmélyítették. Közvetlen hatásuk a hátországi alakulatok bomlásában és a hátországi tömegmozgalmak új hullámában jelentkeztek. A hátországi alakulatok (póttestek) fegyveres megmozdulásai ugyanakkor a hadvezetőség újabb terrorisztikus reakcióját váltották ki, a forradalmi erők elleni büntető rendszabályok újabb sorozatát és a délnyugati front offenzívája előkészületeinek meggyorsítását, majd az offenzíva végrehajtását. A hadvezetőség intézkedéseinek kudarcával és a piavei offenzíva sikertelenségével azonban a forradalmi erők megerősödésének időszaka következett be ismét, így a katonai lázadások és felkelések bukásuk ellenére is a Monarchia forradalmi erőinek végső győzelmét egyengették.

A hátországi csapatok bomlása a lázadások és felkelések nyomán

A hátországi alakulatok bomlása a minden eddigit felülmúló arányú szökésekben mutatkozott meg. A nagyarányú szökési mozgalom két forrásból táplálkozott: a szabadságolt hazatérők tízezrével tagadták meg a bevonulási parancsot, inkább elbújtak szülőföldjük erdőiben, mocsaraiban, nagyvárosaiban és falvaiban,[218] mások hasonló célzattal ezrével szöktek meg a póttestektől, frontra induló menetalakulatokból.

A szökevények egy része a hagyományos dezertőr központokba ment, de sokan újabb dezertőr csoportokat alakítottak, olyan területeken, ahol eddig szökevények nagy számban nem fordultak elő. Ez utóbbiak közül a csehországi Jalub és Gr. Poricz melletti erdőségeket, Koritschau környékét (ahol júniusban mintegy 7000 dezertőr állt fegyveres harcban a katonai hatóságokkal),[219] Bosznia-Hercegovina erdőit,[220] a baranyai háromszöget,[221] a Duna—Tisza közét,[222] a Muraközt, Krassó—Szörény megyét, az Északkeleti-Kárpátok hágóinak környékét és a Bácskát kell kiemelnünk.[223]

Jelentőségükben azonban továbbra is a hagyományos dezertőr központok voltak fontosabbak: Horvát-Szlavónia erdőségei a Szerémségig, Morvaországban Buchlowitz és Buchlau környéke és a magyarországi tanyavilág. Szervezettség tekintetében leginkább az első kettő emelkedett ki közülük, bár a többi dezertőr központ is csakhamar megszerveződött, és a környék lakóit fegyveresen védte a rekviráló különítményektől, a falvak életébe beleszólt és ahol tudta, ott pusztította a karhatalmi vagy csendőralakulatokat.[224]

1918 júniusára a legtöbb dezertőr központot szervezett vezető csoportok fogták össze, amelyek céljaikat az imperialista háború azonnali befejezésében, a Monarchia elpusztításában és egy jobb társadalom megteremtésében látták.[225] A hatóságok tehetetlenek voltak a magukat zöldkáder-

[218] HIL 3613. cs. AOK Evb. Nr. 10 692—1918.

[219] KAW GZNB Zensurabteilung D. Res. No. 5137—1918.

[220] HIL HM 14. 15/b.—62. cs. (rendezetlen): AOK Op. Nr. 9667—1918. május 16.

[221] HIL 3630. cs. HM Eln. 1. Nr. 661/Min. pro juni.

[222] Üzenet 1918. június 27-i szám.

[223] HIL 3630. cs. BM Nr. 135. sz. átirata a HM-nek és KAW MK/KM Nr. 25—0/5—6. AOK Evb. 16 265—1918. június 9.

[224] Rendeleti Közlöny 1918. június 1-i száma közli a HM 5020/3—1918. sz. ezzel kapcsolatos parancsát. L. még HIL 3630. cs. BM. M/135. sz.

[225] KAW MK/KM No. 21 880. AOK Evb. 12 051.

nek nevező, szervezett dezertőrökkel szemben. Az ellenük küldött „büntető expedíciók" sokszor súlyos veszteségeket szenvedve eredménytelenül tértek vissza.[226]

A nem szervezett szökevények száma azonban még a zöldkáderekénél is nagyobb volt. Ezek a szökevények továbbra is a nagyvárosok „embersokaságában", hegyvidéki községekben és az alföldi tanyavilágban bújtak el.[227] Egyedül a „Magyar Birodalom" területén több százezerre tették a katonaszökevények számát, de a Monarchia egyéb területein is hasonló nagyságrenddel számolhatunk.[228] Maguk a katonai hatóságok 1918 végéig 150 000 katonaszökevény letartóztatására számítottak. Feltűnő volt és a hadseregben uralkodó morális állapotokra utalt, hogy a kerületi katonai parancsnokságok 7650 olyan egyén őrizetbevételét jelentették, akik 3—12-szeres szökevények voltak s olyanok is akadtak köztük szép számmal, akik elfogatásuk napján újból megszöktek. Míg a katonai parancsnokságok 1918 első negyedében 193 181 megkeresést küldtek a csendőrségnek, 1918 júniusában már úgy vélték a m. kir. csendőrfőfelügyelőségen, hogy a megkeresések száma 1918 végéig eléri a 800 000-et.[229] (Ebbe a számba beleértették a szabadságról később bevonulókat is.) A csendőrség a nagyszámú megkeresés ellen állandóan tiltakozott, „mert annak megfelelni képtelen, túl van terhelve, létszáma kevés, sőt lecsökkentett s mindamellett egyéb bűnügyeket is kell nyomoznia, sőt a rekvirálásoknál asszisztálnia".[230]

Persze nemcsak a csendőrség túlterhelése állott fenn, hanem az egyéb „bűnüldöző szerveké" is, különösen azután, hogy a katonai lázadások és felkelések reakciójaként folytatódtak a hátországi tömegmozgalmak, sőt az eddigieknél is nagyobb arányúak lettek: így pl. 1918 júniusában a bécsi arzenál lázadását, a bécsi és Bécs környéki gyáraknak, a pólai hadikikötő munkásainak sztrájkját, a pilseni, prágai munkásmegmozdulásokat,

[226] HIL HM Eln. 14—15/b. (rendezetlen). 62. cs. AOK Op. Nr. 9667—1918. május 16.

[227] HIL HM Eln. 14—15/a. (rendezetlen) 64. cs. Magyar Szent Korona Országaihoz tartozó csendőrség főfelügyelője, 231. sz. Eln. cs. f.—1918. június 12.

[228] A M. kir. csendőrfőfelügyelő jelentése szerint 1918. első három hónapja alatt csak Magyarországon 44 611 szökevényt fogtak el, a június első napjaiban Budapesten rendezett razzia eredménye 3347 fő, a szegedié 529 fő volt. L. HIL Eln. 14. 15/a. (rendezetlen) 64. cs. HM 14 652/Eln. 15.a—1918. június 26., MMTVD V. köt. 207—209. Pl. a Duna—Tisza közén egyetlen razzia alkalmával 1800 katonaszökevényt és 2000 csavargót fogtak el. L. Üzenet 1918. június 27-i szám.

[229] Uo.

[230] KAW MK/KM 2552. KuK Landesverteidigungsministerium Präs. Nr. 16 414—IX—1918. június 14.

a kladnói és rumburgi újabb éhséglázadásokat, a lengyelországi parasztmozgalmakat és a magyarországi nagy sztrájkhullámot kellett megfékezni.[231] Bár a hátországi dolgozó tömegek ezen újabb forradalmi hulláma nem volt közvetlen kapcsolatban a katonaság mozgalmaival, egymást azonban kölcsönösen erősítették és különösen erősen éreztették hatásukat a hátországi alakulatok bomlásában.

Az újból kirobbant hátországi tömegmozgalmak és a hátországi csapatok bomlási folyamata a hadvezetőség előtt a közeli belső összeomlás lehetőségét vetették fel. Ennek elkerülését a hátországi, majd a frontcsapatok elleni újabb rendszabályok kíméletlen végrehajtásában, a hadsereg bizonyos átszervezésében kereste a hadsereg-főparancsnokság. Hogy a májusi—júniusi kibontakozó bomlás időszakában a hadsereg „mindenáron való megmentése" volt a legégetőbb kérdés, a hadseregnek, mint minden Monarchia- és háborúellenes mozgalom felszámolására legfőképpen hivatott és legnagyobb fegyveres erőnek sajátságos helyzetével és szerepével volt magyarázható. Mert bármennyire is veszélyesek voltak a tömegmozgalmak, erejük, hatásuk csak akkor érvényesülhetett, ha a velük szembeállított fegyveres erő, a katonaság megingott, melléjük állt vagy bomlásával indirekt módon segített. A hadsereg esetleges átállása, illetve harcának a dolgozó tömegek harcával való időbeni és helybeni egybeesése vagy szervezett kapcsolata pedig mindenképpen a Monarchia belső összeomlásához vezethetett. „Rendbe kellett tehát szedni" ezt a hadsereget, bomlását feltartóztatni, forradalmi erőinek megsemmisítésére ismét kísérletet tenni, hogy a belső stabilizálódást azután a rendbeszedett hadsereggel megkíséreljék és azt a délnyugati offenzíva sikerével külsőleg is alátámasszák. Ez a magyarázata a hadvezetőség azon kétségbeesett erőfeszítéseinek, amelyeket a hátországi fegyveres erők bomlási folyamatának feltartóztatására és felszámolására hozott.

A hadvezetőség erőfeszítései a hátországi fegyveres erők bomlási folyamatának feltartóztatására és felszámolására

A hadvezetőség már 1918. május 7-én, a forradalmi válság elmélyülésének kezdetén elrendelte az 1917. március 1-ével felállított katonai rendőrség átszervezését és személyi állományának kicserélését, mivel „rendfenn-

[231] Vö. MFMT I. 151—152.

tartó feladatát" ellátni képtelen volt.[232] A parancs végrehajtási utasítását tartalmazó hadügyminiszteri rendelkezés alapján 1918. június 1-ig Magyarországon mintegy 1500 főt a közös hadseregbeli, 1000 főt pedig a honvédalakulatokból a katonai rendőrséghez irányítottak át. Ezzel egyidőben az illetékes parancsnokságok azt is feladatul kapták, hogy június 1-ig az alkalmatlan személyeket a katonai rendőrségből kiszuperálják.[233] A parancs ugyanakkor elrendelte az 1867—68. évfolyambeli születésűek fokozatos leváltását, s helyükbe egészséges és politikailag teljesen megbízható személyek besorozását a katonai rendőrség kötelékébe.

A közben lezajlott lázadások és felkelések tapasztalatai nyomán a hadvezetőség parancsot adott ki az elhárító szolgálat részleges átszervezésére, mivel — a Waldstätten-féle jelentésösszesítéssel ellentétben — a hadsereg-főparancsnokságnál csakhamar az elhárító szolgálat rossz működésének tulajdonították a lázadások és felkelések kirobbanását. (A hadvezetőség bűnbakot keresett, jóllehet az elhárító szolgálat a legtöbb esetben jelentette a készülő lázadásokat, felkeléseket.)

Az átszervezési parancs alapján[234] az elhárító szolgálat tiszti állományának (Nachrichtenoffizierkorps) egy részét lecserélték s a frontokról vezényelt tiszteket állították helyükre. A hadvezetőség elrendelte továbbá az elhárító szolgálat munkamódszereinek felülvizsgálását, és a tisztek feladatát a legénység körében rejtőzködő forradalmi szervezetek felderítésében jelölte meg.[235] A parancs többek között kimondta: „mindenekelőtt kinyomozandó, hogy az esetleges zendülés szervezetten vagy szervezetlenül tört-e ki, és a mögötte levő szervezetet le kell leplezni. Fel kell deríteni, hogy a lázadó legénység kivel érintkezett, milyen volt a kapcsolata a civil lakossággal, milyen levelezést folytatott, mik voltak olvasmányai, újságjai és milyen volt előélete?" Fel kellett tárni továbbá az egyidőben kitörő lázadások kapcsolatait, nemzetiségi-szociális összefüggéseit, meg kellett vizsgálni, hogy a katonai terület tipikus hibái okozták-e a lázadások kitörését. Az utasítás egyben előírta az elhárító szolgálat szoros kapcsolatának kiépítését a kerületi magasabb parancsnokságokkal, polgári és egyéb katonai hatóságokkal, a karhatalmi alakulatok parancsnokságaival és magával a hadsereg-főparancsnoksággal.

[232] HIL 3587. cs. HM 11 025. sz./Eln. 1.—1918. június 5.
[233] KAW KM Präs. Nr. 114 162—1918. május 7.
[234] KAW MK/KM 262 057. AOK Evb. 15 283—1918. június 4.
[235] HIL 3583. cs. Kmdo der Isonzo Armee Na. Nr. 447—1918. június 27.

A fenti parancsot követte a helyi biztonsági rendszabályok és a karhatalmi alakulatok riasztási rendszerének (Alarmdispositio) átdolgozása. Az új szabályzat előírta: 1. Minden parancsnok köteles úgy kiadni diszpozícióját, hogy eleve számoljon a lakosság felkelésével és más megbízhatatlan csapatokkal. 2. A katonai objektumokat, főleg a lőszerraktárakat megbízható csapatokkal azonnal meg kell szállni. 3. Biztosítani kell a vasutak, telefon, távíró zavartalan forgalmát, s a többi létesítményt (pl. erőműveket) olyan állapotban kell tartani, hogy rövid parancs elég legyen a felkelő lakosság leverésére. Ha ezek az intézkedések mégis csődöt mondanának, előre fel kell készülni a magasabb parancsnokságokkal való kapcsolat azonnali megteremtésére. 4. Valamennyi kisebb egység riasztási rendszerét ennek megfelelően át kell dolgozni. 5. A helybeli parancsnok belátása szerint a helyszínen található összes lőszert igénybe kell venni.[236] A karhatalmi csapatok magatartását pedig a „Karhatalmak magatartása zendülések elfojtásánál" c. utasítás alapján a következőképpen szabályozták: „A legnagyobb erélyel fel kell lépni a lázadók ellen. A cél mindig a lázadás feltétlen, leggyorsabb, feltételek nélküli elfojtása. Nem elég azonban a lázadást szétverni, hanem koncentrikus támadással kell megakadályozni, hogy a lázadók a környéken szétszóródjanak." A karhatalmi csapatok géppuskás és aknavető alakulatokat mindig vigyenek magukkal s ha szükséges, tüzérséget és más fegyvernemi osztagokat is.[237]

Az utasítás foglalkozott a menetalakulatoknál tapasztalt fegyelmezetlenségek és szökések elhárításának eszközeivel is. Kimondta, hogy a menetszázadoknál a fegyelem érdekében „szigorított kikötést és kurtavasat kell alkalmazni", sőt a bevonulásoknál tapasztalt legkisebb késést is dezertálásnak kell minősíteni. Az utasítás a továbbiakban arról intézkedett, hogy a tisztek szolgálaton kívül állandóan oldalfegyverrel járjanak és a legkisebb fegyelmezetlenség esetén fegyverüket használják, ha a helyzet megkívánja.

A tisztek kötelességeit más utasítások még jobban körülírták, illetve meghatározták. Az egyik utasítás a tisztek állandó feladatává tette a legénység hangulatának figyelését. Gyanús jelenségek nyomozása és azokról az elöljárók rendszeres tájékoztatása, a legénység bizalmába való beférkőzés, „bizalmi rendszer" kiépítése vagy megerősítése a legénység körében, „hatásos ellenpropaganda", a legénység szállásainak, őrhelyének váratlan,

[236] KAW KM Präs. b. 53—8/4—1918. május 24.

[237] Az utasítás a KM 5. Abt. Nr. 5535. parancsa mellékleteként jutott el valamennyi katonai parancsnoksághoz. Az utasítást a m. kir. honvédelmi miniszter is kiadta. L. MMTVD V. köt. 206.

gyakori ellenőrzése, lázongásoknál az azonnali közbelépés, majd a lázadók és tétovázók helyszíni felkoncolása a tisztikar legfontosabb kötelességévé vált. Azt a tisztet, aki ezeknek az utasításoknak nem tett eleget, haditörvényszékkel fenyegették.[238]

Egy másik, a tisztikarnak kiadott utasítás arról intézkedett, hogy valamennyi alakulat legénységét a legszigorúbb fegyelmezésnek kell alávetni, hogy a lázadás és szökés szellemét kiirtsák. A fegyelmezést ugyanakkor olyan „oktató-nevelő foglalkozásokkal" kellett összekötni, amelyeknek vezérmotívuma az volt, hogy a lázadások a létért harcoló közös haza, a Monarchia hátbatámadását jelentik, s minden katona kötelessége a lázadások megvetése.[239] Az oktató-nevelő foglalkozásokon emellett állandóan hangsúlyozni kellett a lázadások sikertelenségét és a lázadókkal szemben alkalmazott kemény megtorlásokat, hogy a legénység körében a lázadások eredménytelenségének hiedelmét és a megtorlásoktól való félelmet hintsék el.[240] A fegyelmező aktusoknak és az oktató-nevelő foglalkozásoknak végakkordja minden esetben a póttestek, illetve azok menetalakulatainak újraesketése volt: a legénységet 50-es csoportokba felsorakoztatták és az összes tiszt jelenlétében tábori lelkészek közreműködésével a császárra és a királyra feleskették.[241]

A hadvezetőség következő akciója a hátországi alakulatok létszámának felülvizsgálása és a feleslegesnek nyilvánított csapattestek azonnali frontra szállítása volt. A hadvezetőség eme akcióját részben a meginduló délnyugati offenzíva szükségletei motiválták, részben a lázadások és felkelések tapasztalatai nyomán született azon elhatározás, hogy a hátországi megbízhatatlan csapatok létszámát azok frontra vezénylésével nagymértékben csökkenteni kell. A végrehajtási utasítás, amely a „Legénységi összanyaggal való takarékoskodás, létszámcsökkentés és belső kicserélés" címet viselte[242] a hátországi állomány 7%-os csökkentését írta elő. A csökkentés mértéke az első pillanatra nem látszik túlságosan nagynak. Ám ha azt vesszük tekintetbe, hogy a csökkentés elsősorban az 1895—1900-as évfolyamok hátor-

[238] HIL 3583. cs. HM 12 360. sz./Eln. 1.—1918. 1. sz. mell.

[239] „Die Verwertlichkeit der Meuterei, besonders zur Zeitpunkt, wo die Monarchie den Kampf um ihre Existenz führt" L. KAW KM Präs. b. 53—8/4—1918. május 27. KM Abt. 5. Nr. 5535/Res. Beil. 1.

[240] HIL 3583. cs. KM 5. Abt. Nr. 5535 Res.—1918. május 24. Beil. 2.

[241] HIL 3583. cs. HM 12 380. sz./Eln. 1.—1918.

[242] HIL 3635. cs. HM 8770. sz./Eln. 4.a—1918. május 29. „. . . .minden eszközzel oda kell hatnunk, hogy a mögöttes országrészekben alkalmazott minden egyes féligmeddig is nélkülözhető embert más fontosabb célokra szabaddá tegyünk."

szági állományára vonatkozott, illetve az ezen évfolyamok legénységét a fronton levő idősebb évfolyamok legénységének lecserélésére használták fel, világossá válik a kicserélési és létszámcsökkentési akció értelme: a hadvezetőség így akarta a legakcióképesebb, továbbá a lázadásokban leginkább szerepet játszott évfolyamokat a frontra vezényelni, illetve a hátországból eltávolítani.

Hasonló elgondolásokból fakadt a hadvezetőség másik rendelkezése is, amely előírta a nagyvárosok kaszárnyáiban elhelyezett egységek lehetőség szerinti kivonását és a városok környékére való vezénylését.[243]

A kicserélési és létszámcsökkentési akcióval párhuzamosan folyt a hadvezetőség által megbízhatóknak tartott frontalakulatok hátországba helyezése, amely utóbbi júniusban a piavei offenzíva kudarca után támadt hátországi helyzetben meggyorsult. Így például br. Waldstätten vezérőrnagy, a hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztályának vezetője 1918. június 18-án közölte Sündermann vezérőrnaggyal, a tiroli hadseregcsoport 11. hadseregének vezérkari főnökével, hogy két hadosztályt azonnal le kell adnia a hátországnak.[244]

A hátországba vezényelt csapatok feladatát nemcsak az esetleges újabb lázadások és felkelések leverésében látták, hanem — a Monarchia egész területére kiterjedően — a szökevények elleni akciókban is, mivel mint említettük, a csendőrség, a katonai rendőrség, a rekviráló különítmények és a polgári hatóságok ereje elégtelennek bizonyult. Egyébként emiatt a hadvezetőség állandó támadásoknak volt kitéve, elsősorban a magyar kormány részéről. A magyar kormány utasítására a honvédelmi miniszter május 18-án követelte a hadsereg-főparancsnokságtól, hogy a frontra vezényelt csendőr- és rendőrlegénységet azonnal szállítsa haza,[245] majd azzal a követeléssel állott elő, hogy a karhatalmi alakulatok lőszerellátását, ha kell, az egész hadsereg rovására biztosítsák.[246] A követelésnek a hadvezetőség, vonakodva ugyan, de 1918. augusztus 25-én helyt is adott.[247] A magyar

[243] „A hadsereg" c. lap 1918. június 1-i száma (XV. évf. 6—7. kettős szám) hivatkozik egy AOK utasításra (számát nem adja meg) és közli, hogy ezen utasítás alapján pl. az 1. honv. gyalogezred póttestalakulatait Budapestről Pécelre helyezték: „. . .az áthelyezés a katonai rend- és fegyelem érdekében történik, mert a laktanya szűk volta és a főváros nehéz gazdasági viszonyai, a legénység fontos ellenőrzését megnehezítették".

[244] ÖULK VII. köt. 304.

[245] HIL 3587. cs. HM 9234. sz./4. Eln.—1918. május 18.

[246] HIL 3587. cs. HM 368. sz./14.a—1918. június 21.

[247] HIL 3587. cs. HM 20 878. sz./Eln. 1.—1918. augusztus 27.

kormány időközben 1918. május 22-én önhatalmúlag elrendelte a határrendőrség létszámának felemelését, hogy az Oroszországból és Romániából érkező hazatérők vesztegzárállomásai, amelyek egy részét annak idején a határok közelében helyezték el, erősebb felügyelet alá kerüljenek.[248] A magyar kormány önálló akcióját az váltotta ki, hogy a hadvezetőség május 15—17-i megbeszélésén elhatározták a pilseni, wienerneustadti külön rendőrbiztosság felállítását, az ostravai rendőrség átszervezését a grazi biztonsági szolgálattal együtt és egy különleges rendőrhadosztály létrehozását Innsbruckban. A határozat végrehajtása feltételezte újabb frontalakulatok hátországi felhasználását a Monarchia Ausztriához tartozó részeiben.[249] A magyar kormány ezt a határozatot sérelmesnek tartotta, mivel az csak az ausztriai területek biztonságának fokozását célozta. Ezért a magyar honvédelmi miniszter a frontra induló magyarországi menetalakulatokból jelentős erőket vont el, azoknak a területeknek, illetve vesztegzárállomásoknak a fokozott felügyeletére, amelyeket a kormány a hátországi mozgalmak injektáló gócainak tartott.

A hadvezetőség a magyar kormány lépését tudomásul vette, mivel az a hátországi mozgalmak felszámolását célozta.

A hadvezetőség és a kormányok újabb közös akciója az 1918 június elején hozott általános statárium elrendelése volt. A statárium kiterjedt minden olyan katonai és polgári személyre, aki „zendülés, lázadás, felkelés, szökés, gyávaság, lógás, bujkálás, öncsonkítás, rablás, gyilkosság, gyújtogatás, fosztogatás, kémkedés, idegen tulajdon gonoszságból való rongálása és a nyilvános erőszakoskodás, szökevények támogatása, felségárulás és -sértés, közcsendháborítás és őrszolgálati kötelességsértés bűntettének gyanúja alá került."[250] Egyben utasították a sajtót, hogy statáriális kivégzésekről csak a hivatalosan közzétett tényállást szabad közölni, kivégzési körülményeket és neveket azonban nem. A közléseket pedig előzetesen az illetékes ügyészségnek kellett bemutatni.[251]

Az említett adminisztratív intézkedésekkel párhuzamosan, a katonai hatóságok 1918 július elejétől újabb felkutató és kifüstölő akciósorozatokkal igyekeztek a katonaszökevényeket, illetve a zöldkádert ártalmatlanná tenni:

[248] MMJK 446—447.

[249] A határozatot az osztrák belügyminiszter nyomására hozták. l. KAW MK/KM Einsichtakt der M. d. Innern Zl. 12 550/MI ex 1918. május 17.

[250] HIL HM Eln. 15.a. (rendezetlen)—13 961—7052—1918. június 10. és uo. KM 4/G. Abt. Nr. 1269—1918. június 14., továbbá uo. M. kir. 38. ho. iratai 44. cs. 101. sz./1918. június 15.

[251] MMTVD V. köt. 196. és KAW MK/KM No. 2069—1918.

karhatalmi alakulatok, csendőrkülönítmények szállták meg a falvakat, az alföldi tanyavilágot, vagy a szökevényeket magukba rejtő erdőségeket, mocsarakat körülvették, kivezető útjait lezárták. Ugyanilyen alakulatok éjjel-nappal razziákat rendeztek a nagyvárosokban a szökevények után.[252]

Az elfogottak statárium elé kerültek, de szigorúan megbüntették a szökésben segédkező, szökevényeket bújtató polgári lakosságot is.[253] A katonai szökevények elleni akciókat a hazatérőkkel szembeni újabb rendszabályok követték, annál is inkább, mert a lázadások és felkelések kirobbantóinak és résztvevőinek nagy többsége a vesztegzárállomásokról szabadságra küldött, majd ismét bevonult hazatérő volt. Az újabb rendszabályokat a przemyśli katonai parancsnokság javaslatai alapján dolgozták ki. 1918. május 13-án már elrendelték valamennyi hazatérőt szállító katonai szerelvény naponkénti átvizsgálását és ügynökökkel való figyelését,[254] majd az ezt követő rendelkezés kimondta, hogy azon hazatérőket, akik nem kerültek egészségügyi és politikai karantén alá, a póttestekhez bevonultatni nem szabad, hanem zárt, erősen őrzött kötelékekben a vesztegzárállomásokra vissza kell irányítani.[255] Ezt követően május 21-én a vesztegzárállomások újabb szigorú rendelkezést kaptak a gyanúsak és aggályosok különválasztására s nevezettek Kenyérmezőre, illetőleg Wieselburgba való küldésére.[256] Mivel a lázadások okainak felderítésére kiküldött bizottságok jelentései a helyőrségi és póttestalakulatokhoz beférkőzött civil személyek felelősségét is hangsúlyozták (kiknek nagy része szintén hazatérő volt, s „kezelésükben megengedhetetlen liberalizmus uralkodott"), a hadsereg-főparancsnokság által május 24-én kiadott parancs alapján a keletről hazaérkező civileket a katonáktól különválasztották és a 4. sz. katonai főkormányzóság (Lemberg) civil vesztegzárállomásaira irányították.[257]

A bizottsági jelentések alapján az egyes hazatérő katonai csoportokat különlegesen szigorú vizsgálatoknak vetették alá, mert a tapasztalatok szerint azok politikai megbízhatatlansága nem volt egyenlő. A májusi hazatérők közül legveszélyesebbeknek a kurszki kormányzóság területéről érke-

[252] HIL 3601. cs. HM 11 131. sz./Eln. 1.—1918. június 5.

[253] Uo.

[254] KAW MK/KM No. 21 879—1918. május 13.

[255] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 42. auf AOK Evb. Nr. 12 038—1918. május 17.

[256] KAW MK/KM No. 3301—1918. május 21., uo. KM/4. Abt. 1918. 30—II/11/2. KuK Min. für Landesverteid. Präs. Nr. 16 648—V.—1918. június 19.

[257] KAW MK/KM No. 25 108. AOK Op. Nr. 130 830—1918. május 24.

zettek bizonyultak, miért is ezeket a többit felülmúló embertelen módszerekkel vizsgálták.[258]

Egy másik rendelkezés kimondta, hogy az egyes országok fővárosain vagy nagyvárosain átutazó hazatérő szállítmányok pályaudvari tartózkodásuk alatt a politikai rendőrség vizsgálatán essenek keresztül. Június 4-én a prágai katonai parancsnokság jelentette: néhány nap alatt különböző ezredekből 194, a 36. gyalogezred hazatérőiből 370 „bolsevistát" vettek őrizetbe.[259] A lázadások és felkelések tapasztalatai alapján maguk a politikai hatóságok is mind nagyobb részt követeltek és kaptak a hazatérők vizsgálatából.[260] A politikai hatóságok követelése június közepétől annál indokoltabbnak tűnt, minél több hazatérőt kényszerült a hadvezetőség szabadságra küldeni a póttestek kilátástalanul rossz ellátása miatt. A hadvezetőség júniusban kénytelen volt a hazatérők szabadságát négy hétről nyolc hétre felemelni, azoknak a személyeknek pedig, akiknek szülőföldjét a háború elpusztította, 12 heti szabadságot engedélyezett.[261] Ugyanakkor a XLI. menetalakulatok frontra indulását is elhalasztották három héttel, így a menetszázadokba beosztottak június 27-ig pótszabadságot kaptak. A legénység azonban nem távozhatott szülőföldjére, mivel a katonákat aratószázadokba osztották be és a nagybirtokokra vezényelték. A felemelt szabadság nem terjedt ki olyan alakulatokra, amelyek a felkelésekben és lázadásokban részt vettek. De nem vonatkozott a géppuskás, kerékpáros, vasútépítő s egyéb formációkra sem. A szabadság elteltével mindazok, akik a háború kezdetekor vagy első bevonulásukkor már nyolchetes katonai kiképzéssel rendelkeztek, azonnal a frontra indultak, azok pedig, akik nyolc hétnél kevesebb kiképzést kaptak, nyolc hétig a pótkereteknél kerültek újabb kiképzésre.

A hadvezetőség ezekkel a kényszerszabadságolásokkal csak növelte az újabb szökési hullám lehetőségét és a hátországi lakosság „bolsevista esz-

[258] KAW MK/KM No. 24 204—1918. május 30. AOK Evb. Nr. 15 222—1918. május 30.

[259] KAW Mil.kmdo Prag, No. 3980. St.—1918. június 4.

[260] Magyarországon különösen a máramarosi főispán követelte, hogy a 7. hadsereg-parancsnokság nagyobb beleszólást engedjen számára a megye területén levő vesztegzárállomások mintegy 80 000 főnyi hazatérőjének politikai ellenőrzésébe. L. HIL HM Eln. 1. a./1-tétel (rendezetlen) Nr. 130 948—1918. június 16. idézi a főispán követelését.

[261] KAW MK/KM No. 25 008. KM Abt. 10—Kgf. Nr. 15500 Res. von 1918. június 19. 12 hét szabadságot kaptak a következő területek lakói: a lembergi Mil. kmdo egész területe, a przemyśli, a kassai, a nagyszebeni Mil.kmdo, az erdélyi kieg. parság, a grazi és az innsbrucki Mil.kmdo területének nagy része.

mékkel való fertőzésének veszélyét".[262] Ennek ellensúlyozására jelent meg az a rendelet, amely kimondta, hogy a hadifogságból hazajött legénységet szabadsága után a legszigorúbb fegyelmezés alá kell vonni. Ugyanakkor hátországi alkalmazásra az 1875—1900-as frontszolgálatra alkalmas egyének csak két hónapi, míg ugyanezen évfolyamokba tartozó hazatérők csak hat hónapi, illetve az 1870—74. évfolyam hazatérői öt hónapi arcvonalszolgálat után használhatók fel.[263] A hadvezetőség említett intézkedései mellett rendkívül fontosnak tartotta az ideológiai harc fokozását, a „bolsevik és nemzeti" eszmék „ellensúlyozásának" hazafias feladatát.

Mint ismeretes, ennek a munkának külön szervezete volt, az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet, amelynek az eddigi tevékenysége nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A szervezet azzal védekezett, hogy működésének tulajdonképpen csak az elején tart, és az első agitátorképző kurzust csak május 5-én tudta összehívni Bécsben. Mentegetődzésében arra is hivatkozott, hogy szervezetei a délnyugati fronton végrehajtandó nagy offenzíva előkészületei és egyes parancsnokságok értetlensége miatt sem a hátországi alakulatoknál, sem az arcvonalbeli csapatoknál még nem épültek ki, s megfelelően képzett káderek hiányában a munka sikerével mindeddig nem lehetett számolni.[264] (Természetesen voltak olyan katonai körzetek, amelyekben május végére létrehozták a helyi Ellenséges Propagandaelhárító Szervezetet, így pl. a balkáni megszálló erőknél, de ezek a délnyugati offenzíva közvetlen előkészítésébe nem voltak bekapcsolva.[265])

Az ideológiai offenzívát az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet június közepén indította meg nagyobb erővel. Az „offenzíva" bevezető aktusa Berndt altábornagy 1918 május végén, a lembergi propagandakurzuson tartott előadása volt, amelyet az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet és a hadsereg-főparancsnokság sajtófőhadiszállása a bécsi egyetem tanárainak közreműködésével dolgozott ki.[266]

[262] A tarnopoli csendőrparancsnokság pl. jelentette, hogy a szabadságról hazatérők Bukovinában és Galíciában „bolsevik eszmékkel" lázítják a lakosságot, követelte az összes szabadságolás felfüggesztését. L. KAW Präs. Nr. 16 795—XX. 1918. június 27. A badeni csendőrparancsnokság jelentése szerint 14×21 cm nagyságú német nyelvű röplapokat koboztak el szabadságolt hazatérőktől és a lakosságtól, amelyeken aláíróként a „Forradalmi Katonatanács" szerepelt. A vizsgálat kiderítette, hogy a röplapokat külföldön állították elő és a hazatérők terjesztették. L. KAW KM Präs. b. 53—1/11. Landesgendarmeriekmdo Nr. 1. Res. 125—1918. június 12.

[263] KAW MK/KM No. 29038. KM 10. Abt. Nr. 2 0140 Res. von 1918. július 12.

[264] KAW FASt 5994. cs. Res. Nr. 254—1918. július 16. és Res. Nr. 263—1918. július 19.

[265] KAW FASt 5995. cs. Res. Nr. 273—1918. június 6.

[266] KAW FASt 5995. cs. AOK. Op. Geh. Nr. 717—1918.

Berndt altábornagy előadásában élesen szembeszállt a „demokratikus és nemzeti szabadságtörekvésekkel", elítélte „az általános és demokratikus béke utáni vágyat", amit annak idején a szovjet kormány javasolt, és az volt a véleménye, hogy ezek az eszmék aláássák a hadsereg fegyelmét. A „téveszmék" ellenszeréül a következőket ajánlotta: a legénység kioktatását és felvilágosítását a tisztek által, „a csapatok legbátrabbjainak megbecsülését és kiemelését", „a bátor tettek azonnali jutalmazását és dicséretét", „ünnepélyek rendezését", „nyílt beszélgetést a legénységgel", „éneklést a meneteknél" (egy csapat, amely énekel, jó szellemű), majd felhívta a figyelmet, hogy a csapatoknál a fegyelmet a legkíméletlenebb eszközökkel is helyre kell állítani.

Ettől a tanácstól nem sokban maradt el az ellenség „propagandahatásának" leküzdésére kiadott 1918. június 5-i utasítás, amely az elhárító propaganda néhány legfontosabb kérdésre való koncentrálását, az ellenséges propagandaanyagot beszolgáltató katonák cigaretta és pénzjutalomban való részesítését, a bevonult legénységi állományú egyén hozzátartozója jogvédelmének és a „győztes offenzíva" utáni zsákmány kiosztásának kilátásba helyezését írta elő.[267] A propagandamunka sikerét ugyanakkor a „romboló sajtó" ellen hozott adminisztratív intézkedéssel, az 1918 június elején életbe léptetett sajtócenzúra reformmal kívánták elősegíteni.[268] A reform alapján valamennyi lapot előzetesen cenzúráztak. Ha valamely lap a sajtóbizottság (Ministerialkommission, Magyarországon a Hadfelügyeleti Bizottság) és az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet megítélése szerint a hadsereg szellemét bomlasztó írást (lázadásról szóló tudósítást, élelmezési nehézségekről szóló beszámolót, a király személyét, az udvart vagy a dinasztiát dehonesztáló cikket) akart közölni, nemcsak elkobozták, hanem a szerkesztőség ellen bűnvádi eljárást indítottak. A rendelet megjelenése után a katonai hatóságok a póttesteknél és a frontalakulatoknál máglyákba hordatták a baloldali és nemzetiségi újságokat és elégették.[269]

Bármennyire is siettette a hadvezetőség a hozott intézkedések kíméletlen végrehajtását, azok eredményessége eleve kétséges volt. Amikor pedig a belső válságot enyhíteni hivatott „piavei offenzíva" katasztrófával végződött, nemcsak a hátországi alakulatok bomlási folyamata gyorsult meg, hanem megkezdődött a frontalakulatok bomlása is. Ezzel az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének története új szakaszába: az általános bomlás szakaszába érkezett.

[267] KAW FASt 5994. cs. Nr. 143. Res.—1918. június 5.
[268] KAW KM Präs. b. 59—8/2—1918. MI 13 288. sz.—1918. június 6.
[269] HIL 3630. cs. sajtótávirat (más megjelölés nincs).

A HADSEREG ÁLTALÁNOS BOMLÁSÁNAK KEZDETE AZ ELMÉLYÜLT FORRADALMI VÁLSÁG IDŐSZAKÁBAN (1918. JÚNIUS 15.—SZEPTEMBER 15.)

A PIAVEI OFFENZÍVA (1918. június 15—20.)

A délnyugati arcvonalon indítandó offenzíva előkészületei, mint említettük, a forradalmi válság átmeneti, viszonylagos enyhülése idején, 1918 tavaszán kezdődtek meg. Az előkészületeket a válság újbóli jelentkezésekor — bármennyire is nehézséget jelentettek azok a hadvezetőségnek — állandóan fokozni kellett. Ezt az offenzíva katonapolitikai és általános bel- és külpolitikai céljai indokolták.

Az offenzíva sikerétől mindenekelőtt az Osztrák—Magyar Monarchia belső stabilizációját várták: a győztes offenzívát az osztrák—magyar uralkodó körök a belső forradalmi válság felszámolása hathatós eszközének tekintették, mivel a győzelmet aratott hadsereg — megítélésük szerint — alkalmas lett volna arra, hogy a Monarchia területén kibontakozott forradalmi mozgalmakat végérvényesen felszámolja. A győztes offenzíva ugyanakkor lehetővé tette volna, hogy az elfoglalt olasz területek élelmiszerkészletével a Monarchia élelmezési válságát enyhítsék, illetve, ha nem is a Monarchiáét, legalább a forradalmi erőket megsemmisíteni hivatott hadseregét.[1] A győztes offenzívától ugyanakkor mind a hadvezetőség, mind a Monarchia politikai vezetői az osztrák—magyar állam megromlott politikai helyzetének teljes megváltozását remélték, nemcsak az antant hatalmak,

[1] Br. Waldstätten vezérőrnagy 1918. június 1-én József főhercegnek írt levelében hangsúlyozta: „Ebből a válságból csupán egy katonai siker vezethetne ki, ami bekövetkezik hamarosan". L. HIL AOK I/2. 16. cs. jelzet nélkül. Június 5-én utasítottak minden frontalakulat-parancsnokságot, hogy a hadsereg június 15-e és augusztus 31-e között saját magát fogja élelmezni abból a mintegy 5000 vagon kenyérlisztből, amelyet az offenzíva során zsákmányolni fognak. A katonák számára ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy a zsákmányból csomagokat küldhetnek haza. L. HIL 683. cs. 6. AK Qu. Abt. Op. Nr. 4772/Res. I.a—1918. június 7.

hanem a semleges államok vonatkozásában is. Sőt, maga a hadvezetőség a győztes offenzívától azt is várta, hogy az a Monarchia Németországgal szembeni kiszolgáltatottságát megszünteti és a Monarchiát az egyenlő partner helyzetébe juttatja, különösen azáltal, hogy a német hadsereg 1918. március 21-én a nyugati fronton megindított egymást követő támadásai sorban kifulladván, a Monarchia részéről végrehajtott offenzíva nemcsak a német arcvonal tehermentesítésének feladatát látja el, hanem a „végső", az ellenséget legalábbis a kompromisszumos békére kényszerítő győzelemnek az útját is egyengeti.[2]

A délnyugati offenzíva katonapolitikai célkitűzései a vázolt bel- és külpolitikai céloknak megfeleltek: a győztes offenzívától azt várták, hogy a hadsereg egysége helyreáll, anyagi, élelmezési ellátottsága megjavul és a megszilárduló vezetésnek sikerül a hadseregben és a hátországban levő forradalmi erők felszámolásával a dualista monarchiát az összeomlástól és a felbomlástól megmenteni és az ellenséget ugyanakkor elfogadható békére kényszeríteni.

Az említett célkitűzések elérése az offenzíva hadműveleti sikerétől függött, ez pedig a hadműveleti tervnek, a hadsereg hadműveleti, anyagi, fizikai és morális felkészítésének, valamint hadműveleti vezetésének volt függvénye.

A hadműveleti terv végleges formáját 1918. május 5-én fogadta el a király. A terv a hadseregben uralkodó vezető klikkek egymás elleni harcának eredményeként, valamennyi klikk (Arz—Waldstätten, Conrad, Boroević, Krauss, József főherceg) elképzeléseit salamoni módon egyesítő kompromisszumos terv volt.

A terv szerint először az offenzíva mellékcsapása indul meg az ellenséges tartalékok elvonása céljából az osztrák—magyar arcvonal tiroli hadseregcsoportjának nyugati szárnyán levő 10. hadserege (Krobatin tábornagy, 8 hadosztály) Metzger altábornagy vezette csoportjának (1 hadosztály) tüntető támadásával a Tonale-hágón át Edolora, az Oglio völgyébe az olasz hadsereg ellen intézendő főcsapás megkezdése előtt két nappal. Ezt követi a tiroli hadseregcsoport 11. hadseregének (Scheuchenstuel vezérezredes, 21 gyalog- és 3 lovashadosztály) főcsapása az Asiago-fennsíkról kiindulva az Astico és Brenta folyók között, amelyhez egy óra múlva kapcsolódik a Boroević-hadseregcsoport (15 és fél gyaloghadosztály és 4 lovashadosztály) Isonzo-hadseregének (Wurm vezérezredes) a Piave folyón

[2] Vö. *Arz:* Zur Geschichte des grossen Krieges 1914—1918. Wien 1924. 262—272.

át indított főcsapása a 6. hadseregnek (József főherceg vezérezredes) a Montello hegy elleni támadásával együtt. Az egész offenzíva Csicserics gyalogsági tábornok harccsoportjának a Piave alsó folyásánál, a lagunák vidékén indított támadásával egészül ki.[3]

A hadműveleti terv elemzésével nem kívánunk foglalkozni. Mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a délnyugati arcvonal csapatait a mintegy 150 km-es támadó arcvonalon már eleve úgy szétszórta, hogy a tervezett főcsapások irányában sehol sem jöhetett létre az ellenséges arcvonal áttöréséhez szükséges erőfölény. De ha maga a terv jó is lett volna, az offenzíva kudarchoz kellett, hogy vezessen, mert a hadsereg ilyen feladat megoldásához szükséges hadműveleti, anyagi, fizikai és morális készséggel nem rendelkezett.

A csapatok hadműveleti felkészítését rendkívüli mértékben befolyásolta, hátráltatta s végül lényegében meghiúsította az elmélyülő forradalmi válság. Az anyagi felkészítést szolgáló hadianyag- és élelmezési szállítmányok 1918 június elejéig annyira pontatlanul és elégtelen mennyiségben érkeztek a frontra, hogy Boroević és József főherceg más parancsnokokkal együtt követelte az offenzíva elhalasztását.[4] Június közepén az offenzíva főcsapását viselő 11. hadsereg és a Boroević-hadseregcsoport mindössze 14, illetve 10 napi ellátmánnyal rendelkezett. Az ellátmány 250 g kenyeret és 150 g húst biztosított naponta, a többi hadseregnek viszont napi 200 g kenyérrel és 50 g hússal kellett beérnie. Boroević a hadvezetőségnek küldött jelentésében minden felelősséget elhárított magától: „Az embereket — úgymond — nem lehet arra kényszeríteni, hogy kiéhezve támadjanak."[5] (Pedig, — mint arról már szó volt —,Windischgraetz közellátási miniszter 1918 áprilisától kíméletlen rekvirálásokkal igyekezett biztosítani az offenzívában részt vevő csapatok élelmiszer-ellátását.[6])

A csapatok anyagi ellátottsága ugyanolyan siralmas képet mutatott. A speciális terepviszonyok miatt oly nagy szerepet játszó tüzérség lőszer- és lövegellátása a lehető legkedvezőtlenebb volt. A hátországi munkabeszüntetések a fegyver- és lőszerutánpótlásban rendkívüli mértékben éreztették hatásukat. Amellett a tüzérség lövegeinek nagy része mozgás-

[3] „. . .egész arcvonalon, a Tonale hágótól az Adriai tengerig mindenütt, mindenki támadjon!". L. *József főherceg:* A világháború, amilyennek én láttam. VII. köt. Budapest 1933. 408.

[4] ÖULK VII. köt. 201.

[5] Uo.

[6] Vö. *L. Windischgraetz:* Von roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das KuK System. Berlin und Wien 1920. 206.

képtelen volt, mert a takarmányhiány miatt ezrével hullottak el a vontató lovak. Volt olyan üteg, amely csak 3—5 mozgóképes lóval rendelkezett. Különösen nehéz volt a helyzet a 11. hadseregnél, ahol a lövegeket emberi erővel kellett felvonszolni az Asiago-fennsíkra. Június 5-én az említett hadseregnél számos üteg még nem volt állásban. Tekintettel a lőszerhiányra, a hadvezetőség az offenzíva idejére csak 9 millió darab lövedék felhasználását engedélyezte a tüzérségnek. Ez a mennyiség már önmagában véve is igen kevés volt, de a nehézséget fokozta, hogy a támadás napján nem volt a tüzérség birtokában. A hadműveleti terv előírta a gázlövedékek felhasználását. Ennek nagy részét azonban nem kapták meg a csapatok. A felhasznált gázlövedékek is olyan silány minőségűek voltak, hogy nem robbantak fel. (Az offenzíva után Boroević a gázlövedékekkel próbalövéseket rendelt el a Tagliamento folyó mentén, és az áldozatul odadobott állatok mind életben maradtak.) A fegyver- és lőszerhiányt a csapatok „orkánszerű támadásával" akarták ellensúlyozni. Mivel a hadműveleti terv által előírt piavei átkeléshez rengeteg pontonhíd-anyagra és nagyszámú utászalakulatra volt szükség, a hadsereg-főparancsnokság a Monarchia minden részéről 72 utászszázadot vont össze a Boroević-hadseregcsoport arcvonalára, amely létszámát tekintve kielégítő volt, de az offenzíva előtti, a Livenza folyón tartott gyakorlatok nem pótolták az arcvonal megkövetelte speciális kiképzés hiányát.[7]

Az előkészületi szakaszban a hadseregparancsnokok állandóan ostromolták a hadvezetőséget: újabb csapatokat, élelmet és lőszert követeltek. Ebben a sűrű követelődzésben benne volt a parancsnokok becsvágya is: mivel a terv minden parancsnokot önálló hadvezérré léptetett elő, mindegyik a maga arcvonalát tekintette fontosnak. A hadvezetőség mindegyiknek adott valamit, így voltaképpen senkinek sem adott semmit.

A legénység az offenzívát lerongyolódva, éhezve, fertőző betegségektől megtizedelve, közömbösen, sőt egy része gyűlölettel várta. Voltak alakulatok, amelyek pusztán azért fogadták el az offenzívát, hogy az elfoglalt területeket kirabolva, legalább egyszer jóllakjanak.[8]

Az egyes parancsnokok a hadvezetőségnek küldött jelentéseikben arról számoltak be, hogy „a legénység és a tisztikar hangulata nyomott", „a szellem általában megfelelő, de optimizmusra semmi ok sincsen". Az emberek teljesítőképessége nagyon alacsony, igen sokan kerülnek kórházba

[7] Az adatokra vonatkozóan l. ÖULK VII. köt. 200—210.

[8] József főherceg május 12-én jelentette az AOK-nak, hogy az emberek „az offenzívát azért várják, hogy ne haljanak éhen". L. ÖULK VII. köt. 201.

teljes kimerültséggel. Javaslataikban követelték az „igazságosabb szabadságolást, a »hazafias oktatás« fokozását, a magasabb parancsnokok gyakoribb látogatását, az élelmezés, ruházat megjavítását s az emberek gyakoribb felváltását."[9]

A helyzetet sokszor megszépítő jelentésekkel szemben a valóságot tükrözte, hogy a hadvezetőség kénytelen volt egymásután kiadni a legszigorúbb utasításokat a fronthadseregben folyó „izgatások és bujtogatások" ellen, a hadsereg „morális-lelki erejének emelésére és a Monarchia offenzíváját népszerűsíteni igyekvő propaganda megjavítására". Minden tiszt és altiszt köteles volt az embereket szakadatlanul és feltűnés nélkül megfigyelni, a leveleket cenzúrázni; „Hírlapok (kéziratok) kézbesítés előtt feltétlenül átlapozandók, mert néha ezekben lapokat rejtenek el." „A harctérre érkező vagy onnan távozó legénység holmiját állandóan át kell vizsgálni. A helyet, időt sűrűn váltogatni kell!" Mivel a hátországi lázadások és felkelések a frontalakulatoknál is reakciót váltottak ki, elrendelték, hogy a harctérre újonnan bevonuló volt hadifoglyok különösen szem előtt tartandók „... a csomagjaik fent elrendelt átvizsgálása különös alapossággal történjék". „Az összes röplap kiszolgáltatandó!" A fronthadseregnél tapasztalt forradalmi erjedés késztette a hadvezetőséget annak elrendelésére, hogy semmiféle párt politikai nyilatkozatát stb. senki nem hordhatja magánál, mivel a hadseregtől minden politikát távol kell tartani.[10] (Ez természetesen a hátországi csapatokra is vonatkozott.)

A vakfegyelem és engedelmesség fenntartása érdekében az azonnali ítélet nélküli főbelövést, illetve, azoknál a csapatoknál a „megharmadolást" alkalmazták a legkisebb fegyelmezetlenség esetén, amelyek a hátországi lázadásokban, felkelésekben részt vettek és büntetésül a frontra kerültek. (Pl. a 22. dalmát, 17. grazi, 1. bosnyák és a 6. újvidéki gyalogezred.)[11]

Mindezen szigorú intézkedések ellenére a hátországi csapatok mind nagyobb tömegű frontra kerülésével a délnyugati arcvonal csapatai — fokozatosan — a forradalmi erjedésből a forradalmi válság kezdeti állapotába jutottak, és még az offenzíva megindulása előtt a bomlás jelei mutatkoztak körükben. Erre számos körülmény utalt. Többek között az, hogy az elhárító szolgálat különböző forradalmi csoportok tagjait tartóztatta le, akik nemcsak a nagy mennyiségű röplapot, ötágú vörös csillagot, középen vörösre színezett kokárdát, tábori sapkára felvarrható vörös szalagot

[9] HIL AOK I/5/5. cs. KuK Korpskmdo Op. Nr. 185/8—1918. június 24.
[10] HIL 3583. cs. HM 13 297. sz./Eln. 1.—1918. június 11.
[11] *József főherceg* i. m. VII. köt. 336.

osztottak szét a legénységnek, hanem a frontalakulatok bomlását a legénység szökéseinek, front mögötti lógásainak, az ellenséghez való átállásának megszervezésével segítették elő. Tevékenységük hatására az ilyen esetek száma az offenzíva megindítása előtt aggasztó mértékben felszökött. Az elhárító szolgálat jelentéséből az is kitűnt, hogy a „felforgató, destruktív tevékenységet" már nemcsak a hátországi póttestektől frontra irányított egykori hazatérők végezték, hanem a frontalakulatok „nem hazatérő katonái is", amely tény a délnyugati arcvonalon végbement forradalmi erjedés mélységére utalt.

A forradalmi válság kibontakozásának kezdetét az offenzíva előtt az egyelőre bomlási állapotba nem jutott, de fegyelmezettségében megrendült csapatok egymást követő parancsmegtagadásai s egyéb fegyelmezetlenségei is mutatták. Ezeknek felszámolása a csapatokkal szemben alkalmazott „elrettentő eljárások" ellenére sem sikerült.[12] A kezdődő válság fent említett megjelenési formái (bomlási, fegyelmezetlenségi, parancsmegtagadási esetek) a hátországtól több száz kilométerre levő csapatok sajátos helyzetéből magyarázhatók: elszakadva, elválasztva népeik forradalmi harcaitól, kiszolgáltatva parancsnokaik terrorjának és az ellenség tüzének, háború- és Monarchia-ellenességük az említett passzív eszközökkel volt kifejezhető. Mégis e passzív eszközök a Monarchia utolsó nagy offenzívájának kudarcát, s ezzel az uralkodó osztályok belső és külső stabilizációs törekvéseinek kudarcát segítették elő.

Az offenzíva eleve bukásra volt ítélve, mert az Osztrák—Magyar Monarchia egy olyan hadsereggel kezdte meg, amely a forradalmi erjedésből a forradalmi válság kibontakozásának kezdeti szakaszába érkezett el. A kudarc várható volt továbbá azért is, mert a Monarchia hadseregével szemben álló ellenséges erő — bár nem volt mentes a forradalmi eszmék hatásától — létszáma, kifogástalannak mondható élelmezése, anyagi és technikai ellátottságának magas színvonala következtében erőfölényben volt.[13]

Különösen vonatkozott ez az angol és francia hadosztályokra, amelyek éppen az osztrák—magyar hadsereg tervezett főcsapásainak irányában foglaltak tüzelőállást. (Az ellenségnek a Garda-tó mellékén a 7. és 1. olasz hadseregben 18 hadosztálya, a Garda-tó és a Piave között a 6. és 4. olasz hadseregben 20 hadosztálya — köztük egy angol és egy francia hadtest —, a Piave mellékén a 8. és 3. olasz hadseregben 16 és fél hadosztálya állott,

[12] KAW MK/KM No. 28 998/1. AOK Evb. 17 017—1918. június 27.
[13] *Pilch Jenő:* Az első világháború története. Budapest é. n. 197.

köztük számos csehszlovák és délszláv szökevényekből szervezett alakulat. A frontvonalak mögött pedig tartalékként két hadtest sorakozott fel.[14])

*

Az említett súlyos nehézségek miatt Boroević június 8-án javasolta, hogy az offenzívát legalább június 25-ig halasszák el és a hiányzó élelmet a hátország „kiéheztetésével", a lőszert pedig a hadiüzemekkel szemben bevezetett terrorral biztosítsák. A hadvezetőség azonban politikai okokból Conrad ellenjavaslatát fogadta el, és június 15-ére tűzte ki a támadást.

A hadműveleti terv szerint az offenzíva mellékcsapását végző Metzger altábornagy vezette csoport június 13-án támadásba lendült a Tonale-hágó térségében, de a szemben álló antant erők a hóban, jégben támadó osztrák–magyar csapatokat visszaverték. Az ellenséges tartalékok elvonását célzó támadás kudarcba fulladt. A Boroević-hadseregcsoport szakaszán ezalatt felhőszakadásszerű nagy esőzés felduzzasztotta a Piave folyót és a beleömlő patakokat. A hadvezetőség azonban úgy döntött, hogy az élelmezési készletek szűk és kiszámított volta miatt az offenzívát elhalasztani nem lehet, s ennek megfelelően június 15-én Conrad arcvonalán 7 órakor, Boroević frontján 8 órakor megindult a támadás, amely nem érte meglepetésszerűen az ellenséget, mivel előkészületeiről pontos értesülései voltak (légi felderítés, szökevények információi).

A 11. hadsereg június 15-i támadása fél nap alatt összeomlott: az ellenség által szándékosan kiürített első állásokba benyomuló osztrák–magyar alakulatokat a fennsíkot lezáró erdőben elhelyezett ellenséges géppuska- és aknavetőfészkek megtizedelték, majd az ellenség tartalékainak ellentámadása — tüzérségének tűzfüggönyétől kísérve — a támadókat majdnem mindenütt az eredeti állásba kergette vissza. Ugyanez a sors érte a Mte Grappánál támadó csapatokat is. A másik főcsapást végző Isonzo-hadsereget néhány nap múlva hasonló súlyos vereség érte: Wurm hadseregének 4 hadteste, miután nagy veszteségekkel átkelt és a Piave túlsó partján befészkelte magát, csakhamar kritikus helyzetbe került, amelyet sem Csicserics gyalogsági tábornok harccsoportjának vállalkozása a lagunák mentén, sem József főherceg vezérezredes Montello elleni támadása nem tudott enyhíteni.

Június 16-án Boroević az offenzíva azonnali félbeszakítását követelte, de a hadvezetőség csak Conradot utasította védekezésre, Boroevićnek — bel- és külpolitikai megfontolásból — továbbra is támadnia kellett,

[14] Pilch adatai. L. i. m. 198. A világháborúval kapcsolatos szakirodalom ezeket az adatokat elfogadja.

noha ekkor már Hindenburg is a támadás abbahagyását javasolta. A Piave áradása, valamint az ellenséges tüzérség és légierő csapásai miatt az utánpótlást biztosító hidak egymásután váltak használhatatlanokká és a túloldalon ragadt csapatokat az ellenség fokozatosan érkező erősítései katasztrofális helyzetbe juttatták.

Június 20-án Boroević újabb követelésére a király elrendelte az általános visszavonulást: az Isonzo-hadsereg megmaradt erői a Piave keleti partjára vonultak vissza, József főherceg csapatai kiürítették a Montellót, Csicserics alakulatai veszteségteljes harcokban elhagyták a Piave alsó folyását.

A Monarchia hadseregének teljes pusztulása csak azért nem következett be, mert az ellenség a németek július 15-én bekövetkező utolsó nyugati nagy támadásának előkészületei miatt a szétvert osztrák—magyar erőket nem üldözte.

A vereség katasztrofális volt: amellett, hogy az offenzíva kudarcba fulladt, a hadsereg mintegy 150 000 főt vesztett halottakban, sebesültekben és foglyokban. Az osztrák—magyar hadsereg a „piavei katasztrófával"[15] egyszer s mindenkorra elvesztette kezdeményező képességét. A katasztrófának azonban sokkal súlyosabbak voltak politikai és katonapolitikai következményei: az osztrák—magyar állam az összeomlás szélére jutott. A katasztrófa után az elnyomott népek osztály- és nemzeti elnyomás elleni harcának felszámolására hivatott legnagyobb fegyveres erő, a hadsereg — a hátországi és frontalakulatok egyaránt — az általános bomlás állapotába került.[16]

A PIAVEI KATASZTRÓFA KÖVETKEZMÉNYEI

Azon túlmenőleg, hogy az osztrák—magyar hadsereg súlyos veresége egyszer s mindenkorra megszüntette annak lehetőségét, hogy a fegyveres erő valaha is támadólag lépjen fel,[17] a katasztrófa után jelentkező, minden eddigit felülmúló anyagi és élelmezési válság a vereség morális és pszichikai tényezőivel együtt megindította az egész hadsereg, tehát a hátországi csapatok mellett a frontalakulatok bomlását is.

[15] A délnyugati arcvonalon elszenvedett vereség a köztudatba „piavei katasztrófa"-ként ment át, holott a hadsereg nemcsak a Piave folyónál, hanem a tiroli arcvonalon is vereséget szenvedett.

[16] A felhasznált irodalmat l. az I. fejezet 34. jegyzetében.

[17] ÖULK VII. köt. 362.

A délnyugati hadsereg anyagi és fizikai erejének leromlása, személyi állományának lecsökkenése

Mint említettük, a hadvezetőség az offenzívát élelemszerző hadjáratnak is tekintette; olyan zsákmányt remélt, amellyel a hadsereg élelmezését hosszú időre meg tudja oldani. A vereség miatt a zsákmány elmaradt, s az offenzíva idejére nagy nehezen biztosított szűkös élelmiszerkészleteket a csapatok rövid idő alatt felélték. Újabb készletek előteremtésére egyelőre nem volt lehetőség, mivel az aratás ideje még nem érkezett el, és a német szállítmányok is (amelyeket a Spaaban megkötött gazdasági szerződésben ígért Németország) csak július folyamán váltak esedékessé.[18]

Mindezek következményeként június végén, július elején mind a délnyugati arcvonalon, mind a hátországban olyan éhínség lépett fel, hogy pl. az említett fronton a legénység számára előírt napi gyakorlatokat igen sok csapatnál fel kellett függeszteni, mert az emberek összeestek az éhségtől.

Az éhség okozta legyengülés miatt sokszor az erődítési és vonalépítési munkálatokat is le kellett állítani, mert a csontig lesoványodott emberek — a hadseregben az átlagos testsúly 50 kg-ra esett — egymásután dőltek ki a sorból és magatehetetlenül „fetrengtek vagy összezsugorodva ültek a nedves kavernák mélyében".[19]

A hadsereg-főparancsnokság a kiáltóan rossz helyzetben levő frontcsapatok helyzetén a régi módszerekkel kívánt segíteni: elrendelte a hátországi csapatok fejadagjainak újabb csökkentését. Ettől kezdve azoknál napi 150 g volt a kenyér-, 120 g (csonttal együtt) a húsfejadag. A parancsnok-

[18] HIL M. kir. 20. ho. iratai 669. cs. Op. Nr. 704/7—1918. július 4.

[19] HIL M. kir. 20. ho. iratai 669. cs. E. Nr. 132—1918. július 4. Az AOK Op. Nr. 30 000/52. parancsában felszólította az alakulatok parancsnokait, adjanak havonként, majd félhavonként összefoglaló jelentést a csapatok állapotáról, anyagi, élelmezési és egyéb ellátottságáról. A parancsnokok jelentéseikben elképesztő állapotokról számoltak be. Különösen a 11. és 10. hadsereg parancsnoka, valamint a Boroević tábornagy parancsnoksága alá tartozó csapatparancsnokok. Az alább felsorolt jelentések számoltak be az elviselhetetlenségig fokozódó rossz állapotokról: HIL AOK I/5/5. 11. AK Op. Nr. 2847/9—1918. július 10., KAW KuK 6. AK Qu. Abt. Op. Nr. 60 000—1918. július 12., uo. KuK Isonzo Armee Qu. Abt. Op. Nr. 200/VIII.—1918. augusztus 1., uo. KuK Isonzo Armee zu Qu. Op. Nr. 36 000/VII.—1918. augusztus 1., uo. KuK 6. AK Qu. Abt. Op. Nr. 70 000/1918. augusztus 12., KuK Kmdo der Isonzo Armee Qu. Abt. zu Op. Nr. 36 000/VIII. — 1918. szeptember 1., uo. KuK 6. AK Qu. Abt. Op. Nr. 77 800 V. A.—1918. szeptember 13.

ságok a gyümölcs és a lekvár nagyobb mérvű felhasználásával igyekeztek pótolni a kenyér- és húsfejadagot.[20]

A fronthadsereg helyzetén ez a rendelkezés vajmi keveset változtatott, ellenben növelte a mögöttes alakulatok éhségét, amit az elkeseredésig fokozott, hogy sok esetben a kiutalt lisztmennyiség romlott, penészes volt, a belőle sült kenyér fogyasztása során egész ezredek betegedtek meg.[21]

A frontalakulatok helyzete annyira súlyosbodott, hogy Boroević tábornagy július 20-án a hadvezetőségnek küldött jelentésében kilátásba helyezte: ha az éhező, rongyokban járó hadsereget ellenséges támadás éri, azonnal összeomlik. Ezért követelte, hogy a hadvezetőség, ha kell, „a hátország kiéheztetése árán is szállítson több és jobb élelmet a hadseregnek".[22]

A hadvezetőség és a kormányok fűhöz-fához kapkodtak. Az új termés betakarításáig azonban képtelenek voltak a helyzeten javítani. Július 2-án az élelmezési bizottság foglalkozott a lisztellátás és az élelmezés megjavításának kérdésével. Landwehr vezérőrnagy, a közös élelmezési bizottság elnöke kérésére el is határozták a korai cséplés elrendelését, mivel Ukrajna, Románia és Besszarábia gabonaszállítmányaira nem lehetett számítani. A hadsereg napi 800 vagon szükségletének teljes kielégítését pedig Magyarországra hárították, azonkívül kötelezték saját lakossága ellátására és Ausztria hiányzó készletének fedezésére. Mindezek biztosítására, azaz az aratás lebonyolítására és a cséplőgépek mellől elrekvirált készletek elszállítására felszólították a hadvezetőséget mintegy 1 360 000 főnyi katona és hadifogoly rendelkezésre bocsátására, majd a kormányok vállalták, hogy a krónikus hiány enyhítése céljából június hónapban 112 500 q, illetve 50 000 q húst szállít le Magyarország és Ausztria. Ugyanakkor kimondták, hogy a jelentkező 50 500 q húshiányt a megszállt területekről rekvirálás útján, illetve a dán marhaszállítmányokból kell fedezni.[23]

[20] HIL 3617. cs. HM 422 986/8/—1918. július 13.

[21] A tömeges ételmérgezés a csapatoknál gyakori volt: így pl. június 15-én a 3. honvéd gyalogezred valamennyi katonája súlyos mérgezést kapott a romlott lisztből sütött kenyér elfogyasztása után. L. HIL M. kir. 20. ho. iratai 669. cs. KuK XV. Korpskmdo Op. Nr. 395/13—1918. július 17.

[22] ÖULK VII. köt. 446.

[23] A munkaerőt az alábbiak szerint kellett biztosítania az AOK-nak:

I. aratásra kiadott hadifogoly	420 000 fő
II. mozgósítva: 1000 db aratószázad	100 000 fő
148 db hadifogoly alakulat	16 576 fő
4 db bosnyák alakulat	1 288 fő
25 db egyéb hadifogoly alakulat	2 775 fő
bolsevik érzelmű hadifogoly	3 000 fő
1., 4., 7. Gen.kmdo + Ostarmee	30 000 fő

Az élelmezési bizottság javaslataival a magyar minisztertanács 1918. július 6-án foglalkozott és azokat elfogadta. Nyomatékosan utasította azonban a honvédelmi minisztert, hogy a termés zár alá vételének céljából külön 505 tisztet és 5000 főnyi legénységet bocsásson a csendőrség rendelkezésére, amely utóbbit a zár alá vételnek és a zár alá vett termés igénybevételének felelőseként jelölt ki. A minisztertanács továbbá arra kérte a hadvezetőséget, hogy 10—15 gyalogzászlóaljat a hátországi csapatokból és egy hadosztályt a hadrakelt seregből engedjen át a magyarországi karhatalmi alakulatok megerősítésére. Ugyanezen az ülésen felszólította az osztrák hatóságokat a csépléshez szükséges szénmennyiség biztosítására, illetve átengedésére.[24]

Július 20-án a magyar minisztertanács a katasztrofális helyzet miatt ismét foglalkozott az élelmezési kérdéssel és elfogadta Windischgraetz közellátási miniszter javaslatát a készletek központi nyilvántartásáról és az új termésből megfelelő tartalékok biztosításáról. A minisztertanács augusztus 1-től újabb 1000 vagon gabona elrekvirálását is elrendelte.[25]

Magyarország és a Monarchia déli területein a június közepéig beérett gabonát és az állatállomány tekintélyes részét július közepéig Windischgraetz elrekviráltatta. E célból a magyar minisztertanács július 6-i követelésén túl újabb két hadosztályt vezényeltek a hátországba,[26] aminek eredményeképpen július 13-án a kenyérfejadagot napi 250, a húsfejadagot 180, és a rántáslisztét 20 g-ra sikerült általánosan felemelni.[27] A cigarettafejadagot ugyanakkor napi 8 db-ra csökkentették le.[28]

A folytonos rekvirálásokkal augusztus elejére annyi készletet gyűjtöttek, hogy a frontalakulatok napi kenyérfejadagját 350 g-ra lehetett emelni. Mivel azonban Magyarország és Ausztria a húsbeszolgáltatási kvótát nem

---

III. állandóan és részben mozgósítható erők

1867—69. évf.	180 000 fő
hazatérők, szabadságoltak	600 000 fő
fegyencek	6 000 fő
Összesen	1 359 639 fő

L. HIL 3624. cs. AOK Qu. Abt. 6356—1918. június 4.

[24] MMJK 462—64.

[25] MMJK 489—490.

[26] ÖULK VII. köt. 304.

[27] HIL 3617. cs. HM 1067/Eln. 1.—1918. július 25.

[28] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 61. AOK Qu. Abt. Nr. 71 709—1918. július 19.

teljesítette, a kenyérfejadag emelésével egyidőben a húsfejadagot 180-ról 150 g-ra „lejebbítették" és heti két hústalan napot vezettek be.[29]

Az augusztus 10-én, a hadsereg-főparancsnokságon tartott megbeszélésen Zeynek ezredes, a délnyugati arcvonal hadtápfőnöke a kenyérellátás átmeneti javulását lényegtelennek minősítette, s szerinte ezzel a javulással a hadsereg korántsem került olyan állapotba, hogy a háború esetleges elhúzódásával a közelgő ősz és tél viszontagságait átvészelje.[30]

Zeynek felfogását a hadvezetőség messzemenően osztotta. Ez kitűnt abból a javaslatból, amelyet a hadvezetőség augusztus 15-én a két kormány elé terjesztett.[31] A hadvezetőség a javaslatban hangsúlyozta, hogy a hadsereg erőállapotának feljavításához feltétlenül szükséges a frontcsapatok kenyérfejadagjának napi 700 g-ra, a hátországi alakulatoknál 500 g-ra való felemelése, a napi 300 illetve 200 g hús, a heti 2 kg burgonya, a napi 70 g száraztészta és a napi 70 g ún. „műfőzelék" (Kunstgemüse) biztosításával együtt. A lóállomány fenntartása pedig minimálisan napi 4 kg takarmányt igényelt. Ez pedig azt jelenti, hogy 1918. augusztus 15. és 1919. augusztus 15. között minimálisan 7 millió q lisztet, 2 millió q burgonyát, 3,8 millió q húst, 0,8 millió q főzeléket és 14 millió q takarmányt kell előteremteni. A hadsereg-főparancsnokság előterjesztésében hozzátette, hogy a rekvirálások jelenlegi üteme és szigora nem teszi lehetővé a kívánt mennyiség előteremtését, nem beszélve arról, hogy az átmeneti javulás sem érintett valamennyi alakulatot, mivel nagy számban vannak olyan csapatok, amelyek továbbra is csak 100 g húst kapnak csonttal együtt. Helyileg pedig nem tudnak segíteni, mert a megszállt olasz területek egész marhaállományát kiirtották, illetve a lakosság utolsó készleteit is elkobozták. A hadvezetőség így arra kényszerült, hogy újabb 100 000 embert szereljen le és küldjön haza, mert élelmezni nem tudja őket.

A hadvezetőség fenti igényeit természetesen nem tudták kielégíteni, sőt csakhamar tapasztalták, hogy a hadsereg élelmezésében bekövetkező enyhülés is múló jelenség. Ahogy közeledett a szeptember, úgy romlott ismét az élelmezés: a hadsereg-főparancsnokság nemcsak a felemelt mennyiséget nem tudta biztosítani, hanem a meglevő fejadagot is állandóan csökkenteni kényszerült. Jellemző, hogy szeptember 1-től a csapatok ismét 250, majd később 200 g kenyeret kaptak.[32] Sőt, lassan a kenyér helyett csak kukoricamálét és az annyira gyűlölt szárított főzeléket (Dörrgemüse)

[29] HIL 3617. cs. HM 1113. sz./Eln. 1.—1918. augusztus 3.
[30] HIL AOK I/2/16. AOK Op. 14 263—1918. augusztus 11.
[31] HIL 3607. cs. AOK Qu. Abt. 119 083 — 1918. augusztus 18.
[32] HIL 3618. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 72—1918. szeptember 17.

utalták ki a csapatoknak.[33] Arz vezérkari főnök 1918. szeptember 15-én már kétségbeesett hangú táviratban követelte a kormányoktól a hadsereg élelmezésének feljavításához szükséges újabb kíméletlen intézkedések megtételét.[34] Követelése azonban sikertelen maradt. Szeptemberben pedig végképp szertefoszlott a remény, hogy a hadsereg élelmezésén valamit is javítani tudjanak.

Az élelmezési bajok mellett az anyagi ellátás is tűrhetetlen volt. A hadsereg teljesen lerongyolódva állt az arcvonalakon és a hátországban. Rendes fehérneműje átlag minden harmadik embernek volt, a többi csak foszlányokat hordott. A gyárakban 800 000 garnitúra állt készítés alatt, a délnyugati front egyhavi szükséglete. (A szénkészlettől függően a hadvezetőség év végéig 5 millió garnitúra elkészítését remélte.) Cipőből kb. 4 millió pár volt a hiány.[35] A frontra induló ruhaszállítmányokat különleges őrizet mellett is kifosztották, kirabolták.[36] Ruhautánpótlás így alig volt. Foltozni pedig cérnahiány miatt nem lehetett. Az Alpok hómezőin rongyos zsávoly, Albániában 55°-os hőségben téli csukaszürke csalánszövet ruhában álltak a katonák.[37]

Az elégtelen táplálkozás, az ennek ellenére mégis nagy fizikai igénybevétel, valamint a hiányos ruházat miatt az emberek ellenállóképessége minimálisra csökkent. A menetalakulatok is már teljesen legyengülve, az éhségtől szédelegve érkeztek ki a frontra.[38] Így nem csoda, ha a délnyugati és az albán fronton tízezerszámra szedte áldozatát a malária.[39] Ha mind-

[33] *Idézi Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest 1922. 289. „Reggelire feketekávé pótlék és kulimász-nevezd gyümölcsíz-, kenyér, tele pelyvával, ebédre leves, kecske v. marhahús, tökfőzelékkel v. darával és friss füge (legényeink a fáról szedték), vacsora ugyanaz." L. *Vitéz Sréter István:* Összeomlás az albán arcvonalon. Budapest 1924. 15.

[34] *Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien 1935. 105.

[35] HIL AOK I/2/16. AOK Op. Nr. 142 463—1918. augusztus 11.

[36] KAW 11. AK Op. No. 2849/9—1918. június 21.

[37] *Sréter* i. m. 20. oldalán leírja, hogy a katonák egy részének kilátszott a meztelen teste. Az Isonzo-hadsereg ilyen katonákat ábrázoló fényképeket küldött az AOK-nak 1918. szeptember 1-én. L. KAW KuK Isonzo Armee zu Qu. Op. Nr. 36000/VIII—1918. szeptember 1.

[38] A M. kir. 20. honvéd hadosztály törzsorvosa kimutatást készített a hadosztályhoz érkezett menetalakulatok állapotáról L. HIL M. kir. 20. ho. iratai 668. cs. 845/1918. ad. Op. 825/53—1918. augusztus 27. A táblázatból kitűnően a hadosztályhoz bevonult 511 személy közül a 18 évesekből megfelelő egészségi állapotú 105, gyenge 128, a 19 évesekből megfelelő 34, gyenge 27, a 20 évesekből megfelelő 25, gyenge 8, a 20 évnél idősebbekből megfelelő 103, gyenge 26 és erős 55 egyén volt.

[39] Klein Sándor főtanácsnok orvos jelentése a m. kir. 2. sz. vegyesdandár 1924. december 31-i 1712/924. sz. felszólítására: „Irtózatos volt nézni, hogy milyen töme-

ehhez hozzávesszük a spanyolnáthajárványt és a tbc szörnyű pusztításait,[40] valamint a rosszul szervezett egészségügyi szolgálat és az örökös gyógyszer-, kötszerhiány miatt az egészségügyi intézetekben és elsősegélynyújtó helyeken fellépő katasztrofális állapotokat,[41] 1918 július—szeptemberében egy agonizáló, egykor félelmetes hadsereg roncsainak megrendítő látványa tárul elénk.

A hadsereg állományának katasztrofális lemorzsolódását az alábbi példák is szemléltetik: A tiroli arcvonalon álló 11. hadsereg 1918. július 15-én 100—120 000 harcost számlált. Tekintve, hogy a hadseregben ekkor 21 hadosztály volt, hadi létszámot alapul véve — 480—500 000 fővel kellett volna rendelkeznie. Az offenzíva megindulásakor a hadsereg létszáma mintegy 280—300 000 főből állott és kb. 60 000 főnyi veszteséget szenvedett halottakban, sebesültekben és foglyokban. Az offenzíva után a hadsereg-parancsnokság napi 1000 fős veszteséget jelentett, ami egy hónap alatt kb. 30 000 főt tett ki. Ebbe nem számították bele a fertőző betegségben megbetegedett és emiatt az arcvonalról elszállított állományt csakúgy, mint a kényszerszabadságra küldött személyeket sem. Nem vették figyelembe továbbá a belső szökevényeket és az ellenséghez átment dezertőröket sem. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, ez utóbbiak olyan nagy számot jelentettek, hogy a fennmaradó különbséget minden bizonnyal kitették. A fentiek alátámasztására a hadsereg két kiemelkedő hadosztályának, az Edelweiss- és a 36. gyaloghadosztálynak létszámviszonyait is bemutatjuk. Az Edelweiss-hadosztály 1918. július 15-én:

IR. 14	66 tiszt	1261 legény
IR. 107	60 tiszt	683 legény
IR. 59	68 tiszt	609 legény
IR. 114	44 tiszt	541 legény
Rzlj.	22 tiszt	943 legény
Összesen	260 tiszttel,	4037 legénységi állományú

egyénnel, a 36. gyaloghadosztály pedig:

ges volt a maláriás megbetegedés. Volt nálunk tertiana, quartana és tropica és ezeknek összes variációja. Vívókesztyűben jártunk, tüll-maszkkal az irtó melegben, reggel és este ½ g kinint szedtünk és mégis megkaptam a maláriát. Volt nap, hogy ezer heveny maláriás betegem volt. Egészséges emberek betegen érkeztek meg 40 fokos lázzal. Az egészségügyi intézeteknél nagy temetők keletkeztek. Szinte szemünk láttára fulladtak meg az emberek... Voltak századok, amelyek 8—10 emberből állottak és a káplár volt a századparancsnok. L. jelentés 24—25. a HIL 3604. cs.-ban.

[40] HIL M. kir. 20. ho. iratai 669. cs. Div.kmdo Nr. 138—1918. július 13.

[41] Uo.

IR. 16	31 tiszt	765 legény
IR. 53	15 tiszt	653 legény
IR. 73	31 tiszt	586 legény
IR. 116	21 tiszt	446 legény
Rzlj.	13 tiszt	324 legény
Összesen	111 tiszttel és	2774 legénységi állományú

egyénnel rendelkezett.

A 11. hadsereg-parancsnokság némi javulást a XLIII. menetalakulatok kiérkezésétől remélt 1918 szeptemberében. Az arcvonal-parancsnoksághoz intézett jelentésében azonban közölte, hogy az említett pótlás csak abban az esetben könnyít a helyzeten, ha a menetalakulatok legénységét már a hátországban ellátják ruhával, pokróccal s egyéb felszerelési tárggyal, mivel azokkal a hadsereg-parancsnokság nem rendelkezik.[42] A nagyfokú lemorzsolódás annál inkább szembetűnik, ha arra gondolunk, hogy egy hadosztály előírt hadi létszáma 12—15 000 fő volt.

A nagyméretű létszámcsökkenés tovább fokozódott. Augusztus hónapban 198 000 fő volt a délnyugati hadsereg fogyatéka, szökések, elhalálozások és betegségek révén. 1918 júniusában pl. a hátországi 1,5—2 000 000 felmentettből (pontos létszámukat a hadvezetőség soha nem tudta megállapítani) mindössze 120 000 főt sikerült bevonultatni, ami csepp volt a tengerben. A volt hadifoglyok bevonulása is annyira visszaesett, hogy a hadvezetőség a szeptember 11-i koronatanács ülésén követelte a karhatalmi zászlóaljak második sorozatának felállítását a be nem vonuló hazatérők tömeges bekísérésére,[43] majd kénytelen volt elrendelni, hogy szabadságra csak akkor mehetnek a katonák, ha a szabadságoltak falujukból bevonultak.[44]

A katonaság szellemét és hangulatát az ismertetett szörnyű állapotokon kívül a fegyver- és lőszerhiány is állandóan rontotta. Fegyverutánpótlás alig érkezett: a csatatereken halottaktól, az arcvonal mögött a trénszállítmányoktól szedték össze a fegyvert, a hibásakat alkalmi műhelyekben javítgatták és a tisztek a legénységet örökös puskaellenőrzésekkel háborgatták,[45] súlyos büntetéseket róva ki azokra, akik a lőszerrel nem takarékoskodtak.[46] A katonák elkeseredését fokozta, hogy a hadvezetőség augusztus

[42] HIL AOK I/2/16. AOK Op. Nr. 103 024—1918. szeptember 11. és uo. HGK Erzherzog Joseph Op. Nr. 30 000/100—1918. július 22.

[43] HIL 3624. cs. B—16/2. (régi jelzés).

[44] ÖULK VII. köt. 454—456.

[45] HIL AOK I/2./14. AOK Op. Nr. 162 668—1918. július 8.

[46] HIL M. kir. 20. ho. iratai 669. cs. Div.kmdo Op. 701. sz. 1918. július 1.

elején nyersanyag- és munkaerőhiány miatt kénytelen volt elrendeltetni a löveggyártás beszüntetését,[47] és a tábori tüzérdandároknál a tarackos ütegeknek aknavető ütegekké történő átalakítását.[48] Ezek a rendelkezések a délnyugati arcvonalon annyira fontos tüzérség tűzhatását lényegesen csökkentették s a legénységet még jobban kiszolgáltatták az ellenség tűzfölényének, annál is inkább, mivel a megmaradt tüzérségnek olyan kevés vonóerő (ló) állt rendelkezésére, hogy mozgásképtelen volt s így harcászati, hadműveleti felhasználhatósága is kritikussá vált.[49] Mindezek következményeként az anyagi és élőerejében nagyon meggyengült osztrák—magyar erőkkel szemben az ellenség amúgy is nyomasztó anyagi és technikai fölénye napról napra elviselhetetlenebb lett. Így a hadseregparancsnokok egy ellenséges támadás visszaverésének lehetőségével aligha számolhattak. Mint Waldstätten vezérőrnagy József főherceg vezérezredesnek mondta: egy ellenséges offenzíva esetén „nem marad más hátra, mint a »Térdelj! Imához!« parancs elrendelése".[50]

A hadsereg általános bomlásának kezdete

A vesztes offenzíva legsúlyosabb következményeit azonban a hadsereg morális és politikai magatartásában lehetett leérni. A Monarchia utolsó offenzívája, mint láttuk, a csapatok nagy részében már eleve ellenérzéssel találkozott, bukása pedig még azoknál is gyűlöletet és elkeseredést váltott ki, akik az esetleges sikeres offenzívától sorsuk átmeneti javulását várták. Az elvesztett offenzíva után a délnyugati arcvonal hadseregeinél minden eddiginél erősebben jelentkezett a háború- és Monarchia-ellenes gyűlölet. Az anyagi és fizikai erejében leromlott és létszámában lemorzsolódott alakulatok legénysége körében a forradalmi erők propagandája újabb nagy lendületet vett, amelynek eredményességét az arcvonalparancsnokok jelentésében előbb az alakulatok „politikai megbízhatatlanságá"-ról adott jelzések mutatták, később pedig az alakulatok bomlásának nyílt elismerése. Így pl. Weber gyalogsági tábornok július 9-én jelentette, hogy a 42. honvédhadosztály legénysége (túlnyomórészt horvátok) teljesítőképességének végső határán van és a „bolsevik és jugoszláv propaganda" áldozatául esett. A különlegesen súlyos büntetések csupán átmeneti javulást hoztak,

[47] *József főherceg* i. m. VII. köt. 245.
[48] I. m. VII. köt. 359.
[49] ÖULK VII. köt. 455.
[50] *József főherceg* i. m. VII. köt. 371—372.

a hadosztály politikailag teljesen megbízhatatlan.[51] A 10. hadsereg parancsnoka, Krobatin tábornagy szerint alig van alakulat, amelyet a „bolsevik és a szláv agitáció" meg ne fertőzött volna.[52] Boroević tábornagy a hadsereg „megromlott szellemét és hangulatát" kizárólag „a hátországból jövő izgatásokra" vezette vissza. Jelentése szerint a csapatok körében kialakult „nemzetiségi gyűlölet" (cseh tüzérség magyar alakulatokra lövöldözött, magyar csapatok a hátország nemzetiségi dolgozóit sanyargatták stb.) és „az állam ellen folyó uszítás", amely az Oroszországban „bolsevik eszméktől megmérgezett és nacionalista hazaárulók műve", eddig csak a mögöttes területeken, legújabban azonban már az arcvonalakon bomlasztja a csapatokat. Ezen „hazaáruló elemek" kíméletlen megfékezése és az azzal párhuzamosan folyó hathatós felvilágosító munka az egyetlen eszköz ahhoz, hogy „a hadseregben rendet teremtsenek, a fegyelmet helyreállítsák és a csapatok önbizalmát visszaadják". Csak így remélhető, hogy az offenzíva után várható nagy olasz támadást sikerrel el tudják hárítani.[53]

A „hazaáruló propaganda" fokozódását többek között az is elősegítette, hogy a vereség után, az emberhiány pótlására, gyorsították, illetve erőszakolták a szabadságolt hazatérők mielőbbi bevonulását és frontra vezénylését. Ezek az újonnan bevonulók pedig majdnem száz százalékig megbízhatatlanok voltak, miután a vesztegzárállomások abbeli funkciójukat, hogy a kétes, gyanús elemeket kiemeljék, 1918 júniusára elvesztették, sőt sok esetben maguk váltak a „hazaáruló propaganda" központjaivá. A hadseregfőparancsnokság július 14-i parancsa már azt érzékeltette, hogy a vesztegzárállomások személyzete is a hazaárulás tevékeny részese: nemcsak, hogy szabadjára (szabadságra) engedi a „hazaárulókat", hanem még a „becsületes hazatérőket" is megmételyezi. A „megbízható személyzettel" ellátott Wladimir—Vollinszki-táborból hazatérők pl. „alapos nevelő és felvilágosító munka" után kijelentették: „ha a frontra visznek bennünket, bolsevik módon viselkedünk" — vagyis fegyvereiket saját parancsnokaik ellen fordítják.[54]

[51] HIL AOK I/2/14. cs. 42. HID kmdo Op. Nr. 5806/7—1918. július 9.

[52] Jelentésében a következő csapatokat emelte ki, mint teljesen megbízhatatlan és veszélyes alakulatokat. Ldts. Inf. Baon. Nr. 163. (csehek), Ldts. Inf. Baon. Nr. 136. (délszlávok), Inf. Rgt. 4. (csehek), Sch. Rgt. 37. (dalmátok, galíciaiak), Freiw. Sch. Rgt. Salzburg (!) Baon I/b. h. 8. (osztrákok) L. HIL AOK I/2/14. HGK Erzherzog Joseph Op. Nr. 30 000/100—1918. július 22.

[53] L. ÖULK VII. köt. 446.

[54] KAW MK/KM 29 268. AOK Op. Nr. 131 450—1918. július 14.

A délnyugati arcvonalon kialakult helyzeten mit sem segített, hogy a frontra induló menetszázadokban „szocialista forradalmi izgatók" százait tartóztatták le,[55] hiszen a letartóztatottak az „izgatók, lázítók" kis részét képezték csupán. A letartóztatások ellenére a frontcsapatok körében nap mint nap észlelték az „agitátorok bomlasztó hatását".[56]

Kétségtelen, hogy a frontalakulatok körében végzett forradalmi agitáció súlyát továbbra is a hazatérők viselték, akár a már fronton levő, akár csak kiérkező hazatérőkről volt szó. A forradalmi agitáció és propaganda tartalmát tekintve azonban a májusi—júniusi válságperiódusban kifejtett agitáció és propaganda tartalmához viszonyítva a piavei offenzíva után bizonyos különbség mutatkozott: már a májusi—júniusi hátországi tömegmozgalmak megfékezése után, illetve a katonai lázadások és felkelések leverése után a nemzeti felszabadulásért folytatott harc jelszavai kerültek előtérbe, mivel a megtorlások főleg a nemzetiségi területek lakosságát, illetve a nemzetiségi katonákat érték. (Ez nem jelentette azt, hogy a forradalmi agitáció és propaganda az elnyomott tömegek szociális felszabadulását, a kizsákmányoló állam- és társadalmi rendszer e célból való megdöntését alárendelte volna a nemzeti függetlenségi harcnak.)

A piavei katasztrófa a nemzeti felszabadulásért folyó agitációt és propagandát pedig rendkívüli mértékben erősítette meg, mivel egyértelmű volt annak felismerése, hogy a Monarchia a közeli összeomlás előtt áll, amely mindenképpen a felbomlás folyamatát segíti elő. A dualista állam belső

[55] KAW KM Präs. b. 52—5/36—1918. július 15. AOK Evb. Nr. 20 552. a frontcsapatok körében folyó letartóztatásokról.

[56] HIL M. kir. 20. ho. iratai 668. cs. AOK Op. Nr. 131 683—1918. július 29. és KAW MK/KM 26 943—1918. július 29., uo. Einsichtsakt M. d. Innern Z. 1. 12 550/M. I. ex. 1918. és uo. FASt 215. Res.—1918. július 27. „A legártalmasabbak azok a visszatérők, kiket az ellenség propagandája megmételyezett, és akik katonai és polgári kötelességeikről a leglehetetlenebb nézeteket hirdetik és ezáltal államellenes tévelygő beteges eszméknek törekszenek híveket toborozni." L. *József főherceg* i. m. VII. köt. 6., KAW MK/KM 32 509. AOK Evb. Nr. 23 694—1918. augusztus 9. szerint Laibach környékén feltehetőleg titkos forradalmi szervezet működik a hazatérők között. KAW FASt 5594. cs. Nr. 696. Res. 1918. szeptember 21. említi, hogy a kisszentmiklósi lágerben hasonló szervezetre gyanakodnak. HIL 64. cs. HM 21598/15.a—123 311—1918. szeptember 17. szerint a kolozsvári honvéd kerületi parancsnokság elhárítói frontra induló menetszázadokban államellenes tevékenység miatt számos hazatérőt letartóztattak. A KAW KM Präs. b. 52—5/40—1918. szeptember 11. említi, hogy a hazatérők a fronton széltében-hosszában izgatnak. KAW FASt 5994. cs. 603. Res.—1918. szeptember 11-ben AOK Evb. Nr. 23 650. a hazatérők lázadásai bukásának okait azok szervezetlenségében látja. Felhívja a figyelmet a forradalmi szervezetek kiépítésének veszélyére.

megrendülésének voltak kétségtelen jelei az uralkodó osztályokon belül kiéleződött ellentétek is. Magyarországon a Károlyi Mihály vezette ellenzék támadást intézett a dualizmus pillérét jelentő magyar kormány ellen, követelte a háború azonnali befejezését és a német szövetség felmondását,[57] a lengyel nemzetiségű Reichsrat képviselők együttes fellépése pedig megbuktatta a dualizmus másik pillérét, a „Deutsche Klers" korrupt kormányát, a Seidler-kormányt. Mindehhez járult a hadvezetőség ellen kibontakozott támadás a politikai élet vezető pártjai és a hadsereg különböző klikkjei részéről.[58] Ha ezek többsége a Monarchia megmentésének reményében kereste is a „felelősöket", a nemzetiségi burzsoá vezetők annál inkább a Monarchia felbomlása utáni „jövő" perspektívájában tevékenykedtek. A legnagyobb aktivitást kétségkívül a cseh és délszláv burzsoá vezetők fejtették ki, akik időközben (július 4-én, illetve július 16-án) a hatalom átvételére hivatott Nemzeti Tanácsot is megalakították és az „önálló nemzeti állam" mielőbbi létrehozásának propagandáját a tömegekben, így a katonatömegekben folyó nemzeti felszabadulási harc jelszavaival egyesítették, sőt az utóbbiak szociális élét az előbbiekkel igyekeztek semlegesíteni a forradalom nélküli hatalomátvétel reményében.

A cseh és délszláv önálló „nemzeti államot" követelő propaganda mellé felsorakozott a magyarországi baloldali sajtó is, amely az évszázados magyar függetlenségi törekvéseknek adott hangot. Ezt követte a lengyel önállóságot követelő propaganda megerősödése, az olasz irredentizmus és a román nacionalizmus eszméi terjesztésének pedig eddig nem tapasztalt hevessége.

A burzsoá vezetés alatt álló nemzeti államok létrehozását célzó nagyarányú propaganda sikereihez hozzájárult, hogy az antanthatalmak a Monarchia katonai vereségéből hasonló következtetéseket vontak le és propagandatevékenységük központjába szintén ezt állították. E koncepciójukat az is motiválta, hogy a Habsburg-monarchiát a szocialista forradalom veszélyének elhárítására kevésbé alkalmasnak látták, mint azokat az utódálla-

[57] Károlyi Mihály június 17-én nagy beszédet mondott Szegeden, amelyben a fenti követeléseknek hangot adott. Károlyi követelését nemcsak az uralkodó osztályoknak a rezsimmel szemben álló képviselői, hanem a polgári radikálisok és a szociáldemokraták is támogatták. A m. kir. honvéd főparancsnokság a honvédelmi miniszterhez intézett átiratában követelte Károlyi azonnali letartóztatását, és „elvbarátaival együtt" felelősségre vonását. L. HIL HM 14. 15. a. (rendezetlen) 64. cs. HFP iratai 2458 sz./Eln. — 1918. június 6.

[58] Vö. ÖULK VII. köt. 495—496.

mokat, amelyeknek vezetését már eleve kezükben fogják tartani. E koncepció megfogalmazása 1918. június 3-án, az antant vezetőinek versailles-i tanácskozásán történt meg, végrehajtásának ideje pedig a piavei katasztrófa után érkezett el. (A koncepció tehát feladta Wilson január 8-i álláspontját. Ha maga Wilson ezt képmutatóan nem is ismerte el a nyilvánosság előtt, annál inkább bizonyította októberben a Monarchia békejegyzékére adott válaszában.)

Az antant milliószámban ledobott röplapjai 1918 júniusától így nemcsak a Monarchia államának elpusztítására, hanem az önálló „nemzeti" államok közeli megteremtésére buzdították a katonákat. Az antant szolgálatában álló emigrációs csoportok ezt a propagandát, — „a hátországi nemzeti erők függetlenségi harcát" — az antant lövészárkokban szervezett népdalkoncertekkel, népeik nemzeti sérelmeinek és nemzeti jövőjük ragyogó perspektíváinak mesteri tálalásával ügyesen alátámasztották.

Az antanthatalmak a nemzetiségi burzsoá vezetők Monarchia-ellenes harcának fokozása céljából 1918 június—augusztusában szövetségesül ismerték el a Párizsban létrehozott, emigránsokból álló csehszlovák nemzeti tanácsot (Clemenceau június 30-án, Balfour augusztus 9-én hozta nyilvánosságra a francia és az angol kormány döntését), majd az 1917-ben aláírt korfui paktumot is (horvát—szerb megegyezés) a háború utáni rendezés egyik okmányának mondták ki.

S végül, de nem utolsósorban a burzsoá nemzeti propaganda megerősödésében igen nagy szerepet játszott, hogy az antant vezette szovjetellenes katonai intervenció ez idő tájt bekövetkező átmeneti sikerei a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom megtorpanását eredményezték, amely kihatott a Monarchia népei forradalmi erőinek harcára is.

A forradalmi erők ezt követő megtorpanása a Monarchiában a májusi—júniusi periódusban kirobbant forradalmi mozgalmak véres letörésének is következménye volt. A július—szeptemberi időszakban, a piavei katasztrófa nyomán kitört országos felháborodás ellenére sem találkozunk a forradalmi mozgalmak akkora erejű újbóli megjelenésével, mint amilyeneknek az előbbi szakaszban tanúi voltunk. Bár a sztrájkmozgalmak állandósultak, a drágaság elleni és éhségmegmozdulások továbbra is gyakoriak voltak, ezek nem csaptak át véres tüntetésekbe.

Ebben az is szerepet játszott, hogy a forradalomtól való félelmükben maguk a szociáldemokrata vezetők is a tömegek megmozdulásainak leszerelését, illetve azok szociális élének tompítását tartották fontos feladatuknak. Így természetesnek hatott, hogy a szociáldemokrata pártok vezetői mindinkább közeledtek a burzsoá vezetők nacionalista propagandájához.

Mindezek a körülmények meghatározták a hadsereg további sorsát: a hátországi tömegek forradalmi mozgalmainak stagnálása a július—szeptemberi szakaszban döntő szerepet játszott a hadsereg forradalmi mozgalmainak elmaradásában és így a piavei katasztrófa után a hadsereg *bomlási folyamata* erősödött meg a délnyugati arcvonal alakulatainak kezdődő bomlásával és a hátországi alakulatok bomlásának fokozódásával. Mindkettő kétségkívül a Monarchia felbomlási processzusának megindulásában éreztette hatását, s ezzel haladó történelmi funkciót töltött be, — de ugyanakkor olyan perspektívával, hogy az állam elpusztításával megmenekül a fennálló társadalmi rendszer. Ennek bekövetkezése vagy meghiúsulása a forradalmi erők további harcaitól függött. Erre a kérdésre a július—szeptember közti időszak konkrét választ adni még nem tudott, a jövő eldöntése októberre maradt.

A piavei katasztrófa után az egész hadseregben bekövetkezett bomlási folyamat lefolyásának és méreteinek illusztrálására a délnyugati arcvonal és a hátország csapatainak személyi állományában bekövetkezett nagyméretű csökkenés bemutatása adja a legjobb lehetőséget.

Míg 1918. július 1-én a délnyugati arcvonal harci állománya 406 000 volt és a frontra indított menetalakulatok létszámával együtt (252 950 fő) 658 950 főre rúgott, a hadvezetőség 1918. október 1-i felmérése az alábbi képet mutatta: harci állomány 238 900 fő, menetalakulatok 146 650 fő, összesen 385 550 fő. A két összesített adat közti különbség 273 400 fő, amelybe csak igen kis mértékben számították bele a spanyolnáthában és maláriában megbetegedetteket. Július 1.—október 1. között a délnyugati fronton nagyobb harci cselekmények nem voltak, így a szokásos fogyaték nagy része szökésekből és betegségek folytán beállott elhalálozásokból adódott. Minden alap megvan tehát arra, hogy a hiányzó 273 400 fő a délnyugati frontról megszökött katonák létszámával egyenlő.[59] Ez annál is inkább valószínű, mert az alegységparancsnokoktól a magasabb parancsnokságokig szinte mindennap jelentették a legénység front mögötti csavargásait, lógásait, a hátországba és az ellenséghez való szökéseket, amely utóbbi nagyságát még csak felbecsülni sem tudták.[60] A szigorú intézkedések és büntetések foganatosítása továbbra sem járt eredménnyel, a dezertálások, lógások, csavargások száma folytonosan emelkedett.[61]

[59] ÖULK VII. köt. 361.

[60] HIL M. kir. 20. ho. iratai 668. cs. KuK XV. Korpskmdo Geh. Nr. 15—1918. július 30.

[61] HIL M. kir. 20. ho. iratai 683. cs. KuK 6. AK Na. Nr. 131/Res.—1918. július 29.

Ha mindezekhez hozzávesszük a „leépített" keleti, majd a balkáni (délkeleti) arcvonal mögött megszököttek és a Monarchia csapataival szemben ellenséges érzelmű helyi lakosságnál menedéket kereső, vagy a Balkánon egyenesen az antantcsapatoknál jelentkező dezertőrök számát, az osztrák—magyar fronthadseregek szökevényeinek számát 1918. október 1. körül megközelítően 400 000 főre becsülhetjük.[62]

Mivel a frontalakulatok létszáma egyre csökkent, az arcvonalakon állandó razziázások, létszámellenőrzések, felkutatások kötötték le az egységparancsnokságok és a tábori csendőrség energiáját. Ezek az akciók nem sok sikerrel járhattak, mert a hadvezetőség a hátországi pótlásokat sürgette és nagy eréllyel követelte az otthon bujkáló, szabadságról be nem vonult katonák összeszedését. 1918 augusztusától maguk a frontparancsnokságok árasztották el táviratok özönével a hátország csendőrőrseit(!) a be nem vonuló katonák felkutatása végett.[63] Az olyan szabadságoltak összefogdosása, akik pályaudvarokon vagy egyéb helyeken vásárolt hamis okmányokkal az egész Monarchiát beutazták, csakhogy ne kelljen a pótkeretekhez bevonulniok, igen nehéz volt,[64] sőt leleplezésük is nehéz feladatnak bizonyult, mivel a vasúti személyzet gyakran a szabadságoltak segítségére sietett és egész katonai szállítmányokat irányított a fronttal ellenkező irányba.[65]

A frontalakulatoknál kibontakozó bomlás ismételten a hátországi csapatokra irányította a figyelmet, mivel a hadsereg személyi állományának utánpótlását csak a mögöttes területek alakulataitól lehetett remélni.

A hátországi alakulatok bomlása azonban 1918 július—augusztusában a frontcsapatokéhoz viszonyítva jóval nagyobb arányú volt. Míg a szökevények számát a májusi—júniusi felkelések, lázadások után 250 000 főre

[62] A szerbiai katonai kormányzóság 1918. július 26-i jelentése a dezertőrök számát napi 30—40 főre tette. Megítélésünk szerint a szökevények száma jóval nagyobb lehetett. A balkáni hadszíntéren voltak olyan területek, amelyeket osztrák—magyar csapatok meg sem mertek közelíteni. Hogy itt mennyi katonaszökevény rejtőzött, senki sem tudta. Sok esetben előfordult, hogy az alegység-parancsnokok az elszökött katonákat halottnak nyilvánították, vagy egyszerűen nem jelentették. A Monarchia hadseregéből megszökött százezrek pontos létszámkimutatását, amint ezt már több ízben említettük, összeállítani lehetetlenség, így kizárólag becslésekre vagyunk utalva. A jelentést l. *H. Kerchnawe:* Der Zusammenbruch der Österr. —Ungar. Wehrmacht im Herbst 1918. München 1921. 9—10.

[63] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 68—1918. augusztus 24. ad. KM 5. Abt. Nr. 7331. von 1918. és Nr. 12 483/I—OM/18.

[64] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 72—1918. szeptember 11.

[65] KAW KuK Isonzo Armee Qu. Abt. zu Q. Op. Nr. 36 000/IX—1918. szeptember 1.

becsülték, számuk az említett időszakban feltehetőleg megkétszereződött. A hadvezetőség a hátországi szökevények számáról természetesen nem rendelkezett pontos kimutatásokkal, de a menetalakulatokkal kiérkezett utánpótlás számából az újonnan létrejött zöldkáder központok ellen végrehajtott akciók eredménytelenségéből, a megromlott közbiztonsági állapotokkal kapcsolatos tapasztalatokból, a „hátsó dezertálás" nagyságáról és szervezettségéről képet alkothatott.

A hátországi alakulatok bomlásának nagyságát a jelzett időszakban kialakuló újabb dezertőr központok is mutatták. Így pl. Dalmáciában másfél hónap alatt 14 019 dezertőrt fogtak el, de nagy részük kisiklott a katonai hatóságok kezéből és a Spalato és Klić környékén összeverődött és erős katonai szervezettel rendelkező új zöldkáder központhoz csatlakozott. A másik újonnan alakult és rendkívül veszélyes zöldkáder központ Lika-Krbava megyében volt, ahol annak soraiban szerb és montenegrói katonák is harcoltak.[66] Temesvár környékén a zöldkáder orosz hadifoglyok vezetésével szorongatta az aradi helyőrség és a lugosi 8. pótzászlóalj ellenük küldött csapatait.[67] Az osztrák belügyminisztérium 1918. július 20-i jelentésében hangsúlyozta, hogy a Buchlowitz környéki erdőben — a jelentések szerint — több, mint 10 000 szökevény áll fegyverben,[68] akik immár szabályos katonai akciókat vezetnek a helybeli katonai hatóságok ellen. De a zöldkáder nagy számban volt található Zágráb, Osijek, Vinkovci, Szabadka, Zombor, Bosanski-Brod és Doboj környékén. Horvátországban Károlyváros, Petrova, Gora és Ruma vidékén a 70. gyaloghadosztály rendfenntartó csapatait többször megfutamította, a Fruska-Góra erdeit ellenőrzésük alatt tartotta. Más zöldkáder csoportok pedig Samac—Brćko vonalán és a Derventa melletti erdőkben tűntek fel.[69]

A zöldkáder elleni büntető hadjáratok súlypontja Csehországban, Magyarországon, Horvát-Szlavóniában és Boszniában volt, míg a Kárpátok erdeiben, Erdélyben, Galíciában inkább 10—15 tagú csoportok ellen irányult a küzdelem.[70] Sokszor olyan dezertőr egységekkel folyt a harc, amelyek rendes katonai alakulatokként tűntek fel, igazolványokkal, utazási és személyi okmányokkal voltak ellátva s a rekviráló különítményektől szoron-

[66] HIL 3683. cs. HGK von Boroević Op. Nr. 20 860/Res. 1918. július 6.
[67] HIL HM 1918. — (I. b. kútfő) 1. a. oszt. — 1918. Mil.kmdo Temesvár, Präs. Nr. 8948.
[68] KAW KM/MK 28 860—1918. július 20-ban Min. d. Innern Z. 11 574 MI. Präs. 1918.
[69] HIL 3630. cs. HGK von Boroević Op. Nr. 22 857/Res. 1918. július 23.
[70] Uo.

gatott falvakban mint a „törvényes rend" közegei léptek fel a lakosság védelmében.[71] A zöldkáder július—augusztus hónapokban már a közeli helyőrségi laktanyákba is beszivárgott és az ottlevő állományt szökésre, parancsmegtagadásra buzdította. A zöldkáder és a póttestek titkos kapcsolatának meggyőző példáját mutatták a 7. pótzászlóaljnál lejátszódott események. Ez a pótzászlóalj Versecen volt elhelyezve és a bácskai zöldkáderrel tartott kapcsolatot. A román és a szerb nemzetiségű legénység öncsonkításokkal és nemi betegségek ragályszerű terjesztésével igyekezett kikerülni a frontszolgálatot. Így a XLII. menetalakulatok frontra indulása idején a katonák nagy része vagy megszökött, vagy olyan állapotba hozta magát, hogy az arcvonalra indítható nem volt. A pótzászlóalj fegyelme a piavei vereség után pedig annyira megrendült, hogy statáriális eljárást kellett lefolytatni számos tagja ellen, amelynek során Markusov Bogdan és Bućko István népfelkelőket előbb megkínozták, majd szeptember 9-én Versecen agyonlőtték. A pótzászlóalj 1918. július 15-én 537 emberből álló szállítmánya a frontra indult. Útközben azonban Veitán, Dettán és Nagykikindán a legénység egy része a vagonokat feltörte és megszökött, Mokrinban és Temesvárott újabb szökések voltak, amik Szabadkán, Szegeden majd Kaposvárott megismétlődtek. A szállítmányból mindössze 135 ember maradt, a többi a bácskai zöldkáderhez csatlakozott.[72]

Akik nem találták meg a kapcsolatot a zöldkáderhez, továbbra is városokban, falvakban, erdőkben, mocsarakban vagy alföldi kukoricásokban bujkáltak. Július—augusztus hónapban már gyakran előfordult, hogy magános vagy kisebb csoportokban levő szökött katonák saját vagy családjukat ért sérelem miatt — nem törődve a megtorlás kockázatával — maguk igyekeztek elégtételt szerezni: megölték a falujukat szipolyozó jegyzőt, bírót, fellázították a falu lakosságát.[73] Az ilyen bújdosó szökevények száma nyár

[71] HIL AOK I/10/2. cs. KuK Isonzo Armee Qu. Nr. 53 700—1918. augusztus 17.

[72] HIL HM 14. 15. a—1918. (rendezetlen), 64. cs. HM 19 174/10—1918. augusztus 31. idézi a Honv. Ker. Kat. Parancsnokság, Szeged 1/1616/Msz Eln. 1918. július 29-i jelentését.

[73] Július 14-én pl. Járabánya községben (Aranyos-Torda m.) Triff János 64. honvéd tábori tüzérezredbeli népfelkelő vezetésével a szomszédos havasasszonyfalvi lakosok Kádár Gyula főjegyzőt megtámadták, akit szorult helyzetéből a csendőrök mentettek ki. A körjegyzők és községi bírák embertelensége Aranyos-Torda vármegyében ekkor már szinte fogalommá vált, a dolgozó nép elkeseredése többször véres eseményekhez vezetett, amelyekben az ítéletvégrehajtók többször a falvakban bujkáló katonaszökevények voltak. L. HIL 14. 15. a—1918 (rendezetlen) 64. cs. HM 22 400/15.a—1918. szeptember 4-ben kolozsvári Honv. Ker. Kat. Parancsnokság 10 034/Eln. V. K.—1918. augusztus 20-i jelentését.

folyamán újabb elemekkel szaporodott: az aratási munkálatokra kivezényelt osztagok parancsnokai jelentették, hogy a legénységből sokan szöknek meg, és egyes nagybirtokokon csak a legnagyobb nehézséggel tudják az aratást folytatni, illetve befejezni.[74]

A hadsereg általános bomlásának velejárójaként a tisztikar bomlási folyamata is megkezdődött. Míg a májusi—júniusi lázadások és felkelések idején a tisztikar egy része csak gyávasággal, nemtörődömséggel és kötelességmulasztással volt vádolható, a piavei katasztrófa után mind több jel arra mutatott, hogy a tisztikar, különösen annak nemzetiségi összetételű része politikailag szintén megbízhatatlanná vált, s nemcsak a „nemzeti propaganda" hatása alá került, hanem tevőlegesen részt vett a hadsereg amúgy is megrendült fegyelmének „aláásásában", a katonákat szökésekben nem akadályozta meg, sőt elősegítette, nem beszélve arról, hogy a tisztikar jó néhány embere is megszökött.[75] Más jelentések viszont arról adtak hírt, hogy igen sok tiszt, elsősorban az Oroszországból hazatérők bolsevik forradalmi eszméket terjesztettek mind a legénység, mind a tisztek körében.[76] A tisztikarban bekövetkezett bomlás 1918 augusztus végén már annyira aggasztóvá vált, hogy a hadvezetőség kénytelen volt felállítani a külön tiszti hadbíróságokat, amelyek ítéletei nemcsak a tisztikar „renitens" elemeinek megfékezését, hanem a legénység megfélemlítését is célozták.[77]

Kétségtelen, hogy a Monarchiával és a hadvezetőséggel szembeforduló tisztek nagy része elsősorban a nemzeti propaganda hatása alatt állt. A szocialista, forradalmi eszméktől áthatott elemek a tisztikar kisebbségét tették ki, de számuk állandóan növekedett, különösen a magyar és osztrák tisztek körében.[78] A „renitens tisztek" szinte valamennyien a tisztikar azon rétegét képviselték, amely főleg tartalékos, póttartalékos állományú volt, származásilag pedig elsősorban a kispolgársághoz és az értelmiséghez tartozott.

A tisztikar hivatásos rétege, amely eddig vakon hitt Németország és a Monarchia győzelmében, a piavei katasztrófa után „belső meghasonlásba"

[74] HIL 3614. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 73—1918. szeptember 11. auf AOK Pers. Nr. 65 758—1918. augusztus 11.

[75] HIL 3599 cs. KM Präs. Nr. 3038—1918. szeptember 11.

[76] KAW KM Präs. b. 59—8/6. AOK Op. 146 654—1918. július 29. és HIL AOK I/2/14. KuK 42. ID kmdo Op. No. 5806/7—1918. július 7.

[77] KAW AOK Evb. Nr. 18 000/17—1918. és HIL 3683. cs. KuK XV. Korpskmdo Nr. 1406/1918. szeptember 6. A tiszti különbíróságok működéséről szóló levéltári anyagok a KAW közlése szerint Bécs felszabadításakor, 1945-ben megsemmisültek.

[78] Uo.

jutott és a legfelsőbb katonai vezetést elkeseredetten kritizálta. S mivel ez legtöbbször a legénység előtt vagy az alegységek tisztikara, illetve altisztjei jelenlétében történt, a fegyelem további romlását idézte elő, amely „a parancsok sorozatos megtagadásában, lógásban, csavargásban és szökésben jelentkezett", a fronton éppen úgy, mint a hátországban.[79]

A hadsereg bomlása magával hozta a korrupció rendkívüli mértékű elburjánzását is: tiszt és katona — sokszor az éhség miatt — felszerelési tárgyakkal, élelemmel, élelmiszerjegyekkel, ruházati cikkekkel kereskedett. A korrupció mellett mindennaposak voltak a megszállt területek lakosságával szembeni atrocitások, a garázdálkodás, erőszakoskodás, kegyetlenkedés, de ezektől a hátországi lakosság sem menekült meg: a lakosság nyelvét meg nem értő odatelepített idegen nyelvű katonaság garázdálkodása sok helyen véres összetűzésekhez vezetett.[80]

*

A hadsereg általános bomlási folyamata a Monarchia közeli összeomlásának és felbomlásának lehetőségét vetette fel a hadvezetőség előtt is: mind Boroević tábornagy, mind a tiroli arcvonal újonnan kinevezett főparancsnoka, József főherceg vezérezredes szerint minimális esélye van egy ellenséges támadás elhárításának. Az osztrák—magyar vezető körök kétségbeesését az is fokozta, hogy a piavei katasztrófa után — a néptömegek elkeseredésén túl — mint már említettük —, az uralkodó osztályok egymás közötti ellentéte kiéleződött, amelynek egyik lecsapódása a hadvezetőség ellen indított támadás volt. Július 20-án az osztrák parlament német pártjai — a Habsburg birodalom történetében először — felvetették a felelősség kérdését, és július 26-án a parlamentet vizsgáló bizottság kiküldésére kényszerítették „a vétkes mulasztók és bűnösök felelősségre vonása" végett.[81] A hadvezetőség az ellene irányuló támadásokat azzal igyekezett leszerelni, hogy már július 15-én leváltatta Conrad tábornagyot és a katasztrófáért való felelősséget ráhárította. Ez a manőver azonban sem az uralkodó osztályoknál, sem a tábornoki karnál, sem a néptömegeknél nem váltotta ki a kívánt eredményt.

A hadvezetőség elleni támadások július végén, augusztus elején tovább

[79] HIL 3281. cs. Honvédállomás parság. Szeged, 661/ap.—kt.—1918. augusztus 22.

[80] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 74—1918. szeptember 14. és KAW FASt 5994. cs. 383. Res.—1918. augusztus 6.

[81] *Arz* i. m. 276—278.

folytatódtak. Különösen heves támadások érték Arzot, a vezérkar főnökét és Waldstättent, a hadműveleti osztály vezetőjét. Az osztrák parlamentben lezajlott események után előbb a budapesti parlamentben történtek éles kirohanások, majd a tábornoki kar arisztokrata csoportja Schönburg herceg lovassági tábornokkal az élen szinte palotaforradalom-szerűen igyekezett Arzot és Waldstättent eltávolítani.

A király és környezete a hadsereg fokozódó bomlása láttán és a német hadsereg július 18-án bekövetkezett nagyveresége után a fegyverek helyett mindinkább a diplomáciai manővereket helyezte előtérbe, mint a háború befejezésének legjobb eszközét. E koncepció viszont feltételezte egy olyan hadvezetőség fenntartását, amely nemcsak a király bizalmát bírja, hanem — az arisztokrata tábornokokkal szemben — alkalmasnak látszik a hadsereg további bomlási folyamatának feltartóztatására és olyan állapot teremtésére, amelyben a hadsereg mindaddig kitart (Durchhalten), míg a Monarchia által újólag kezdeményezett diplomáciai lépések meg nem hozták a kompromisszumos békét. Az uralkodó azonban azzal is tisztában volt, hogy a hadsereg (és a Monarchia) bomlását csak abban az esetben lehet feltartóztatni, ha a dualista államrendszert feláldozzák és megkezdik a Monarchia föderatív állammá való átszervezésének kísérletét (Bundesstaat), még akkor is, ha a magyar uralkodó osztályok a leghevesebb ellenállást fejtik ki. A Bundesstaat-ra való áttérésnek egyik feltételét viszont abban látta, hogy az önálló nemzeti államot követelő nemzetiségi burzsoá vezetőket ismét a dinasztiához kapcsolják. Ennek eszközét mind a király, mind pedig közvetlen környezete a szocialista forradalmi eszmék kíméletlen üldözésében, a forradalmi mozgalmak radikalizmusának felszámolásában és a Bundesstaat adta kereteknek megfelelő „nacionalista" célkitűzések támogatásában jelölte meg.[82] A Monarchia megmentését szolgáló ezen belpolitikai koncepció realizálódása a hadsereg vonatkozásában egy olyan ideológiai ellenoffenzíva nagyarányú megindítását jelentette, amely az „államellenes lázítók, bujtogatók, bomlasztók és szökevények" elleni újabb rendszabályok kíméletlen alkalmazásával egyidőben a nemzeti függetlenségi célkitűzéseket a szocialista forradalmi célkitűzések ellen kijátssza és a bomlást előbb lefékezi, majd a hadsereget a „Durchhalten" állapotába hozza. A hadsereg így kifelé a diplomáciai kezdeményezéseknek, befelé pedig a „fennálló társadalmi rendszer megdöntésére szövetkezett bolseviki elemek" megsemmisítésének, a nemzetiségi burzsoáziákkal való megegyezésnek,

[82] KAW FASt 5994. cs. Nr. 419. Res. 1918. augusztus 2.-ben AOK Op. Nr. 142 431—1918. július 31.

illetve a magyar uralkodó osztályok esetleges ellenállása megtörésének eszköze lesz.

Az elmondottak érzékeltetik azt a kettős feladatot, amelyet a továbbra is Arz és Waldstätten vezette hadvezetőség kapott; az ideológiai ellenoffenzíva kibontakoztatását és a büntető rendszabályok további fokozását a hadsereg bomlásának feltartóztatásáért és megállításáért, továbbá a hadsereg felkészítését a Durchhalten-stratégiára, valamint a Habsburgok vezette Bundesstaat megteremtésére.

A kettős feladat megoldása rendkívüli erőfeszítéseket követelt, sikerében azonban mégis bíztak, mivel a július—augusztusi időszak, mint említettük, a Monarchia forradalmi válságának átmeneti stagnálását hozta: összefüggésben a nemzetközi munkásmozgalom megtorpanásával és a nacionalista propaganda térhódításával, valamint az aratással átmenetileg csökkenő élelmiszerválsággal, a hátországi dolgozó tömegek forradalmi mozgalmai is a stagnálás állapotában voltak. Ez az időszak a hadvezetőség szerint mindenképpen alkalmasnak látszott a kettős feladat megoldására. A hadsereg-főparancsnokság nem is késlekedett.

AZ ÁLTALÁNOS BOMLÁSI FOLYAMAT FELTARTÓZTATÁSÁNAK KUDARCA

Az „ideológiai ellenoffenzíva" meghiúsulása

A hadvezetőség az „ideológiai ellenoffenzíva" végrehajtásának feladatát az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezetre bízta. A Szervezet működésével párhuzamosan pedig szükségesnek látta az ún. Védhírszerző Szolgálatnak (Nachrichtensabwehr) létrehozását az „ellenséges" propaganda ügynökeinek leleplezésére és a hadsereg forradalmi erőinek elpusztítására a már eddigi és ezután hozandó újabb büntető rendszabályok és egyéb terrorisztikus intézkedések alkalmazásával.

Az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezetnek és a Védhírszerző Szolgálatnak kiadott utasítások szerint a legfontosabb feladat egy olyan ideológiai ellentámadás megindítása, amely a hadseregben a „császár és a dinasztiahűséget helyreállítja, és amennyiben szükséges és elkerülhetetlen, a nemzetiségi követelések jogosságát elismeri, azok kielégítését az uralkodóház vezette államban kilátásba helyezi és megsemmisítő csapást mér a bolsevik felforgató eszmékre".

A Szervezet az ideológiai ellenoffenzíva megindítására már július 1-én 300 000 korona gyorssegélyt, önelszámolási jogot és az eddig felügyeletet gyakorló sajtó-főhadiszállástól teljes függetlenséget kapott.[83]

A Szervezet propagandaszervezeteinek felállítását előbb a hátországi katonai kerületi parancsnokságok kebelében kezdték meg. A szervezetek elvileg valamennyi alakulat (póttestek, kiegészítő és állomásparancsnokságok, üzemek, helyőrségek és vesztegzárállomások) legénységét átfogták. A szarajevói és mostari katonai parancsnokságokat közvetlenül a balkáni megszálló erők parancsnoksága alá helyezték. A csapatoknál levő csoportokat a kerületi katonai parancsnokságok által kijelölt tisztek, az ún. oktatási referensek vezették, akik közvetlenül a bécsi központtól kapták az utasításokat. Ezek a referensek meghatározott „stábbal" rendelkeztek, melynek tagjait „oktató tiszteknek" nevezték és feladatuk a csapatoknál kiválasztott „elhárító csapattisztek" kiképzése és irányítása volt. Az utasítások szerint az elhárító tisztek kiképzése tanfolyamokon történt, a csoportvezető referenseket és stábjaik tisztjeit a Bécsben és Budapesten rendezett központi tanfolyamokra hívták be, akik a tanfolyamok elvégzése után Magyarországon a temesvári, pozsonyi, kassai és nagyszebeni, a Monarchia egyéb területein az illetékes kerületi katonai parancsnokságok csapattisztjei számára rendeztek tanfolyamokat. A kurzusok anyagát a bécsi központ útmutatásai és a központi tanfolyamokon hallottak alapján a referensek dolgozták ki, de azokat az oktató tisztek és a csapattisztek a helyi sajátosságoknak megfelelően átdolgozhatták. Az anyag végül is az altisztekhez és a legénységhez került, ahol előadások és beszélgetések formájában feldolgozták. A szükséges szemléltető eszközöket (sémák, grafikus ábrák, filmek stb.) a csapatok számára a bécsi és a budapesti szervek juttatták el.[84]

E szervezésnek megfelelően kísérelték meg a szervezetek kiépítését az arcvonalakon is. A hátországhoz viszonyítva különbség csak abban mutatkozott, hogy a „kiképző" előadásokat minden olyan kisebb alakulat tiszt-

[83] KAW FASt 5994—5995. cs. Nr. 321. Res. 1918. július 31. KM 5. Abt. Nr. 7330—1918. július 30. és a már említett AOK Op. Nr. 142 431—1918. jún. 30. KAW FASt uo. Nr. 212/II. Res. 1918. július 1.

Osztrák kormánytól	50 000	korona
Magyar kormánytól	50 000	„
Osztrák honv. min.-től	50 000	„
Magyar honv. min.-től	50 000	„
A hadügyminisztériumtól	100 000	„
Összesen	300 000	„

[84] KAW FASt uo. Nr. 321. Res. 1918. július 31.

jei számára is megtartották, ahol kettőnél több havidíjas létezett, illetve legalább egy olyan tiszt, aki a csapatok nyelvére tudott fordítani előadásszövegeket, vagy azokat ellenőrizni tudta.[85] Az írásos anyagok megértése céljából a csapatoknál az analfabétizmus megszüntetésére is történtek kísérletek.[86]

A tanfolyamokat különösen fontosnak tartották a vesztegzárállomások és póttestek tisztjei számára,[87] mivel ezek legénysége jelentette a legnagyobb veszélyt. A július 1—13. között rendezett tanfolyamok már a harmadik kurzust jelentették, egy-egy tanfolyamon 30—35 oktatási referenst, stábtisztet és csapattisztet oktattak.[88] Július 18-ig mintegy 150 résztvevő fordult meg a bécsi Stift kaszárnyában rendezett központi tanfolyamokon, akiknek javaslatára csakhamar kiadták a Szervezet központi lapját, a „Mitteilungen für den Vaterländischen Unterricht"-et.[89]

A lap először 1918. július 25-én, majd azt követően kéthetenként jelent meg és a „hazafias oktatás" elvi—módszertani kérdésével foglalkozott, közölte a központi tanfolyamok anyagát, órarendjét, sőt egyes előadások teljes szövegét is. Ezenkívül ismertette az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet munkájával kapcsolatos új rendeleteket, parancsokat, számos módszertani problémát tárgyalt és útbaigazításokat adott.

A tanfolyamok anyagának többsége az Októberi Szocialista Forradalmat „az orosz nép és az emberiség elleni bűntett"-nek állította be vagy „néhány megkótyagosodott üzér rendbontásának": „mi lett a vége? ... rendetlenség. Kutyából nem lesz szalonna. Már az orosz vezérek is rend után kiabálnak ... Mindebből láthatjuk, hogy nemcsak rendre van szükség, hanem azt is, hogy a régi, a kipróbált rend mégis a legjobb, mert ahhoz szoktunk, abban nőttünk fel, abban éltünk és abban élünk."[90] A tanfolyamokon és a legénységnek tartott foglalkozásokon az Októberi Szocialista Forradalom elleni rágalmak elhangzása után többnyire az alábbi témájú előadásokat dolgozták fel: háború—győzelem—béke; miért harcolunk; az anyagi és személyi leszerelés; Ausztria néptörzsei(!); a flotta szerepe a hábo-

[85] KAW FASt uo. Nr. 472. Res. 1918. augusztus 29.

[86] A magyar honvédelmi minisztérium a központi tanfolyamokat a M. Kir. Ludovika Akadémián szervezte meg. L. KAW FASt uo. 195. Res. 1918. június 21.

[87] KAW FASt uo. Nr. 611. Res. 1918. szeptember 11.

[88] KAW FASt uo. Nr. 273/3. Res. 1918. július 10-ben az egyes hadsereg-parancsnokságok, kerületi katonai parancsnokságok és katonai kormányzóságok beszámolója a tanfolyamokról.

[89] KAW FASt uo. Nr. 180. Res. 1918. július 18.

[90] Vaterländische Bildungsarbeit Nr. 1. 1918. augusztus 1. és a Hazatérő (az Üzenet melléklete) 1. évf. 1918. július 18—20. sz.

rúban és a békében; a tengeralattjáró-háború; a Monarchia világpolitikai és népgazdasági helyzete; a dinasztia szerepe a Monarchia fejlődésében; olasz, román irredenta; az ellenség propagandaszervezete; a Monarchia szlávjai; a személyes kitartás, leszerelés és újbóli felszerelés stb.[91]

(A központi előadásokat vezérkari tisztek, egyetemi tanárok és a különböző felekezetek papjai tartották. A központi tanfolyam előadói közé tartozott pl. gr. Eszterházy Móricz volt miniszterelnök, gr. Bethlen István és Gömbös Gyula vezérkari százados, a Horthy-Magyarország későbbi miniszterelnökei.)

A katonai parancsnokságok nem voltak megelégedve a „magas színvonalú" előadásokkal. Javasolták, hogy a mindennapi élet témái egyszerű, közérthető feldolgozásban lássanak napvilágot. A lembergi katonai főkormányzóság az alábbi előadások kidolgozását kérte: 1. Miért nem akarunk köztársaságot és miért tartunk ki dinasztiánk mellett? 2. Nemcsak puszta ököllel, hanem szellemi fegyverekkel is harcolunk. 3. Egy kedvezőtlen békekötés gazdasági következményei. 4. Lemondhat-e Ausztria Trieszt-ről és az Adriáról? 5. Miért nem térhetnek véglegesen haza a hazatérők? 6. Miért nem vezethetjük be nálunk a bolsevizmust?[92]

A tanfolyamokon elhangzott előadásokat ún. katonakalendáriumokban jelentették meg. Július első felében 335 000 példányban osztották szét a kalendáriumokat az alegységek legénysége között, árukat a katonák zsoldjából vonták le.[93] A Szervezet 1918 augusztusáig 10 000 m propagandafilm, nyelvenként 10 000 példány állampolgári ismereteket tartalmazó könyvecske és mintegy 300 000 példányú ponyvaregény elkészíttetését vállalta.[94]

A felsoroltakon kívül nagy mennyiségű röplapot, röpiratot nyomatott ki, amelyet a hadsereg-, illetőleg állomásparancsnokságok által rendelkezésre bocsátott propaganda járőrökkel osztatott szét vasútállomásokon, gyakorlótereken, helyőrségekben és a frontvonalakon.[95] Nem hiányoztak a brosú-

[91] Vaterländische Bildungsarbeit Nr. 2. 1918. augusztus 15.

[92] KAW FASt uo. Nr. 554. Res. 1918. szeptember 2. 4. Gen. kmdo 4200/F.Sup.

[93] KAW FASt uo. Nr. 270. Res. 1918. július 10. A kalendáriumok 9 nyelven jelentek meg. A legtöbb példányt német és magyar nyelven nyomtatták (100—100 000 példány).

[94] KAW FASt uo. Nr. 254. Res. 1918. július 13.

[95] KAW 170/I. Res. 1918. július 20. Így pl. 1918. július 22—24. között a 11. hadsereg jelentős vasúti csomópontjaiban: Bozenben, Coldonazzóban és Brentában 15 000 db német, 15 000 magyar, 10 000 db cseh, szerb, horvát, lengyel, 5000 db szlovén, rutén és 3000 db román, szlovák és olasz nyelvű propagandaanyagot osztottak szét. L. FASt uo. Nr. 172. Res. 1918. július 24. Július 27-én az FASt újabb 200 000 db propaganda röpiratmegrendelést adott le az AOK-nak, amelyből

rák sem: 1918. augusztus 1-ig 15 különböző tárgyú brosúra jelent meg vagy nyomdában volt már leadva, amelyeket 100 000-es példányszámban 4—6 fillérért vásároltattak meg a katonákkal.[96]

A csapatparancsnokságok, ahol a Szervezet propagandamunkáját egyáltalán meg lehetett szervezni, a legénységet 20—25 perces előadások meghallgatására, a „Heimat" („Üzenet", „Družba") c. központi lap cikkeinek közös olvasására kötelezték. Ezeken a foglalkozásokon kérdéseket is lehetett feltenni, amelyekre az oktató tisztek választ adtak. A foglalkozások ezen momentumát igen fontosnak tartották, mert lehetőséget adott „destruktív és aggályos elemek" leleplezésére és kiemelésére. A kéthetenként készített jelentések többször arról számoltak be, hogy a foglalkozások nem sikerültek, és az illető alakulatot külön fegyelmezési eljárásnak kellett alávetni, a hangoskodókat, destruálókat büntető osztagokba beosztani.

A Szervezet beküldött jelentések alapján szükségesnek tartotta, hogy „a destruktív tendenciák" forrását, a hátországi közvéleményt is a „hazafias oktatásnak" vessék alá. A hadvezetőség és a kormányok ennek alapján 1918. augusztus 1-ével a Szervezet tevékenységét a hátországra is kiterjesztették. Ettől kezdve átfogta a Monarchia mindkét országának katonai és politikai életét: mindenbe beleavatkozott, javaslatot tett, kifogásolt, politikusokat megrótt, pellengérre állított és hevesen támadta a „sajtószabadságot". Ez utóbbi odavezetett, hogy a front és a hátországi alakulatok újsággal való ellátásának engedélyezését kezébe vette, háttérbe szorítva ezzel a Hadfelügyeleti és Sajtóbizottságokat is.[97]

Augusztus második felében azonban a hadvezetőség mind fokozottabb aggodalommal konstatálta, hogy a hazafias oktatás nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Mind a hátországi, mind a frontcsapatok parancsnokai az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet propagandamunkájának eredménytelenségét jelentették. Jelentéseik szerint a Szervezet erőfeszítései ellenére a legénység továbbra is a „lelkiismeretlen hazaárulók bolsevik és

---

48 000 német, 40 000 magyar, a többi szláv és román nyelvű volt. L. FASt uo. Nr. 270/II. Res. 1918. július 27. és AOK Op. Nr. 776/270—1918.

[96] A brosúrák a következő kérdésekkel foglalkoztak: Az Osztrák—Magyar Monarchia állami felépítése; a háborús kiadások fedezése és a hadikölcsönök; hogyan tanulmányozzuk a nemzeti gazdaságtant; tengeralattjáró hajón folyó munka és a siker; az etika a háborúban; a hazafias oktatás; a nő a háborúban; az orosz forradalom; népegészség; gondoskodás a katonákról és hozzátartozóikról stb. L. Vaterländische Bildungsarbeit Nr. 3. 1918. szeptember 1.

[97] HIL 3660. cs. KuK 1. Generalkmdo iratai AOK Op. Nr. 105 000. alapján és KAW FASt uo. Nr. 423. Res. 1918. augusztus 14., HIL 3463. cs. HFB iratai 2243. sz./1.—1918. szeptember 14.

nacionalista uszítása alatt áll".[98] A sikertelenség főleg a militarizált hadiüzemek „népfelkelőinél" mutatkozott meg. „Az üzemi munkások ui. szocialisták, tehát politikailag megbízhatatlanok, így vagy ellógnak az előadásokról, vagy az előadásokat különféle provokációkra használják fel" — mondja a przemyśli katonai parancsnokság 1918. július 10-i jelentése.[99]

A hazafias oktatás mind jobban kibontakozó kudarca miatt a hadvezetőség 1918. augusztus 27-én kénytelen volt összehívni Bécsben a „hazafias oktatás" irányítóit, ahol háromnapos konferencián keresték a munka megjavításának útját.[100] A konferencia lefolyását nem ismerjük, az ott elhangzottakra csak következtetni tudunk az 1918. szeptember 2-án kiadott rendelkezésből, amely előírta a Szervezet munkájának megjavítását és a fronthadseregnél működő propagandaszervezeteknek az arcvonal-parancsnokságok elhárítási osztályai (Evidenzbürók) alá rendelését, a hátországban pedig az illetékes honvédelmi minisztériumok közvetlen irányítása alatt álló Védhírszerző Szolgálat fennhatóságát és ellenőrzési jogát.

A Védhírszerző Szolgálat, amelyet mint említettük, az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezettel párhuzamosan állítottak fel, az elhárító osztályok szervezeti tagozódása szerint működött, és feladata a kémelhárításon túl a hadseregben levő „államellenes tendenciák, összeesküvők, dinasztiaellenes elemek, felségárulók, hazaárulók, gyanús és kétes elemek leleplezése és felgöngyölítése volt". A Védhírszerző Szolgálat létrehozását különösen a vesztegzárállomásokon tapasztalt „állam- és Monarchia-ellenes küzdelmekkel" indokolták. Az ideológiai ellenoffenzíva megindulásakor, mint arról már említést tettünk, az volt az elképzelés, hogy az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet működése közben a Védhírszerző Szolgálat (az arcvonalakon belül pedig az elhárító osztályok) lehetőséget nyer az állam- és Monarchia-ellenes személyek és organizációk leleplezésére. A szeptember 2-i rendelkezésből világosan kitűnik, hogy a hadvezetőség véleménye szerint a Szervezet propagandatevékenységét nem hangolta össze az említett elhárító szervekkel, így az üres szócsépléssé vált, illetőleg hatástalan maradt.[101]

[98] KAW FASt uo. Nr. 263. Res. 1918. július 19., uo. Nr. 436/1. Res. 1918. augusztus 14., uo. Nr. 477. Res. 1918. augusztus 20. és HIL 3463. cs. HM 19 330. sz./1. Eln. 1. 1918. szeptember 12.

[99] Vö. KAW FASt uo. Nr. 273/3. Res. 1918. július 10.

[100] KAW FASt uo. Nr. 496. Res. 1918. augusztus 23. közli a konferencia tárgysorozatát, ill. programját. A konferenciáról jegyzőkönyv nem maradt fenn.

[101] A Magyar Kir. Honvédelmi Minisztérium bécsi kirendeltsége 1924. március 24-én egy felülvizsgálati segédletet juttatott haza. A segédlet két kötete 19 504 olyan személy nevét tartalmazza, akik ellen a hazafias oktatás során tapasztalt magatar-

Ennek következményeként a szeptember 2-i rendelkezés kimondta, hogy az oktatási referensek és oktató tisztek az arcvonal-parancsnokságok elhárító osztályainak és a Védhírszerző Szolgálat hírszerző tiszti csoportjainak (Nachrichtenoffiziers) felügyelete és irányítása alá kerülnek. (A vesztegzárállomásokon a hírszerző tiszteket „hadigondozó tiszteknek" nevezték.) E megoldással az is lehetővé vált, hogy a hírszerző tiszti csoportok irányítása alatt levő, a legénység körében megszervezett bizalmi hálózatok jelentéseit az oktatási referensek és oktató tisztek a propagandatevékenység középpontjába állíthassák. A szervezeti változtatás tehát azt jelentette, hogy az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet önállóságát megszüntették és a propagandamunkát kizárólag az elhárítás szempontjainak és gyakorlatának rendelték alá. A szervezeti változtatást a hadsereg-főparancsnokság 1918. szeptember 13-i parancsa újból megerősítette.[102]

A hazafias oktatásnak az elhárító szervek alá rendelése a hadsereg bomlási folyamatának feltartóztatásában vajmi kevés eredménnyel járt. 1918. szeptember 15-én a budapesti kerületi parancsnokság pl. jelentette, hogy az embereket hiába hajtják erőszakkal a foglalkozásokra, a Védhírszerző Szolgálat tehetetlen: a konok hallgatásba burkolódzó katonák a lázítókat, bújtogatókat nem fedik fel, kérdéseik nincsenek, foglalkozás után azonban egymás között „felforgató eszméket, jelszavakat tárgyalnak, illetve hangoztatnak".[103] A hadiüzemekben pedig „a munkásság agitátorai az előadásokat megzavarják és lázításra használják fel. A munkások gyülekeztetése egyébként is a szocialisták malmára hajtja a vizet".[104]

Az átszervezés arcvonalbeli sikereiről vagy sikertelenségéről szeptember második felében hallgatnak a jelentések. Ennek okát egyrészt a Balkánon bekövetkező antant áttörés hatásában látjuk, amely szükségképpen elterelte egy időre a figyelmet a „hazafias oktatásról", másrészt abban, hogy az arcvonal-parancsnokságok az átszervezésnek nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, annál is inkább, mert a hazafias oktatás sikertelenségét látva a hadsereg megmentését a „romboló eszméktől" a megtorló intézkedések

---

tásuk miatt bűnvádi eljárást indítottak ill. helyeztek kilátásba. Ez a szám elenyésző volt a több százezres nagyságrendű bomláshoz képest. L. HIL 3701/a. cs. 00 787. sz. segédlet.

[102] KAW FASt uo. Nr. 808. Res. 1918. szeptember 13. AOK Evb. 16 000—1918. A parancs egyben kimondta az „ellenséges propaganda elhárító tevékenység" teljes alárendelését az AOK Evidenzbürónak.

[103] KAW FASt uo. Nr. 647. Res. 1918. szeptember 17.

[104] KAW FASt uo. Nr. 657. Res. 1918. szeptember 27.

sikerétől, a hátország kíméletlen megfékezésétől és a hadsereg anyagi ellátásának megjavításától tették függővé.[105]

Ez utóbbiakkal kapcsolatos hadvezetőségi kezdeményezések sikertelenségéről már beszámoltunk.

A hadsereg bomlásáról alkotott képünk azzal válik teljessé, ha közelebbről megnézzük azokat az újabb adminisztratív, büntető rendszabályokat, amelyeket a hadvezetőség az ideológiai ellenoffenzívával párhuzamosan sikertelenül foganatosított.

A hadvezetőség adminisztratív intézkedéseinek sikertelensége

A hadvezetőség 1918. július 7-én, abból a célból, hogy a hátországi póttestállományok megbízhatatlan legénységének száma ne növekedhessék, elrendelte, hogy a polgári hatóságok véleménye alapján politikailag kétesnek vagy gyanúsnak minősülő szabadságolt hazatérők a póttestekhez nem vonulhatnak be, hanem 25-ös létszámú transzportokba besorolva, azonnal a frontra irányítandók, ahol a büntető osztagokba osztják be őket.[106] Az osztagparancsnokoknak pedig megparancsolták, hogy a beosztott legénységet a legkisebb fegyelmezetlenség esetén a szigorú büntetés végrehajtása előtt megbízható csapatok jelenlétében nyilvánosan meg kell szégyeníteni, amelynek során az atrocitások is megengedhetők, sőt hasznosak.[107]

E parancsok kiadását a hadvezetőség az ideológiai ellenoffenzíva hathatós támogatásának szándékával indokolta, csakúgy mint annak a parancsnak a kihirdetését is, amely elrendelte, hogy a hátországi és a frontalakulatok állományából megszökött és elfogott „hazaárulók" halálos ítéletét és annak végrehajtását a csapatok tudomására kell hozni, és az oktató tisztek által tartott foglalkozásokon a szökéseket mint a „haza- és a Monarchiát felvirágoztató dinasztia ellenes árulást és bűntettet el kell ítélni az ellenséges propaganda eszméinek hatása alá került és lázító elemek bűneseteivel együtt."[108]

[105] VÖ. Wurm vezérezredes jelentésével. Idézi: *Kerchnawe* i. m. 33.

[106] KAW AOK Chef. des Gen. Stabes Op. Nr. 107 429—1918. július 7.

[107] HIL M. kir. 20. ho. iratai 669. cs. KuK XV. Korpskmdo Op. Nr. 405/6.—1918. július 21.

[108] HIL 3613. cs. AOK Pers. 15 457/I. R.—1918. július 10. Ennek a rendelkezésnek alapján a napisajtó is több katonaszökevény kivégzéséről számolt be. L. MMTVD V. köt. 256.

Egy másik parancs arról intézkedett, hogy kommentár vagy kritika nyilvánítását mind a legénységnél, mind a tisztikarnál meg kell akadályozni, illetve csírájában elfojtani.[109] Az ideológiai offenzíva sikerét volt hivatva előmozdítani az a rendelkezés is, hogy a frontra induló menetszázadokban és a frontalakulatok körében lehetőség szerint 70—75%-os többségű, egy nemzetiséghez tartozó alegységeket kell szervezni és a foglalkozásokat a többségi nemzetiségi nyelven kell tartani. A rendelkezés feltételezte a nemzetiségi csapatok elleni kollektív megtorlások lehetőségét is abban az esetben, ha a foglalkozások nem kecsegtettek a kívánt eredménnyel.[110] A parancs kiadása után az egyes alegységek elsősorban a kollektív megtorlások eseteit, és nem az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet ellenoffenzívájának sikerét jelentették. A Védhírszerző Szolgálat azonban ezt is számottevő eredménynek könyvelte el, és a hadvezetőségnek adott javaslataiban ismételten szorgalmazta a „tiszta nemzetiségi" alegységek szervezését. A hadvezetőség látva, hogy az „ellenséges propaganda ellen folyó harc" lényeges eredményekre nem vezet és a hadsereg bomlási folyamatát feltartóztatni nem tudja, 1918 augusztusától újból nyomatékosan utasította a parancsnokságokat „nemzeti alegységek" létrehozására.[111] A fent említett rendelkezés után pár nappal megjelent egy másik parancs is, amely előírta, hogy a vázolt intézkedésekkel szembeszegülő, továbbra is állandóan szaporodó „felfegyverzett katonaszökevények ellen feltétlenül és minden előzetes tárgyalás nélkül azonnal fegyveres erőszak alkalmazandó ... ha a fenyegető rákiáltásra (tehát egyszeri és nem háromszori, lásd Szolg. Szab. 1. rész. 33., és 577. c. pontját) nem áll meg, úgy a járőr, őrség, őr, karhatalom, ha más eszköz a feltartóztatásra nem állana rendelkezésére, haladéktalanul használja fegyverét".[112] A front mögötti szökevények és a hátországi „zöldkáder bandák" tűzfegyverekkel való ellátását pedig azzal igyekezett csökkenteni, hogy a hátországba irányított szabadságolt személyektől a katonai hatóságok „a puskát, karabélyt, töltényt, kézigránátot és mindenféle robbantószert" elszedtek.[113]

A hátországi szökevények aggasztóan növekedő nagy száma és „garázdálkodásai" miatt a hadvezetőség újabb frontalakulatok, illetőleg tábori

[109] HIL 3583. cs. HM 16 818. sz./Eln. 1. 1918. július 13. és uo. 3599. cs. AOK Pers. Nr. 59 362—1918. július 17.

[110] HIL 668. cs. AOK Op. Nr. 108 297—1918. július 25.

[111] KAW FASt uo. Nr. 343. Res. 1918. szeptember 28-ban AOK Evb. Nr. 16 805—1918.

[112] MMTVD V. köt. 255.

[113] HIL 3613. cs. Heeresbahnkmdo SW Bef. Nr. 63—1918. augusztus 7.

csendőregységek mögöttes területekre történő átirányítására kényszerült, annak ellenére, hogy a hadsereg-főparancsnokság pl. a tábori csendőrség fronton való tartását múlhatatlanul szükségesnek tartotta, sőt követelte létszámának emelését.[114] Emiatt a hadvezetőség és a hadügyminisztérium nemegyszer súlyos nézeteltérésbe keveredett egymással. A hadügyminisztérium álláspontját, hogy ti. a tábori és rendes csendőrség frontra vezényelt alakulatait haza kell hozni a hátországba, a kormányok is osztották. Sőt, ez utóbbiak több intézkedése határozottan keresztezte a hadvezetőség elképzeléseit. A kormányok ugyanis minden lehető alkalmat megragadtak a hátországi rendfenntartó alakulatok számának, főleg a csendőrség létszámának emelésére. Így pl. az augusztus 31-én tartott magyar minisztertanács — megállapítván, hogy a csendőrséghez való átképzésre irányuló felhívás a csapatok körében eredménytelen maradt — határozatot fogadott el a csendőrség létszámának és illetményének felemeléséről. 1918 augusztusában a csendőrség létszáma a következő volt: Magyarországon 11 600 fő, Horvátországban 1300 fő, összesen 12 900 fő teljesített szolgálatot, amelyből 9650 fő volt hivatásos, közülük 1700 fő a hadra kelt seregnél. A csendőrséghez vezényelt népfelkelők száma 18 100 főt tett ki, így összesen 27 750 fő állott a csendőrség szolgálatában. A honvédelmi minisztérium a „megromlott belbiztonsági állapotok" miatt minimálisan 35 000 főnyi csendőrséget tartott szükségesnek, de ugyanakkor hozzátette, hogy a legmegnyugtatóbb megoldás az volna, ha a zászlóaljak létszámának emelésével elérnék a 44 600 fős létszámot. E célból kérte, hogy a már eddig biztosított 62 millió korona mellé újabb 134 millió koronát kapjon, elsősorban az illetmények emelésére. A minisztertanács a kéréshez hozzájárult és a létszámfejlesztést elfogadta.[115]

[114] A tábori csendőrség létszáma 1918. augusztus elején: tiszti állomány 400 fő legénységi állomány 3900 fő, tartalékállomány 17 800 fő. L. HIL 3607. cs. AOK Qu. Abt. Op. Nr. 119 083—1918. augusztus 18. Augusztus elején Csehországba, Sziléziába és Bukovinába több mint 600 főnyi tábori csendőralakulatot vezényeltek.

[115] MMJK 496—498. és HIL 3624. cs. HM előterjesztés jelzet nélkül. A havi illetmény emelése az 1918. szeptember 1-i állapothoz viszonyítva az alábbi képet mutatta:

Próbacsendőr	34%	(évi 1200 K)
Alőrmester, vezetőcsendőr	68%	(évi 1500—2800 K)
Másodosztályú őrmester	58%	(évi 1700—3000 K)
Elsőosztályú őrmester	52%	(évi 1900—3200 K)

ehhez járult még az új rendszerű működési és szolgálati pótlék, amely rendfokozatra való tekintet nélkül a tényleges csendőrségi évek arányában, éspedig 2—5 évig

Az adminisztratív intézkedések hatékonyságának növelése érdekében mindkét kormány elrendelte a tartalékos (nem aktív), frontszolgálatra nem alkalmas havidíjas ügyvédek behívását a katonai bíróságokhoz, hogy a fronton és a hátországban „elszaporodott katonai bűntettek felszámolását elősegítsék."[116] Ugyanezt a célt szolgálta a Magyar Szent Korona országaiban a katonai rendőrségnek az állami közbiztonsági szervek felügyelete alá rendelése, amelynek következményeként a katonai rendőrség által kezelt bűnügyek a helyi közbiztonsági szervekkel való közlés után kerültek az illetékes katonai bíróságok elé.[117] A hadsereg bomlása sarkallta a hadvezetőséget a csendőrségi és rendőrségi ügynökök számának nagymérvű emelésére is és a katonák közé való észrevétlen beférkőzés elősegítése céljából elrendelte katonai ruhába öltöztetésüket, „mivel manapság az életet a katonai ruha viselés uralja".[118]

De ennél is nagyobb jelentősége volt annak, hogy a hadsereg-főparancsnokság a katonai büntetőtörvénykönyv generális átdolgozását követelte mindkét állam törvényhozásától. A honvédelmi miniszterekhez küldött átiratában tarthatatlannak minősítette a katonai büntetőtörvénykönyv „megbocsáthatatlan liberalizmusát", amely „végső fokon" nagymértékben elősegíti a hadsereg bomlási folyamatát.[119] Mivel azonban a büntetőtörvénykönyv átdolgozása hosszú előkészítő munkát követelt és a politikai harcok függvénye volt, a kormányok hallgatólagos hozzájárulása alapján,

---

évenként, 6—15 évig kétévenként, 16—28 évig háromévenként 100—100 koronával emelte az illetményt úgy, hogy az említett pótlék a leghosszabb szolgálati idővel rendelkező csendőrnél elérte az évi 1400 koronát. A havi illetményt a pótlékon kívül a ruhakoptatási, őrsvezetői és járőrvezetői vagy egyéb címen folyósított díj is emelte. A Magyar Szent Korona országaiban a minisztertanács említett határozata alapján a csendőrség 2 új kerülettel, 21 szárnnyal, 47 szakasszal, 20 járással és 200 őrssel növekedett. Ezenkívül 10 százados pótszárnyparancsnoki állást törzstiszti pótszárnyparancsnoki állássá szerveztek át és felállítottak 10 új ügyészi állást. Az új szervezetből és a felemelt létszámból adódóan a m. kir. csendőrség állományába újonnan 2 tábornok, 14 törzstiszt és 57 főtiszt tartozott.

[116] HIL 671. cs. AOK Pers. Nr. 13 181—1918. augusztus 5.

[117] HIL HM 1918/I. b. kútfő/1. a. oszt. 1918-ban KuK Mil.kmdo Bp. Pres. 7370. sz. 1918. augusztus 16. nyomán kiadott HM 570 978. sz./Eln. 1.—1918. október. 10. sz. parancs.

[118] HIL 3231. cs. Gen. Stabes Abt. des KuK Mil.kmdo in Temesvár Nr. 1599. Res. von 1918. augusztus. 5.

[119] HIL 63. cs. HM 23 026/14—15. a. (rendezetlen) 12 054/—1918. szeptember. AOK Op. Nr. 111 229—1918.

átmeneti rendelkezésekkel kibővítette a már meglevő katonai büntetőszervek jogkörét, illetve különleges hatáskörrel ruházta fel ezeknek a szerveknek a képviselőit. (Így például a fenyítő hatalom gyakorlását valamennyi ügyésznek megadták.)[120] Ugyanakkor az eddigi katonai büntetőszervek mellé újakat is felállíttatott, különleges feladattal és hatáskörrel. Közülük a már említett katonatiszti bíróságok emelkedtek ki, amelyek a tiszteket vonták felelősségre.[121]

*

Mindezek az ideológiai ellenoffenzívával egyidőben foganatosított adminisztratív intézkedések a hadsereg bomlási folyamatának feltartóztatására, az említett ellenoffenzíva alátámasztására hivatott görcsös erőfeszítések sikertelenek maradtak: a hadsereget nem tudták megállítani a bomlás útján. Sőt a hadvezetőséghez befutott jelentések hangsúlyozták, hogy a bomlás 1918 szeptemberében már annyira előrehaladt, hogy „lassan nem lehet egy olyan alakulatra sem számítani, amely a hadsereg és a hátország várhatóan újból megerősödő forradalmi mozgalmainak megfékezésére kapható volna".[122]

A hadsereg bomlásának folyamata és annak megállítására hozott intézkedések kudarca híven tükröződött a hadvezetőség megváltozott stratégiájában és taktikájában.

A HADVEZETŐSÉG HADÁSZATI-VÉDEKEZÉSI KONCEPCIÓJÁNAK ÖSSZEFONÓDÁSA AZ ELLENSÉGGEL VALÓ KOMPROMISSZUMOS MEGEGYEZÉST CÉLZÓ DIPLOMÁCIAI MANŐVEREKKEL

1918. augusztus 8-án a király meglátogatta a tiroli arcvonal-parancsnokságot. A látogatás célja a délnyugati front csapatainak helyzetéről való tájékozódás volt, amelynek során számot vetettek a hátországi csapatok helyzetével és a Monarchia sorsával is.

József főherceg vezérezredes, arcvonalparancsnok, aki a belső helyzet alakulásáról, valamint a hadsereg bomlási folyamatáról igen jól volt tájé-

[120] HIL 3601. cs. HM 571 460/15. a—1918. szeptember 18.

[121] HIL 3599. cs. AOK Pers. Nr. 59 072—1918. szeptember 2., az AOK Evb. Nr. 18 000/17—1918. alapján.

[122] ÖULK VII. köt. 557.

kozódva, „Erőnk végén járunk! Most már csak az összeomlás jöhet!" kijelentéssel követelte a *különbékét*.[123] József főherceg véleményét alátámasztotta Boroević tábornagy néhány nappal azelőtt megérkezett jelentése, amely egy várható ellenséges offenzíva elhárításának lehetőségét ismételten minimálisra becsülte, illetve a hadsereg felbomlását elkerülhetetlennek tartotta.[124]

A király mindkét arcvonalparancsnok, valamint a jelenlevő Arz és Waldstätten egybehangzó véleménye alapján egyszer s mindenkorra elvetette a Schönburg herceg lovassági tábornok vezette arisztokrata tábornoki csoport „megtorló offenzívájának" tervét[125] és utasította az arcvonalparancsnokokat, hogy a hadsereget olyan defenzív pozícióba vegyék vissza, ahonnan az ellenség támadását mindaddig elhárítják, míg a csakhamar megkezdődő diplomáciai akciók az ellenséggel való megegyezést létre nem hozzák. A király hangsúlyozta, hogy a kedvezőtlen állások, kiszögellések kiürítését abból a célból is mérlegeljék, hogy a bomlási folyamat feltartóztatására minél kedvezőbb feltételek jöjjenek létre, mert a stratégiai védekezés koncepciójában a hadsereg egységére és intaktságára ma sokkal inkább szükség van, mint valaha.[126]

1918. augusztus 13—14-én a király II. Vilmos császárral Spaaban tárgyalt. A tárgyalások alkalmából Hindenburg és Ludendorff egyértelműen IV. Károly és Arz vezérkari főnök tudomására hozta, hogy Németországra többé ne számítsanak.[127]

A súlyos kijelentés mögött a német hadsereg augusztus 8-i „fekete nap"-jának nyomasztó hatása rejtőzött: az imperialista Németország stratégiai veresége. A Monarchia és Németország vezetői végképp belátták, hogy a há-

[123] Vö. *József főherceg* i. m. VII. köt. 142.

[124] ÖULK VII. köt. 445—447.

[125] Schönburg herceg lovassági tábornok csoportja 1918. július 2-án a hadvezetőséget a badeni konferencia összehívására kényszerítette. Ezen a konferencián br. Waldstätten vezérőrnagy a piavei katasztrófát megtorló újabb offenzíva gondolatát tárta elő Schönburg nyomására, aki ekkor már a 6. hadsereg (Montello szakasz), parancsnokságát József főhercegtől átvette, a vezérkari főnökök tiltakozása ellenére megindította a „megtorló" offenzíva szervezését. A tervek július 27-re elkészültek. Az offenzíva főcsapását a 6. hadsereg viselte volna. Augusztus 5-én Boroević javasolta az uralkodónak, hogy az offenzíva tervét vesse el, mert a hadsereg nemcsak az offenzíva végrehajtására képtelen, de egy ellenséges támadást sem tud elhárítani az összeomlás veszélye nélkül. L. ÖULK VII. köt. 447.

[126] ÖULK VII. köt. 449.

[127] *Czékus Z.:* A világháború összefoglaló története. Budapest 1930. 468 — 476.

borút katonailag elvesztették, de ugyanakkor hangsúlyozták a háború diplomáciai megnyerésének lehetőségét, amennyiben a hadseregek az eddig megszállt területeken helytállnak és elősegítik a diplomáciai kezdeményezések sikerét a megegyezéses békéhez. Így tehát a hadseregeknek a végsőkig ki kell tartaniuk, míg „a diplomácia ki nem harcolja a békét".[128] Ami a hadseregek speciális feladatait illeti, abban állapodtak meg, hogy a német hadsereg megkísérli az antant támadásainak lassítását és lehetőleg a megszállt területeken megkapaszkodik, a Monarchia hadserege viszont teljesen védelemre rendezkedik be az általa megszállt ellenséges területek birtokában, hogy azokat a béketárgyalásokon zálogként felhasználhassák. A diplomáciai akciókat illetően pedig olyan megállapodás született, hogy amilyen gyorsan csak lehet, felajánlják a békét az ellenségnek a mindkét országban kibontakozott forradalmi mozgalmak egyidejű szétzúzásának vagy legalábbis lokalizálásának szándékával. Az azonnali diplomáciai akciók eredményének, a béke létrejöttének szükségességét (legkésőbb decemberig) azért hangsúlyozták, mert tovább már egyik állam sem bírja a háborút és a belső forradalmi nyomást, — különösen nem az Osztrák—Magyar Monarchia.[129]

A fent említett megállapodások szerint az osztrák—magyar hadvezetőség a király tiroli látogatásakor elrendelt, de akkor még nem eléggé körvonalazott katonai intézkedéseket gyorsan végrehajtotta, amelyek közül csupán a két leglényegesebbet emeljük ki. Az egyik az Asiago-fennsík még osztrák—magyar kézen levő területeinek gyors kiürítése és a csapatok hátrábbvonásának művelete volt,[130] hogy a védekezés kedvező hadászati feltételeit megteremtsék, a másik az ún. keleti front felszámolásának elrendelésében jelentkezett, hogy a felszabadult csapatokat erősítésül a délnyugati arcvonalra vigyék.[131] (A keleti front leépítését [Abbau] jóval korábban tervezték, de az Ukrajnában végrehajtott szovjetellenes katonai intervenció, majd a nagy tömegben érkező hazatérők megfékezésének parancsoló szükségessége ezt az elképzelést keresztülhúzta.)

Szeptember 1-től a Monarchia még keleten maradt csapatait a 4. Generalkommando (Lemberg) alá helyezték (Besszarábia és Nyugat-Volhinia). A leépítés nem jelentette a megszálló erők megszüntetését. Arról volt szó csupán, hogy az antant szovjetellenes katonai intervenciójával az eddig viszonylag nagy létszámú osztrák—magyar keleti frontról a hadvezetőség

[128] Vö. *Arz* i. m. 284.
[129] Vö. ÖULK VII. köt. 452.
[130] HIL AOK I/5/5. cs. HGK Erzherzog Joseph Op. Nr. 35 000/87—1918.
[131] HIL 3607. cs. zu AOK Qu. Abt. Nr. 119 083—1918. augusztus 18.

számítása szerint kb. félmillió embert szabadíthattak fel és szállíthattak át a délnyugati arcvonalra. (Az említett kontingens az élelmezési létszámmal és nem a harcos állománnyal volt egyenlő.) A felszabadult létszám szállítása kisebb-nagyobb csoportokban folyamatosan történt, jelentős részüket azonban a forradalmi mozgalmak újbóli jelentkezésének veszélye miatt vissza kellett tartani a hátországban, karhatalmi szolgálatra.[132]

A stratégiai védekezés harcászati feltételeit a délnyugati fronton azonban nem tudták megteremteni: az elasztikus védelmi rendszer kiépítését (lépcsőzetes tagolás előre kihelyezett géppuskafészkekkel) meg sem kísérelték, mert azt a politikailag megbízhatatlan, rosszul fegyelmezett alakulatok szökésre használták volna fel. Az elavult vonalharcászatban a Monarchia katonáit ui. jobban féken lehetett tartani, mint előretolt támpontokon szétszórva.[133]

Egyébként is az intézkedések eredményességében maga a hadvezetőség sem nagyon bízott, sőt maguk az arcvonal-parancsnokságok sem. Ez kitűnt már az arcvonal-parancsnokságok vezérkari főnökeinek 1918. augusztus 21-én tartott bellunói tanácskozásán is, ahol hangsúlyozták, hogy a hadvezetőség számításait a bomló hadsereg bármikor keresztülhúzhatja. A vezérkari főnökök fel sem tételezték, hogy a közelgő telet átvészelhetik, sőt azt juttatták kifejezésre, hogy örömmel megragadnának minden békeajánlatot az ellenség részéről. De az ellenség, úgy látszik, a nyugati fronton elért sikerei miatt erre már aligha hajlandó, hanem helyette fegyveres győzelemre tör. A vezérkari főnökök mégis azt mondták: mindent el kell követni, hogy az ellenséget így vagy úgy a békekötésre rábírják, mielőtt még a Monarchia összeomlana és a hadsereg felbomlana.[134] A hadvezetőség és a külpolitikai vezetés feladatát Willerding altábornagy, a tiroli hadseregcsoport vezérkari főnöke fogalmazta meg: „béke kell most, amikor még fegyver van a kézben. Isten oltalmazzon meg az orosz állapotoktól."[135] József főherceg pedig a hadvezetőséghez intézett jelentésében ismételten hangoztatta, sőt követelte: „Minálunk a legfőbb ideje a béketárgyalásokat megkezdeni, mielőtt erőink kimerülnek, összeroppannak, ami sajnos nemsokára be fog következni."[136]

A hadvezetőségben ettől kezdve másra sem törekedtek, mint hogy a stratégiai védekezés megvalósítását a diplomáciai manőverek sikerétől füg-

[132] HIL M. kir. 38. ho. iratai 933. cs. Op. Nr. 1403—1918. augusztus 20.
[133] ÖULK VII. köt. 473.
[134] ÖULK VII. köt. 454—456.
[135] *József főherceg* i. m. VII. köt. 237—238.
[136] I. m. VII. köt. 255.

gővé tegyék. A hadsereg-főparancsnokság napról napra követelte a diplomáciai akciók megindítását. Ezt azonban számos kedvezőtlen körülmény nehezítette. A piavei katasztrófa után az antant vezetők előtt már nem volt kétséges, hogy a Monarchia felbomlása elkerülhetetlen. Ezt a folyamatot pedig siettetni kellett, mert Németország legyőzéséhez a Monarchia felbomlásán keresztül vezetett az út. A jövő perspektívái viszont azt követelték, hogy a Monarchia szétesésével Közép-Európa térségében keletkezett vákuumot kitöltsék. Így a burzsoá nemzeti államok rendszere kiépítésének koncepciója 1918 nyarának végén az antant vezetőiben még inkább megerősödött, mivel azok Németország hátában már eleve megnehezíthették a német imperializmus talpraállását és katonai potenciáljának újjáéledését, de ugyanakkor biztosítékot is nyújthattak arra nézve, hogy a szocialista forradalmat Szovjet-Oroszország határainál feltartóztassák.

Mint láttuk, az összeomlás szélén álló Monarchia vezetői az antant ezen koncepciójával tisztában voltak, de azt is világosan látták, hogy a koncepció végrehajtását elősegítő politikának alapvető motívuma Németország legyőzése mellett a szovjetellenes zárófal, amelynek viszont csak járulékos eleme Németország leverése és a Monarchia felbomlasztása. A Monarchia vezető köreiben ezért az a meggyőződés alakult ki, hogy az antantnak éppen a bolsevizmus miatti félelme az, amely megmentheti a Monarchiát. A megmentés feltételeinek megteremtése pedig szoros összefüggésben áll a Monarchia stratégiai védekezésének sikerével, s azon keresztül az imperialisták közötti béke létrehozásával, valamint a Monarchián belüli „bolsevik forradalmi erők" felszámolásával, illetve a nemzeti követelések bizonyos kielégítésével. Ez a magyarázata annak, hogy — bár a csehszlovák nemzeti tanácsnak elismerése az antant részéről az osztrák—magyar uralkodó körökben nagy megütközést keltett[137] (az USA kormányának szeptember 3-án bekövetkező lépésével együtt) —, mégis mindent megtettek annak érdekében, hogy az antanttal való megegyezéses imperialista békét előkészítsék. A Monarchiát ennek a lépésnek a megtételére Németország példája is serkentette: Hintze német külügyi államtitkár már augusztus 15-én megkezdte a tapogatódzást a belga és az amerikai kormánynál,[138] amely ugyan nem vezetett sikerre, de ez nem gátolta

[137] Augusztus 17-én a király születésnapján rendezték meg a Mária Terézia lovagrend új lovagjainak ünnepélyes beiktatását Laxenburgban. A csehszlovák nemzeti tanács elismerésének híre az ünnepi tósztok kellős közepén terjedt el. Az ünnepi aktus félbeszakadt, a király és a jelenlevők felháborodottan tárgyalták Anglia kormányának lépését. L. i. m. VII. köt. 461.

[138] *Czékus* i. m. 468.

Hintzet abban, hogy augusztus 21-én a birodalmi gyűlés pártvezetőit a diplomáciai manőverek támogatására szólítsa fel. Ezekután nem csekélyebb aktivitás volt tapasztalható az osztrák—magyar vezető köröknél, különösen a hadvezetőségnél. Egymásután következő tárgyalások eredményeként, főleg a hadvezetőség nyomására Burián István közös külügyminiszter szeptember 14-én békeajánlatot tett: valamennyi hadviselő félhez jegyzéket intézett, amelyben javasolta, hogy „nem kötelező megbeszélések egy semleges helyen kezdessenek meg, hogy azt tanulmányozzák, nem volna-e lehetséges a béke?!"[139]

A békeajánlat elküldése után alig egy nappal a Balkánon állomásozó antantcsapatok szeptember 15-i offenzívája elsöpörte a központi hatalmak arcvonalát.

[139] L. Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16. B. 2. — Der Tag No. 472—1918. szeptember 15. és *József főherceg* i. m. VII. köt. 351.

A HADSEREG A FORRADALMAK ÉS A FELBOMLÁS KÜSZÖBÉN

AZ ANTANT BALKÁNI ÁTTÖRÉSE ÉS BULGÁRIA KAPITULÁCIÓJA

1918. szeptember 15-én a Franchet d'Esperay francia tábornok vezetése alatt álló antantcsapatok áttörték a központi hatalmakkal szövetséges bolgár hadsereg arcvonalát a Cerna és a Vardar folyók völgyében. A támadás szeptember 14-én indult meg és az 1. bolgár hadsereg két hadosztályának arcvonalát érte. A 40 km szélességben végrehajtott áttörést csakhamar 45 km-re mélyítették. A bolgár hadsereg érintett alakulatai elhagyták a frontot, s jelentős részük Szófia irányába vonult, hogy a népellenes, németbarát cári rezsim megdöntésével a háborúnak véget vessen. Nem sokkal az áttörés után a Valona térségében tartózkodó olasz csapatok egy francia hadosztállyal közösen támadásba lendültek Hercegovina és Dalmácia irányában és az albániai osztrák—magyar hadseregcsoportot (47., 81., 202. gyalogdandár és 9. lovasdandár) elvágással fenyegették. Az áttörés helyétől nyugatra más antant, főleg szerb csapatok az Ohridi-tó térségét, Prilepet és Resna városát foglalták el, míg a főcsapás helyén előnyomuló antantcsapatok Stir és Vardarscinke elestével súlyos helyzetbe hozták a 11. német hadsereg és az 1. bolgár hadsereg még harcoló csapatait. Az antant balkáni arcvonalának jobbszárnyán levő angol hadtest Konstantinápoly felé fordult, és megpecsételte a központi hatalmak másik szövetségesének, Törökországnak a sorsát.[1]

[1] ÖULK VII. köt. 501—508., *Pilch J.*: A világháború története. Budapest 1927. 202., *Czékus Z.*: A világháború összefoglaló története. Budapest 1930. 482. KAW AOK Op. Abt. 636. cs. Tagesberichte 1918. szeptember 14—30. Megjegyzendő, hogy a *sikeres áttörés után* előbb Balfour, Clemenceau, majd Lansing hivatalosan is elutasította a Monarchia békejegyzékét. L. Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16. B. 2.— Der Tag No. 477—1918. szeptember 18.

A balkáni hadszíntér összeomlásának és felbomlásának ténye a német és az osztrák—magyar hadvezetőség „Durchhalten"-stratégiáját alapjaiban rázkódtatta meg. A két hadvezetőség az áttörés utáni napokban nem is tudott mást tenni, mint a 11. német hadsereget, amely Macedóniában részben a felbomlott bolgár hadsereg mögött állt, arra utasítani, hogy a Skutari-tó—Rigómező—Niš—román Alduna vonalat tartsa, míg a délnyugati és a keleti frontról, valamint a hátországból erősítéseket tud irányítani a Balkán-félszigetre. Steuben német tábornok (11. hadsereg) erre irányuló kísérletei azonban kudarcba fulladtak. Így az osztrák—magyar arcvonal október végére a Duna—Száva vonalig szorult vissza, a Pfanzer-Baltin-féle osztrák—magyar albániai csoport pedig kénytelen volt visszavonulni a cattarói öbölig.

A balkáni arcvonal összeomlásában és felbomlásában igen nagy szerepet játszott, hogy a Krím félszigetről és Bajorországból sebtében Bulgáriába átdobott 217. és 219. német gyaloghadosztály, illetve az ún. Alpenkorps a bolgár cár uralmát megmenteni nem tudta, bár a Szófia ellen vonuló, forradalmi beállítottságú bolgár csapatokat megakadályozta a szocialista forradalom kirobbantásában. A cár bukása után hatalomra jutott új kormány, mivel a balkáni német csapatok a front összeomlása miatt Bulgáriából fokozatosan kiszorultak, 1918. szeptember 29-én fegyverszünetet kötött az antanttal, amelynek bevonuló csapatai azonnal felléptek a sokat szenvedett bolgár nép forradalmi mozgalmai ellen.[2]

A fegyverszünet, jóllehet a központi hatalmak diplomáciája mindent elkövetett az új bolgár kormány befolyásolására, rögzítette Bulgária kiválását a háborúból, és megnyitotta az utat a Monarchia déli határai felé, majd következményei csakhamar Törökország ellenállásának megszűnésében is jelentkeztek (október 21).

Az antanthatalmak balkáni offenzívájának gondolata, illetve végrehajtása annak a koncepciónak az eredménye volt, amely a májusi, júniusi tömegmozgalmak, katonai felkelések és lázadások, majd a piavei katasztrófa s végül a hadsereg július—augusztusban kibontakozó bomlása nyomán alakult ki. Ez a koncepció, mint említettük, a Monarchia felbomlasztását tűzte ki célul, amely Németország katonai összeomlását is elősegítette, s egyben lehetővé tehette a Monarchia területén létrehozandó burzsoá-„nemzeti" utódállamok (Nachfolgerstaaten) rendszerének kialakítását

[2] ÖULK VII. köt. 514—516. Geheimes Staatsarchiv (München) Ma—I—972.—1918. — Az antant balkáni áttörésének okát a német hadvezetőség kizárólag annak tulajdonította, hogy a bolgár csapatokat „elöntötte a bolsevizmus". L. Staatsarchiv (Dresden) Aussenministerium 2080. cs. Nr. 2629—1918. szeptember 27.

a német imperializmus katonai potenciálja újjáéledésének, továbbá a szocialista forradalom nyugati terjedésének megakadályozására. E koncepció megvalósításának azonban feltétele volt egy olyan katonai offenzíva megindítása, amely a Monarchia összeomlását és felbomlását elősegíthette.

Mindezek után el kellett dönteni, hogy ez az offenzíva mikor, milyen erőkkel és milyen irányból induljon meg. Az antanthatalmak előtt nem volt kétséges, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia 1918 szeptemberében már az összeomlás előtti állapotban van, tehát az ebben az időben végrehajtott támadás feltételezhetően stratégiai döntést hozhat: a Monarchia a támadást elhárítani nem tudja és összeomlik. Az offenzívát azonban két irányból lehetett megindítani: a délnyugati és a délkeleti frontról. Az irány megválasztását a háború utáni angol—francia politika céljai döntötték el: Délkelet-Európa és a Közelkelet birtokba vétele. Az angol és a francia kormány ezért a délkeleti arcvonalon indítandó támadás mellett döntött. A döntést az alábbi megfontolások alapján hozták meg: Az osztrák—magyar hadsereg túlnyomó többsége a délnyugati arcvonalon volt és a szemben álló olasz hadsereg kötötte le. A délkeleti arcvonalon levő gyenge — s mint látni fogjuk — szintén bomlásban levő erők ellen az offenzíva biztos sikerrel kecsegtetett, annál is inkább, mivel Németország sem volt abban a helyzetben, hogy augusztus 8-a után jelentékeny erőket tudott volna átdobni a délkeleti frontra. Az offenzíva tervezett főcsapásának irányában pedig olyan bolgár csapatok állottak, amelyek felbomlása a támadás után várható volt. Az offenzíva így csakhamar Bulgária, de ugyanakkor Törökország kiválását, illetve a bukaresti békét nem ratifikált Románia csatlakozását eredményezhette, amelynek kapcsán nemcsak a Balkán félsziget, hanem az egész Közelkelet az antanthatalmak kezébe kerül és a Monarchiát rövid idő alatt kikapcsolja a háború menetéből. Ez utóbbi pedig feltétele volt annak, hogy helyén Délkelet-Európa térségében a német- és szovjetellenes burzsoá utódállamok az antantszuronyok árnyékában azonnal létrejöjjenek. Az offenzíva várható sikerének esélyeit növelte, hogy az antant balkáni hadseregében az újonnan szervezett szerb hadsereg hazája felszabadításáért harcolt, és harca rendkívüli mértékben kihatott a Monarchia elnyomott délszláv tömegeinek felszabadulási mozgalmaira. Az offenzíva ugyanakkor eldönthette a nagyhatalmi viszonyokat az említett térségekben. Ebből a szempontból az olasz csatlós balkáni és közép-európai igényeinek háttérbe szorításáról is szó volt: az olasz hadsereg, amelyet az összeomlás szélén álló Monarchia bomló, de még mindig jelentékeny erőt képviselő hadserege kötött le, az angol—francia és a velük szövetséges szerb, görög hadseregek balkáni hadműveleteit ellensúlyozni aligha volt képes. A

Franchet d'Esperay francia tábornok által vezetett offenzíva így az olasz imperialisták célkitűzéseivel szemben a közép-európai és balkáni francia, továbbá a balkáni és közelkeleti angol nagyhatalmi érdekek maradéktalan megvalósításának eszköze volt.

Az offenzíva megindulása után az Osztrák—Magyar Monarchia vezető körei és maga a hadvezetőség az antant említett célkitűzéseit felismerték, és az „első megrázkódtatás után" az antanthatalmak és Olaszország ellentéteiből fakadó, valamint a balkáni antantcsapatoknak a vártnál lassúbb előnyomulásából adódó taktikai lehetőségeket megragadva, a délkeleti arcvonalon (és általánosságban is) olyan katonai intézkedéseket foganatosítottak, amelyekkel alátámaszthatták a Monarchia megmentésére irányuló és az új helyzetben szükségessé vált bel- és külpolitikai manőverek sorozatát.

A HADVEZETŐSÉG INTÉZKEDÉSEI A DÉLKELETI ARCVONAL KIÉPÍTÉSÉRE

Az antant balkáni előnyomulásával szembeni ellenintézkedéseket szeptember 18-tól kezdték foganatosítani. Az ellenintézkedések első lépéseként Arz vezérkari főnök heves szóváltásban követelte Stöger-Steiner hadügyminisztertől az 1. lovashadosztály Erdélybe irányítását, amely éppen az osztrák szénmedencében sztrájkoló munkások ellen volt bevetve. Követelte továbbá, hogy lehetőleg több, a hátország fékentartására készenlétben tartott, de mindenekelőtt a Bécs környékén állomásozó 32. gyaloghadosztályt vezényeljék a Balkánra. A követelések eredményeképpen az említett hadosztályok átszállítása szeptember 20-ával megkezdődött. Arz ugyanakkor parancsot adott a keleti hadseregbe beosztott 155. honvédhadosztály fokozatos, és a hozzátartozó 355. honvéd tábori tüzérezred azonnali délkeletre irányítására, majd táviratban közölte Hindenburggal, hogy a délnyugati frontról a nyugati frontra szánt 9. és 30. gyaloghadosztályt is a Balkánra kívánja átdobni, amivel Hindenburg nehezen bár, de végül is egyetértett.[3] (Hindenburg ugyanis előzőleg újabb osztrák—magyar hadosztályokat kért a nyugati frontra az ekkor már állandó visszavonulásban levő német hadsereg megsegítésére.) Arz Hindenburghoz intézett táviratában a legsötétebb színekkel festette le a Monarchia helyzetét, de annak sorsát elsősorban a délnyugati front eseményeitől féltette: az ott levő csapatok teljes felbomlásának veszélyét ugyanis nagyobbnak ítélte, mint

[3] Vö. ÖULK VII. köt. 480—481. és 538.

a Balkánon rendkívül lassan előnyomuló antantcsapatok fenyegetését. (Az antantcsapatok csak október 12-e után foglalták el Ništ, előrenyomulásuk lassú üteme feltűnést keltett.)

Arz vezérkari főnök — elméletileg és a lehetőségekből adódóan — egyelőre 14 hadosztályt szándékozott vezényelni a délkeleti front Adriai-tenger—Orsova közötti szakaszára, ahonnan az antant balkáni hadseregeinek újabb támadása volt várható. Legveszélyesebbnek pedig a Duna—Száva vonal tűnt, mivel a jelentések és az eddigi tapasztalatok szerint az ellenség főcsapására a Morava völgyéből lehetett számítani, amely Budapest iránnyal hadászati döntést hozhatott. A hadvezetőség ezért ennek a szakasznak a megerősítésére törekedett, elsődleges feladatául azt jelölve ki, hogy a főcsapást fogja fel mindaddig, míg a diplomáciai akciók meghozzák a fegyverszünetet és békét. A Duna—Száva vonal megtámasztására egyben jelentős erőket kívánt a Drina-szakaszon is felvonultatni, mintegy három hadosztályt. Eszerint a defenzív csoportosításban elhelyezett osztrák—magyar—német erők két súlypontját hozták volna létre: a Duna—Száva vonalon és a Drina-szakaszon. Az Orsova és a Fekete-tenger között, az Alsó-Duna és a Szeret folyó szakaszán a Mackensen-féle hadsereg a maga 8 gyaloghadosztályával, továbbá a délkelet-erdélyi Goldbach-féle osztrák—magyar csoportosítás (28 zászlóalj és 12 üteg) a hadsereg-főparancsnokság hadműveleti elképzeléseiben alárendelt szerepet kapott. A várható főcsapás irányában levő csapatokat ezután egységes parancsnokság, az ún. „Kövess hadsereg-csoportparancsnokság" alá helyezték, amely október 8-án alakult meg. A szeptember 20-a óta folyó csapatszállításokba bizonyos rendszert igyekeztek belevinni. Csakhamar tisztázódott a hadvezetőségen belül, melyek azok a csapatok, amelyeket más frontokon nélkülözni lehet és a délkeleti arcvonalon viszonylag rövid időn belül számításba jöhetnek. Ezek a következők voltak: Ukrajnából az 59., 15. gyaloghadosztály és a 4. lovashadosztály, a délnyugati frontról a 27. és a 38. honvédhadosztály (!) és a 10. lovashadosztály, Bécsből a 32. gyaloghadosztály. Az említett csapatok, hozzáadva a 11. német hadsereghez (Steuben tábornok), az osztrák—magyar albániai csoporthoz (Pfanzer-Baltin vezérezredes) a bosznia-hercegovinai csoporthoz (Sarkotić vezérezredes) és a szerbiai—montenegrói csapatokhoz, összesen 14 hadosztályt, 35 népfelkelő (hadtáp) zászlóaljat és 3 népfelkelő (tartalék) lovasszázadot tettek volna ki.[4] Mivel az erősítésül szánt csapatok beérkezése a szállítási

[4] Vö. *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest 1922. 160—161. és HIL AOK I/2/14. cs. AOK Chef. des Gen. Stabes Op. Nr. 103 211—1918. szeptember 27.

nehézségek, valamint a délnyugati és keleti front katonai és katonapolitikai helyzete miatt késéssel fenyegetett, a hadvezetőség elrendelte Szerbia és Montenegró harc nélküli kiürítését.

Az említett intézkedéseket, illetve a további elképzeléseket a szeptember 27-i koronatanács-ülés vitatta meg.[5] Ezen az ülésen a magyar kormány képviselője súlyos támadást intézett a hadvezetőség ellen. A támadás azokra az ellentétekre volt visszavezethető, amelyek a Monarchia további bel- és külpolitikájának megítélésében és gyakorlatában az osztrák kormánykörök és az őket támogató hadvezetőség, illetve a magyar uralkodó osztályok között kiéleződtek. Az augusztus 8-i és szeptember 15-i hadászati események és a hadsereg egyre fenyegetőbb bomlása, valamint az antant balkáni áttörése óta mindinkább erősödő hátországi tömegmozgalmak Arz vezérkari főnököt a fegyverszüneti és béketárgyalások azonnali megindításának követelésére kényszerítették, függetlenül attól, hogy a szeptember 14-i Burián-féle békekísérlet kudarcba fulladt. Arz azzal fenyegetőzött, hogyha október 15-ig nem fejezik be a háborút, nem vállal semmi felelősséget a hadseregért. Követelte továbbá, hogy a délszláv kérdést oldják meg, ha kell összmonarchiai viszonylatban, még a dualizmus rendszerének feláldozása árán is. Ha a magyar kormány a háború közeli befejezésével egyet is értett, a föderatív államformára való áttérés általános, hivatalos politikai irányvonalként való elfogadása a leghevesebb ellenállást váltotta ki. A koronatanács-ülésen ez az ellenállás különösen erős formában jutott kifejezésre, mert éppen az utóbbi napokban fulladtak kudarcba a Szarajevóba leküldött gr. Tisza István délszláv megegyezési kísérletei (a dualizmus rendszerén belül), és a magyar kormány a délszláv és egyéb mozgalmak véres felszámolásának sikerében látta egy „jobb béke" feltételeit. Ez pedig parancsolóan írta elő minél több katonai alakulatnak a hátországba, elsősorban a déli területekre és Erdélybe való irányítását.[6] A magyar uralkodó osztályok a délszláv és egyéb nemzetiségeknek adott engedmény következményeit a forradalom, még inkább a „vörös rémuralom" veszélyében látták.[7] A koronatanács-ülésen Arz a magyar kormány támadására kissé meghátrált, mivel Burián külügyminiszter bizonyos mértékig a magyar felfogás mellé állt. Burián hangsúlyozta, hogy kifelé lélegzetvételnyi időt

[5] *Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien 1935. 101.

[6] *Arz:* Zur Geschichte des grossen Kriegs 1914—1918. Wien 1924. 300—301.

[7] Ezt egyébként József főherceg szeptember 24-én Bécsben nyíltan meg is mondta a királynak. L. *József főherceg:* A világháború, amilyennek én láttam. VII. köt. Budapest 1933. 387.

kell nyerni, hogy belül elfojtsák a forradalmi mozgalmakat.[8] A koronatanács-ülésen végül is egy sajátos kompromisszum jött létre: a hadvezetőség megígérte, hogy minden nélkülözhető erőt a délkeleti arcvonalra, illetve a szomszédos hátországi területekre irányít. Ugyanakkor a külügyminiszter utasítást kapott újabb békekezdeményezés előkészítésére. A Monarchia államrendszerének átalakítását követelő erők pedig (élükön Hussarek miniszterelnökkel) Ausztriára korlátozták föderalista terveik megvalósítását.

A magyar kormány a koronatanács-ülés eredményét győzelemként könyvelte el, s azt kihasználandó, az október 1-i minisztertanácsi ülésen újabb támadást intézett a hadvezetőség ellen. Követelte nagy létszámú csapatok Magyarországra vezénylését, különösen Erdélybe, mivel megítélése szerint, 1916 példája megismétlődhetik. Márpedig, ha egy újabb román betörés következik be, az „forradalmi jelenségeket váltana ki".[9] (Más kérdés, hogy a kormányban ülő stratégák nem ismerték fel a várható antant főcsapás irányát, nevezetesen a Duna—Száva vonalról intézendő Budapest irányú hadászati áttörést.)

A hadvezetőség a magyar kormány újabb követelésére *tervbe vette* Ukrajnából a 155. honvéd gyaloghadosztály, a 145. gyalogdandár, a 2., 7. lovas- és az 5. honvéd lovashadosztály Duna—Száva vonalra történő szállítását is. Így azok a csapatok, amelyeket a hadsereg-főparancsnokság a délkeleti arcvonalra irányított, beérkezésük esetén, hozzájuk számítva a 11. német hadsereget, az osztrák—magyar albániai harci csoportot, Sarkotić vezérezredes csapatait és a szerbiai—montenegrói megszálló csapatokat, az Adriai-tengertől Orsováig, összlétszámukban, *papíron* 23 és fél hadosztálynyi erőt tettek volna ki, amelyekkel szemben az előrenyomuló antanthaderő a maga 32 hadosztályával jelentős erőfölényben volt. Ha pedig arra gondolunk, hogy a Monarchia hadosztályai hadi létszámuknak alig több, mint felét érték el, ez az erőfölény nyomasztónak tűnt. Arz becslése szerint ugyanis az antantcsapatok harcoló létszáma elérte a 351 zászlóalj és 1824 löveg teljes személyzetét, azaz kb. 221 000 első vonalbeli embert.[10] Ugyanakkor, amikor a délkeleti arcvonalra végül is kiérkező 23 és fél

[8] Vö. *Zsigmond László:* Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräftverhältnisse. Études Historiques Budapest 1960. 332.

[9] MMJK 508—509.

[10] Nagyon jellemző, hogy József főherceg 162 000 főre teszi az antantcsapatok puskalétszámát, csupán azért, hogy az AOK-t, majd később a Károlyi-kormányt rágalmazza Magyarország határai védelmének elmulasztásával, mondván: az antantcsapatokat fel lehetett volna tartóztatni, ha elegendő számú osztrák—magyar alakulatot vonultattak volna fel velük szemben. L. *József főherceg* i. m. VII. köt. 599.

osztrák—magyar hadosztály harcoló létszáma legjobb esetben is a 160—170 000 főt tette volna ki.[11]

A szeptember 18-a óta foganatosított csapatátdobások tapasztalatai azonban siralmasak voltak. Október elejére csak két osztrák—magyar hadosztály (a 30. és a 9.) érkezett meg és a Duna—Száva vonalra közvetlenül irányított öt német, erősen „leharcolt" (abgekämpft) hadosztály, az alpesi hadtest, a 217., 219., és a 6. tartalékhadosztály szállítása is rendkívüli nehézségekbe ütközött. A hadvezetőség mérlegelve a szállítási nehézségeket (mozdony- és szénhiány), a nagy távolságokat, és feltételezve azt, hogy sem a délnyugati arcvonalon, sem Ukrajnában nem következik be olyan esemény, amely megakadályozza a tervezett csapatok átirányítását (pedig a délnyugati arcvonalon a piavei katasztrófa óta várták az olasz offenzívát), a csapatok beérkezését legjobb esetben is 1918. december 21-ig tudta garantálni.[12]

A másik nehézség a már a délkeleti arcvonalon harcoló és az erősítés gyanánt ideérkező csapatok megbízhatatlansága volt. Mint később látni fogjuk, ezeknek a csapatoknak körében számos lázadás robbant ki és semmi hajlandóságot nem mutattak a Monarchia déli határainak védelmére.[13]

Mindebből következően a hadvezetőség a délkeleti arcvonalon levő vagy oda felvonuló osztrák—magyar és német alakulatoknak az általános hadihelyzetet komolyan befolyásoló ellenállásával nem számolt,[14] és így az említett csapatok hadműveleti feladatául csupán azt tekintette, hogy az ellenséget egy defenzív pozícióban mindaddig fenntartsák, ameddig a Monarchia diplomáciai kezdeményezéseinek segítségével a háborút lezáró fegyverszünetet és imperialista békét meg nem kötik. Ez a taktika az antantcsapatok balkáni előnyomulása ütemének meglehetős lassúságát is figyelembe vette, másrészt arra épített, hogy az olasz hadvezetőség Franchet d'Esperay balkáni hódítása miatt könnyebben megnyerhető a délnyugati front harci cselekményeinek lezárására.

A délkeleti arcvonal a hadvezetőség számításaiban ezért másodlagos szerepet játszott: a Monarchia sorsát eldöntő és meghatározó arcvonalat

[11] *Czékus* i. m. 478—480.

[12] Ezzel még József főherceg és Rubint tábornok is egyetértett. L. i. m. VII. köt. 598. és i. m. 167.

[13] „An der zu bildenen neuen Front und den dahin im Anrollen befindlichen Truppen zeigten sich Fälle von Unbotmässigkeit und Meutereien". L. *Arz* i. m. 102.

[14] Ez különösen kitűnt az AOK-nak a szerbiai katonai kormányzóság parancsnokához intézett válaszából. L. *Kerchnawe, H.:* Der Zusammenbruch der Österr. —Ungar. Wehrmacht im Herbst, 1918. München 1921. 44.

a délnyugati frontban látta. Mindennek következményei bel- és külpolitikailag csakhamar megmutatkoztak: újult erővel, illetve változatlan energiával folyt a fegyverszünet és béke elnyeréséért indított diplomáciai harc, amit belpolitikailag alátámaszthatott a Monarchia osztrák részének föderatív átszervezési kísérlete. Ennek a taktikának legfontosabb fegyvere továbbra is a hadsereg volt, amelynek a délnyugati fronton levő nagy többsége változatlanul megkülönböztetett szereppel rendelkezett: további „kitartásával" (durchhalten) kiharcolni a fegyverszünetet és a békét. A délkeleti arcvonal csapatainak lényegében ugyanez a feladat jutott, különbség csak az volt, hogy az itt levő alakulatok a Monarchia déli és délkeleti részein a „rend fenntartásáért" is felelősek voltak. Ez utóbbiba a magyar uralkodó osztályok bizonyos fékentartását is beleszámították. A magyar uralkodó osztályok „megrendszabályozása" azonban elsősorban abból a tényből következett, hogy a Balkánon előrenyomuló Franchet d'Esperay fenyegette, bizonyos mértékig sakkban tartotta őket, és így arra kényszerültek, hogy a Monarchia sorsát eldöntő kül- és belpolitikai lépésekben az osztrák vezető körök és a hadvezetőség kezdeményező, irányító szerepét továbbra is elismerjék.

A HADVEZETŐSÉG AZ AZONNALI FEGYVERSZÜNETÉRT ÉS BÉKÉÉRT

A szeptember 27-i koronatanács-ülés után a hadvezetőség részéről az azonnali fegyverszüneti és béketárgyalások követelése még inkább megerősödött, amint a hadsereg-főparancsnokság értesült Hindenburg szeptember 28-i ugyanilyen döntéséről, amit II. Vilmos német császár szeptember 29-én haladéktalanul magáévá tett. Október 2-án Bécsben közös minisztertanácsi ülést tartottak, amelyen Burián megismételte követelését és javaslatára elfogadták Wilson elnök emlékezetes 14 pontját az ellenséggel kezdendő tárgyalások alapjául.[15] Ennek megfelelően Németország, Ausztria—Magyarország és Törökország október 5-én jegyzéket intézett Wilsonhoz és újólag felajánlotta a fegyverszüneti és béketárgyalásokat,[16] Wilson 1918.

[15] Vö. ÖULK VII. köt. 554., *Zsigmond* i. m. 333. A minisztertanács ülésének lefolyását l. PGMÖUM 687—695.

[16] A Monarchia jegyzékét Svédországon keresztül juttatták el Washingtonba, ahová az október 7-én érkezett meg. L. *Arz* i. m. 308. A jegyzék tartalmát Hussarek osztrák miniszterelnök a Reichsratban nyilvánosságra hozta. Dr. Gross, a Reichsrat elnöke köszönetet mondott a kormánynak állhatatos békepolitikájáért. L. Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16. B. 2. Wolffr. Büro No. 2814—1918. október 9.

január 6-i, február 12-i és szeptember 27-i beszédeiben vázolt feltételek elfogadása alapján.[17]

A jegyzékben szándékosan hangsúlyozták a beszédek ama passzusát, hogy Wilson a Monarchia nemzetiségeinek „autonóm fejlődését" követelte.[18] Ez kitűnt Hussarek október 8-i parlamenti nyilatkozatából is, amely többek között azért is jelentős volt, mert az osztrák kormányfő Ausztria népeinek önrendelkezési jogát gyakorlatilag elismerte.[19]

Alighogy elment a békejegyzék Wilsonhoz, a hadvezetőség parancsot adott a „béke-lépés" (Friedensschritt) azonnali kihirdetésére a csapatok előtt,[20] ezzel azt az illúziót óhajtván kelteni a katonákban, hogy a békét a hadsereg-főparancsnokságtól, tehát a Monarchiától kapják. Ezt követően egy újabb parancsban, kifejtették a Monarchia jövőjének körvonalait a béke megkötése után. A hadsereg-főparancsnokság a parancs bevezető mondataiban kijelentette: „a Monarchia védelmi háborút folytatott és célját elérte. Ha ezt az ellenség elismerni nem akarja, nem marad más hátra, minthogy megismerje erőinket. A *Monarchia nagy belső változáson megy át*, amit minden józan figyelő azonnal felismer. A cél az, hogy az egymástól *elmaradott népeket kulturálisan és gazdaságilag felemeljük* (Wilson—F. M.), de a *Monarchia egysége*, amelyért a hadsereg áldozta magát, *megmarad*. Az összes politikai vezér és vezető megegyezik abban, hogy *attól a szörnyűségtől, amely Oroszországot érte, a Monarchia népeit meg kell menteni*. A háború ugyan sok nyomorúságot hozott a legénységnek, de ha a rendet felborítják, az egész Monarchia, a társadalom elpusztul."[21]

A hadvezetőség tehát nemcsak a wilsoni követeléseket fogadta el, hanem nyomatékosan kifejezésre juttatta a Habsburg állam bolsevizmusellenességét is. A hadvezetőség ezekután úgy vélte, hogy az imperialista békéhez vezető út akadályai legalábbis részéről elhárultak, és október 5-én elren-

[17] Vö. *Arz* i. m. 308. Arz megjegyzi: az AOK azon a véleményen volt, hogy a béketárgyalásokat azonnal meg kell kezdeni és a háborút még a tél beállta előtt végérvényesen befejezni. A jegyzék szövegét l. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. KÜM Nr. 4666—4670.—1918. október 5.

[18] L. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverh. külön jelzet nélkül tartalmazza Wilson beszédeit.

[19] Vö. *Kerchnawe* i. m. 36—39.

[20] KAW FASt 5994—5995. cs. Nr. 825. Res. 1918. október 9.-ben: AOK Op Nr. 148 165—1918. október 5.

[21] KAW uo. AOK Erl. Op. Nr. 148 364—1918. október 9. (Kiemelés tőlem — F. M.)

delte a délnyugati és a délkeleti arcvonalak fegyverszüneti bizottságainak azonnali felállítását.[22]

Ezt a parancsot alátámasztotta az a tény, hogy a jegyzéktől függetlenül Gr. Mennsdorf, egykori osztrák—magyar londoni nagykövet, október eleje óta „reményteljes" titkos tárgyalásokat folytatott Svájcban Smuts angol tábornaggyal a Monarchia különbékéjéről.[23] Sőt Mennsdorf október 8-án a svájci Tyrrelben kapcsolatba lépett az angol követség képviselőjével is.[24]

A németek, akik a Monarchia különbéke-akciójáról azonnal tudomást szereztek, katonai megszállással fenyegetőztek, noha annak lehetőségében senki sem hitt komolyan a német hadsereg állandó nyugati visszavonulása miatt, kivéve a hadvezetőséget és a király közvetlen környezetét.[25]

A német felháborodást egy időre lecsillapította, hogy a központi hatalmak október 5-i közös jegyzékére október 9-énWilson csupán Németor-

[22] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 1957—1918. október 7-ben AOK kiadja a létesítendő fegyverszüneti bizottsági tagok megbízólevelét. Uo. AOK Op. Nr. 1981—1918. október 15.: AOK felállítja a fegyverszüneti bizottságokat, megalakulás időpontja október 12. A délnyugati front fegyverszüneti bizottságának összetétele: Elnök Weber Viktor gyalogsági tábornok, a VI. hadtest parancsnoka, tagok: Vidossich Rezső vezérkari ezredes, Br. Seiler Viktor vezérkari alezredes, Ruggera Camillo vezérkari százados, Hg. Lichtenstein János fregatt-kapitány, Zwierkowski György korvett-kapitány és Nyékhegyi Ferenc honvédalezredes. A délkeleti arcvonal fegyverszüneti bizottsága: Laxa vezérőrnagy, Dormándy alezredes és a Kövess hadseregcsoport egy vezérkari tisztje. (E fegyverszüneti bizottság soha nem lépett működésbe.) Október 6-án a 10. hadsereg már közölte, hogy Weber az AOK rendelkezésére áll. Október 8-án Ruggera százados az AOK-tól meghozta az utasításokat Weber számára. L. *József főherceg* i. m. VII. köt. 444.

[23] Burián 551. sz. titkos távirata 1918. október 8-án Skrzynski osztrák ügynökhöz. L. StAW Pa I. 966—Krieg 25/33.

[24] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. 679. Bernből 1918. október 9-én. (16 246. sz. Reservat).

[25] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. KÜM Prot. Nr. 13 178—1918. október 9. A Monarchia különbékéjéről folyó tárgyalások a Sixtus-ügy óta némi megszakításokkal ugyan, de állandóan folytak a Monarchia és az antant megbízottai között. Így pl. gr. Revertera osztrák meghatalmazott és gr. Armand francia őrnagy Svájcban, majd gr. Mennsdorf és Smuts tábornagy (Anglia) később Herron (amerikai) és Lammasch (osztrák) professzor folytattak tárgyalásokat. Cramon porosz tábornok, a német hadvezetőségnek az AOK-hoz delegált képviselője írja emlékiratában, hogy ezek a próbálkozások a német kormány heves felháborodását váltották ki minden esetben. IV. Károly hol letagadta, hol elismerte ezeket a próbálkozásokat. L. *Cramon:* Deutschlands Schicksaalbund mit Österreich—Ungarn. Berlin 1932. 201—208. Tény az, hogy 1918 októberében az antanttal való titkos tárgyalások az AOK manővereiben is komoly szerepet játszottak.

ságnak válaszolt. Míg ez a tény a német kormánynál a Monarchia külön akciói sikertelenségét látszott bizonyítani, annál inkább kínosan hatott, hogy Wilson a német kormányhoz intézett válaszában a megszállt területek kiürítését követelte, mint olyan előfeltételt, amely nélkül a szövetségesekkel való tárgyalások el sem képzelhetők. Ez a követelés zavart és tanácstalanságot okozott Berlinben. De a németeknél lassan felülkerekedett annak belátása, hogy a tárgyalások immár elhalaszthatatlanok a német hadsereg állandó nyugati visszavonulása miatt.[26] Bécsben ugyanakkor rendkívül nagy meglepetést keltett, hogy Wilson a Monarchiának nem adott választ. Sokan úgy vélték, Wilson válasza azért maradt el, hogy ezzel is nyomást gyakoroljon a „föderalista" Lammasch professzor miniszterelnöki kinevezésére a Bundesstaat mielőbbi megvalósítása céljából.[27] Ez a feltételezés az uralkodó körök egy részét bizonyos mértékig még meg is nyugtatta, mert — mint másutt látni fogjuk — belpolitikailag a Bundesstaat előkészítése már nagy erővel folyt. Mások úgy vélték, hogy Wilson ki akarja a két államot játszani egymás ellen és nyitva hagyja a kaput a Monarchia felé, ha Németország visszautasítja követeléseit.[28]

Ezek a találgatások Arzot egyáltalán nem zavarták. Ő a területek kiürítésének wilsoni követelését a Monarchia hadseregére is vonatkoztatta.[29] Október 9-én 23 óra 40 perckor — a király beleegyezésével — táviratot küldött a külügyminisztériumba, amelyben közölte, hajlandó fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeni az *olasz hadvezetőséggel*, éspedig a megszállt ellenséges (olasz) területek azonnali kiürítésének alapján.[30] Arz táviratát sürgősen közölték Berlinnel.[31]

A hadvezetőségnek ez a túláradó készsége mind Bécsben, mind Berlinben meglehetősen váratlanul hatott. Arz táviratára csakhamar megérkezett a külügyminisztérium válasza, amely a fegyverszüneti tárgyalások azonnali felajánlását korainak tartotta és javasolta az amerikai—német vita eredményének bevárását, hivatkozván arra, hogy a Monarchia Wilsontól választ nem kapott, és egy ilyen jellegű lépés a hadsereg-főparancs-

[26] A válasz szövege: StAW PA I. 966—Krieg 25/33. 13 144/123. c. A berlini zavarról és tanácstalanságról, majd a wilsoni követelés elfogadásáról l. Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministerium 4221. cs. P. Ch. Nr. 1016/18. p.—1918. október 12.

[27] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. Nr. 680—1918. október 9.

[28] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. Nr. 766. Bécs 1918. október 10. Hohenlohenak Burián.

[29] *Kerchnawe* i. m. 38.

[30] L. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. AOK Op. Geh. N. 1960.

[31] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. Nr. 671/pol.—1918. október 10.

nokság részéről elébe vágna a Monarchia számára tervezett wilsoni válasznak.[32] A német hadvezetőség ugyancsak leintette Arzot. A vezérkari főnök erre legalább azt kérte, hogy a Wilsonnak küldendő újabb német jegyzékben hangsúlyozzák a Monarchia készségét a területek kiürítésére,[33] a hely és garanciák megjelölésével. Ez október 10-én reggel történt. Arz közölte a külügyminisztériummal, hogy Boroević számára elrendelte a Velencei síkság kiürítésének előkészítését olyan feltételekkel, amelyeket a németek a nyugati területek kiürítésével kapcsolatosan állítanak Wilsonnak.[34] Tudatta továbbá, hogy Szerbia kiürítése „hosszú ideig tart" — vagyis nem döntő kérdés.[35] A vezérkari főnök ezt a lépést, vagyis az olasz területek kiürítésének szándékát az ellenség hosszú felvonulásra kényszerítésének taktikájával indokolta, amely idő alatt a fegyverszüneti tárgyalások véget vethetnek a háborúnak.[36]

Az említett taktika szerves részét képezte a délnyugati front fegyverszüneti feltételeinek kidolgozása, amelyre október 11-én került sor, és október 12-én közölték Weberrel, a fegyverszüneti bizottság elnökével, illetve a hadsereg-csoportparancsnokokkal: József főherceggel és Boroevičcsel.[37]

A feltételek, amelyek alapján a hadvezetőség a fegyverszünetet elképzelte, megdöbbenést váltottak ki még a hadsereg-csoportparancsnokoknál is. József főherceg szerint olyan sértő hangnemben voltak megfogalmazva, hogy az „olaszok rögtön el is fogják utasítani".[38] A 13 pontból álló tervezet többek között kimondta, hogy a hadműveleteket a svájci határtól az Adriai-tengerig be kell szüntetni, a demarkációs vonal pedig az eddig elfoglalt legelső állások. A semleges zónában (senki földje, illetve a Piave meghatározott szakasza) a halottakat csak külön egyezmény alapján szabad eltemetni, aki ez ellen vét, illetve belép a semleges zónába, letartóztatandó és a békekötésig fogva tartandó. Foglyok kicserélése csak a békekötés után eszközölhető. Az első vonalaktól visszafelé 5 km-re minden gyalogsági,

[32] StAW I. 966—Krieg 25/33. KÜM Prot. Nr. 13 212.

[33] A német hadvezetőség álláspontját Cramon porosz tábornok, összekötő tiszt közvetítette Arz számára. L. Arz ezzel kapcsolatos feljegyzését, *Kerchnawe* i. m. 39.

[34] A német feltételek, mint arról az AOK értesült, az időhúzást és vele a megszállt területek kirablását célozták volna.

[35] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Trautmannsdorf az AOK-hoz beosztott KÜM megbízott Nr. 33 519. közlése a KÜM-el 1918. október 10-én.

[36] Vö. ÖULK VII. k. 577. l. még AOK Webernek adott utasítását: HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 1978— és Nr. 1980—1918.

[37] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 1981—1918. október 15. és AOK Op. Geh. Nr. 1958—1918. október 11.

[38] *József főherceg* i. m. VII. köt. 461.

15 km-re minden légi és tüzérségi cselekmény beszüntetendő. Erődítési munkálatok végezhetők, de nem szolgálhatják egy offenzíva előkészületeit. Mindkét fél bizottságokat állít fel, amelynek tagjai parlamentereknek tekintendők. Minden propagandatevékenység beszüntetendő és a fegyverszünet aláírása után a szerződő felek azonnal megkezdik a béketárgyalásokat. A szerződéstervezetet a tengeri hadműveletek leállításával kapcsolatos tervezet egészítette ki.

A tervezettel egyidőben Webernek adott végrehajtási utasítások kimondták, hogy — amennyiben a wilsoni követelés alapján felvetődik a megszállt területek kiürítése, feladatának tekintse az időhúzást, illetve az olaszok oly irányú meggyőzését, hogy a csapatok visszavonása minimum 32 napot igényel, a kiürítés 2 hónapig tart és a csapatok elszállítása 6 hónapig is elhúzódik. A hadvezetőség feltételezte, hogy mindezt az olaszok nem fogadják el, ezért Webert felszólította: egyezzen meg velük a zónánkénti kiürítésben. Az utasítás befejező részében kilátásba helyezték 80 000 olasz hadifogoly átadását azzal a feltétellel, hogy az olasz hadvezetőség egyetlen osztrák—magyar hadifoglyot sem bocsát szabadon a békekötésig![39]

Weber a kapott utasításokkal és a hadsereg-főparancsnokság fegyverszüneti tervezetével a zsebében október 12-től Trientben várta az utasításokat a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére. Közben a német kormány is megfogalmazta a Wilsonnak küldendő újabb jegyzékét, amelyben Németország elfogadta Wilson valamennyi feltételét és hajlandónak mutatkozott a Monarchiával együtt a megszállt területek kiürítésére.[40]

Az osztrák—magyar hadvezetőség a jegyzék elküldése után (október 13.) visszavonta azt a Webernek adott parancsot, amely az időhúzást a területek kiürítésére vonatkozóan elrendelte, annál is inkább, mert a német jegyzék még a nyugati szövetségesek és Németország közös kiürítési bizottságának létrehozásába is belement. Ezekután a hadvezetőség sem tehetett mást, mint hogy a legkomolyabban hozzálátott a kiürítés konkrét terveinek elkészítéséhez. Ezért október 14-ére Badenbe hívta össze a délnyugati arcvonal vezérkari főnökeit és közölte velük az olasz területekre vonatkozó kiürítési szándékot. A vezérkari főnökök, akiket ez a bejelentés korántsem lepett meg, kijelentették: amennyiben a hadsereget megmozdítják, menthetetlenül felbomlik, rázúdul a hátországra és anarchiát támaszt.[41]

[39] Mindezeket l. HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 1981—1918. október 15. és AOK Op. Geh. Nr. 1958—1918. október 12.

[40] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telefonjelentés Berlinből Nr. 16 333—1918. október 11. A német jegyzék szövegét idézi *Kerchnawe* i. m. 46.

[41] ÖULK VII. köt. 587—588.

Waldstätten vezérőrnagy, hadműveleti főnök azonban meggyőzte őket a tervezett kiürítés szükségességéről, mivel annak külpolitikai következményei biztatóknak ígérkeztek.[42]

Waldstätten érveinek hatására a vezérkari főnökök nemcsak a visszavonulás útvonalát határozták meg, hanem a terveket is kidolgozták, és úgy döntöttek, hogy valamennyi magasabb parancsnokság október 15-ének éjszakájáig írásban is megkapja az arra vonatkozó parancsokat.

A kiürítést elrendelő és végrehajtó parancsok október 16-ig meg is érkeztek a csapatokhoz. Ezekután a tiroli arcvonal 10. hadseregének főhadiszállásán tüstént megbeszélést tartottak a 10. és 11. hadsereg magasabb parancsnokai,[43] és október 17-re elrendelték a megszállt területek kiürítését, ami meg is történt, azonban iszonyatos következményekkel járt: egész ezredek bomlottak fel és rendetlenül, fegyveresen özönlöttek hátrafelé. Az arcvonal-parancsnokság erre a kiürítési parancsot azonnal visszavonta és a még megbízhatónak mutatkozó alakulatokkal a visszaözönlő katonák útját elzárta, illetve igen nagy erőfeszítéssel az eredeti állásokba terelte őket vissza. A hadvezetőség minderről értesülve azonnali hatállyal letiltotta a csapatok bármilyen megmozdítását, s úgy döntött, hogy az ellenség 1918 nyara óta várt nagy támadását az eddigi állásokban próbálja meg felfogni.[44]

A kiürítés kudarca a hadsereg-főparancsnokságnak a fegyverszünet és béketárgyalások megindításával kapcsolatos eddigi számításait halomra döntötte. S ebben a főszerepet a fegyveres erő nagy többségét kitevő délnyugati hadsereg játszotta, amely október 24-én, az olasz offenzíva megindulásakor, számos alakulatának nyílt lázadásával és a tömeges dezertálás újabb hullámával a teljes felbomlás előtti állapotban volt. Mindennek létrejöttében igen nagy szerepet játszottak azok a belpolitikai események is, amelyek időközben a Monarchiában lejátszódtak, s amelyek a továbbiakban az egész hadsereg bomlási folyamatát meggyorsították, és annak egy részét a kirobbanó polgári demokratikus forradalmak aktív résztvevőivé tették.

[42] Waldstättent a KÜM feltehetőleg informálta a dániai osztrák—magyar külképviselet távirati jelentéséről, amelyben a német válaszjegyzék megérkezése után kialakult viszonylag barátságosabb antant és amerikai magatartásról volt szó. L. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. Nr. 55/p. c.

[43] *József főherceg* i. m. VII. köt. 474.

[44] ÖULK VII. köt. 588.

A HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG A MONARCHIA ÁTSZERVEZÉSÉÉRT A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALMAK ELŐESTÉJÉN

A piavei katasztrófa, majd az azt követő szeptemberi és októberi belés külpolitikai, valamint a stratégiai jelentőségű katonai események a dualizmus rendszere permanens válságának újbóli elmélyítésével, az uralkodó osztályok és a kizsákmányolt saját és nemzetiségi dolgozó tömegek, másfelől az uralkodó osztályok egymás közötti ellentéteinek kiéleződésével a polgári demokratikus forradalmak kirobbanásának objektív és szubjektív előfeltételeit október havára megteremtették a Monarchia területén. Mint közismert, a Monarchia népeinek sajátos történelmi fejlődése a polgári demokratikus forradalmakat tűzte napirendre, hogy 1848 elvetélt forradalmát befejezze és a polgári demokratikus célkitűzéseket: a polgári szabadságjogokat, a demokratikus agrárforradalmat és az elnyomott népek függetlenségét megteremtse. Ám a forradalmak megvívásának ideje a kapitalizmus legfelsőbb fokán, az imperializmus szakaszában, a proletárforradalomnak előestéjén következett be, ezért a forradalmi munkásosztály vezetésével a polgári demokratikus forradalmak átnövésének lehetősége szocialista forradalmakká adva volt. Ennek a lehetőségnek a megvalósítása attól függött, hogy a forradalmi proletariátus vezetni tudja-e a polgári demokratikus forradalmakat és azokat — győzelmük után — szocialista forradalmakká tudja-e fejleszteni? Ezt a kérdést viszont az döntötte el, hogy a Monarchia népeinek vezető ereje, a munkásosztály rendelkezik-e olyan forradalmi marxista párttal, amely képes lesz a proletariátust erre a történelmi harcra mozgósítani és a szocialista forradalom győzelméért folyó harc élére állni? A munkásosztály 1918 őszén ilyen párttal csak Magyarországon rendelkezett. A munkásosztály hagyományos vezető pártjai, a szociáldemokrata pártok, eme történelmi feladat megoldására nemcsak alkalmatlanok voltak, hanem — jobboldali vezetőik révén — átengedve a burzsoáziának a vezetést, a burzsoá vezetést el is fogadták és a polgári demokratikus stabilizálódást segítették elő.

A forradalmak vezetését 1918 októberében kezükbe ragadó burzsoá vezetők a burzsoáziának abból a rétegéből verbuválódtak, amely a dualista államrendszer szétzúzása útján az önálló burzsoá (nemzeti) utódállamok megteremtéséért harcolt. Ez a politika, mint láttuk, teljesen egybeesett az antant célkitűzéseivel, valamint a burzsoá nemzeti emigrációk törekvéseivel, s a néptömegek, köztük a katonák forradalmi harcát fokozatosan ennek a célnak a szolgálatába állította. Az antant balkáni áttörése és Bul-

gária kapitulációja után mind a délszláv, mind a cseh, sőt a lengyel burzsoá vezetők is elérkezettnek látták az időt, hogy az osztrák Reichsraton belül támadásba lendüljenek. Mindezt elősegítette, hogy 1918. szeptember 25-én Washingtonban 14 napos konferenciát tartottak „Ausztria és Magyarország elnyomott népeinek és nemzetiségeinek képviselői" és elfogadták „az elnyomottak felszabadításának programját", amelyet Wilson elnök tüstént magáévá tett.[45] Az osztrák uralkodó körök reakciója azonnal jelentkezett: szeptember 26-án Hussarek miniszterelnökön keresztül felajánlották a nemzetiségi burzsoá vezetőknek egy koalíciós kormány létrehozását, valamint a Monarchia Bundesstaattá való átszervezését. Szeptember 27-én, a király elnökletével tartott koronatanács-ülés után (amelyen elfogadták Wilson 14 pontját s ezzel a központi hatalmak vereségét hivatalosan is elismerték) Burián külügyminiszter az osztrák—német párt képviselői előtt a föderalizmus bevezetésének elkerülhetetlenségéről beszélt, mint olyan előfeltételről, amely megteremtheti a békét.[46] Ezután az uralkodó körök néhány politikai gesztussal igyekeztek alátámasztani megegyezési készségüket: a király leállította a lengyel legionáriusok ellen folytatott bírósági eljárást[47], majd felfüggesztette a cattaróí felkelés résztvevőinek perét és október 17-én 379 letartóztatott személyből 348-nak megkegyelmezett.[48]

Anélkül, hogy a nemzetiségi burzsoá vezetők függetlenségi harcának, illetve az osztrák vezető körök Bundesstaat törekvéseinek részletes leírását vagy elemzését megkísérelnénk, csupán néhány igen fontos eseményre hívjuk fel a figyelmet.

Október 4-én az osztrák parlament nemzetiségi képviselői a kormány föderalista próbálkozásait visszautasították és a kapitulációt követelték, majd október 5-én, Burián újabb békeajánlatának elküldése előtt, Ausztria—Magyarországot a népek ellenségének bélyegezték, sőt a hadvezetőség által is támogatott közös jegyzék ama passzusát, hogy a Monarchia az 1918. januári és februári wilsoni követelések alapján hajlandó megadni a nemzetiségek autonómiáját, egyszerűen elutasították, mi több, De Gasperri olasz képviselő kijelentette: az olaszok könnyű szívvel hagyják ott a Monarchiát.[49] Október 5—6-án a horvát és a szerb nemzeti tanács is megalakult.

[45] Vö. *Kerchnawe* i. m. 19. és *Arz* i. m. 318.

[46] Vö. *Gratz G.*: A dualizmus kora. II. köt. Budapest 1934. 324—325., *Kerchnawe* i. m. 19., MFMT I. 157.

[47] *Kerchnawe* i. m. 19. Azokról a legionáriusokról van szó, akik a breszt-litovszki béketárgyalások idején át akartak szökni az oroszokhoz.

[48] KAW KM Präs. b. 51—16/6—1918. október 17.

[49] Vö. *Kerchnawe* i. m. 26—34.

A nemzetiségi burzsoázia vezetőinek az osztrák—magyar uralkodó osztályok dualista államával való egyre radikálisabb harcát az elnyomott dolgozó tömegek szociális és nemzeti mozgalmainak rendkívüli felerősödése támasztotta alá. A tömegek nyomása Dalmáciától Varsóig, Prágától Bukovináig október közepéig állandóan nőtt. Október 9-én Varsóban hatalmas tömegtüntetés söpörte el a központi hatalmak által létrehozott régenstanácsot, minek hatására az osztrák parlament lengyel képviselői az önálló lengyel kormány kinevezését *követelték*. A lengyel eseményekkel párhuzamosan kibontakozó csehországi sztrájk- és a szabotázsmozgalmak pedig újból kifejezésre juttatták a cseh dolgozó tömegek békevágyát és az önálló csehszlovák állam kikiáltásának követelését. A cseh képviselők ezek után még határozottabban a cseh nép önrendelkezési joga és szabad állami léte mellett kardoskodtak. Október 10-én Zágrábban és Horvátország más városaiban voltak hatalmas tömegtüntetések. Nem kevésbé volt jelentős a galíciai ukrán tömegek mozgalma sem, amely Lembergben az ukrán nemzeti tanács megalakítását eredményezte.[50] Október elejére minden eddiginél hevesebben kiéleződött az elnyomók és elnyomottak közötti ellentét és az uralkodó osztályok belső válsága Magyarországon is. September 30-án a Wekerle-kormány lemondott és az uralkodó osztályok kétségbeesett erőfeszítésekkel próbálták a kormányválságot sürgősen megoldani. „Míg a politikusok tárgyaltak, a forradalom érlelődött". A forradalmasodó közhangulat egyik demonstrációja volt Szabó Ervin temetése október 2-án. A fővárosi és Pest környéki gyárak munkásai 10 perces munkabeszüntetéssel adóztak Szabó Ervin emlékének.[51] Az érlelődő forradalom a magyar Szociáldemokrata Pártot is eddigi meghunyászkodó politikájának feladására kényszerítette. Október 8-án kiáltványt intézett Magyarország népeihez, amelyben a régi rendszer csődje után az SZDP is ki mert állni igazi programja mellett; ez azonban nem a proletárforradalom, nem a szocializmus megvalósításának programja volt, hanem a polgári demokrácia, a gyors kapitalista fejlődés biztosítása és ennek keretei között a munkásság érdekeinek védelme — reformista eszközökkel. Az SZDP vezetői a forradalom előestéjén nem a munkásosztályt, hanem a demokratikus polgárságot tekintették az átalakulás hivatott vezérének. Ezért programjuk hozzáidomult a Károlyi-párt és a Radikális Párt célkitűzéseihez (azonnali választások, széles körű választójogi, nemzeti egyenlőség — és nem önrendelkezési jog —, földreform — és nem nagybirtok

[50] Az adatokat l. *Kerchnawe* i. m. 36—38., 40—41.
[51] *Hajdu Tibor:* Az őszirózsás forradalom. Budapest 1963. 66.

megváltás nélküli kisajátítása —, szociálpolitikai intézkedések és béke). A kiáltvány lemondott a békéért való tömegharc szervezéséről és a szocialista forradalmat a távoli jövő feladatának tekintette.[52]

A Szociáldemokrata Párt vezetősége a nemzeti egyenlőség (és nem önrendelkezési jog) hangoztatásával a nemzetiségi kérdésben az ellenzéki burzsoázia „területi sérthetetlenségi" elvét tette magáévá, s ezzel akaratlanul is segítette a nemzetiségi dolgozók elszakadási törekvését, amit polgári pártjaik „minél nagyobb hozománnyal" akartak realizálni a történelmi Magyarországból.[53]

Amikor pedig a Radikális Párt határozatban üdvözölte az ausztriai nemzetiségek „szabadságküzdelmeit"[54] és sem Károlyi, sem a radikálisok, sem a szociáldemokrata vezetők nem gondoltak a magyarországi nemzetiségek ugyanilyen harcának jogosságára,[55] sőt az október 13-i szociáldemokrata pártkongresszuson a pártvezetőség a délszláv, román és szlovák nemzetiségi szociáldemokratákat a területi integritás mellé akarták — sikertelenül — felsorakoztatni,[56] a nemzetiségekben még inkább megerősödött az elszakadási törekvés, mert joggal élt bennük az a gyanú, hogy a magyarországi ellenzéki pártok állásfoglalása nem sokban különbözik a Tisza—Wekerle reakciós álláspontjától.[57]

Míg Magyarországon a polgári ellenzék (az SZDP által támogatva) a hatalmon levő reakcióval alkudozott a „demokratikus átalakulás és kibontakozás" lehetőségeiről, október 14-én Prágában és Csehország nagyvárosaiban kirobbant az általános sztrájk, amely a fővárosban kis híján a munkásosztály és a többi dolgozó rétegek általános felkelésévé szélesedett.

Az október 14-i csehországi események mérföldkövei a Monarchia felbomlási folyamatának. A Prágában kezdődő sztrájk néhány óra alatt elérte Pilsen, Kladno, Könniggrätz, Horowitz, Ostrava, Brünn, Trebitsch, Jungbunzlau és Pischek gyárait, majd átterjedt a Szudéta-vidék cseh munkásaira is. A sztrájk nyomán mozgásba jött a parasztság, a városi értelmiség és rendkívüli mértékben aktivizálódott a buchlowitzi erdőségben és Csehor-

[52] Vö. MFMT I. 157—158. A kiáltvány értékelését l. *Hajdu* i. m. 67.
[53] Vö. *Hajdu* i. m. 57.
[54] *Kerchnawe* i. m. 47.
[55] Hajdu idézi Károlyi nyilatkozatát a Magyarország c. lapnak, l. i. m. 68.
[56] MFMT I. 159—162. és *Hajdu* i. m. 69.
[57] Wekerle állásfoglalását a Ház október 11-i ülésén l. *Kerchnawe* i. m. 41.: „Hinsichtlich der Nationalitätenfrage werde Ungarn bei den Friedensverhandlungen den Standpunkt einnehmen, dass allgemeine Prinzipien auf der Grundlage des allgemeinen Rechtes festgestellt werden."

ság egyéb területein a katonai hatóságok ellen eddig is elkeseredett harcot folytató zöldkáder mozgalom. A hadvezetőség a prágai Militärkommando helyzetértékelése alapján a *fegyveres forradalmi felkelés és szabadságharc* kirobbanását várta. De a hadvezetőség október 13-án arról is jelentést kapott, hogy a burzsoá Nemzeti Tanács nem vállal közösséget a másnapi „bolseviki felkeléssel", sőt maga a Szociáldemokrata Párt is szembefordult saját tömegeivel. A prágai katonai parancsnokság mindennek tudatában Prágában magyar, osztrák, román nemzetiségű alakulatok október 14-ére való összpontosításával (27 rohamszázad, 27 karhatalmi század, 3 zászlóalj, 550 csendőr) várta az eseményeket. Az országban kibontakozó tömegmozgalmak nyomán október 14-ének délutánján a Szociáldemokrata Párt javaslatára (amely megijedt a munkástömegek elszántságától és azok elvesztésének lehetőségétől), kimondták az Ausztriába irányuló élelmiszer-szállítmányok letiltását és a köztársaság kikiáltását. De a prágai Militärkommando felismerve a burzsoá és szociáldemokrata vezetők ingadozó magatartását, a rendelkezésre álló erőkkel ideiglenesen úrrá lett a prágai és csehországi mozgalmakon.[58]

Az átmeneti vereség azonban még inkább összekovácsolta a munkásosztály egységét, sőt melléje sorakoztatta fel az eddig ingadozó közép- és kispolgári rétegeket is, továbbá — mint látni fogjuk — a cseh nemzetiségű katonák ezreit, amely tény kihatásaiban rendkívüli jelentőséggel bírt a hátországi és frontalakulatokra egyaránt. Mindezek láttán a cseh burzsoá vezetők nem kis aggodalommal néztek a jövő felé, amit a hadvezetőség a Bundesstaat létrehozása érdekében igyekezett kihasználni: Rudolf Kolhaus vezérkari őrnagyot azonnal Prágába küldte, aki előttük „a hátországi rend fenntartásáért" és a „Monarchia grandiózus átszervezésének munkálataiért", a Bundesstaat létrehozását a „kedvező béke" elengedhetetlen feltételeként hangoztatta.[59] Rudolf Kolhaus vezérkari őrnagy missziója lényegében sikerrel járt, mert a burzsoá vezetők — bár az önálló csehszlovák állam elismerését és az idegen csapatok kivonását követelték — az „alkotmányos átalakulás" szándékát hangsúlyozták. (A hadvezetőség nem volt hálátlan: a cseh vezetők útlevelet kaptak a külügyminisztériumtól, amelylyel Masarykhoz utazhattak. A külügyminisztérium és a hadvezetőség nagylelkűségében világosan fel lehetett ismerni a „hídverés" gondolatát, a kompromisszumos megegyezés eltökélt szándékát.[60] Sőt, a prágai tanulsá-

[58] L. *Plaschka R. G.*: Cattaro—Prag. Graz—Köln—Wien 1963. 178—212.
[59] I. m. 212.
[60] I. m. 214—215.

gok alapján a hadvezetőség más nemzetiségi fővárosokba is küldött vezérkari tiszteket.)

De a néptömegek forradalmi mozgalmainak erősödése a burzsoá vezetőket is egyre radikálisabb irányba terelte. Így az október 15-én ülésező osztrák delegációban a délszláv képviselők saját küldöttség elküldését követelték a fegyverszüneti és béketárgyalásokra, a csehek pedig a saját nemzetiségi csapatok azonnali hazaszállításának követelésével léptek fel. A lengyelek kijelentették, hogy az „önálló Lengyelország" állampolgárainak tekintik magukat. Mindezt alátámasztotta, hogy a magyar delegáció ülésén Károlyi Mihály az Ausztriával való „perszonáluniót", de „magyar függetlenséget" és a német szövetség azonnali felszámolását követelte.[61]

A burzsoá vezetők fellépését csak erősítette Wilson október 16-i, Németországhoz intézett jegyzéke, amelyben a fegyverszüneti és béketárgyalásokat a visszavonuló német hadsereg és a tengereken garázdálkodó búvárhajók pusztító tevékenységének megszüntetéséhez, valamint „azon hatalmasságok uralmának megtöréséhez kötötte, akik a békét állandóan veszélyeztették".[62] A nemzetiségi vezetők fellépésével egyidőben a magyar parlamentben is viharos jelenetek játszódtak le Wekerle miniszterelnök expozéja alatt (aki cinikus módon felajánlotta a délszlávokkal való viszony revízióját az 1868-i törvény alapján és az osztrák föderalista törekvéseket elítélte). Lovászy Márton, Vass János és Hock János képviselők nyíltan antantbarátoknak vallották magukat. A Wekerle expozéjára válaszoló Károlyi Mihály pedig a *perszonálunió kimondását*, az Ausztriával fennálló *érdekközösség megszakítását*, a nemzetiségekkel való tárgyalást — a wilsoni elvek alapján —, a demokratikus jogok kiterjesztését, *a magyar katonaság hazahozatalát* és a *független Magyarország megteremtését követelte* az *azonnali béketárgyalásokkal együtt*.[63]

A Monarchia vezetőit azonban az önálló nemzeti államok követelése nem hozta ki sodrából. Így pl. Burián külügyminiszter a delegációk előtt tartandó expozéja irányvonalának megváltoztatását a wilsoni válasz miatt egyáltalán nem tartotta szükségesnek. Sőt, az osztrák uralkodó köröket a Monarchiának küldendő wilsoni válasz újabb elmaradása megerősítette abban, hogy a Bundesstaat törekvések helyesek és a nyugati imperialisták egyetértenek velük, annál is inkább, mert a Bundesstaattal valójában még

[61] Staatsarchiv (Dresden) Aussenministerium 2089. cs. Nr. 800—1918. október 16., Vö. MFMT I. 156.

[62] A jegyzék szövegét közli *Kerchnawe* i. m. 50.

[63] Vö. MFMT I. 156.

a wilsoni követeléseket is túlhaladják. Ez a felfogás az uralkodó körökben annál jobban erősödött, minél inkább előrevetette árnyékát a „bolsevista forradalom" veszélye. Ebben a politikai szituációban látott napvilágot október 16-án az a császári manifesztum, amely a Monarchia osztrák részét Bundesstaat-tá nyilvánította.[64]

A manifesztum a forradalom és a felbomlás előtt álló Monarchia történetének igen fontos dokumentuma volt: az osztrák uralkodó osztályok elkeseredett kísérlete a Monarchiában élő népek forradalmainak elkerülésére, a nemzeti elszakadó törekvések megakadályozására, külpolitikailag pedig a szövetségesek olyan irányú befolyásolására, hogy azok a Monarchia felbomlását akadályozzák meg.[65]

A király a manifesztumban kijelentette: „Ausztria népeinek akaratához képest — szövetséges állammá alakul át, amelyben minden néptörzs (!) saját külön állami közösséget alkot letelepülési területén." (A lengyel területeknek a független lengyel államhoz való csatolását ez nem érintette, s azonkívül különleges státust ígért Trieszt lakosságának.) A manifesztum hangsúlyozta az „osztrák népek közös érdekeit", majd így folytatta: „*amíg ez az átalakulás törvényes úton végbemegy, a meglevő intézmények a közérdek megvédése végett változatlanul fennmaradnak.*" Majd az ezt követő sorok így hangzottak: „A népeket, amelyek *önrendelkezési jogán* az új birodalom felépül, felhívom, hogy nemzeti tanácsaik útján vegyenek részt a nagy munkában, s hogy ezek a nemzeti tanácsok, amelyeket minden nemzet Reichsratbeli képviselőiből alkot, a népek érdekeit egymással való érintkezésben érvényre juttatják."[66] (A népek önrendelkezési joga így került bele a Habsburg császár manifesztumába a nemzeti tanácsok mellé.)

[64] Burián a magyar delegáció ülésén (október 15.) részletesen foglalkozott a béke és a Monarchia átalakításának kérdésével. Kijelentette, elfogadták Wilson feltételeit a meghódított területek kiürítéséről, s tekintettel a szövetségesek érdekeire, az antanttal a fegyverszünet, majd a béke megkötése a közeljövőben várható. A békedelegáció összetétele diplomáciai és hivatali jellegű lesz — mondta —, összeállításánál persze meghallgatják a „népképviseleteket" is. A Monarchia átalakítása szerinte hosszadalmas, türelmes munkát igényel. A császári manifesztum előkészületeiről — feltételezhetően taktikai okokból — nem beszélt. A manifesztumot egy nappal azután Hussarek bejelentette, Wekerle kiegészítésével együtt, hogy ti. az nem érinti Magyarországot. Mindezeket l. Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16. B. 2. „Der Tag" No. 529—1918. október 16. és *Arz* i. m. 320.

[65] *Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien 1935. 107. Vö. még *József főherceg* i. m. VII. köt. 477. L. még *Zsigmond* i. m. 345.

[66] A manifesztum magyar fordítását közli *Rubint* i. m. 307.

A manifesztum kiadása az antant zsoldjában álló burzsoá emigránsok körében először riadalmat keltett, de csakhamar megnyugodtak, mert felismerték, hogy elkésett.[67]

A manifesztum kiadásával a magyar uralkodó osztályok kezdettől fogva szembeszálltak, ellenállásuk eredményeként az Magyarországra nem vonatkozott. Maguknak az osztrák uralkodó köröknek az álláspontja a manifesztum kiadásának *időpontját* tekintve nem volt egységes. Arz vezérkari főnök többször kifejtette a királynak, hogy a Monarchia átszervezése csak a háború után képzelhető el, mivel az azonnali átalakulás végzetes következményekkel jár a hadseregre, arra a potenciális erőre, amelyet a hátország ellen tartogattak.[68] A király és különösen környezete azonban mindennemű késlekedést végzetesnek ítélt.[69] (Az osztrák kormányban főként Hussarek miniszterelnök és Spitzmüller pénzügyminiszter követelte a manifesztum azonnali kiadását.) A hadvezetőség erről értesülve támogatta a manifesztumot, de amikor megjelent, kifogásolta, hogy az nem oldja meg a délszláv kérdést, továbbá a lengyel területek szabad elszakadásának elismerésével a hadseregben harcoló lengyel alakulatok harcát értelmetlenné tette,[70] és mások számára is csábító lehetőségeket adott. Emellett a hadvezetőség nem értett egyet azzal, hogy a manifesztum Magyarországra nem vonatkozott, a magyar uralkodó osztályok „területi integritás elvét és önállósági törekvéseit" az adott helyzetben rendkívül károsnak és veszélyesnek minősítette.[71]

A hadvezetőség tehát többet és egyben kevesebbet akart, mint amit a manifesztum megígért. A hadsereg-főparancsnokságot katonai szempontból kizárólag a hadsereg egységének további sorsa aggasztotta. Ebből a szempontból nemcsak a magyar uralkodó osztályok önálló nemzeti hadsereget követelő „demagóg" politikája volt veszélyes, hanem a manifesztum

[67] L. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. Nr. 719. de Vaux berni osztrák követ jelentése október 19-én.

[68] Vö. *Arz:* Zur Geschichte des grossen Kriegs 1914—1918. Wien 1924. 319.

[69] *Arz* i. m. 323.

[70] *Cramon* i. m. 159. Az más kérdés, hogy a hadvezetőség egyes tagjai a háború után olyan nyilatkozatokat tettek, amelyek szerint ők ellenezték a manifesztumot. Maga Arz vezérkari főnök mindkét művében azt állítja; ő csak utólag szerzett tudomást róla és helytelenítette azt.

[71] Wekerle, hogy megakadályozza a manifesztum Magyarországra való kiterjesztését, az ügyvezető miniszterelnöki tisztségről is lemondott; a király Návayval próbálkozott, de az nem fogadta el a kormányelnöki megbízást. A király visszakozott és a manifesztum kifejezetten leszögezte: a Magyar Szent Korona országaira nem vonatkozik. A magyar uralkodó osztály ezen politikáját a hadvezetőség mélységesen elítélte. L. *Arz* i. m. 322—323.

megjelenése után sorra megalakuló nemzeti tanácsok ugyanilyen törekvései is. Márpedig, mint láttuk, ebben az esetben még a diplomáciai manőverek eredményeitől várt fegyverszüneti és béketárgyalások megkezdése előtt felbomlottak volna az arcvonalak, s a hadvezetőség belsőleg is elvesztette volna azt az eszközt, amelyet a forradalmi mozgalmak megfékezésére szánt. Így az egymásután létrejövő nemzeti tanácsok „önálló hadsereg"-követelésének ellensúlyozására a hadvezetőség hadsereg- és flottaparancsot adatott ki a királlyal, amelyben nyomatékosan hangsúlyozta a létrejövő államok szövetségét és a hadsereg egységét. A parancs kifejezte, „rendületlen bizalmát", hogy „a hűség és összetartás régóta és most is kipróbált szelleme változatlanul fennmarad; ezt fenn akarjuk tartani. Ez legyen Ausztria új államainak legértékesebb öröksége, nekik és nekem is. Javunkra és üdvünkre."[72]

Amitől a hadvezetőség tartott, az ti., hogy a manifesztum éppen az ellenkező hatást váltja ki, mint amit vártak tőle, egy-két nap múlva bekövetkezett. Mivel a manifesztum a felbomlás és a forradalom előtt álló Monarchia népeinek az osztály- és nemzeti elnyomás újabb formáit helyezte kilátásba, valamint a polgári demokratikus forradalom alapvetően fontos célkitűzéseinek tagadását, megjelenése pillanatától kezdve elutasításra talált.[73]

Az osztrák delegáció ülésén Korošec délszláv képviselő a nemzetiségek nevében kijelentette: a csehszlovák és délszláv kérdés nemzetközi kérdés, amit csak a békekongresszus rendezhet, ezért a manifesztumot elutasítják.[74] Voltaképpen a manifesztum tagadását jelentette a magyar parlamentben október 20-án, az október 17-i emlékezetes Tisza-féle bejelentés után („a háborút elvesztettük . . .") elfogadott perszonálunió törvénytervezet is, amellyel a magyar uralkodó osztályok az ezeréves Magyarország osztály- és nemzetiségi elnyomásának reakciós rendszeréhez való ragaszkodásukat

[72] A parancs teljes szövegét magyar fordításban közli a Rendeleti Közlöny 1918. október 23-i 152. száma.

[73] A két háború közötti időben súlyos vádakkal illették a Monarchia „hűséges népeit", hogy a Bundesstaat megalapítását nem vették tudomásul. L. *A. Neumann:* Kaiser und Revolution. Berlin é. n. 105., *Polzer-Hoditz:* Kaiser Karl. Zürich—Leipzig—Wien 1929. 556. Die Nationale Frage in der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1900—1918. Budapest 1966. 108. oldalon említi a mai polgári történetírás hasonló vádját. L. még *H. Hantsch:* Die Geschichte Österreichs 1648—1918. Graz—Wien—Köln 1953. 578.

[74] Az elutasítás körülményeiről részletesen tájékoztat: Vossische Zeitung Nr. 533—1918. október 18. l. Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16 B. 2.

juttatták újólag kifejezésre — beleértve a Károlyi-féle ellenzéket is —, kifelé pedig az antanttal való tárgyalások esélyeit keresték.[75]

Annak ellenére, hogy elutasítása általános volt, maga a manifesztum a polgári demokratikus forradalmak és a „nemzeti (utód) államok" kialakulásában pozitív szerepet játszott. Hatására meggyorsult a polgári demokratikus forradalmak érlelődése, amelyek kirobbanása és győzelme után a Monarchia október második felében utódállamokra szakadt szét.[76]

A manifesztummal kapcsolatos tervek kudarcba fulladásának tanulságait Arz vezérkari főnök abban foglalta össze, hogy „minden áron békét kell kötni, mégpedig olyan gyorsan, ahogyan csak lehet".[77] A hadseregfőparancsnokságot ebbeli felfogásában Wilson október 18-i, régóta várt jegyzéke csak megerősítette. Wilson többek között kijelentette: 14 pontja gyakorlatilag már túlhaladott, mivel az abban követelt „autonóm fejlődés" az elnyomott nemzetiségeket már nem elégíti ki, s felszólítja a Monarchia kormányát a cseh és délszláv nemzeti tanáccsal való tárgyalásra.[78]

A hadvezetőség nézetét látták igazolni az október 19-ével kezdődő újabb nagy fontosságú belpolitikai események. Wilson jegyzéke után egy nappal, amikor a balkáni antantcsapatok elérték a Duna vonalát, a cseh nemzeti tanács proklamálta a független Csehszlovákiát, a zágrábi nemzeti tanács pedig a délszláv népek egységét, tekintet nélkül a Monarchia régi határaira.[79]

Az október 21-i koronatanács-ülésen Arz vezérkari főnök ezért ismételten követelte az azonnali fegyverszünetet és békét.[80] Követelésének alá-

[75] *Galántai József:* Magyarország az első világháborúban. Budapest 1964. 325. Vö. még *Arz* i. m. 325. és ÖULK VII. köt. 581.

[76] Vö. ÖULK VII. köt. 581. *Arz* i. m. 326. óvatos fogalmazásban beismeri, hogy a Monarchia felbomlása a manifesztum után meggyorsult: „Dieser (Zerfall) wäre warscheinlich nicht aufzuhalten gewesen, auch wenn das Manifest nicht erschienen wäre; er wäre aber, wie ich glaube, nicht so rasch vor sich gegangen und insbesondere wäre dann die Kampffront nicht vor Abschluss des Waffenstillstandes zerschlagen werden."

[77] *Zsigmond* i. m. 339.

[78] Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16. B. 2. Der Tag No. 538—1918. október 21. Az AOK-hoz delegált bajor vezérkari tiszt jelentésében elmondja, hogy a jegyzéket az AOK megdöbbenéssel fogadta. A király és környezete azonban csakhamar a jegyzék pozitív kicsengését hangsúlyozta: bátorítást éreztek belőle és úgy vélték, hogy Wilson a Monarchia eddigi lépéseit helyesli. L. Geheimes Staatsarchiv (München) Ma—I—972—1918. október 21. L. még ÖULK VII. köt. 595.

[79] Vö. *Hantsch* i. m. 579. és *Hajdu* i. m. 75.

[80] *Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien 1935. 110.

támasztására mindenekelőtt a fronthadseregben kirobbant sorozatos lázadásokra és a hátországi alakulatok katonái tekintélyes részének a néptömegek forradalmi harcához való tevőleges csatlakozására hivatkozott, amely egy olyan időszakban következett be, amikor maga a Monarchia bomlását megakadályozni hivatott hadsereg katonailag az utolsó kegyelemdöfés, az olasz offenzíva megindulása előtt állt.[81]

A MONARCHIA HADSEREGE AZ OBJEKTÍV FORRADALMI HELYZET KIALAKULÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN (1918. SZEPTEMBER 15.—1918. OKTÓBER 24.)

A front- és hátországi csapatok általános bomlása a császári manifesztum kiadásáig terjedő periódusban (1918. szeptember 15.—október 16.)

A hadsereg életében a szeptember második felétől az ellenség utolsó nagy támadásáig terjedő időszak — a hátországi fejlődésnek megfelelően — a Monarchia felbomlását elindító és végrehajtó, valamint a nemzeti függetlenségi törekvéseket megvalósító polgári demokratikus forradalmak objektív és szubjektív feltételei kialakulásának és az egész hadsereg fokozódó bomlásának, majd a császári manifesztum megjelenése után a hátországi alakulatok részéről a forradalmi harcok útjára lépésnek és a frontalakulatok teljes felbomlása előtti állapotának időszaka volt. Maga a folyamat több szakaszra tagolódott: szeptember második felétől október 16-ig mind a hátországi, mind a fronthadsereg a fokozódó bomlás állapotát mutatta, október 16-a után a hátországban levő alakulatok kisebbsége közvetlenül, többsége közvetve csatlakozott a kirobbanó forradalmakhoz, míg a frontalakulatok október 24—25-ig a teljes felbomlás előtti állapotba jutottak, majd az október 25-től november 15-ig terjedő időszakban az arcvonalak összeomlásával teljesen felbomlottak és indirekt módon segítették elő a forradalmak győzelmét és vele a Monarchia teljes felbomlását.

Ennek a rendkívül bonyolult folyamatnak a nyomon követése céljából mindenekelőtt arról kell képet kapnunk, hogy a jelzett időszakban a Monarchia hadserege mekkora erőt képviselt.

[81] I. m. 111.

A hivatalos kimutatásokon[82] alapuló és legjobban elfogadható becslés szerint, amelyet Arz vezérkari főnök közölt,[83] az osztrák—magyar hadsereg 1918. szeptember 15-én 66 gyaloghadosztályból, 12 lovashadosztályból és 8 önálló gyalogdandárból állott.[84] A Monarchia hadserege hadosztályai számát tekintve tehát jelentős erőt képviselt, de a hadosztályok létszáma sok esetben a hadi állománynak csak a felét vagy még azt sem érte el.[85] Az egész hadsereg létszámviszonyait Pilch Jenő az alábbiakban adja meg: arcvonalban állók puskalétszáma: 474 000 fő, tartalékban álló harcosok kiképzési létszáma: 875 000 fő, összesített élelmezési létszám: 2 659 000 fő. Ehhez számítva a hadtáp és vasútbiztosító csapatok mintegy 90 000, a munkásosztagok 110 000 és a mögöttes területek 1,8—2 000 000-s létszámát, a hadsereg élelmezési állománya 4,3—4,5 millió főre volt tehető.[86]

Megítélésünk szerint Pilch Jenő a hadosztályok létszámát a valóságosnál nagyobbra becsülte, így az általa közölt számadatok a tényleges létszámadatoknál magasabbak. Más helyen már idéztük a hadsereg-főparancsnokság október 1-i létszámjelentését a délnyugati frontról. Ez a jelentés a délnyugati arcvonal első vonalban levő állományát 238 000, a délnyugati arcvonal összharcos létszámát 385 550 főben adta meg. Pilch adatai az arcvonalban állókat tekintve 26 500 fő többletet mutatnak, de véleményünk szerint a kiképzés alatt állók 510 500 főnyi létszáma is túlzott, csakúgy, mint az egyéb frontokon ez idő tájt található harci és élelmezési létszám is, bár elképzelhető, hogy az utóbbi (az élelmezési létszám) megközelíthette a valóságot.

Ha Pilch adatait elfogadjuk, a harci cselekmények szempontjából még akkor is csak 474 000 ember jöhetett számításba, a 875 000 főt kitevő tartalék és kiképzés alatt álló állománynak pedig csupán egy része.

[82] Vö. KAW AOK Op. Nr. 112 000 Geh. Evb. Nr. 94—1918.

[83] *Arz:* Zur Geschichte des Grossen Kriegs 1914—1918. Wien 1924. 297—298.

[84] Arz közlésében levő ama ellentmondás, hogy a hátországban mindössze 1 gyaloghadosztály, ill. 1 lovashadosztály volt elhelyezve, úgy oldható fel, hogy a fronton levő hadosztályok legénységének egy része a hátországban volt tartalék kiképzésben. Ennek nagysága nehezen állapítható meg.

[85] Október 4-én a Boroević-hadseregcsoportba tartozó Isonzó-hadsereghez kiküldött AOK összekötő tiszt jelentette, hogy a hadsereg 15 hadosztályából hétnek kevesebb mint egyharmada, háromnak csak a fele és öt hadosztálynak csak kétharmada rendelkezik az előírt harcos állománnyal és a napi 600—800 beteg fogyaték gyors emelkedése várható a malária miatt. L. *Kerchnawe* i. m. 27.

[86] *Pilch* i. m. 335—337. A Pilch-féle összesítés említi az igen nagy élelmezési létszámot (2 659 000 fő), amelynek megint csak tekintélyes része a fronthadsereg utánpótlását biztosító kerületi parancsnokságok területén volt található. Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy a forradalmak kitörésekor nagy létszámú katonaság tartózkodott a hátországban.

Bármennyinek vesszük is a harcoló hadsereg létszámát, a bomlás folyamatában ez állandóan csökkent. A csökkenés különösen a délnyugati arcvonalon volt a hadvezetőség számára aggasztó, mert mint láttuk, stratégiájában és taktikájában az összes többi arcvonal alárendelt szerepet játszott.

*

A délnyugati arcvonal hadseregéhez szeptember végén kiküldött összekötőtisztek jelentései nyomatékosan hangsúlyozták a fronton levő alakulatok állandó lemorzsolódását.[87] Jelentéseikben keresték ennek az okát és összefüggésbe hozták a hadsereg élelmezési, anyagi és technikai ellátottságával, a hátországi események „romboló hatásával", továbbá a Balkánon bekövetkezett fordulattal, amelyek meghatározták a rendelkezésre álló fegyveres erők további „kitartásának" lehetőségét.

Ami a hadsereg élelmezési, anyagi és technikai ellátottságát illeti, szolgáljanak például a délnyugati arcvonalra kiküldött összekötő tisztek jelentései, amelyek az itt levő hadseregek elképesztő állapotát írták le.[88]

A jelentések szerint pl. az Asiago-fennsík előtt álló 11. hadsereg, amely a piavei offenzíva idején a legsúlyosabb vereséget és veszteségeket szenvedő hadseregek egyike volt, kiéhezetten, lerongyolódva, járványos betegségektől megtizedelve „a legsötétebb reményekkel" várta az elkövetkezendő eseményeket. A kiküldött vezérkari tiszt nem tartotta lehetségesnek, hogy a hadsereg ebbeli állapotában az őszi és téli hónapok fizikai és lelki megpróbáltatásait ki fogja bírni. A csontig lesoványodott, szédelgő emberek teljes közönnyel viseltettek a Monarchia sorsa iránt. A meglátogatott egységeknél senki sem hitt a szeptember 14-i békelépés sikerében. Jellemző az összekötő tiszt korlátoltságára, hogy a hadsereg harci készsége felemelésének lehetőségét „egy újabb offenzívára való felkészülésben és német segítség kilátásba helyezésében", a „fenséges császári ház fiatalabb tagjainak a frontra való beosztásában", „a tisztek dorbézoló életmódjának, az ünnepségek, lakomák" stb. felszámolásában látta.[89]

Az Isonzó-hadseregnek küldött összekötő tiszt helyzetfelmérő jelentése, azon túlmenőleg, hogy a harcos állomány személyi felszerelését és létszámát kiábrándítónak találta, a katonák jövőtől való rettegését hangsúlyozta, és elkeseredettségét szörnyű állapotuk, valamint gyűlöletüket a másfél-

[87] Erre vonatkozólag l. *Kerchnawe* i. m. 21—33.

[88] Az AOK összekötő tisztek kiküldését az egyes hadseregekhez az AOK Op. Geh. Nr. 2148—1918. paranccsal rendelték el. L. HIL AOK I/5. cs. HGK im Tirol Op. Nr. 55 200—1918. november 15-i zárójelentést.

[89] *Kerchnawe* i. m. 25.

kétmillió hátországi felmentett miatt. Ami a ruházatot illeti, „az embernek látni kell a katonák fehérneműjét, hogy fogalmat alkosson a nyomorúságról". „Az egyik ingének a keze, a másiknak hátrésze hiányzik, a harmadiknak csak fél alsónadrágja van. Súlyos betegek szétszakadt rongyokban fekszenek a tábori kórházakban, maláriától belázasodottak meztelenül várnak, míg cafatokban lógó rongyaikat kimossák." S ezeknek kiáltó ellentéte a több százezer hadi nyerészkedő, akiknek tucatnyi fehérneműje van, míg „legjobbjainknak félmeztelenül kell védeniök a hazát".

„Vannak frontezredek, amelyeknél minden harmadik embernek van köpenye, vannak alakulatok, amelyek ruha hiányában nem tudnak kivonulni." „Az anyagi helyzetre jellemző, amit nekem Dalmácia legszegényebb vidékéről származó katonák mondtak: Mi nismo junaci, nego prosjaci! (Nem hősök vagyunk mi, hanem koldusok.)" A jelentés szerint a katasztrofális helyzet immár azt eredményezte, hogy az alakulatok néhány órás katonai gyakorlatot elvégezni képtelenek. A szervezet ellenállása a betegségekkel szemben minimális. A kenyérellátás átmeneti javulása semmi eredményt nem hozott, mert a hús-, zsír- és a főzelékhiány állandó. Jelenleg a heti három hústalan napnál tartanak. „Reggel és este üres feketekávé, délben tartalmatlan Dörrgemüse (a legénység drótakadálynak, tüskés drótnak, maszkának, csapatdudvának, Károly-dudvának, poroszszénának nevezi), hozzá legfeljebb 60 g kása vagy köles." A legénység elkeseredése a „hátország ellen mérhetetlen", szenvedésükért a láncolókat, feketézőket és a parasztot, városi embert, kizsigerelő központokat vádolják. Nyíltan mondják, hogy a dezertőrök az erdőkben bujkálva sokkal különbül élnek, mint ők. A dezertálások száma a politikai okok mellett ezért is emelkedik. Tisztek, különösen a nősök felháborodottan beszélnek az otthoni nyomorról, családjuk szenvedéseiről. Hazatérők kijelentették: ugyanolyan állapotok uralkodnak a Monarchiában, mint a forradalom előtt Oroszországban. — A jelentéshez Wurm vezérezredes, hadseregparancsnok többek között az alábbi megjegyzéseket fűzte: „Őrszemek sisakban, köpenyben, nadrág nélkül teljesítenek szolgálatot. A legénység fantasztikus eszközökkel segít magán. Koldulás a civil lakosságnál ingért, vászonért gyakran előfordul. Erőszakoskodások nem ritkák. Civil személyek, akik földjeiket védeni akarták, agyonlövettek." Az ún. hazafias oktatásról Wurm a következőképpen vélekedett: „A hazafias oktatás szép szavai itt senkit sem tudnak meggyőzni, mert egy üres gyomor, egy védtelen has erősebb argumentumokkal rendelkezik."[90]

[90] KAW KuK Isonzo Armee Qu. Op. Nr. 36 000—1918. október és *Kerchnawe* i. m. 31—33.

Nagyjából ugyanez a kép bontakozott ki a 6. hadsereghez küldött összekötő tiszt jelentéséből, azzal a különbséggel, hogy ez vetette fel először a meghallgatott tisztek és legénység nyilatkozatainak őszinteségét. Javaslatai azonban ugyanazok voltak, mint az előbbiekéi: javítani az élelmezést, ennek érdekében megengedni a csapatoknak, hogy maguk vásároljanak élelmiszert, több kitüntetést osztogatni, szabályozni és ellenőrizni a szabadságolásokat és a „legjobban fertőzött menetalakulatokat" csak tartalékban használni fel.[91]

A jelentések közül csupán a legfontosabb arcvonalon álló hadseregekre vonatkozó helyzetleírásokat ismertettük kivonatosan. A többi hadsereg állapota nagyjából ugyanilyen volt, legfeljebb abban különbözött, hogy a lerongyolódás a megszálló és hátországi csapatoknál nem volt olyan nagymérvű, de annál inkább szenvedtek az éhségtől. A hadvezetőség most is mint annyiszor, a hátországot okolta a hadsereg szörnyű és következményekkel terhes állapotáért.[92]

Erre mutattak az 1918. szeptember 17-én és 28-án a hadügyminisztériumban tartott értekezletek, amelyek egyértelműen megállapították, hogy a hátországi helyzet miatt javulásra az elkövetkezendő hónapokban számítani nem lehet, és meg sem kísérelték, hogy azon némileg is javítsanak.[93]

A hadsereg elképesztően rossz anyagi ellátottsága azonban korántsem okozott akkora gondot a hadvezetőségnek, mint az alakulatok „megbízhatatlansága és rossz harci szelleme". Ebben a kifejezésben sűrűsödött össze az a tény, hogy a délnyugati frontalakulatok körében szeptember második felétől a hadvezetőség és a hadseregparancsnokok az olasz támadással egyidőben kirobbanó lázadásokkal, felkelésekkel, valamint a tömeges dezertálás újabb hullámaival számoltak, amelyek horizontális és vertikális kiterjedése az egész arcvonal összeomlását és a Monarchia felbomlását idézhette elő. Szeptember második felétől az arcvonal-parancsnokságok arra kényszerültek, hogy az első vonalban álló alakulatok, valamint a tartalékok mögött „megbízható csapatokat" tartsanak készenlétben az esetleges robbanás megfékezésére.[94] Mivel szeptember közepe óta arról érkeztek jelentések, hogy 28-án a csehek nagy királyának, Szent Vencelnek a napján a

[91] *Kerchnawe* i. m. 21—24.

[92] *Arz* i. m. 311.

[93] KAW KM Präs. b. 16—77—2—1918. szeptember 27.

[94] HIL M. kir. 20. ho. iratai 683. cs. Div.kmdo 2973—1918. hivatkozik Boroević Op. Nr. 1110/1918. ezzel kapcsolatos parancsára.

szláv nemzetiségű csapatok fegyveres felkelést fognak kirobbantani[95] — bár később a felkelés előkészületeiről érkező hírek nem bizonyultak valóknak — a hadseregparancsnokok erre a napra különleges biztonsági intézkedéseket foganatosítottak: megbízható csapatokat vontak össze pályaudvarokon, frontvonalakban, körletekben, raktáraknál stb., majd a szláv nemzetiségű csapatoknál általános motozást rendeltek el és az elkobzott röplapok („felkelési tervek") alapján — megfélemlítés céljából — számos katonát statáriális úton halálra ítéltettek és felakasztattak.[96]

A hadsereg-parancsnokságok október első napjaiban fokozták a megbízható csapatok arcvonal mögötti mozgatását és segítségükkel újabb terrorhullámot indítottak el, miközben a Monarchia október 5-én másodszor tett békeajánlatot az antantnak. Ugyanezen a napon jelentette József főherceg, tiroli arcvonalparancsnok, hogy a frontra érkező menetalakulatok körében végrehajtott vizsgálat szerint, a legénység nagy része „politikailag teljesen megbízhatatlan". A vizsgálatot az arcvonal elhárító tisztjei végezték, akik jelentéseikben különösen hangsúlyozták a „hátországi események romboló hatását".[97] József főherceg megállapítását támasztotta alá az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet ugyanilyen tárgyú jelentése, nemcsak a tiroli arcvonalra, hanem a Boroević-hadseregcsoportba érkező menetalakulatokra vonatkozóan is.[98] A menetalakulatok „fertőző hatására" az illetékes csapatparancsnokok jelentéseikben állandóan visszatértek, noha a frontra érkező menetszázadokat a lehetőség szerint igyekeztek elzárni az első vonalakban levő csapattestektől. Gyakorta alkalmazták azt a megoldást is, hogy a frontvonal és a menetszázadok közé megbízható alakulatokat ékeltek be, különösen szeptember 15-e óta, nehogy az előbbiek a délkeleti front és a hátország eseményeiről értesüljenek.[99] Ennek ellenére a csapatparancsnokok jelentései szerint a fronthadsereg elszigetelése a hátországi eseményektől kudarcba fulladt.[100]

Ez annál is inkább megtörténhetett, mert a hadügyminisztérium ún. Ministerialkommissiója, a Magyar Hadfelügyeleti Bizottság és az Ellenséges

[95] Vö. AOK Op. Nr. 8101 és 147 991. I. parancsait, idézi *József főherceg* i. m. VII. köt. 374.

[96] L. 11. AK Na. Nr. 2672/4. Res.—1. Idézi *József főherceg* i. m. VII. köt. 381.

[97] József főherceg az alábbi menetalakulatokat tartotta rendkívül veszélyeseknek: IR 52., IR 6., IR 53., IR 78., SchR 16., IR 67., IR 7.

[98] KAW FASt 5995. cs. Nr. 794. Res. 1918. október 5.

[99] Vö. Wurm vezérezredes megjegyzéseit az Isonzo-hadsereghez küldött AOK összekötőtiszt jelentéséhez. L. *Kerchnawe* i. m. 33.

[100] *Kerchnawe* i. m. 33. oldalán közli Wurm ezzel kapcsolatos írásbeli jelentését.

Propagandaelhárító Szervezet cenzúrázó tevékenysége ellenére a baloldali sajtó, Magyarországon főleg a Népszava és Az Est beszámolt a Monarchia forradalmi tömegmozgalmainak eseményeiről, a nemzetiségeket leszerelni igyekvő kilátástalan próbálkozásokról és a bomló Monarchia elkeseredett békekísérleteiről.[101] A katonák tájékozódásának másik igen jelentős forrása a bolgár kapituláció óta rendkívül megerősödött antant propaganda volt, amely az 1918 nyarától hangoztatott jelszavai mellett a balkáni katonai áttörés súlyos következményeit és a Monarchia elkerülhetetlen összeomlását hirdette röplapjai és a fronton levő szláv nemzetiségű légionáriusok révén. De a fronthadsereg magatartásának és tájékozottsága alakulásának igen hatásos indirekt eszköze a hadvezetőség számos intézkedése és propagandaszervének, az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezetnek a működése volt. Amikor pl. a Monarchia október 5-i újabb békelépését parancsban kihirdették és a katonákat a további kitartásra buzdították, éppen az ellenkező hatást váltották ki bennük: a Monarchia békekezdeményezése sikerének senki sem hitt, a háború elvesztésének hivatalos elismerése viszont értelmetlenné tette az összeomlás szélén álló Monarchia védelmét, sőt feltételezte a bomlási folyamat meggyorsítását, amely véget vet a háborúnak és vele a tömegek szenvedéseinek.[102]

Az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet, amelynek ideológiai ellenoffenzívája — mint láttuk — 1918 nyarán kudarcba fulladt, az akkor kialakított alapelvek szerinti propaganda-tevékenységét a Monarchia békekezdeményezéseinek szolgálatába állította, s mindenképpen azt a hitet igyekezett kelteni a katonákban, hogy a régen várt béke megvalósulása a „hadvezetőség és a Monarchia felelős államférfiai" sikeres tevékenységének függvénye.[103] Ez az új propaganda-irányvonal, a hátország és a hadsereg kitartását hirdetve, „a tisztek áldozatos, megkétszerezett munkájára apellált", „hogy a fegyelmet és a rendet fenntartsák", „az embereket morálisan megerősítsék és a káros befolyásoktól megmentsék". „Higgadtság és fegyelem a feltételei a viszonyok rendezett fejlődésének és újjáalakulásának." „A tisztek kötelessége ismételten megmagyarázni az embereknek, hogy a háború után mindenkiről gondoskodnak, de a békekötés és leszerelés nem megy egyszerre, idő kell hozzá és fegyelem." „Addig is mindenki legyen büszke a fegyvertényekre, gondoljon a viszontlátás örömére, lökje

[101] HIL 3639. cs. Sajtóbizottsági közlemények, 1918. szeptember 17—október 24. KAW FASt 5995. cs. Nr. 875/1. Res. 1918. október 15. újból elrendelte a baloldali lapok, köztük a Népszava elégetését az arcvonalakon.

[102] KAW FASt 5995. cs. Nr. 872/1. Res.—1918. október 18.

[103] KAW FASt 5995. cs. Nr. 880. Res. 1918. október 14.: KM Präs. Nr. 37 232

félre a heccelőket, ne adjon a hátország zavaros híreire, apelláljon a jogra, törvényre, ápolja az összetartozás érzését és maradjon hű a közös hazához." „Türelem és újból türelem! Legyünk bizalommal az államférfiak iránt, akik a nehéz tárgyalásokat vezetik. Már csak kis ideig kell kitartanunk."[104]

A hadvezetőség és az Ellenséges Propagandaelhárító Szervezet tevékenysége ellenére szeptember második felétől kb. október első hetéig a délnyugati arcvonalon az ellenséghez való tömeges dezertálás újabb nagy hulláma következett be, a front mögötti lógások számának egyidejű növekedésével.[105] Különösen nagy volt a szökések száma a többségükben szláv nemzetiségű csapatoknál, amelyek az arcvonal összállománya mintegy 60%-át tették ki.

A szökéseket az is elősegítette, hogy a hadvezetőségnek egy általunk is említett korábbi rendelkezése alapján „tiszta nemzetiségű" alegységek álltak nagy számban a frontvonalakban. Ezért szeptember végén, október elején az alegységek parancsnokai ismét kezdeményezték a legénység összekeverését, de a hadvezetőség a Bundesstaat-elképzelésektől vezérelve ehhez nem járult hozzá, sőt, még a magasabb egységek tiszta nemzetiségű csapattestekké való átszervezését is támogatta. A hadvezetőségnek ez a törekvése ellentmondásosnak látszik. Mégis, ha arra gondolunk, hogy a diplomáciai erőfeszítésektől a gyors fegyverszünetet és a békekötést remélte, mindenképpen érthető olyan nagyobb, egynemzetiségű csapattestek birtoklásának óhaja, amelyekkel a fenyegető „nemzeti" forradalmak ellen majd felléphet.[106]

A fegyverszünet és a gyors béke reménye ugyanakkor közömbössé tette a hadvezetőséget az újabb dezertálási hullámmal szemben: mivel — szerinte — azt a néhány napot, legfeljebb hetet, a hadsereg mindenképpen át fogja vészelni, még akkor is, ha a létszámapadás nagy méreteket ölt.

Október 10-ével azonban a délnyugati hadseregben egy csapásra megváltozott a helyzet: az arcvonal egyes alakulatai nyílt lázadásban törtek ki. Elsőként a 44. lövészhadosztály 52. gyalogezredének legénysége Cod-

[104] KAW FASt 5995. cs. Nr. 825. Res. 1918. október 9. és uo. Nr. 892. Res. 1918. október 16-ban KM 5. Abt. Nr. 12 822.

[105] HiL M. kir. 20. ho. iratai 683. cs. KuK XV. Korpskmdo Res. Nr. 1447. 1918. szeptember 24.

[106] A csapatok nemzetiségi összetételéről számszerű kimutatások nem készültek, így osztrák hivatalos tényezők is csak becslésekre tudtak szorítkozni. Gr. Polzer-Hoditz, IV. Károly bizalmasa, az olasz arcvonalon álló csapatok nemzetiségi összetételét a következőképpen adja meg: 60% szláv, 16% magyar, 13% német, 11% román, a többi százalék egyéb. L. i. m. 410.

roipón megtagadta az erődítési munkálatok végzését, majd a tűzvonalba menetelést elrendelő parancsot és fellázadt. A lázadást azonban annak szervezetlensége miatt az arcvonalszakasz más részeiről odavezényelt alakulatokkal leverték és véresen megtorolták.[107]

Alig egy nap múlva, október 11-én színmagyar alakulatok az Asiago-fennsík és a Mte Sisemol közötti szakaszon az olasz hadvezetőség által tüntetés céljából elrendelt támadás kibontakozásakor „hazaárulók gyanánt" viselkedtek és „a köteles legvégső ellenállás nélkül magukat sokan foglyul adták", sőt „hangosan hirdették, hogy örülnek, ha az ellenség kezére juthatnak".[108] A legénység a 38. honvéd hadosztály kötelékében harcoló 23. honvéd gyalogezredhez tartozott. Magatartásuk különösen azért okozott nagy riadalmat, mert a készülő olasz offenzíva bevezető támadásának elhárításakor a fegyelem csődöt mondott, s már akkor kis híján a front áttörését eredményezte. A kiküldött vizsgáló bizottságok megállapították, hogy a fegyelem felbomlasztásának okozói a tűzvonalba beosztott „hazatérők", „bolseviki fogságosok", akik kihasználva a legénység békevágyát és megszorult helyzetét, „Monarchia- és császárellenes forradalmi aknamunkát" folytattak.[109]

A vizsgáló bizottságok jelentései alapján a hadosztályparancsnok, Molnár Dezső altábornagy elrendelte, hogy „az ún. bolsevikista fogságosokkal szemben a szakasz- és századnál valóságos bojkottot és rémuralmat, könyörtelen kegyetlenségű szigort kell alkalmazni, éjjel-nappal, csendes időben, a harc előtt és a harc alatt mindig, mindig, mindig éspedig: mindenekelőtt pontosan megállapítandó, ki vagy kik a bolsevizmusra hajló ily »selejtes fogságosok«. Ezeket az illető egész ezreden belül egyenletesen szét kell osztani . . . (akik) a legkisebb, oly akárcsak alaki fegyelmezetlenség esetén átadandók a szakaszparancsnokoknak megbüntetés céljából. Az ilyenekre

[107] A lázadásról közelebbi adataink nincsenek, magát a tényt közli, *Balázs Bence:* Boroević nyugalmazott tábornagy bűnei c. kis munkája, amely „Az Ember" kiadásában „A katonák hóhérai" c. sorozat első számaként a Tanácsköztársaság idején jelent meg. L. i. m. 11. é. n. Budapest

[108] HIL M. kir. 38. ho. iratai 394. cs. Honv. gy. ho. parság 2022. Op. sz. 290. sz. t. posta—1918. október 18.

[109] Az október 11-én ezen arcvonalon lejátszódó események meggyőző erővel bizonyítják, hogy a Monarchia hadseregének felbomlását nemcsak a tartalékok idézték elő: a bomlás folyamata az első vonalakban is éppen olyan erős volt, mint a frontvonalak mögött. A két világháború közötti történetírás, főleg a magyarországi és ausztriai, a hadsereg felbomlasztásának „bűnét" az első vonalban „hősiesen harcoló katonák" mögött levő „silány" harci értékű tartalékokra hárította.

azonnal alkalmazni kell a Szolg. Szab. 33. §-át, amely kimondja, hogy az ilyen egyén »elrettentő példa gyanánt« a csapat szemeláttára a csapatparancsnok (ez esetben a szakaszparancsnok) által személyesen vagy ennek parancsára haladéktalanul felkoncoltatik." Ugyanez a parancs tett említést arról, hogy a 24/8-as század egyik zászlósa október 11-én sikertelenül adott parancsot a betört ellenségnek az első vonalakból történő kivetésére: a legénység a parancsot megtagadta. A zászlós erre pisztolyt rántott, mire a legénység fenyegetően felmordult: „Jó lesz azt a pisztolyt eltenni!" Október 16-ról 17-re virradó éjjel a 23/1. zászlóaljnál pedig egy ellenséges járőr „büntetlenül belopódzott a sisemoli állásba, összepakolt egy csomó embert és büntetlenül távozott".[110]

A 38. honvéd hadosztály említett legénységének lázadásával egyidőben az arcvonal másik szakaszán, a Boroević-hadseregcsoportnál a vegyes összetételű 20. lövészezred ellen kellett alkalmazni igen súlyos büntetéseket, mivel ennek az ezrednek a legénysége is fellázadt és a harci cselekményeket megtagadta. Az ezredet megszüntették s büntetést kapott embereit más ezredekbe osztották.[111]

A délnyugati arcvonalon kibontakozó lázadások az ott levő hadseregek néhány igen fontos helyen álló alakulatát érintették, de még nem terjedtek ki az arcvonal valamennyi szakaszára. A lázadás, parancsmegtagadás számos esete az ösztönösségre és a kellő szervezettség hiányára utalt. Ennek több oka volt. Elsősorban az, hogy a hátországi mozgalmakkal egyiknek sem volt kapcsolata, annál is inkább, mivel attól sok száz kilométer választotta el. A mögöttes területek népeinek harcát a katonák mozgalmaival összekapcsoló céltudatos forradalmi szervezet még mindig hiányzott

[110] HIL M. kir. 38. ho. iratai 394. cs. Honv. gy. ho. parság. 2022. Op. sz. A „felháborító esetek" megtorlására a hadosztályparancsnok elrendelte, hogy a legénység „. . . a legteljesebben abban a kemény katonás fegyelemben tartandó, mely minden téren feltétlen vak engedelmességet követel, és akármicsoda sanyarú helyzetben, hidegben, fagyban, napokon át tartó átázott ruhában és rongyos bakancsal való kínszenvedésekben nem tűri meg semmi szín alatt sem, hogy bárki csak mukkanjon is és könyörtelenül nyakoncsípi azt, aki az ellen akár szóval, akárcsak szeme nézésével is vétkeznék." L. uo.

[111] KAW KM Präs. b. 53—8/8—2, AOK Op. Nr. 112 349—1918. október 11. Október 19-én Ludendorff az osztrák—magyar hadsereget úgy jellemezte, hogy azt a bolsevik progaganda végzetesen hatalmába kerítette. Következményeit a bekövetkező teljes felbomlásban lehet megjelölni. L. Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministeriums 4221. cs. Chef. des Gen. Stabes des Feldheeres Nr. 37 178—M. I.—1918. október 19.

a hadseregben.[112] Így az itt felhalmozódott hatalmas erejű potenciális energia egyelőre csak elszigetelt lázadásokban és a dezertálások számának hirtelen felszökkenésében jelentkezett, később pedig a mozgási energiává való átalakulás elsősorban a bomlás folyamatában realizálódott, amelynek első jelei október 16-án mutatkoztak meg az ún. kiürítési parancs elrendelésekor, amikor is egész ezredek bomlottak fel és a hadsereg teljes felbomlása fenyegetett. A lavinaszerűen megindult bomlást a kiürítés visszavonásával egyelőre lefékezték. De a császári manifesztum kihirdetésével a bomlási folyamat meggyorsult, s amikor a külső lökés, az olasz támadás bekövetkezett, az osztrák—magyar délnyugati fronthadsereg teljesen felbomlott.

*

A délkeleti arcvonalon álló, még inkább az oda felvonuló csapatok állapota és magatartása nagyjában megegyezett a délnyugati fronton levő hadsereggel.

A szeptember 15-e óta szünet nélkül visszavonuló balkáni harci csoportokat nemcsak az ellenséges túlerő fenyegette pusztulással, hanem a csapatok háta mögött kitört és egyre hevesebbé váló fegyveres népi felkelés is.[113] Az arcvonal nyugati szárnyán harcoló 81. hadosztály pl. október első hetében elkeseredett kísérletet tett, hogy Nikšić és Podgorica között kivágja magát a felkelők gyűrűjéből Andrijevica felé, hogy ezáltal a 47. gyalog- és 9. lovashadosztály, valamint az egész Pfanzer-Baltin-féle csoport vonatosztaga az Antivari—Virpazar—Rjeka—Cetinje—Lovćen vonalon át a cattarói öbölbe tudjon visszavonulni.[114]

De szervezetten ellenálló vagy rendben visszavonuló alakulatokról már alig lehetett beszélni.[115]

[112] A fronthadseregekben forradalmi szervezetek létrehozására az Osztrák Szociáldemokrata Párt baloldala és a Cseh Szociáldemokrata Párt, valamint az ún. Sokol szervezetek tettek kísérletet. Október első heteiben ez a szervezés még nagyon kezdeti stádiumában volt. Az október 14-i csehországi általános sztrájk után a cseh alakulatoknál azonban mindinkább fellelhetők voltak a forradalmi szervezkedés nyomai. Vö. KM Präs. Nr. 30 884.—1918. október 8. és uo. KM 10. Abt. Nr. 315 696—1918. október 18. indoklási rész.

[113] L. Mil. Gen. Gouv. Serbien összefoglaló jelentését az AOK Op. Nr. 145 380. felszólítására, 1918. október 11-én, L. *Kerchnawe* i. m. 42—44. L. még ÖULK VII. köt. 525. és KAW AOK Op. Abt. 636. cs. Tagesberichte 1918. október 1.—október 21.

[114] *Vitéz Sréter István:* Összeomlás az albán arcvonalon. Budapest 1924. 45—46.

[115] I. m. 42.

Az arcvonal más pontjain visszavonuló osztrák—magyar csapatok állapota semmivel sem volt különb. A teljes reménytelenség és a harc kilátástalansága, a hátországból érkező hírek hatása szétmorzsolta soraikat.[116] Az arcvonal megerősítésére ideirányított csapatok magatartásának jellemző példája volt a Horvát-Szlavónia területén átvonuló 9. gyaloghadosztály, amelynek legénysége túlnyomórészt csehekből állott. A hadosztály október 9-én érkezett meg 3500 fős puskalétszámmal és egy üteggel Vranje térségébe, ahol azonnal harcba vetették, de egyetlen puskalövés nélkül szétszaladt és csak Leskovácnál tudták összeszedni.[117]

A Kövess-hadsereg-csoportparancsnokságot az arcvonalra érkező csapatok silány harci értéke rendkívül aggodalommal töltötte el, ezért már eleve megakadályozni igyekezett a megbízhatatlanoknak minősített csapatok odaszállítását.[118]

Az arcvonal kiépítésére főleg a keleti frontról érkeztek csapatok, amelyek a jelzett időszakban állandóan mozgásban voltak. Soraikat ekkor tömeges dezertálások még nem érintették, legfeljebb, különböző állomásokon, néhány szökés fordult elő. Ebben kétségkívül szerepet játszott, hogy a katonai szállítmányok a hátországi tömegmozgalmak gócpontjait többnyire elkerülték.[119] Azok pedig, amelyek Magyarországon utaztak keresztül, többségükben nemzetiségi csapatok lévén, nyelvi nehézségek és a bizalmatlanság miatt — amely a Habsburgok évszázados „divide et impera!" politikájának következménye volt — a magyarországi tömegmozgalmak állását és azok sorsukra való kihatásának lehetőségét felmérni és megítélni nem tudták. Mihelyt azonban a nemzetiségiek lakta területekre értek, különösen a délszláv lakossággal való érintkezés és a zöldkáder mozgalom sikerei hatására, magatartásuk megváltozott. Majd az október 14-i csehországi események híre is eljutott hozzájuk, ami főleg a cseh nemzetiségű csapatok körében váltott ki igen erős visszhangot.[120]

[116] Vö. ÖULK VII. köt. 552—554.

[117] *Cramon* i. m. 55. és *Arz* i. m. 302.

[118] Így tagadta meg például a 30. gyaloghadosztály 70. gyalogezredének frontra vezénylését, mivel annak szláv nemzetiségű legénysége teljesen „használhatatlan" volt. L. ÖULK VII. köt. 538.

[119] A csapatok tekintélyes része ekkor még az alábbi útvonalon érkezett meg a délkeleti arcvonalra: Ukrajna—Várna—Constanța—Bukarest—Arad—Délvidék. L. HIL AOK I/2/14. cs. KM Liquid. Commission Abt. für A. i. F. Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 47.

[120] *Cramon* i. m. 55.

Október közepéig az itt levő vagy ide érkező csapatok jelentős része, bár nem egyenlő intenzitású, de állandó jellegű bomlásban volt és a dezorganizáltság, valamint a hadműveleti felhasználhatatlanság tipikus eseteit mutatta.

A délkeleti arcvonal csapatainak további magatartását részben a külső ellenség nyomása, részben a belső politikai események alakulása határozta meg. Ez utóbbiban nem kis szerepet játszottak a hátországban állomásozó csapatok, amelyek a tömegek forradalmi mozgalmaival közeli vagy közvetlen kapcsolatban álltak, és megfelelő érintkezési lehetőségük lévén a délkeleti arcvonal katonáival (ahogy a front közeledett a hátországhoz, illetve ahogy az erősítések a hátországon keresztül utaztak), a forradalmi mozgalmak eredményeit számukra közvetítették.

*

A Monarchia felbomlási folyamatában a hadsereg részei közül a hátországi alakulatok játszották a legjelentősebb szerepet, nemcsak azért, mert az legerősebben náluk jelentkezett, hanem azért is, mert a hátországi alakulatok egy része a forradalmak csomópontjain (fővárosok, nagyvárosok, ipari körzetek, stratégiai fontosságú helyek) helyezkedett el és azok aktív részesévé vált.

A hátországi alakulatok legforradalmibb elemei a póttestek és a helyőrségi állományok kiegészítő parancsnokságainak alakulataiból, az állományba nem tartozó igen nagy tömegű katonaszökevényekből és az állományba bevonulás előtt álló szabadságolt katonákból verbuválódtak.[121] A felsoroltakon kívül a forradalmak szempontjából különleges helyet foglalt el az ún. zöldkáder, amely majdnem száz százalékig szökött katonákból állott, s ha nem is tartozott formailag

[121] E négy kategória létszámviszonyairól pontos kimutatások természetesen nem voltak. A hadvezetőség még a kiegészítő parancsnokságok póttestállományainak létszámát sem ismerte jól. A katonaszökevények számát maga az AOK még csak felbecsülni sem tudta. Lukachich becslése szerint pl. a Budapesten bujkáló szökevények létszáma kb. 60—80 000 fő volt. Idézi *Hajdu* i. m. 80—81. *Batthyány Tivadar:* Beszámolóm. I. köt. Budapest é. n. 212—213. ezt írja: „Budapest éppúgy, mint az összes városok, tömve a szökött katonák tízezreivel, a vidék telve szökött katonákkal, olyanokkal, akik többé nem mennek ki a frontra, bármi is történjék velük." Batthyány október első hetében egy német nyelvű levelet adott át Wekerlének, amelyben az újvidéki csendőrparancsnok közölte: egyedül ebben a kerületben 40—50 000 főre tehető a szökött katonák száma.

a hátországi alakulatok fogalmához, a forradalmi harcok szempontjából indokolt azokkal egy sorban említeni. Elkeseredett harca a Monarchia államhatalmi szervei ellen, bár azoktól a csomópontoktól, ahol a Monarchia népeinek sorsa eldőlt, elég messze esett, igen jelentős segítséget adott a forradalmi erőknek. Ennek felismerése azonban csak az október 14-i csehországi események után következett be, — akkor sem mindenütt — és tudatosodott a zöldkáder mozgalom közvetlen bekapcsolásának szükségessége a munkásosztály és a többi dolgozó réteg forradalmi harcaiba.[122]

A hátországi alakulatok közül döntő jelentőségű volt a helyőrségi állományban levő, de a kiegészítő parancsnokságokhoz nem tartozó, többnyire nemzetiségi összetételű csapatok magatartása. Ezekhez tartoztak a kimondott helyőrségi alakulatok, a katonai rendőrség, a karhatalom, a csendőrség, az egészségügyi, szállítmánykísérő, fegyintézeti és egyéb alakulatok. Lényegében hozzájuk volt sorolható az államrendőrség is. Létszámuk igen tekintélyes volt, bár annak nagyságáról pontos adataink nincsenek.[123] Hozzájuk kell számítanunk az ún. rohamzászlóaljakat is, amelyeket a hadsereg-főparancsnokság és a hadügyminisztérium a bolgár kapituláció után a frontról hazavezényelt alakulatokból igyekezett felállítani.[124] Megemlítendők még az ún. tanezredek is, amelyek a tiszti és altiszti állomány kiképző osztagai voltak.[125]

Mivel a katonaszökevények, szabadságolt katonák stb. várható magatartásához aligha fért kétség, a forradalmi erők legfontosabb feladatuknak a felsorolt alakulatok megnyerését tekintették. A forradalmi erők agitációja ezért elsősorban körükben folyt igen nagy intenzitással. Ennek célja kettős volt: egyrészt a forradalom és a béke ügyének kívánták őket megnyerni, másrészt — amennyiben az előbbi nem sikerült — legalábbis semlegesí-

[122] Plaschka bécsi és prágai forrásokra hivatkozva említi, hogy katonák, munkások utaztak a cseh- és morvaországi falvakba, majd a buchlowitzi erdőségben rejtőző zöldkáderhez, hogy a készülő katonai felkelésre megnyerjék őket. I. m. 213. Kerchnawe is céloz rá, hogy horvátországi és szlovéniai agitátorok mentek a zöldkáderhez. I. m. 33.

[123] A budapesti helyőrség létszámát mintegy 70—80 000 főre becsülték. L. *Juhász Nagy Sándor:* A Magyar Októberi Forradalom története. Budapest 1945. 222. Az október 30-i Népszava 60 000, Linder Béla 80 000 főről tesz említést. L. *Hajdu* i. m. 80.

[124] Arz említi, hogy ezeknek a rohamzászlóaljaknak a megszervezése rendkívül nehezen ment, a katonák inkább megszöktek. L. i. m. 300—301.

[125] Budapesten ilyen volt az inotai tanezred, amely az Üllői úti Mária Terézia laktanyában volt elhelyezve.

teni. Pl. Budapesten és Magyarország egyes városaiban október elejétől eddig nem tapasztalt energiával folyt a forradalmi agitáció a forradalmi szocialisták, galileisták, polgári radikálisok és a Károlyi-párt részéről.[126] A katonai hatóságokhoz befutott jelentések szerint nem is sikertelenül. A budapesti helyőrséghez tartozó 1. és 32. gyalogezred legénysége pl. politikailag annyira megbízhatatlanná vált, hogy amikor József főherceg Bécsben megkapta a homo regiusi kinevezést, annak elvállalását többek között ahhoz a feltételhez kötötte, hogy egy megbízható magyar hadosztályt kap a frontról és az említett gyalogezredeket eltávolítják Budapestről.[127]

A hátországi alakulatok forradalmasodásának egyik jellemző példája volt a zágrábi helyőrség tartalék zászlóaljának lázadásszerű megmozdulása a béke és a népek önrendelkezési joga mellett október 5-én, amit azonban október 7-ig sikerült erőszakkal megfékezni.[128] A forradalmi agitáció eredményeként a hátországi csapatok közül október 14-én a prágai helyőrség több alakulata a szabadságolt és szökött katonák nagy tömegével együtt nyíltan csatlakozott a prágai általános sztrájkhoz, sőt „megmételyezte a helyőrség többi, nem cseh nemzetiségi katonaságát is".

A helyőrségi parancsnokság a helyzet láttán azonnal kérte újabb csapatok odavezénylését és a Csehországba irányuló összes szabadságolás megtiltását, a hadvezetőség ennek igyekezett is eleget tenni.[129] Ezzel azonban nem tudta feltartóztatni a cseh nemzetiségű legénységnek a forradalmi megmozduláshoz való csatlakozását, amelynek egyik igen fontos eredménye a Jaroslav Rošiczký százados vezette titkos katonai szervezet létrejötte volt, azzal a céllal, hogy az összes csehországi alakulatot fellázítsák és kirobbantsák a fegyveres felkelést az önálló Csehszlovákia megteremtésére. Október 16-án a katonai csoport csaknem 100 tisztet és legénységi állományú egyént küldött a prágai és vidéki helyőrségekbe, hogy azokat a felkelés ügyének megnyerjék, a menetszázadokat pedig arra buzdították, hogy a frontalakulatokat — kiérkezésük után — bomlasszák fel. Egyes katonacsoportok

[126] „... október havában ... az antimilitarista elemek mindinkább bátorságra kaptak s agitátoraikkal és agitációs röpcédulákkal elárasztották úgy az országot, mint a lövészárkokat. Az aknamunka a katonaszökevények rohamos növekedésében nyilvánult meg." A budapesti államrendőrség jelentése, idézi *Hajdu* i. m. 79.

[127] *József főherceg* i. m. VII. köt. 552.

[128] KAW KM Präs. b. 53—8/7—1918. október 7.

[129] HIL 3599. cs. AOK Präs. Nr. 103 432—1918. október 18.-al elrendelte a cseh- és morvaországi szabadságolási és utazási tilalmat, majd annak hatályát 2 nap múlva az egész hátországra kiterjesztette. L. uo. KM 5. Abt. Nr. 315 696—1918.

a határőr-alakulatokat is felkeresték, hogy azok a határ lezárásával, vasutak, hidak felrobbantásával tegyék lehetetlenné magyar, osztrák és német csapatok Csehországba való átdobását. Más csoportok a buchlowitzi erdőségben rejtőzködő zöldkáderhez mentek. A katonai titkos csoportok vezérkara Prágában és a nagy városokban a Nemzeti Tanács, a Szociáldemokrata Párt és a „Sokol" szervezeteivel lépett kapcsolatba, majd megkezdte a beszervezett katonák felfegyverzését. Időközben gondot fordított a karhatalmi alakulatok délszláv és román legénysége körében folyó agitációra, majd azok megszervezésére is.

A katonai szervezkedés eredményeként létrejött az ún. „láthatatlan hadsereg": voltaképpen a burzsoázia irányítása alatt levő felfegyverzett katonai csoportok, amelyek átfogták a cseh- és morvaországi helyőrségeket, szabadságolt és szökött katonákat, valamint a zöldkádert, sőt október második felében voltak szervezett csoportjai Szlovákiában is. A „láthatatlan hadsereg" — a prágai katonai parancsnokság értékelése szerint — elsősorban Prágában, Pilsenben, Kladnóban, Königgrätzben, Horowitzban, Ostravában, Brünnben, Trebitschben, Jungbunzlauban és Pischekben rendelkezett szervezett egységekkel.[130]

A burzsoá vezetés kezdettől fogva arra törekedett, hogy ezek a fegyveres csoportok a polgári demokratikus forradalom bázisai és a fenyegető szocialista forradalom gátjai legyenek. A burzsoá vezetők szocialista forradalomellenes taktikáját a Szociáldemokrata Párt vezetősége messzemenően támogatta olyan területeken is, ahol a katonák fegyveres csoportokba való szervezése csak a császári manifesztum kihirdetése után,[131] de közvetve az október 14-i csehországi forradalmi mozgalom hatására indult meg.[132]

A katonák forradalmi jellegű szerveződését számos bel- és külpolitikai esemény, amely részben a manifesztum reakciója volt, meggyorsította. Ezek közül az alábbiakat emeljük ki: a már említett és a magyar parlamentben október 17-én elhangzott Tisza-nyilatkozatot a háború elvesztéséről, Wilson október 18-i válaszjegyzékét a Monarchiának, az október 17-i krakkói lengyel, az október 18-i Masaryk-féle csehszlovák „Függetlenségi nyilatkozatot", a nemzetiségi képviselők egységes manifesztumellenes

[130] A csehországi katonai szervezkedés részletes leírását adja *Plaschka* i. m. 195—235. L. még Staatsarchiv (Dresden) Min. des Inneren 55. 24. cs. Königl. Sächs. Grenzpolizei, Kommissariat Bodenbach 7. N. 1515. Geh. — 1918. október 25.

[131] A flotta- és hadparancsot a m. kir. honvédelmi miniszter 26 607/Eln. 1. 1918. október 18. számmal adta ki.

[132] *Polzer-Hoditz* i. m. 505. és *Arz* i. m. 311—312.

állásfoglalását és parlamenti beszédeit, az október 19-i Vajda-Vojvoda Sándor román és Juriga Nándor szlovák képviselők akcióját a magyar parlamentben, majd a Délszláv Nemzeti Tanács proklamációját az összes délszláv egy államban való egyesítéséről.[133]

A császári manifesztum kiadásáig terjedő időszak tehát a front- és a hátországi csapatok fokozódó bomlásának volt időszaka, amelyben azonban a cseh- és morvaországi cseh nemzetiségű hátországi csapatok körében kialakultak a jövendő polgári demokratikus forradalomban nagy szerepet játszó szervezett fegyveres csoportok. A manifesztum — mint látni fogjuk — ezeknek a fegyveres csoportoknak fokozatos létrejöttét a Monarchia más népeinél is megindította, miközben a cseh- és morvaországi csoportokat megerősítette.

A manifesztum azonban a leghevesebb reakciót a frontcsapatoknál váltotta ki; egymásután robbantak ki olyan méretű lázadások, amelyek a délnyugati fronton az antant október 24-én megindított utolsó nagy támadásáig előkészítették, majd annak bekövetkezte után — azzal kölcsönhatásban — a hadsereg felbomlását eredményezték. A délnyugati arcvonalon kirobbanó lázadásokkal egyidőben a délkeleti arcvonalon is számos alakulat tört ki lázadásban.[134] Mivel itt az ellenség ez idő tájt nem támadott, a bomlásnak először lassúbb üteme volt, de amint látni fogjuk, a forradalmak kitörésével a folyamat meggyorsult. A manifesztum megjelenése után a hátországi katonatömegek szervezett forradalmi fellépése október 23-án kezdődött meg, majd a forradalmak győzelmében csúcsosodott ki.

Feladatunk ezek után a front- és hátországi alakulatok ez idő tájt kirobbant nagy jelentőségű lázadásainak vizsgálata. Figyelmünket előbb a délnyugati, majd utána a délkeleti frontra, végül a hátországra irányítjuk. A sorrendet két körülmény indokolja: a délnyugati fronton kitört lázadások időbeli elsőbbsége és magának az arcvonalnak kiemelt jellege, mivel az a hadvezetőség terveiben még mindig a legnagyobb szerepet játszotta a Monarchia megmentéséért.

[133] L. Boroević értékelő jelentését *Kerchnawe* i. m. 75.
[134] *József főherceg* i. m. VII. köt. 493.

A frontcsapatok felbomlásának és a hátországi csapatok forradalomhoz való csatlakozásának előkészítő szakasza (1918. október 16.—október 24.)

A délnyugati fronton az október 16-án kelt császári manifesztumot, valamint az azt követő császári had- és flottaparancsot a csapatok egy részénél nem olvasták fel,[135] mert parancsnokaik, akik a kiürítési parancs elrendelése után bekövetkezett bomlást a legnagyobb erőfeszítésekkel igyekeztek megakadályozni, nem vállalták a felelősséget a manifesztum, illetve a had- és flottaparancs következményeiért.[136] A csapatok azonban csakhamar tudomást szereztek azok tartalmáról. A parancsnokok ezután a nemzetiségi alakulatok egymásután bekövetkező lázadását, teljes felbomlását és a front megnyitását várták. A nemzetiségi csapatok azonban kb. október 20-ig nem mozdultak, mivel a manifesztum lényegét első pillanatban nem fogták fel, és egyelőre nem voltak részletesen tájékoztatva a hátországi eseményekről. Annál inkább meglepetésként hatott a hadvezetőségnél, hogy október 18-án az 52. közös gyalogezred menetszázadai, túlnyomórészt egykori 44-es és 86-os gyalogezredbeli magyarok, akiknek nagy többsége hazatérő volt, Tisza István parlamenti nyilatkozatára és Károlyi Mihály már általunk is említett törvényjavaslatára hivatkozva kijelentették: a frontot otthagyják, hazamennek mert különben éhenhalnának.[137]

A lázadás kirobbanása hadtápterületen történt. Ebben fontos szerepet játszott, hogy az október 17-én elrendelt általános visszavonulás nyomán a frontalakulatok körében tapasztalt gyors bomlás megakadályozására bevetett karhatalmi és egyéb biztonsági alakulatok nagy része közvetlenül a frontvonalak közelében tartózkodott. Így lehetőség nyílt arra, hogy a front mögötti felvonulási, illetve hadtápterületen az említett gyalogezred menetszázadai fellázadjanak. Az illetékes parancsnokságok azonban csakhamar rendelkeztek annyi erővel, hogy a spontán kirobbant lázadást megfékezzék és a legénységet más alakulatokba szétszórják.

A lázadás jelentőségét az adta meg, ami miatt kitört: a további harc teljes értelmetlenségének tudata és az évek óta tartó háborús nyomor miatti elkeseredettség. Az 52. gyalogezred menetszázadainak lázadása után csak-

[135] *Arz* i. m. 312.

[136] *József főherceg* i. m. VII. köt. 485.

[137] *Baldzs* i. m. 11., HIL M. kir. 20. ho. iratai 666. cs. KuK 31. ID Op. Nr. 202/2—1918. október 23. és uo. KuK 31. ID Op. Nr. 1080/8—1918. október 20.

hamar más alakulatok körében is előfordultak parancsmegtagadások, súlyos fegyelemsértések és lázadások.

Október 20-ról 21-re virradó éjszaka a 17. közös hadosztály túlnyomó többségében magyar legénységének egy része Tarcentótól délnyugatra lázadt fel, a kiürítési mozdulat nyomán feladott terepet újból elfoglalni nem akarta és szembeszállt az odavezényelt karhatalmi egységekkel. A lázadásban a 44. és a 3. gyalogezred vitte a főszerepet. A lázadók megfékezése után a két gyalogezred legénységét az arcvonalból kivonták, különböző büntetésekkel sújtották és a többi csapattól teljesen izolálták.[138] Okai ugyanazok voltak, mint az 52. gyalogezred lázadásának. E lázadások nyomán október 20-án és 21-én több kisebb csapattest az arcvonal egész hosszában, tehát a tiroli és a Boroević-féle arcvonalszakaszon is megtagadta a parancsot, megtámadta a hidakat, kifosztotta a katonai raktárakat, és a többi csapatot lázadásra „bujtogatta".[139]

A manifesztumot követő napokban a nemzetiségi csapatok első megmozdulásait először október 21-én jelentették a 10. hadsereg parancsnokságának: október 20-án a tartalékban álló cseh nemzetiségi legénység (feltehetőleg az 56. lövész- és a 19. gyaloghadosztályból) kijelentette, hogy mivel a kiérkező menetszázadok az önálló cseh állam létrejöttéről adtak hírt, az arcvonalba többé nem megy és követeli hazaszállítását. Krobatin hadseregparancsnok, miután a lázadást letörték, a megmozdulásban résztvevőket az erődítési munkálatokat végző büntető alakulatokba osztatta be és elrendelte a menetszázadok előzetes munkaszolgálatát a fronton való bevetés előtt.[140]

Október 21-én és 22-én a 42. honvéd hadosztály (horvátok) 25. és 26. ezrede a Mte Asolonétől keletre megtagadta a 27. és a 28. ezred felváltását. Karhatalmi zászlóaljak odavezénylésével a lázadó ezredeket megfékezték, de az arcvonalon bevetni többé nem tudták. Mindkét horvát ezredet az arcvonal mögötti Primiero faluba irányították egyelőre meghatározatlan céllal. A lázadó legénység Korošec és Stanek nemzetiségi képviselők beszédeire hivatkozva követelte: azonnal szállítsák őket haza és kijelentette, „nem hajlandó a bukott Monarchiáért harcolni".[141]

[138] *Balázs* i. m, 11—12.

[139] *József főherceg* i. m. VII. köt. 556. idézi Krobatin Op. 8371. sz. jelentését.

[140] *Kerchnawe* i. m. 76., *József főherceg* i. m. VII. köt. 492., *Hajdu* i. m. 82. L. még *E. Beneš:* Der Aufstand der Nationen. Berlin 1929. 633., ÖULK VII. köt. 630. és *Arz* i. m. 359.

[141] HIL AOK I/5/5 cs. HGK in Tirol, Op. Nr. 55 200—1918. november 15., HGK in Tirol, Op. Nr. 45 000/84—1918. október 24.

Az október 24-én hajnali 5 órakor bekövetkező olasz támadásig tehát az arcvonal és a hadtápterület exponált helyein újabb parancsmegtagadások, súlyos fegyelemsértések és lázadások voltak. A lázadások közös jellemzője, hogy bár még mindig ösztönösen, szervezetlenül, ezredkötelékeket meg nem haladó méretekben, de az október 16-a előtti szakaszban kitört lázadásokhoz viszonyítva sokkal nagyobb számban, a front és a hátország eseményeinek reakciójaként, nagyrészt a hátországi események jelszavait átvéve, vagy legalábbis azok hatása alá kerülve, a tudatos cselekvés szándékával robbantak ki. A lázadások általános okai közösek, közvetlen indítékai részben közösek, részben különbözőek voltak (pl. a magyar csapatoknál Tisza bejelentése és Károlyi törvényjavaslata, a nemzetiségi csapatoknál a császári manifesztum és Wilson jegyzéke). A lázadásokat általánosságban jellemezte, hogy főleg magyar és szláv nemzetiségű csapatoknál törtek ki: román, olasz nemzetiségűeket alig, az osztrák—német nemzetiségű legénységet pedig egyáltalán nem érintették. A lázadások másik jellemzője az volt, hogy egyaránt részt vettek bennük tartalék- és frontalakulatok.

A felsorolt lázadások nagy részét, ellentétben az október 16-a előttiekkel, nem verték le és nem torolták meg, mivel a hadsereg-parancsnokságoknál akkora erő már nem állt rendelkezésre. A hadsereg tehát már olyan bomlási állapotban volt, hogy súlyos retorziókat a vétkezőkkel szemben alkalmazni nem lehetett. Azokat az egységeket, amelyeknek lázadását megfékezték, vagy szétszórták, vagy, ami nagyobb egységek esetében fordult elő (zászlóalj és ezredkötelékek), a vétkes legénységet zárt alakzatban az arcvonalról kivonták és a front mögötti területekre irányították, egyelőre meghatározott cél nélkül, a későbbi felelősségrevonás szándékával.

A hadsereg-parancsnokságok fenti eljárását a hadsereg bomló állapota mellett a küszöbön álló olasz offenzíva is indokolta, melynek bekövetkeztét akkor már minden pillanatban várták. Ez a körülmény nem engedte meg, hogy hosszadalmas eljárással véres megtorlást alkalmazzanak, hiszen az arcvonalon álló legénység annak reakciójaként megnyitotta volna a frontot. A hadsereg-parancsnokságok tehát egyelőre egyrészt a teljes izolálás eszközével éltek és későbbi megtorlást helyeztek kilátásba, más esetekben, különösen a menetszázadoknál, büntető munkaszolgálatot szabtak ki. Mint később kiderült, a hadsereg bomlási folyamata olyan előrehaladott stádiumban volt, hogy ezek a módszerek egyáltalán nem váltak be, s éppen előidézői voltak azoknak az újabb lázadásoknak, amelyek az ellenséges támadás pillanataiban a főcsapást felfogni hivatott legénység és a mellékvonalakon harcoló alakulatok körében az eddigieknél jóval nagyobb mérték-

ben törtek ki. A hadseregparancsnokok a hadvezetőséghez intézett jelentéseik tanúsága szerint az arcvonalakon és a hadtápterületen lezajlott lázadások jelentőségét talán fel sem fogták, legalábbis lebecsülték az egész hadseregre gyakorolt hatását. Erre utal az a körülmény, hogy a küszöbön álló ellenséges támadás elhárításának lehetőségét bizakodóan ítélték meg, sőt — ellentétben a valóságos tényekkel — az alakulatok jó harci készségéről számoltak be. Így pl. a tiroli arcvonal-parancsnokság, szándékosan kisebbítve a lázadások és a fegyelem felbomlásának eseteit, jelentésében a frontalakulatok megbízhatóságának illúzióját igyekezett kelteni.[142] Sőt, a 6. hadsereg parancsnoksága azt állította, hogy a legutóbbi front- és hátországi események semmiféle káros hatással nem voltak a legénységre.[143] (Schönburg lovassági tábornok, a 6. hadsereg parancsnoka legfeljebb azt volt hajlandó elismerni, hogy az ellenséggel állandó harci érintkezésben végrehajtott hosszú visszavonulás nem tenne jót az osztrák—magyar csapatoknak.)[144] Az Isonzó-hadsereg parancsnoka, br. Wurm vezérezredes, a csapatok hangulatát egyenesen jónak minősítette.[145] Ehhez még a jelentést összegező Boroević tábornagy sem fűzött érdemleges megjegyzést.[146]

A hadseregparancsnokok jelentéseinek tartalma mindenesetre alaptalannak tűnik. Megítélésünk szerint ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a tábornokok — felháborodva a hátországi eseményeken — mindenképpen bizonyítani akarták a hadvezetőségnek a hadsereg megbízhatóságát, illetve további felhasználhatóságát. Mert a tábornokok fejében is többször megfordult az a gondolat, hogy mivel az ellenség támadása a frontalakulatok egységét össze fogja kovácsolni, a csapatok ellenállása a kedvező fegyverszüneti és békefeltételeket készítheti elő, amelyeknek létrejötte után a hadsereget a hátország ellen vethetik be. Ez a szemlélet késztette őket a lázadó csapatok izolálására is és egy olyan beállításra, hogy kizárólag a tartalékok, illetve a kiérkező menetszázadok lázadtak fel.[147] A délnyugati arcvonal-parancsnokok jelentéseinek tartalmát befolyásolhatták a délkeleti arcvonal

[142] L. *Kerchnawe* i. m. 65.

[143] „... österreichisch—ungarischen Truppen ein langer Rückzug im Kontakte mit ... Gegner ... nicht zugemutet werden soll." L. i. m. 65.

[144] „Verfassung der eigenen Truppen gut." L. i. m. 66.

[145] Uo.

[146] Voltaképpen ezekben a jelentésekben kereshetjük meg a „Dolchstoss" legenda egyik alapját: a frontalakulatok hősiesen kitartottak, a hátország és a tartalékok hátbatámadták őket. A háború után nem volt olyan magasabb parancsnok, aki ne állította volna, hogy a rábízott csapatok becsületesen harcoltak.

[147] *Kerchnawe* i. m. 61—66.

csapatainak sorozatos lázadásairól, illetve a Kövess-hadseregcsoport szakadatlan visszavonulásáról érkező hírek is.[148]

A jelentések optimista beállítottságának másik okát abban kereshetjük, hogy a kitört lázadások egyelőre nem terjedtek el úgy az egész arcvonalon, hogy annak felbomlása bekövetkezett volna. Úgy látszott, hogy az arcvonalparancsnokok izolálási kísérlete sikerrel jár, amire a frontcsapatok földrajzi helyzete s ebből adódó térbeli elszigeteltsége is némi reményt adott. A valóságban a forradalmi szervezet hiánya eredményezte, hogy a délnyugati hadseregben nem terjedtek ki a lázadások, nem nőttek át fegyveres felkelésbe, s a hadsereg október 16—24-e között még önmagától felbomlani sem tudott. A felbomlás végül is külső lökés hatására következett be: ez pedig az október 24-én megkezdődő ellenséges offenzíva volt.

★

A délkeleti arcvonal alakulatai az antant emlékezetes áttörése óta állandó visszavonulásban voltak, s a háború közeledett a Monarchia déli határaihoz, mivel az ellenséget sehol sem sikerült feltartóztatni. Az ún. Kövess-hadsereg-csoportparancsnokság, amely október közepéig Belgrádban székelt, állandóan sürgette az arcvonal megszilárdításához szükséges erők mielőbbi leszállítását. A kiérkező csapatok nagy része (főleg a keleti frontról és főleg nemzetiségi csapatok) a császári manifesztum kihirdetésekor vagy a Monarchia déli területén tartózkodott, vagy közvetlenül a Duna—Száva vonalra menetelt, vagy szállítás alatt állott. Október 19-én jelentették, hogy a manifesztum, valamint Tisza kijelentésének hatására a csapatok körében rendkívül nagy nyugtalanság uralkodik.

Október 20-án a Dél-Magyarországról származó 3. vadászzászlóalj I—II. századának legénysége fellázadt, majd a III. és IV. százada „passzív rezisztenciába" vonult és Jagodinánál megtagadta a frontra vonulást.[149] Október 21-én az arcvonal újabb lázadásait jelentették. Az ukránokból, lengyelekből és olaszokból álló 13. ulánus ezred 4. lovas- és géppuskás százada nem volt hajlandó Orsovánál a Dunán átkelni; példáját csakhamar követte az 1., 2., 5. cseh lovasszázad és az 1. és 2. géppuskás század. Október 22-én a 27., szlovénekből álló népfelkelő ezred 3. zászlóalja tagadta meg az engedelmességet. Az oda vezényelt biztonsági alakulatok két századot lefegyvereztek. Még aznap a 4. tábori tüzérezred két ütege nem volt haj-

[148] I. m. 59.
[149] I. m. 59—60.

landó Turnu-Severinben kirakodni, mire az ezredparancsnokság kénytelen volt az üteget Versecbe elvezényelni.[150] Október 23-án a Kövess-hadsereg-csoportparancsnokság arról értesítette a hadvezetőséget, hogy a 30. rohamzászlóaljat (lengyelek, ukránok) hosszú odesszai tartózkodása idején a „bolsevik eszmék annyira megfertőzték", hogy felhasználásának lehetősége nagyon is kétessé vált. „Rossz példája" magával ragadta a csehekből álló 18. gyalogezred legénységét is. Ugyanezen jelentés említette, hogy a 27. vadászzászlóalj (bukovinaiak) 2. számú gyalog- és géppuskás százada Kragujevácban megtagadta a kivagonírozást és követelte azonnali hazaszállítását, mert megítélése szerint semmi keresni valója nincs Szerbiában. A jelentés megemlítette, hogy a kérdéses alakulatot a 26. vadászzászlóalj lázította fel, amellyel Ukrajnából jövet találkozott. A 26. vadászzászlóalj legénysége (magyarok) a jelentés szerint sok rubellel rendelkezett, amelyet felszerelési tárgyak áruba bocsátásával szerzett.[151] A Kövess-hadsereg-csoportparancsnokság nem sokkal ezután jelentette, hogy a 41. gyalogezred rutén és bukovinai román legénysége szintén megtagadta az engedelmességet.[152]

A közölt források a lázadások kirobbanásainak okairól hallgatnak, így azokra csak következtetni tudunk. Mindjárt feltűnik, hogy a lázadásokat a keleti frontról a délkeleti arcvonalra áthozott alakulatok robbantották ki. Ennek oka kétségkívül az volt, hogy a „bolsevik forradalmi eszméktől átitatott legénység" az október közepéig lezajlott hátországi eseményeket mérlegelve, a délkeleti arcvonal kiépítését és az ellenség feltartóztatását nemcsak feleslegesnek és értelmetlennek, hanem a Monarchia népeinek jövője szempontjából egyenesen károsnak tarthatta. Mindehhez hozzájárult a négyéves háború, az arcvonalbeli és hátországi nyomor és szenvedés kiváltotta elkeseredettség és békevágy. S végül a lázadások kirobbanásában rendkívül nagy szerepet játszott a Monarchia széthullásának szemük előtt játszódó folyamata.

A lázadások azonban a délkeleti arcvonalon is csak ezrednagyságig terjedtek, mivel még az Ukrajnából átdobott csapattestek körében sem volt olyan céltudatos forradalmi szervezet, amely a lázadásokat elmélyítette és kiterjeszthette volna, vagyis, amely a forradalmi jellegű lázadásokat a fegyveres felkelés szintjére emelte volna. A lázadások, parancsmegtagadások ösztönösek voltak. Az ösztönösség ellenére tagadhatatlan azonban, hogy

[150] I. m. 76—77.
[151] I. m. 77.
[152] Uo.

a Monarchia felbomlásának folyamatát s majd a forradalmak győzelmét nagymértékben elősegítették.

A délkeleti arcvonal csapatainak magatartása visszahatott a Monarchia hadseregének, tehát mind a hátországi, mind a délnyugati front csapatainak további helyzetére. A hadvezetőség a délkeleti arcvonalon kialakult katonapolitikai helyzet veszélyességét ugyan felismerte, de az arcvonal funkciójával kapcsolatos nézeteit most sem adta fel, és a döntő arcvonalnak továbbra is az elsősorban Ausztriát védő délnyugati arcvonalat tekintette. Mégis, a délkeleti arcvonalon lezajlott események nyomán pánikba esett magyar kormány nyomására hozzájárult ahhoz, hogy József főherceg vezérezredest október 23-án a király a délkeleti arcvonal parancsnokává nevezze ki, azzal a feltett szándékkal, hogy az mind a magyar uralkodó osztályokra, mind a délnyugati fronton álló magyar alakulatokra csillapítólag fog hatni. József főherceg, aki egyben a marsallbotot is megkapta, mint a magyar uralkodó osztályok érdekeinek képviselője, kinevezését magyar csapatok átvezényelésének és a kirobbanás előtt álló magyar forradalom megfékezésének feltételéhez kötötte. A hadvezetőség elvben elfogadta ezeket a feltételeket, de gyakorlatilag teljesíteni nem tudta. Az elsőt azért, mert a fegyverszünet és a békével kapcsolatos taktika eleve kizárta a magyar csapatok átvezénylését, a magyar forradalom megfékezésére pedig már egyetlen magyar alakulat sem mutatott hajlandóságot.

*

Míg a legfontosabb arcvonalakon az osztrák—magyar csapatok körében a császári manifesztum és egyéb más események egy sor lázadást eredményeztek, a császári manifesztumtól az olasz offenzíváig terjedő rövid egy hét a hátországi katonatömegeket a kirobbanó polgári demokratikus forradalmakhoz való csatlakozásra készítette elő.

A későbbi forradalmak legfontosabb csomópontjai, Prága, Bécs, Zágráb, Budapest, Krakkó ezekben a napokban újabb katonatömegekkel telítődtek. Ezek egy része odavezényelt karhatalmi alakulatokból, másrészt szökevények újabb ezreiből tevődött össze. A felsorolt csomópontokon kívül a hátország más területei, így különösen a nagy ipari központok és bányavidékek katonasága is jelentős számban növekedett.[153] Magyaror-

[153] Így pl. a X. karhatalmi zászlóaljat Csehország legnagyobb bányavidékének központjába, Ostravába, a XI. számút Prágába irányították. L. *József főherceg* i. m. VII. köt. 490. Arz említi emlékiratában, hogy a frontról hazavezényelt alakulatokból karhatalmi rohamzászlóaljakat alakítottak és a Monarchia veszélyes helyein koncent-

országon és Horvát-Szlavóniában ezeken kívül számos olyan alakulat is rendfenntartó szerepet kapott, amelyet a délkeleti arcvonalra vezényeltek és átvonulásuk alkalmával a hátországi politikai mozgalmak megfékezésének feladatát is kapták.[154] Az erősítések egyik célja tehát a kirobbanó forradalmak azonnali elfojtása lett volna, amelyet a hadvezetőség a fegyverszüneti és békekötési manőverek, valamint az olasz támadás ideiglenes elhárítása mellett a Monarchia megmentése egyik legfontosabb feltételének tekintett.[155] A hadvezetőség, amely a manifesztum következményeitől, elsősorban a katonatömegeket féltette, a csapaterősítésektől a hátországi csapatok kedvezőtlen reakciójának felszámolását is remélte, annál is inkább, mert a csakhamar jelentkező reakció egyelőre nem vezetett lázadásokra, felkelésekre, még Csehországban sem, ahol pedig joggal lehetett elvárni az október 14-i események után. De a Monarchia egyéb területéről sem jelentették a katonatömegek aggasztó kitörését, a jelentések csupán helyi jellegű, egyelőre szervezetlen, ösztönös megmozdulásokat említettek, amelyek kapcsán a katonák kijelentették: a császár elismerte önálló államukat, a harcot tovább nem folytatják, a háborúnak véget vetnek. Ugyanígy nyilatkoztak a magyarországi nemzetiségi csapatok, noha a manifesztum Magyarországra nem vonatkozott. A katonák ezen akciói során számos „államellenes" kijelentés hangzott el, a legénység gyűlölettel emlegette a magyar uralkodó köröket és mielőbbi felszabadulása reményének adott kifejezést.[156]

A néhány napig tartó viszonylagos nyugalmi állapot után, október 23-án a Monarchia politikailag egyik nagy jelentőségű katonai felkelése robbant

---

rálták őket. L. i. m. 312. Lukachich is említi művében a karhatalmi alakulatok megerősítését Budapesten. L. i. m. 127.

[154] Az október 21-i koronatanács-ülésen Wekerle magyar miniszterelnök a hátországba és a délkeleti arcvonalra vezényelt csapatok számát kevesellte. Arz vezérkari főnök hevesen bizonygatta, hogy a rendelkezésre álló csapatokat egy szálig átirányították. L. *Arz* i. m. 327—328.

[155] Arz október 22-én kijelentette: „Ha a legrövidebb időn belül nem sikerül a hátországban rendet teremteni, a hadsereget 14 napon belül elönti a bolsevizmus." L. i. m. 328.

[156] Így pl. a m. kir. 23. pótzászlóalj október 29-én utólag jelentette, hogy a HM 26 607/Eln. 1.—1918. október 18. alapján kihirdetett manifesztum, valamint a flotta- és a hadparancs hatására a katonák letépték sapkarózsájukat és nemzetiszínű szalagot tűztek helyébe, kijelentvén, hogy a császár elismerte a Monarchia népeit önálló nemzeteknek. Ugyanennél a pótzászlóaljnál fordult elő, hogy román származású altisztikar egyes tagjai Nagyszebenben az egyik kocsmában „államellenes orgiát" rendeztek, amelyen tisztek is részt vettek. L. HIL Polg. Dem. Forr. 6. cs. HÜM 29 480/Eln. Kp. oszt. 1918. november 13.

ki: a 79. honvéd gyalogezred horvát legénysége Fiuméban teljes fegyverzetben a honvédkaszárnya ellen vonult, az őrséget lefegyverezte, a dohánygyárat és a bíróság épületét megszállta, a foglyokat a börtönökből szabadon bocsátotta és rövid utcai harc után a városi rendőrséget szétverte. Ezután felszedte a vasúti síneket Delnicéig és a pályaudvart elfoglalta. Délután 3 óra 10 perckor hivatalosan közölték, hogy a magyar kormányzó 20 stájer katona védelme alatt az igazságügyi palotába szorult és segítséget kért. Este Boroević tábornagy (akinek körzetébe Fiume tartozott), adott ki részletes jelentést: a felkelés a gyalogezred egyik menetzászlóaljától indult ki, amely a Fiume melletti Susakban tartott jugoszláv ünnepségek alkalmával a helybeli lakosságtól egy horvát zászlót kapott, Fiuméba vonult és megütközött a susak—fiumei hídon a magyar városi rendőrséggel, a zászlót kitűzte, a bírósági épületet elfoglalta és a foglyokat szabadon bocsátotta. Az események kapcsán az egész helyőrséget mozgósították, a fiumei géppuskás tanfolyamot a városba rendelték. A jelentés befejező részének állítása szerint a városban 4 órától nyugalom volt. Ezzel szemben este 1/4 9-kor a fiumei kormányzó jelentette: a lázadó csoportok, amelyek a honvédkaszárnyában magukat elbarikádozták, harcban állnak a karhatalmi alakulatokkal. Mivel azonban ez utóbbiak a 4. steyr század kivételével horvátok, a helyzet kritikus; kb. 3000 főnyi tömeg is elárasztotta az utcákat, egy részük a kaszárnyából szerzett puskákkal fegyverezte fel magát. Mindezek alapján szükséges — mondta a jelentés —, hogy a magyar kormány legalább 2 magyar ezredet sürgősen Fiuméba küldjön, mert a felkelésnek végzetes következményei lehetnek.[157]

Október 24-én reggel 7 órakor a fiumei városparancsnokság, bár nyugalmat jelentett, megjegyezte, hogy a nyugtalanság jeleit az egész lakosságon is észrevették, ezért újólag még egy zászlóalj odavezénylését sürgette. 12 óra 16 perckor a magyar miniszterelnök a hadsereg-főparancsnoksághoz intézett táviratában minden felelősséget a hadvezetőségre és Boroevićre hárított, miután a kormányzó jelentése szerint a felkelés elfojtására mindeddig semmiféle hathatós intézkedés nem történt. Este 6 órakor a magyar honvédelmi miniszter is tiltakozott. Tiltakozása alapjául a belügyminisztériumba 11 órakor befutott jelentés szolgált: a felkelők támadásra gyülekeznek a posta és a pénzügyigazgatóság ellen, amely mindenképpen be fog következni, mert Horvátország területén, különösen Ogulin környékén, állandó tüntetések vannak.[158]

[157] A jelentéseket részletesen közli: *Kerchnawe* i. m. 67—68. L. még ÖULK VII. köt. 590—591. Részleteket közöl *József főherceg* i. m. VII. köt. 498. és *Arz* i. m. 331.
[158] *Kerchnawe* i. m. 86.

Mivel a fiumei események politikai és katonapolitikai következményei rendkívüli jelentőséggel bírtak, a közben a délnyugati fronton nagy erővel kibontakozó ellenséges offenzíva ellenére, a Boroević arcvonal-parancsnokság karhatalmi és frontalakulatokat dobott át Fiuméba, amelyek a felkelést heves utcai harcok után leverték.[159]

A szűkszavú távirati jelentések mögött egy jól szervezett, átgondolt és végrehajtásában következetes fegyveres felkelés rejtőzött, amely a környékbeli lakosság egészének és a helybeli lakosság egy részének teljes támogatását élvezte, illetve alátámasztást kapott azoknak a felkeléssel egyidőben vagy annak nyomán kibontakozott tömegtüntetéseitől. Ami a felkelés céljait illeti, a város nagy részét elfoglaló katonaság a háború azonnali befejezéséért és az önálló délszláv állam létrehozásáért ragadott fegyvert. A céljaiban jól meghatározott, de egészében horvát nacionalista elképzeléseket realizáló felkelés végrehajtása alaposan kitervelt akciók sikeres sorozata volt, amelyek révén a város kulcsfontosságú objektumai csakhamar a felkelők kezébe kerültek. A helyőrségi parancsnok, Istvanovits altábornagy és tisztikara, valamint a királyi kormányzó csakhamar elszigetelődött. E nagy eredmény elérése után a felkelők azonban két végzetes hibát követtek el: először is nem semmisítették meg a reakciós ellenállás központjait, másodszor nem törekedtek a többségében olasz lakosság megnyerésére, vagy legalábbis semlegesítésére (ez utóbbi a horvát nacionalizmus következménye volt). Így a hadvezetőség és a Boroević-hadseregcsoportparancsnokság, ha kapkodva-vonakodva is, a szükséges ellenintézkedéseket foganatosítani tudta. A beérkező karhatalmi alakulatok pedig túlerejük mellett azért is tudták a felkelést viszonylag rövid idő alatt leverni, mert a város olasz többségű lakossága a katonák felkelését ellenséges szemmel nézte és passzív ellenállást tanúsított. Mindezt fokozta még az a körülmény, hogy a felkelés nyomán felfegyverzett 3000 polgári személy főleg horvát volt. Így a felkelő katonaság, noha Horvátország népe — mint említettük — különösen Ogulin környékének lakossága hatalmas szimpátiatüntetésekkel támogatta, elszigetelődött és a városban elfoglalt pozícióját tartani képtelen volt.

A fiumei katonai felkelés mindezen korlátai és veresége ellenére valamennyi elnyomott nép, főleg a horvát nép felszabadító harcára bátorítólag,

[159] HIL 3463. cs. HFB iratai 1918. október 25. Sajtószemle. Az „Újság" külön tudósítójának riportja részletesen leírja a felkelést és annak leverését. A német hadvezetőség megítélése szerint a felkelők úgy viselkedtek és harcoltak, mint a bolsevikok Oroszországban. L.: Staatsarchiv (Dresden) Aussenministerium 2080. cs. Nr. 2925—1918. október 25.

serkentőleg hatott, azt erősítette és az osztrák—magyar állam válságát kiélezte. Horvátország a fiumei események után csakhamar kimondta elszakadását, s ezzel példát mutatott a többi elnyomott népnek is. A fiumei felkelés a magyar politikai életet is teljesen felkavarta: Wekerle kormánya azonnal lemondott, és a kormány nélküli parlamentben viharos jelenetek közepette robbant a debreceni „Gott erhalte!" — botrány.[160]

A kirobbanás előtt álló magyar polgári demokratikus forradalom történetében a fiumei események így játszottak igen fontos szerepet. A következményeket Ausztria sem kerülhette el (amely papíron még létezett), az osztrák uralkodó körök nyomására Lammasch lépett a miniszterelnöki székbe és az új külügyminiszter, Andrássy Gyula a Monarchia megmentését szolgáló egyik utolsó akció végrehajtásába fogott.

A fiumei felkelésnek a hadseregre gyakorolt hatását a bukás óráiban egyelőre felmérni nem lehetett; a délnyugati fronton tombolt az utolsó nagy ellenséges támadás, a hátországban végső rohamra gyülekeztek a forradalmi erők.

S hogy a felkelés mindkettőre rányomta bélyegét, az események csakhamar megmutatták.

[160] A fiumei felkeléssel csaknem egyidőben IV. Károly király Debrecenben tartózkodott és felavatta az új egyetemet. A katonazenekar a király megérkezésekor nem a magyar, hanem a császári himnuszt, a „Gott erhalté"-t játszotta, amely az egész országban óriási felháborodást keltett.

A HADSEREG FELBOMLÁSA ÉS A KATONATÖMEGEK RÉSZVÉTELE A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALMAK GYŐZELMÉBEN (1918. OKTÓBER 24.—NOVEMBER 15.)

AZ ANTANT OFFENZÍVÁJA A DÉLNYUGATI FRONTON (1918. OKTÓBER 24.—NOVEMBER 3.)

Az offenzíva céljai. Az osztrák—magyar hadvezetőség kísérletei az offenzíva elhalasztására

A hadvezetőség a délnyugati arcvonalon bekövetkező nagy ellenséges offenzívával a piavei katasztrófa óta állandóan számolt. Míg július, augusztus havában a tábornokok egy csoportjának nyomására az osztrák—magyar hadsereg újabb támadásával akarta azt megelőzni (amelyről mint láttuk, a hadsereg bomlási folyamata és a német hadsereg augusztus 8-i stratégiai veresége miatt kénytelen volt lemondani), a balkáni események, majd a hátországban bekövetkezett fejlemények miatt október második feléig a diplomáciai kezdeményezések révén létrejött fegyverszünettel és imperialista megegyezéses békével törekedett elhárítani. Ennek esélyei annyiban nőttek, amennyiben a Monarchiában kibontakozott forradalmi tömegmozgalmak balratolódásának veszélye erősödött. A hadvezetőség „békekezdeményező" politikájának legfontosabb állomásai voltak: katonailag a délkeleti arcvonal alárendelt szerepének hangsúlyozása, a Velencei síkság kiürítésére tett (és meghiúsult) intézkedések, a fegyverszüneti bizottság összeállítása, politikailag pedig a Monarchia külpolitikai lépéseinek és a Bundesstaat kiépítésének támogatása.

Az antant államokat, főleg az olasz hadvezetőséget a pusztuló Monarchia és hadvezetőségének békekezdeményező lépései már nem elégítették ki. Bár a háború sorsa a német hadsereg stratégiai vereségével és állandó visszavonulásával eldőlt, az antanthatalmak a balkáni áttörés után a délnyugati fronton álló osztrák—magyar hadsereg megsemmisítését fontosnak tartották, mivel csak így látták biztosítottnak a Monarchia és Németország katonai erejének teljes szétzúzását és a háború utáni rendezés általuk elképzelt terveinek realizálását. Olaszországnak mindezeken túl saját étvágya kielégítése céljából elsőrendű érdeke volt a még jelentős nagyságú osztrák—magyar hadsereg felszámolása, mert a délnyugati

fronton elért katonai győzelem kezébe juttathatta azokat a területeket, amelyeket az olasz irredentizmus magáénak követelt, másrészt a katonai sikerek erősíthették pozícióit Közép-Európában, a Balkánon előrenyomuló angol és francia imperializmussal szemben.

Amikor a Monarchia elleni utolsó nagy támadás megindításáról volt szó, Nagy-Britannia és Franciaország vezető körei nem támasztottak semmiféle nehézséget, bár Olaszországgal szembeni ellentéteik a délszláv, a Balkán és közép-európai kérdésekben nyilvánvalóak voltak és a háború végén kiéleződtek. De a Habsburg-Monarchia felszámolása, mint közvetlen cél, ezeket az ellentéteket bizonyos mértékig tompította, annál is inkább, mert a győzelem a délnyugati fronton siettette az antant végleges katonai győzelmét, amelyen keresztül a balkáni és Duna-medencei, valamint a szovjetellenes angol—francia tervek közelebb jutottak a megvalósuláshoz, amelyeket a háborúban meggyengült olasz csatlós kevésbé tudott veszélyeztetni.

Így október 24-én reggel 5 órakor az olasz hadvezetőség által tervezett offenzíva a délnyugati arcvonalon megindult, hogy végleg megsemmisítse az osztrák—magyar hadsereg bomló, de még mindig ellenálló erőit.

Az olasz offenzíva megindulásáról október 25-én hajnalban az osztrák—magyar hadvezetőség letörve értesült.[1] Úgy látszott, a hadsereg megmentésének minden reménye végleg szertefoszlott; legfájdalmasabbnak mégis talán az tűnt, hogy a diplomáciai manőverek kudarcba fulladásával egyidőben a lázadásokban kitört front- és hátországi alakulatok a császári manifesztum után gyorsan a forradalmi mozgalmak hatása alá került egyéb katonaszökevényekkel együtt, mint a Monarchia pusztulását megakadályozni és a készülő forradalmakat leverni hivatott erők egyszer s mindenkorra elveszettnek voltak tekinthetők. Sőt, a hadvezetőség azt várta, hogy az ellenség első támadására felbomló fronthadsereg rázúdul a hátországra és az ottlevő katonatömegekkel együtt maga csinálja meg a forradalmat, amely az uralkodó körök szerint nem lehetett más, mint az „orosz katasztrófa megismétlődése", a „teljes anarchia", „a szocialista forradalom".[2]

[1] Geheimes Staatsarchiv (München) MA—I—972—V A. W. 25 615 717—Mü. 30. 10. 1918.

[2] Az osztrák uralkodó körök hangulatáról *Cramon* tábornok így ír emlékirataiban. „Az irányadó személyek között nem volt talán egy sem, aki nem attól tartott volna, hogy bekövetkezik a legrosszabb dolog: a hadsereg teljesen felbomlik az első támadásra, Német-Ausztriát elárasztják a fosztogató fegyveres bandák és teljes anarchia áll be." L. Deutschlands Schichsaalbund mit Österreich—Ungarn. Berlin 1932. 63. Stöger-Steiner hadügyminiszter az osztrák delegációban elmondott be-

Ez a félelem volt a szülőanyja azoknak a kétségbeesett kísérleteknek, amelyeket a hadvezetőség október 24-e előtt az olasz offenzíva elhalasztása érdekében, illetve még az offenzíva megkezdése előtti időben a háború azonnali befejezése érdekében tett. Arz vezérkari főnök az október 21-i koronatanács-ülésen fegyverszünetet és békét követelt bármilyen feltételekkel.[3]

A vezérkar főnöke mellé a délnyugati hadseregcsoport-parancsnokok is felzárkóztak. Alig néhány órával a piavei arcvonal említett lázadásainak ideiglenes leverése után, Boroević tábornagy kifejezvén felháborodását „a hátországi tarthatatlan állapotok, a szólás- és sajtószabadság" miatt, amelyeket a lázadások egyedüli okának tekintett, azzal fenyegetőzött, hogy „a jövőt meghatározó céltudatos tevékenység hiánya a legrövidebb időn belül beláthatatlan következményekhez fog vezetni".[4] Boroević ezen állásfoglalása, ha nyíltan nem is mondta ki a lényeget, egy olyan időpontban, amikor a forradalmi mozgalmakat és a hadsereg bomlási folyamatát letörni, illetve megfékezni nem lehetett, az azonnali fegyverszünet és béke követelésével volt egyenlő.

Sokkal nyíltabban beszélt József főherceg, akit mint említettük, október 23-án a Wekerle-kormány nyomására a délkeleti arcvonal parancsnokává neveztek ki. A már idézett jelentésein kívül ugyanezen a napon Bécsben a királynak személyesen tanácsolta az azonnali fegyverszünetet és békét.[5]

---

szédében az „orosz katasztrófa megismétlődésével fenyegetett az áttörés után. L. *H. Kerchnawe:* Der Zusammenbruch der Österr.—Ungar. Wehrmacht im Herbst 1918. München 1921. 72—73. A tiroli hadseregcsoport október 23-i helyzetjelentésében — a katonák között kitört lázadások nyomasztó terhe alatt — követelte az azonnali fegyverszünetet, mivel az ellenség támadása várhatóan áttöri az arcvonalat és a felbomlott csapatok kiéhezve és a visszafelé vezető úton összeszcpréselődve, minden képzeletet felülmúló állapotokat teremthetnének Ausztriában. L. i. m. 76.

[3] Vö. *Zsigmond László*: Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse. Études Historiques Budapest 1960. 339. és *Arz:* Zur Geschichte des Grossen Kriegs 1914—1918. Wien 1924. 327.

[4] *Kerchnawe* i. m. 75—76.

[5] „Tanácsoltam neki, hogy erőnk végképpen ki lévén merülve, feltétlenül, ha keserves is békéért könyörögni, meg kell azt tenni, kellő formában. A felbujtók(!) csapatainkat is már elrontották, a rothadási folyamat föltartóztathatatlanul terjed . . . Most nem tehetünk mást — mert a háborút a belső összeomlás miatt (!) már menthetetleniil elvesztettük — mint egy szörnyűséges vereség és siralmas vég, meg egy olyan béke között választani, amelynek feltételeit, amennyire bírjuk, enyhíteni törekszünk." *József főherceg:* A világháború, amilyennek én láttam. VII. köt. Budapest 1933. 495—496.

(A hadsereg-főparancsnokság és a hadsereg-csoportparancsnokok követelései természetesen egész más alapokból indultak ki, mint Károlyi Mihály október 22-i, vagy a nemzetiségi vezetők ez idő tájt elhangzott követelései. A hadvezetőség a fegyverszünetet és a békét nemcsak a hadsereg megmentésére, hanem Károlyiék és a nemzetiségi vezetők ellen is szánta.)

A király és környezete azonban nem tudta magát elszánni még a fegyverszüneti bizottság elküldésére sem, jóllehet október 21—23. között számos jel arra utalt, hogy az antant várható reagálása egy ilyen akcióra legalábbis reményt keltő. Mint arról bizalmas úton értesültek, a Vatikán államtitkárának két antant diplomata kijelentette, hogy Franciaországnak és Angliának voltaképpen nem érdeke továbbharcolni a Monarchia ellen, miért is a Monarchia *különbéke-lépését* igen jól fogadnák. Ha a fegyverszüneti feltételek súlyosak is lesznek, az *stratégiai célzattal* történik, amit a Monarchiának el kell fogadnia. Az olasz támadás elmaradása érdekében a Monarchiának kell a kezdeményező szerepét játszania.[6]

Ezt látszott igazolni az október 23-án Szófiából keltezett és az ottani angol körök sugalmazta távirat is, amely ugyan nem tagadta az antant felosztási szándékát a Monarchiát illetően, de egy fegyverszüneti bizottság azonnali elküldését mégis a legjobb megoldásnak találta ahhoz, hogy az időt elhúzzák és az olasz támadást elhárítsák.[7]

A döntés lehetősége tehát adva volt: szakítás Németországgal, különbéke, s ezek alapján az a remény, hogy az antant legalább a Habsburguralmat megmenti egy lecsökkentett területű Monarchiában.

IV. Károly és környezete habozott. Bár Burián megbukott, a helyébe lépő Andrássy és a király a németekkel szakítani még most sem mert, sőt IV. Károly a halogatás taktikáját választotta. Budapestre, majd Debrecenbe utazott és feltehetőleg a Vatikánból érkezett távirat hatása alatt, október 23-án délután táviratot intézett a pápához, amelyben kérte közbenjárását az olasz kormánynál az offenzíva elhalasztására, mivel „a háború nem a Velencei síkságon dől el, és ott nemsokára be is fog fejeződni".[8]

A király e lépése a hadvezetőséget bizonyos mértékig megnyugtatta, s azt a reményt keltette, hogy a pápa akciójának sikere esetén az olasz támadás valóban elmarad. Mondani sem kell, hogy a Vatikán, amely a

[6] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. KÜM Prot. 13 154/57/1230.

[7] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Gr. Czernin távirata Szófiából 1918. október 23-án.

[8] Kerchnawe idézi a távirat szövegét (i. m. 69.).

bukott Monarchia helyzetét reálisan ítélte meg, s a király magatartásában felismerte a halogató taktikát, nem kezdeményezett semmit az olasz kormánynál, mert tudta, hogy egy távirati kérelem a szövetséges hadvezetőséget korántsem elégíti ki, sőt, még inkább a támadás megindítására ösztönzi. Az antant az azonnali különbékelépést várta a Monarchia részéről, ami október 24-e hajnaláig nem következett be. Az olasz hadvezetőség ekkor a támadást elindította, annál is inkább, mivel bizonyos volt a győzelemben, abban, hogy a vele szemben álló erők egy felbomlott Monarchiáért nem harcolnak, ellenben a támadás következtében széthullanak.[9]

Az offenzíva megindulásáról szóló hírek[10] olyan fejetlenséget okoztak Bécsben és Badenben, hogy egyelőre szó sem lehetett valamilyen kezdeményezésről: „a dolgokat hagyták a maguk útján és örültek, ha a hadseregparancsnokok nem zaklatták őket."[11] Október 25-én délután azonban az osztrák—magyar hadvezetőségen hirtelen a bizakodás vett erőt, mivel az újonnan érkezett jelentések a csapatok nem várt ellenállásáról adtak hírt, különösen a Belluno-csoport arcvonalán.[12]

A hadsereg-főparancsnokság e hírekből azt a következtetést vonta le, hogy az ellenség támadása a hadsereg egysége visszaállításának eszköze lehet, és ezek után akaratát rákényszerítheti a csapattestekre. Mindez megnövelte az ellenállás lehetőségét s vele a hadsereg, illetőleg a Monarchia értékét a forradalmaktól, főleg a szocialista forradalomtól rettegő antant ellenében. Az ellenállás növekedésével pedig egyenes arányban nőtt a Monarchia létét biztosító fegyverszünet és béke lehetősége. Mindezt az elképzelést alátámasztották a hadműveleti védelem megszervezésének viszonylag kedvező lehetőségei: a terep nehézségei a támadók számára, a harcnak az ellenséges területeken való hullámzása és a támadó hadsereg, főleg az olasz csapatok harci módszereinek kellő ismerete és katonáinak békevágya, amely utóbbiról a hadsereg-főparancsnokság is értesülve volt.[13]

[9] Erre vonatkozólag Arz csalódottan említi, hogy a pápa a király lépésének elkésett voltára hivatkozott. L. *Arz* i. m. 333.

[10] A támadás megindulásakor adták fel a berni osztrák—magyar nagykövetség ezzel kapcsolatos táviratát, amely — egyelőre kideríthetetlen okokból — csak október 25-én hajnalban érkezett meg a külügyminisztériumba az arcvonalparancsnokok jelentéseivel egyidőben. L. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Telegr. Nr. 734. Bern. 1918. október 24.

[11] Geheimes Staatsarchiv (München). MA—I—927. V. A. W. 25 615 717—Mü. 30. 10. 1918.

[12] Uo.

[13] Vö. *Kerchnawe* i. m. 70—71.

Október 27-től kezdve azonban a hadsereg-főparancsnokság egymásután kapta azokat a híreket, amelyek az arcvonalakon bekövetkező minden eddigit felülmúló parancsmegtagadásokról, frontelhagyásokról és a csapatok teljes felbomlásáról számoltak be. Az olasz offenzíva a hadvezetőség fent említett taktikai elképzeléseit halomra döntötte: néhány nap alatt elvesztette a csatát és a hadsereget egyaránt.

Az offenzíva lefolyása

Az olasz hadvezetőség által tervezett offenzíva hadászati célkitűzése az volt, hogy főcsapással az osztrák—magyar 6. hadsereg arcvonalát, amely az Isonzo-hadsereget és a tiroli arcvonalat (beleszámítva a Belluno-csoportot is) hadászati jelentőségű pozícióban kötötte össze, Conegliano—Sacile irányában áttörje és a hadsereg utánpótlási fővonalát, a Vittorio—Conegliano—Sacile területet elfoglalja, hogy azt a további harcból kikapcsolja. Az áttörés elősegítése érdekében a terv előírta a Piavén álló két osztrák—magyar hadsereg (Isonzo- és a 6. hadsereg) érintkezési pontjának, az arcvonal harcászatilag leggyengébb helyének áttörését is (10. olasz hadsereg). Az áttörés után a hadműveleti főcsapás második fázisaként újabb nagy erejű támadással a Mte Grappa két oldaláról, valamint Vittorio térségéből az olasz haderőnek a Feltre—Belluno-medencébe kellett betörnie, hogy innen a Cordevole völgyéből és Agardinóból, továbbá a Grappa térségéből jött erősítésekkel a Val Cismonból a Sugana völgyön keresztül az osztrák—magyar tiroli (trienti) frontot keletről felgöngyölítse.

Az ellenséges tartalékok elvonása céljából, amelyeket az olasz hadvezetőség a Piave alsó folyásánál gyanított, célszerűnek mutatkozott bizonyos figyelem elterelő hadművelet végrehajtása is. Ezeket az olasz hadvezetőség az osztrák—magyar Belluno-csoport és a 11. hadsereg ellen tervezte. Az olasz offenzíva első fázisát tehát mellékcsapások képezték.

Az offenzíva irányába október 14-től az olasz hadvezetőség a rendelkezésre álló erőket fokozatosan készenlétbe helyezte, magát a főcsapást végző 8. olasz hadsereget, szárnyain a szárnytámadásokat végrehajtó 12. és 10. hadsereggel, az osztrák—magyar 6. hadsereg, a Belluno-csoport balszárnya és az Isonzo-hadsereg jobbszárnya ellen, az offenzíva első fázisában szerepet kapó 4. hadsereget a Belluno-csoport közép- és jobbszárnya, a 6. hadsereget pedig az osztrák—magyar 11. hadsereggel szemben. Az áttörés megtörténtéig a nagyobb hadműveleti szerepet nem játszó olasz 3., valamint az 1. és

a 7. olasz hadsereg eddigi állásaiban maradt, az osztrák—magyar Isonzo-hadsereg középső és balszárnya, illetve a 10. hadsereg ellen.[14]

Az olasz hadvezetőség az offenzíva végrehajtására 51 olasz, 3 angol, 2 francia és egy csehszlovák hadosztállyal rendelkezett, amelyekből az első lépcsőben 22 hadosztály (köztük 3 angol, 2 francia), második lépcsőben 10 hadosztály (köztük 1 csehszlovák), a harmadik lépcsőben (tartalékban) 16 gyaloghadosztály (köztük 5 amerikai) és 4 lovashadosztály volt elhelyezve. A főcsapás térségében 4750 db löveget, 600 db nagyöblű aknavetőt és kb. nyolc ütközetnapi lőszert (5 700 000 db töltényt), húsz napi teljes hadihídkészletet, 4500 m bürüanyagot, 4500 m tartalék hídanyagot, 20 000 m^3 faanyagot és nagy mennyiségű katonai átkelésre alkalmas csónakot halmoztak fel.[15]

Az osztrák—magyar hadsereg felkészüléséről mindezeket korántsem lehetett elmondani. Magának a hadvezetőségnek a várható olasz offenzíva elhárítására semmiféle jól átgondolt, részleteiben kidolgozott terve nem volt, és a Monarchia súlyos bel- és külpolitikai válságának hatása alatt, amelyek az elhárításhoz szükséges feltételek biztosítását nyilvánvalóan akadályozták, továbbá a folyamatban levő külpolitikai manőverek sikereit várva, a rendelkezésre álló csapatokat nem készítette fel kellőképpen, sőt, az ellenség várható támadásának, főleg az offenzíva főcsapásának irányáról sem volt tájékozódva.[16] A támadás megindulása előtt az osztrák—magyar

[14] Az olasz hadvezetőség offenzíva-tervének igen nagy irodalmából az alábbiakra hivatkozunk: *Kerchnawe* i. m. 182—203. oldalán közli német fordításban az olasz hadvezetőség összefoglaló jelentéseit, amely részletesen taglalja az offenzíva tervét és menetét. A jelentés címe: Der Bericht der italienischen Obersten Heeresleitung über die Schluss-Offensive auf dem südwestlichen Kriegsschauplatze. *Czékus Z.:* A világháború összefoglaló története. Budapest 1930. 492—496., *Aggházy K.—Steſán V.:* A világháború (1914—1918). Budapest 1934. 290—294., *József főherceg* i. m. VII. köt. 510—515., *Pilch J.:* Az első világháború története. Budapest é. n. 205—210. *Julier Ferenc:* A világháború magyar szemmel. Budapest 1933. 270—275., *Rubint Dezső:* Az összeomlás 1918. Budapest 1922. 38—39., *Arz* i. m. 333—342., ÖULK VII. köt. 588—639., *Cramon* i. m. 63—70.

[15] L. uo.

[16] A főcsapás irányában levő 6. hadsereg parancsnoksága október 22-én jelentette: „az ellenségnek a 6. hadsereg arcvonala ellen intézett támadása a közeljövőben nem valószínű." *Kerchnawe* i. m. 65. Az Isonzo-hadsereg ugyancsak jelentette: 1) Az ellenség csoportosulása és magatartása változatlan, semmi jele egy offenzívának, 2) a Piave vízállása a közeljövőben kizár minden nagyobb átkelést... L. *Kerchnawe* i. m. 66. Majd a továbbiakban: 4) Az ellenség támadása a közeljövőben kizártnak látszik, kisebb vállalkozások legfeljebb csak a Ponte di Piavenál lehetségesek. (Ezt jelentette Wurm, amikor az egész olasz 10. hadsereg már felvonult a Papadopoli sziget előtt.) Boroević a jelentéshez ebben a vonatkozásban csak annyit

csapatok élelmezési és anyagi ellátottsága semmit sem javult: az éhezés tovább tartott, a lerongyolódás rendkívüli méreteket öltött.[17] Mindezek ellenére mégis azt lehet mondani, hogy a 11. hadsereg kivételével az összes többi alakulat az offenzíva idején általában rendelkezett a megfelelő mennyiségű fegyverrel és lőszerrel, a háború után összeállított vezérkari főnöki értékelések és jelentések legalábbis erre utalnak.[18]

Ami a létszámviszonyokat illeti, a gyakorlatilag már nem létező Monarchiának kb. 57 és fél hadosztálya állott a délnyugati fronton, mintegy 440 zászlóaljjal, 250 000—300 000 fő ütközet- és 1,5 millió élelmezési létszámmal. A Brenta—Treviso—Oderzo vonalban az ellenség 42 hadosztályával szemben 37 és fél osztrák—magyar hadosztály sorakozott fel.[19]

---

fűzött hozzá, hogy nagyobb ellenséges akció legfeljebb a Montello és a Brenta közötti szakaszon várható. Ez a megállapítás, valamint a Belluno csoportparancsnokság jelentése (olasz támadás küszöbön áll), arra utalt, hogy a hadseregparancsnokokat teljesen félrevezették az olasz elterelő csapatmozdulatok és az osztrák—magyar hadvezetőség — mint később látni fogjuk — beugrott Diaz olasz főparancsnok taktikájának: a mellékcsapást vélték főcsapásnak és a főcsapás irányából a tartalékokat elvonták.

[17] Vö. a tiroli arcvonal-parancsnokság ezzel kapcsolatos jelentését 1918. október 24-én. L. *Kerchnawe* i. m. 76. Stöger-Steiner hadügyminiszter kétségbeesett hangon könyörgött több élelmiszerért a fronthadsereg számára az osztrák delegációban az olasz offenzíva megindulása napján. Kijelentette: ha nem küldenek a hadseregnek élelmiszert, a front összeomlik és a hadsereg anarchiába dönti a hátországot. L. i. m. 72.

[18] L. i. m. 114.

[19] Az offenzíva színterén levő osztrák—magyar hadosztályok száma tekintetében nincs egységes állásfoglalás a szakirodalomban. Rubint (i. m. 39.) és József főherceg (i. m. VII. köt. 510.) 37 és fél hadosztályt említ, amelyből az első vonalban 25 hadosztály, tartalékban 12 és fél hadosztály volt. Czékus elfogadja ezeket az adatokat. (i. m. 493.). Arz azt állítja, hogy az említett térségben mindössze 31 hadosztály állott (i. m. 334.) Arz számadatait veszi át az ÖULK összefoglaló monográfia. L. (VII. köt. 588.) Pilch 31 és fél hadosztályról beszél. Szerinte az első vonalból 18 hadosztály létezett. (L. i. m. 272.) Aggházy (i. m. 290—291.) adatai mutatják a legnagyobb eltérést. Szerinte 500 000 szövetséges gyalogossal szemben mindössze 180 000 osztrák—magyar gyalogos harcolt. Megítélésünk szerint Rubint és József főherceg adatai a legvalószínűbbek. Ezt a háború befejezése után összeállított hadsereg vezérkari főnöki jelentések is alátámasztják. Csupán a 6. hadsereg vezérkari főnökének jelentéséből idézünk: „Die numerische Überlegenheit des Feindes war nicht bedeutend, unsere Truppen haben schon den Anstürmen viel gewaltigerer Massen standgehalten." (L. *Kerchnawe* i. m. 174.) Stromfeld Aurél írja emlékiratában, hogy az isonzo—doberdói csaták idején sokkal nagyobb létszámú ellenséges erőket vertek vissza. (L. 286.) A hadosztályok elosztása Rubint, József főherceg és Czékus adatai, valamint KAW AOK Op. Nr. 112 000 geh. Evidenz Nr. 94. szerint a következő volt:

Isonzo-hadsereg: cs. és kir. 2., 4., 58., 46. lövész-, 12., 33., 10., 64. honvéd, 7., 29.

Az antant erők offenzívája, helyesebben az offenzíva mellékcsapása a Brenta és a Piave folyó közti 22 km széles szakaszon az olasz 4. és 6. hadsereg részéről október 24-én, hajnali 5 órakor erős tüzérségi előkészítés után kezdődött meg az osztrák—magyar Belluno-csoport és a 11. hadsereg ellen. A 4. olasz hadsereg támadó alakulatai a Mte Grappa két oldaláról megrohamozták a Mte Asolone, Mte Pertica, Mte Prassolan hegytömböket, a Belluno-csoport kulcsfontosságú pozícióit. A harcok csakhamar kiterjedtek a Belluno-csoport egész arcvonalára, mert a 12. olasz hadsereg balszárnya a Mte Tombáról az Alano völgyébe leereszkedve, az Ornie patakig tört előre. A támadással egyidőben a 6. olasz hadsereg a Brenta és az Astico folyó közötti Asiago-fennsíkot rohanta meg, amelyet a 11. osztrák—magyar hadsereg védelmezett. A támadások, amelyek az olasz haditerv előírásai szerint figyelemelterelő jellegűek voltak, nem célozták az osztrák—magyar arcvonal áttörését, hanem csupán arra irányultak, hogy a tartalékokat lekössék, mégpedig úgy, hogy az osztrák—magyar hadvezetőség tartalékai a 11. hadsereg és a Belluno-csoport mögött maradjanak, illetve ott sorakozzanak fel esetleges bevetésre. Ez a taktikai elgondolás a csata második napján megvalósult. Az osztrák—magyar hadvezetőség a két hadsereg tartalékait, továbbá a hadsereg-főparancsnokság tartalékát elentő Edelweiss-hadosztályt a 11. hadsereg és a Belluno-csoport mögé

hadosztály az első vonalban, az 57., 24., 8. lovas- és a 26. lövészhadosztály, a m. kir. 201. népfelkelő dandárral tartalékban.

6. hadsereg: cs. és kir. 51., m. kir. 41., 11. honvéd lovas-, cs. és kir. 25., 31., és 12. lövészhadosztály az első vonalban, a cs. és kir. 34., 10., 43. lövészhadosztály tartalékban, a 36. hadosztály szállítás alatt.

Belluno-csoport, m. kir. 20., cs. és kir. 50., 17., 13. lövész-, 48., m. kir. 42., cs. és kir. 4., m. kir. 40. hadosztály az első vonalban, cs. és kir. 28., 21. lövész-, 65. és 60. gyalogoshadosztály tartalékban.

11. hadsereg: m. kir. 39., cs. kir. 18., 53., m. kir. 38., cs. és kir. 27., 52., 6., m. kir. 6. lovashadosztály az első vonalban Edelweiss-hadosztály (Val Sugana), a cs. és kir. 5. és 16. hadosztály fele, ill. a m. kir. 6. lovashadosztály 1/4-e tartalékban.

10. hadsereg: cs. és kir. 19., császárvadász (Kaiserjäger), 56. lövészhadosztály és a m. kir. 3. honvéd lovashadosztály. A hadseregnek tartaléka nem volt.

Ezenkívül AOK tartalékként a m. kir. 74. hadosztály Bozenban, a cs. és kir. 44. lövészhadosztály Codroipóban állomásozott. Az AOK-hoz vezényelt bajor összekötőtiszt jelentése szerint az ellenség, kétségkívül meglevő túlereje „enyhítésére" a hadvezetőség október 5-én elrendelte az 59 évesek korosztályának behívását is, ami óvatos becslések szerint is legfeljebb 11 000 főnyi első vonalbeli felhasználható egyént jelentett volna. Ezt a rendelkezést azonban már nem tudták végrehajtani. Ugyancsak ez a jelentés említi, hogy az utóbbi hetek eseményei miatt a hátországba kb. 6 hadosztálynyi erőt helyeztek át a délnyugati arcvonalról a különböző forradalmi mozgalmak megfékezése céljából. L.: Geheimes Staatsarchiv (München) MA—I—972—V. A. W. 25 615 717—Mü. 30. 10. 1918.

sorakoztatta fel, sőt az olasz főtámadás helyéről 5 osztrák—magyar hadosztályt ebbe a térségbe dobott át.[20]

Az olasz hadvezetőség ekkor már csak a Belluno-csoport elleni támadást erőszakolta a később, a 8. olasz hadsereg arcvonalán bekövetkező áttörés nyomán kialakuló stratégiai döntéshez szükséges és a Feltre—Belluno-medencébe délről vezető átjárók birtoklásáért.

Az osztrák—magyar csapatok a nem túlságosan erős ellenséges nyomást előbb felfogták, majd a bellunói arcvonalon taktikailag igen fontos harcállásokat veszítettek el. Arról, hogy a harcászati vagy hadműveleti kezdeményezést magukhoz ragadják, szó sem lehetett, mert a harcok alatt számos egység fellázadt (lásd később), és ha az olasz hadvezetőség az itteni támadásokat tovább erőszakolta volna, már *ekkor* és *itt* áttörte volna az arcvonalat.

Diaz tábornok, olasz főparancsnok azonban megelégedett az osztrák—magyar tartalékok lekötésével és a főtámadás irányából való elvonásával (az olasz hadvezetőség felderítése szerint a támadó 7 olasz hadosztállyal szemben ekkor már 9 osztrák—magyar hadosztály harcolt az első vonalban), továbbá a Mte Pertica, Mte Spinuccia teljes és a Fontana Secca hegytömb október 26-án bekövetkező részleges elfoglalásával.[21]

Október 26-án este az olasz hadvezetőség elrendelte a Piavén való átkelést, s ezzel megkezdődött az olasz offenzíva főcsapása, amely néhány nap alatt hadászati döntést hozott.

Október 27-én kora hajnalban a 12., a 8. és a 10. olasz hadsereg számos egysége Pederobbánál, a Montello hegy lábánál és a Papadopoli szigeten keresztül átkelt a Piave folyón és az osztrák—magyar csapatokat állásaikból kivetve, három erős hídfőt létesített, amelyekből a szövetséges erők az osztrák—magyar arcvonalat három helyen: Valdobbiadenénél, Sernagliánál és a Monticano-csatorna előtti térségben áttörték. Az áttörés elretesztelését célzó és a hídfők ellen irányuló osztrák—magyar ellentámadások a délután folyamán kudarcba fulladtak, mivel a csapatok „csődöt mondtak", illetve az engedelmességet megtagadták.[22]

[20] *Aggházy—Stefán* i. m. 291.

[21] Az olasz hadvezetőségnek nem volt pontos tudomása az osztrák—magyar alakulatok körében kirobbant lázadásokról, amelyek ezek ellentámadásai *után* és a tervezett második ellentámadás-sorozat közötti időben következtek be. Vö. az olasz hadvezetőség értékelő jelentésével, *Kerchnawe* i. m. 192.

[22] *Czékus* i. m. 292. oldalon idézi *S. Kuhl:* Der Weltkrieg című művét (II. köt. 485.): Arz táviratilag értesítette Hindenburgot, hogy harminc osztrák—magyar hadosztály a délnyugati fronton többé nem akar harcolni.

Az osztrák—magyar hadvezetőség ennek ellenére újbóli ellentámadást rendelt el a sernagliai és a papadopoli hídfők ellen. Az ellentámadás végrehajtására nem került sor: október 28-án a sernagliai hídfő elleni támadásra hivatott 34. hadosztály a parancsot megtagadta, a 11. lovashadosztály pedig, amelyet előző napon az olasz rohamhadtest oldalba kapott, pánikba esve teljesen szétszóródott és embereit a front mögött lehetetlenség volt összeszedni. Ugyanerre a sorsra jutott a papadopoli hídfő ellen tervezett támadás is: a 7. hadosztály magyar ajkú legénysége összlétszámban, a 43., 44. lövész-, a 36. gyaloghadosztály és a 10. lovashadosztály majdnem teljes állományában megtagadta a parancsot, fellázadt és kivonta magát az ellenség feltartóztatására irányuló harci cselekményekből.[23] Az október 28-i harcok eredményeként az osztrák—magyar 6. hadsereg pánikszerű visszavonulásával a Belluno-csoport és a 6. hadsereg között az arcvonal szétszakadt és az olasz jobbszárny számára megnyílt a Belluno-medencébe vezető út.

Ugyanilyen jellegű katasztrofális áttörés bontakozott ki az Isonzo- és a 6. hadsereg érintkezési felületén; a Papadopoli szigetnél képzett hídfőállásból az előrenyomuló 10. olasz hadsereg előbb az Isonzo-hadsereg arcvonalát szakította szét (XVI. és IV. hadtest érintkezésénél Vazzola és Oderzo térségében), majd a Susegana—Conegliano vasútvonal mentén beékelődött 10. olasz hadsereg a két osztrák—magyar hadsereget végképp elválasztotta. A hadsereg-főparancsnokság mindezek után Boroević javaslatára október 28-án este 10 órakor elrendelte az általános visszavonulást. A parancs kimondta: „. . .el kell kerülni a hadsereg felbomlásához vezető vereséget." A parancs érvényét kiterjesztették a tiroli arcvonalra is.[24] A hadvezetőség elképzelése az volt, hogy a csapatokat az ún. 1917-es állásokba rendeli vissza és ott megkísérli az újabb ellenállást. A hadseregparancsnokok ezt az elképzelést igen veszélyesnek tartották, mert megítélésük szerint az ellenséggel való állandó érintkezésben végrehajtott visszavonulás a hadsereg

[23] *Doromby J.:* Adatok a magyar csapatok szerepléséhez az 1918-i összeomlásban. Hadtörténeti Közlemények 1938. 205—206., Br. *Lukachich Géza:* Magyarország megcsonkításának okai. Budapest 1924. 30., *József főherceg* i. m. VII. köt. 566. Itt voltaképpen csak azoknak a csapatoknak a lázadását említjük, amelyek az olasz offenzíva hadászati áttöréséhez közvetlenül hozzájárultak. A Sernagliai olasz hídfő térségében nem a tartalékból elvont 34., hanem a fronton harcoló 11. lovashadosztály bomlott fel, a Papadopoli hídfőnél pedig a 7. hadosztály legénysége lázadt fel s ennek példáját követték a felsorolt tartalék hadosztályok. (Ezt itt is szükséges leszögezni, mert a háború utáni történetírás a lázadásokat kizárólag a tartalékok rovására írta.)

[24] *Kerchnawe* i. m. 103.

teljes felbomlásához vezetett volna.[25] A hadsereg parancsnokai úgy vélték, hogy itt már semmi mást nem lehet csinálni, mint a harcnak azonnal véget vetni és ha kell, a teljes kapituláció árán is ki kell kényszeríteni az azonnali fegyverszünetet és a béketárgyalások megindítását.[26]

A hadsereg-főparancsnokság ezen állásfoglalások alapján, valamint Andrássy október 28-án Wilsonhoz küldött jegyzéke után elszánta magát a fegyverszüneti bizottság elküldésére. Az elhatározást azonnal közölték a hadseregparancsnokokkal.[27] Október 29-én 9 óra 20 perckor pedig Ruggera százados, a fegyverszüneti bizottság tagja, San Marco közelében felvette az érintkezést az olasz katonai hatóságokkal.[28]

Az olasz hadvezetőség mindettől függetlenül folytatta a támadást. A 12. olasz hadsereg október 29-én áttörte az osztrák—magyar 6. hadsereg középső szárnyát, míg a 8. olasz hadsereg az osztrák—magyar 6. hadsereg bal-, és az Isonzo-hadsereg belső szárnyának ellenállását morzsolta fel. A Monticano-csatorna irányában előrenyomuló 10. olasz hadsereg ezalatt nyomon követte a fejvesztetten visszavonuló Isonzo-hadsereg jobbszárnyát, amely magával rántotta a csatorna mögött ellentámadásra felsorakozott tartalékalakulatokat (26. lövész-, 24. honvéd, 8. lovashadosztály, 201. népfelkelő dandár). Szédületes kavarodás támadt; a csapatok felbomolva, egymással összekeveredve özönlöttek a Livenza folyó felé. A stratégiai áttörés bekövetkezett: a Belluno-csoport és a 6. hadsereg, valamint a 6. hadsereg és az Isonzo-hadsereg között rés támadt (Valdobbiadene—Seravalle között, illetve Sacile—Portebuffalo között). A rések betömésére hozott ellenintézkedések a felbomló osztrák—magyar erők kaotikus visszaözönlése miatt kudarcba fulladtak. Október 30-án a 12. olasz hadsereg balszárnya a Piave völgyszorosban, közép- és jobbszárnya a Feltre—Belluno völgykatlan felé nyomult előre. Az osztrák—magyar haderők felbomlott egységei ellenállást kifejteni már képtelenek voltak. A 8. olasz hadsereg

[25] A 6. hadsereg parancsnoka Op. Nr. 1554/1. sz. alatt a következőket jelentette: „Ohne ausreichende Garantien, dass der Feind nicht nachdrängt, ist die Räumung von Venetien nicht durchfürbar. Ein Rückzug im Kontakte mit dem Gegner könnte zur Auflösung *der Armee* führen." L. *Rubint* i. m. 174.

[26] A további harc értelmetlenségének és veszélyes következményeinek adott hangot a 11. hadsereg vezérkari főnökeinek az AOK-hoz október 29-én reggel intézett jelentése. L. *Rubint* i. m. 174.

[27] A Webernek adott AOK utasítás szövege: HIL 44. cs. AOK Op. Nr. 50000/145., *József főherceg* i. m. VII. köt. 559., *Nyékhegyi F.*: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. Budapest 1922. 8., *Arz* i. m. 347.

[28] HIL 44. cs. Verh. 24., Weber jelentése az AOK-nak, Op. Geh. 2063—1918. október 29.

elérte a Vittorio—Sarmede—Caneva vonalat, a 10. olasz hadsereg a Sacilenál, Portebuffalónál és Mte di Livenzánál a Livenza folyót. Az előnyomuláshoz felzárkózott a lagunák mentén álló 3. olasz hadsereg is. Az olasz hadvezetőség az osztrák—magyar 6. és az Isonzo-hadsereg maradványai között levő, kb. 30 km-es űrbe három lovashadosztályt vetett be, hogy a Tagliamento folyóra előretörve, az ottlevő hidakat szétrombolja, s ezzel megakadályozza a felbomlott osztrák—magyar csapatmaradványok átkelési kísérletét.

Október 31-én az olasz hadvezetőség még egy támadást indított a Brenta és Astico folyó között álló 6. hadsereggel az osztrák—magyar 11. hadsereg állásai ellen. A 7 község (Asiago) fennsíkján kibontakozott, viszonylag nem nagy erővel végrehajtott támadás november 1-ére az itteni osztrák—magyar arcvonalat is elsöpörte és a felbomlott csapatok pánikszerűen özönlöttek vissza a Val Sugana irányában. A meneküléssel felérő visszavonulás azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az előrenyomuló 6. olasz hadsereg a Sugana völgyén keresztül hamarabb éri el Trientet, mint az Etsch völgyében ekkor már ugyancsak rendetlen visszavonulásban levő 10. osztrák—magyar hadsereg. Az olasz hadvezetőség, amelyet az osztrák—magyar hadsereg ilyen gyors összeomlása és felbomlásának gyors üteme bizonyos mértékig meglepett,[29] november 1-én elrendelte, hogy az 1. olasz hadsereg foglalja el Trientet, a 6. hadsereg Neumarkt—Trientig, a 4. hadsereg Bozen—Neumarktig, a 8. hadsereg a Belluno-medencében Cadoréig, illetve Agardinón át Bruneck—Bozenig és Toblachig, a 7. hadsereg pedig Mezzolombardo—Bozenig nyomuljon előre. Mivel komolyabb ellenállás már sehol sem volt, az 1. olasz hadsereg november 2-án elfoglalta Trientet, november 3-án Borgo és Levico felől a 4. olasz hadsereg egységei is bevonultak és fogságba ejtették az osztrák—magyar 11. hadsereg egy részét. Trientből ezután az Etsch völgyében előrenyomuló olasz csapatok a Bozen felé menekülő 10. osztrák—magyar hadsereg leszakadt maradványait ejtették foglyul. A többi olasz hadsereg november 1-én kitűzött célpontjait november 3—4-ig minden különösebb nehézség nélkül elérte. Az olasz hadvezetőség a 3. és 10. olasz hadseregnek ugyancsak azt a fel-

[29] Diaz tábornok nem számított arra, hogy az olasz offenzíva néhány nap alatt stratégiai döntést hoz és ekkora sikereket ér el. A háború után kiadott összefoglaló jelentésében természetesen mindezt elhallgatta, sőt heves harcokról, az osztrák—magyar csapatok szívós ellenállásáról beszélt, hogy a győzelmet annál nagyobb értékűnek tüntesse fel. Vö. Der Bericht der Italienischen Oberstes Heeresleitung über die Schluss-Offensive auf dem südwestlichen Kriegschauplatze. L. *Kerchnawe* i. m. 182—203.

adatot adta, hogy a menekülő osztrák—magyar csapatokat kövesse és minél több területet foglaljon el. Ez utóbbi célt szolgálta egy külön vállalkozás megszervezése Trieszt elfoglalására, amely november 3-án sikerült, továbbá az olasz hadvezetőség rendelkezésére álló három lovashadosztály előredobása a Tagliamento folyón túlra. A november 3-án megkötött és november 4-én délután 3 órától életbe lépett páduai fegyverszünetig ezek a lovasegységek többek között elfoglalták Görzöt, Udinét és számos más várost az Isonzón túl és innen (közöttük Pólát is). A fegyverszüneti szerződésben megállapított demarkációs vonal újabb, még meg nem szállt területek átadását is előírta, hogy az olasz hódító törekvéseket kielégítsék. Voltaképpen az olasz hadvezetőség november 3-án abban a helyzetben volt, hogy rövid időn belül akár Bécset is elfoglalhatta volna.

Az osztrák—magyar délnyugati hadsereg, amely a haderők nagy többségét tette ki, az október 24-étől november 3-áig terjedő utolsó ellenséges offenzíva következtében összeomlott és november 15-ig teljesen felbomlott. Ha figyelmünket eddig az offenzíva lefolyására, menetére irányítottuk, feladatunk a továbbiakban a délnyugati osztrák—magyar hadsereg felbomlásának vizsgálata mind az offenzíva menetében, mind az offenzívát követő időkben, majd annak bemutatása, hogy ez a felbomlás milyen szerepet játszott az egykori Osztrák—Magyar Monarchia népeinek győztes forradalmaiban és az évszázados Habsburg uralom alóli felszabadulásában.[30]

AZ OSZTRÁK—MAGYAR DÉLNYUGATI HADSEREG FELBOMLÁSÁNAK FOLYAMATA A KÜLÖNBÉKE ÉS AZ AZONNALI FEGYVERSZÜNET FELAJÁNLÁSÁIG (1918. OKTÓBER 24.—OKTÓBER 28.)

Az olasz offenzívával egyidőben az annak közvetlen hatására kirobbanó parancsmegtagadások, önkényes frontelhagyások és nyílt lázadások, amelyek az ellenség állandóan erősödő csapásaival együtt a hadsereg teljes felbomlásához vezettek, először a frontcsapatok mögött elhelyezett tartalékok körében törtek ki, majd fokozatosan átterjedtek azon arcvonal csapataira, amelyek ellen az ellenség éppen támadást indított.

[30] Az offenzíva történetét a háború utáni szakirodalom rendkívüli részletességgel tárgyalja. Adott lehetőségeink szerint ismereteinket a magyar, német és osztrák szakirodalomból, valamint a fellelhető levéltári anyagokból merítettük. Az offenzíva szakszerű, hadtörténelmi leírását nem tekinthettük feladatunknak. Az idézetteken kívül felhasznált irodalmat l. első. fej. 34. jegyzet.

Az olasz offenzíva megindításának napján Boroević tábornagy jelentette, hogy a 6. hadsereg menetszázadainál bizonyos nemzetiségi csapatok nem hajlandók tovább harcolni, mivel szerintük kötelességük más frontra szólítja őket.[31]

A jelentés továbbá elmondta, hogy a Monarchia belső átalakulása váltotta ki belőlük azt az érzést, hogy hazájukba kell sietniük és azt kell védeniük. Konkréten ismeretessé vált, hogy a 39. gyalogezred hét menetszázada (magyarok, románok) másnap önkényesen el akar vonulni, a 69. gyalogezred (magyarok) 60 embere pedig két nappal ezelőtt elhagyta a menetszázad körletét. Boroević ezek után elrendelte, hogy megbízható csapatokkal (akiket gépfegyverekkel szereljenek fel s azok állandó őrszolgálatot tartsanak) a hadseregkörzet minden kivezető útját el kell zárni s egyben a csapatokat kioktatni: „. . .közös hazánkat a közös ellenség ellen mindenütt meg kell védeni." Boroević jelentése a történtekért a császári manifesztumot, a „népvezérek" parlamenti és nemzetiségi gyűléseken elmondott beszédeit, valamint Tisza bejelentését okolta, s azzal a fenyegetéssel, hogy a következmények beláthatatlanok lesznek, olyan intenzív propaganda elindítását javasolta, amely a csapatokat felvilágosítja, hogy „a haza védelmére minden fronton egységesen és közösen gondoskodás történik és valamennyi csapatnak vállvetve kell helytállnia ott, ahová állították."[32]

Boroevićtől csakhamar újabb jelentés érkezett, amely a Belluno-csoport alakulatai egy részénél tapasztalható fenyegető jelenségeket írta le: az olasz offenzíva előtt már fellázadt 42. honvédhadosztály tartalékalakulatai közül a 4. bosznia-hercegovinai gyalogezred (szerbek, horvátok) két százada október 24-én az engedelmességet megtagadta.[33] A megfékezésére kirendelt géppuskás század nem volt hajlandó bajtársaira lőni. A lázadókat az ezredparancsnokság és a 7. gyalogezred (karintiaiak) alakulatai fegyverezték le. A lázadás okát a manifesztumban és a Monarchia békeajánlatában jelölték meg. A 60. hadosztályba tartozó 25. lövészezred (csehek) pedig mindeddig azért nem hagyta el a menetszázad körletét, mert félt, hogy magyar csapatokkal találkozik Feltre előtt. Boroević javasolta a szabadságon levő tisztek azonnali behívását, a legénység ellátásának megjavítását, de mindenekelőtt a legmegbízhatóbb alakulatoknak tartott és a hadvezetőség tartalékát

[31] *Kerchnawe* i. m. 74. Kerchnawe megjegyzése: bizonyos szón itt főleg a magyarokat, továbbá délszlávokat kell érteni. Ennek az állításnak az abszurd voltára a későbbiek során visszatérünk.

[32] Uo.

[33] 55. hadosztály, Belluno térsége. L. *Rubint* i. m. 9. sz. mell.

képező Edelweiss-hadosztálynak a hadseregcsoport körzetébe való átvezénylését (Fonzaso és Grigno térségéből).[34]

Ugyanaznap délután az 55. hadosztály szomszédságában levő és tartalékban álló 21. lövészhadosztály 8. ezrede nyílt lázadásban tört ki. Katonái „Álljatok meg! Többé nem megyünk a frontra! Csehországban kikiáltották a köztársaságot!" jelszavakat kiabáltak, megtagadták a frontra indulást és megkezdték a hazafelé vonulást. A lázadásba később bekapcsolódott a 7. és 28. lövészezred is (csehek).[35]

A fellázadt katonaság példája csakhamar magával ragadta a felső Piave partján állomásozó, szintén tartalékban levő 60. gyaloghadosztály 105. (magyarok), 108. (morvák) és 5. (bosznia-hercegovinai szerbek, bosnyákok) ezredének legénységét. Majd az 55. hadosztály eddig passzívan viselkedő másik két ezrede, a 16. gyalog- és az 55. rohamezred (mindkettő magyarok) lázongani kezdett és követelte hazaszállítását.[36]

A csoportparancsnokság egyelőre tehetetlenül nézte az eseményeket, ereje nem volt, hogy a lázadásokat megfékezze és csupán arra szorítkozott, hogy „kioktatással" csillapítólag hasson és az Edelweiss-hadosztály Fonzasóban tartózkodó egységeivel lezárja a Feltre—Belluno-medence kijáratait.

Az említett hadosztályok ezredenkénti lázadása rendkívüli feszült helyzetet teremtett: az olasz támadás kibontakozása időszakában megfosztotta a hadvezetőséget a tartalékok egy részének operatív alkalmazásától és példájával kihatott az arcvonalakon súlyos elhárító harcban álló csapatok magatartására, és a hátország forradalmi erőinek rendkívüli megerősödésére. A lázadások következményeinek beláthatatlan voltát Boroević azonnal felismerte, márcsak azért is, mert az említett alakulatok nyílt szembeszegülése eddig nem tapasztalt szervezettséggel, a nemzeti függetlenségi jelszavak tudatos felhasználásával történt. Különösen megmutatkozott ez a cseh nemzetiségi csapatoknál, de valamennyi nemzetiség katonáinak megmozdulásában is, attól függetlenül, hogy Boroević a magyar és délszláv csapatok említett lázadásait kizárólag úgy állította be, mint a délkeleti arcvonalra való szállítás követelését „... mert hazájuk védelmének kötelessége odaszólítja őket". A későbbi események bebizonyították ennek az állításnak tarthatatlan voltát. Mert jóllehet a magyar csapatok a magyar Nemzeti Tanács azon felhívásának akartak eleget tenni, amely követelte hazaszállításukat, törekvésük korántsem a Habsburg-Monarchiának egy más front-

[34] *Kerchnawe* i. m. 75.
[35] ÖULK VII. köt. 629.
[36] Uo.

szakaszon történő megvédésére irányult, hanem sokkal inkább a háború befejezésére és a háborút, nyomorúságot szimbolizáló Monarchia elpusztítására.[37] Mindezt a délnyugati frontról való kivonásuk a legmesszebbmenően alátámaszthatta, mivel a délnyugati front Ausztriát, illetve az egész Monarchiát védő elsődleges szerepét ők maguk is felismerték. Ha a magyar csapatok követelését félre is lehetett magyarázni, Boroević állítása a délszláv csapatok vonatkozásában egyenesen abszurd volt: a nemzeti függetlenségért elkeseredetten harcoló délszláv népek fiai más fronton akarták megvédeni a Monarchiát?

A foganatosított megtorló intézkedések (a hadseregkörzet kijárásainak elzárása, őrjáratok felállítása a lázadók fékentartására, vizsgálati eljárások elrendelése és a vétkesek lehetőség szerinti megbüntetése) és a „felvilágosító munka" egyáltalán nem jártak eredménnyel.[38] Sőt a tartalékok lázadása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy még aznap estig az arcvonalbeli csapatok egy részénél szintén lázadások robbantak ki, amelyek a Belluno-csoport védte arcvonalszakasz azonnali teljes összeomlásának veszélyét hordozták magukban. A Mte Pertica és Mte Spinuccia közötti szakasz tüzelőállásaiban levő 48. gyaloghadosztály 119. gyalogezrede (csehek), majd a szomszédos 13. lövészhadosztály 25. és 14. ezrede (csehek) lázadt fel,[39] és lázadásaival rendkívül veszélyes helyzetet teremtett, mivel egyik szomszédja, a 17. hadosztály október 21-én bekövetkezett lázadásától kezdve teljesen megbízhatatlan volt, másik — nem közvetlen — szomszédja, az Alano térségében elhelyezett 29. honvédhadosztály pedig október 22-i lázadásától számítva állandó forrongásban állt. Ugyanez volt tapasztalható a szomszédos 40. hadosztálynál, amely a Mte Asolone és a Brenta folyó között tartózkodott és október közepe óta „fertőzte" a szomszédos (4. és 39.) hadosztályok legénységét.[40]

Az arcvonal október 24-i összeomlása csak azért nem következett be, mert mint láttuk, az olasz hadvezetőség a támadást itt nagy erőkkel nem erőszakolta, s maguk a lázadó csapatok is egymástól elszigetelten, még mindig csak ezredkötelékekben lázadtak fel. De a kontinuitás a tartalékok

[37] Főleg a Horthy-korszak hadtörténészei igyekeztek később úgy beállítani a hazaszállítás követelését, mintha az a népelnyomó úri Magyarország megvédése érdekében történt volna.

[38] *Kerchnawe* i. m. 75.

[39] ÖULK VII. köt. 630.

[40] A 40. honvédhadosztály túlnyomó többsége budapesti vagy Budapest környéki legénységből állott, akiket a hadvezetőség igen veszélyes elemeknek tartott: „Die Mannschaft ist intelligent und hat Urteil". L. *Kerchnawe* i. m. 93.

és a frontcsapatok lázadása között nyilvánvaló volt: a lázadók jelszavai, követelései ugyanazok voltak és szervezettségük is hasonló fokon állt.

A lázadások kitörésének körülményeit s még inkább következményeit tekintve azonban lényeges különbségek mutatkoztak: míg a tartalékoknál a biztonsági alakulatok távolléte eleve könnyebbé tette a lázadás kirobbanását (mint láttuk, az említett csapatok október eleje óta állandóan a frontcsapatok mögött tartózkodtak), a frontcsapatoknál — sajátos helyzetükből kifolyólag — szükség volt az ellenség támadására, illetőleg a tartalékok előbb bekövetkező lázadásainak ösztönző hatására. S míg a tartalékok lázadása csupán akadályozta ezen csapatok operatív felhasználását, a frontcsapatok szembeszegülése az arcvonalak összeomlásának veszélyével járt, akár a kérdéses arcvonalról, akár az egész arcvonalról volt szó, mivel a példát más frontcsapatok is nyomban követhették.

Október 25-ére a tartalékok és frontcsapatok lázadása horizontálisan is kiterjedt, tehát Boroević jóslata bekövetkezett. A már eddig kitört lázadások ragadós példáján, illetve a belső okokon túl, a közvetlen lökőerőt az ellenség támadásának kiszélesedése jelentette. Az ellenség, mint láttuk, október 25-én a 11. hadsereg állásai ellen is támadást intézett és a tiroli hadsereg-csoportparancsnokság csakhamar jelentette, hogy az Asiago-fennsík előtt állomásozó 27. hadosztály 25. (losonci) gyalogezrede (magyarok, szlovákok) II. zászlóalja a fennsíkra való felmenetelt megtagadta és követelte azonnali hazaszállítását Magyarországra, mert — úgymond — nem hajlandó tovább harcolni Ausztriáért és a Monarchiáért. Ugyanezt jelentette ki a szomszédos 38. honvédhadosztály Borgóban levő tartalék 22. ezrede (Marosvásárhely, székelyek) is és követelte Erdélybe szállítását, amely újságokból, levelekből, szabadságról visszatérők híreszteléseiből kitűnően, román támadás előtt állt.

Az említett két hadosztály ezredeinek követelése között az adott helyzetben lényeges különbség nem volt: mindkettő a további harci cselekményekben való részvétel megtagadása mellett foglalt állást.

Az más kérdés, hogy lázadásuknak mik voltak a közvetlen indítékai: a 27. közös hadosztály 25. ezrede egy puskalövést nem volt hajlandó többé leadni a Monarchiáért, vagyis követelésében fel sem merült, hogy a délkeleti arcvonalra szállítsák át. A 38. honvédhadosztály 22. ezredének legénységét kétségkívül megrendítették Erdély délkeleti részének kiürítéséről szóló hírek, s felrémlett bennük az otthon várható szenvedése egy újabb román betörés esetén. Természetesen az a naiv elképzelés, hogy átszállításuk esetén megvédik szeretteiket, az ellenség délnyugati támadásának időszakában objektíve a 11. hadsereg vertikális felbomlásának lett egyik előidézője,

amely az egész délnyugati arcvonal sorsára kihatott, s végső fokon a hátország, így a magyar forradalmi erők harcát is erősítette.

A hadvezetőség az újabb lázadások következményeit alapjában véve helyesen mérte fel, de megtorló erőkkel és eszközökkel nem rendelkezett. Így egyelőre más megoldás nem maradt, mint Molnár altábornagy kiküldése a lázadó csapatokhoz, azok lecsillapítására. Ez az akció azonban a csapatokat felháborodással töltötte el és sikertelen maradt, sőt a szomszédos gyalogezredeket (2. és 138.) is lázongásba hozta.[41] A hadsereg-főparancsnokság másik akciója az volt, hogy a lázadásban részt nem vevő csapatoknál hirdette: a lázadó legénységet osztrák, illetve német egyenruhába öltözött ügynökök izgatták fel, akik a parlamenti felszólalásokat tudatosan félremagyarázták és lázító szellemben felhasználták.[42]

A vázolt intézkedések teljes csődje még aznap megmutatkozott. Sőt a Belluno-szakaszon olyan esemény történt, ami az eddigieket messze felülmúlta: a 8. lövészezred II. zászlóalja (csehek) az ellene küldött biztonsági alakulatokat lövöldözéssel fogadta, kézigránátokkal visszaverte és cseh nyelvű röplapokat szórt szét a 7. lövészezred (50% cseh, 40% német) harcállásaiban. Eme utóbbi ezred német nyelvű legénysége a lázadók akcióit támogatta.[43]

A jól szervezett és következményeiben katasztrofálisnak mutatkozó akció arra késztette a hadvezetőséget, hogy legalább a 11. hadsereg szakaszán csináljon rendet, s mivel a megtorláshoz szükséges erő továbbra is hiányzott, október 25-én fél kettőkor utasította a délkeleti frontra utazni akaró József főherceget, eddigi tiroli arcvonalparancsnokot, hogy menjen ki a lázadó magyar csapatokhoz és „személyes varázsával" csillapítsa le őket.[44]

József főherceg ennek megfelelően Bozenből elindulva Trienten át Borgóba ment, ahol a 22. gyalogezred „díszfelállással" várta. Az ezredhez intézett „lelkesítő beszéde", bármennyire is „visszhangzott a völgy a zúgó és megismétlődő »Éljen József atyánk!« kiáltástól", hatástalan maradt.[45] József főherceg kénytelen volt szavatolni hazaszállításukat, habár igyekezett annak időpontját a végtelenségig kitolni. A legénység így azt a célját elérte, hogy a frontra többé nem megy, vagyis az olasz offenzíva elhárításából egyszer s mindenkorra kivonta magát.

[41] I. m. 79—83.

[42] HIL M. kir. 20. ho. iratai 740. cs. 266. sz. elig. 1918. október 25.

[43] *Kerchnawe* i. m. 79.

[44] I. m. 79., *József főherceg* i. m. VII. köt. 517—518. oldalon idézi az AOK Op. 142 673. sz. táviratát.

[45] *József főherceg* i. m. VII. köt. 527.

József főherceg a 22. ezred „Hurrá!" kiáltásait akkor korántsem úgy fogta fel, mint ahogy ezt később emlékirataiban megszépítve beállította, mert még aznap (25-én) du. Krobatin tábornaggyal táviratot küldetett a hadsereg-főparancsnokságnak, amelyben közölte, hogy „kénytelen volt a magyar csapatoknak megígérni hazaszállításukat" és követelte, „ha kell a legkeményebb feltételekkel is az azonnali fegyverszünetet és békét, mert ezzel legalább a hadsereget megóvják a totális összeomlástól, amelynek rendezett részeivel a Monarchia belsejében a rendet helyre lehet állítani."[46]

A hadvezetőség a „magyar Habsburg József" javaslatát elfogadta, s mivel a felelősséget a magyar csapatokra akarta hárítani, október 25-én este 10 óra 25 perckor és 10 óra 45 perckor fenyegető hangú táviratot küldött Szurmay honvédelmi miniszternek és Wekerle miniszterelnöknek. A távirat a magyar csapatok lázadását úgy állította be, mint az egész hadsereg és hátország összeomlásának bevezető aktusát. A hadvezetőség szerint az így összeomló hadsereg visszaözönlő katonatömegei nemcsak Krajnán, Karintián és Tirolon át fognak „fosztogatva, gyilkolva, rabolva végigvonulni", hanem Magyarországba és Ausztriába „a bolsevizmust fogják behozni és a szociális rendet megdönteni". Követelte, hogy a kormány és a sajtó azonnal állítsa le a magyar csapatok hazahozatalának követelését és kérte, hogy a sajtón keresztül hassanak a katonákra eddigi helyükön való további kitartásuk érdekében.[47]

A „bolsevizmus rémével" való fenyegetés a felelősség áthárításán túl a hadsereg-főparancsnokság taktikája helyességének újbóli elismertetését és e taktika mellé a magyar kormány felzárkóztatását is célozta. Ugyanennek a gondolatnak adott kifejezést Andrássy Gyula, az újonnan kinevezett külügyminiszter is, aki a maga kapcsolatain keresztül a bolsevizmus fenyegetésével igyekezett sakkban tartani a magyar uralkodó köröket.[48]

József főherceg közben folytatta útját a 38. honvédhadosztály lázadó csapataihoz és újabb jelentésekből megtudta, hogy a 27. hadosztály 25. ezrede az elvonulást már megkezdte, amit csakhamar követni fog a hadosztály másik három ezrede, a 21., 23. és a 24. ezred is. A hadosztályparancsnok, Sallagar tábornok — mondta a jelentés — „tüzérségi tüzet akart zúdítani a csapatokra, hogy az elvonulást megakadályozza, de annak eredményességét a tüzérség parancsnoka nem szavatolta".[49]

Ami ezenkívül József főherceget legjobban meglepte, az a 38. honvéd-

[46] L. *Kerchnawe* i. m. 80.
[47] I. m. 85. és KAW AOK Op. Nr. 142 675—1918. október 25.
[48] *Andrássy, J.:* Diplomatie und Weltkrieg. Berlin 1928. 211.
[49] *József főherceg* i. m. VII. köt. 523.

hadosztály csapatainak ugyanilyen elhatározása volt.[50] József főherceg kb. este 10 órára érkezett meg a XIII. hadtest főhadiszállására, a larici táborba, ahol közölték vele a hadvezetőség parancsát a 10. hadsereg előbb hét, majd újabb hat zászlóaljának és a hadsereg-főparancsnokság tartalékát képező Edelweiss-hadosztály Grigno térségében levő zászlóaljainak a 11. hadsereg frontvonalába történő átirányításáról a fellázadt alakulatok helyébe.[51] Itt a larici táborban Molnár altábornagy és a jelenlevő tisztek József főherceget óva intették a 27. hadosztály 25. ezredének megközelítésétől, mivel „... az ezred eltorlaszolta magát, az utat gépfegyverekkel lövi és minden közeledést kézigránáttal akadályoz meg, különben is az ezrednek közelben levő csapatai közben önként elmeneteltek".[52] Az ott tartózkodó Sallagar tábornok pedig arról tájékoztatta, hogy a 67. és 85. gyalogezred (szlovákok, rutének) trénszállítmányai csatlakoztak a 25. ezred legénységének mozgalmához.[53]

Mindezekről József főherceg október 26-án reggel távirati jelentést küldött a hadvezetőségnek és javasolta a 27. közös és a 38. honvédhadosztály azonnali elszállítását Magyarországra, mivel — úgymond — az itteni megfékezésükre nincs elegendő erő és félő, hogy a többi hadosztályt is magukkal ragadják. József főherceg egyben vállalta a felelősséget azért, hogy az említett két hadosztályt Magyarországon a legkeményebb fegyelmezésnek vetik alá és kiirtják belőle a lázadás szellemét.[54]

Jelentése végén újólag hangsúlyozta az azonnali fegyverszünet szükségességét, „hacsak nem akarják, hogy a hadsereget elöntse a bolsevizmus". (József főherceg ebbeli javaslatát Sarkotić vezérezredes, Bosznia-Hercegovina kormányzójának követelése egy nappal megelőzte. Sarkotić, aki elsősorban a délkeleti arcvonal eseményeit tekinthette át, de igen jól volt tájékozódva a délnyugati arcvonal helyzetéről is, ezt írta a hadsereg-főparancsnokságnak: „Nem hallgathatom el azt a benyomásomat, hogy a megkezdődött politikai és katonai bomlás gyorsan halad előre és sajnos nem látok más kivezető utat, amely ezt a bomlást még idejében megakadályozhatná, mint a gyors békét, még ha az különbéke volna is ...")[55]

[50] *Kerchnawe* i. m. 84. oldalon idézi Molnár altábornagy ezzel kapcsolatos jelentését.
[51] KAW AOK Op. Nr. 45 000/86., uo. AOK Op. Nr. 45 000/93., uo. AOK Op. Nr. 50 000/4., uo. AOK Op. Nr. 45 000/87—1918. október 25.
[52] *József főherceg* i. m. VII. köt. 529. és *Kerchnawe* i. m. 84.
[53] *Kerchnawe* i. m. 84.
[54] KAW AOK Op. Nr. 45 000/97. — jelentést közli *Kerchnawe* i. m. 80—81.
[55] *Sarkotić István báró:* Az összeomlás Boszniában és Hercegovinában. Új Magyarország Szemle 1921. 2. sz. 176.

József főherceg jelentését a 11. hadsereg jelentése egészítette ki, amely szerint — Molnár altábornagy közlése alapján — a lázadások főoka nem az volt, hogy a csapatok Magyarország déli határait kívánták megvédeni hazaszállításuk után, hanem a háború gyűlölete, az „elég volt!" tudatos és félelmetes megnyilvánulása és a Monarchiáért még mindig folyó értelmetlen harc teljes tagadása.[56]

József főherceg ezután meg sem kísérelte a lázadó csapatok megközelítését.[57] Küldetésének végleges kudarcáról telefonon értesítette Krobatin tábornagyot, a tiroli arcvonal helyettes parancsnokát, aki október 26-án 12 óra 45 perckor táviratban közölte azt a király katonai irodájával. A távirat végén Krobatin megjegyezte, hogy a lázadó csapatok önkényes elvonulása miatt támadt rés betöltése az Edelweiss-hadosztály részeivel és a 10. hadsereg odavezényelni szándékolt zászlóaljaival (tiroliak, salzburgiak, felső-ausztriaiak) nagyon kérdéses azok szintúgy tapasztalt megbízhatatlansága miatt.[58] Végül ismét nyomatékosan hangsúlyozta József főherceg kérését: *„a legrövidebb időn belül és bármilyen feltételekkel fegyverszünetet kell kötni, hacsak nem akarják a totális összeomlást."*[59]

Közben a hadsereg-főparancsnoksághoz megérkezett Szurmay magyar honvédelmi miniszter távirata, amely *nem javasolta* a magyar csapatok hazaszállítását, ellenben a hadvezetőséget arra szólította fel, hogy színleg ígérje meg azt a csapatoknak s az olasz front eseményeitől tegye függővé esetleges megvalósítását.[60] A magyar honvédelmi miniszter és a kormány még a gondolatától is rettegett annak, hogy a forradalom előtt álló hátországba lázadó csapatokat szállítsanak.

A hadsereg-főparancsnokság azonban a frontról kapott újabb jelentések alapján mégis úgy döntött, hogy az említett hadosztályok arcvonalból történő kivonása fontosabb, mint a Wekerle-kormány aggodalma. A hadsereg-főparancsnokság az adott esetben ugyanis nem vállalhatta a 11. hadsereg által tartott arcvonal horizontális felbomlásának veszélyét. Inkább

[56] A jelentést idézi *Kerchnawe* i. m. 83.

[57] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Nr. 194. Telegr. 1918. október 26.

[58] „A tiroli lövészalakulatok nem hajlandók életüket kockáztatni, hogy Déltirolnak Olaszországhoz való csatolását megakadályozzák". L. 10. hads. Op. 5000/17. sz. jelentését, idézi *József főherceg* i. m. VII. köt. 532.

[59] L. *Kerchnawe* i. m. 80. A fent idézett távirat is megkövetelte az azonnali fegyverszünetet és békét. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Nr. 194. Telegr. 1918. október 26.

[60] A táviratot közli *Kerchnawe* i. m. 93.

vállalta az elvonuló csapatok nyomán keletkezett rések betömésének kockázatát (más alakulatokkal). Ezért október 26-án elrendelte az említett két hadosztály Magyarországra szállítását.[61]

A hadvezetőségnek természetesen nem lett igaza. Erre Boroević is azonnal rámutatott, aki a magyar csapatok elszállítását veszedelmes precedensnek minősítette és a hadsereg, valamint az állam katasztrófája bevezető lépésének tekintette.[62] Boroević mindezt kétségkívül a későbbi önigazolás gondolatával tette, illetőleg azért, hogy az ő csapatai körében bekövetkező bomlásért is másokra hárítsa a felelősséget. Abban igaza volt, hogy a két hadosztály elszállításával kapcsolatos parancs bomlasztólag hatott a többi alakulatra is, de a csapatok bomlását a parancs *nem kiadásával* sem lehetett volna feltartóztatni.

Ez csakhamar kitűnt a 10. hadsereg jelentéséből is. A hadsereg állományába tartozó csapatok nagy részét, így azokat a csapatokat is, amelyek az elvonuló két hadosztály helyére igyekeztek, a 10. hadseregparancsnokság már eleve megbízhatatlannak minősítette (pl. a 49. hadosztály 118., 136. ezredét, csehek), a 8. bosnyák ezredét (szerbek, horvátok), a 3. lovashadosztály 4. és 7. ezredét (rutének), a 8. huszárezredét (magyarok), az 56. lövészhadosztály 36. lövészezredét (rutének), a 37. lövészezredét (dalmátok), a XIV. hadtesttörzs 35. és 37. ezredét (csehek) és 50. ezredét (románok) stb.[63] Amikor a 10. hadseregből az átszállításra kijelölt csapatokat elindították a 27. közös és 38. honvédhadosztályok helyére, az alakulatok nagy része megtagadta a parancsot és fellázadt. Feltűnő volt, hogy a fellázadt csapatok: 103. ezred Borgóban, 4. tiroli császárvadász ezred III. zászlóalja Asiago mellett, 138. gyalogezred a Siebenbürgen nevű pihenőtáborban, az Edelweiss-hadosztály több zászlóalja Trientben, Grignóban, Asiago mellett, az 59. (salzburgiak) és a 14. (linziek) ezrede Trientben,[64] a 10. hadsereg-parancsnokság előzetes jelentésében nem szerepeltek.[65]

[61] KAW AOK Op. Nr. 114 140 és 11. AK Op. Nr. 50 000/5—1918. október 25., valamint HIL M. kir. 38. ho. iratai 935. cs. Op. 2177—1918. október 28.

[62] L. *Kerchnawe* i. m. 92.

[63] KAW 11. AK Op. Nr. 8438—1918. október 26., a jelzett parancsot idézi *József főherceg* i. m. VII. köt. 534.

[64] KAW 11. AK Op. Nr. 45 000/95—1918. október 26. és *József főherceg* i. m. VII. köt. 534. Edelweiss Div.kmdo Op. Nr. 4837/5—1918. október 26. valamint KAW 11. AK Op. Nr. 50 000/31 és 32—1918. október 26.

[65] A későbbi jelentés: KAW 10. AK Op. Nr. 50 000/71—1918. október 26. Ez a jelentés azzal foglalkozott, hogy a tiroli lövészek — Hofer András unokái — már nem megbízhatók.

Ezeknek lázadásait követték a 11. hadsereg újabb alakulatai: a 3. ezred,[66] az I. és II. népfelkelő zászlóalj, a 34. ezred, a 170. és 173. sz. népfelkelő zászlóaljak, a 24. honvéd gyalogezred (a 27. hadosztály még megbízhatónak tartott utolsó ezrede), a 67. ezred két zászlóalja, a Sasso Rossótól nyugatra álló 18. hadosztály 117. ezrede,[67] a 27. rohamzászlóalj, az 1., 54. és 87. gyalogezred (5. hadosztály Borgóban).[68]

A hadvezetőség és az arcvonal-parancsnokságok tehetetlenül álltak mindkét hadsereg bomlásának katasztrofális tényével szemben.[69]

Közben a 27. közös és a 38. honvédhadosztály leváltásáról és a hátországba történő hazaszállításáról intézkedő parancsot október 26-án délelőtt az említett hadosztályok ezredeinél kihirdették. A parancs kihirdetése gyakorlatilag semmit sem jelentett, mert a 25. ezred a parancs előtt már átvonult a Portule és a Dosso del Fine-i pihenőtáborokon a Sugana völgy felé, útközben kirabolva a teli(!) katonai raktárakat.[70]

A 11. hadsereg-parancsnokság erre a hírre elrendelte, hogy a visszavonuló ezredet mindenütt kifogástalan szállással és bőséges, meleg élelemmel kell fogadni, nehogy a környező falvak, városok az éhező, elkeseredett katonák áldozatául essenek. A hadsereg-parancsnokság ezt annál inkább fontosnak tartotta, mert József főherceg azon parancsának, hogy a kérdéses ezredet kisebb alakulatokba szét kell szórni és fegyvereitől megfosztani,[71] nem tudott érvényt szerezni, illetve meg sem kísérelte azt, mert „annak menthetetlenül következményei lennének".[72] A hadsereg-parancsnokság inkább azt tartotta fontosnak, hogy a fellázadt két hadosztály csak október 28—29-én és 30-án érje el a Sugana völgyet, amikorra a 36. gyalog- és a 10. lovashadosztály elhagyta azt, nehogy a lázadók az utóbbiakat megfertőzzék.[73]

[66] A Monte Roverre nem vonult fel, a XIII. hadtest sütödéjéből 2000 db kenyeret elvett. L. *József főherceg* i. m. VII. köt. 534.

[67] ÖULK VII. köt. 610.

[68] *Rubint* i. m. 51.

[69] Vö. *Arz* i. m. 343.

[70] Kerchnawe idézi a tiroli hadsereg-csoportparancsnokság jelentését. L. i. m. 90—91. A jelentés elmondja, hogy Sallagar tábornok a 27. hadosztály legénységének küldöttsége előtt 8 óra 30 perckor még csak ígéretet tett a hazaszállításra.

[71] *József főherceg* i. m. VII. köt. 423. idézi a 11. AK Op. Nr. 50 000/4. parancsát.

[72] A tiroli hadsereg-csoportparancsnokság október 26-i jelentéséből. L. *Kerchnawe* i. m. 91.

[73] Uo. Mindkét hadosztályt a frontra irányították. Eddig tartalékban voltak. A szándék megvalósítása nem sikerült, mert pl. az Edelweiss-hadosztály 41. és 59. ezrede a 27. közös hadosztály „aknamunkája nyomán" lázadt fel. Vö. ÖULK VII. köt. 610.

A két lázadó hadosztály parancsnoksága minden lehetőt elkövetett, hogy a főkolomposokat (Rädelsführer) útközben kiemelje és a csapatokat megtisztítsa a „lázadó bolseviki eszméktől átitatott emberektől".[74]

A Monarchia hadseregének történetében példátlanul álló esetet, azt ti., hogy az ellenséges offenzíva menetében hadosztályok tagadták meg a parancsot, és parancsnokaik gondoskodó asszisztálása mellett hagyták ott a frontot, az illető parancsnokságok a csapatok előtt így magyarázták: „A magyar csapatok innét, ezen harctérről Magyarországra szállíttatnak ugyan, ezt azonban nem az egyes csapattestek vívták ki magatartásukkal, hanem ez csupán a politikai és az összes harctéri viszonyok következménye."[75]

Nem kell különösebb magyarázat arra nézve, hogy az illető parancsnokságok lelke mélyén mi rejtőzött, amikor ezt a parancsot megfogalmazták: a tehetetlen düh és az első alkalommal végrehajtandó véres megtorlás vágya, amely utóbbi minden bizonnyal bekövetkezett volna, ha közben az események nem söpörték volna el az egész hadsereget és államát, a Monarchiát.

Október 27-ére a 11. hadsereg arcvonala mind szélességében, mind hosszúságában felbomlásban volt. A 27. közös és a 38. honvédhadosztályok lázadása felszakította az arcvonal középső szárnyát s ezzel a szomszédos 53., 18. és 39. honvédhadosztály is válságos helyzetbe került a Mte Sisemol és a Brenta folyó között. Azon túlmenőleg, hogy a bomlás itt is folyamatban volt! (A 18. hadosztály 117. ezrede már nyíltan fellázadt.) Ha ebben az időszakban az ellenség a Mte Asolonénál támadást indít, menthetetlenül felgöngyölíti az egész tiroli arcvonalat, mivel a Mte Asolonét a megbízhatatlan 40. és 42. honvédhadosztályok védték. A felgöngyölítés annál inkább sikerült volna, mert mint láttuk, a 11. hadsereg arcvonala mélységében is a szétesés előtt állt a hadsereg egyéb alakulatainak és a 10. hadsereg átvezényelt csapatainak lázadása miatt. Ha az ellenség ezt a lehetőséget kihasználta volna, nemcsak a 11. és a 10. hadsereget, hanem a Belluno-csoportot is megsemmisíthette volna (utóbbit a Brenta—Cismone-völgyből oldalba kapva).[76]

[74] HIL M. kir. 38. ho. iratai 934. cs. Op. 2154/1918. október 26.

[75] Uo.

[76] Vö. Krobatin tábornagy helyzetjelentésével október 27-én; L. ÖULK VII. köt. 613.

A hadsereg-főparancsnokság ennek óriási veszélyét felismerte, s azokban a napokban *ezért* tulajdonított oly nagy jelentőséget a 11. hadsereg *magyar* csapatai lázadásának. Ez egyben választ is ad arra az önkéntelenül felvetődő kérdésre, hogy a hadvezetőség miért nem szorgalmazta pl. a Belluno-csoport nem magyar nemzetiségű (pl. csehek) fellázadt ezredeinek kivonását. Míg ugyanis a két magyar hadosztály legénységének lázadása az egész tiroli arcvonalat veszélyeztette, az elszigetelten jelentkező egyéb lázadások katonailag nem jelentettek katasztrofális következményeket. Az eddig folyó harcokból a hadvezetőség — kétségkívül téves következtetések és helyzetmegítélések alapján — a Monarchia további létének kulcsát ugyanis kizárólag a tiroli arcvonal sorsában látta.

Kérdés, hogy az olasz hadvezetőség miért nem használta ki a kínálkozó lehetőséget? Minden bizonnyal azért nem, mert egyrészt nem volt teljes tudomása a 11. hadsereg arcvonalán lejátszódó eseményekről, másrészt, ha tudott is róluk valamit, nem mérte fel azok következményeit. Így azon a véleményen volt, hogy egy Asiago—Val Sugana—Trient irányában végrehajtott áttörés éppen azáltal, hogy a piavei arcvonal helyzetét nem tisztázta, csak taktikai és nem stratégiai győzelemhez vezet. Már pedig az olasz offenzíva célkitűzései nem korlátozódtak „csak" a tiroli arcvonal felgöngyölítésére s a mögötte levő területek elfoglalására, ellenkezőleg, az olasz haditerv az említetteken kívül éppen olyan fontosnak tartotta a Piavén túli területek visszafoglalását is, sőt újabb nagy területek fegyveres meghódítását. Az olasz hadvezetőség ezért a támadást október 27-én a tervezett főcsapás irányában folytatta, amellyel a tiroli arcvonalat a teljes összeomlástól ugyan egyelőre megmentette, de a piavei áttöréssel az egész osztrák—magyar hadsereg pusztulását készítette elő.

Mint láttuk, az október 26-ról 27-re virradó éjszaka meginduló olasz főcsapás október 27-én délelőtt már jelentős betörést ért el a támadás három súlypontjában (Valdobbiadene, Sernaglia, Papadopoli sziget), majd az arcvonal átszakítása először a Papadopoli szigettel szemben történt meg, mivel az Isonzó-hadsereghez tartozó 7. gyaloghadosztály (túlnyomórészt magyarok) egész legénysége fellázadt és az ellenség benyomulását az állásokba lehetővé tette.[77]

A hadosztály legénysége már október 26-án este, tehát az ellenséges támadás előtt kijelentette, hogy „Nem harcolunk tovább!" „Károlyi felhívásának teszünk eleget!" A több mint négyéves harcban álló legénység

[77] Az Isonzo-hadsereg jelentését l. *Kerchnawe* i. m. 95.

előtt Károlyi Mihály azoknak a forradalmi törekvéseknek volt szimbóluma, amelyek a háború tagadását és az önálló, független Magyarország megteremtését jelentették. A legénység meggyőződésének szilárdságát bizonyította, hogy a 68. gyalogezred parancsnokának, Krause ezredesnek utasítására működő hadbíróság elé állított egyik katona a Monarchia elpusztításáról és független Magyarországról mondott „lázító beszédet".[78]

Amikor a hadosztályt néhány óra múlva éjfélkor az ellenség nagy erejű támadása érte, katonái szilárd meggyőződésből a harc elől kitértek s ezzel lehetővé tették az ellenség hadászati áttörésének előkészítését.

Az osztrák—magyar arcvonal átszakítása csaknem ezzel egyidőben Sernagliánál is bekövetkezett. Míg azonban a Papadopoli szigetnél egy tudatos, Sernagliánál egy ösztönös cselekvés nyomán szakadt szét az arcvonal: a 6. hadsereghez tartozó 11. lovashadosztály, amelyet az olaszok oldalról jövő támadása október 25-én ért el, szétszaladt és felbomlott, majd azok, akik nem jutottak az ellenség kezére, Pedeugardáig futottak.

A létrejött olasz hídfőállások elleni támadás október 28-án nem volt megindítható.[79] A két ellentámadás meghiúsulásának okai nem voltak ugyanazok. Míg a sernagliai ellentámadás a szétesett és szétszórt alakulatok maradványai rendbeszedésének kudarca miatt hiúsult meg, a Papadopoli szigettel szembeni olasz hídfő ellen intézendő támadás a rendezett kötelékben álló 7. hadosztály és a hatása alá került 77. gyalogezred (lengyelek, ukránok), a 2. hegyivadász ezred (szlovének), a 6. hadsereg 26. nehéztüzérezrede (csehek) a tartalékból előrevont 7. hadosztálybeli rohamezred II/68. zászlóaljának egységes, egyöntetű parancsmegtagadása és a csatatérről történő (rendezett) elvonulása miatt fulladt kudarcba.[80] Ez arra utal, hogy a csapatok magatartásában és állásfoglalásában az ösztönös és tudati tényezők egyaránt szerepet játszottak. De ezek a tényezők a hadászati áttörés időszakában mégiscsak egy irányban, a teljes felbomlás irányában hatottak.

*

A hadvezetőség és az uralkodó körök, felismerve a hadsereg pusztulásának, felbomlásának immár teljesen kibontakozott folyamatát és ismerve a hátország forradalom előtti állapotát, az Osztrák—Magyar Monarchia

[78] *Lukachich* i. m. 30. és *Doromby* i. m. 208—212.

[79] *Doromby* i. m. 206—208.

[80] Boroević jelentése megtalálható: *Kerchnawe* i. m. 79. A csapatok elosztására vonatkozóan l. KAW Op. Nr. 112 000. Geh. Ev. Nr. 94.

megmentése utolsó előtti kísérletébe kezdtek, az azonnali fegyverszünet és különbéke felajánlásával megállítani a délnyugati hadsereg felbomlását és a fegyverszünettel szabad kezet kapott hadvezetőség lázas munkájával, némileg rendbeszedett katonai erővel a forradalom előtt álló hátországban szétverni a forradalmi erőket és ezáltal megmenteni a Monarchiát.[81]

A KÜLÖNBÉKE ÉS AZ AZONNALI FEGYVERSZÜNET FELAJÁNLÁSA ÉS ANNAK HATÁSA A HADSEREG TOVÁBBI BOMLÁSÁRA

Mivel a hadvezetőség október 25-ét és 26-át az utolsó olyan időpontnak ítélte meg, amelyben a délnyugati fronton álló alakulatok felbomlási folyamata még nem érte el az egész hadsereget, tehát a délnyugati arcvonal csapatainak összességét, a délkeleti arcvonal és a hátország alakulatait, és a felbomlás politikai hatása még nem érződött közvetlenül a hátország forradalmi erőinél, továbbá, amelyben a hatalomra kerülni akaró burzsoá vezetőket a létrejövő új államokban még nem tolta balra a tömegek alulról jövő nyomása, az imperialista háború azonnali lezárásának kísérlete már október 25-én megkezdődött.[82]

A kísérlet belső politikai változással indult: a király Lammascht nevezte ki osztrák miniszterelnökké és Andrássy Gyulát külügyminiszterré. Előbbi közismert volt föderalista elképzeléseiről, antant—amerikai kapcsolatairól, utóbbi pedig csak nemrégiben tért haza Svájcból, ahol az antanttal kereste a kapcsolatot, mivel — úgymond — csak Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok képes a Habsburg-monarchiát megmenteni.[83]

Andrássy október 26-án a berni osztrák—magyar követet utasította, hogy lépjen érintkezésbe az antant képviselőivel. Maga a király pedig II. Vilmos német császárhoz intézett táviratában kijelentette, hogy különbékét kér, mert „a hátországi rend és a monarchia elve legkomolyabb

[81] Vö. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Gr. A. Sternberg tanulmánya a Wilsonnak adandó válasz előtt. Külön jelzet nélkül, fólia-szám 48—53.

[82] L. ÖULK VII. köt. 647.

[83] Vö. Uo. és Geheimes Staatsarchiv (München) Bayerisches Aussenministerium iratai, Kriegs-Hauptakt Con. V—1—1918-ban a bécsi bajor követ jelentésével.

veszélybe került, amennyiben nem vetnek véget azonnal a harcnak".[84] Bár II. Vilmos IV. Károlyhoz intézett válaszában a felháborodás hangján utasította vissza a király lépését és követelte, hogy továbbra is együtt folytassák az USA-val megkezdett s a siker reményében folyó tárgyalásokat,[85] a hadsereg és a hátország „katasztrofális helyzete" azonban IV. Károlyt II. Vilmos tiltakozásának figyelmen kívül hagyására késztette, sőt október 26-án este a Monarchia svájci ügynökét, Skrzynskit utasították, hozza újólag az antanthatalmak tudomására, hogy a Monarchia kész az azonnali fegyverszünetre és a különbékére Wilson összes feltétele alapján.[86] Felszólították továbbá, közölje, hogy a Monarchia „bolsevista forradalom előtt" áll, amely végigsöpri egész Európát, ha nem kötnek azonnal békét és nem vetnek véget a harci cselekményeknek. Skrzynski még aznap este jelentette Bécsnek, hogy angol és francia partnerei szemrehányást tettek ugyan a Vilmosnak küldött táviratáért (az antant ugyanis a Monarchia meglepetésszerű kiugrását remélte), de megértéssel fogadták annak közlését, hogy a „bolsevizmus gaztetteit és borzalmait" kellene átélniük, ha a Monarchia a leggyorsabban nem javasolja Bécsben és Budapesten amerikai és antant ellenőrző bizottságok felállítását (!), amelyek a helyzetet a helyszínen tanulmányoznák és tárgyalnának a Monarchia népeinek képviselőivel, hogy Wilson és ne Lenin eszméi győzedelmeskedjenek.[87]

A távirati közlés Bécsben megnyugtatólag hatott, mivel úgy vélték, hogy az antant és az Amerikai Egyesült Államok a Monarchia pusztulásának küszöbén hajlandó a Habsburg-állam megmentésére. Francia diplomaták egyenesen kijelentették, „hogy a Monarchia népei egyedül képtelenek volnának megállítani a bolsevizmus előretörését".[88]

A jelentés felszólította a királyt, azonnal írjon levelet Wilsonnak vagy tegyen sürgősen konkrét diplomáciai lépéseket az antanttal való fegyverszünet és béke megkötése érdekében. A „nagy horderejű lépés" nem sokáig váratott magára. Október 26-tól 27-re virradó éjszaka gr. Hadik stockholmi követ megbízást kapott, kérje fel a svéd kormányt, hogy a Monarchia különbékejegyzékét juttassa el Wilsonhoz. Ugyanakkor utasították a mad-

[84] StAW PA I. 966. Krieg—25/33. Friedensverhandlungen: Nr. 718—1918. október 26.
[85] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Nr. 59—3 (Blätter).
[86] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 596. Wien 1918. október 26.
[87] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 848.
[88] Uo.

ridi és berlini követségeket, hassanak Párizsra, Londonra és Tokióra, hogy a Monarchia jegyzéke kedvező fogadtatásra találjon Wilsonnál. IV. Károly ezenkívül személyesen a pápához fordult, Andrássy pedig Lansinghoz intézett táviratot.[89]

Az „Andrássy-jegyzék", hivatkozva Wilson október 18-i jegyzékére, amely kilátásba helyezte a Monarchiával folytatandó különbéke-tárgyalásokat, kijelentette: „... mindazokat a követeléseket, amelyeket Wilson régebbi, a Monarchia népeinek jogairól, specielle a csehszlovák és jugoszlávok jogainak elismeréséről kifejezésre juttatott, a Monarchia magáévá teszi. Mivelhogy Ausztria—Magyarország az összes feltételt elfogadta, amelyektől Wilson a fegyverszüneti és béketárgyalásokat függővé tette, az osztrák—magyar kormány megítélése szerint a tárgyalásoknak már mi sem áll útjába. Az osztrák—magyar kormány kész arra, hogy be sem várva más tárgyalások eredményeit (azaz: a Németországgal folyó tárgyalások kimenetelét) tárgyalásokba lépjen Ausztria—Magyarország és a vele szemben álló államok közti béke és Ausztria—Magyarország összes frontjait érintő azonnali fegyverszünet megkötéséről..."[90]

A különbékét és az azonnali fegyverszünetet kérő jegyzék elküldését a hadvezetőség messzemenően támogatta. A tényen nem változtatott az a színpadias póz sem, amellyel a hadsereg vezetői a magából kikelt Cramon porosz tábornok előtt széttárták karjukat és mentegetőzni igyc-

[89] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 433. Stockholm (Hadik), Nr. 598—Bern (de Vaux), Nr. 381—Madrid (Fürstenberg). Uo. IV. Károly és Andrássy távirata jelzet nélkül. Andrássy Lansinghoz intézett táviratában többek között a következőket írta: „Sofort nach Übernahme der Leitung des Ministeriums des Äussern habe ich eine offizielle Antwort auf Ihre Note vom 18.10 abgesandt, aus welcher Sie entnehmen werden, dass wir in allen Punkten die Grundsätze annehmen, welche der Präsident der Vereinigten Staaten in seinen verschiedenen Erklärungen aufgestellt hat. In voller Übereinstimmung zur Sicherung vor künftigen Kriegen und zur Schaffung einer Völkerfamilie, haben wir bereits Vorbereitungen getroffen, damit die Völker Österreichs und Ungarns ihre künftige Gestaltung nach eigenen Wunsche gänzlich unbehindert bestimmen und vollziehen können." „... Ich wende mich deshalb direkt an Sie, Herr Staatssekräter mit der Bitte, bei dem Herrn Präsidenten der Vereinigten Staaten dahin wirken zu wollen, dass im Interesse aller Völker, die in Österreich und Ungarn leben, der sofortige Waffenstillstand an allen Fronten Österreich—Ungarns herbeigeführt werde und die Einleitung von Friedensverhandlungen erfolge." L. Deutsches Zentralarchiv (Potsdam) Stellvertreter des Reichskanzlers, Auswertige Angelegenheiten 16. B. 2—1918. október 29. Andrássy küldött Skrzynskinek is. L. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 599.

[90] A jegyzék szövegét l. StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen. Jelzet nélkül. Idézi még *Kerchnawe* i. m. 99—100.

keztek, sőt egyesek (így Arz vezérkari főnök) az ostobát játszották.[91] A hadsereg-főparancsnokság egyetértését bizonyította a hadvezetőség által tüstént megfogalmazott flotta- és hadiparancs, amely ugyan kifejezett formában nem hozta nyilvánosságra a „békejegyzék" elküldését, de annak hallatára mindenki tisztában volt az uralkodó körök eme legújabb lépésével. A parancs tudtul adta: „A nap, mely nektek a hazatérést és a békét kell hogy hozza, mindjobban közeledik . . . Kötelességeitek, amelyeket eddig még hiánytalanul teljesítettetek, ma különösen nehezek; erényeitek, belátástok, áldozatkészségetek ma sokkal inkább meghatározza a Monarchia valamennyi népének jövőjét — kivétel és különbség nélkül . . . Az idők ma tele vannak zűrzavarral, ezek nem szabad, hogy elérjék a hadsereget és a flottát!"[92]

A voltaképpen ködös, homályos mondatok és célzások az uralkodó körök reményteli várakozását tükrözték és a béke zászlaját lengették a Monarchia népei és a katonák előtt: csak tartsanak ki és tűrjék mindazt, amit eddig is tűrtek!

De az uralkodó körök monarchiamentő kísérlete kudarcba fulladt. Az Andrássy-jegyzéket az antant figyelemre sem méltatta, mivel magatartása a délnyugati arcvonalon bekövetkezett osztrák—magyar katonai vereségek hatása alatt megváltozott: a győzelmet kezükben érezték és a közben kitört prágai forradalom „Éljen Wilson, éljen Masaryk!" jelszavai egy pillanatra elaltatták a bolsevizmus félelmét. De a felbőszült német kormány is súlyos katonai, politikai és gazdasági retorziókkal fenyegetődzött,[93] illetve ezeket a retorziókat — amennyire erejéből tellett — foganatosította is: a Bajorországban állomásozó, bár nem jelentős erejű katonai egységeket Tirol megszállására utasította, Ausztriában pedig pángermán Anschluss-mozgalmakat, tüntetéseket szervezett, ugyanakkor megszakította a Monarchia és Németország között folyó salzburgi gazdasági tárgyalásokat és azonnali hatállyal letiltotta az élelmiszer-szállítmányokat.[94] A német hadvezetőséget különösen az töltötte el felháborodással, hogy a Monarchia

[91] Arendts bajor vezérkari tiszt jelentése Bécsből a bajor királyi udvarba 1918. október 30-án, l. Geheimes Staatsarchiv (München) 30. 10. 1918. jelzet nélküli távirat.

[92] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen. Jelzet nélkül. Idézi még *Kerchnawe* i. m. 100.

[93] Geheimes Staatsarchiv (München) MA—I—972. Szám nélkül. Telegr. 1918. október 27-én de. 9 óra 30 perckor. (!)

[94] StAW Pa I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Gr. Thorens távirata Münchenből: Nr. 38. 1918. október 28. és Arendts vk. tiszt jelentése Bécsből 1918. október 30-án L. Geheimes Staatsarchiv (München) MA—I—972. V. A.W. 256 137—Mü.

vezetőinek különbékelépése után Németország-szerte nagy béketüntetések robbantak ki.[95]

Az Andrássy-jegyzék és az azt követő antant magatartás, valamint az újabb német beavatkozási kísérlet a széthullt Monarchia belügyeibe, csak fokozta a felbomlás és a Monarchia népei forradalmi kitörésének folyamatát. Október 28-án a tömegek ellepték Prága utcáit és a délutáni órákban a csehszlovák nemzeti tanács átvette a kormányhatalmat. A Monarchia katonai hatóságai, miután a polgári és katonai tömegekkel szembeszállni teljesen kilátástalan volt, Kestřanek gyalogsági tábornokkal az élen kapituláltak a győztes forradalmi erők előtt. Csehország dolgozói mellett Horvátország, Lengyelország, Galícia, Dalmácia s a Monarchia egyéb tartományai népeinek tömegtüntetései mérték az utolsó csapásokat a Habsburg-monarchiára. Budapesten pedig a véres lánchídi csatával a magyar forradalom lángját gyújtották fel.[96]

Mindezekhez hozzájárult, hogy a frontalakulatok felbomlási folyamata az Andrássy-jegyzék elküldése után fokozott gyorsasággal ment tovább. Október 28-án a folyamat súlypontja az ellenséges főcsapás irányában harcoló alakulatok körében volt. A tartalékból előrevont 43. és 26. lövészhadosztály (túlnyomórészt csehek), a 26. nehéz tábori tüzérezred (csehek), a 6. hadsereg 7. hadosztályának példájára a papadopoli hídfőből támadó ellenség ellen nem volt hajlandó ellentámadásra felsorakozni, hanem visszaözönlött a Livenza folyó felé. Ugyanez volt tapasztalható más csapategységeknél is, így a 2. hegyi tüzérezred (szlovákok), az 57. gyalogezred (lengyelek), a 112. gyalogezred (horvátok, szlovének) katonáinál (a felsorolt ezredek az Isonzó-hadsereghez tartoztak). A szomszédos 6. hadseregnél a 14. lövészezred (csehek), a 24. vadászszázlóalj (magyarok), a 68. gyalogezred (magyarok), a 28. lövészezred (50%-a cseh, a többi német, szlovák) és a 30. lövészezred (csehek) lázadt fel újólag. A Boroević-hadseregcsoportnál ugyanekkor más alakulatok lázadásait is jelentették. A sernagliai hídfőnél felbomlott 11. lovas- és 34. gyaloghadosztály hatására az eredetileg a 11. hadsereghez tartozó 36. hadosztály (amelyet Tirolból dobtak át) 105. gyalogezrede (magyarok); 119. gyalogezrede (60%-a cseh, 30%-a német) Saciléből elindulva a továbbmenetelt megtagadta és visszafordult a Livenza felé. A Belluno-csoportnál ezen idő alatt a 6. gyalogezred (33%-a német, 25%-a magyar, a többi szerb és román, bácskai

[95] Uo.

[96] Mindezekről a nagy jelentőségű forradalmi eseményekről „A hátországi alakulatok szerepe a Monarchia népei polgári demokratikus forradalmainak győzelmében" c. fejezetben szólunk.

és bánáti kiegészítésű, állománykiegészítő helyük Pécs), a bosznia-hercegovinai 4. gyalogezred (szerbek, horvátok), a 83. honvédgyalogezred (a Mte Pertica mögött, horvátok) lázadt fel, majd forradalmi hangulatot s abból várhatóan bekövetkező nagyarányú lázadást jelentettek, illetve helyeztek kilátásba a Mte Asolone mögött álló 40. honvéd- és a 28. gyaloghadosztálytól befutó jelentések.[97]

Október 28-án a tiroli arcvonal csapatainak bomlása is változatlanul tovább tartott: a 10. hadsereg 4. tiroli vadászezredének III. zászlóalja, (egyharmada olasz, a többi német) és 103. gyalogezredének két zászlóalja (csehek, németek, lengyelek) csatlakozott a már említett csapatok lázadásaihoz, mivel egyértelműen megtagadta az Asiago-fennsíkra való felmenetelt. Ugyanezen az arcvonalon a 26. honvéd gyalogezred (horvátok) Monzából a Rolle-hágó irányába önhatalmúlag elvonult.[98]

Később jelentették, hogy a 14. (salzburgiak), az 59. (linziek), a 138. (románok, magyarok), a 111. (csehek, németek) és 88. (80%-a cseh, 20%-a német) ezred eddig nem érintett zászlóaljai lázadtak fel, illetve tagadták meg a frontra indulást. Feltűnő volt, hogy a trienti vasútállomás dolgozói a szerelvényeket szétkapcsolták, ezzel is segítvén a katonák akcióit. Egyébként a vegyes cseh—német összetételű ezredek egységes fellépése ugyanilyen nagy meglepetést keltett.

Boroević arcvonalán közben a helyzet annyira súlyosbodott, hogy október 28-án délután 2 óra 30 perckor leadott jelentése az állandóan ismétlődő parancsmegtagadások és lázadások felszámolásának kudarcát elismerve, különösen a 6. hadsereg helyzetét ítélte reménytelennek, amennyiben az ellenség további tért nyer. (Papadopoli, Sernaglia, Valdobbiadene hídfőkből.) Boroević helyzetmegítélése és következtetése a hadvezetőségnél pánikot keltett, mivel október 27-ének estéjétől a Monarchia legnagyobb haditengerészeti bázisának, a pólai hajóhad és helyőrség legénységének október 28-ára tervezett forradalmi felkeléséről szóló hírek követték egymást. A hadvezetőség, amelyet egyfelől a délnyugati és délkeleti arcvonal forradalmi felbomlásának veszélye,[99] másfelől a már kirobbant

[97] *Kerchnawe* i. m. 102. Az egyes csapattestek frontbeosztására nézve l. KAW KuK AOK Op. Nr. 112'000 Geh. Evb. Nr. 94—1918.

[98] Utóbbi Karlóca környéki állományú volt, főleg horvátokból állott. A tiroli arcvonal-parancsnokság jelentését l. *Kerchnawe* i. m. 103.

[99] „Es ist von höchster Wichtigkeit, sich über das Weitere sofort klar zu werden und Entschliessungen politischer Wendung herbeizuführen, wenn nicht Anarchie und damit Katastrophe für Monarchie und Armee mit unsichtbaren Folgen eintreten soll." L. i. m. 104. (Boroević jelentéséből).

prágai forradalom ténye, a budapesti, zágrábi, bécsi forradalom s azok kapcsán a hátországi alakulatok forradalmi csatlakozásának lehetősége (amely Prágában már megtörtént) szorongatott, azonnal felismerte, hogy a frontkatonaságtól eddig meglehetősen elszigetelt hátországi forradalmi gócok és a délnyugati arcvonalon felbomló csapatok közötti térbeli kapcsolat lehetősége teremtődik meg: a pólai hadikikötő térsége ugyanis az ellenség hadászati áttörése kibontakozásának következményeként összeomló délnyugati arcvonal hadműveleti térsége mellé került, de egyben a forradalmi hátország övezetébe esett. A pólai felkelés így katonapolitikai és általános politikai szempontból rendkívül veszélyes helyzetet teremtett. Mindez a felkelés menetében később még inkább nyilvánvalóbbá vált.

A hadvezetőség október 28-án délután újabb súlyos elhatározások előtt állt. Nem lehet azonban azt mondani, hogy elvesztette volna a fejét. Intézkedéseiben abból indult ki, hogy a legfontosabb feladat továbbra is a hadsereg mindenáron való megmentése és a forradalmak elleni felhasználása. A helyzetet vizsgálva, a következő részfeladatok azonnali megoldása mutatkozott elkerülhetetlennek: mindenekelőtt biztosítani kellett, hogy a fegyverszüneti és béketárgyalások megindulásáig a délnyugati hadsereg felbomlási folyamatát késleltessék, majd utána megkössék legalább a fegyverszünetet és a pólai felkelés leverésével vagy lokalizálásával elvágják a délnyugati hadsereg és a hátország térbeli kapcsolata létrejöttének lehetőségét s közben a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások révén Károlyiékat leszerelve, esetleg lehetetlenné téve, megteremtsék a kedvező feltételeket ahhoz, hogy a fegyverszünet adta lehetőségekkel újjászervezett délnyugati hadsereget a hátországban kirobbanó forradalmak leverésére bevethessék.

Az említett részfeladatok megoldása céljából ezekután a hadvezetőség az alábbi sürgős intézkedéseket foganatosította: először is elfogadta Boroevićnek azt a javaslatát, hogy az ellenséges területeket fokozatosan, önként ki kell üríteni (amellyel a wilsoni követelésnek is eleget tesznek, amelyet az Andrássy-jegyzékben elfogadtak, s amelyet október 17-én a felbomlás veszélye miatt nem valósítottak meg), de a kiürítés ütemét az ellenség nyomásától kell függővé tenni ama megfontolásból, hogy az ellenséges állandó tűzhatás lehetőséget ad némi rend megteremtésére a visszavonulásban, miáltal lehetőség nyílik egy esetleges újabb ellenállás megszervezésére (a hadvezetőség egyik elképzelése szerint még mindig az ún. 1917-es állásokban) vagy legalábbis az ellenséges területek egy részének megtartására, abból a célból, hogy azokat a fegyverszüneti tárgyalásokon zálogként kijátszhassák. Ez az intézkedés azt is célozta, hogy a hadsereg mozgásának

uralásával a hadsereg keletre és északra irányuló visszaözönlését a fegyverszünetig, még ellenséges területeken lefékezik —, mivel ott az említett taktikai manőverezéshez feltételezhetően elég tér állna rendelkezésre, anélkül, hogy a hátországi övezetet érintették volna — és a fegyverszünet szabta feltételekkel a hadsereg újjászervezését még ott megkísérlik.[100]

Csaknem ugyanebben az időpontban született meg a hadsereg-főparancsnokság nagy horderejű döntése a Weber gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló fegyverszüneti bizottság azonnali útbaindításáról. Az erre vonatkozó parancsot október 28-án délután 3 óra 45 perckor adták ki.[101] A parancs kimondta: „A helyzet szükségessé teszi a fegyverszünet azonnali megkötését, ezért szükséges, hogy Excellenciád az egész bizottsággal a tárgyalások céljából elinduljon. Mindazokat a feltételeket, amelyeket Wilson állított fel, elfogadtuk. Készek vagyunk egy fegyverszünet azonnali megkötésére és a fronton folyó teljesen értelmetlen vérontás befejezésére. Excellenciád tájékoztatásául szolgáljon, hogy minden olyan feltételt elfogadunk, amelyek nem sértik a hadsereg becsületét vagy nem jelentik a kapitulációt."[102] 5 órakor az alábbi újabb távirat ment Weberhez: „Amennyiben antant csapatok átengedését követelik a Monarchián keresztül, a követelés elutasítandó."[103] (Előzőleg, 4 óra 45 perckor mindkét hadseregcsoportparancsnokot táviratilag értesítették Weber útbaindításáról.)[104]

A fegyverszüneti bizottság elküldésével kapcsolatos döntés megszületése után a hadvezetőség kezdeményezésére a külügyminisztérium utasította különböző semleges országokban az angol, francia, amerikai kormány képviselőivel immár szoros kapcsolatban levő megbízottait újabb „fegyverszüneti és békeoffenzíva" megindítására, azzal a fenyegetéssel, hogy a „bolseviki forradalom" kitörése napok kérdése, amely beláthatatlan következményekkel jár Nyugat-Európára,[105] és a fegyverszüneti és béketárgyalások esetleges elhúzódásáért „a felelősséget másoknak kell vállalni".[106]

S végül a hadvezetőség azonnali intézkedéseket foganatosított a pólai haditengerészeti felkelés leverésére, illetve lokalizálására, és nem csökkenő

[100] Boroević javaslatát és az AOK parancsát l. i. m. 107—108.

[101] Uo.

[102] HIL 44. cs. AOK Op. Nr. 5000/45., *József főherceg* i. m. VII. köt. 559., *Nyékhegyi* i. m. 8., *Arz* i. m. 347.

[103] *Kerchnawe* i. m. 108.

[104] Uo.

[105] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 593. és Nr. 753.

[106] Uo. Telegr. Nr. 603.

energiával törekedett a királyon keresztül a magyar és nemzetiségi uralkodó osztályokkal való kompromisszum létrehozására.

A hadsereg-főparancsnokság töretlen „monarchiamentő" taktikáját azonban a polgári demokratikus forradalmak győzelme, és az 1918. november 3-i páduai fegyverszünet, valamint a hadsereg végleges felbomlása hiúsította meg.

A HÁTORSZÁGI ALAKULATOK SZEREPE A MONARCHIA NÉPEI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALMAINAK GYŐZELMÉBEN

A viszonylagos térbeli elszigeteltség ellenére a délnyugati arcvonalon bekövetkezett események, valamint az osztrák—magyar uralkodó körök kétségbeesett erőfeszítései a háború lezárására, a hátországi forradalmi erők rendkívüli megerősödését és csakhamar a polgári demokratikus forradalmak győzelemre jutását eredményezték. A forradalmak azonban nem győztek volna, ha a Monarchia általános gazdasági, társadalmi, politikai válságának következményeként nem jöttek volna létre a győzelem objektív és szubjektív feltételei. Mint arról már az előbbiekben szó volt, ezek a feltételek 1918. október közepére a Monarchia népeinél létrejöttek, megérlelődtek, és a hadsereg felbomlása, valamint az uralkodó körök külső és belső válságot feloldani hivatott kísérletei a forradalmak kirobbanását nemcsak gyorsították, hanem messzemenően elősegítették azok győzelmét.

A győztes polgári demokratikus forradalmak közül jelentőségüket tekintve a prágai, a délszláv, a magyar és bizonyos tekintetben az osztrák polgári demokratikus forradalmak emelkedtek ki.

Vizsgálódásainkat a továbbiakban, amennyire munkánk keretei lehetővé teszik, az említett forradalmak, köztük mindenekelőtt a magyar forradalom eseményeire és a katonai alakulatoknak a forradalmi harcokban való részvételére szeretnénk irányítani.

A prágai forradalom (1918. október 28.—október 30.)

A Monarchia népeinek forradalmai közül először a cseh nép forradalma jutott győzelemre. Az október 14-i prágai általános sztrájk ideiglenes leverésétől az október 27-ig terjedő időszak a forradalmi erők felkészülésének

és az osztrák uralkodó körök részéről a cseh nagyburzsoáziát kompromisszumos megegyezésre kényszerítő kísérleteinek időszaka volt. Maga a hadvezetőség a délnyugati arcvonalon kibontakozó vereséget, az ott harcoló csapatok sorozatos lázadását és felbomlását a politikai megfélemlítés szolgálatába állította, s a „bolsevizmus rémével" való fenyegetőzéssel igyekezett a „függetlenséget vér nélkül" (vagyis forradalom nélkül) jelszót hirdető burzsoá vezetőket a készülő forradalomtól nemcsak eltéríteni, hanem fel is sorakoztatni ellene. A hadvezetőség ennek érdekében a cseh burzsoá politikusok rendelkezésére bocsátotta azokat a titkos jelentéseket is, amelyeket folyamatosan kapott a szovjet-oroszországi Vörös Gárdába belépett csehszlovák hadifoglyokról, valamint a Kijevben megalakult Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspártról.[107]

A hadvezetőség utasítására október 27-én a hadsereg-főparancsnokság kémelhárító osztályának vezetője, Ronge vezérkari ezredes Tušar cseh képviselővel tárgyalt (aki az összekötő szerepét játszotta a cseh burzsoázia és az uralkodó körök között), és a délnyugati arcvonal „bolsevista lázadásainak" következményeivel fenyegetőzve követelte a Monarchia-ellenes akciók megszüntetését Csehországban. Tušar azonban elutasító magatartást tanúsított, mivel a „bolsevizmus elkerülésének" legjobb eszközét az önálló (burzsoá) cseh állam létrehozásában látta, amelynek feltétele viszont a Monarchia kapitulációja volt. A kapituláció ugyanis a „bolsevista" lázadó katonákat minden bizonnyal az antant kezére juttatta volna, amellett, hogy a burzsoá konszolidációt is elősegítette volna. Ronge vezérkari ezredes után Holub altengernagy kísérletezett, s legalább annyit igyekezett elérni, hogy a cseh képviselők menjenek Pólába és Cattaróba az emberek megnyugtatása végett.

A tömegek azonban közbeléptek. Még mielőtt Holub kérése teljesülhetett volna, október 28-án, az Andrássy-jegyzék elküldése után, Prágában kirobbant a munkások, katonák, kisemberek minden eddiginél nagyobb demonstrációja: a Vencel térre érkező tízezrek szájából a „Hej Slovaci!" hangjai zúgtak és mámorosan éltették Kramařt és Masarykot. A tömegekkel együtt a polgári nacionalista vezetés alatt álló Sokol szervezet is az utcán volt, amelyet azonnal alarmíroztak, hogy a hatalomátvétel simán, vér nélkül megtörténjék. A prágai Militärkommando látva az utcákon felvonuló és a tömegeket nacionalista jelszavakkal befolyásoló Sokol alakulatokat, csapatait (a 68. hadosztályt, főként magyarokat) a laktanyákban hagyta, sőt azokat a csapatokat, amelyek az utcán tartózkodtak,

[107] KAW GNZB Zensurabteilung D. Res. No. 5223—1918. október 17—27.

a kaszárnyákba visszarendelte. A Militärkommando döntése rendkívüli jelentőségű volt: a katonai erők és a forradalmi tömegek összeütközését elkerülték, hogy biztosítsák a burzsoá forradalom vér nélküli győzelmét. (Egy fegyveres összeütközés mindenképpen a forradalom radikalizálódásának veszélyét hordta volna magában.) A burzsoá Nemzeti Tanács ezután átvette a hatalmat.[108]

A burzsoá vezetők előtt azonban nyitott kérdés maradt, hogy a tömegek megelégszenek-e a polgári demokratikus forradalommal. Ez annál inkább nyomasztólag hatott, minél több munkás és katona, közöttük cattarói és pólai szökött matrózok lettek a hangadók. Estefelé mindenki felháborodottan tárgyalta a hadsereg-főparancsnokság közben kiadott parancsát, a frontkatonaságnak a Monarchia mellett való leszavaztatásáról.[109] Az emberek körében félelmetes gyorsasággal terjedt az a hír, hogy a parancs kiadásában a cseh burzsoá vezetők keze is benne van, amelynek a hadvezetőséghez való kapcsolatáról nyíltan beszéltek. Ezekben az órákban a burzsoáziának, a „forradalom megmentésére" kellett minden erőt koncentrálnia: elérni, hogy a tömegek a kivívott eredményekkel megelégedjenek és hazamenjenek. Nem kis erőfeszítésbe került, míg Prága utcái elnéptelenedtek és a forradalmi vezető erőt nélkülöző tömegek szétszóródtak, felbomlottak. A fegyveres Sokol csoportok vezetői este 8 órakor Rošiczký vezetésével összegyűltek a Moldva egyik szigetén, ahol a Nemzeti Tanács vezetőivel megállapodásra jutottak a „rablók, fosztogatók" felszámolására, értsd: a szocialista forradalmi elemek letörésére. Prágát 50 körzetre osztották, 50 tiszt vezetésével, ez utóbbiak mellé „megbízható katonákat" adtak. Reggelre a burzsoá katonai őrjáratok uralták az utcát, amit nagymértékben elősegített, hogy a Militärkommando parancsnoka, Kestřanek gyalogsági tábornok és helyettese, Zanantoni altábornagy a rendelkezésükre álló katonai egységeket továbbra is a kaszárnyákban tartották.

Délfelé azonban hirtelen megváltozott a helyzet: újra nagy tömegek lepték el az utcákat és a Nemzeti Tanácstól függetlenül, a köztársaság mellett tüntettek. A Militärkommando felbőszült és megkezdte csapatai kivezénylését az utcára. A Nemzeti Tanács és a Sokol vezetői Zanantoni altábornagy intézkedését rémülettel fogadták. A „bolsevista forradalom"-tól való félelem a Sokol egyik vezetőjét, Scheinert a Militärkommando épületébe hajtotta, ahol Zanantoni altábornagy előtt kezességet vállalt: „a köztársaság nem jelentheti a szociális rend felfordulását". Sőt Scheiner és Zanantoni

[108] *Plaschka, R. G.:* Cattaro—Prag. Graz—Köln 1953. 222—236.
[109] *Krauss, A.:* Die Ursachen unserer Niederlage. München 1923. 266.

tárgyalásai egy katonai egyezményt eredményeztek, amely a Rošiczký vezette fegyveres Sokol szervezeteket nemcsak a „rend és nyugalom fenntartóinak" ismerte el, hanem a fegyveres hatalom részeseivé is tette azokat. A k. u. k. csapatokat ezután visszavonták és Kestřanek Zanantoni, valamint Scheiner kíséretében a Nemzeti Tanács épületébe ment, ahol formálisan is elismerte a Nemzeti Tanácsot, sőt hozzájárulását adta a k. u. k. csapatok felhasználásához az új rend védelmében.[110]

A Militärkommando lépése azonban nem volt őszinte és csak a pillanatnyi helyzet diktálta taktikai megfontolásból eredt: október 29-én ugyanis a győztes forradalom ellen semmi eséllyel nem támadhatott. De Kestřanek az Andrássy-jegyzék és főleg a Weber-féle fegyverszüneti bizottság eredményességében vakon bízott és a forradalommal való véres leszámolásra készült. Kestřanek kísérlete nem is váratott sokáig: október 30-án a rendelkezésre álló csapatokkal támadást indított a forradalmi erők ellen és azok felfegyverzett különítményeit a Sophie szigetére szorította össze. Az ellenforradalmi támadásra azonban Prága népe tömegfelkeléssel válaszolt, s élén legjobbjaival, munkásokkal és katonákkal, körülvette a Militärkommando épületét. Az ostrom igen rövid ideig tartott. A Militärkommando parancsot adott katonáinak, hogy a Sokol különítményeknek, amelyek ekkor már a prágai helyőrséget uralták, adják meg magukat. A k. u. k. katonaság — köztük magyar alakulatok — ezt a parancsot azonnal végrehajtotta. A Militärkommando magatartása ezzel egyértelművé vált: mivel ellenforradalmi támadása a tömegek felkelését váltotta ki, gyorsan és végleg megadta magát a hatalom új birtokosainak. Így a tömegek és a katonaság összeütközése ezúttal is elmaradt és a forradalom — egyéb okok mellett is — megrekedt a polgári demokratikus forradalom szintjén.[111]

[110] *Plaschka* i. m. 259.

[111] A forradalmi események leírásánál idézetteken kívül felhasznált irodalom: *Generaloberst, V. A. Arz:* Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Wien—Leipzig é. n., *E. Beneš:* Der Aufstand der Nationen. Berlin 1928., *O. Czernin:* Im Weltkriege. 2. Aufl. Berlin und Wien 1918., *Glaise v. E. Horstenau:* Die Katastrophe. Die Zerstümmerung Österreich—Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten. Wien 1929., *R. A. Kann:* Werden und Zerfall des Habsburgreiches. Graz—Wien—Köln é. n., *H. Kerchnawe:* Der Zusammenbruch der Österr.—Ungar. Werhmacht im Herbst 1918. München 1921., *Polzer—A. Hoditz:* Kaiser Karl. Zürich—Leipzig—Wien. é. n., *Fr. Wieser:* Österreichs Ende. Berlin 1919., *E. Zanantoni:* Geschichte der 29. Infanterie-Division im Weltkrieg 1914—1918. Bd. 1. Reichenberg 1929., *K. B. Winogradow—Ju. A. Pisarjev:* Die internationale Lage der Österreichisch—Ungarischen Monarchie 1900—1918. Moskau 1964. Kézirat., *K. Pichlík:* Otázka

A prágai eseményekkel csaknem egyidőben Csehország más városaiban is győzött a forradalom. Október 30-án pedig a szlovák burzsoázia képviselői Turócszentmártonban hozott határozatukkal kimondták Szlovákia egyesülését Csehországgal.[112]

A délszláv forradalmak (1918. október 29.—december 1.)

A délszláv népek polgári demokratikus forradalmai a Monarchia legnagyobb flottabázisa, Póla haditengerészetének és part menti erődítményei legénységének felkelésével kezdődtek. Az elhárító szolgálat október 27-én este 7 óra 40 perckor adott jelentést arról, hogy a haditengerészet és az erőd legénysége körében hónapok óta szerveződésben álló mozgalom kirobbanása bármely pillanatban várható, amelynek kapcsán a felkelő legénység a flottabázis elhagyására és hazájába való eltávozásra készül. A jelentés a kitörő mozgalmat a cattarói és fiumei felkelők aknamunkájának tulajdonította, akiket „eléggé el nem ítélhető módon" Pólába irányítottak és gyűjtöttek össze. A jelentés feltételezte egy ellenséges tengeri

vaniku burzoasniho Ceskoslovenska v pracich nasich historiku k. 40. vyproci rijnove revoluce a erodu CSR. (A burzsoá csehszlovák köztársaság létrejöttének kérdése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Csehszlovák Köztársaság 40. évfordulója alkalmából történészeink tollából megjelent művekben.) Historie a vojenstvi 1959. évf. 2. sz. 245—267., *V. Kopeckij:* CSR a KSC Prag 1960., *J. Opocensky:* Der Untergang Österreichs und die Entstehung des Tschechoslowakischen Staates, Prag 1928.

[112] Az ún. „felső-magyarországi" szlovák nacionalista mozgalom történetére vonatkozólag utalni szeretnénk a KAW KM Präs. h. 53—15. Nr. 37. 697—1918. X. 29. sz. összefoglaló jelentésre, amely 1906-ig visszamenőleg elemzi a mozgalmat. 1918. októberében a Szlovákiában kirobbanó katonamozgalmakról, amelyek a szlovák burzsoázia Csehszlovákiához való csatlakozását közvetlenül elősegítették volna, adatokat, aktákat sem a bécsi Kriegsarchivben, sem a budapesti Hadtörténeti Intézetben és Levéltárban nem fedeztünk fel. A fent említett összefoglaló jelentés csak néhány katonai alakulatról tesz említést.
Ezek szerint az IR. Nr. 4. szlovák legénysége belépett az Oroszországban szervezett druzsinákba, az IR 29. tartalékzászlóaljai a frontra menés ellen még októberben is öncsonkításokkal tiltakoztak, a Sch. R. 11-nél, a „hazafias oktatás" eredménytelenül folyt, az Ers. Sch. R. 3-nál parancsmegtagadások, a Pozsony-Szőllősi gyűjtőállomásoknál lázongások fordultak elő. További kutatások az októberi szlovák katonamozgalmakkal kapcsolatosan szükségesek: feltehető, hogy prágai és szlovákiai levéltárak e vonatkozásban számos adatot tudnak szolgáltatni.

akció kibontakozását a felkelés kitörésének napján. Mivel a flottabázis a Boroević-hadseregcsoport körzetébe esett, a hadvezetőség Boroevićet utasította egy megbízható gyalogdandár és két tüzérüteg azonnali Pólába indítására. Boroević az arcvonalon bekövetkezett események miatt a parancsot végrehajtani nem tudta.[113] A flottabázis parancsnoksága tudomásul véve Boroević válaszát, kérte a hadsereg-főparancsnokságot, hasson oda, hogy a nemzeti tanácsok vezetői utazzanak Pólába és Cattaróba, mert a katasztrófát talán így még el lehet kerülni.[114] A hadvezetőség ezt a kérést teljesíteni nem tudta (egyébként is hasonló jellegű törekvése Prágában már kudarcba fulladt), ellenben október 28-án 9 óra 10 perckor a flottabázis katonáihoz és tengerészeihez parancsot intézett, követelvén tőlük a további fegyelmet és kitartást, mivel — úgymond — a fegyverszüneti és béketárgyalások közvetlenül megvalósulás előtt állnak.

Az október 28-án délután 3 óra 10 perckor érkező jelentésből kitűnt, hogy a hadvezetőség parancsának és a tisztek kioktató tevékenységének semmi eredménye nem volt, ellenben a legénység bizalmi férfiakat választott, akik az egyik, közelebbről meg nem nevezett hajón ülést tartva, 14 pontos követelést fogalmaztak meg. A jelentés a 14 pontból egyetlen egyet említett meg, azt, amely kimondta, hogy a pólai flottabázis legénysége november 1-én elhagyja a hajókat és a helyőrséget, majd hazájába vonul el. A legénységbe beépített bizalmi ember a hadsereg-főparancsnokságtól leküldött összekötő tisztnek kijelentette: az elhatározás alapja a délnyugati arcvonal magyar csapatainak hasonló döntése, azaz függetlenül attól, hogy a hadvezetőség a fegyverszüneti és béketárgyalások terén mit kezdeményez, a Magyar Nemzeti Tanács felhívása alapján november 1-én a frontot otthagyják és hazaindulnak. Közben Pólában a mozgalom mind erőteljesebben bontakozott ki: a Viribus Unitis csatahajón az egyik tisztet agyonlőtték, a többi hajó legénysége pedig letartóztatta a tiszteket.[115]

Ezt követően a felkelők újabb követeléssel állottak elő. A horvát nemzetiségűek követelték a hajók átadását a délszláv Nemzeti Tanácsnak, más nemzetiségűek a délszláv és saját függetlenségük elismerését. Mindezek alapján az összekötő tiszti jelentés javasolta Károlyi-párti és egyéb nemzetiségi képviselők azonnali leküldését Pólába, hogy a 15 000 főnyi helyőr-

[113] *Kerchnawe* i. m. 106—107.
[114] Uo.
[115] Uo. és *Hajdu Tibor:* Őszirózsás forradalom. Budapest 1966. 110.

séget november 1-ig csillapítsák le, mert „különben az egész flottabázist kiszolgáltatják a bolsevizmusnak".[116]

A hadvezetőség a javaslat alapján felszólította Horthy Miklós flottaparancsnokot: kövessen el mindent a különböző nemzeti tanácsok képviselőinek Pólába való utazása érdekében. Horthy a hadsereg-főparancsnokság kívánságának maradéktalanul eleget tett, így pl. megbízásából október 29-én már Budapesten volt Sényi Péter korvett-kapitány, aki Horthy nevében könyörgött Károlyi Mihálynak, lépjen közbe a lázadó matrózok lecsendesítése érdekében.[117]

Károlyi Mihály, akinek a pólai felkelés éppen olyan gondot okozott, mint a hadvezetőségnek,[118] a Nemzeti Tanács nevében vállalkozott is erre: táviratot fogalmazott meg, majd Balla Aladár és Fényes László képviselőket kijelölte a Pólába való utazásra. A távirat elküldését azonban Wekerle cenzúrája meghiúsította. Az említett képviselők elutazására pedig azért nem került sor, mert Horthy október 30-án, a király parancsára a flottát átadta a jugoszláv Nemzeti Tanácsnak.

A nemzeti tanácsok bevonásának kísérlete a hadsereg-főparancsnokság és Horthy részéről azért volt rendkívüli jelentőségű, mert eleve a felkelés balratolódásának, szocialista jellege kibontakozásának megakadályozása érdekében történt, azzal a szándékkal, hogy a nemzeti burzsoáziákat a hadvezetőség intézkedései mellé sorakoztassák fel. A hadsereg-főparancsnokság felismerte, hogy bár a felkelés a béke azonnali megteremtésének és a nemzeti függetlenség kivívásának jelszavával indult, a szocialista továbbfejlődés csírái már eleve adva voltak: a tengerészek és katonák mozgalmának élén ugyanis a február 1-i cattarói felkelés büntetésből Pólába áthelyezett résztvevői álltak, akik több mint 3 hónapos szervező munkával a bizalmi rendszer aprólékos kiépítésén keresztül, a szocialista jellegű forradalmi megmozdulások szervezeti formáit teremtették meg, amelyek a felkelés kirobbanása és győzelme után nyomban telítődhettek szocialista tartalommal. Erre utalt az a tény is, hogy a felkelés vezetői — okulva a cattarói tapasztalatokon — a flottabázis üzemeinek munkásaival szoros harci szövetséget hoztak létre (az üzemek munkásai október 28-án általános sztrájkba léptek), de szervező munkájuk kiterjedt a helyőrségi állomány főleg parasztokból álló legénységére és a polgári lakosság horvát

[116] *Kerchnawe* i. m. 106—107.

[117] *Juhász Nagy Sándor:* A magyar októberi forradalom története. Budapest 1945. 213., *Károlyi M.:* Gegen eine ganze Welt. I. köt. München 1924. 475—477.

[118] *Juhász Nagy* i. m. 214.

ajkú rétegére is. A polgári demokratikus forradalmi célkitűzések előtérbe állítását a hadvezetőség úgy értékelte, mint a felkelés vezetőinek engedményét szövetségesek megnyerése céljából. Az adott helyzetben tehát alapvetően szükséges volt, hogy a polgári demokratikus célkitűzések jelszavait a felkelés vezetői ki ne sajátítsák, ellenben azokat a tömegek számára a burzsoázia közvetítse, miáltal lehetőség nyílik arra, hogy a szövetségeseket a felkelés vezetői mellől leválasszák.

A délszláv burzsoázia azonban, ellentétben a Magyar Nemzeti Tanáccsal, nem volt hajlandó embereit Pólába és Cattaróba küldeni, mert bármennyire is veszélyesnek tűnt a pólai felkelés, az osztrák uralkodó köröket gyengítette és a horvát-szlovén burzsoázia önálló államalapítási törekvéseit segítette elő. A burzsoázia pozícióját erősítette az október 28-án és 29-én lezajlott fiumei katonai puccs is, amelynek során horvát nacionalista tisztek egy csoportja elűzte Jékelfalussy kormányzót és a helyőrség horvát katonaságát feleskette a délszláv Nemzeti Tanácsra. Mindezek hatására a horvát Sabor október 29-én kimondta a horvátok, szlovének és szerbek államának és Fiumének egyesítését.

A délszláv burzsoázia hatalma azonban alig néhány órával a deklaráció után máris válságba került. Amellett, hogy a pólai felkelés jellege sem tisztázódott, október 29-én és 30-án Horvátországban és Szlavóniában kirobbant a zöldkáder szocialista köztársaságot követelő felkeléssorozata, amelynek gyújtópontjaiban: Nasicén, Pozsegában, Giurgevácban és Szerémségben elkergették a földesurakat, nagykereskedőket, nagygazdákat, megsemmisítették a helybeli csendőrséget és kirabolták az élelmiszer- és fegyverraktárakat. Úgy tűnt, hogy az események a szocialista forradalom felé haladnak. Ebben a helyzetben a hadvezetőség azonnali cselekvésre szánta el magát. Október 30-án Arz elnökletével a hadsereg-főparancsnokságon tanácskozást tartottak, amelyen úgy döntöttek, hogy az egész flottát átadják a délszláv Nemzeti Tanácsnak, a flottabázist feloszlatják, a legénységet szétszórják, illetve annak délszláv részét a zágrábi Nemzeti Tanács fennhatósága alá helyezik és felesketik. A tanácskozás határozatát a király Andrássy javaslatára nyomban megerősítette és Horthy még aznap átadta a flottát a Nemzeti Tanács képviselőinek.[119]

A pólai hadiflotta legénységének feloszlatása csakhamar megtörtént, a nem délszláv legénységet hazaengedték, a délszlávokat pedig nacionalista

[119] A zöldkáder felkelést l. Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministeriums 4221. cs. KM Nr. 385-i B—1918. október 30. A többiekre nézve l. *Polzer-Hoditz:* Kaiser Karl. Zürich—Leipzig—Wien 1929. 408., *Juhász Nagy* i. m. 213., ÖULK VII. köt. 654., *Hajdu* i. m. 110—111.

jelszavak kíséretében feleskették a Nemzeti Tanácsra. Budapestre október 30-án érkezett meg mintegy 600 matróz, akik a forradalmi eseményekbe azonnal bekapcsolódtak. Prágában, Bécsben a matrózok hasonlóképpen cselekedtek.[120]

A másik igen jelentős intézkedést a zágrábi Militärkommando hajtotta végre — a hadvezetőség utólagos hozzájárulásával: október 29-én megjelent napiparancsában elrendelte a délszláv területen levő összes fegyveres erőnek a zágrábi Nemzeti Tanács alá helyezését és a katonaság felesketését.[121] Ezt egészítette ki a király október 30-án kiadott napiparancsa, amely lehetővé tette, hogy a „hátországi hadsereg és a csendőrség tisztjei a nyugalom és rend fenntartása érdekében saját nemzeti tanácsaik rendelkezésére bocsássák magukat a létrehozandó vagy már létrehozott, katonailag megszervezett csapattestekben".[122] A parancs egyben elrendelte, hogy legénységi állományú személyek — nyilván „bolseviki beállítottságuk miatt" — ezekbe az alakulatokba csak egyéni elbírálás alapján nyerhetnek felvételt.

Voltaképpen tehát itt is az történt, ami Csehországban: a burzsoá forradalom győzelmét nem akadályozták meg, sőt a hadvezetőség utasítására a k. u. k. erőket a hatalomra került burzsoázia rendelkezésére bocsátották. A délszláv területeken ezen taktika záróakkordjait jelentette, hogy Bosznia-Hercegovina kormányzója, Sarkotić vezérezredes október 30-án minden hatalmat átadott a szarajevói Nemzeti Tanácsnak.[123] Példáját követte a laibachi katonai parancsnok: a szlovén területeken ettől kezdve kizárólag a laibachi Nemzeti Tanács gyakorolta a hatalmat.

A délszláv területeken azonban — Csehországgal ellentétben — a burzsoázia nem tudta létrehozni a maga fegyveres erejét: a rendelkezésre bocsátott k. u. k. erők csakhamar bomlásnak indultak és egy részük csatlakozott a zöldkáder felkeléséhez. A toborzás, amelyet nagy nacionalista propagandával indítottak meg, siralmas eredménnyel zárult. A fegyveres erővel nem rendelkező délszláv burzsoázia két tűz közé került: a zöldkáder felkelése tovább tartott és az olasz hadvezetőség megindította haderejét a délszláv területek ellen. A zágrábi Nemzeti Tanács, mivel a hadvezetőségtől már semmi segítséget nem kaphatott, november 4-én a szerb kormányhoz

[120] *Juhász Nagy* i. m. 220.

[121] *Kerchnawe* i. m. 109., *Lukachich* i. m. 97. *Rubint* i. m. 311. 32. melléklet. A parancsot Snjarić gyalogsági tábornok, zágrábi városparancsnok és Mihajlović táborszernagy, kerületi parancsnok adta ki.

[122] Kerchnawe idézi a parancs szövegét, i. m. 122. l. még HIL AOK I/5/5. cs. MK/SM Nr. 7463—1918. november 1.

[123] ÖULK VII. köt. 635.

és az antantcsapatok főparancsnokához fordult azzal a kéréssel, hogy küldjenek csapatokat területére. A kérelem teljesítése annál sürgetőbb volt, mert a zöldkáder felkelés a páduai fegyverszünet után a frontról hazaözönlő katonasággal erősödhetett meg. A kérést a szerb kormány három nap múlva teljesítette: a szerb csapatok benyomulása Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területére megkezdődött. A délszláv Nemzeti Tanács segélykérése még azért is indokolt volt, mert október 29-én Triesztben véres összeütközés tört ki a szlovén és az olasz lakosság között, amelyet november 3-án a városba benyomuló olasz hadsereg számolt fel és az olasz lakossággal kimondatta Trieszt „önkéntes" csatlakozását Olaszországhoz.[124] Az olasz hadsereg ezután északkeletre és keletre nyomult, megjelent Dalmáciában, az isztriai félszigeten, és november 4-én Pólát is elfoglalta.[125] A szlovén és a horvát burzsoázia az olasz terjeszkedéstől, valamint a szocialista forradalomtól való félelmében november 24-én végleg behódolt a szerb burzsoáziának és kimondta a szerb királysághoz való csatlakozást.[126]

Az ún. SHS királyság 1918. december 18-i megalakulásával a délszláv népek polgári demokratikus forradalma lényegében véget ért, bár a burzsoá konszolidáció folyamata, s ennek keretében a zöldkáder fegyveres mozgalom felszámolása, átnyúlt a következő évekre is.

Az osztrák forradalom (1918. október 30.—november 12.)

A Monarchia elnyomott népei forradalmainak időszakában, október 30-án a bécsi polgári demokratikus forradalom is győzelemre jutott. A tulajdonképpeni Ausztriában lezajló forradalom Bécsen kívül számos ipari városra és azokra a területekre terjedt ki, amelyeket a visszavonuló délnyugati hadsereg felbomlott kötelékei még nem értek el. Az osztrák burzsoázia láthatólag nagyon sietett a forradalommal: mielőtt még a százezrével visszaözönlő katonák elérték volna Ausztria szívét, a forradalom lényegében be is fejeződött.

[124] Az adatokat l. *Kerchnawe* i. m. 115. és 201.

[125] *O. Helmer:* 50 Jahre erlebte Geschichte. Wien é. n. 77.

[126] A délszláv forradalmakra vonatkozólag a csehszlovák forradalomnál felsoroltakon kívül l. *Kővágó László:* A magyarországi délszlávok 1918—19-ben. Budapest 1964., *F. Sisić:* Jugoslavenska miaso 1790—1918. Beograd 1937., *A. Vendel:* Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo. Beograd é. n., *F. Ćulinović:* Odjeci Oktobra u jugoslovenskim krajevima. Zagreb 1957.

A forradalom közvetlen előzményei az osztrák—német reichsrati képviselők október 22-i üléséig nyúltak vissza, amikor is kimondták ideiglenes nemzetgyűléssé való átalakulásukat, majd október 24-én elismerték Ausztria népeinek önrendelkezési jogát s követelték a kormányhatalom átadását az egyes nemzeteknek.[127] A deklarációk elhangzása ellenére a császári adminisztráció változatlanul intézte a kormányügyeket. Október 28-án Ausztria Lammasch személyében új miniszterelnököt kapott, aki a föderatív elképzeléseket nem csökkenő energiával képviselte tovább. Az osztrák burzsoázia törekvései Lammasch elképzeléseivel számos ponton találkoztak, amelyeket az osztrák Szociáldemokrata Párt is támogatott. Ez természetesen megfelelt a király és a hadvezetőség érdekeinek. De október 27—29-e közötti köztársasági jellegű tüntetések nyomására — hasonlóan Prágához, Budapesthez és a délszláv mozgalmakhoz[128] — az osztrák burzsoázia és a szociáldemokraták a köztársaság kikiáltását kezdték hangoztatni és felvetődött a köztársasági Németországhoz való csatlakozás, az Anschluss gondolata is. Az Andrássy-jegyzék elküldése után meg-megismétlődő tüntetések hatására, az osztrák burzsoázia pártjainak képviselőiből és a szociáldemokratákból álló[129] osztrák—német Nemzeti Tanács a Habsburgok detronizációjának kimondása előtt állt. Ez annál is inkább várható volt, mivel a bécsi katonai alakulatok számos egysége az önálló osztrák köztársaságot követelő tüntetők mellé állt, akiknek ereje azáltal is növekedett, hogy a Bécsben állomásozó nemzetiségi csapatok vagy közömbösen viselkedtek, vagy egy részük szintén csatlakozott.[130] Ennek ellensúlyozására és a burzsoázia sarokba szorítására, illetve ez utóbbinak a Bundesstaat elképzelésekhez való visszaterelésére a király október 27-ről 28-ra virradó éjszaka elrendelte a frontcsapatok megszavaztatását a Monarchia mellett.[131]

[127] *J. Hannak:* Karl Renner und seine Zeit. Wien 1965. 334—335.

[128] Vö. *Arz* i. m. 351.

[129] A bécsi katonai alakulatok számos alegysége a tüntetők mellé állt és a nemzetiségi csapatok teljes közömbösséget mutattak a tüntetéssel szemben. L. KAW AOK Op. Abt. 594. cs. KM 5. Abt. jelzet nélküli jelentés.

[130] KAW AOK. Op. Abt. 594. cs. KM 5. Abt. jelzet nélküli jelentés. Az IR 72. pl. a tüntetésekbe bekapcsolódott századai nem voltak hajlandók a tömegekre lőni.

[131] Arz tagadta, hogy a parancs kiadásában része lett volna, sőt olyan vélemény is van, hogy az AOK sem tudott róla. A parancsot Zeidler-Daubesky vezérőrnagy, a király katonai irodájának főnöke írta alá és azt az AOK nevében továbbították. Lehet, hogy a király csak később tájékoztatta a parancs kiadásáról Arzot, aki ekkor az ideiglenes nemzetgyűléssel való kapcsolatot ápolgatta. Vö. ÖULK VII. köt. 654.

A parancs kimondta: a tisztek hassanak oda, hogy a csapatok a dinasztia és a Monarchia mellett foglaljanak állást, és ezt azonnal továbbítsák a hadvezetőségnek. Különösen fontosnak tartotta a német nemzetiségű csapatok pozitív állásfoglalását, mivel október 30-án az osztrák—német Nemzeti Tanács sorsdöntő ülésére került sor.[132]

A szavazás eredménye azonban siralmas volt: azok a csapatok, amelyek előtt Boroević és a többi vezénylő tábornok tiltakozása ellenére hirdették ki a parancsot, úgy fogták fel a szavazást, hogy ha a köztársaságra szavaznak, akkor béke lesz, ha a Monarchiára, a háború tovább folyik. Bár pontos adatok a szavazatok számszerű megoszlásáról nincsenek, a háborús szakirodalom egységes abban, hogy a frontkatonaság többsége a köztársaság mellett szavazott.[133]

Ebben a szituációban október 30-án az osztrák—német Nemzeti Tanács vagy más néven Ideigenes Nemzetgyűlés (szociáldemokraták, keresztényszocialisták, német raldikálisok és nacionalisták) határozatot hozott egy Wilsonhoz intézendő jegyzékről, amelyben „... majd bejelenti »Német—Ausztria« önálló állam megalakítását és megbízza elnökét egy azonnali fegyverszünettel kapcsolatos lépések megtételére." A Nemzeti Tanács ülése ugyanakkor az október 29-én létrehozott „államtanács" feladatává tette a német—osztrák kormány kinevezését, a béketárgyalások lefolytatását és az osztrák—német nemzetiségű csapatok feletti parancsnokolás kötelességét.[134]

A király és a hadvezetőség az egyelőre jövő időben megfogalmazott, de voltaképpen a Habsburgok detronizációját kimondó határozatokkal kapcsolatban nem tehetett mást, mint a várakozás álláspontjára helyezkedett. Tudták, hogy a parlament az előbb említett határozatokat a tömegtüntetések nyomására hozta meg. De azzal is tisztában voltak, hogy azok a Monarchia pusztulását és egy igazságosabb társadalmat akaró tömegeket már nem elégítik ki. Látták azt is, hogy a parlament korántsem egységes. Már október 27-én kiéleződött a szociáldemokraták, a keresztényszocialisták és a többi burzsoá párt között az ellentét a leendő államforma kérdésében; míg a szociáldemokrata párt a köztársaságot akarta, a keresztény-

[132] ÖULK VII. köt. 655.

[133] *Arz* i. m. 352., ÖULK VII. köt. 655., *Juhász Nagy* i. m. 212. oldalon említi Sarkotić vezérezredes adatát: Bosznia-Hercegovinában a katonák 57%-a a Monarchia, 43%-a a köztársaság mellett szavazott. (Sajnos, Sarkotić állítását ellenőrizni nem tudjuk.) Sarkotić elmondja, hogy a 3. tiroli császárvadász ezred 90%-ban a köztársaságra adta le szavazatát.

[134] *Hannak* i. m. 361.

szocialisták és a burzsoá pártok „Köszönet a hősöknek!" felkiáltással a Monarchia fennmaradása mellett kardoskodtak. A parlamenttel való élénkülő kapcsolat jegyében október 29-től Arz csaknem mindennap tájékoztatta „a nemzetgyűlést" a fegyverszüneti tárgyalásokról s közben volt ideje arra, hogy a kisebb-nagyobb, de állandóan megismétlődő tömegtüntetésekre és a bécsi vörösgárdistáknak az elhárító szolgálat által jelentett szocialista forradalmi akciójára hivatkozva a „bolseviki forradalom" rémével ijesztgesse a burzsoáziát és a szociáldemokrata pártot.

Ez a tájékoztatás október 30-a után, a szociáldemokrata Renner-kormány megalakulásával sem szűnt meg, sőt a hadvezetőség abba a helyzetbe jutott, hogy a tömegekkel szemben fegyveres segítséget ajánljon fel és nyújtson a kormánynak: október 30-án a bécsi Mariahilferstrassén vörös zászlókkal felvonuló és szocialista köztársaságot követelő, majd a Stiftkaszárnyát, Bécs egyik legnagyobb börtönét ostromló tömegeket a Militärkommando által kivezényelt karhatalmi alakulatok az új kormány nevében szétszórták, ezt követően pedig október 31-én a Drehersaalban demonstráló katonákat a Laxenburgból felvezényelt, „királyhű" alakulatok verték szét. Az évek óta különleges helyzetben levő testőrezredek, amelyek az Edelweiss-hadosztályhoz tartoztak, s az ún. alpesi csapatok monarchista tisztjeik vezetésével még aznap délután felőrölték a Rossauerkaszárnya előtt barikádokat emelő katonák és munkások ellenállását[135] és szuronyrohammal kergették szét a Schottenring sok tízezres tüntető tömegét is.[136]

A bécsi eseményekkel egyidőben Grazban, Linzben és egyéb osztrák városokban jutott hasonló sorsra a munkások, kisemberek, szocialista forradalmi jellegű tüntetése.[137]

A k. u. k. erők segítségével a kapitalista társadalmi rendet megmentették, de a burzsoá demokratikus forradalmat a király és a hadvezetőség részéről egyszersmind elismerték. Ha a detronizáció papíron meg is volt, gyakorlatilag nem érvényesült, sőt az államtanács újból felmelengette a Bundesstaat elképzeléseket, ami a királynak és környezetének kompromisszumos reményeit növelte.

November 1-én pedig a 22 tagú államtanács, amelynek vezetésében az osztrák Szociáldemokrata Párt is fontos szerepet játszott, határozatot hozott, hogy az osztrák államszövetség feje IV. Károly maradjon. Majd

[135] Vö. *Kerchnawe* i. m. 122.

[136] Uo.

[137] KAW AOK Op. Abt. 594. cs. KM 5. Abt. jelzet nélküli jelentés.

pedig azon döntésével, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat egy közös Nationalrat égisze alatt folytassák, egyenesen a hadsereg-főparancsnokság kezére játszott, mivel a fegyverszüneti bizottságot ő küldte el, és minden jel arra mutatott, hogy az antanthatalmak Weberrel és nem mással fognak tárgyalni.[138]

A november elejei osztrák eseményeket a fokozatos burzsoá konszolidáció jellemezte. Az események további alakulására alapvetően kihatott a november 3-i páduai fegyverszünet és a Monarchia teljes széthullása: november 12-én Bécsben kikiáltották az önálló Osztrák Köztársaságot.[139] A hadvezetőség november 3-a után, míg egyáltalán létezett, a konszolidáció útját azáltal egyengette, hogy megszabadította az új kormányt a hazaözönlő délnyugati hadsereg veszélyétől. Ennek története azonban már a páduai fegyverszünet eseményeihez tartozik.

Az osztrák forradalom viszonylag „sima lezajlásában"[140] nagy szerepet játszott a munkásosztály gyengesége, széttagoltsága és legnagyobb pártjának, a Szociáldemokrata Pártnak opportunista politikája, amely többek között odavezetett, hogy Lenin és Szverdlov november 3-án kelt, a Monarchia népeihez intézett és a szocialista forradalom kivívására serkentő üzenetét agyonhallgassák, ill. mikor az mégis köztudottá vált, félremagyarázzák.[141] A november 3-án megalakult kommunista párt szervező munkájának még csak a kezdetén tartott, így a munkásosztály a forradalom napjaiban nem tudta a katonatömegek fegyveres támogatását biztosítani. Ennek tudható be az is, hogy a Bécs utcáin lezajló tömegtüntetésekben részt vevő szimpatizáns katonaelemek éppoly szervezetlenek voltak, mint amennyire fegyvertelenek, s így a forradalmi mozgalmak ellen régóta Bécsben, Bécs környékén tartott, monarchista tisztek által vezetett és félrevezetett ezredekkel szemben alulmaradtak. De a nemzetiségi katonatömegek sem váltak az osztrák forradalmi erők aktív szövetségeseivé, jóllehet a forradalom napjaiban közülük igen sokan a legfontosabb osztrák városokban tartózkodtak: mindegyikük hazafelé igyekezett, hogy otthon kapcsolódjék be a forradalmakba. (Így pl. október 29-én, 30-án magyar csapatok tértek haza tömegesen Budapestre, magukkal hozván a bécsi forradalom hírét.)[142]

[138] *Arz* i. m. 656.

[139] O. *Pollack:* Der Weg aus dem Dunkel. Wien é. n. 82.

[140] O. *Leichter:* Glanz und Ende der ersten Republik. Wien—Köln—Stuttgart—Zürich 1964. 20.

[141] E. *Prister:* Kurze Geschichte Österreichs. Wien 1949. 591.

[142] *Károly* i. m. 477.

A Monarchiában lezajló forradalmak s azok kapcsán a szocialista forradalom veszélye, a hadvezetőséget Ausztriában is már eleve a burzsoá demokratikus forradalom konszolidációjának támogatására serkentette, annál is inkább, mert az a kompromisszum lehetőségét csillogtatta, amely végső soron a Habsburg-monarchia visszaállításának jelentős állomása lehetett. Az uralkodó körök politikáját reprezentáló hadsereg-főparancsnokság eme taktikája sokkal bonyolultabban és áttételesebben bár, de a magyar polgári demokratikus forradalom eseményeiben is érvényesült.[143]

A magyar polgári demokratikus forradalom (1918. október 30.—november 16.)

Az 1918-as „őszirózsás" forradalom, amely a Monarchia népeinek forradalmai közül időben az utolsóként győzött, a magyar nép számára napok alatt megteremtette a békét és a nemzeti függetlenséget, megszabadította a politikai és gazdasági életet a feudális kötöttségektől és létrehozta e kötöttségektől mentes polgári fejlődés lehetőségeit.[144]

A magyar polgári demokratikus forradalmat előkészítő forradalmi válság kialakulása a Monarchia rendszere általános forradalmi válságának részeként, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól erőteljes lökést kapva, a magyar társadalom ellentmondásainak derivátumaként alakult ki és 1918 októberében elérte tetőpontját, megteremtve a forradalom kitörésének objektív, szubjektív feltételeit, majd a Monarchia felbomlásának folyamatában, a többi elnyomott nép hasonló forradalmának szomszédságában s azoktól rendkívül erős indítékot kapva, a társadalom legszélesebb tömegeinek aktív részvételével néhány nap leforgása alatt győzedelmeskedett.[145]

Az október közepe óta folyó súlyos politikai harcok hallatlanul kiélezték a szemben álló erők, osztályok közötti ellentéteket és a forradalmi erőket a dualista rendszer elleni utolsó csapásra mozgósították, valamint az eddig politikailag tétlen demokrata pártokat is a forradalmi cselekvés útjára terelték, annak ellenére, hogy vezetőik, élükön Károlyi Mihállyal, Jászi Oszkárral és a szociáldemokrata Garami Ernővel irtóztak legjobban

[143] Az idézett és a csehországi forradalomnál felsoroltakon kívül felhasznált irodalom: O. *Bauer,*: Die österreichische Revolution. Wien 1923.

[144] Vö. MFMT I. 176. és *Hajdu* i. m. 193.

[145] MFMT I. 164.

a forradalomtól. Október 23-án a fiumei katonai puccs nyomán lemondott Wekerle helyéért meginduló hatalmi harc mindinkább kiszélesedett. Ezt a napot lehet ama fordulópontnak tekinteni, amellyel megkezdődött a tömegek aktív bekapcsolódása a hatalomért folytatott közvetlen harcba. Ennek a harcnak egyik oldalán a forradalmi munkásosztály, a parasztság, a városi kispolgárság és az értelmiség színe-java állott, a másik oldalon az osztrák finánctőkével egybefonódott nagyburzsoázia és nagybirtokos osztály védte körömszakadtáig elnyomó rendszerét. Az „ellenzéki burzsoázia" és a „középosztály" október 23-ig ingadozott: akart is változtatni a viszonyokon, de félt a forradalomtól. Jóllehet ez az ingadozása végig megmaradt, a tömegek alulról jövő nyomására mindinkább balra, a forradalom felé sodródott. A sodródás lendülete a kispolgárság bekapcsolódásával fokozódott.

Az események alakulását a forradalmi munkásosztály harca határozta meg, amelynek természetes szövetségese vidéken a parasztság, városban a többségében paraszti elemekből álló katonaság volt. Utóbbiak sorsa a munkásosztály harcának függvénye lévén, érdekük volt, hogy azt minden erejükkel támogassák. A munkásosztály harca ugyanakkor kihatott valamennyi dolgozó osztály és réteg jövőjére, de eldöntötte a hatalmon levő, az uralkodó osztályokkal szemben álló rétegek sorsát is. A magyar polgári demokratikus forradalom így az egész magyar társadalmat átfogta, célkitűzéseivel annak döntő többségét érdekeltté tette.

Az alapvető polgári demokratikus célkitűzéseken túl minden osztály és réteg a maga osztálycélkitűzéseiért is harcolt. Így a forradalmi harc az osztályellentétek kiéleződésének vált színterévé, amely végül is az alapvető osztályok nyílt szembefordulásáig vezetett el. Az őszirózsás forradalom ezért már kezdettől fogva méhében hordta a szocialista forradalomba való átnövés lehetőségét is.[146]

A magyar polgári demokratikus forradalom történetében igen nagy szerep jutott a forradalmi harcot vezető munkásosztály szövetségeseinek, mindenekelőtt a forradalmi katonatömegeknek.[147] A császári manifesztum kiadásától október 23—24-ig terjedő rövid egy hetet máshelyütt a hátor-

[146] Az őszirózsás forradalom történetét részletesen tárgyalja MFMT. Az említett mű eredményeire támaszkodtunk elsősorban, de felhasználtuk Hajdu Tibor monográfiájának eredményeit is. Munkánkban a katonatömegek forradalmi harcának bemutatására szorítkoztunk, így nem volt lehetőségünk a forradalom történetének részletes leírására.

[147] MFMT I. 168.

szági katonaságnak a forradalomhoz való felzárkózása és csatlakozása előkészítő szakaszának neveztük. Ez idő alatt a Magyarországon és Budapesten levő állománybeli és állományon kívüli katonaság létszáma tovább emelkedett. Sajnos, eredeti források híján ezeknek a csapatoknak csak hozzávetőleges számát adhatjuk meg; egykori visszaemlékezések alapján a Budapesten elhelyezett állománybeli személyek körülbelüli létszámát 60—80 000 főre becsülhetjük.[148] Az állományon kívüli katonák létszámviszonyai teljesen ismeretlenek. A forradalom menetében jelentkező tömeges részvételükből következően úgy tűnik, hogy az előbbi kategóriának minimálisan 50—60%-át tehették ki. A vidéki viszonyok abban tértek el a fővárosétól, hogy az állományon kívüli katonaelemek száma jóval nagyobb volt. A forradalom sorsára azonban a budapesti állapotok voltak döntőek.

Mint arról már említés történt, a forradalom szempontjából az állományon belüli katonaság várható magatartása elhatározó jelentőséggel bírt. Ha mutatkoztak is igen kedvező jelek az említett katonaságnak a forradalomhoz való csatlakozása vagy legalábbis semlegessége tekintetében, a forradalom megindulása előtt mégis több kérdés várt tisztázásra. Először is az, hogy az uralkodó osztályoknak elvileg rendelkezésére álló 60—80 000 katona, mint fegyveres létszám képes-e a készülő forradalmat vérbefojtani? A demokratikus forradalmi erők ennek lehetőségével tisztában voltak. De éppen olyan világosan látták ezt az uralkodó osztályok képviselői is. Maga Lukachich altábornagy, a forradalom előtt kinevezett összkarhatalmi parancsnok is ezen a véleményen volt.[149]

Az említett fegyveres erők akcióképességét és hatóerejét általában meghatározta, hogy az egyelőre fegyvertelen tömegekkel szemben a kor színvonalán álló fegyverek birtokában volt. Minden karhatalmi század több mint 100 db szuronnyal ellátott puskával rendelkezett, lőszerutánpótlása pedig biztosítva volt, mivel a háború tapasztalatai alapján a lőszerraktárakat gondosan feltöltötték. A karhatalmi alakulatok tűzerejét növelte a budapesti helyőrség tekintélyes számú lövegének gyors alkalmazhatósága, tűzgyorsaságát pedig fokozta a számszerűleg is nagy mozgójármű-állomány.[150]

[148] DFK 7. és *Juhász Nagy* i. m. 222.

[149] „Ez az erő, ha az kellően meg van szervezve és a csapat fegyelmi állapotának fenntartásáról gondoskodás történik, minden körülmények között elegendő volt arra, hogy akár egy nagyobb mozgalmat is elnyomhatott volna." L. *Lukachich* i. m. 64.

[150] Vö. *Balázs József:* Az osztrák—magyar hadsereg felbomlása és a magyar polgári demokratikus forradalom győzelmének katonai vonatkozásai. Hadtörténeti Közlemények 1958. 5. évf. 3—4. sz. 17.

A forradalom napjaiban Budapesten összesen 81 karhatalmi század és 37 géppuskás szakasz volt. Előbbi a következő egységekből adódott: 49 önálló karhatalmi század rekrutálódott a 6., 23. 32., 38., 44., 52., 86. közös és az 1., 29. honvéd pótzászlóaljakból, 11 karhatalmi század az ún. inotai tanezredből, 6 karhatalmi zászlóalj a maradék 23. és 32. közös, a maradék 1. és 29. honvéd és az 1. és 3. bosnyák pótzászlóaljakból, kiegészítő karhatalmi századok a két honvéd géppuskás tanfolyamból (Szentendre—Vác), a 7. közös és az 1. honvéd huszár pótszázadokból, a budapesti tüzérpótütegekből, a fényszórós tanfolyamokból, a dunakeszi utásztanfolyamból és a honvéd távíró iskolákból.[151]

A karhatalmi alakulatok döntő többsége budapesti kaszárnyákban volt elhelyezve a forradalom idején annyira fontos stratégiai helyek szomszédságában vagy közelségében (Mária Terézia-, Lobkowitz-, Ferdinánd-, Károly- stb. laktanyák).[152]

A csapatok riadókészültségének direktívái a háború előtti időből származtak és a háború alatti tapasztalatok alapján nem változtattak rajtuk. Lukachich október 27-én, a közben lezajlott tömegdemonstrációk nyomán elrendelte ugyan azok felülvizsgálását és új direktívák kidolgozását, de azok csak 31-én léptek volna életbe, amikor már a forradalom győzött.[153]

A karhatalmi alakulatok mellett Lukachichnak elvileg rendelkezésére állott a budapesti helyőrség karhatalmon kívüli állománya és a m. kir. államrendőrség.[154] Végszükség esetén a Budapest környéki vagy egyéb vidéki alakulatokhoz is hozzányúlhatott.[155]

[151] *Lukachich* i. m. 64.

[152] Október 26—27—28-án Lukachich megszemlélte a karhatalmi századokat. Könyvében szemrehányásokat tesz amiatt, hogy a századokat Budapest területén szétszórták és nem hoztak létre belőlük magasabb egységeket. Az önigazolás céljából hangoztatott vádaskodás arról akarja elterelni a figyelmet, hogy az akkori vezetés éppen azt tartotta fontosnak, hogy a forradalmi agitáció veszélye miatt nagyobb katonai egységek egy helyben ne legyenek. A viszonylagos szétszórtságot a katonai járművek mozgékonyságával vélték ellensúlyozni. I. m. 65. Lukachich nézeteit támogatja *Rubint* is i. m. 152—153.

[153] Lukachich többek között ennek tulajdonítja a forradalom győzelmét, ami a valóságnak egyáltalán nem felel meg. Lukachich a forradalom menetében több alkalommal riadókészültséget rendelt el, a karhatalmi egységek a forradalom számára döntő helyen megjelentek. Eredménytelenségük oka nem a riadókészültség direktíváinak ósdi voltában rejlett (ezeket a direktívákat Lukachich nem is alkalmazta), hanem abban, hogy a katonák a forradalom mellé álltak. Vö. i. m. 62—63.

[154] *Juhász Nagy* i. m. 223.

[155] Lukachich, mint látni fogjuk, élt is ezzel a lehetőséggel: október 29-én, 30-án vidékről akart csapatokat Budapestre felhozni. Intézkedését Landler Jenő hiúsította meg a Budapestre irányuló vasúti forgalom ideiglenes leállításával.

Ez a jelentős katonai erő azonban a vezető köröket nem elégítette ki. Amikor József főherceget homo regiussá kinevezték, megbízatásának elfogadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a hadvezetőség a délnyugati frontról egy megbízható magyar hadosztályt indít a magyar fővárosba és hozzájárul az 1. és a 32. budapesti gyalogezred azonnali eltávolításához. A hadsereg-főparancsnokság ezt a kikötést megértéssel fogadta, de csak ahhoz tudott hozzájárulni, hogy az 1. és 32. gyalogezredet Budapest területéről máshova vezényeljék. Az „érintetlen magyar hadosztály" Budapestre irányítását a délnyugati és a délkeleti arcvonal katasztrofális helyzete miatt teljesíteni nem tudta. Ezen túlmenőleg minden jel arra mutatott, hogy a hadvezetőség a budapesti veszélyes helyzetet egyelőre nem ismerte fel kellőképpen, illetőleg túlságosan bízott a magyar kormány erejében.[156]

Pedig József főherceg követelése mindenképpen indokolt volt: október 23-án a budapesti állományon belüli katonaság nagy részének politikai magatartása alig különbözött a fővárosszerte bujkáló, de az utcákon egyre nyíltabban felbukkanó állománynélküli katonákétól. Már említés történt arról, hogy a budapesti helyőrségben 1918 januárjától tervszerű agitáció folyt a galileistáktól a forradalmi szocialistákig a háború ellen és a forradalom mellett. Az agitáció sikerét nem tudták ellensúlyozni: október második felében a katonaság körében egy katonai felkelés kirobbanásának feltételei már adottak voltak: „. . .a felgyülemlett keserűség nem agitációt, csupán szervezést, tudatos irányítást tesz szükségessé és erre alig néhány nap elegendőnek bizonyult."[157]

A katonaság politikai magatartásának radikalizálódásához rendkívüli mértékben hozzájárult az, hogy a katonák október közepétől kezdve eleinte csak szórványosan, kisebb csoportokban, majd mind nagyobb tömegekben megjelentek az utcákon és állandó kapcsolatba kerültek a munkásokkal s

[156] Vö. *József főherceg* i. m. VII. köt. 545. A király utasította Arzot a délnyugati arcvonalon fellázadt 38. honvéd hadosztály Budapestre vezénylésére. József főherceg ezzel a hadosztállyal akarta a forradalmat vérbefojtani. Juhász Nagy Sándor gúnyosan megjegyzi: „. . .ő (ti. József főherceg) a 38. hadosztállyal akart Budapesten rendet teremteni, tehát a lázadókkal, a kényszerből hazaküldöttekkel, az itthon haditörvényszék elé állítandókkal." L. i. m. 227. Feleslegesnek tartjuk, hogy Juhász Nagy Sándor megjegyzésének igazát adatokkal alátámasszuk. Az 1-es és a 32-es közös gyalogezred eltávolítását Budapestről Szurmay honvédelmi miniszter József főherceg ismételt kérésére és Lukachich tanácsára október 28-án rendelte el, de a budapesti nép elszállításukat október 30-án a Keleti pályaudvaron megakadályozta. Vö. *Lukachich* i. m. 101.

[157] DFK Szántó Béla nyilatkozata 117.

egyéb forradalmi elemekkel.[158] Nem lehet szó nélkül elmenni e tény mellett és benne föltétlenül a tudatos cselekvés jeleit kell látnunk a forradalmi erők részéről. Ha 1918 januárjától októberéig az volt az egyik fő feladat, hogy az agitáció bejusson a kaszárnyákba, október második felében elérték, hogy a kaszárnyákba zárt legénység egy része kijött az utcára.[159]

Az eddig utcán bujkáló, szökevény (lógós) vagy szabadságolt katonák mind nyíltabban és merészebben és mind nagyobb számban kapcsolódtak be a politikai megbeszélésekbe, a naponta megismétlődő egyre hevesebb tüntetésekbe. A katonaság ilyen magatartásának alakulását nagymértékben elősegítette a tisztikar egy részének hasonló viselkedése. Itt mindenekelőtt a csapattisztekről (elsősorban a fiatal tisztekről) van szó, akiket állásuk és beosztásuk miatt nem lehetett állandóan a kaszárnyákban tartani. (Ezeknek a tiszteknek egy része Budapesten a galileistákhoz tartozott, vagy Károlyinak volt híve).[160] Október közepe óta számosan közülük részt vettek a forradalmi demonstrációkban, sőt a katonák körében folyó forradalmi agitációt nemcsak eltűrték, hanem bizonyos mértékig támogatták is.

A tisztek és a legénység forradalmi célkitűzései között tartalmilag nagyon sok hasonlóság, de egyben igen lényeges különbség is volt. A forradalmi események menetében mindinkább világossá vált, hogy a forradalmi beállítottságú tisztek túlnyomórészt a polgári demokratikus forradalom harcosai voltak, míg a legénység többsége, főleg a hazatérők, volt vörösgárdisták — kétségkívül ösztönösen, de kimutathatóan — a polgári demokratikus forradalmat csak átmenetnek tekintették a szocialista forradalomhoz vezető úton. Ez a különbség a forradalom előcsatározásainak időszakában még nem ütközött ki élesen, mivel a dualista rendszer megdöntését mind a tisztek, mind a legénység egyaránt akarták. Az általános „magyar testvériesülés" azonban csakhamar felbomlott és a legénység (mind az állományon belüli, mind az állományon kívüli) a szocialista forradalom felé igyekezett hajtani az eseményeket, míg a tisztek jelentős része a polgári forradalom befejezéséért, lezárásáért állt ki.

Így a katonaság részéről a polgári-demokratikus forradalom megvívását meghatározta a hadseregen belüli osztályharc: míg a forradalom győze-

[158] PI Arch. 731. f. — 28. ö. e. *Szántó Béla:* Az első világháború és az imperialista háború átalakulása polgárháborúvá. 47.

[159] Lukachich végzetesnek ítéli meg a katonáknak az utcán való megjelenését. A tábornokok eddig ahhoz voltak szokva, hogy a katonákat a laktanyákba bezárják és az utcára a néptömegek ellen kivezényeljék. Vö. *Lukachich* i. m. 73.

[160] Vö. *Hajdu* i. m. 81.

lemre jutott, a tisztikar és a legénység ugyanazon platformról a békéért és az önálló, demokratikus Magyarországért harcolt, a forradalom győzelme után ez az egység felbomlott és a tisztikar szembekerült a szocialista forradalmi követelésekkel fellépő legénységgel.

Ha végül is a hatalmon levő uralkodó osztályok szemszögéből vizsgáljuk a hadsereg összképét, abból várható magatartását, egyet kell értenünk azokkal a megállapításokkal, amelyeket az uralkodó osztályok képviselői közvetlenül a forradalom előtt, a forradalom alatt vagy utána tettek, ti. azzal, hogy a Budapesten levő fegyveres erők forradalomellenes felhasználhatósága vagy ellenforradalmi szerepének lehetősége eleve ki volt zárva, sőt várható volt, hogy a katonaság a forradalom egyik tömegbázisává válva, tevékenyen részt vállal a dualista rendszer megdöntésében.[161] Az uralkodó osztályok várakozását a bekövetkező események igazolták.

*

A magyar polgári demokratikus forradalom kezdetét október 23. éjszakájától számíthatjuk. Október 23-án küldte el Wilson válaszjegyzékét a német kormánynak, amelyben az amerikai elnök egyértelműen közölte, hogy a régi rezsim képviselőivel, „a háború bűnöseivel" nem tárgyal a békéről, tőlük csak a megadást fogadja el.[162]

A jegyzéknek ez a tartalma és hangja ab ovo a demokratikus, németellenes erők pozícióját erősítette azokkal az erőkkel szemben, amelyeknek politikai válsága már a fiumei újabb katonai felkelés és a debreceni „Gott erhalte!" hírére kirobbant és a Wekerle-kormány lemondásában fejeződött ki. A demokratikus pártok, köztük a Szociáldemokrata Párt, a hatalom megragadása lehetőségének pillanatát érezték, de egyben a forradalom előszelét is. Mivel azonban a forradalomtól féltek, a hatalom alkotmányos formában való átvételére törekedtek.

Ennek a stratégiának és taktikának adtak kifejezést azon a megbeszélésen, amelyet akkor éjszaka Károlyi palotájában tartottak, és amelyen kimondták a Nemzeti Tanács megalakulását. Október 24-én azonban megmozdult Budapest: előbb az egyetemi ifjúság vonult a Károlyi palota elé, ünnepelte Károlyit, aki az ablakból beszédet intézett hozzájuk, és nemzeti zászlót ajánlott

[161] Vö. *Lukachich* i. m. 96—110., *József főherceg* i. m. VII. köt. 545., 547—548., 564., *Arz* i. m. 352., DFK 13. *Károlyi* i. m. 447., *Csécsy Imre:* Az októberi forradalom és a valóság. Századok és tanulságok sorozat XXI. köt. Budapest é. n. 328.

[162] A jegyzék szövegét közli *Kerchnawe* i. m. 70—71. Vö. *Hajdu* i. m. 85.

dékozott nekik, majd 200 egyenruhás tiszt tüntetett a Gizella téren (mai Vörösmarty tér). Hasonló megmozdulások voltak a város más pontjain is, sőt rendőrök ellen elkövetett merényletről is érkeztek hírek.

Az események fellelkesítették a demokratikus pártokat, maga Károlyi Mihály arról beszélt, hogy lejárt a kompromisszumok ideje; tettekre azonban egyelőre nem került sor.[163]

A következő napokban a helyzet megváltozott. Az október 25-i első lánchídi csata már a forradalom hadszínterévé tette a pesti utcát: a megindúló diáktüntetéshez mintegy 3—400 forradalmár tiszt csatlakozott, akik a menet irányítását magukhoz ragadták, és előbb a Lánchídnál, majd a Várban a tüntetők ellen kivezényelt karhatalmi osztagok legénységét a szóbeli agitáció eszközeivel semlegességre bírták, illetve rávették, hogy a tömeget engedje át és ne fejtsen ki ellenállást. Így vált lehetővé, hogy a magyar nemzeti zászlót kitűzzék a Várban, és hogy a tisztek feleskúdjenek a magyar függetlenségre és a köztársaságra. A Várból hazatérő tüntetőkre azonban lovasrendőrök és csendőrök támadtak, s a támadás 40 súlyos és 200 könnyebb sebesüléssel zárult.[164]

A kivezényelt karhatalom legénysége a lovasrendőrök és csendőrök brutalitását passzívan szemlélte. Ez a tény rendkívül nagy tanulsággal szolgált: a forradalmi tisztek felismerték, hogy a legénység aktív bekapcsolódásának hiánya — még akkor is, ha semlegességet tanúsít —, az uralkodó osztályok rendelkezésére álló fegyveres erőnek, (adott esetben a lovasrendőrségnek és csendőrségnek) lehetőséget ad bármilyen megmozdulás azonnali leverésére. Az ezt követő Gizella téri tüntetés után pedig világossá vált előttük, hogy a legsürgősebb feladat a már utcán levő katonatömegeket mozgásba hozni, a karhatalmi s egyéb rendfenntartó alakulatok legénységét a reakciós tisztikarról leválasztani és megteremteni a katonai felkelés feltételeit. Azok a Károlyi-párthoz tartozó, tüntetésekben összeverődött fiatal tisztek — sok esetben lógósok —, akik ezt sürgették, e célkitűzések megvalósításának leghatásosabb eszközét egy katonatanács létrehozásában látták.[165] A katonatanácsoknak az oroszországi forradalomban betöltött szerepe ugyanis előttük többnyire ismert volt, részben saját tapasztalataik, részben a hazatérők elbeszélése nyomán. Még akkor éjszaka 11 tagú katonatanácsot hoztak

[163] Hajdu idézi Károlyi Mihályt: „A kompromisszumok ideje lejárt" — s megállapítja: a kijelentés elhangzása után tettekre nem került sor. L. i. m. 87.

[164] Vö. *Károlyi* i. m. 444—445.

[165] *Gratz G.:* A forradalmak kora. Budapest 1935. 13. és MFMT I. 166.

létre, amely „létrejöttekor jobban hasonlított a latin-amerikai forradalmak juntáira, mint az oroszországi katona-szovjetekre."[166]

Az október 25-i események nyomán a katonatanács mellett a magyar polgári demokratikus forradalom kiemelkedően fontos szerve, a Nemzeti Tanács hivatalos megalakulása is bekövetkezett, amely csakhamar megfogalmazott kiáltványával „. . .mintegy a polgári forradalom élére állt",[167] és többsége nem kis erőfeszítést tett azért, hogy a katonatanács helyett, amelynek létrehozását enyhén szólva vegyes érzelmekkel fogadta,[168] az események irányítását — egy fegyveres felkelés elkerülésének reményében — kezébe ragadja. Ez a többség, a Károlyi-párt és a többi polgári, valamint a Szociáldemokrata Párt egyes vezetői a katonatanács működését nemcsak „felelőtlennek", de egyszersmind veszélyesnek tartották.[169] Az a csoport, amely a Nemzeti Tanácson belül a katonatanács forradalmi szerepét felismerte, a Szociáldemokrata Párt régi ellenzékéből (antimilitaristákból, szindikalistákból), illetve Landler Jenő köréből verbuválódott és a katonatanácsban Szántó Bélával képviseltette magát.

A katonatanács szerepe és jelentősége ezáltal nemhogy csökkent volna, hanem még inkább nőtt.[170]

A katonatanács agitációs és szervező tevékenységével ugyanis a kirobbanás előtt álló forradalom tömegbázisa egyre szélesedett, Budapesten elsősorban a katonaszökevényekkel, s ennek révén mind több katonai elem került a forradalmi tömegek közé.[171] Így például október 26-án délután, amikor újból nagy tömeg gyűlt össze a Gizella téren, köztük már rendkívül sok katona — tiszti és legénységi állományú egyaránt — hallgatta a Nemzeti Tanács szónokait.

Az uralkodó osztályok ezt a folyamatot tüstént regisztrálták és miközben a királlyal és Károlyival folytatott politikai alkudozásokkal a forradalom kitörésének akartak elébevágni, gyors intézkedést foganatosítottak a

[166] *Hajdu* i. m. 94. Szántó Béla írja emlékirataiban, hogy a katonatanács tagjai főleg „kispolgári existenciák" voltak és a marxista—leninista párt hiányával volt magyarázható, hogy egy ilyen összetételű katonatanács politikai tényezővé válhatott. PI Arch. 731. f.—28. ö. e. *Szántó* i. m. 51.

[167] *Hajdu* i. m. 87. A kiáltvány szövegét l. *Juhász Nagy* i. m. 194—195.

[168] *Károlyi* i. m. 444—445.

[169] Károlyi azt állítja emlékirataiban, hogy sem ő, sem a Nemzeti Tanács nem vette komolyan a katonatanácsot. A megalakulás pillanatában ez valóban fennállt. Később azonban a katonatanács tevékenységével mindinkább veszélyessé vált Károlyiék számára és a forradalom győzelme után fel is oszlatták.

[170] PI Arch. 731. f.—28. ö. e. *Szántó* i. m. 51—52.

[171] Uo.

meglevő fegyveres erő újjászervezésére és a készülő forradalom katonai leverésének előkészítésére.

E célból már október 25-én éjszaka Szurmay, Wekerle, Windischgraetz és Szterényi megbeszélést tartottak a honvédelmi minisztériumban, amelyet különösen az sürgetett, hogy az október 24-én lezajlott eseményekben a karhatalmi legénység passzív magatartást tanúsított, és ez a jövőre nézve semmi jóval nem biztatott. Az értekezlet a megoldást Lukachich altábornagy karhatalmi főparancsnokká való kinevezésében látta, amit Lukachich, az eddigi „habozás miatti sűrű szemrehányás" közepette, el is fogadott.[172] Lukachich kinevezését a hadvezetőség október 26-án éjjel 2 óra 30 perckor erősítette meg. A hadvezetőség hozzájárulása az egyetértés kifejezése volt.

Az adott pillanatban Lukachich legfőbb feladatának egyrészt a karhatalmi egységek rendbeszedését és a riasztási rendszer direktíváinak átdolgozását, másrészt a katonatanács megsemmisítését tartotta. Október 26-tól kezdve három napon keresztül sorra szemlélte a karhatalmi századokat, parancsot adott a megbízhatatlan elemek azonnali felkutatására, valamint az egyes alakulatok olyan harcászati csoportosítására, amellyel azok a kirobbanó újabb tömegmegmozdulásokat csírájában elfojthatták. Majd közvetlenül a hadsereg-főparancsnoksághoz és a hadügyminisztériumhoz fordult vidéki csapatok (Miskolc, Szeged) azonnali Budapestre vezénylése céljából. Kéréséhez Bécsben tüstént hozzájárultak, és elrendelték 2 zászlóalj útbaindítását. Amikor Lukachich a csapatokat október 28-án megsürgette, közölték vele, hogy azok már elindultak. (Az említett zászlóaljak október 31-én érkeztek meg Budapestre és a forradalomhoz csatlakoztak.)

Az ellenforradalmi roham előkészítése céljából ezután Lukachich elrendelte a riasztási rendszer átdolgozását, s végül parancsot adott a katonatanács letartóztatására.

Mialatt Lukachich a reakciós uralkodó körök fegyveres erőinek szervezésében és a forradalmi erőkkel való leszámolás tervezgetésében volt elmerülve, a király és környezete Wekerléék támogatásával az időnyerés, halogatás, alkudozás taktikáját folytatták. E taktikának megfelelően Károlyit a király a miniszterelnöki kinevezés ígéretével Bécsbe csalta, hogy a tömegektől elvonja, és József főherceget kinevezte homo regiussá, további időnyerés és az uralkodó osztályok közötti kompromisszum létrehozása céljából.

[172] Lukachich szemrehányást tesz amiatt, hogy az utolsó percben nevezték ki. „Nem is az utolsó órában, de szó szoros értelemben az utolsó percben kívánják tőlem, hogy a budapesti katonai parancsnokságot, a karhatalmi szolgálat vezetését vegyem át a forradalom kitörésének órájában." L. *Lukachich* i. m. 57.

József főherceg kinevezését a hadvezetőség is támogatta, mert ugyanolyannak tekintette, mint Holub altengernagyét Prágában.

Károlyi elejtése és József főherceg kinevezése azonban a várakozással ellentétben tovább lendítette előre a forradalom ügyét. Azoknak az embereknek java része, akik október 27-én délután, a Nemzeti Tanács parlament előtti nagygyűlésén, szónokaik hatására még hittek Károlyi kinevezésében, este 10 órakor a Nyugati pályaudvaron a düh és elkeseredés hangján ünnepelték a Bécsből visszatérő „kisemmizett" Károlyit, és „Le a diktátorral!" kiáltozással menekülésre kényszerítették a vele együtt érkező József főherceget, akinek „homo regiussá" való kinevezése kétségtelen bizonyítéka volt a reakciós erők ellenállásának és taktikázásának.

A felháborodás aznap este újabb tömegtüntetésekre vezetett: munkások és katonák nyomor- és éhségellenes jelszavakkal a köztársaságot éltették. A tömegek forradalmi lendülete és elszántsága magával ragadta a baloldali szocialistákat, akik Szántó Béla, Korvin Ottó, Rudas László és mások részvételével, felmérve a budapesti tömegtüntetésekkel előállott helyzetet s mérlegelve a vidék megmozdulásának jelentőségét (Debrecen, Nyíregyháza, Eger, Nagyszeben, Szeged, Újvidék, Dunaharaszti nemzeti tanácsainak megalakulása; Scuder tábornok, az 1848—49-es forradalom és szabadságharc egyik hőhéra szobrának ledöntése Temesvárott stb.),[173] a Magánalkalmazottak Szervezetében tartott megbeszélésen elhatározták a fegyveres felkelés november 4-i kirobbantását. Tervük megszületését befolyásolták a prágai eseményekről és a pólai haditengerészeti bázis legénységének felkeléséről befutott hírek, továbbá azok a sikerek, amelyeket a katonatanács a katonaság körében kifejtett agitációjával ért el.[174] A baloldali szocialisták értekezlete mindezek alapján utasította Szántó Bélát, hogy mint a katonatanács tagja, biztosítsa a Nemzeti Tanács támogatását a fegyveres felkelés esetére.[175]

Október 28-ának reggele Budapestet abban a lázas igyekezetben találta, amellyel a forradalmi és reakciós (ellenforradalmi) erők legmarkánsabb képviselői a nyílt fegyveres összecsapásra készültek. Estig pedig mindenki előtt világossá vált, hogy az összecsapást a hatalmon levők fogják provo-

[173] Vö. I. m. 96—98. és *Weltner Jakab:* Forradalom bolsevizmus, emigráció Budapest 1929. 44.

[174] A Károlyi-palota udvara és a Reáltanoda utcai főreáliskola ekkor már tele volt katonákkal, tengerészekkel, akik mintegy 600-an a Nemzeti Tanács rendelkezésére álltak. Vö. *Hajdu* i. m. 109., PI Arch. 731. f.—28. ö. e. *Szántó* i. m. 52.

[175] DFK 144—145., PI Arch. 731. f.—28. ö. e., *Szántó* i. m. 52.

kálni, akiknek új kormányalakítási manőverei (gr. Hadik János miniszterelnöki megbízásával) a Nemzeti Tanács programjának kisajátítása közben a véres leszámolást készítik elő. A forradalmi erők ébersége azonban ezt, a József főherceg által „a törvényes rend fenntartásáért" kiadott proklamáció lényegének feltárásával a tömegek előtt leleplezte; falragaszok, röpiratok jelentek meg az utcákon, amelyek felszólították a katonaságot: tagadja meg nyíltan a parancsot és ne lőjön a tömegekre.

A katonaság megnyerésének folyamatában ezen kétségkívül új, a baloldali ellenzék által a katonatanácson keresztül tudatosan alkalmazott agitációs forma eredményessége az aznap este lezajlott második lánchídi csatában bizonyosodott be. Jóllehet Lukachich este 7 órakor még magabiztosan jelentette József főhercegnek csapatai megbízhatóságát,[176] a „közibük lövetünk és akkor majd rend lesz"[177] jelszóval kivezényelt karhatalmi legénység, a legmegbízhatóbbnak tartott inotai tanezred szakaszai, a Vigadó és a Ritz Szálló előtt utat nyitottak a tömegnek, amely a Gizella térről elindulva felháborodottan vonult Budára a politikai cselszövéseket folytató és a tömegeket, valamint a Nemzeti Tanácsot kisemmizni akaró József főherceg ellen. A karhatalom eme magatartása annál is inkább meglepetést keltett, mert Lukachich előzőleg kiadta a parancsot, hogy a tömegre lőni kell és nem szabad a hídhoz ereszteni. Lukachich utasításáról Teuss és Hodula tábornokok a tiszteket személyesen oktatták ki.[178]

A karhatalom azonban ezt a parancsot nem teljesítette. A híd előtt bekövetkezett vérengzés kizárólag a rendőrök és csendőrök műve volt, amelynek során az egyik honvédszakasz parancsnoka odakiáltotta a rendőröknek: „. . .ha itt még egyetlen rendőr lő, rögtön tüzet adunk rájuk."[179]

A karhatalom magatartása kétségkívül döntő volt: a tömeg zavartalanul elérte a Lánchidat, de ugyanakkor a passzivitás lehetővé tette a rendőrség és csendőrség garázdálkodását. Bár Lukachich az előbbinek igen nagy jelentőséget tulajdonított, az utóbbi adta lehetőség birtokában, és annak tudatában, hogy a reakciós és forradalmi erők első nagyobb összecsapásából egyelőre a reakció került ki győztesként, azonnal megkezdte az újabb rohamot a forradalmi erők ellen. Még október 28-án éjszaka kísérletet tett a Károlyi-körbe bejáró katonatisztek letartóztatására (mert közöttük a katonatanács tagjait sejtette, akiket a katonaság bomlasztása legfőbb oko-

[176] *Lukachich* i. m. 101.
[177] DFK 168. Idézi *Hajdu* is, l. i. m. 116.
[178] *Lukachich* i. m. 103—104.
[179] Vö. i. m. 113., MFMT I. 166.

zóinak tartott), különítményt küldött a Nemzeti Tanács új főhadiszállása, az Astoria Szálló elé, amely azonban eredménytelenül, a katonatanács tagjai nélkül tért vissza. Ezután Wekerle engedélyével őrséget vezényelt az Astoriához, amelynek parancsnoka minden oda belépőt igazoltatni volt köteles. Lukachich ezzel a Nemzeti Tanács ellenőrzését akarta elérni, továbbá a Nemzeti Tanács és a katonaság kapcsolatának felszámolását. (Ez egy megbízható karhatalommal minden bizonnyal sikerült is volna.) Ezt követően Lukachich a „másik oldal" megsemmisítésére is elszánta magát: követelte a tüntetés „főkolomposainak" letartóztatását, és a statárium azonnali elrendelését.[180]

József főherceg és az október 29-én összehívott minisztertanács (a Wekerle-kormány utolsó minisztertanácsa) azonban követeléseihez nem járult hozzá, mert a lánchídi csata nyomán kialakult helyzetben a Károlyi-programot kisajátítani akaró és a Wekerle helyébe lépő Hadik-kormány, amelynek feladatául a burzsoá—nagybirtokos egységfront létrehozását szánták,[181] Lukachich követelésének teljesítésével a nyílt fegyveres összeütközés kockázatát vállalta volna magára, ami a befutott jelentések alapján egyáltalán nem kecsegtetett a forradalmi erők újabb vereségével. Erről egyébként maga Lukachich is csakhamar meggyőződhetett, mert alig fél nappal később József főhercegnek jelentette, hogy „feltétlenül megbízható csapatai nincsenek, így a felelősséget fegyveres fellépés esetén nem vállalhatja, mert a csapatok meg vannak mételyezve".[182]

Lukachich október 29-én délután ismerte fel véglegesen, hogy a budapesti karhatalmi és helyőrségi alakulatok közül alig számíthat néhány századra.[183] Maga Arz írja emlékirataiban, hogy ezen a napon a katonák körében a császár- és Monarchia-ellenesség annyira kiéleződött, hogy október 30—31-ére a Budapesten levő katonaságnak a forradalomhoz való csatlakozását biztosra lehetett venni. Voltaképpen igazat kell adnunk Arznak, mert a budapesti helyőrség és karhatalom alakulatainál október 29-e volt az a nap, amely a katonák nagy tömegeinek a polgári demokratikus forradalom mellé állását eldöntötte. Ezt számos körülmény segítette elő. Ezek közül kiemelkedett a katonatanács forradalmi agitációjának fokozódása, amelynek következményeként a budapesti kaszárnyákban október 27-én és

[180] *Lukachich* i. m. 101. és *Rubint* i. m. 154.

[181] Hadik Apponyit, Andrássyt, a Demokrata Párt és a Katolikus Néppárt, valamint a kisgazdák képviselőit akarta bevonni a kormányba. L. *Batthyány Tivadar:* Beszámolóm. I. köt. Budapest é. n. 237.

[182] *József főherceg* i. m. VII. köt. 564., *Lukachich* i. m. 98., *Hajdu* i. m. 131—132.

[183] PI Arch. 731. f.—28. ö. e. *Szántó* i. m. 62/a.

28-án számos agitátort tartóztattak le,[184] a budapesti munkásság önkéntes felfegyverzése, amelynek során október 27-től 30-ig a katonatömegek szeme láttára mintegy 30 000 ember kezébe került fegyver.[185] A katonatömegeket az is rendkívüli mértékben befolyásolta, hogy a fegyverkezés hihetetlenül gyorsan ment végbe, egy-egy gyár munkásai órák alatt szereztek fegyvert: akadály nélkül törték fel a gyárak, s nem egy esetben a katonák segítségével a laktanyák fegyverraktárait is.[186] Az a hír pedig, hogy október 29-én délután a Soroksári úti Frommer-gyár munkásai elbarikádozták magukat és farkasszemet néznek a kiküldött karhatalommal, továbbá, hogy a fegyveres összecsapás csak azért maradt el, mert Károlyi Mihály és Landler Jenő a Nemzeti Tanács megbízásából lecsillapították a munkásokat[187] — akik a fegyverek nagy részét a kiadott parancs ellenére sem szolgáltatták be —, a békéért és a társadalmi igazságtalanságok ellen legkövetkezetesebben harcoló felfegyverzett munkásosztály képét alakította ki a budapesti alakulatok legénységében. Mindezeken kívül a katonaság forradalom mellé állását az is siettette, hogy október 29-én estig megérkezett a prágai forradalom, a pólai és a fiumei fegyveres felkelés, valamint az önálló Horvátország kikiáltásának lelkesítő híre, továbbá a hadvezetőség azon szándékának elterjedése, hogy magyar alakulatokat kíván átvezényelni a cseh és délszláv forradalmak leverésére. S végül a katonatömegek döntésében nem kis szerepet játszott a hadvezetőség rendelete a frontalakulatok megszavaztatásáról a Monarchia mellett,[188] továbbá a budapesti rendőrségnek a Nemzeti Tanácshoz való hirtelen átállása.[189] A hatalmon levő uralkodó klikk ezzel fegyveres erejének óriási többségét elvesztette,[190] és a Nemzeti Tanácsot akarata ellenére már akkor a hatalom megragadásának objektív lehetőségéhez juttatta.

[184] *Gratz G.*: A forradalmak kora. Bp. 1935. 16.

[185] *Hajdu* i. m. 146., *József főherceg* i. m. VII. köt. 573. és *Rubint* i. m. 147.

[186] Más esetekben pályaudvarokon vagonokat fosztottak ki: kézigránátokat, lőport, lőszert, géppuskákat vittek magukkal. L. *Arz* i. m. 351. MFMT I. 166.

[187] *Károlyi* i. m. 477.

[188] *Arz* i. m. 352.

[189] *Arz* i. m. 352., *Hajdu* i. m. 135., MFMT I. 166—167.

[190] Annak ellenére, hogy Lukachich már 29-én délután tisztában volt a budapesti fegyveres erők, köztük a karhatalom megbízhatatlanságával, az akkor éjszaka Sándor főkapitánnyal folytatott beszélgetés után némi optimizmus töltötte el. Sándor ugyanis „kezességet vállalt" azért, hogy a rendőrség átállása a Nemzeti Tanácshoz nem komoly. Lukachich ezek után feltételezte, hogy a karhatalomra a rendőrség magatartása jó irányban fog hatni. Feltételezésében azonban 24 órával később nagyot csalódott. Vö. *Lukachich* i. m. 114.

Ezt a lehetőséget azonban nem a Nemzeti Tanács, hanem Lukachich ismerte fel először, aki ugyanakkor azt is látta, hogy a felfegyverzett tömegek szervezettsége még alacsony és akcióképessége feltételezhetően a „forradalom gócainak" erősödésétől függ. Ezek a gócok akkor már a város központjában létrejöttek és várható volt, hogy a katonatanács irányítása alá kerülnek. Lukachich tehát elhatározta, hogy a legveszélyesebbet, a Nemzeti Tanács tőszomszédságában létrejött Reáltanoda utcai fegyveres gócot (amely állandóan fenyegette az Irányi utcai térparancsnokságot, erőt kölcsönzött a Nemzeti Tanácsnak és magába szívta a fegyveres erőből magukat önként kivont katonai elemeket, — legutóbb a Ferencvárosi pályaudvarról két menetszázadot), maradék erejével megsemmisíti, majd magára az Astoria Szállóban levő katonatanácsra sújt le. Ezért két karhatalmi századot vezényelt a Reáltanoda utcai iskolában levő katonaság ellen, hogy az ottlevő katonákat letartóztassa. Az akció 20 katonatiszt, több katonatanácstag és az említett menetszázadok legénységének lefegyverzésével zárult.[191] Ezután az Astoria Szálló elleni támadás következett, ami azonban a Kossuth Lajos utcában összegyűlt tömeg fenyegető fellépésére meghiúsult: a karhatalom katonái egy, a tömegből kivált tiszt beszédének hatására dolguk végezetlenül elvonultak.[192] Lukachich erre a támadást este kilenckor egy újabb karhatalmi egységgel megismételte, amelynek során a katonatanács újabb tagját tartóztatták le. De a fegyveres kísérettel az Irányi utcai térparancsnokság felé haladó katonatanácstagot a Kossuth Lajos utcában tüntető tömeg kiszabadította, sőt a fegyveres kíséret önként a tömeghez csatlakozott.[193]

A Lukachich-féle provokációk olajat öntöttek a készülő forradalom tüzére. Már kora délutántól kezdve hatalmas tömegek hömpölyögtek az utcákon, köztük sok ezer tiszt és katona, akik egy része szabadságról újonnan bevonultakból állt, de a közben megjelent miniszteri rendelet alapján két-három nap múlva volt köteles a laktanyában jelentkezni, másik része a kaszárnyákat önkényesen elhagyókból tevődött össze. Ezek nagy csoportokban vonultak a Károlyi-párt Gizella téri székházához, majd onnan az Astoria felé, ajkukon Várnai Zseni verssoraival: „Ne lőj fiam, mert én is ott leszek!" Az Astoriában Károlyi rendületlenül kitartott huszonegynéhányad magával és ekkor már kész volt vállalni a forradalmat. Az Astoria környéke az „Éljen a köztársaság!" jelszótól és a katonák esküjétől volt

[191] I. m. 114.
[192] DFK 159., *Gratz* i. m. 18.
[193] DFK 148—149., *Gratz* i. m. 18.

hangos,[194] a leszaggatott sapkarózsákat széttaposták az utca kövezetén. Károlyi az erkélyről beszélt és bejelentette: „Holnap átveszem a népkormányt."

Amikor azonban este fél 6 tájban Csernyák százados a katonatanács puccstervével állott elő, megijedt és lebeszélte róla.[195] Az este 9 óra körül bekövetkezett újabb Lukachich-akció mégis tettre késztette: a Nemzeti Tanács intézőbizottságában jóváhagyta a katonákhoz intézendő kiáltvány szövegét, amelynek részleteit az Astoria erkélyéről csakhamar felolvasták. „Katonák! Szégyen és gyalázat, hogy amikor körülöttünk minden nemzet egységesen harcol szabadságáért, önállóságáért, a népjogokért és a békéért, Magyarországon még mindig azok a bécsi cselédek, háborús uszítók parancsolnak, akik benneteket katonákat arra akarnak felhasználni, hogy vérbefojtsák veletek a Magyar Nemzeti Tanácsnak azt a mozgalmát, amely nektek is azonnali fegyverszünetet, jogot, kenyeret, szabadságot akart kivívni. Katonák, a közös hadsereg megszűnt, ti annak a független és demokratikus Magyarországnak vagytok a katonái, amelyet a Magyar Nemzeti Tanács képvisel. A délszlávoknál, a cseh-tótoknál egyetlen csepp vért nem ontottak a nemzeti függetlenségért és a nép uralmáért, mert a katonaság a Nemzeti Tanács mellé állott. Katonák ezt a példát kell nektek is követni."[196]

A kiáltvány idézett sorait az események voltaképpen már túlhaladták, hiszen a katonatömegek forradalom mellé állását illetően aligha volt kétség, sőt a munkásosztállyal együtt végrehajtott akciókkal a katonaság hajtotta előre a forradalom útján a Nemzeti Tanácsot. A kiáltvány további sorai erre annál is inkább világosan utaltak, mivel a Nemzeti Tanács „Katonák! A fegyelem megbontása nélkül szervezkedjetek, válasszatok megbízottakat, akik útján a Magyar Nemzeti Tanáccsal érintkeztek és követeljétek, hogy az egész haderő ismerje el a Nemzeti Tanácsot!" — felhívással a katonák forradalmi lendületét igyekezett fékezni. A kiáltvány ama sorai pedig, hogy „Őrizzétek meg a múlhatatlanul szükséges katonai fegyelmet és rendet, mert a Magyar Nemzeti Tanács nem polgárháborút és felforgatást akar, hanem azt, hogy a fegyveres és fegyvertelen népnek egész szervezeti és fegyelmezett ereje alapján polgárháború és vérontás nélkül kerüljön a hatalom a Magyar Nemzeti Tanácsnak . . . kezébe!" — a Nemzeti

[194] DFK XVIII—XIX. MFMT I. 167., *Gratz*, i. m. 17.

[195] L. *Károlyi* i. m. 484. Mint Károlyi megjegyzi, a Nemzeti Tanácsnak emberfeletti munkába került a matrózok leszerelése, akik a monitorokból a főherceg palotáját és a minisztériumokat akarták lőni.

[196] *Rubint* i. m. 311. 32. melléklet, *Károlyi* i. m. 487., *Lukachich* i. m. 114—117., *Gratz* i. m. 17.

Tanács „forradalmi" stratégiájának voltak kifejező szavai. Ezek mögött nemcsak a még mindig hatalmon levő rezsimmel való kompromisszum hite és lehetősége rejtőzött, hanem az a félelem is, amit a Nemzeti Tanács a katonatömegekkel szemben kezdettől fogva és változatlanul táplált.[197]

Míg az előbbit a kiáltvány befejező sorai a Tiszák és Andrássyak (a bécsi lakájok és népellenségek) nyílt elítélésével igyekezett palástolni, utóbbi tekintetében a kiáltvány befejező része utasításokat tartalmazott: „Katonák, tartsatok fegyelmet! Szervezkedjetek! Provokációknak be ne ugorjatok! Várjátok a Nemzeti Tanács parancsait!" Meggyőződésünk, hogy a forradalom előestéjén, amikor az események mutatója a tizenkettedik órához közeledett, a fegyelem fenntartására és a szervezkedésre való felhívás a szervezkedés útvesztőjébe való terelés szándékával történt, amit kiegészített a radikalizálódástól való visszatartás szándéka a Nemzeti Tanács szupremáciájának végleges elismertetésével együtt. Ennek ellenére maga az a tény, hogy a Nemzeti Tanács a katonatömegeket feloldotta a k. u. k. eskü alól és szövetségesül ismerte el őket, Lukachich még meglevő alakulatait pedig „... Ne ontsátok polgártársaitok vérét, ne használjátok fegyvereiteket, ha kiküldenek benneteket azért, hogy a független Magyarországért, népuralomért és azonnali fegyverszünetért harcoló testvéreitek mozgalmát vérbefojtsátok!" — forradalmi felhívó szavaival, valamint a prágai, zágrábi példa előtérbe állításával, a forradalom ügyének a béke és a fegyverszünet összekapcsolásával megbénította, a katonatömegeket a radikalizálódás útjára terelte, magának a forradalomnak az ügyét óriási mértékben lendítette előre. A felemás kiáltványnak (amely híven tükrözte a Nemzeti Tanács ingadozó voltát) elsősorban ez a forradalmi része hatott termékenyítőleg. Ezután József főherceg szavaival élve; „a vezetés a Nemzeti Tanács kezéből is kicsúszott és a fékevesztett tömeg elözönlötte Budapestet".[198]

A forradalmi akciók órái következtek. A katonatanács által irányított tömegvállalkozások, rohamok, amelyek sikerei nyomán újabb és újabb erőkkel nőtt, gazdagodott a forradalom: „Automobilok száguldoznak az utcákon, tele katonákkal, akik eszeveszetten lövöldöznek(?), a régi képvi-

[197] Vö. *Gratz* i. m. 43. A katonáktól való félelem kérdése központi helyet foglal el az ellenforradalmi történetírásban és a résztvevők memoárjaiban. Gratz és Rubint pl. azt állítják, hogy Károlyi félelmét a katonák monarchista érzelmeire alapozta. L. i. m. 43. és 148. Ezt a nevetséges állítást cáfolja Batthyány, amikor világosan kimondja: féltek, hogy a katonatömegek „bolsevista forradalmat" csinálnak. L. *Batthyány* i. m. I. köt. 300.

[198] *József főherceg* i. m. VII. köt. 574.

selőház környéke katonai megszállás alatt s így tovább . . ."[199] Az emberáradat körülfogta az Astoriát. A Nemzeti Tanács és katonatanács parancsát várta, hogy elfoglalja egész Budapestet. (Tehát a tömeg a Nemzeti Tanács vezetésének alárendelte magát, ellentétben József főherceg megállapításaival.) S közben állandóan nőtt, növelte erejét, magához rántotta még azt a karhatalmi századot is, amelyet Lukachich az „esküttevők" letartóztatására küldött ki. Este 10 órakor a katonatanács felhívására óriási tömeg indult a Keleti pályaudvarra és csatlakozásra bírta az 1. és a 32. gyalogezred menetszázadait, amelyeket József főherceg és Szurmay honvédelmi miniszter a horvát határra akart eltávolítani.[200]

A „visszahozott" katonák csatlakozása és esküje a Nemzeti Tanácsra percek műve volt, és fegyvereik egy részét átadták a tüntetőknek. A felfegyverzett nép kettéválva folytatta útját. Egy része az Astoria felé igyekezett, másik része a Körúton a Mária Terézia-laktanya felé hömpölygött. Ez utóbbi a Népszínház utca környékén az ellene küldött csendőrkülönítményt géppuskatűzzel megfutamította. Míg egy csoportja a Conti utcából kiszabadította a katonai foglyokat, a zöme közeledett a Mária Terézia-laktanyához, az inotai tanezred szállásához. Közben hevesen tüntettek Lukachich József körúti lakása, majd a Budapesti Hírlap épülete előtt. A tüntetőkhöz újabb katonai egységek csatlakoztak, köztük egy menetszázad, amely a Keleti pályaudvarra igyekezett. A tömeg folytatta útját, a Baross utca tájékán azonban tanácstalanul megállt és várta a Nemzeti Tanács intencióit. A mintegy 2000 katona tüzelőállásba helyezte magát, a civil nép a járdára és a kapualjakba húzódott. Éjjel 1 órakor fehér zsebkendőt lobogtatva megérkezett Fényes László és Lovászy Márton és a Nemzeti Tanács nevében hazaküldte a népet.[201]

A Nemzeti Tanács nem akarta provokálni Lukachichot, mert félt, hogy a fegyveres összecsapáson nem tud úrrá lenni és a hatalom a radikális elemek kezébe kerül. A Nemzeti Tanács ekkor már nem Lukachichtól félt, nem a mintegy nyolc századnyi, még mindig királyhű bosnyáktól, hanem a fegyveres összecsapás következményeitől. A tömeg lassan szétszéledt, de egy csoportja az Astoria elé vonult, ahol végül is a Nemzeti Tanács felhívására feloszlott. A feloszlás azonban nem jelentette, hogy az emberek hazamentek. Kisebb csoportokra szóródtak szét az utcákon, a katonák pedig, főleg a menetszázadok legénysége, kötelékben maradtak az Astoria

[199] *Batthyány* i. m. II. köt. 237.
[200] *Lukachich* i. m. 111., PI.Arch. 731. f. — 28. ö. e. *Szántó:* i. m. 57.
[201] *Weltner* i. m. 50., MFMT I. 167.

környékén. Azok, akik a háború négy esztendejét végigszenvedték a frontokon, nehezen voltak rábírhatók a félmegoldásokra. Rendkívül zavarólag hatott rájuk, hogy október 30-nak győzelme korántsem volt teljes: továbbra is megmaradtak azok a gócok, ahonnan az ellenforradalom fegyveresen lesujthatott. Érezték, hogy bár Budapestnek stratégiailag igen fontos útvonalait: a Körutat, a Rákóczi utat, a Kossuth Lajos utcát birtokukba vették, a budapesti kaszárnyákban elhelyezett karhatalmi századok esetleges támadásának veszélye még mindig a forradalom feje felett lebegett.

Mindez azért is nyomasztó volt, mert az említett karhatalmi erők, főleg az inotai tanezred és a nyolc bosnyák század várható magatartásáról nem volt biztos tudomásuk. Mások azért aggódtak, hogy Lukachich vidékről kap erősítést, nem tudták ugyanis, hogy Landler Jenő, forradalmi ösztönétől vezéreltetve leállított minden Budapestre irányított vasúti forgalmat másnap délig, hogy megakadályozza vidéki csapatok felhozását.[202]

A félsikereken érzett bosszúság és a jövőtől való aggodalom újabb energiákat szabadított fel és cselekvésre ösztökélte a forradalmárokat. Mivel a forradalom főhadiszállása melletti Lobkowitz-kaszárnya, az ún. térparancsnokság különösen veszélyesnek tűnt, alig másfél órával éjfél után a katonatanács forradalmi tisztjeinek vezetésével az egyik menetszázad rohamot intézett a kaszárnya ellen, rövid harc után elfoglalta, majd a Lukachich által a kaszárnya felmentésére küldött két század bosnyák támadását visszaverte. (A térparancsnokságon levő bosnyákok erre örömtüzet adtak le.)[203]

A térparancsnokság elfoglalása „megdöbbentette" a Nemzeti Tanácsot:[204] azok, akik még mindig csak „erőiket akarták szervezni", akik „még mindig nem akarták a hatalmat átvenni", felismerték: az események menetének szabályozása kicsúszott a kezükből, a nép maga csinálta meg a forradalmat és átadta a hatalmat a Nemzeti Tanácsnak.

A következő órák a Nemzeti Tanács megdöbbenését fokozták. A baloldali szocialisták kezdeményezésére — akik Szántó Bélán keresztül a katonatanácsot irányították — munkás- és katonacsoportok elfoglalták a stratégiailag fontos épületeket, a kaszárnyákat, a katonai raktárakat és a főpostát, és újabb menetszázadokat hoztak vissza a pályaudvarokról.[205]

[202] MFMT I. 167., *Hajdu* i. m. 158.

[203] *Károlyi* i. m. 489.

[204] I. m. 477., DFK 6—7., PI Arch. 731. f.—28. ö. e. *Szántó* i. m. 57., *Gratz* i. m. 18.

[205] *Károlyi* i. m. 487., *Rubint* i. m. 149., *Gratz* i. m. 19., PI Arch. 731. f.—28. ö. e. *Szántó* i. m. 55.

Mielőtt Béccsel megszakadt volna a telefonösszeköttetés, Lukachich altábornagy József főherceggel, Hadikkal és Szurmayval folytatott megbeszélés alapján még egy utolsó erőfeszítésre szánta el magát a forradalom vérbefojtására. Szándékát jelentette Arz vezérkari főnöknek, aki azt messzemenően támogatta. Mint Arz emlékirataiból kitűnik, a közben lezajlott cseh és délszláv forradalmak, valamint a lengyel, galíciai, bukovinai éppen kifejlődő események hatására az osztrák uralkodó körök Magyarországon a forradalom fegyveres vérbefojtására katonai diktatúra létrehozását tartották legcélszerűbbnek és a diktátor személyére Lukachichot tartották legmegfelelőbbnek.[206] A bécsi uralkodó körökben erősen tartotta magát az a nézet, hogy egy katonai diktatúrával a magyar forradalom még mindig megakadályozható, amely egyben kiinduló pontot jelenthet valamennyi forradalom leveréséhez vagy legalábbis elviselhető kompromisszum megkötéséhez. A hadvezetőség és a király ezzel végeredményben tudomásul vette József főherceg homo regiusi megbízatásának kudarcát és eltekintett Hadik próbálkozásaitól. Mikor azonban a Lukachich által tervezett utolsó ellenforradalmi támadás nem sikerült (s erről Bécs a titkos K-vonalon tudomást szerzett), József funkciója ismét előtérbe került: feladata most már kizárólag arra irányult, hogy Károlyi miniszterelnöki kinevezésével „belekapcsolódjanak" az új rezsimbe és a polgári demokratikus forradalmat megállítsák.

Ez az új taktikai vonal mindössze másfél—két óra alatt született meg, mivel Lukachich akciói (a telefonközpont és a térparancsnokság visszafoglalási kísérlete stb.) egymásután kudarcba fulladtak. A kudarcokat a még látszólag rendelkezésre álló csapatoknak (inotai tanezred, bosnyák alakulatok) a fegyveres felkeléshez való csatlakozásával magyarázta a királynak hajnali 3 órakor adott telefonjelentésében.[207] Lukachich után Hadik lépett a

[206] *Arz* i. m. 353.

[207] A forradalom utáni memoárírók és az ellenforradalmi történetírók Lukachich telefonbeszélgetését a felmentés és a vádaskodás hangján egyaránt kommentálták. Maga Lukachich azt állítja, hogy a tömegekre lövetést akkor a király tiltotta meg neki, jóllehet ő azt vállalta volna. Lukachich állítását Rubint elfogadja. L. i. m. 155. Gratz és Kristóffy viszont Lukachichot gyávasággal vádolja: „mégsem a telefonkagylóhoz, hanem a kardjához kellett volna nyúlnia." L. *Kristóffy József:* Magyarország kálváriája. Budapest 1927. 76. és *Gratz* i. m. 20. A valóságot Juhász Nagy Sándor mondja meg: Lukachich lövetett volna, ha lett volna kivel. A királlyal folytatott telefonbeszélgetésében őszintén feltárta a helyzetet s azután kérdezte meg a királyt: lövessen-e? A király állítólag azt válaszolta: „nem, már így is folyt elegendő vér." A király válasza az adott helyzetben nem volt más, mint a tehetetlenség beismerése. L. i. m. 242.

telefonhoz és a helyzetet reménytelennek minősítette, majd kérte a király hozzájárulását Károlyi kinevezéséhez. A király egy ideig habozott, végül is 3 óra 30 perckor József főhercegnek megadta az ezzel kapcsolatos felhatalmazást.

Még nem volt 5 óra, amikor Károlyi miniszterelnökként hagyta el a királyi palotát „gallér nélkül, gyűrötten és fáradtan". A hatalom volt birtokosai valamennyi feltételét elfogadták, köztük azt, hogy a még meglevő karhatalmi erőket vonják vissza a laktanyákba és szüntessék be a fegyveres harcot. A forradalom ezzel az aktussal hivatalosan is győzött.[208]

Október 31-ének napja a győztes polgári forradalomra virradt. Ami ezekután következett, az tulajdonképpen a kivívott győzelem befejezése volt. Reggel 6 óra körül munkások és katonák elfoglalták a Mária Terézia-laktanyát, majd a hozzájuk csatlakozott inotai tanezreddel együtt elözönlötték a belvárost,[209] kezükben a Szociáldemokrata Párt kiáltványával és röplapok ezreivel, amelyek üdvözölték a forradalom győzelmét, de ugyanakkor az ellenforradalmi erők várható támadásának veszélyére is intettek. Kb. 7 óra tájban, amikor Károlyi ismét megjelent József főherceg előtt, a tömegek a Várhegyet is birtokukba vették.[210] A homo regius a miniszterelnöki palota erkélyéről szólította fel a tömeget, a forradalom harcosait: támogassák Károlyit, „mert ha ő most megbukik — mondta —, akkor nem ismerek kivezető utat a szörnyű szerencsétlenségből."[211]

A bejelentés mögött a forradalom előtt kapituláló nagybirtok és nagytőke, valamint a Habsburg-ház számító taktikája rejtőzött: a király beleegyezésével kapott miniszterelnöki kinevezés, amelyet Károlyi József főherceg kezéből fogadott el, a jogfolytonosság örve alatt a hatalmon belül maradás, az új rezsim vezetőivel való megegyezés szándékát fejezte ki a forradalom győzelmét kiharcoló tömegekkel szemben. Hogy ez a számítás mennyire reális volt, az elkövetkező napok eseményeiben, az új kormány tevékenységében világosan kifejezésre jutott.

*

A budapestivel csaknem egyidőben, néhány napos eltolódással lezajlott a vidék forradalma is, a temesvári események azonban a budapestit egy

[208] MFMT I. 168.
[209] *Lukachich* i. m. 114.
[210] DFK 9., *Weltner* i. m. 59.
[211] *József főherceg* i. m. VII. köt. 582.

nappal megelőzték: október 30-án kikiáltották az ún. bánáti köztársaságot. A helyi Nemzeti Tanács szociáldemokrata vezetés alá került és a helyőrségi, valamint egyéb, a városban tartózkodó alakulatok katonatanácsával együtt, mely utóbbinak vezetője Bartha Albert vezérkari alezredes lett, a Károlyi-kormány későbbi hadügyminisztere, átvette a hatalmat. A bánáti köztársaság azonban nem sokáig állt fenn, mert 1919 februárjában áldozatául esett a szerb hadsereg támadásának. A „köztársaság" katonái kezdettől fogva az egykori k. u. k. tisztikar vezetése alatt maradtak. Ez utóbbiak, hasonlóan az ország sok városában elhelyezett katonai alakulatok tisztjeihez, csatlakoztak az új rezsimhez, hogy az ország területét megmentsék (amit az új kormánytól vártak), hogy létüket átmentsék és megakadályozzák a forradalom továbbfejlődését. Így például október 31-én este a kassai 34. gyalogezred tisztigyűlése határozatilag mondta ki a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozását, ahol Zsedényi József alezredes, ezredparancsnok nyomban fel is hívta a tisztek figyelmét: „Ezekután a legénységet oktassák ki, hogy teljes nyugalommal fogadja az eseményeket, mert csak a mi összetartásunk és fegyelmezettségünk fogja elejét venni annak, hogy a rend felbomoljék."[212] Székesfehérvárott maga a városparancsnok, a főispánnal együtt, tette le az esküt a Nemzeti Tanácsra. Debrecen, Szeged, Pozsony, Kolozsvár, Pécs és Nagyvárad helyőrségi tisztjei hasonlóan cselekedtek: előbb maguk esküdtek fel, majd a legénységet is feleskették.[213]

A forradalom diadalmámorában a tisztek és legénység együtt vagdosták le a sapkarózsákat, a „magyar testvériesülés" egyelőre eltakarta, elhomályosította azokat a súlyos osztályellentéteket, amelyek tiszt és legénység között fennállottak. A tisztikar nagy része hirtelen elfelejtette, hogy néhány napja még a legszigorúbb büntetést szabta ki azokra, akik a városokban lezajló gyűléseken, tömegtüntetéseken részt vettek,[214] de arról sem szívesen beszélt, hogy a nemzetiségi alakulatok forradalmi mozgalmait milyen eszközökkel akadályozták.[215]

[212] Vilmos bakák lapja 1918. október 31. Rendkívüli kiadás.

[213] *Juhász Nagy* i. m. 237.

[214] Vö. HIL 3231. cs. Honvéd állomásparancsnokság, Szeged iratai áp. kt. 12. 637./1918. október 27. és 907. áp. kt. 1918. október 29.

[215] Az általunk átvizsgált anyagban erre vonatkozólag a m. kir. 23. pótzászlóaljjal (Nagyszeben) szembeni büntetőeljárásokat foganatosítandó parancsot találtuk meg. A kolozsvári honvéd kerületi parancsnokság kérte, hogy a román nemzetiségű legénységgel szemben erőszakos áttelepítést és személyi büntetést hajtsanak végre, mivel a legénység kinyilvánította: nem hajlandó tovább tűrni a magyar tisztek terrorját. L. HIL Polg. dem. forr. 6. cs. HÜM 13 882. sz./Eln. 1.—1918. október 31.

Általánosságban elmondható, hogy a vidéki helyőrségekben létrehozott katonatanácsokban a tiszteké volt a vezető szerep. Ahol a helyi munkásmozgalom erős volt, a katonatanácsok vezetését forradalmár tisztek ragadták magukhoz. Így például Debrecenben, ahol az újlétai főjegyzőnek kereken megtagadták a fegyverek kiszolgáltatását a nagygazdákból és a helyi kereskedőkből szerveződő reakciós polgárőrség számára.[216]

A legtöbb vidéki katonatanács azonban a forradalom győzelme után a régi tisztek befolyása alá került, akik csakhamar igyekeztek felvenni a kapcsolatot azzal az új katonatanáccsal, amelyet október 31-én Budapesten a Nemzeti Tanács égisze alatt reakciós tisztek vezetésével újjászerveztek.[217]

*

A forradalom győzelme után az új rendszer konszolidációjának napjai következtek. A belső és külső konszolidáció sikere több igen fontos kérdés megoldásának függvénye volt. Legsürgetőbbnek a háború azonnali befejezése látszott, hiszen a forradalom a béke megteremtésének jegyében győzött s magának a rendszernek a léte állott, vagy bukott azon, hogy az imperialista háború véget ér-e és a régen áhított béke beköszönt-e. A béke határozta meg az új Magyarország sorsát külsőleg és belsőleg egyaránt.

A Nemzeti Tanács 1918. november 1-én este ülést tartott. Ezen az ülésen a Károlyi-kormány a Nemzeti Tanácsnak tette le a kormányesküt, mivel a királynak tett előző esküjét a kirobbant tömegdemonstrációk miatt vissza kellett vonni. A forradalmi Magyarország ezzel gyakorlatilag elvágta a Habsburg-házzal való évszázados kapcsolatot és a függetlenné vált magyar állam kormánya ettől kezdve a béke kérdésében is az önálló cselekvés útjára lépett. Az ülésen az új kormány hadügyminisztere, Linder Béla alezredes bejelentette, hogy valamennyi arcvonal magyar katonaságához kiáltványt intézett, amelyben elrendelte a fegyverletételt.[218] Közölte továbbá, hogy a magyar kormány nevében utasította a hadvezetőséget, a Boroević-, a tiroli, a Kövess-, az odesszai és a keleti hadseregcsoport-, illetve hadsereg-

[216] HIL Polg. dem. forr. 8. cs. BM 284/1918. november 9.

[217] *Juhász Nagy* i. m. 240.

[218] A szövegét közli *Juhász Nagy* i. m. 247. „Katonák! Több mint négy évi dicsőséges küzdelem után Magyarország válságos helyzete és az új világnézet, amely megdöntötte az erőszak uralmát és a népek békés szövetségét akarja, a felelős magyar kormányt arra az elhatározásra késztette, hogy a *további harcot az összes harctereken beszüntesse.* A magyar kormány elhatározásából a rendelkezéseket erre egyidejűleg megtettem."

parancsnokságokat, valamint a Mackensen-hadsereghez beosztott teljhatalmú osztrák—magyar vezérkari tisztet,[219] hogy azok a kiáltványt hirdessék ki a katonáknak. A hadsereg-főparancsnoksághoz intézett távirat a magyar kormány lépését az alábbiakban indokolta: „Magyarország belső helyzete képtelenné teszi ezt az országot a háború továbbvitelére."[220]

A továbbiakban a parancs a mondott katonai hatóságokkal közölte, hogy „Wilson békepontjai: a teljes leszerelés, a népek szövetsége és a döntőbíróságok elvei alapján" haladéktalanul érintkezésbe kell lépniük az antanthadseregek parancsnokaival a fegyverletételre vonatkozólag, és „amennyiben az antant feltételei országunk megszállását követelnék, hassanak a közvetlen tárgyaló parancsnokságok oda, hogy mélyen sújtott országunk megszállása csakis angol vagy francia csapatok által történjék." A parancs végül konkrét intézkedéseket tartalmazott a hazaözönlő csapatok leszerelését illetően és hangsúlyozta: „Az elbocsátandók *fegyver, lőszer és felszerelés nélkül* mielőbb hazairányítandók".

Az ülés után a kormány úgy döntött, hogy az antant főparancsnoksággal való közvetlen kapcsolat felvétele céljából Károlyi Páduába utazik,[221] ahol október 30-a óta a már csak papíron létező Osztrák—Magyar Monarchia Weber gyalogsági tábornok vezette fegyverszüneti bizottsága tárgyalt.

A Károlyi-kormány és hadügyminisztere az említett intézkedésekkel Magyarország „nemzetközi helyzetét" akarta javítani[222] és abban reménykedett, hogy a béketárgyalásokon az utódállamokhoz hasonló (kedvező) megítélésben részesül az antanthatalmak részéről. Ez a magyarázata annak is, hogy Károlyi a Weber-féle bizottságot nem ismerte el, s csak később, a tervezett utazás meghiúsulása után járult hozzá, hogy Weber Magyarországot is képviselje.[223]

[219] HIL Polg. dem. forr. 6. cs. AOK Op. Nr. 145 542—1918. november 3.

[220] A Károlyi-kormány helyesen mérte fel a további harc kilátástalanságát: A délnyugati arcvonalon való „kitartás" reménytelenségét. Vö. Kövess tábornagy Op. Geh. 73.—1918. november 4-i jelentését, idézi *Batthyány* i. m. II. köt. 10. A keleti arcvonal csapatainak felbomlása és a Monarchiában lezajlott polgári demokratikus forradalmak eleve meghiúsították a további hadviselést.

[221] *Batthyány* i. m. II. köt. 15.

[222] Juhász Nagy S. idézi Lovászy kijelentését: „a magyar kormány kedvező hatást vár a fegyverletétel lépésétől és azt reméli, hogy a lépés Magyarország nemzetközi helyzetét lényegesen megjavítja." L. i. m. 248.

[223] *Nyékhegyi* i. m. 34. idézi az AOK 10 161/3/11—7/30—1918. november 4-i sz. alatt található Op. Geh. Nr. 2150 parancsát, amely tartalmazza a Károlyi-kormány ezzel kapcsolatos állásfoglalását: „A magyar kormány Weber gyalogsági tábornokot nem ismeri el a fegyverszüneti tárgyalások közös megbízottjaként,

Az új rendszer külső konszolidációjára irányuló lépések ugyanakkor igen fontos belpolitikai jelentőséggel bírtak.

A hatalomra jutott kormány a békétől a saját békéjét várta, nemcsak kifelé, hanem befelé is. Ebből a szempontból igen jelentős volt, hogy a belső konszolidáció feltételeként előtérbe állította a fegyverletételi parancsban erélyesen hangsúlyozott „fegyver nélküli hazatérést", majd az azt követő „azonnali leszerelést". A Nemzeti Tanács felhívást bocsátott ki, amelyben a forradalmat befejezettnek nyilvánította és elrendelte a fegyverek beszolgáltatását.[224] A kormány azonban, amelyet a hátországi katonatömegek forradalmi fellépése segített a hatalom élére, a felbomló arcvonalak katonáitól még jobban félt. Különösen a kormány jobbszárnya táplált velük szemben leküzdhetetlen félelmet, mert attól tartott, hogy azok fegyveresen hazatérve megcsinálják a második, azaz a szocialista forradalmat. Gróf Batthyány Tivadar, a kormány belügyminisztere később kiadott memoárjában a következőket írta: „Csak egyet lehetett és kellett megtennünk, minél előbb lefegyverezni és hazaküldeni a közbiztonságot és közrendet országszerte veszélyeztető katonaságot és új alapon fokozatosan, új katonai szervezeteket létesíteni."[225]

Megítélésünk szerint a hadvezetőségnek adott utasítás ama passzusa, hogy az antantnak sugalmazni lehet Magyarország angol, francia csapatokkal történő megszállását, az esetleges román, szerb vagy cseh alakulatok megszállásától való aggodalom mellett a hazatérő és hátországi saját katonatömegektől való félelemben is gyökeredzett.[226]

Az említett lépésekkel párhuzamosan a Károlyi-kormány egyéb erőfeszítéseket is tett a rendszer belső konszolidációjáért. Rendeletek, utasítások,

---

miután Őfelsége elismerte Magyarország függetlenségét. Csak a viszonyok súlya alatt és nehogy a maga okozta késleltetés a fegyverszüneti tárgyalások lezárását befolyásolja, adja beleegyezését a magyar kormány ahhoz, hogy Weber gyalogsági tábornok Magyarország érdekeit is képviselje". Megtalálható még HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2150—1918. november 4.

[224] *Hajdu* i. m. 190.

[225] *Batthyány* i. m. II. köt. 9. Egyébként Lukachich is megerősíti emlékirataiban, hogy a kormány törekvése az volt: „lehetőleg messze az országhatároktól még idegen földön fegyverezni le a katonákat." „... Azoktól a katonáktól pedig, akik ezt a megszégyenítő parancsot teljesíteni nem akarják ... ott a határon veszik el a fegyvert, még mielőtt a katona az ország földjére tenné a lábát." L. i. m. 148. Lukachich szerint azonban Károlyi félelme a frontkatonáktól azok monarchista szellemétől következett. Ennek az állításnak a cáfolatát feleslegesnek tartjuk.

[226] Hogy ez mennyire így volt, látni fogjuk a Károlyi-kormány és az antant között később kötött erre vonatkozó egyezményekből, ahol a felek kölcsönösen hangsúlyozták a megszállás „bolsevistaellenes" élét.

azonnali intézkedések követték egymást. A sietség mögött az a törekvés rejtőzött, hogy mire a frontok katonasága hazatér, egy megszilárdult rendszert találjon, amely eleve kizár minden újabb forradalmi kísérletet. Október 31-én például, a győzelem napjának délutánján, az új katonatanács minden tőle telhetőt elkövetett, hogy az utcán levő katonaságot beterelje a laktanyákba. Az utcákon falragaszok jelentek meg: „Akinek nincs dolga, az ne járjon az utcán!"[227] Más plakátok tudtul adták, hogy a „katonai rendfokozati jelzéseket és vitézségi érmeket visszaállítják". A kormány sorra visszahelyezte jogaiba a fegyveres testületek elcsapott vezetőit, sőt még arra is történt kísérlet, hogy Lukachichot nevezzék ki ismét legfőbb karhatalmi parancsnoknak, aki József főherceggel együtt letette az esküt a Nemzeti Tanácsnak. Csakhamar határozott intézkedések születtek a forradalmi katonatömegekkel szembeni fegyveres különítmények megszervezésére is: elrendelték a kormány vezetése alatt álló nemzetőrség felállítását, hogy „megfékezzék" a „fosztogatókat" és a „garázdálkodókat". A később Fényes László parancsnoksága alá helyezett nemzetőrség felfegyverzése annál inkább sürgetett, minél több jelentés érkezett a „fosztogatásokról, rablásokról, erőszakoskodásokról".

A forradalom győzelme után kétségkívül előfordultak ilyen esetek. A pályaudvari vagonfeltöréseket, üzletekbe, magánlakásokba stb. történt betöréseket kiéhezett emberek követték el, csakúgy, mint a karhatalommal való véres összeütközést a Mária Terézia-laktanyában.[228]

Ezek a sajnálatos esetek vidéken is előfordultak. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ezek a cselekmények legtöbbször a bukott rendszer gyűlölt emberei ellen irányultak: a jegyzőket, a szolgabírókat, csendőröket nemcsak kirabolták, hanem el is kergették. Voltak esetek, amikor az adott helyőrség egyes csapatai vagy karhatalmi alakulatok álltak a fosztogatók élén.[229]

A fosztogatások azonban csakhamar megszűntek, különösen Budapesten és a nagyvárosokban, ahol a szervezett munkás- és katonaőrségek, őrjáratok a rendet helyreállították.

[227] November 1-én az SZDP is felhívást adott ki, amelyben a munka felvételére szólította fel a munkásságot. Vö. MFMT I. 168. Egyébként a Nemzeti Tanács említett ülésén — a konszolidációt elősegítendő — Kunfi Zsigmond kijelentette: hat hétig felfüggesztik az osztályharcot. Vö. uo. 170.

[228] Vö. *Juhász Nagy* i. m. 240. és 241.

[229] Így pl. Nyíregyházán a 14. és 15. honvéd huszárezred pótszázadai, Kiskőrösön a Budapestről vezényelt karhatalmi alakulat. L. HIL Polg. dem. forr. 8. cs. Nyíregyháza Kat. Tan. jel. 16/1918. november 9. A jegyzőkkel stb. szembeni magatartásról uo. 6. cs. HÜM 29—412 (Kp. oszt. kpv.) 110—1918. november 9.

A Károlyi-kormány ezeket az eseteket ürügyül használta fel arra, hogy a „megbízhatatlan elemektől" a fegyvereket fokozatosan elszedje. November 2-án kormányrendelet jelent meg, amely a katonatanácsok feladatává tette, hogy az összes fegyvert, ami a póttesteknél és egyéb alárendelt alakulatoknál vagy a civil lakosságnál található, be kell szolgáltatni. A rendelet végrehajtásának sikere érdekében megbízható tisztek vezetésével erős karhatalmi őrjáratokat kellett szervezni.[230] Egy hadügyminiszteri rendelet pedig arról intézkedett, hogy az ország területén levő legénységet fel kell esketni az új kormányra és az esküt a tisztikar kezébe kell letenni.[231] Ezt a rendelkezést „az elcsapott" király József főherceggel folytatott telefonbeszélgetésében messzemenően helyeselte,[232] amely voltaképpen az október 31-én kiadott királyi parancs realizálása volt.

A parancsot végrehajtandó, még november 2-án tisztek nagy csoportját, a fővárosi helyőrség tisztjeit gyűjtötték össze a Parlament előtti téren, ahol Linder hadügyminiszter „pacifikáló" beszédet mondott. A beszéd annyiban volt „pacifikáló", hogy a wilsoni frázisokat használva, az általános békéről szólt és a rendszert támogató tisztektől feltétlen engedelmességet és fegyelmet követelt. Linder ekkor ejtette ki a később annyiszor emlegetett szavakat: „Nem kell hadsereg többé!", „Soha többé nem akarok katonát látni!" Linder szavai azok ellen a katonák ellen irányultak, akik a kivívott forradalomtól jóval többet vártak s korántsem voltak megelégedve a polgári demokratikus forradalom eddigi eredményeivel. A „Nem kell hadsereg többé!" pedig a kormány új fegyveres ereje felállításának ki nem mondott óhaját jelentette egy olyan szituációban, amelyben a hadsereg szó a forradalmi katonatömegekkel azonosult. Hogy ez mennyire így volt, kitűnt a Linder után felszólaló Károlyi Mihály beszédéből, aki gyorsan igyekezett megfogalmazni azt, amire Linder képtelen volt: „Mi nem akarunk rablóvezérek lenni, mi nem akarunk a felforgatókkal együtt dolgozni, nekünk a munka a fő és a köz- és vagyonbiztonság."[233] Majd beszédét így fejezte be: „Minden magyar katonának szeretném külön-külön megköszönni azt az önfeláldozást, amellyel eddig a harctéren küzdött és amelyre ezentúl biztosan számítok a béke áldozatos munkájában."[234]

[230] HIL 3221. cs. Szegedi Honv.Ker. Parancsnokság. Idézi HÜM 1/2058. sz./Eln.—1918. november 2-i parancsát 979/áp. kt. 1918. sz. alatt.

[231] HIL 3221. cs. Szegedi Honv. Ker. Parancsnokság. Idézi HÜM 1/2628. sz./Eln.—1918. november 3. parancsában a HÜM 28 104. sz./Eln. 1. oszt.—1918. sz. rendeletét.

[232] *József főherceg* i. m. VII. köt. 591.

[233] Vö. *Juhász Nagy* i. m. 250.

[234] Uo.

Károlyi befejező mondatával így lényegében a forradalmi katonatömegektől határolta el magát, amelyet megerősített a beszéd után kiadott hadügyminiszteri parancs az általános leszerelés előkészítéséről.[235]

Ezzel november első hetében egyértelműen bontakozott ki a Károlyi-kormány koncepciója a fegyveres erővel szemben alkalmazandó politikát illetően: saját emberei által vezetett fegyveres csoportok kialakítása és azok támogatása a Szociáldemokrata Párt által vezetett és kölcsönadott fegyveres munkásosztagokkal, a meglevő hadseregnek, elsősorban a tisztikarnak a kormány mögött való felsorakoztatása s végül minden olyan katonai elem fokozatos eltávolítása a haderőből — leszerelés útján —, amely a polgári demokratikus forradalom egyszer s mindenkori lezárását nem volt hajlandó tudomásul venni.

A forradalmi katonatömegek elleni fellépés az új kormány ama politikájának volt szerves része, amelyet a forradalom győzelmét kiharcoló tömegek ellen alkalmazott az új burzsoá demokratikus állam konszolidációja érdekében. Ez világosan kitűnt abból is, hogy a kormány a Szociáldemokrata Párt vezetőségének támogatásával a november 3-án Moszkvából érkezett táviratot, amelyben Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke, Szverdlov, a Szovjetek Összoroszországi Végrehajtó Bizottságának elnöke és Kamenyev, a Moszkvai Szovjet elnöke köszöntötte az Osztrák—Magyar Monarchia felett győzelmet aratott munkásokat, parasztokat és katonákat,[236] eltitkolta a tömegek előtt.

Alig kezdődtek meg azonban az új állam konszolidációjának erőfeszítései, amikor a Habsburg restauráció veszélye is jelentkezett. A király és a hadvezetőség a megindult fegyverszüneti tárgyalásokkal a Monarchia megmentésének (a Bundesstaat létrehozásának) utolsó kísérletébe fogott. Mindez azonban már a páduai fegyverszünet történetébe tartozik.[237]

*

[235] A parancs megjelent a „Hadsereg" 1918. (XV. évf.) december 5-i számában.
[236] Vö. MFMT I. 171.
[237] Az idézett és a csehszlovák forradalomnál említett munkák mellett felhasznált művek: *Andrássy Gyula gr.:* Diplomatie und Weltkrieg. Berlin 1928. II. kiad., *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Budapest 1946., *Garami Ernő:* Forrongó Magyarország. Leipzig—Wien 1922., *Hajdu Tibor:* Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Budapest 1958., *Kozma Miklós:* Az összeomlás 1918—19. Budapest é. n., *Novak, K. F.:* Chaos, München 1923., *Révész Mihály:* A győzelmes magyar forradalom. Budapest 1918., *Supka Géza:* A nagy dráma. Miskolc 1924., *Szabó László:* Mi okozta az összeomlást és a forradalmat? Budapest 1922., Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867—1918. (Szerkesztette Pach Zsigmond Pál) Budapest 1956.

Ha összegezni akarjuk a hátországi katonaságnak a Monarchia területén lezajlott győztes polgári demokratikus forradalmakban és az utódállamok megteremtésében betöltött történeti szerepét, általánosságban a következőket állapíthatjuk meg:

Az a hosszan tartó forradalmi válság, amely a hadsereg forradalmi erjedése után, 1918 tavaszán a fegyveres erőnél kibontakozott és októberig állandóan mélyült, október utolsó napjaiban forradalomba csapott át s a hátországi alakulatoknak azon részét érte, amelyek a forradalmak csomópontjaiban helyezkedtek el. Az említett csapatok a forradalmak tömegbázisává és tevékeny harcosává váltak. Azon csapatok pedig, amelyek a hátországban voltak ugyan, de a forradalmak csomópontjaitól távolestek, részben felbomlottak, részben semlegesek maradtak (de az ellenforradalmi reakció a forradalmak ellen felhasználni nem tudta őket) vagy pedig a forradalmak kiszélesedésekor szintén a forradalmakhoz csatlakoztak. A frontalakulatok, mindenekelőtt a délnyugati fronton levők, a forradalmakba közvetlenül bekapcsolódni nem tudtak, mert azoktól térben messze estek, de forradalmi jellegű felbomlásukkal a forradalmak győzelmét indirekt módon elősegítették, illetve az ellenforradalmi reakció terveit meghiúsították, s ezzel a polgári demokratikus forradalmak eredményeként létrejött burzsoá utódállamok konszolidációját biztosították.

A polgári demokratikus forradalmak a hátországi, a forradalmak győzelme szempontjából legfontosabb helyeken levő katonákban olyan tömegbázist nyertek (s ebben a tekintetben mindegy volt, hogy a burzsoázia a katonatömegeket maga mellé állította, vagy kölcsön kapta az egykori Monarchia katonai hatóságaitól), amellyel szemben a dualizmus rendszerét fenntartani akaró erők tehetetlenek voltak, annál is inkább, mivel legmegbízhatóbb egységeik is fokozatosan átálltak a forradalmak mellé, illetve, mint láttuk, a katonai hatóságok utasítása alapján az egyes forradalmak fegyveres támaszai lettek.

Felmerül az a kérdés, hogy miért sikerült a katonatömegeket ilyen könnyen a forradalmak mellé felsorakoztatni? Ennek oka abban keresendő, hogy a katonatömegek (munkás-, paraszt-, kispolgári és értelmiségi származásúak egyaránt) forradalmi céljai egybeestek a polgári demokratikus forradalmak célkitűzéseivel: a béke, a demokrácia, a nemzeti függetlenség az agrárforradalom és a polgári demokratikus jogok kiharcolásával. E tekintetben a tisztikar egy része és a legénységi állomány óriási többsége között nem volt különbség, még azoknál a nemzetiségi csapatoknál sem, amelyeket a reakció más nemzetiségek forradalmainak vérbefojtására tartott készenlétben. (A tisztikar monarchikus, aulikus része ez alól kivétel

volt: cselekedeteiben vagy a forradalom ellen fordult vagy a kivárás taktikájára helyezkedett, s később mindent elkövetett, hogy a konszolidálódó utódállamokba létét átmentse, vagy az utódállamok elleni szervezkedését „jobb időkre" halasztotta.)

A katonatömegek egy igen jelentős részének forradalmi céljai azonban túlmutattak a polgári demokratikus forradalmon. Ezek a tömegek a munkásosztályból és a szegényparasztságból verbuválódtak és a hadsereg többségét tették ki. Céljaikat csak zavaros (ösztönös) megfogalmazásban tudták kifejezésre juttatni és a kifejezésre juttatás intenzitásában is különbség volt. Legerősebben a Szovjet-Oroszországból hazatért egykori hadifoglyoknál volt tapasztalható, de ezeknél sem volt egyenlő erejű. A munkás- és szegényparaszti származású egykori hadifoglyok, különösen a magyar, osztrák és részben a délszláv nemzetiségűek, *a kapitalista társadalom megdöntésének, a kapitalista tulajdonviszonyok megváltoztatásának kezdetét látták a forradalomban.* Hasonló nézetek uralkodtak az orosz hadifogságot meg nem járt magyar, osztrák (délszláv) és egyéb, ugyanezen osztályokhoz tartozó katonarétegeknél is. A magyaroknál és osztrákoknál a dualizmus biztosította látszatfüggetlenség miatt a nemzeti függetlenségi követeléseknek nem volt *akkora* súlyuk, mint a más nemzetiségű csapatoknál, csakúgy mint az elviselhetetlen szociális nyomorban élő egyes délszláv katonacsoportoknál. A cseh, szlovák, román, olasz (délszláv) és ukrán katonatömegek azonban a nemzeti elnyomásból következően forradalmi céljaik előterébe a nemzeti felszabadító harcot állították, és ennek győzelmében látták szociális nyomorúságuk megszüntetésének előfeltételét. Természetesen ugyanúgy átfogta őket a béke és az emberi jogok kivívásának törekvése, mint más osztályok, rétegek katonáit.

Hogy az említett forradalmi célok elérésének eszköze a forradalom, a dualista monarchia államrendszerének forradalommal való megdöntése, a katonatömegek nagy többsége tudta, elsősorban a munkásosztályhoz és a szegényparasztsághoz tartozók. De magának a forradalomnak a *jellegével* a katonatömegek nem voltak tisztában: a forradalomba bekapcsolódó katonák nem látták e forradalom polgári demokratikus jellegét, azt hitték, azonos azzal, amely 1917 novemberében Oroszországban győzött. Ennek oka a forradalmi marxista munkáspárt hiánya volt, amelynek következményeként a katonatömegek a tudományos szocializmus elméletével és gyakorlatával, az adott helyzetben a szocialista forradalom stratégiájával és taktikájával nem voltak kellőképpen felvértezve. Sőt, azt mondhatjuk, hogy az 1918 októberéig Szovjet-Oroszországból hazatértek is a hadifoglyok kevésbé képzett, a szocialista forradalom iskoláján alig átment

tömegeit jelentették. Nagy részük Ukrajnából és Belorussziából jött haza, s nem volt arra lehetősége, hogy a szocialista forradalom és intervenciós háborúk keményiskoláját kijárja. (A képzett szocialista forradalmárok már csak a polgári demokratikus forradalmak győzelme után jöttek haza.)

A polgári demokratikus forradalmak hivatott vezetője a munkásosztály volt. A szociáldemokrata pártok vezetőinek befolyására azonban a munkásosztály elfogadta a burzsoázia vezetését, s ugyanígy tettek a katonatömegek is. Ez utóbbiakat nagymértékben befolyásolta a tisztikar állásfoglalása is. Mint említettük, a tisztikar egy része őszintén akarta a polgári demokratikus forradalmat (a nemzeti függetlenséget), másik része pedig a kivárás álláspontjára helyezkedett. A forradalmi tisztikar világosan látva a forradalom jellegét, harcolt a forradalom győzelméért, de egyik legfőbb feladatának azt is tekintette, hogy a katonatömegeket a burzsoázia befolyása alatt tartsák és a létrejött burzsoá állam külsőleg és belsőleg konszolidálódjék. A tisztikar másik része — legfelsőbb parancsnokai példáját követve — a forradalmak győzelmét nem akadályozta és a győzelem után az új rezsim mellé állt, legreakciósabb elemei pedig a forradalmak elleni szervezkedést „jobb időkre" hagyták.

A forradalmakba bekapcsolódott katonatömegek a munkásosztállyal együtt megszabták a forradalmak megvívásának *formáját:* Csehországban, Magyarországon fegyveres felkelésre került sor, amely azonban nem vezetett az alapvető osztályok közötti nyílt fegyveres harchoz. A többi forradalomban a katonaság átállásával még a fegyveres felkelésre sem volt szükség. A polgári demokratikus forradalmak általában vér nélkül győztek. Bármelyik forradalmat említjük, az erőfölény olyan nagy volt, hogy a dualizmust fenntartani akaró erők a forradalmi tömegekkel szemben az ellenállást meg sem kísérelhették. Ennek viszont több következménye lett. Az egyik az volt, hogy a forradalmak nem radikalizálódtak (mint látni fogjuk, a radikalizálódás akut veszélye azonban fennállott). A másik következmény: a reakciós erők és a nemzeti burzsoázia közötti kompromisszum lehetősége a forradalmak alatt és a forradalmak győzelmével megerősödött. Következménye volt továbbá az, hogy a katonatömegek csak a forradalmak győzelme *után* ismerték fel e forradalmak jellegét. Ez azonban már átvezet a konszolidáció történetébe.

A polgári demokratikus forradalmak eredményeként létrejött burzsoá utódállamokat születésük pillanatában két veszély fenyegette. Az egyik a restaurációs kísérlet a megdöntött államrendszer vezető körei részéről, a másik a polgári demokratikus forradalom eredményeivel elégedetlen, a forradalmak győzelmét kiharcoló polgár- és katonatömegeknek a bur-

zsoáziával való szembefordulása volt. E kettős veszély ellen léptek fel a burzsoá utódállamok konszolidációért küzdő kormányai. A két veszély közül az utóbbi volt nagyobb és a hatalomra jutott kormányok erőfeszítései arra irányultak, hogy a néptömegeket fegyvereiktől megfosszák.

A polgári demokratikus forradalmak megállítása, ill. befejezése, a szocialista forradalmi veszély elhárítása az egyes államokban más és más eszközöket igényelt. A cseh burzsoázia, amely a forradalom győzelme idején már saját fegyveres különítményekkel rendelkezett a munkás- és katonatömegekkel szemben, ezekre a különítményekre támaszkodva azonnal megkezdte az ellene irányuló mozgalmak felszámolását, majd féktelen nacionalista propagandával és szociális demagógiával, valamint területhódító politikával igyekezett a társadalmi ellentéteket mérsékelni és a konszolidáció útját biztosítani. A Károlyi-kormány — mint láttuk — kezdettől fogva arra törekedett a forradalom győzelme után, hogy a katonatömegektől megszabaduljon, és saját fegyveres erejét kiépítve (s mint látni fogjuk, az antant támogatását is kérve) konszolidálja a létrejött polgári demokratikus magyar államot. A délszláv forradalmakban a burzsoázia nem rendelkezett saját szervezett katonai erővel; a katonaságot a Militärkommando bocsátotta rendelkezésére, amely azonban csakhamar felbomlott. A délszláv forradalom így abban különbözött az előbbi kettőtől, hogy a kölcsön kapott katonai erők felbomlásával a burzsoáziának lényegében semmiféle komoly fegyveres ereje nem volt, ami rendelkezésére állt — így elsősorban az ún. Volkswehr — a délnyugati frontról hazaözönlők feltartóztatásában volt lekötve egy olyan időpontban, amikor Horvátországban és Szlavóniában kitört zöldkáder felkeléssorozat a szocialista forradalomnak, illetve a burzsoá konszolidáció meghiúsulásának veszélyét teremthette meg. Ezért a délszláv burzsoázia, mint láttuk, az antant és szerb csapatok, tehát külső fegyveres erők segítségét vette igénybe, amellyel nemcsak a zöldkáder felkelést verték le, hanem a burzsoá konszolidációt is biztosították.

A bécsi forradalom a délszláv és a magyar forradalomtól abban tért el, hogy az osztrák burzsoázia a forradalmi katonatömegeket gyakorlatilag még ideiglenes szövetségesének sem vállalta, mivel félt azok radikalizmusától. Kihasználva a forradalmi katonatömegek alacsony szervezettségét —, amelynek következtében akcióik nem terjedtek túl a tömegdemonstrációkhoz való csatlakozáson, illetve egy-egy tömeggyűlés megszervezésén és a hatalom megragadása konkrét feladatait nem is látták —, továbbá azt, hogy a nemzetiségi forradalmi katonatömegek hazájukba távoztak, a katonai hatóságoktól kölcsönkapott fegyveres erővel leverte a forradalmi

katonatömegek és munkások mozgalmait és megteremtette a konszolidáció lehetőségét.

A burzsoá utódállamok konszolidációját — mint említettük — nemcsak a munkás- és katonatömegek veszélyeztették, hanem a bukott államrendszer vezetőinek monarchiamentő kísérlete is. A király és környezete, valamint a hadvezetőség, látva az utódállamok belső ellentmondásait, a polgári demokratikus államok konszolidációjának kezdetén az ellenséggel kötendő fegyverszünet adta lehetőségek kihasználásával az Osztrák—Magyar Monarchia megmentésének utolsó nagy kísérletébe fogott.

A DÉLNYUGATI OSZTRÁK—MAGYAR HADSEREG FELBOMLÁSÁNAK MEGGYORSULÁSA A PÁDUAI FEGYVERSZÜNETI TÁRGYALÁSOK IDEJÉN (1918. OKTÓBER 29.—NOVEMBER 4.)

Mint azt az előbbiekben láttuk, az október 12-e óta Trientben tétlenül ülő Weber-féle fegyverszüneti bizottság október 28-án délután 3 óra 45 perckor parancsot kapott az olasz hadvezetőséggel való kapcsolat felvételére. 5 órakor Weber újabb sürgető parancsot kapott a hadsereg-főparancsnokságtól. Weber a parancsokat 8 óra 30 perckor visszaigazolta és kérte, hogy az olasz hadvezetőséghez közvetlenül intézendő rádióközlésben válasszák szét a fegyverszünet és a béke kérdését.[238] A hadvezetőség azonban elutasította a kérést, mivel a rádióleadó legénysége megbízhatatlan volt, és amellett attól félt, hogy a rádióközlést az olaszok propagandacélokra használnák fel. Ezért nyomatékosan utasította Webert, hogy a fegyverszüneti bizottsággal azonnal induljon útnak.

A hadsereg-főparancsnokság aktivitása ezekben az órákban fokozódott. Arz vezérkari főnök táviratban közölte Hindenburggal, hogy több, mint 30 hadosztály megtagadta a harcot és a Monarchia vezetői egyértelműen követelik a fegyverszünetet, mert egyébként „az anarchia és a bolsevizmus elkerülhetetlen". Mivel az út Wilsonhoz túl hosszú, a fegyverszüneti bizottság kísérletet tesz az olasz hadvezetőséggel való tárgyalásokra.[239]

Noha a német imperialistákat a fegyverszüneti bizottság elküldése nem érte váratlanul, felháborodásuknak a különféle „büntető szankciókon" túl, szavakban is kifejezést adtak. A Monarchia követe, Hohenlohe herceg

[238] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2052—1918. október 28.
[239] HIL 44. cs. Verh. Nr. 21.—1918.

október 27-i magatartását, „amellyel tagadni igyekezett az Andrássy-jegyzék és a fegyverszüneti bizottság elküldésének tervét", hitszegőnek és kétszínűnek minősítették.[240]

A Hindenburgnak elküldött távirat után a hadvezetőség sürgetésére a semleges országokban működő osztrák—magyar ügynökök újabb utasítást kaptak a külügyminisztériumtól a „békepropaganda" fokozására, közelebbről arra, hogy angol—francia partnereiket a Monarchiában kirobbanó „bolsevista forradalom" hírével befolyásolják és elérjék, hogy az antantkormányok Diaz olasz főparancsnokot egy azonnali fegyverszünet megkötésére utasítsák.[241]

Közben a Roveretóba áttelepült Weber sem tétlenkedett. Utasítására október 29-én reggel Camillo Ruggera vezérkari százados, a fegyverszüneti bizottság tagja San Marcótól délre, Serra Vallánál átlépte a vonalakat és 9 óra 30 perckor Avióban jelentkezett a 26. olasz hadosztály parancsnokánál, akinek átnyújtotta Weber levelét a fegyverszüneti tárgyalások megkezdéséről. A levelet az olasz főparancsnokság abanói (Pádua mellett) főhadiszállására vitték. Ruggera Avióban maradt.[242]

A Roveretóban levő Weber egyelőre mit sem tudott Ruggera sorsáról. Ez annál is inkább kellemetlenül hatott, mert 9 órakor ismét parancsot kapott a hadsereg-főparancsnokságtól. Ebben közölték, hogy a front és a hátországi fejlemények miatt a külügyminisztérium jegyzékben kérte Wilsont az azonnali fegyverszünetre és utasították Webert, kérje az olaszoktól az ellenségeskedések beszüntetését és hangsúlyozza, hogy a feltételek később is átvehetők.[243]

A hadvezetőség délután 4 órakor újabb, Weberhez intézett táviratában közölte; mivel a Velencei síkság kiürítése már folyamatban van,[244] a bizottság adjon kifejezést annak, hogy az ellenséges nyomás közben végzett kiürítés sok kárt okozna az olasz lakosságnak.[245]

Weber délután 5 óra 16 perckor igazolta vissza a parancsokat és jelentette, hogy a bizottság az olaszokkal folytatandó tárgyalásokon az alábbi szempontokból indul ki: 1. Minden további vérontás felesleges, 2. az ellenség nyomása alatt végrehajtott visszavonulás a megszállt olasz területeken

[240] *Arz* i. m. 346.
[241] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 769.
[242] A levél szövegét közli *Nyékhegyi* i. m. 9.
[243] L. *Kerchnawe* i. m. 111.
[244] AOK újabb parancsa Boroevićnek október 29-én délután 5 óra 30 perckor. L. *Kerchnawe* i. m. 113.
[245] HIL 44. cs. Verh. Nr. 24-ben AOK. Op. Geh. Nr. 2061. 1918.

sok kárt okozna, 3. az ellenségeskedés beszüntetése rendezett módon biztosítaná a Velencei síkság átadását.[246]

A hadsereg-főparancsnokság azonban egyelőre Weber tehetetlenségét volt kénytelen konstatálni, mivel Ruggeráról semmi hír nem érkezett. Ezért, miután a helyzet az arcvonalon és a hátországban egyre kétségbeejtőbbé vált, este 7 órakor közvetlen rádióadásban kérte az olasz főparancsnokságot a hadműveletek leállítására, a külügyminisztérium pedig Svájcon keresztül a Vatikán fellépését sürgette az olasz kormánynál.[247]

A különböző arcvonalakon kialakult katasztrofális helyzettel maga Weber is tisztában volt, ismerte azt a jelentést, amelyet a tiroli arcvonal-parancsnokság a 11. hadsereg-parancsnokság javaslatára este 9 óra 50 perckor eljuttatott a hadsereg-főparancsnoksághoz. Ebben az arcvonal-parancsnokság kifejtette, hogy a Pólán át leadott rádióközlés már nem felel meg a csapatok jelenlegi állapotának, ezért követeli a *feltétel nélküli* fegyverszünetet.[248]

Weber azonban ezt a javaslatot még nem merte magáévá tenni, azért csupán azt kérte, engedélyezzék számára, hogy a fegyverszüneti ajánlatot még egyszer leadhassa az olaszoknak vagy a hadsereg-főparancsnokság újabb rádiótáviratot intézzen.[249] Weber javaslatát azonban túlhaladták az események. A közben Boroevićtől beérkezett helyzetjelentés elmondta, hogy a délután 5 óra 30 perckor a hadvezetőségtől kapott parancsnak nem tud érvényt szerezni, vagyis a Velencei síkság tervszerű kiürítését nem tudja biztosítani, mert a hadseregcsoport felbomlott alakulatai, így legújabban a 86. lövészdandár, a 26. lövészhadosztály (mindkettő 6. hadsereg) rabolva, fosztogatva özönlenek a Livenza felé s nincs erő megállításukra. Ugyanezt teszi a 29. gyaloghadosztály és a 201. Landsturm-dandár (Isonzo-hadsereg), s közben magával rántja a többi alakulatot is.[250] Más jelentések arról számoltak be, hogy a megszállt területeken a lakosság menekül a visszaözönlő katonaság atrocitásai elől.[251] Újabb jelentés a csapatok lázadásáról október 30-án hajnali 2 óra 30 perckor érkezett a Belluno-csoporttól. Eszerint az északi Piave-parton összevonásra kijelölt csapatok köré-

[246] „Aus diesem Grunde wolle die italienische Oberste Heeresleitung die sofortige Einstellung der Feindseligkeiten verfügen." HIL 44. cs. Verh. Nr. 44.

[247] *Arz* i. m. 347. A rádiótáviratot Pólán keresztül adták le. L. *Kerchnawe* i. m. 112.

[248] *Kerchnawe* i. m. 112. és *Arz* i. m. 360.

[249] HIL 44. cs. Verh. Nr. 30.

[250] *Kerchnawe* i. m. 113. A csapatok beosztására nézve l. KAW AOK Op. Geh. Nr. 112 000—Ev. Nr. 94.

[251] Geheimes Staatsarchiv (München) MA—I—972. V. A. W.—1918.

ben (több rohamzászlóalj, az Edelweiss-hadosztály 114. gyalogezrede, 3. vadászzászlóalj) lázadás tört ki és azok felbomolva özönlenek visszafelé, útközben Busche városát már kirabolták. A lázadók csatlakoztak a front mögött fellázadt német ajkú csapatokhoz, egy-két frontalakulat még tartja magát, amelyek *megmentésére azonnali fegyvernyugalomra van szükség.* Az Isonzo-hadsereg szintén újabb lázadásokat és fosztogatásokat jelentett. Casarzában a 16. gyalogezred II. zászlóalja, a 2. hegyivadászezred és a 16. zászlóalj egyesültek és kirabolták a várost, főleg a pályaudvaron garázdálkodtak.[252] A 24. honvéd gyalogezred (magyarok, románok), a 111. gyalogezred (csehek, németek), a II. Landsturm-zászlóalj (németek, ukránok, csehek), a 34. gyalogezred (magyarok), a 67. gyalogezred (szlovákok), a portulei drótkötél-pályaudvart felgyújtották és kirabolták, a Perginébe visszavonuló salzburgi 59. gyalogezred III. zászlóalját pedig civil személyek fellázították, akik vagonról vagonra járva agitálták a katonákat.[253]

Mint láttuk, az arcvonalakról és a hátországból befutott jelentések a hadvezetőség fegyverszüneti direktíváit az eltelt 24 órában kétszer változtatták meg. Míg a hadsereg-főparancsnokság október 28-án még csak a fegyverszüneti tárgyalások kezdeményezését tartotta szükségesnek, október 29-én már az ellenségeskedések azonnali megszüntetését kívánta. Most az újabb jelentések kényszerítő hatása alatt ismét változás következett. Október 30-án 8 órakor, az alábbi táviratot küldte Boroevićnek, majd 8 óra 45 perckor a tiroli arcvonal-parancsnokságnak: „A hadsereg-főparancsnokságnak szándékában áll kiadni az alábbi parancsot, amennyiben a hadseregcsoportparancsnokságok a viszonyok ismeretében azt megalapozottnak látják: az olaszoknak többször javaslatot tettünk a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére. Válasz mind ez ideig nem érkezett. A további vérontás elkerülése és lehetőség szerinti megakadályozása céljából, és hogy a hadsereg fel ne bomoljék, valamint a hátország anarchiába ne süllyedjen, mindenütt be kell szüntetni az ellenségeskedést és frontszakaszról frontszakaszra tárgyalásokba kell bocsátkozni a további magatartást illetően. Azonnali állásfoglalás közlendő."[254]

[252] Az adatokat közli *Kerchnawe* i. m. 116.

[253] I. m. 117. A német birodalmi külügyminisztériumba október 29-én 12 óra 30 perckor Bécsből befutott telefonjelentés szerint 23 hadosztály már felbomlott és a következő napokban 40 (?) hadosztály teljes felbomlásával kell számolni. A jelentés kétségbe vonta annak lehetőségét, hogy az AOK képes lesz a fegyverszünetet megkötni, sokkal inkább várható a frontparancsnokok ez irányú tevékenysége. L. Staatsarchiv (Dresden) Kriegsministerium 4221. cs. KM 430/II. A. Geh.—1918. október 30.

[254] KAW AOK Op. Geh. Nr. 148 888—1918. október 30.

A nagy horderejű parancstervezet annak a kudarcnak a beismerése volt, amely a Velencei síkság kiürítése és más frontszakaszokon az 1917-es állásokba való visszavonulás alkalmával a visszaözönlő hadsereg mozgása uralásának sikertelenségével következett be. Október 30-án már szó sem lehetett arról, hogy a még megszállt olasz területeken manőverezve a hadsereg visszaözönlését lefékezik és magát a hadsereget újjászervezik, vagy legalábbis rendbeszedik. De ez már csak azért sem sikerülhetett, mert a manőverezés feltételezte volna a meginduló fegyverszüneti tárgyalásokkal egyre gyengébbé váló ellenséges nyomást (ami nem következett be), továbbá azért sem, mert a felbomlott hadsereg visszaözönlése már akkor olyan káoszt teremtett, hogy a *hadsereg megállítása volt sorsdöntő kérdés.* Ennek fontosságát emelte a „bandákba" verődő alakulatok fosztogatása és a helybeli lakossággal, valamint a hatóságokkal szembeni kíméletlen fellépése, amely elindította a polgári személyek népvándorlásszerű menekülését és ugyanakkor „szélsőséges irányba" fokozhatta a katonák amúgy is fenyegető elkeseredését. A hadvezetőség ezek után úgy gondolta, hogy frontszakaszonkénti „fegyvernyugvással" a hadsereg felbomlott alakulatainak visszaözönlését még megállíthatják.

A hadsereg-csoportparancsnokok azonban nem értettek egyet a parancstervezettel. A tiroli arcvonal-parancsnokság válaszában kifejtette, hogy ennek az olasz csapatok fegyelmezetlensége lenne a feltétele, azonban éppen ellenkező tapasztalataik vannak. Az említett fegyvernyugvási kísérlet tehát egyenlő lenne a feltétel nélküli kapitulációval. Boroević válaszában pedig azt hangsúlyozta, hogy mivel az ellenség a fegyverszünetre vonatkozólag eddig nem válaszolt, a javasolt megoldás az általános kapitulációt jelentené. Felfogása lényegét azonban telefonközlésében fejtette ki: „A javaslat katasztrófához (általános kapitulációhoz) vezetne. Erre még mindig van idő. Ha a hátország (azaz az uralkodó körök — F. M.) az anarchiába süllyedéstől jobban fél, mint több százezer ember olasz fogságba esésétől, akkor erre azt kell válaszolni, hogy a hadsereg kapitulációjával az az erő vész el, amelyet a hátország még mindig respektál. Ezzel az állam teljes védtelensége állna elő. Ami a hátországban most lejátszódik, az csupán »egy fajta mámor«, amely holnap eltűnik."[255]

Boroević felfogása felett ekkor már kétségkívül eljárt az idő, de figyelemre méltó, hogy a „megmentett fegyveres erő" felhasználásának gondolata a hátország ellen milyen erősen gyökerezett benne. Ezt a hadvezetőség elvileg teljes mértékben osztotta, de Boroević javaslatát elsősorban azért

[255] A hadseregcsoportok jelentését kivonatosan közli *Kerchnawe* i. m. 116.

nem fogadta el, mert ugyanezen a napon a külügyminisztériumba több igen kedvező távirati jelentés futott be a semleges országokban lázas tevékenységet kifejtő osztrák—magyar ügynököktől. Így például Skrzynski közölte Lausanne-ból, hogy az angol és francia kormány „melegen" támogatja Wilsonnál a Monarchia fegyverszüneti kérését.[256] Andrássy azonnal válaszolt és kérte Skrzynskit, tudassa partnereivel, hogy „a bolsevizmus annyira elharapódzott a Monarchiában, hogy ha nem kötnek fegyverszünetet, nemcsak a Monarchiát, hanem a nyugatot is fenyegeti".[257] Skrzynski választáviratában megnyugtatta Andrássyt: „...ma az antant képviselőit tűzbe hozzuk, hogy siessenek. Az igen befolyásos francia követ teljesen megérti álláspontunkat. Francia diplomaták állandóan hangsúlyozzák: meg kell a Habsburgok monarchiáját menteni... Mind az angolok, mind a franciák olyan veszélynek tartják a bolsevizmust, amellyel mindnyájunknak szembe kell fordulni."[258] Andrássy erre még aznap elhatározta, hogy dr. Poppert, a stockholmi követség vezető tisztviselőjét, aki több évig tartózkodott az USA-ban, Washingtonba küldi a Wilsonnal való személyes kapcsolat felvételére.[259]

A hadsereg-főparancsnokságot ezek a jelentések, illetve táviratváltások optimista hangulatba ringatták. Annál keservesebb meglepetésként hatott Weber október 30-án délután 3 órakor leadott jelentése, amelyből kiderült, hogy az olasz hadvezetőség Ruggerának adott válasza szerint — amelyet előző este 10 órakor közölt vele —, nem hajlandó tárgyalni a fegyverszüneti bizottsággal, mert annak Ruggera által átadott dokumentumaiból „nem derül ki, hogy a bizottság tagjai teljhatalmú megbízással rendelkeznek-e". Az olasz főparancsnokság közölte Ruggerával, hogy nincs szándékában a fegyverszünetről vagy az ellenségeskedések megszüntetéséről tárgyalni, ellenben azt megteszi, hogy az osztrák—magyar hadsereg felhatalmazott képviselőinek *átadja a feltételeket*. Ruggera nyomban tiltakozott, kijelentvén, hogy a bizottság valamennyi tagja teljhatalmú megbízással rendelkezik és újólag kérte: nevezzék meg a napot, a helyet, az órát a bizottság fogadására. Az olasz hadvezetőség, amely egyrészt az időhúzás taktikáját alkalmazta (hogy csapatai minél nagyobb területet foglaljanak

[256] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Válasz Bázelből a Nr. 63. táviratra.

[257] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 603. de Vaux-nak Bernbe.

[258] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Telegr. Nr. 771.

[259] StAW PA I. 966—Krieg 25/33. Friedensverhandlungen: Prot. Nr. 14273—1918. október 30.

el), másrészt érzékeltetni akarta, hogy Bécs és az arcvonal között sokkal rövidebb az út, mint Bécs és az antant, illetve Wilson között, elutasító választ adott.

A válasszal Ruggera déli 12 órakor Roveretóba visszatért, és azt Weberen keresztül azonnal a hadsereg-főparancsnokság tudomására hozta.

Az osztrák—magyar hadvezetőség Ruggera jelentésének vétele után a helyzetet úgy értékelte, hogy az olasz főparancsnokság még a feltétel nélküli fegyverletétel esetén sem hajlandó megállítani hadseregei előnyomulását, mert győztesen akar bevonulni Triesztbe, Trientbe és a többi meghódításra kijelölt területre, továbbá hogy mindemellett olyan feltételeket akar diktálni — tárgyalások és az ellenségeskedések beszüntetése nélkül — amelyekkel kikényszerítené a hadsereg teljes kapitulációját.[260]

Az osztrák—magyar hadvezetőség az olasz főparancsnokság magatartását és döntését a legnagyobb elkeseredéssel vette tudomásul. A felháborodás nem az olasz területi, hanem a Monarchia hadseregének elpusztítását célzó igények miatt hágott magas fokra, amely igények nem tükrözték az antant által kezdeményezett és a Monarchia uralkodó körei, valamint a hadvezetőség által is vállalt „bolsevizmus elleni nemzetközi harc" jogosságának elismerését. Az osztrák—magyar hadsereg-főparancsnokság elkeseredetten látta, hogy az olasz hadvezetőség gyengíti vagy lehetetlenné teszi ezt „a bolsevizmus elleni harcot", amelyet egyrészt a *Monarchia területén* kellett megvívni, (ahol ebben az időben zajlottak le a polgári demokratikus forradalmak és félő volt ezeknek a forradalmaknak átnövése szocialista forradalommá), másrészt az arcvonalakon, mindenekelőtt a délnyugati fronton, ahol a felbomlott, visszafelé özönlő másfél millió katona válhatott hazatértével a munkásosztály és egyéb dolgozó osztályok, rétegek szövetségesévé a forradalmak radikalizálásáért és talán már a szocialista forradalmak kiharcolásáért. Ha a katonák forradalmisága ösztönös volt is (hiszen még november elején sem voltak körükben forradalmi szervezetek, egyedül a 3. lovashadosztály két ezredénél alakultak katonai tanácsok),[261] az ellenség naponta megújuló támadásai nyomán mind hatalmasabb arányokat öltő felbomlás és hazafelé özönlés a tudatosság elemeit vihette be a katonák forradalmiságába, ha hazájuk területét elérték és ott saját forradalmi munkásosztályuk közelébe kerültek. Bármilyen keserves is volt tehát az olasz főparancsnokság döntése és magatartása, a helyzet megoldásának egyik útját, ti. az ellenséges támadások azonnali beszünte-

[260] *Kerchnawe* i. m. 118—119.
[261] I. m. 164.

tését és a fegyverszünetet, továbbra is — és Ruggera jelentése óta fokozottabb mértékben — nála kellett keresni. A másik út pedig a visszaözönlő felbomlott *hadsereg mindenképpeni megállítása* és a fegyverszünet szabta feltételekkel történő *újjászervezése* volt, amelyhez a forradalmakkal hatalomra jutott új kormányok segítségét kellett kérni. A hadvezetőség e kettős feladat megoldásához azon nyomban hozzáfogott.

Október 30-án délután 4 órakor utasította Webert, hogy az *egész bizottsággal* azonnal induljon útnak és vegye át az olasz főparancsnokság feltételeit. Weber ugyanakkor egy katonapolitikai tájékoztatót is kézhez kapott, amely tartalmazta a hadsereg felbomlásának megdöbbentő tényeit és „a bolsevizmushoz vezető út" lehetőségeit ecsetelte, amennyiben az olasz hadvezetőség az ellenségeskedéseknek azonnal véget nem vet. Weber utasítást kapott, hogy a tájékoztató adatait hozza az olasz hadvezetőség tudomására és megfelelő érzelmi hangsúllyal hangoztassa az olasz polgári lakosság szenvedéseit a rendetlenül visszavonuló osztrák—magyar alakulatok „fosztogatása" és „garázdálkodása" miatt, értesse meg, hogy az osztrák—magyar hadsereg ellenállása gyakorlatilag megszűnt és a hadsereg-főparancsnokság legfőbb gondja, a „visszaözönlő csőcselék megállítása", nehogy az rázúduljon a hátországra és „bolsevista forradalmat csináljon".

Mialatt Weber a kapott parancs alapján Roveretóból elindult, a hadvezetőség megkísérelte — Weber útjának eredményességétől függetlenül — a visszaözönlő felbomlott csapatok megállítását. Először is parancsot adott Boroevićnek és Krobatinnak, hogy a még rendelkezésükre álló eszközökkel próbálják meg a visszavonulást félbeszakítani.

A hadvezetőség következő intézkedésével a hatalomra jutott nemzeti tanácsokhoz fordult: október 30-án este 6 órakor, illetve 6 óra 30 perckor egy rendkívüli részletes tájékoztatót juttatott el a hadügyminisztériumba, valamint az osztrák és a magyar honvédelmi minisztériumba, amelyben „megrendítő szavakkal" ecsetelte a délnyugati és a délkeleti arcvonalakon eddig lezajlott lázadásokat, a nyugati és az egykori keleti fronton levő csapatok „veszedelmes nyugtalanságát". A helyzetképből nem hiányzott a flottánál (Póla) legutóbb bekövetkezett események taglalása sem. A tájékoztató a felbomlásnak olyan képét festette le, amelyben a tisztek és a lakosság, valamint az emberi tulajdon elleni erőszakos tettek ugyan még nem fordultak elő(?), de a dolgok mozgása, logikája szerint ezután már csak a bolsevizmus, a teljes anarchia következhetik, „... ha az utolsó órában nem sikerül a nemzeti tanácsokon, képviselőkön és a sajtón keresztül megnyugtatólag hatni. A hadsereg-főparancsnokság kéri, hogy ez irány-

ban semmit el ne mulasszanak, már csak azért sem, mert a vázolt következmények minden népet egyaránt érintenek, és a legtöbb politikust veszélyeztetik."[262]

A katonai tájékoztatót egészítette ki dr. Sylvesterhez, az osztrák parlament elnökéhez közvetlenül küldött távirat, amelyben a hadvezetőség kérte, hogy felső-ausztriai, tiroli és salzburgi képviselőket küldjenek az alakulatokhoz, hogy további kitartásra buzdítsák őket.[263]

Mire alapozta a hadvezetőség azt a reményét, hogy a nemzeti tanácsoktól segítséget kap? A bolsevizmustól való általános félelmük mellett kétségkívül arra a konkrét segítségre, amelyet a Militärkommandók be nem avatkozásukkal vagy a rendelkezésükre álló erőkkel az ez időben lezajlott polgári demokratikus forradalmaknak adtak.

A nemzeti tanácsoknak adott általános tájékoztató és segítségkérés után a hadvezetőség nyomására, mint ismeretes, egy királyi parancs is megjelent, amely lehetővé tette a hátországi tisztek és egyéni elbírálás alapján a legénység számára a nemzeti tanácsok hatalmának alátámasztását célzó különböző fegyveres testületekbe való belépést. A felbomló fronthadseregekkel kapcsolatosan ennek a parancsnak perspektivikusan volt jelentősége, amennyiben a hadvezetőség és a király igyekezett megteremteni a feltételeit annak, hogy a hazatérő frontkatonasággal szemben a nemzeti tanácsok megfelelő fegyveres erővel rendelkezzenek.

Végül a hadsereg-főparancsnokság intézkedéseit lezárta az október 31-én este 8 óra 20 perckor, illetve 9 óra 25 perckor Boroevičnek, továbbá a tiroli arcvonalnak kiadott újabb parancs, amely elrendelte karintiai és tiroli illetőségű csapatoknak a Monarchia délnyugati határain történő összevonását a hazaözönlők útjának elvágása végett. A parancsban kiadott csapatösszevonásokat a hadügyminisztériumhoz eljuttatott ama kérés támasztotta még alá, amely sürgette minél több, erről a területről származó és másutt szolgálatot teljesítő csapattest ideirányítását és a határmenti civil lakosság „szabad csapatokban" történő felfegyverzését.[264]

Alig telt el egy nap a parancsok kiadása után, csakhamar bebizonyosodott, hogy a visszaözönlő, felbomlott hadsereg megállítása képtelenség. Legelőször az újabb ellenállást elrendelő parancs végrehajtásának kudarcáról érkeztek hírek, majd jelentették, hogy a tiroli, karintiai és egyéb osztrák csapatok kereken megtagadták a határmenti összevonást: kiderült, hogy linzi, salzburgi, tiroli és innsbrucki ezredek „nem hajlandók közvetlen

[262] I. m. 120. és *Arz* i. m. 347.
[263] *Kerchnawe* i. m. 120.
[264] I. m. 124.

hazájuk védelmére sem". A felbomlott alakulatok visszaözönlése változatlan erővel folyt tovább. Idézünk néhányat ezekben az órákban befutott jelentésekből:

A 6. hadsereghez tartozó bosznia-hercegovinai 4. gyalogezred elérte Agardót s azt kirabolva nyomult a Pustertal felé. A tiroli fronton az 1., az 54. és a 103. gyalogezred elhagyta a frontot, miközben Boscónál a II. Landsturm-zászlóalj kapcsolatot teremtett az olasz hadsereg oldalán előnyomuló csehszlovák légionáriusokkal. A 11. gyalogezred a XIII. hadtest sütödéjét kifosztotta, az I. Landsturm-zászlóalj, a 34. gyalogezred egységei (csehek, németek) és a 26. gyalogezred egységei, menetszázadai hagyták ott a frontot. Utóbbiak Caldonazzót önkényesen kiürítették, Trientbe vonultak és magukkal vitték a 26. rohamszázad 2. géppuskás egységét. A 27. gyaloghadosztály kijelentette, csak addig tartja fenn a szolgálatot, míg a hadosztály a frontot el nem hagyja. A 6. hadsereg október 31-i esti jelentésében közölte, hogy a 11. honvéd lovashadosztály fellázadt, míg a tiroli arcvonal-parancsnokság a 26. gyalogezred és az 56. rohamzászlóalj lázadásainak kiszélesedéséről adott hírt. A jelentés szerint a 166. rohamzászlóalj (németek, csehek, lengyelek), az 5. rohamzászlóalj (morvák, sziléziaiak), az 5. nehéztüzérezred (csehek), az 52. és 38. tábori tüzérdandár ütegei (csehek) és a 24. (magyar gyalogezred) feltartóztathatatlanul özönlöttek visszafelé. Az Isonzo-hadsereg parancsnoksága újabb jelentésében erősítette meg, hogy a 2. hegyi vadászezred felbomlott kötelékei elérték Görzöt.

November 1-én a 3. és 4. császárvadászezred, a 42. gyalogezred, a 70., 173. Landsturm-zászlóalj felbomlását és fosztogatását, a 40. sz. Landsturm-kötelékek, az 57. gyaloghadosztály alakulatai és a trieszti helyőrség lázadásait jelentették. Utóbbiak közben a délszláv nemzeti tanácshoz való csatlakozásukat mondták ki, míg az előbbiek fegyveresen vonultak vissza Ausztria felé.[265] Az Isonzo-hadsereg kb. 250 000 embere a vasutakat ostromolta, 20 000 embere gyalogmenetben vonult vissza Horvátország felé, kb. ugyanennyi katonája (Pragerhof—Csáktornya irányában) Magyarország felé igyekezett.[266]

A magasabb parancsnokságok november 1-e óta még arra is képtelenek voltak, hogy legalább a mozgás irányát befolyásolják vagy az egyes csapattestek mozgásütemét lassítsák, illetve más csapattestekkel való fegyveres összeütközéseket elkerülendő, fokozzák, siettessék. Az Etsch és a Brenta

[265] I. m. 123—127.

[266] HIL AOK I/2/14. cs. Liquid. KM. Abt. für die A. i. F. Gruppe Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 36. Isonzo AK. Op. Nr. 3514/4—1918. XI. 14.

folyó völgye, a Feltre—Belluno-medence, a Val Sugana, valamint a Szlavóniába és a Horvátországba vezető utak hanyatt-homlok menekülőkkel voltak tele. Mozgási sebességüket a hazafelé igyekvés és az előrenyomuló ellenség, magatartásukat az éhség és az elkeseredettségből fakadó, egyre radikálisabb forradalmi nézetek határozták meg. Vonulás közben idegen területeken egyelőre az éhség kormányozta tettüket[267]: a legénység kirabolta, majd felgyújtotta az útbaeső élelmiszer-raktárakat, az ágyúkat megrongálta és az út mentén hagyta, eladta takaróit, felszerelését élelmiszerért, italért; a városok utcáin alkoholmérgezésben meghalt katonák feküdtek.[268] Vajon ebben az irtózatos káoszban hol maradt a nemzeti tanácsok segítsége és az olasz hadvezetőségnek a fegyverszüneti feltételekben, valamint az ellenségeskedések megszüntetésében megnyilvánuló megértése és segítőkészsége?

A nemzeti tanácsok a hadvezetőség kérését saját érdekeik szempontjából nézték és értékelték. Magatartásuk és hozott intézkedéseik tekintetében lényeges különbség volt közöttük. Az osztrák burzsoázia, amelynek területeit a hazaözönlő katonaság legközvetlenebbül fenyegette, és amely a lezajlott bécsi forradalom után is gyakorlatilag a hadvezetőség kiszolgálója volt, államtanácsán keresztül kiáltványban fordult a frontkatonasághoz és felszólította a további ellenállásra és a fegyelem fenntartására.[269] Majd saját emberei leküldésével a civil lakosság körében szabadcsapatokat igyekezett szervezni és a k.u.k. hatóságokat velük megerősíteni. Míg a katonákhoz intézett kiáltványának jóformán semmi hatása nem lett, az ún. szabadcsapatokkal megerősített polgári és katonai hatóságok később nagy szerepet játszottak a hazaözönlők, főleg a magyar katonai alakulatok lefegyverzésében.

A cseh burzsoázia vezetői a hadsereg-főparancsnokság segítségkérésére nem válaszoltak. Ennek több oka volt. Mindenekelőtt az, hogy a hazatérőktől egyelőre a legkevésbé sem féltek, mivel a hátországban önálló fegyveres erővel rendelkeztek, másrészt a burzsoá állam konszolidációjának folyamatában jelentős haladást értek el, és mire a frontkatonaság hazaérkezett, a függetlenné vált burzsoá állam a hazatérők radikális mozgalmait könnyen leszerelhette. Szerepet játszott elutasító magatartásukban az is, hogy az előnyomuló olasz hadseregben levő csehszlovák légionáriusok az osztrák—magyar alakulatokban levő cseh és szlovák legénységgel kapcsolatot léte-

[267] HIL AOK I/2/14. cs. Lipuid. KM. Abf für die A. i. F. Gruppe Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 22.

[268] HIL uo. Nr. 31. és *Arz.* i. m. 375.

[269] A kiáltvány szövegét idézi *Kerchnawe* i. m. 120.

sítettek és egy részüket befolyásuk alá vonták. A cseh burzsoázia negatív reakcióját ezenkívül az is kiváltotta, hogy a hadvezetőség a visszaözönlők újjászervezésével olyan fegyveres erőt nyert volna, amelynek segítségével restaurálhatta volna a Monarchiát, amit a cseh burzsoázia végképp elutasított.

Ez utóbbi határozta meg többek között a délszláv burzsoázia magatartását is. Mivel a Monarchiához fűződő államkötelékeket október 29-én szétszakították, a délszláv burzsoázia meglehetősen félt egy, a hadvezetőség által újjászervezett hadseregtől, annál is inkább, mivel egy ilyen hadsereg a fegyverszüneti feltételek alapján objektíve az olasz hadvezetőség szövetségesévé válhatott. A délszláv burzsoázia így kizárólag arra törekedett, hogy a visszaözönlő csapatok délszláv területeken való átvonulásának útját elvágja, illetve az idegen nemzetiségű katonatömegek vonulását elterelje vagy fegyvereik elszedését megkísérelje, saját hazatérő katonatömegeivel szemben pedig — gondolva a köztük és a pólai felkelés, valamint a zöldkáder felkeléssorozat közti kontinuitás veszélyére — a délről felfelé nyomuló antant- és szerb csapatok fegyveres erejére támaszkodjon. Az előbbit a vonulás útjába eső vasútvonalak, pályaudvarok saját felfegyverzett emberei (köztük a zágrábi Militärkommando által rendelkezésre bocsátott egyes alakulatok) által történő birtokbavétele és fegyvereket elszedő tevékenysége, az utóbbit a délkeleti arcvonal antant- és szerb csapatainak behívása volt hivatva végrehajtani.

A délszláv burzsoázia emez akcióját Boroević és a Belluno-csoportparancsnokság november 1-i délután 4 óra 45 perckor és 5 óra 20 perckor tett javaslata akaratlanul is elősegítette. A javaslat ugyanis úgy szólt, hogy a visszaözönlő csapatokat nemzetiségek szerint szét kell választani és megkísérelvén lefegyverzésüket, illetőségi helyükre kell azonnal eltávolítani. A délszláv területekhez közeledő Boroević-féle felbomlott kötelékek közvetlenül Görz, S. Peter, Haidenschaft, Divača és Nabrešina térségét veszélyeztették. A délszláv burzsoázia ennek alapján fokozott erővel folytatta a vasútvonalak, pályaudvarok, hírközlési csomópontok, élelmiszerraktárak saját embereivel történő megszállását, ami az aulikus délszláv Boroevićet végképp felháborította és november 1-én este 8 órakor a hadvezetőségtől választ kért: maradék erejével megdöntse-e a délszláv Nemzeti Tanácsot.[270] Javaslatát a hadvezetőség természetesen nem fogadta el,[271] hiszen az Andrássy-jegyzék által történt elvi elismerés után a flotta

[270] Vö. i. m. 127—128.
[271] Vö. KAW AOK Op. Geh. Nr. 148—394.—1918. november 1.

átadásával ő maga legalizálta a délszláv Nemzeti Tanácsot, másrészt az események alakulását Weber küldetésének függvényeként látta. Így a délszláv Nemzeti Tanács Boroević ellenére is hatalmon maradt, sőt a délszláv állam semlegességének kimondásával minden további, a hadsereg-főparancsnokságtól kiinduló kezdeményezést visszautasított és saját konszolidációja érdekében hozott intézkedéseivel akaratlanul is hozzájárult a többi utódállam konszolidációjához.

A magyar kormányok magatartása a hadvezetőség kérésével kapcsolatban rövid idő alatt két változáson ment keresztül. Amikor Szurmay honvédelmi miniszter megkapta az említett tájékoztatót, a Nemzeti Tanács utólagos jóváhagyásával útnak indította Barcsay, Sztankovánszky, Muzsa, Simon és Pál parlamenti képviselőket, hogy a magyar csapatok visszaözönlésének feltartóztatását segítsék elő.[272] Nevezett képviselők november 1-én elérték Grazot, majd Simon és Pál a tiroli frontra, a többiek Takáts alezredessel (a későbbi Takáts-Tolvay gróffal azonos) Laibachba mentek, most már azzal a céllal, hogy megszervezzék a csapatok fegyvereinek elszedését, mivel az október 31-én hatalomra jutott Károlyi-kormány hadügyminisztere elrendelte a magyar csapatok fegyverletételét.[273]

Már utaltunk arra, hogy a magyar forradalmi kormány belső és külső konszolidációjának alapvető feltétele volt a külső háború azonnali lezárása és az új rendszer nemzetközi elismertetése. A háború befejezése nem látszott megoldhatatlannak, hiszen az egykori Monarchia vezetői is elismerték annak elvesztését állandó fegyverszüneti és béke kéréseikkel.

De a Károlyi-kormány békepolitikája szemben állt a hadvezetőség monarchista Bundesstaat elképzeléseivel: amikor a háború befejezéséért és a békéért harcolt, az önálló, független, polgári demokratikus Magyarország nevében beszélt. A béke megnyerésére irányuló külpolitika lépéseit tehát ennek rendelte alá: így nem ismerte el a Weber-féle fegyverszüneti bizottságot, tiltakozott, hogy az Magyarország nevében beszéljen.[274]

[272] *Kerchnawe* i. m. 142.

[273] HIL Polg. dem. forr. 6. cs. HÜM 28. 102. sz./Eln. 1.—1918. november 1.

[274] A Károlyi-kormány, mint említettük, külön akart tárgyalni az antanttal, részben az önálló Magyarország nemzetközi elismertetése miatt, részben mert a délkeleti arcvonalon előnyomuló antantcsapatok fenyegették elsősorban. A fegyverszüneti delegáció vezetője Károlyi lett volna. A kormány elhatározásához a hadvezetőség minden további nélkül hozzájárult és utasította Kövesst: a délkeleti arcvonalon Belgrád irányában biztosítsa a delegáció útját. L. HIL 44. cs. AOK Op. Geh. 2109—1918. november és HÜM 2396. sz./Eln.—1918. Mellette Arz aláírásával egy ún. Geleitschein, jelzet nélkül, a bizottság tagjai számára. Az AOK a Laxa vezérőrnagy vezetése alatt álló délkeleti fegyverszüneti bizottság elküldésére nem is

Az önálló, független polgári demokratikus Magyarország érdekei határozták meg a frontkatonasággal kapcsolatos álláspontját is: a külső és belső konszolidáció feltételének tekintette, hogy a hadvezetőség ne rendelkezzék többé olyan alakulatokkal, amelyek segítségével az egykori Monarchiát vissza lehet állítani, másrészt a belső forradalmi erők ne kapjanak szövetségest a fegyveresen hazatérő frontkatonaságból. Így a Károlyi-kormány a hadvezetőség segítségkérését visszautasította és saját érdekeinek megfelelően hadügyminisztere, Linder Béla elrendelte az azonnali fegyverletételt és a frontkatonaság leszerelését. A parancsban hozzáfűzte: egyetlen frontkatona sem lépheti át fegyveresen a magyar határt.[275]

A Károlyi-kormány ezen döntését nem csekély mértékben befolyásolta a wilsoni pacifizmusból eredő és az antanttal szemben táplált illúzió és az utódállamokkal való egyenlő elbírálás vágya. A legjelentősebb momentumok egyikét mégis a frontkatonaság hazaözönlésének veszélyében lehetett megjelölni. Ennek egyik bizonyítéka a november 2-án 3 óra 30 perckor megfogalmazott és a különböző magasabb parancsnokságokon keresztül a magyar csapatok számára továbbított kiáltvány, amelyben Linder bejelentette a magyar kormány fegyverletételi parancsát, a katonatanácsok és néphadsereg szervezésének szándékát, amely utóbbiak a belső rend nyugalmát hivatottak biztosítani.[276] Linder tehát amellett, hogy a frontkatonaság fegyverletételét követelte, a fegyvertelenül hazatérőknek a Károlyi-kormány vezette új katonatanácsok és „néphadsereg" fenyegető valóságát vetítette előre.

A hadvezetőség ezek után november 1-ének éjszakáján már világosan látta, hogy a nemzeti tanácsok a segítséget megtagadták, illetve a katasztrofális helyzetből saját érdekeiknek megfelelően keresik a kiutat. Mégis azt kell mondanunk, hogy ez az éjszaka a Monarchia megmentésének újabb lehetőségét vetette fel: november 1-én este 9 órakor Schneller vezérkari ezredes, a fegyverszüneti bizottság tagja, Trientből jelentést adott le az olasz főparancsnokság fegyverszüneti feltételeiről, amelyek bár igen súlyosak voltak, többek között az ellenségeskedések azonnali meg-

---

gondolt. Weber elismerése a magyar kormány képviselőjeként csak akkor következett be, amikor Károlyi páduai utazása meghiúsult, és amikor az olasz főparancsnokság közölte, hogy a páduai fegyverszünet valamennyi arcvonalra érvényes. L. KAW AOK Op. Nr. 101 161/3/11—7/30—1918. november 4. 10 óra 43 perckor és AOK Op. Geh. Nr. 2150—1918. november 4.

[275] HIL 44. cs. HÜM 28 102. sz./Eln. 1.—1918. november 1. A parancsot este 11 órakor továbbították Bécsbe és a hadsereg-csoportparancsnokságoknak.

[276] HIL 44. cs. HÜM 28 108. sz./Eln. 1.—1918. november 2.

szüntetésének kimondásával és 20 hadosztály megtartásának engedélyezésével a kétségbeejtő helyzetből való menekülés reményét ébresztették fel és olyan új szituációt teremthettek, amely nemcsak ellensúlyozhatta a nemzeti tanácsok ellenséges magatartását, hanem alkalmas volt arra is, hogy azt a létesítendő fegyverszünet szempontjából messzemenően kihasználják. November 2. déli 12 óráig a reménykedés és a pesszimizmus felváltva vette hatalmába a hadvezetőséget. A reménykedés inspirátorai kétségkívül a fegyverszüneti feltételek viszonylag kedvező és a Habsburg állam „megmentésének" perspektíváját sejtető pontjai voltak.[277]

[277] Weber október 3-án a kapott parancs alapján délután Seravellánál a bizottság két tagjával, Schneller vezérkari ezredessel és herceg Lichtenstein fregatt-kapitánnyal átlépte az arcvonalat, hogy átvegye a fegyverszüneti feltételeket. Délután 5 óra 30 perckor az olasz vonalakban feltartóztatták őket, majd 3/4 órai várakozás után mindhármukat Avióba szállították. Ezután a 26. olasz gyaloghadosztály parancsnoka jelentette az olasz főhadiszállásnak megérkezésüket. Október 31-én 7 órakor telefonértesítés jött Diaz tábornoktól, hogy a bizottság egészüljön ki valamennyi tagjával és gyülekezzék Avióban. A bizottság második csoportja délben érkezett meg Roveretóból, a köztük levő Schäffer német vezérkari századost az olaszok Seravellától visszaküldték, kijelentvén, hogy csak az osztrák—magyar küldöttséget fogadják. A teljes bizottságot késő délután lefüggönyzött gépkocsiban, erős katonai kísérettel Páduába vitték, ahol este 8 órakor a város közelében levő Villa Giustiban elhelyezték és Weberrel közölték, hogy november 1-én 10 órakor az olasz főparancsnokságnál megalakított bizottság elnöke, Badoglio altábornagy fogja fogadni. Az éjszaka folyamán Orlando olasz miniszterelnök tájékoztatta az antant versailles-i haditanácsát a bizottság megérkezéséről és utasította Diaz tábornokot, hogy addig is, míg a szövetségesek által kidolgozott feltételek meg nem érkeznek, a hadműveletek további sikeres lebonyolításához szükséges előzetes feltételeket állítsa össze. Diaz november 1-én 6 óra 15 perckor két feltételt állított fel: 1. valamennyi osztrák—magyar katona, aki a Tagliamentótól délnyugatra, illetve a Tonale-hágótól délre található, ab ovo hadifogolynak minősül. 2. A Monarchia a Németország elleni hadműveletek elősegítésére átengedi az összes vasút- és közút használatát. Az első feltétel kizárólag az olasz kormány területéhségét volt hivatva kielégíteni, a második a szövetségesek stratégiai hadműveleteinek céljait szolgálta. Ezeket a feltételeket Weberrel egyelőre nem közölték, hanem úgy döntöttek, hogy a szövetségesek Párizsból érkező feltételeivel együtt hozzák tudomására. November 1-én reggel 6 óra 15 perckor a szövetségesek feltételei és utasításai, amelyek Diaznak szóltak, Orlando útján megérkeztek. A francia kontrollszöveg azonban késett és a francia hadsereg futártisztje de. 10 óráig nem is érkezett meg. Badoglio ezek után úgy döntött, hogy az olasz nyelvű szöveget közli Weberrel és felhívja a figyelmét a hivatalos francia szövegtől való esetleges, de jelentéktelen eltérésekre és majdan a szükséges korrekciók végrehajtására. Badoglio altábornagy november 1-én 10 órakor az osztrák—magyar küldöttséget maga elé rendelte és a győző pózában a feltételeket átnyújtotta Webernek, aki azokat elfogadni nem merte. Ezért Schneller vezérkari ezredest visszaküldték Roveretóba, aki onnan Trienten át azonnal jelen-

Anélkül, hogy a feltételeket részletesen ismertetnénk, azokra a pontokra szeretnénk irányítani a figyelmet, amelyek a hadvezetőség további magatartását elsősorban meghatározták és a hadsereg, illetve a Monarchia megmentésének reményeit élesztgették. A hadvezetőség rendkívül fontosnak tartotta a fegyverszüneti feltételek 1. pontját az ellenségeskedések azonnali megszüntetéséről. Nem kevésbé kedvezőnek tűnt a 2. pont, amely lehetővé tette, hogy az ún. demarkációs vonalon túl a Monarchia húsz békebeli hadosztályt tarthat fenn a belső rend és a nyugalom megőrzése céljából. E pont írta elő azonkívül a kiürítésre kerülő területeken levő tüzérségi lőszer és egyéb felszerelés felének átadását, amely végeredményben lehetőséget adott arra, hogy a tervezett húsz hadosztály megfelelő felszereléssel és lőszerrel rendelkezzék. Sőt a feltételekből következően nem volt szükséges a katonák személyi felszerelési tárgyainak (ruházat, lábbeli, puska) átadása sem.

A 3. pont a demarkációs vonal meghúzásáról szólt: Az olasz törekvéseknek megfelelően ki kellett üríteni a megszállt olasz területeket, Ausztria olaszlakta területeit és az Adriai-tenger melléki területek nagy részét egészen Dalmáciáig. Ezeket a területeket az antant- és amerikai csapatok bevonulása számára előkészített állapotban kellett átadni. A kérdéses területek átadásának követelése a hadvezetőséget nem érte váratlanul. Azzal ugyanis senki sem számolt, hogy a Monarchiát eredeti területében hagyják meg a szövetségesek. Elgondolkoztató volt azonban a 4. pont, amely a szövetségesek jogaival foglalkozott: többek között kimondta a vasutak, közutak és víziutak megszállásának, illetve használatának jogát. Ezt mindenki akként értékelte, hogy az antant a Monarchia kérdéses objektumait a németek ellen akarja felhasználni. A 4. pont napokig tartó huzavonának lett okozója, annak ellenére, hogy befejező mondatai végeredményben kedvezőek voltak, mivel előírták a stratégiai pontok megszállását a szövetségesek által alkalmasnak vélt időben a „rend fenntartása" végett. Az antant ezzel a „bolsevista felfordulás" és a Németország elleni további harc feltételeit akarta megteremteni. Ha a hadvezetőséget az utóbbi el is keserítette, annál inkább üdvözölte az előbbit. Az 5. pont 15 napot írt elő az összes német alakulat valamennyi frontról történő kivonására és kötelezte

---

tette a feltételeket az AOK-nak, kérve a további utasításokat. A feltételek végleges szövegéről készült (Op. Geh. Nr. 2091) 1. sz. kópia a HIL-ben található. A fegyverszüneti feltételek előzetes szövegét l. HIL 44. cs. AOK Op. Geh. 2162—1918. november 2., *Kerchnawe* i. m. 128—231., *Nyékhegyi* i. m. 12—16. Az adatokra nézve l. *Nyékhegyi* i. m. 13—26. és ÖULK VII. köt. 712—730.

a Monarchiát azoknak a német csapatoknak az internálására, akik az említett időben nem távoznak el hazájukba. Ezt a pontot előbb méltánytalannak és keresztülvihetetlennek érezték, majd a későbbiek folyamán külés belpolitikai célzattal számos akciót indítottak a 15 nap meghosszabbítására.[278] A 6. pont előírta valamennyi szövetséges hadifogoly és civil személyzet átadását, beleértve azon polgári személyeket is, akiket a Monarchia hatóságai a szövetségesek iránti szimpátia miatt internáltak. (Osztrák—magyar hadifoglyok hazaengedéséről nem volt szó.) A tengeri fegyverszünettel kapcsolatos pontok közül a hadvezetőség megelégedéssel nyugtázta az elsőt, amely kimondta az ellenségeskedések azonnali megszüntetését. Különösebben nem foglalkoztatták, illetve nem ejtették gondba a többi pontok, amelyek előírták igen sok hadihajó átadását, a tengeri közlekedés szabadságát, a foglyok szabadon bocsátását és a stratégiai pontok megszállását. Egyetlen pont jelentett komoly gondot: a tengeri blokád fenntartását a szövetségesek változatlanul szükségesnek mondták ki.

Közben megérkezett Lindernek a fegyverletételi parancsot tartalmazó távirata is, amely összekuszálta a helyzetet: a hadvezetőség egyelőre nem tudta, mit csináljon. Előbb az a nézet kerekedett felül, hogy Linder parancsának továbbítása megsemmisíti a fegyverszüneti feltételekkel beállott, viszonylag elviselhető helyzetet. Ezért a király november 2-án reggel 7 óra 30 perckor táviratot küldött Lindernek, amelyben közölte: nem vállalja a felelősséget a történelem előtt, hogy a csapatok letegyék a fegyvert.[279] Linder válasza csakhamar megérkezett: a délnyugati, délkeleti és a Balkánon levő magyar csapatok fegyverletételéért a felelősséget a magyar kormány vállalja.[280] (Hangsúlyoznunk kell, hogy Lindernek ekkor még nem volt tudomása a feltételekről, annak ellenére, hogy a Kriegsarchiv és a budapesti Hadtörténeti Levéltár első világháborúval kapcsolatos aktái szerint a hadvezetőség a fegyverszüneti feltételeket november 2-án 7 óra 10 perckor táviratban közölte Linderrel. Ma már kideríthetetlen, hogy igaz-e vagy sem. Feltételezhető, hogy a táviratot visszafogták, vagy valami más okból nem tudott róla Linder. Tény, hogy a fegyverszüneti feltételekről — akkor is csak nagy vonásokban — először 9 óra 15 perckor, a Waldstättennel kezdődő telefonbeszélgetés során értesült.)[281]

[278] Vö. HIL 44. cs. 26. melléklet csatolva az AOK Op. Geh. Nr. 2108. parancshoz és az AOK Op. Geh. Nr. 2151. parancshoz.

[279] KAW MK/SM 69—27/9—2—1918.

[280] L. Linder táviratát uo.

[281] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2162—1918. november 2.

Linder említett válaszának megérkezése után a hadvezetőségen belül fordulat állt be Linder parancsát illetően, mivel végérvényesen eldőlt a fegyverszüneti feltételek elfogadásának kérdése is. Arz vezérkari főnök november 2-án reggel 8 és 9 óra között, kiemelvén a feltételek pozitív perspektíváit, IV. Károlynak javaslatot tett azok elfogadására.[282] Utasította továbbá Waldstättent, hogy Linder parancsát táviratilag, de minden kommentár nélkül továbbítsák a hadsereg-csoportparancsnokságokhoz.[283]

Míg IV. Károly a feltételek elfogadásáról véglegesen dönteni nem tudott, Linder távirati parancsát az illetékes parancsnokságok megkapták. Vajon mi lehetett az oka, hogy e két nagy jelentőségű döntés a *hadvezetőségben* szinte ugyanabban az időben született meg? Megítélésünk szerint mind a fegyverszüneti feltételek, mind a Linder parancsa nyomán beálló lehetőségek, illetve következmények mérlegelése döntött. A hadvezetőség az első döntés meghozatalánál kétségkívül abból indult ki, hogy a *feltételek elfogadása azonnal véget vet a háborúnak*, még mielőtt a felbomlott alakulatok elérik a hátországot és a feltételek adta lehetőségekkel a kiürített területekről visszavont katonatömegekből megkezdheti a húsz békebeli hadosztály felállítását, amely igen fontos és komoly fegyveres erőt jelenthet a Monarchia „megmentésé"-re. Ebben az összefüggésben Linder parancsának folytán előálló helyzet a hadvezetőség terveit nem gátolta, sőt bizonyos mértékig segítette is. A hadvezetőség a harcot ugyanis november 2-án déli 12 óráig vagy délután 3 óráig kívánta folytatni.[284] Az időpont megválasztása a királyi döntéstől függött, mert közben kísérletet tettek az olasz hadvezetőséggel való közvetlen kapcsolat felvételére, hogy a jelzett időig ténylegesen leállítsák a hadműveleteket. A hadvezetőség az olasz főparancsnokság ez irányú pozitív döntésében feltétlenül bízott. Ha tehát 9 óra 15 perctől 12 óráig vagy délután 3 óráig a magyar alakulatok a fegyvert le is teszik, annak gyakorlatilag jelentősége úgysincs, legfeljebb az ellenség olyan fegyverek egy részének birtokába jut, amelyeket a fegyverszünet alapján úgyis át kell adni. A más frontszakaszokon történő fegyverletétel pedig csak sietteti a fegyverszünet aláírását. Ami pedig a magyar katonák fogságba esésének kérdését illeti, a hadsereg-főparancsnokságnak nem fájt a feje, hogy a „lázadásokat kezdeményező magyar csapatok" egy része olasz fogságba kerül. Mindezen megfontolások alapján Waldstätten novem-

[282] Vö. ÖULK VII. köt. 716.
[283] *Kerchnawe* i. m. 134.
[284] I. m. 134—136.

ber 2-án 9 órakor telefonon felhívta Lindert és a magyar csapatok fegyverletételének részleteiben is megállapodott vele.[285]

Hangsúlyoznunk kell, hogy Waldstätten a telefonbeszélgetés során a fegyverletételi paranccsal kapcsolatos elégedetlenség vagy szemrehányás semmi jelét nem adta, sőt a későbbiek során szó szerint a következőket mondta: „Megkaptuk a fegyverletétellel kapcsolatos táviratot és továbbítottuk a csapatoknak, még a végrehajtás módjait kell egyeztetnünk."[286]

Hogy mennyire megvolt az elvi egyetértés Waldstätten és Linder között, mutatja a magyar hadügyminisztérium november 2-án délelőtt 11 óra 30 perckor a hadsereg-főparancsnoksághoz intézett távirata, amelyben Linder hozzájárult, hogy a magyar csapatok az osztrák határig vonuljanak vissza és csak ott tegyék le a fegyvert, amennyiben az ellen az antantnak nincs kifogása. Linder befejező mondatában hozzátette, hogy ez az olaszoknak is, meg nekik is kedvezőbb volna, mert az élelmezés és a jobb ellenőrzés biztosíthatóbb lenne.[287] A távirat nem volt más, mint Waldstätten ama aggodalmához való csatlakozás, hogy a magyar csapatok azonnali fegyverletétele még inkább felszakítja a frontot. Linder ezzel a javaslattal nemcsak a hadvezetőség, hanem a Károlyi-kormány helyzetét is könnyíteni akarta.

November 2-án délben azonban váratlan fordulat állt be: herceg Lichtenstein kapitány, a fegyverszüneti bizottság tagja — Weber megbízásából — Trientből jelentette a hadvezetőségnek, hogy az olasz főparancsnokság az *ellenségeskedéseket csak a fegyverszüneti feltételek elfogadása után szünteti be*, addig a hadműveletek változatlan erővel folynak tovább. Jelentése további részében a fegyverszüneti feltételek eddig tisztázatlan kitételeit világította meg, többek között azt, hogy a montenegrói, a szerb és a román frontokon, illetve Ukrajnában és Lengyelországban az eddigi birodalmi határokat kell demarkációs vonalaknak tekinteni, sőt az Ukrajnában és Oroszországban levő osztrák—magyar csapatok a rend fenntartása érdekében mindaddig ott maradnak, amíg a Monarchia területén való szabad átvonulással az antantcsapatok le nem váltják őket. Lichtenstein szerint Weber megkísérelte, hogy Badogliót, az olasz főparancsnokság képviselőjét az ellenségeskedések azonnali beszüntetésére rábírja, de az „magasabb érdekekre való hivatkozással" attól mereven elzárkózott. Lichtenstein ezek után azt javasolta a hadvezetőségnek, hogy a fegyverszüneti felté-

[285] A Linder és Waldstätten közötti telefonbeszélgetést közli i. m. 134—136
[286] Uo.
[287] I. m. 137.

teleket utasítsa vissza és azokat a sajtóban hozza nyilvánosságra, amely utóbbi által az antant közvéleményre nyomást gyakorolnának, leleplezvén az olasz hadvezetőség által eddig titokban tartott „elviselhetetlen feltételeket".[288]

Az olasz hadvezetőség magatartása tehát felborította a hadsereg-főparancsnokság számításait. Elkeseredésében — amely többek között azért volt olyan erős, mert az olasz főparancsnokság a „bolsevizmus elleni közös harcot" most is alárendelte saját érdekeinek, legalábbis látszólag a harc további folytatása mellett kellett, hogy döntsön. Ennek viszont útjában állt Linder emlékezetes parancsa. De abban a pillanatban megszületett az újabb döntés: Linder parancsának annuálása, s ha ez nem megy, az összeomlás miatti felelősség teljes áthárítása a Károlyi-kormányra. A döntés végrehajtása gyors léptekkel haladt: 12 óra 45 perckor a hadsereg-főparancsnoksághoz delegált Dormándy tábornok Rapaich alezredesnek telefonált a magyar hadügyminisztériumba és közölte, hogy Linder parancsa végrehajthatatlan.[289] Mivel Rapaich a minden körülmények közötti fegyverletételt hangoztatta és csak az antant kívánságától tette függővé az osztrák határig történő fegyveres visszavonulást, a telefonbeszélgetés megszakadt. Erre negyedóra elteltével távirat ment Linderhez, amelyben azt állították, hogy a legutóbbi távirata ellentétben áll a közte és Waldstätten között lefolyt telefonbeszélgetéssel; és követelték: a magyar kormány azonnal közölje a valóságos álláspontot.[290]

A hadvezetőségnek közben kapóra jött Boroević és Krobatin felháborodott tiltakozása, akik az ellenségeskedések be nem szüntetését az olaszok részéről saját bőrükön érezték, és Bécstől messze nem láttak bele a hadvezetőségnek a fegyverszüneti feltételek elfogadásával és Linder parancsával kapcsolatos eddigi taktikázásának kulisszatitkaiba,[291] sőt, a hadvezetőséget tehetetlenséggel és hisztériával vádolták. Míg azonban Boroević megelégedett a Linder elleni dühkitöréssel, a tiroli arcvonal-parancsnokság az egész hadsereg feltétel nélküli fegyverletételében látta az egyetlen megoldást.

Ez utóbbival a hadvezetőség is tökéletesen tisztában volt, de egyelőre nem akarta feladni azt a kedvezőbb pozíciót, amelyet a fegyverszüneti

[288] I. m. 140—141.

[289] HIL 44. cs-ban található a telefonbeszélgetés szövege, amelyet 1918. november 2-án 12 óra 45 perckor jegyeztek fel (Szántó százados).

[290] A szöveget ismerteti *Kerchnawe* i. m. 137.

[291] Boroević és a tiroli arcvonal tiltakozását lásd i. m. 138.

feltételek elfogadása jelentett. Másrészt arra való hivatkozással, hogy a fegyverszüneti feltételek az utódállamokat is érintik, (valójában hogy azokat a Károlyi-kormánnyal szembeállítsa), a király délután 3 órára képviselőiket Schönbrunnba hivatta Cramon porosz tábornokkal együtt. Ez utóbbit azért hívták meg, hogy segítségével megkíséreljék a német hadvezetőség tervezett Monarchia-ellenes katonai akciójának leállítását.[292]

A schönbrunni értekezlet hangulatát előkészítendő, a hadvezetőség már déli 1 óra 30 perckor Boroevićnek megtáviratozta, hogy Linder parancsa csak tájékoztatásul szolgál és így ne hirdessék ki a csapatoknak,[293] majd ugyanilyen tartalmú táviratot küldött a tiroli arcvonal-parancsnokságnak is. Megjegyzendő, hogy a hadsereg-csoportparancsnokságoknak küldött távirat csak november 4-én délután 6 óra 15 perckor érkezett meg, mert a Hughes-vonal személyzete nem továbbította azokat, mivel bennük a háború meghosszabbításának újabb taktikáját látta. Az adott szituációban ez a körülmény azt jelentette, hogy Boroević és Krobatin tiltakozásukra egyelőre választ nem kaptak és nem tudták mit csináljanak. A hadvezetőség viszont minderről semmit sem tudott, és déli 1 óra 45 perckor Lindernek táviratozott, hogy a csapatok a fegyverletételi parancsot egyelőre nem hajtják végre, mert a tárgyalások az általános fegyverszünetről folynak.[294]

2 órától 3 óráig a várakozás „nehéz percei" szakadtak a hadvezetőségre: reménykedve várták Linder reakcióját, ami nem is késett sokáig. 3 óra előtt Linder telefonon, felháborodott hangon követelte, hogy parancsát a hadsereg-csoportparancsnokságok hajtsák végre. Fenyegetőzött és királynéval akart beszélni, majd 5 percet adott Arznak a döntés meghozatalára. Linder felháborodása mögött a nemzeti szuverenitás megsértésének alapos vádja rejlett a hadvezetőséggel szemben. Amellett az is felháborította, hogy Arz az utódállamok ellenséges nyilaival is lövöldözött.[295] Majd Arz azon kérdésére, hogy vállalják-e a felelősséget a magyar csapatok fegyverletételéért, igennel válaszolt.

Ezzel önkéntelenül is beugrott a hadvezetőség taktikájának: a schönbrunni értekezleten, ahol egyébként csak a német és osztrák képviselők jelentek meg, a király bejelentette: *a magyar csapatok és a Károlyi-kormány*

[292] Vö. ÖULK VII. köt. 721.

[293] *Kerchnawe* i. m. 138.

[294] HIL 44. cs. Telegr. Nr. 11—10 030—2/11.12/30.—28 102. az AOK Op. Geh. Nr. 2095. mellé kapcsolva.

[295] ÖULK VII. köt. 720. és *Arz* i. m. 365.

miatt nem tudják folytatni az ellenállást, más út nincs, mint a fegyverszüneti feltételek elfogadása. Cramon tábornok ellenvetésére, hogy a Brennerhágó osztrák csapatokkal még mindig védhető, mindenki tagadólag rázta a fejét: *lehetetlen, a magyar csapatok és a Károlyi-kormány miatt.*[296]

A valóság ezzel szemben pontosan tükröződött abban a négy telefonbeszélgetésben, amely a fegyverszüneti feltételek elfogadását Trientben türelmetlenül váró Schneller vezérkari ezredes, a fegyverszüneti bizottság tagja és Waldstätten vezérőrnagy, a hadműveleti osztály vezetője között de. 10 óra 11 perctől este 10 óra 30 percig, négy ízben zajlott le, s amelyekben Schneller kétségbeesetten, majd egyre fenyegetőbb hangon könyörgött a feltételek azonnali elfogadásáért és az ellenségeskedések egyoldalú megszüntetéséért,[297] „ha csak azt nem akarják, hogy a visszaözönlő, felbomlott kötelékek rázúduljanak a hátországra, bolsevizmust, anarchiát csinálva". (Schneller a front eseményeiről igen jól volt tájékozódva, sőt arról is, hogy a 11. hadseregparancsnokság ekkor már közvetlenül Wilsonhoz és az olaszokhoz akart fegyverszünetért fordulni.[298])

Bécsben azonban folytatódott a taktikázás. Miután a Károlyi-kormány részéről megvolt a „felelősségvállalás", Arz este 9 órakor utasította a hadsereg-csoportparancsnokokat, hogy Linder parancsát hirdessék ki a csapatok előtt.[299] A parancs kimondta, hogy a magyar kormány és a magyar nemzet vállalja a teljes felelősséget. A keleti hadszíntér csapatai azonban fegyvereiket csak a Monarchia határait elérve tegyék le. (Mint láttuk, Lichtenstein november 2-án délben tett közlésében benne volt, hogy az osztrák—magyar csapatok csak akkor hagyhatják el Ukrajnát és Oroszországot, ha az antantcsapatok felváltják őket.) 15 perccel a távirati parancs kiadása után koronatanács-ülés volt a királynál.[300] Az előadó Arz volt, aki — mint október elejétől kezdve annyiszor — most is kijelentette, hogy a harc tovább nem folytatható és minden feltételt el kell fogadni a háború azonnali be-

[296] ÖULK VII. köt. 721.

[297] A telefonbeszélgetéseket feljegyzés alapján közli *Kerchnawe* i. m. 138—146. L. még HIL 44. cs. 21. sz. melléklet. Nyékhegyi szerint a hadsereg felbomlása miatt a Weber bizottság eltökélt szándéka volt bármilyen feltételeket is aláírni. Önhatalmúlag azonban nem tehették, ezért várt Schneller Trientben az AOK hozzájárulására. L. i. m. 21—22.

[298] *Arz* i. m. 365.

[299] HIL Polg. dem. forr. 6. cs. Másolat az 1918. évi 26 164. sz./Eln. 10. HÜM számhoz, okmány mellett AOK Op. Nr. 145—542—1918. november 2.

[300] Részt vettek Andrássy, Spitzmüller, Stöger-Steiner, Arz és Lammasch.

fejezésére.[301] Csaknem kétórás tárgyalás után a koronatanács döntött: Webert utasítják a közölt feltételek elfogadására. A parancstervezet a következőképpen szólt: „Az olasz főparancsnokságnak, Weber gyalogsági tábornok részére. Ha könnyítések időveszteség nélkül elérhetők nem volnának, úgy az összes fegyverszüneti feltételek a békére, praejudicálás nélkül elfogadtatnak. Nem tételezzük fel azt, hogy a szárazföldre vonatkozó 4/a és a tengerre vonatkozó 4. pont oly értelemmel bírna, hogy ennek alapján az ellenséges hadseregek a Németországgal szembeni támadáshoz szabad mozgást kapnának. Bár azt sem gátolhatjuk meg, az ellen mégis kénytelenek volnánk óvást emelni. Ezen feltételeket tehát szintén el kell fogadnunk, de lehetőleg meg kell kísérelnünk az ellenséges előnyomulást késleltetni. Ezen engedmény kicsikarásának kísérlete azonban semmi esetre sem tolhatja ki a fegyverszünet perfektuálását."[302]

Amikor a koronatanács-ülésen megszületett a döntés és kialakították a Webernek adandó parancstervezet szövegét, a résztvevők hangsúlyozták: a döntésnek alkotmányos keretet kell biztosítani, azaz jóvá kell hagyatni az osztrák parlamenttel, amely de jure a volt Monarchia törvényhozó testületeként funkcionált a jelen pillanatig, és a fegyverszüneti feltételeknek a parlament által való elismertetése biztosíthatta elvileg a jogi alapot a Monarchia átmentéséhez. Ezért a koronatanács-ülés után Arz azonnal felkereste az osztrák parlamentet, hogy jóváhagyását kieszközölje. A király és a hadvezetőség annyira biztosra vette a parlament megerősítését, hogy még annak megtörténte előtt 1 óra 20 perckor a 11. hadsereg-parancsnokságon Trientben levő Schneller vezérkari ezredest, aki mint tudjuk a feltételek elfogadásának parancsára várakozott, a közben Op. Geh. 2100. számot kapott parancsról táviratilag értesítette és felkérte, hogy azt rejtjelesen a 26. olasz hadosztály-parancsnokságon keresztül hozza Weber tudomására.

Schneller vezérkari ezredes azonban egy *megváltozott szövegű parancsot* kapott, amely jóval túlment az eredeti parancstervezeten. Amikor ugyanis a koronatanács-ülés után a király kabinetfőnöke, Zeidler vezérőrnagy Waldstättent felhívta telefonon, közölve vele Arz és Lammasch parlamenti útját és Schager őrnaggyal lediktáltatta Waldstättennek a Weberhez intézendő parancstervezet szövegét, Waldstätten kijelentette: a parancs alapján

[301] L. *Arz* i. m. 362. Arz állítása a valóságnak csak részben felelt meg. A piavei katasztrófa óta tisztában volt a hadvezetőség a háború elvesztésével. Állítása azonban mégis fontos, mert ezzel is beismeri a katonai vereséget és objektíve felmenti a Károlyi-kormányt a belgrádi katonai egyezmény miatt. Különösen következő mondatával: az ellenséget sehol sem tudták, tehát délkeleten sem feltartóztatni.

[302] *Kerchnawe* i. m. 152.

egyáltalán nem remélhetik, hogy a front által olyannyira sürgetett fegyverszünetet azonnal meg fogják kapni. Az ellenségeskedések osztrák—magyar részről történő azonnali leállítása elkerülhetetlenül szükséges. Ezért javasolta a következő mondat beiktatását: „Az osztrák—magyar csapatok ezek alapján máris parancsot kaptak az ellenségeskedések beszüntetésére" és az utolsó mondat törlését.[303]

Zeidler a változtatással egyetértett, amit Arz 0 óra 15 perckor, a király pedig 1 óráig megerősített. Waldstätten tehát alig négy órával Linder parancsának továbbítása után, elrendeltette az összes harci cselekmények beszüntetését, mert a fegyverszünet megkötése elengedhetetlen feltételének tekintette. Miben különbözött ez a lépés Linder parancsától? Semmiben. Még arra sem hivatkozhatott Waldstätten, hogy azt Linder parancsa miatt adta ki. A két parancs kiadása között nem telt el annyi idő, hogy Linder parancsát már végrehajtották volna, azaz annak, „végzetes következményei" megmutatkoztak volna. Mindenesetre Waldstätten a parancs kiadásánál már könnyű helyzetben érezte magát, mert a hadvezetőség Linderrel elvállaltatta a felelősséget, amit azután Waldstätten és a többiek kizárólagossá tettek. Az igazsághoz tartozik, hogy Waldstätten *egyszerűen nem tehetett mást*, mint a harci cselekmények azonnali beszüntetésének elrendelését, mert a felbomlott hadsereg visszaözönlő katonáit már nem lehetett tovább kitenni az ellenség megújuló támadásainak. A fronttal állandó kapcsolatban levő Waldstätten a fejleményeket sokkal reálisabban ítélte meg, mint a király és környezete. Így az Op. Geh. Nr. 2100. parancs végleges szövegét 1 óra 20 perckor már Schneller ezredes tudomására hozta, majd azon nyomban megszövegezte a tartalmilag ugyanazon Nr. 2101. parancsot és 2 órakor kiadta Boroevićnek, ill. a tiroli arcvonal-parancsnokságnak.

A király azonban 2 óra 30 perckor az Op. Nr. 2101-et, 2 óra 45 perckor az Op. Geh. Nr. 2100. parancsot visszavonatta.[304] Ennek közvetlen oka az volt, hogy az osztrák parlament megtagadta a feltételekhez való hozzájárulást. A hadvezetőségben erre 2 óra 45 perctől 10 óráig tartó huzavona kezdődött: elküldjék-e Webernek a parancsot vagy sem? A 11. hadsereg-parancsnokságot össze-vissza utasítgatták. Schneller vezérkari ezredes és a 11. hadsereg-parancsnokság azonban önállósította magát.[305] Kijelentették, hogy mivel a parancsot a 11. hadsereg csapatainak már kiadták, a fegyverszüneti feltételek elfogadásától függetlenül, az ellenségeskedést frontszakaszról frontszakaszra leállítják. A csapatok még kötelékben levő egységei

[303] L. i. m. 152—153.
[304] Vö. i. m. 148.
[305] Uo.

csakhamar parlamentereket küldtek át és bejelentették a harci cselekmények beszüntetését. Erre Waldstätten 3 óra 35 perckor, illetve 3 óra 40 perckor véglegesen értesítette Boroevićet, illetve Krobatint az Op. Geh. Nr. 2101. tartalmáról, de a király a Webernek adandó parancsról egyelőre hallani sem akart.[306]

Ezalatt Schneller reggel 6 órakor, zsebében a megsemmisített paranccsal Roveretóba indult, hogy eljusson Weberhez. Miközben Schneller San Marco felé haladt, az útközben talált csapatok parancsnokait az ellenségeskedés azonnali beszüntetésére buzdította és kijelentette nekik, hogy arról az olasz csapatokat is tájékoztatni fogja és megkísérli leállíttatni a fegyveres harcot. A 11. hadsereg akcióját most már a közben megérkezett parancs alapján csakhamar a többi hadsereg még harcoló alakulatai is követték. A hadvezetőség a hadseregeknél lezajlott eme újabb fejlemények nyomasztó terhe alatt 10 óra 10 perckor utasította a laarbergi rádióadót a Webernek szánt parancs leadására.[307] Ez meg is történt, de Weber semmit sem értett belőle, mert nem volt nála rejtjelkulcs.[308]

Közben 11 óra 5 perckor Weber is táviratozott a hadsereg-főparancsnokságnak, amelyben közölte, hogy a fegyverszüneti feltételek elfogadásának határideje: 1918. november 3. éjfél.[309]

Az olasz hadvezetőség tehát láthatólag nem nagyon sietett.[310] Ez még inkább kiderült a 4 perccel később érkezett táviratból,[311] amely a fegyverszüneti feltételek végleges szövegét tartalmazta és a hadvezetőség tudomására hozta, hogy az ellenségeskedések beszüntetése csak a fegyverszüneti feltételek elfogadása után 24 órával később következik be.[312] Ennek leszögezése azzal a céllal történt, hogy a hadsereg-főparancsnokság vegye tudomásul: az olasz hadvezetés a feltételekben előírt demarkációs vonal előtti területek tényleges birtokbavételét határozta el. A fegyverszünet kiterjedt a Monarchia összes arcvonalára.[313]

[306] I. m. 147. HÜM értesítve AOK Op. Nr. 149 045 alatt.

[307] *Kerchnawe* i. m. 149. és HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2089—1918. november 2.

[308] Távirati jelentés Webertől 1918. november 3-án délután 2 órakor, HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2105-ben Verh. Nr. 44. kéri: ismételjék meg a szöveget.

[309] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2112., l. még *Nyékhegyi* i. m. 20., *Kerchnawe* i. m. 149.

[310] ÖULK VII. köt. 713. szerint a terminus megállapítása Diaz javaslata alapján Versailles-ban történt.

[311] Uo.

[312] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2112., ill. Verh. Nr. 41., *Nyékhegyi* i. m. 20., *Kerchnawe* i. m. 149.

[313] *Nyékhegyi* i. m. 19., HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2106., ill. Verh. Nr. 45. AOK közli Linderrel: HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2150.

A közlés első része az egész osztrák—magyar hadvezetőséget lesújtotta,[314] második része azonban nemzetközi jogi szempontból s mindenekelőtt a Monarchia megmentése szempontjából kecsegtető lehetőségeket ígért. Az olasz főparancsnokság ugyanis nyomatékosan aláhúzta, hogy az aláírandó páduai fegyverszünet a közép- és délkelet-európai rendezés olasz érdekeit messzemenően respektáló és érvényesítő okmány. Ez a későbbiek folyamán még inkább világossá vált: Weber 1918. november 3-i jelentésében közölte, hogy az olasz főparancsnokság november 9-ére követeli Spalato—Sebenico, Knin kiürítését, (Dalmácia, Bosznia), hogy megelőzze Franchet d'Esperay-t.[315] Az osztrák—magyar hadvezetőség, amely a semleges országokban folytatott diplomáciai manőverezések látható kudarca után az angol—francia antant „monarchiamentő" politikájában november elején mérhetetlenül csalódott, nem kapott-e kétkézzel a fegyverszünet azonnali aláírása után? 12 óra 30 perckor nyílt parancsban utasították Webert, hogy a fegyverszünetet tüstént írja alá. Az aláírás déli 1 órakor a Páduа melletti Villa Giustiban meg is történt.[316]

Másnap a Károlyi-kormány közölte a hadvezetőséggel, hogy: 1. a külső kényszerítő körülmények hatására hozzájárult a páduai fegyverszünetnek Magyarországra is kiterjedő érvényességéhez,[317] 2. Berinkey igazságügyminiszter vezetésével küldöttséget indít a Belgrádban székelő Franchet d'Esperay francia tábornokhoz, hogy szüntesse be a balkáni antantcsapatok előnyomulását, és ismerje el ő is a páduai fegyverszünetet.[318]

Az első világháború négyéves szenvedéssorozata a fegyverszünet aláírásával — legalábbis jogilag — lezárult. Az egykori Osztrák—Magyar

[314] HIL 44. cs. B. II—1/18. AOK Op. Geh. Nr. 2107—1918. november 4.

[315] AOK Op. Geh. Nr. 2124. alatt közölte ezt a délszláv Nemzeti Tanáccsal. Ez is egyik oka volt, hogy említett tanács Franchet D'Esperay-hez fordult az olasz törekvések elleni védekezés céljából. Verh. Nr. 52—1918. november 3. megtalálható: HIL 44. cs.

[316] HIL 44. cs. AOK Op. Nr. 149 046—1918. november 3. 11 órakor közli Linderrel: Weber utasítást kapott a fegyverszünet azonnali aláírására. HÜM tudomásul vette: HÜM/Eln. E. 1/28. 196., HIL 44. cs. Verh. Nr. 51-ben Weber közli, hogy a fegyverszüneti okmányt aláírta (Érk. este 11 órakor az AOK-hoz). L. még KAW AOK Op. Geh. Nr. 2152—1918. november 3., HÜM tudomásul vette: HIL 44. cs. HÜM 28179/Eln. 1918. november 3. este 11 óra.

[317] Már említettük, hogy Károlyi vezetésével eredetileg külön delegációt akartak elküldeni az olasz főhadiszállásra, de az utazás meghiúsult.

[318] HIL Polg. dem. forr. 8. cs. rádiótávirat másolat. 1918. november 4. jelzet: HÜM 27 867. sz./Eln. 10. oszt. A táviratot megküldték Kövessnek és Franchet D'Esperay-nek is.

Monarchia vezetői elismerték az irtózatos katonai vereséget és a háború elvesztését. A háború azonban a fegyverszünet aláírása után is tovább folyt: egyrészt a délnyugati fronton, ahol az olasz főparancsnokság november 3-án tett nyilatkozata alapján folytatta az előnyomulást, másrészt Franchet D'Esperay hadserege semmi hajlandóságot nem mutatott arra, hogy a páduai fegyverszünet érvényességét elismerje és a délkeleti arcvonalon a hadműveleteket leállítsa. Azonkívül megkezdődött a román hadsereg előnyomulása is, amit később követett a cseh alakulatok benyomulása Szlovákiába.

November 4-én délután 3 órakor azonban az olasz főparancsnokság a fegyverszüneti szerződésben vállalt kötelezettségeinek megfelelően a délnyugati arcvonalon a harci cselekményeket beszüntette és a Stilfser-hágó—Male—Mendel—Schurn—Val Sugana—Pontebba—Grado vonalig előretört csapatok által elfogott osztrák—magyar katonákat — mintegy 300 000 embert — hadifogolynak nyilvánította.[319] A fogságba esettek nagy része a 10. és a 11. hadsereg katonája volt, mivel (mint azt az olasz offenzívát tárgyaló fejezetben láttuk) ezeknek a hadseregeknek visszavonulási útját az előnyomuló olasz csapatok elvágták. Az adatok szerint 13 közös és 3 honvéd hadosztály került fogságba,[320] ami ellen a hadvezetőség november 4-énWeberen keresztül tiltakozott az olasz főparancsnokságnál, s követelte az emberek szabadon bocsátását.[321] A tiltakozásnak azonban, amelynek formális voltát az események bebizonyították, nem lett eredménye.[322]

Míg a két világháború közötti hivatalos magyar történetírás a hadvezetőséget ezért a balfogásáért, azaz az ellenségeskedések azonnali beszüntetésének egyoldalú elrendeléséért, amely 300 000 ember fogságba eséséhez vezetett, mélységesen elítélte, az osztrák hivatalos felfogás azzal mentette Waldstättent, hogy Linder parancsának kihirdetése után nem tehetett mást.[323] Az osztrák történetírás ezzel a hadvezetőség Lindert beugrató taktikájának szellemében foglalt állást. A magyar oktobristák és sajátságos módon az osztrák és magyar legitimisták viszont azt állították, hogy Waldstätten szántszándékkal hagyta fogságba esni a felfegyverzett, éhes és rongyokban járó elkeseredett katonák 300 000 főnyi tömegét, hogy

[319] Vö. *Arz* i. m. 379.

[320] 13 gyaloghadosztály, 3 lovashadosztály és az ún. Rivai védelmi szakasz. L. *Rubint* i. m. 286.

[321] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2107—1918. november 4. 10 óra 15 perckor.

[322] *Nyékhegyi* i. m. 32. *Arz* i. m. 379.

[323] Vö. ÖULK VII. köt. 730—731., *Arz* i. m. 379.

megszabadítsa Ausztria és az utódállamok kormányait azok lefegyverzésének gondjaitól.[324]

Megítélésünk szerint Waldstätten november 2-án 0 órakor Weber és a hadsereg-csoportparancsnokok számára kiadandó parancsba az ellenségeskedések azonnali beszüntetéséről szóló mondat beírását még nem a fogságba ejtés szándékával javasolta. Ez csak az olasz hadvezetőség november 3-án 11 óra 9 perckor, Weber által jelentett magatartásának lett logikus következménye. Waldstätten a november 2-ről 3-ra virradó éjszakán a Schnellerrel folytatott négy telefonbeszélgetés és a hadsereg-csoportparancsnokok újabb és újabb kétségbeejtő jelentéseinek nyomasztó hatása alatt — Linder parancsának logikusságát elismerve — a fegyverszünet elérésének és a visszaözönlő, fosztogató katonaság megfékezésének elengedhetetlen feltételét az ellenségeskedések azonnali, egyoldalú beszüntetésében látta. Ezzel, mint arról már szó volt, Zeidler, Arz és IV. Károly is egyetértett. A parancs kiadása után Waldstättent lépése helyességéről az újabb és újabb jelentések még inkább megerősítették. Nézzük meg ezeket a jelentéseket!

November 1-én este 8 óra 40 perckor az Isonzo-hadsereg parancsnoka jelentette, hogy az ellenség folytonos támadása közben gyorsuló felbomlási folyamat elérte azt a fokot, amikor már az illetékes parancsnokságok a helyzetet áttekinteni is képtelenek.[325] Napközben még meg tudták nevezni azokat a csapatokat, amelyek *újólag* lázadtak fel. Így pl. a tiroli arcvonalon a 4. császárvadász, a 42. gyalog- (németek, csehek) ezredeket, a 70. és a 173. Landsturm zászlóaljakat (németek, csehek, ukránok) és a 3. császárvadász lövészezredet, a Boroević-arcvonalon a trieszti felkelésbe bekapcsolódott 201. lövész-zászlóaljat és az 57. gyalogezredet (horvátok). De november 2-án délután 3 órakor a Belluno-csoport parancsnoka már csak általánosságban jelentette, hogy a délszláv és cseh csapatok a Pustertal előtt állanak, és ha nem kap azonnal 4 vonatszerelvényt számukra, elpusztítják az egész környéket. 5 órakor pedig a 11. hadsereg parancsnoka közölte, hogy a gépkocsioszlopok sofőrjei megtagadták a parancsot és a menekülő hadsereg szétszórt alakulatai mindenütt rabolnak és fosztogatnak. Ez utóbbit erősítette meg az este 8 óra 50 perckor küldött újabb jelentés is, amelyben azonban már arról volt szó, hogy a Brenner-hágón átjutott csapatok Innsbruckban garázdálkodnak. 22 óra 30 perckor jelentették:

[324] Vö. *Juhász Nagy* i. m. 188—189., *Arz* i. m. 378.

[325] L. *Kerchnawe* i. m. 126. Megjegyzendő, hogy a KuK Hadügyminisztérium ún. likvidáló bizottsága a háború után felszólította az egykori csapatparancsnokságokat, hogy írásban számoljanak be csapattesteik október végi—november eleji utolsó napjairól, mivel az AOK-nak már akkor fogalma sem volt arról, hogy az egyes csapattestek hol vannak és mit csinálnak.

„... a csapatok Trientet dúlták fel." A Belluno-csoport november 3-án 11 óra 30 perckor küldött jelentése szerint a Pustertalban minden, amitől féltek, bekövetkezett: a csapatok maradványai „fegyveres hordákba verődve" kíméletlenül rabolnak és fosztogatnak. Nyomatékosan kérik, hogy a Nemzeti Tanácsok küldjenek fegyveres erőt a „hordák" megfékezésére. Délután 5 óra 45 perckor a Belluno-csoport újabb segélykiáltást adott le: a 42. honvédhadosztály felbomlott kötelékei a Pustertal előtt állnak és beláthatatlan következményei lesznek, ha nem tudják őket azonnal elszállítani. Ebben a kétségbeejtő helyzetben érkezett meg a 11. hadsereg parancsnokának egy jelentése, amelyből kiderült, hogy a fosztogató, visszaözönlő katonatömegek egy részének fogságba esése nagyban könnyített a hadseregparancsnokság, a helybeli hatóságok, sőt a lakosság helyzetén.[326] Ettől kezdve a november 3-án 10 óra 15 perckor Weberen keresztül eljuttatott tiltakozásról már senki sem beszélt.

A „kedvező tapasztalatok" alapján a 11. hadsereg parancsnoka, november 4-én 12 óra 30 perckor javasolta: a hadvezetőség kérje fel az olasz főparancsnokságot a Brenner-hágó olasz csapatokkal való elzárására. Boroević értesülve a 11. hadsereg javaslatáról, este 7 óra 20 perckor hasonló jellegű kérést terjesztett elő a Pustertal, a Felső-Piave, Fellah—Isonzo völgye és a Görztől keletre eső térség antant megszállására (és természetesen ezzel az „osztrák—magyar hordák" lefegyverzésére), jóllehet az olasz hadvezetőség délután 3 órakor leállíttatta az előnyomulást.[327]

Az osztrák—magyar hadvezetőség ezeket a javaslatokat elfogadta és november 5-én 9 óra 15 perckor megtette az azok realizálásához szükséges első lépéseket az olasz főparancsnoksághoz intézett táviratában.[328]

A „fogságba ejtés" legendájával, ill. vágyával kapcsolatban az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy egy más célzattal kiadott parancs következményeit fokozatosan felismerték: 300 000 ember fogságba esésének számukra pozitív tényét, amely egyrészt a hadvezetőséget és az utódállamok kormányait ab ovo megszabadította azok lefegyverzésének gondjaitól, másrészt megcsillogtatta az olasz főparancsnokság közreműködésének perspektíváját a fegyverszüneti feltételek maradéktalan végrehajtásán keresztül a Monarchia megmentéséért folytatott utolsó kísérletben.

[326] A jelentés ezt szemérmesen így fejezte ki: „Selbst Gefangennahme ist ein minderes Los als Verhungern und Verheerung von Ganz Nordtirol!" L. *Arz* i. m. 379. Vö. még *Juhász Nagy* i. m. 188—189.

[327] *Kerchnawe* i. m. 127. és 155. oldalon közli a 11. hadsereg és Boroević javaslatát. Vö. még *Arz* i. m. 378—380.

[328] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2116.

A HADSEREG VÉGLEGES FELBOMLÁSA
(1918. NOVEMBER 5.—NOVEMBER 15.)

A délnyugati front alakulatainak végleges felbomlása

A páduai fegyverszüneti szerződésnek megkülönböztetett szerepe és jelentősége volt. Azzal, hogy a kapitalizmus világrendszerének a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal kibontakozott általános válsága időszakában az imperialisták között dúló világháború egy jelentős frontján a harci cselekményeket formailag is lezárta, lehetővé tette, hogy az antantállamok gazdasági, politikai és katonai erőinek teljes koncentrálásával a még ellenálló Németország maradék erejét megtörjék és olyan stratégiai pozícióba jussanak Európában (mindenekelőtt Középkelet-Európában), amelyből a háború utáni „rendezés" feltételeit biztosítják: imperialista céljaik maradéktalan megvalósítását és a szocialista forradalmi veszély felszámolásával a kapitalizmus stabilizációját.

A november 3-a utáni napokban azonban csakhamar kiderült, hogy a páduai fegyverszünet jogilag és tartalmilag nem felel meg ezeknek a törekvéseknek. Ennek oka abban rejlett, hogy a fegyverszünet az egykori Osztrák—Magyar Monarchiát jogilag továbbra is elismerte, holott a Monarchia felbomlása és a romjain létrejött utódállamok léte történelmi tény volt. Ez az ellentmondás a fegyverszünetet közvetlenül diktáló olasz kormány és a mondott törekvések feltételeit már a páduai fegyverszünet előtt megteremtő angol—francia szövetség ellentéteinek volt hű kifejezője. Miközben az olasz kormány saját célkitűzésein túl egyelőre alig látott, az angol—francia imperialisták csapatai a Balkán nagy részének meghódításával a Duna vonalán álltak, hogy befészkelődve a Duna völgyébe, az utódállamok konszolidálásával szentesítsék a Monarchia felszámolását, és likvidálják az itt fenyegető szocialista forradalmi veszélyt. Ezzel azonban az olasz imperializmusnak az említett térségből való kiszorítására tették meg a lépéseket: november elején Diaz tábornok csapatait már a francia—szerb katonai szövetség tartotta sakkban, amely szövetség csatlósaként a román, majd később a csehszlovák burzsoá hadsereg is porondra lépett. Ezek a hadseregek a szerb csapatokkal együtt a francia szuronyok árnyékában egymásután szálltak meg különböző területeket az egykori magyar királyságból, amelyek birtokában a román, a csehszlovák és a jugoszláv kormány saját tömegei szociális elégedetlenségét igyekezett leszerelni és hálából az illető államokat az angol—francia imperializmus csatlósává tenni.

Az angol és a francia kormánynak a páduai fegyverszünet után szívós következetességgel érvényesülő ezen törekvései arra ösztönözték a volt Monarchia hadvezetőségét és uralkodó köreit, hogy a fokozatosan háttérbe szoruló olasz imperializmus kegyeit keressék.

A közeledés azonban nemcsak az említett tényből fakadt, hanem abból is, hogy az olasz hadvezetőség a Monarchia létét de jure továbbra is elismerte és a hadvezetőség Bundesstaat-törekvéseit alátámasztotta. Szerepet játszott a közeledésben, legalábbis a közeledés óhajában az a feltételezés is, hogy az olasz imperializmusnak egy lecsökkentett területű, de erejében mégis jelentős Osztrák—Magyar Monarchia az angol, de főleg a francia törekvésekkel szemben Közép-Európában megfelelő támasza lehet. A hadvezetőség így a közeledést már akkor megkezdte, amikor a fegyverszüneti okmányon a tinta jóformán még meg sem száradt. Az első lépés a fegyverszüneti szerződés azon pontjából adódott, amely előírta a Monarchia területén, ill. arcvonalain levő német csapatok 15 napon belüli eltávolítását vagy internálását. Webernek ugyan kezdettől fogva utasítása volt, hogy a német csapatok kivonásának határidejét hosszabbíttassa meg, és ő a fegyverszünet aláírása előtt nem is szalasztott el egyetlen alkalmat sem annak elérése érdekében, november 4-én 10 órakor — a német hadvezetőség hozzájárulásával — mégis újabb táviratot kapott a hadsereg-főparancsnokságtól, amelyben utasították, hogy a német csapatok elszállítását az olasz frontról és a Monarchia területéről négy heti időtartamban állapítsák meg, a Balkánon és Romániában levő csapatokét pedig „határozatlan időre, mivel a legjobb akarattal sem állapítható meg a kiürítés keresztülvitelének időtartama".[329]

Weber, aki a távirat értelmét felismerte, nyomban jegyzéket intézett Badoglióhoz.[330]

A hadvezetőség akciójának hátterét a délkeleti arcvonalon bekövetkezett eseményekkel magyarázhatjuk meg. Mint később látni fogjuk, a délkeleti arcvonal osztrák—magyar hadserege november 2-ig lényegében felbomlott és Franchet D'Esperay tábornok az angol és francia kormány törekvéseinek megfelelően, a páduai fegyverszünet ellenére folytatta előnyomulását. Az egyetlen erő, amely Franchet D'Esperay-t a Duna-medence azonnali birtokbavételében *késleltethette*, a november 2-ára Erdély és Románia területének egy részén, a balkáni antanthadsereg oldalában összevont német erő volt. Mivel Németországra a páduai fegyverszünet nem volt

[329] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2108. a. Nr. 101643/117—30. rádiótáviratban.

[330] *Nyékhegyi* i. m. 35.

érvényes, a német Mackensen-félc hadsereg Franchet D'Esperay ellen legalábbis arra az időre felhasználható volt, míg az olasz hadvezetőség a páduai fegyverszünet alapján a Monarchia stratégiailag fontos pontjait meg nem szállja. A megszállást a hadvezetőség azért is üdvözölte volna, mert a hazaözönlő, felbomlott délnyugati hadsereg leszerelésében újabb segítséget jelenthetett.

A hadsereg-főparancsnokság akcióját azonban Badoglio visszautasította, mert az olasz hadsereg és kormány túlságosan is szövetségeseitől függött, vagy talán azért, mert fel sem fogta az akció értelmét.

Az osztrák—magyar hadvezetőség azonban november 5-én 9 óra 15 perckor újabb táviratot intézett Weberhez,[331] amelyben bejelentette: „csapataink a bolsevizmus miatt Ukrajnát csak akkor ürítik ki, ha őket antantcsapatok váltják fel." (Mint ismeretes, Lichtenstein Roveretóban annak idején leadott telefonközlésében már hangsúlyozta az antantnak ezt az igényét.) A bejelentésnek kül- és belpolitikai szempontból igen komoly perspektívája volt: a hadvezetőség ezzel felkínálta az olasz főparancsnokságnak a volt Monarchia katonai megszállását. Az olasz főparancsnokság által irányított megszállás pedig amellett, hogy megkönnyítette volna a délkeleti és délnyugati, valamint a közben szintén felbomlott és hazaözönlő egykori „Ostarmee" alakulatok leszerelését, lehetőséget adott volna a Monarchia fenntartására — az utódállamok felszámolásán keresztül. A távirat további mondatai még inkább kifejezték az osztrák—magyar hadvezetőség szándékát: közvetlen Hughes-vonal összeköttetést kért az olasz főparancsnokságtól és közölte, hogy az olasz hadifoglyok szabadon bocsátása és hazaszállítása végett „kíséretre és vasúti kocsira van szüksége". A távirat következő mondatai pedig, miszerint a „tengeri feltételek azon részét, hogy a Monarchia hajóhadát adják át a szövetséges (olasz) flottának, teljesíteni nem tudják, mert egy héttel ezelőtt kénytelenek voltak kiszolgáltatni a délszlávoknak" és „kérik, hogy az olasz hadvezetőség a jugoszláv kormánytól követelje a hajókat" — attól a kormánytól, amely a francia imperializmus csatlósául szegődött, s amelyet az olasz kormány november 4-ig még nem ismert el, — egyenesen szították a francia—olasz ellentéteket. Az utolsó mondatban a hadvezetőség már azt kérte, hogy az olasz főparancsnokság nevezze meg azokat a stratégiailag fontos helyeket és pontokat, amelyek olasz megszállás alá kerülnének.

Az olasz hadvezetőség a hadsereg-főparancsnokság iménti táviratára sajátságos, háttérbe szorult helyzetéből kifolyólag határozatlan választ

[331] HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2116.

adott, amelyből Arz és Waldstätten tüstént felismerte, hogy az olasz hadsereg ekkora feladat megoldására — szövetségeseivel szemben — nem képes. Ezekután legalább azt akarta elérni, hogy az olasz hadvezetőség a hadsereg-főparancsnokság számára legveszélyesebb hadsereg, a délnyugati hadsereg felbomlott alakulatainak leszerelésében adjon segítséget. Ezért a fegyverszünet erre vonatkozó pontja alapján azzal a kéréssel fordult Badoglióhoz, hogy Diaz tábornok a Trient—Brenner közötti vasútvonalat és a Franzenfeste—Bruck közötti zónát fegyveresen szállja meg, az ott összepréselődött kb. 800 000 osztrák—magyar katonát fegyverezze le és vállalja el ideiglenesen élelmezésüket.[332]

Diaz tábornok Badoglión keresztül adott válaszában kijelentette, hogy a kérdéses területeket megszállják és az ottlevő osztrák—magyar csapatok élelmezését „baráti alapon" elvállalják.[333]

Aznap este 7 órakor a Boroević-parancsnokság a hadsereg-főparancsnokság hozzájárulásával Trimmel tábornokot, az 55. hadosztály parancsnokát Páduába menesztette és kérte, hogy az olasz főparancsnokság ugyanezt tegye a Cordevole völgyében, Cortina d'Ampezzóban és a Pustertalban levő csapatokkal is. Weber 61/1. és 61/2. sz. jelentésében csakhamar közölte: az olaszok 30 000 ember számára útnak indítottak élelmiszert Toblachba és Bruneckbe. Kérte a hadvezetőséget, ő is kövessen el mindent a garázdálkodó rablóbandának, különösen Villach környékén és a Dráva—Gall völgyében való megfékezésére. Diaz tábornok 1918. november 6-i újabb válaszában tudtul adta: az élelmiszer-szállítmányokat mindenütt útnak indították, azok késése kizárólag azzal függ össze, hogy a vasútvonalak és a hidak fel vannak robbantva.[334] Ugyanebben a táviratban hozta a hadsereg-főparancsnokság tudomására a Pustertalban levő felbomlott csapatok lefegyverzésének és élelmezésének szándékát is.

Az osztrák—magyar hadvezetőség a kedvező hír után újabb táviratot intézett az olasz főparancsnoksághoz. Ebben már a Boszniában, Dalmá-

[332] Távirat Webernek 1918. november 5-én délután 4 órakor. HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2118. Ugyanilyen kérést terjesztett elő a 11. hadsereg-parancsnokság a Trientet elfoglaló olasz csapatok parancsnokának. Idézi *Nyékhegyi* i. m. 45. A 11. hadsereg-parancsnokság kérelme: 11. Ak. Op. 3780/11.

[333] Weber közlése az AOK-nak: „A kérelemnek megfelelve, az Etsch völgyében működő csapataink a vasútvonalakat Trienttől a Brennerig megszállják és különítményeket küldenek ki a Nanders, Landeck, Innsbruck, Sillein s a közbeeső vasúti gócpontokra." Weber megijedt és kérte az olaszokat: Innsbruckot és Landecket ne szállják meg. Az AOK azonban leintette és utasította: mondjon köszönetet Badogliónak. L. HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2134.

[334] *Nyékhegyi* i. m. 49.

ciában és Hercegovinában rekedt és felbomlott, mintegy 200 000 főnyi osztrák—magyar katonaság élelmezését kérte, mivel — úgymond — a délszláv kormány a hajóközlekedést megszüntette és a hadsereg-főparancsnokság képtelen a mondott területekre élelmiszert szállítani. Ezután Weber jelentette: Badoglio újból nyomatékosan utasította a 1. és 8. olasz hadsereg parancsnokságát az Etsch völgyében és a Pustertalban levő osztrák—magyar csapatok élelmezésére, továbbá intézkedéseket foganatosított a cattarói élelmiszer-szállítmányok elindítására is.[335]

E táviratváltásokból plasztikusan kidomborodott a két főparancsnokság „kéz kezet mos" gyakorlata. Az osztrák—magyar hadvezetőség a hazaözönlő, felbomlott kötelékeket az olasz főparancsnokság segítségével — úgymond — a „hasukon keresztül" igyekezett megfogni, megszelídíteni, majd fegyvereiket elszedni. Az akció olyan sikerrel kecsegtetett, hogy a hadvezetőség november 6-án Weberhez intézett táviratában ismét biztosította az olasz hadvezetőséget az olasz hadifoglyok szabadon bocsátásáról.[336]

Közben az előrenyomuló olasz csapatok megkezdték az általuk elért osztrák—magyar csapatok lefegyverzését. Erőszakos fellépésük nyomán előfordult, hogy egyes csapatok a fegyverek átadását megtagadták. Így pl. a Haidenschaftnál két osztrák—magyar hadosztály nem volt hajlandó fegyvereit kiszolgáltatni. Az olasz főparancsnokság azonnal tiltakozott a hadsereg-főparancsnokságnál, s kérte, utasítsák az illető csapatokat fegyvereik leadására.[337] Megtörtént az is, hogy az olasz hadsereg egyes alegységparancsnokai az összes fegyvereket elszedték, illetve az olyan csapatok fegyvereinek átadását is követelték, amelyek még nem bomlottak fel. Mivel az osztrák—magyar hadvezetőség elsősorban a felbomlott és „bandákba verődött" „megbízhatatlan elemek" fegyvereinek elszedését kérte, félve attól, hogy a felállítandó húsz hadosztály fegyverigényét nem tudja kielégíteni, most már ő tiltakozott az olasz „túlkapások" ellen.[338]

Az olasz hadvezetőséggel így kialakult pozitív együttműködés jelei között a hadsereg-főparancsnokság csakhamar hozzáfogott a fegyverszünet határozatainak végrehajtásához is.

[335] Mindkettőt l. HIL 44. cs. AOK Op. Geh. Nr. 2129. és Verh. 62. és 65. sz.
[336] HIL 44. cs. Verh. 61/2-ben AOK Op. Geh. Nr. 2126.
[337] L. Scipioni tábornok (Badoglio helyettese) jegyzékét Weberhez: HIL 44. cs. Verh. Op. Nr. 67-ben, ugyanott említi AOK Op. Nr. 2143—1918. november 7. is.
[338] HIL 44. cs. Verh. Nr. 69. AOK Op. Geh. Nr. 2133. és Verh. Nr. 80. mellett AOK Op. Geh. Nr. 2135.

A sikeres végrehajtásnak azonban már eleve rendkívüli nehézségei mutatkoztak. Azon túlmenőleg, hogy az utódállamok kormányai a hadsereg-főparancsnokság által irányított leszerelésnek, majd a húsz hadosztályból álló hadsereg felállításának ellene szegültek és többségük (délszláv, cseh, ukrán, lengyel és a belgrádi katonai egyezmény után a magyar kormány is) az angolok, franciák csatlósaiként minden monarchista törekvést visszautasítottak, kérdés volt, hogy meg lehet-e kísérelni egyáltalán a felbomlott hadsereggel szemben a hadvezetőség terveinek keresztülvitelét. Ez csak úgy volt elképzelhető, ha az utódállamok kormányaival találnak olyan közös alapot, amelyről kiindulva, megkísérelhetik azok bevonását a fegyverszüneti határozványok s azzal együtt a hadsereg-főparancsnokság céljainak megvalósításába.

Úgy tűnt, ez az alap mindkét részről annak elkerülése, hogy a hadsereg felbomlott alakulatai fegyveresen átlépjék az utódállamok határait. A felbomlott délnyugati hadsereg nagy része ugyanis kicsúszott az olasz hadvezetőség kezéből, jóllehet a hadsereg-főparancsnokság és az olasz hadvezetés együttműködése eleinte ellenkező eredménnyel kecsegtetett. A hadsereg már jól bentjárt Ausztria földjén és több utódállam területe felé közeledett. Az osztrák, a magyar és bizonyos tekintetben a délszláv kormány az együttes akcióra hajlandóságot is mutatott. Sőt november 3-a után az osztrák és magyar kormány kifejezetten támogatta a hadsereg-főparancsnokság leszerelési és fegyverelszedési akcióit, habár a húsz hadosztályból álló hadsereg felállítását semmiképpen sem akarta. Az említett politika alól bizonyos mértékig a cseh és a lengyel kormány volt kivétel: eme utódállamok területnövelő politikája szükségelte a fegyveres erőt. Ennek megfelelően mindkettő támogatta az osztrák—magyar hadsereg leszerelését, de ellenezte a fegyverek kiszolgáltatását. Így különösen cseh részről folyt élénk agitáció a fegyverek leadása ellen. Ez az agitáció egyben szélsőséges nacionalista uszítással párosult és a páduai fegyverszünet 4. pontjára hivatkozva felszólította a cseh nemzetiségű legénységet, hogy hazatérte után fegyverrel foglalja el Szlovákiát. A lengyel kormány ugyanakkor Nyugat-Ukrajna és Belorusszia meghódítására tüzelte a katonákat. Az 1918. november 6-án megjelent királyi parancs, amely a páduai fegyverszünet határozványai alapján elrendelte az általános leszerelést és a haderő húsz békebeli hadosztályra csökkentését, arra volt kísérlet, hogy a közös érdekek bázisán hidat verjen a hadsereg-főparancsnokság és az utódállamok között.[339]

[339] HIL 44. cs. KM 10. Abt. Nr. 884—Res. 1918. november 6.

A végrehajtási utasításokat tartalmazó külön parancsban[340] előírták, hogy a leszerelés akciója alá van rendelve a húsz hadosztály megtartásának, illetve felállításának. Ez nem jelentett mást, mint azt, hogy az „Összmonarchia" engedélyezett létszámú hadseregét a leszerelés előtt kell biztosítani, és csak ennek megtörténte után lehet végrehajtani a leszerelést az alábbi feltételek szerint: 1. A leszerelés alapvető feltétele a fegyelem és rend fenntartása. 2. A hazaszállítást a vasutak teljesítőképességének megfelelően kell megszervezni. 3. A formációk zárt alakzatokban, eddigi parancsnokaik alatt küldendők el a békebeli pótlási állomásokra, feloszlás csak különleges esetekben. 4. Amennyiben a fegyelem megkívánja, a formációk nemzetiségek szerint is összeállíthatók, nemzetiségi tisztek vezetése alatt. 5. Elszállítás a formációk beérkezésének sorrendjében. Egyidejű érkezésnél a hosszabb szállítási idő ad elsőbbséget. Figyelembe veendő a nemzetiségi paritás. 6. Az alakulatok a békebeli pótlási állomáshelyükre irányítandók. Ha ilyen nincs, az útvonal melletti legközelebbi nemzeti „Friedenskader"-hez. Ruténeket lengyel területen egyelőre ne küldjenek keresztül. 7. Gyalogmenetek külön paranccsal szabályoztatnak. Intézkedések teendők a rablások megakadályozására. 8. Az összes alakulattól a demarkációs vonaltól 3 km-re (Stilfserjoch—Brenner—Toblach—Tarvis—Idria—Fiume) a fegyvert és lőszert el kell venni és jegyzőkönyvileg rögzíteni.

A végrehajtási utasítás pontjai önmagukért beszélnek: már az 1. pont újabb kísérlet volt a fegyelem és a parancsnoklási viszonyok visszaállítására, sőt a több, mint négy év óta otthonuktól elszakított, lerongyolódott, kiéhezett emberek hazamenetelét a császári és királyi regulák további elismerésétől tette függővé. Igen fontos törekvést fejezett ki a 2. pont is: mivel a hadvezetőség Ausztria területét minél hamarabb meg akarta tisztítani a hazavonulóktól, úgy döntött, hogy az eddig nagyrészt menetelő katonaságot vasúti gócpontok felé tereli és zárt egységekbe kényszeríti, majd vonatra rakja, hogy felügyeletüket ezáltal is jobban biztosítsa. Ezért a 7. pont csak különleges esetekben engedélyezte a további gyalogmenetet. A 3. pont ezt a rendelkezést még inkább alátámasztotta. A 4. pont az utódállamok kormányai számára volt kifejezett engedmény, de az 5. pontot, amely a k. u. k. katonai hatóságoknak szabad kezet adott a hazaszállítás ütemének megállapításában, fegyvernek szánták az utódállamok kormányaival szemben: a hadvezetőség mindenkori igényeinek megfelelően szállították volna haza a megbízhatatlan katonatömegeket. De ugyanakkor

[340] HIL 44. cs. M. kir. Hadilevéltár (Wien) átvevő iroda 1157/I. levéltári szám 4. b. részben: AOK Op. Nr. 149—034—1918.

az együttműködés lehetőségeit igyekeztek megteremteni az útközben felállított „nemzeti Friedenskaderekkel", amelyek szerepe fokozatosan megnőtt, mivel a legtöbb alakulatnál nehézségek mutatkoztak a békebeli pótlási állomásra irányítás tekintetében. A 7. pont külön hangsúlyozta a rablások megakadályozását, de arról nem szólt, hogy a hazavonulók élelmezésére milyen rendszabályok foganatosítandók. A 8. és 9. pontban megjelölt vonal már a parancs megfogalmazásakor elvesztette jelentőségét, így a pontok csak abból a szempontból voltak érdekesek, hogy a hadvezetőség és az utódállamok közös érdekeit fejezték ki. A csehszlovák kormány érdekeit szem előtt tartandó, a hadsereg-főparancsnokság külön parancsban szabályozta a cseh és szlovák nemzetiségű csapatok leszerelését. Ez lehetővé tette azok kötelékekben és fegyveresen történő hazaszállítását is.[341] A hadvezetőség említett parancsa az Andrássy-jegyzék szellemében fogant és gyakorlatilag szabad kezet adott a cseh burzsoázia hódító céljai megvalósítására. A lengyel burzsoázia érdekei viszont nem jutottak kifejezésre a parancsban.

A hazatéréssel párhuzamosan végrehajtott leszerelés és a hadseregnek húsz hadosztályra csökkentése, ill. a fegyverszüneti pontoknak megfelelő új osztrák—magyar hadsereg kialakítása azonban kudarcba fulladt. S ez nem a hadsereg-főparancsnokság „mulasztása" vagy az utódállamok effektíve megnyilvánuló ellenállása, még kevésbé az olasz hadvezetőség támogató tevékenységének elmaradása miatt következett be. *Az osztrák—magyar hadvezetőség utolsó kísérlete a hadsereg ellenállásán bukott meg s vele bukott az egész hadsereg-főparancsnokság is.*

Kezdjük azon, hogy a hadvezetőség leszerelési parancsa el sem jutott a visszaözönlő csapatokhoz: a hadsereg felbomlási folyamata november 5-én este elérte magát a hadsereg-főparancsnokságot is. Legelőször a távíróközpont legénysége hagyta el a helyét, a még utolsó órában is parancsokat osztogató hadvezetőség összeköttetése a csapatokkal megszűnt. A Bécs melletti kis város, Baden lakossága és a sebtében megalakult katonatanács fenyegetően készülődött a tábornokok elfogására. A vezérkarban levő nemzetiségi tisztek csakhamar követték a legénység példáját. Sőt, azok a testőrcsapatok is elindultak a gyors felbomlás útján, amelyek az október 30-i bécsi eseményekben olyan szégyenteljes szerepet játszottak. A magára maradt szűk vezérkar (néhány személy) Arz vezérezredessel az élén Bécsbe menekült, hogy a Hotel Majesticben továbbra is megkísérelje a hadsereg

[341] HIL 44. cs. AOK Op. Nr. 147—034/1—1918. november 6.

nélkül maradt hadvezetőség funkcióinak gyakorlását. Különféle módon néhány napig még sikerült kapcsolatot teremteni a délnyugati és a délkeleti arcvonal egyes csapataival, sőt az olasz hadvezetőséggel is. De végül maga a hadvezetőség is felbomlott és megszűnt. Ezután a király lemondott és elmenekült (amelyet még a hadvezetőség tagjai szerveztek meg) és a „megmentés" koncepciója, valamint a húsz hadosztály felállításának kísérlete egyelőre lekerült a napirendről: a fegyverszünet pontjait egyszerűen nem lehetett végrehajtani.

Közben a felbomlott délnyugati hadsereg özönlött hazafelé. A csapatokkal hazatérő parancsnokok legalább azt akarták elérni, hogy az újabb és újabb kisebb csoportokra bomló legénységet a legközelebbi vasútállomásig kötelékben tartsák és érvényt szerezzenek annak a korábbi parancsnak (Nr. 2116), amely a fegyverek elkobzását két nagy zónában írta elő: a 10. és a 11. hadsereg, valamint a Belluno-csoport egy részének alakulataitól először az Etsch völgyében, a Belluno-csoport többi csapataitól és a 6., valamint az Isonzo-hadseregtől a Dráva völgyében, Laibach és Graz térségében. Ha ez nem sikerült, újabb kísérletre Wien—Marchegg—Wienerneustadt és Pragerhof körzetében került sor.[342]

Mivel a hadsereg-főparancsnokság megszűnt, a lefegyverzést szorgalmazó parancsnokok számára az átvonulási csomópontokon és a fegyverleadási körzetekben az osztrák államtanács által sebtében felállított „Wehrausschussok", majd a magyar határ előtt a Károlyi-kormány által küldött fogadóbizottságok, a délszláv körzetekben pedig a zágrábi nemzeti tanács „Volkswehrjei" igyekeztek segítséget nyújtani.

De a kötelékekbe való visszakényszerítés és a fegyverek beszolgáltatása a parancsnokok és az említett bizottságok számára megoldhatatlan feladatnak bizonyult. A felbomlott hadsereg feltartóztathatatlanul özönlött hazafelé. A 11. hadsereg és a 10. hadsereg fogságba nem esett alakulatai kezdettől fogva az Etsch völgyében Bozenen át Innsbruck felé tartottak, a folyó bal partján a 11., a jobb partján a 10. hadsereg vonult visszafelé iszonyatos káoszban. Az olasz hadsereg Brennerig, majd Innsbruckig való előnyomulása csak fokozta a zűrzavart: a vonulás menekülésbe csapott át. Mivel élelmezésükről senki sem gondoskodott, a polgári lakosság a visszavonulóktól sokat szenvedett. Fokozta a helyzet nehézségét, hogy a Belluno-csoport egy része a Cadin-hágón átkelve szintén az Etsch völgyébe jutott, a 11. hadsereg alakulataival összekeveredett, s így folytatta

[342] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 30142. sz./Eln. Op. 1918. november 18. és *József főherceg* i. m. VII. köt. 619.

útját Innsbruck, majd onnan vasúton Salzburg és Bécs felé. A Bellunocsoport másik része a felső Piave és Cordevole völgyéből a Pustertalba menetelt, ahol tevékenyen közreműködött a katonai raktárak és a völgy lakosságának kifosztásában. A Pustertalba bevonuló olasz csapatok elől azonban zömének sikerült kicsúsznia és a legközelebbi nagyobb vasútállomáson, Spittalban megrohanta a vonatokat. A 6. hadsereg felbomlott kötelékei eközben a felső Piave, Fellah és az Isonzo völgyében elérték Villachot, ahol a Spittalban lezajlott események megismétlődtek. A mintegy 250 000 főt kitevő Isonzo-hadsereg pedig Görzön át Laibachnak tartott és ott érte el a vasutat. Az elszállítási nehézségek oly nagyok voltak, hogy a hadsereg mintegy 20 000 embere Pragerhof és Csáktornya irányában végül is gyalog ment haza.

A bomlás menet közben folyt tovább. Voltak ezredek, amelyek egy óra alatt feloszlottak és a belőlük kialakult kisebb csoportok, „hordák" harcba keveredtek a polgári lakossággal. Sokszor az utóbbiak kerekedtek felül és mindenüket elszedték.[343] Máskor a katonák a városok lumpenproletár elemeivel együtt rabolták ki az üzleteket, raktárakat, majd a rablott holmit szétszórták, elkótyavetyélték, hogy az útjukba eső újabb állomásokon a rablást, fosztogatást megismételjék.[344] A parancsnokok tehetetlenül nézték a hadosztályok, ezredek, zászlóaljak felbomlását.[345]

[343] Vö. KAW KM Liquid. Kom. Abt. für die A. i. F. Gruppe. Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 22. és Nr. 24.

[344] Uo. Nr. 25.

[345] Uo. Nr. 30. elmondja, hogy a 22. ID Sulzberg—Mendelpass útvonalon Meran—Oetztalba érkezett és mindent kirabolt, majd utána felbomlott, maga a parancsnokság megszűnt és a katonák fegyveres csoportokba verődve folytatták útjukat hazafelé. Ugyanez történt a 4. ID-val, a Brenta völgyében. L. uo. Nr. 32.; az 5. ID (Tirol) Innsbruckban bomlott fel, a katonák rablását a város ezúttal sem kerülte el — jóllehet azok tiroliak voltak. Vö. KAW AOK Chef. des Gen. Stabes Nr. 148 095—1918. november 18. Az eddigiekkel csaknem azonos módon oszlott fel a 3. és 12. ID és a 6. ID—Az egyes csapattestek bomlásáról, feloszlásáról nagyon hiányos adataink vannak. A KM Liquid. Kom. a háború után felszólította a magasabb egységek életben maradt és megtalálható parancsnokait, írják le a vezetésük alatt volt egységek utolsó napjainak történetét. A felszólított parancsnokok *egy része* ennek eleget is tett. A magyar parancsnokokhoz nem jutott el a felhívás, mivel a két ország (Ausztria és Magyarország) különálló állam lett. A Liquid. Kom.-hoz beérkezett anyag egy részét a Magyar Kir. Hadtörténeti Levéltár az 1924-es badeni egyezmény után lemásoltatta, így az a HIL-ben hozzáférhető. Magyar részről a Liquid. Kom. kezdeményezését nem folytatták, úgy vélték, hogy azt a megjelenő ezred-hadosztály történetekkel helyettesítik. Ezek a történetek megszépítő, tendenciózus beállítottságuk miatt azonban csak meglehetősen erős kritikával használhatók fel.

A csapatok kötelékbe kényszerítése, valamint fegyvereik elszedése a legtöbb helyen nem sikerült. Az osztrák hatóságok különösen az utóbbit erőszakolták, de a katonák ellenálltak, mivel létbiztonságuk feltételét látták a fegyverek megtartásában. Másrészt gyakran előfordult, hogy népük polgári demokratikus forradalma és függetlenné vált államuk megvédéséért ragaszkodtak fegyvereikhez, még akkor is, amikor saját uralkodó osztályaik ezt nyilvánvalóan ellenezték.

Az erőszakosan fellépő osztrák hatóságokkal és Wehrausschussokkal a hazatérő katonák többször is tűzharcba keveredtek. Így például a bécsi keleti pályaudvaron a többségében magyar, 67. közös gyalogezredet a Wehrausschuss emberei „kutya magyar, disznó gazemberek, egész háború alatt éheztettek bennünket, most majd megfizetünk nektek!" kiáltással megrohanták. A magyar kormány kérésére végrehajtott és eredetileg a lefegyverzést célzó akció eredménye 6 halott és 24 sebesült lett.[346] Hasonló atrocitások más városokban is előfordultak.[347]

A hazatérő magyar katonák a magyar határon a fegyverek leadására való buzdítás újabb formáival találkoztak: a Károlyi-kormány által leküldött fogadóbizottságokban nagy számban voltak szociáldemokrata agitátorok, akik földet ígértek a katonáknak, ha fegyvereiket beszolgáltatják. Batthyány Tivadar, a Károlyi-kormány belügyminisztere írja memoárjaiban, hogy Garami Ernő jobboldali szociáldemokrata vezető az ő kérésére küldött a határokra szociáldemokrata agitátorokat, akik maradéktalanul törekedtek Linder november 1-i parancsának végrehajtására: „egyetlen katona sem lépheti át fegyveresen a magyar határt."[348]

A katonák nagy része ennek ellenére sem adta le fegyverét. Ezért az agitáció a vonatokon tovább folyt. Magyar területeken különböző propagandatermékekkel árasztották el a katonákat.[349] A kormány a propagandaira-

[346] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 3070. sz./Eln. Kp. oszt. 1918. november 17. és HÜM 3082. sz./Eln. Kp. oszt. 1918. november 18.

[347] Így pl. november 12-én a Magyar Déli Parancsnokság jelentette, hogy az osztrák hatóságok a katonáktól nemcsak fegyvereiket igyekeznek elszedni, hanem személyes tárgyaiktól is megfosszák őket. L. HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 19. sz./Eln. 8. oszt. 1918. november 12. Az osztrák hatóságok ugyancsak minősíthetetlen bánásmódja miatt panaszkodik uo. HÜM 295. 98. sz./Eln. Kp. oszt. 1918. november 19-i jelentése.

[348] *Batthyány* i. m. II. köt. 9.

[349] Így pl. több tízezer példányban osztották ki közöttük Haller István brosúráját. (Címe ismeretlen. Megjelent a Szt. István Társulat kiadásában) és Kovács J. István Őrálló c. folyóiratának számait. Előbbi a római kat. vallású, utóbbi a protestáns katonáknak szólt. Nem hiányoztak a Szociáldemokrata Párt agitációs iratai sem. Vö. i. m. II. köt. 9.

toktól kezdve az intézkedések sokaságáig mindent elkövetett, hogy az új rendszert minél kedvezőbb színben tüntesse fel és a katonákban „a fegyelem, rend és a munka érzésének megerősödését" elősegítse. Megjelent a „meleg hús és meleg ruha"-rendelet, különböző társadalmi szervek, egyesületek gyűjtést rendeztek a hazatérők meleg élelemmel, s amennyiben lehet, ruházattal való ellátására. A kormány felhívta a munkáltatókat a hazatérők minél gyorsabb munkába állítására, valamint a „földművelő katonákat" a munka megindítására. Másik felhívásában kimondta, hogy „aki folytatja a rablást, fosztogatást, kizárják a földreformból".[350]

A Károlyi-kormánynak a hazatérőkkel kapcsolatos politikája az általunk később tárgyalandó Franchet D'Esperay-féle katonai egyezmény után új színezetet kapott. Mivel, mint látni fogjuk, az egyezményben a kormány lényegében kezességet vállalt a „bolsevizmus ellen", azt követően számos olyan nagy jelentőségű intézkedést foganatosított, amelyek e harc feltételeit voltak hivatottak megteremteni. Ezek az intézkedések egyaránt vonatkoztak a délnyugati, a délkeleti és a keleti hadsereg hazatérő katonáira. Ez utóbbiak hazaözönlése a délnyugati arcvonal katonáinak hazajövetelével esett egybe. A délkeleti és a keleti arcvonal katonai egységeinek felbomlása és hazajövetele azonban külön figyelmet érdemel, mert közvetlen kapcsolatban volt az antant imperialisták említett stratégiai célkitűzése realizálódásának folyamatával és megszabta a Károlyi-kormány további sorsát is. Mindezek alapján szükségesnek látszik, hogy a délkeleti és a keleti arcvonal egységeinek felbomlását és hazatérését a későbbiek folyamán közelebbről is megvizsgáljuk.

*

A délnyugati arcvonal alakulatainak végleges felbomlása a páduai fegyverszünet aláírását követő napokban vált teljessé és a hazaözönléssel befejezést nyert. Hivatalos adatok szerint a mintegy 57 és fél hadosztályból kb. 41 és fél hadosztály bomlott fel és jutott hazájába, a fennmaradó 16 hadosztály, mint láttuk, november 4-én olasz fogságba esett. A 41 és fél hadosztály állományilag nem volt teljes: hiányoztak belőle azok a kötelékek, amelyek az ellenséges áttörés alkalmával már fogságba estek, továbbá azok a töredékek, amelyek utólag a hadvezetőség emlékezetes akciója után kerültek az ellenség kezére.[351] Nem volt teljes a hadosztályok létszáma a

[350] *Juhász Nagy* i. m. 255.

[351] *Kerchnawe* i. m. 178—180. Rubint és József főherceg szerint a délnyugati arcvonalon 59 hadosztály volt október végén (39 közös és 20 magyar), ebből 16 fogságba esvén, mintegy 43 hadosztály jött haza, köztük 26 közös és 17 magyar. L. *Rubint* i. m. 180. és *József főherceg* i. m. VII. köt. 617—618.

rengeteg szökevény és lógós miatt sem, akik még a harcok előtt vagy idején váltak le alakulataikról. Ezek nagy része azonban a többi kötelékkel együtt ért haza. A délnyugati frontról hazajövőkhöz kell számítani még azokat a létszámukban nem jelentős osztrák—magyar alakulatokat is, amelyek a nyugati fronton (Franciaország) harcoltak, és amelyek a november 11-i Németországgal kötött compiègne-i fegyverszüneti szerződés aláírása után Ausztrián keresztül, a délnyugati arcvonal csapatai mögött vonultak hazájukba.[352]

A délnyugati arcvonal csapatai a Monarchia hadseregének nagy többségét tették ki és durva becslés szerint a hazatérők összlétszáma túlhaladta a másfél milliót.[353] A hazatérés november elejétől két nagy szakaszban bonyolódott le. Az első szakasz november második feléig tartott, ezalatt a hadsereg zöme jött haza, a második szakasz végét általában december utolsó napjaiban jelölik meg: ez időben töredék alakulatok, lemaradt kisebb csoportok és olyanok kerültek vissza az egykori hátországba, akik egy része olasz hadifogságba esett. (Az Olaszországban levő hadifoglyok többsége azonban több szakaszban, a háború utáni években.)

A hazajutást a hadsereg központi szervei, a hadvezetőség, az osztrák és magyar honvédelmi minisztériumok, a hadügyminisztérium, továbbá a magasabb parancsnokságok direktívái vagy konkrét intézkedései irányítani vagy befolyásolni nem tudták: a hadsereg felbomlott állapota, az annak nyomán kialakult kaotikus állapotok minden magasabb parancsnoki vagy központi kezdeményezést meghiúsítottak. A hazatérés folyamatának bizonyos mértékű szabályozása és befolyásolása több államigazgatási, közlekedési és alsóbb katonai szerv, tartományi és helyi hatóság, az osztrák és magyar államvasutak, helyőrségi parancsnokságok, továbbá politikai és társadalmi szervek (nemzeti tanácsok, Wehrausschussok, egyesületek), azonkívül a sebtében létrehozott ún. fogadóbizottságok (egy részük a Friedenskaderek bizottságai), korántsem összehangolt munkája nyomán történt. Kezdeményező szerepükről kb. csak november közepétől lehet beszélni, amely azonban nem tudta a hazaözönlést, illetve hazaszállítás egészét átfogni. A felbomlott kötelékek állandóan erősödő nyomása újabb és újabb megoldhatatlannak tűnő feladatok elé állította a fent említett szerveket. Fokozódtak a nehézségek azáltal, hogy a hazaszállítás mellett a

[352] Az 1., 35., 36., és 106. ID.

[353] Mint láttuk, hivatalos adatok szerint a Monarchia 1918 szeptember—októberében 66 gyalog- és 12 lovashadosztállyal, valamint 8 önálló gyalogdandárral rendelkezett.

rablások, fosztogatások minimálisra csökkentésének feladata is előttük állott az élelmiszer-ellátás egyidejű biztosításával és a fegyverek elszedésének parancsoló szükségességével. Az első napok eredménytelenségei után az említett szervekben az a meggyőződés alakult ki, hogy a kötelékekbe kényszerítés egyszerűen megoldhatatlan. Tevékenységük súlyát ettől kezdve a minél hamarabb megtörténő hazaszállításra helyezték. Később ismét előtérbe került a fegyverek elszedésének problémája, sőt annyira aktuálissá vált, hogy a helyi katonai hatóságok és a Wehrausschussok kíméletlen erőszakossággal léptek fel nemcsak azért, hogy az utódállamok kormányainak segítsenek, hanem azért is, mert a fosztogatások elleni egyetlen biztosítékot a fegyverek elszedésében látták. Erőszakos fellépésüket az osztrák hatóságok ideológiailag is előkészítették: féktelen nacionalista izgatás kezdődött, mindenekelőtt a magyar alakulatok ellen, amelyben az osztrák burzsoá propaganda — átvéve a hadvezetőség szólamait, a háborús nélkülözésekért és szenvedésekért a „disznó magyarokat" okolta, és „megfizetünk nektek" jelszóval véres összeütközésekre uszította a Wehrausschussok embereit, akik azonban csakhamar más nemzetiségű alakulatokkal szemben is hasonló magatartást tanúsítottak.

Az átvonulási terület a hazatérők számára voltaképpen ellenséges földnek számított, ahol sem rendes élelmezést, sem egyéb ellátást nem kaptak és gyűlölet vette őket körül. A fosztogatások és egyéb kilengések oka ezekben is keresendő.

Az előbbiekben láttuk a délnyugati hadsereg felbomlásának külső és belső okait. Külső okoknak jelöltük meg a központi hatalmak általános katonai vereségét, közelebbről — ami a délnyugati hadsereg sorsát meghatározta — az olasz offenzíva sikerét. Belső okoknak mondottuk az egykori Monarchia általános gazdasági, társadalmi és politikai válságából adódó polgári demokratikus objektív forradalmi helyzetet, amelynek szubjektív tényezői: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása, az imperialista háború gyűlölete, az általános békevágy, a hadsereg nyomorúságos helyzete és sorozatos vereségei, a forradalmi és békeagitációk, a nemzeti függetlenségi törekvések, a szociális nyomor következtében kiéleződött osztályellentétek stb. különösen erősen hatottak. Megállapítottuk azt is, hogy a délnyugati hadsereg állandóan tartó bomlási folyamata az ellenség győztes offenzívája nyomán alakult át olyan felbomlássá, amely a hátországi polgári demokratikus forradalmak győzelmét és a Monarchia felbomlását indirekt módon elősegítette az államhatalom legnagyobb fegyveres erejének pusztulásával, és megsemmisítette annak lehetőségét, hogy a Habsburg-reakció a külső háború megegyezéses lezárásával a

hátországi forradalmakat vérbefojtsa, vagy a forradalmakat vezető nemzeti burzsoáziákkal kompromisszumra lépjen a Habsburg-monarchia megmentése céljából az utódállamok egyidejű megsemmisítése mellett. *A délnyugati arcvonal hadserege forradalmi jellegű felbomlásának ebben van a történelmi jelentősége.* (Mint látni fogjuk, ugyanezt a szerepet játszotta a délkeleti és az egykori „keleti hadsereg" felbomlása is.)

Miként a hátországi csapatok felbomlásánál láttuk, a délnyugati hadsereg felbomlása is csak a dualista államrendszer pusztulását, a polgári demokratikus forradalmak győzelmét és a burzsoá utódállamok kialakulását segítette elő. A nemzetközi munkásmozgalom átmeneti visszaesése (a szocialista világforradalom reményének meghiúsulása, a fokozódó szovjetellenes katonai intervenciók), a saját belső szocialista forradalmi erők gyengesége, forradalmi marxista munkáspártok hiánya miatt, a katonatömegek szocialista forradalmi szervezése még nem sikerült. Az itt harcoló katonaság forradalmiságának ösztönössége már csak azért is erősebb volt a hátországi alakulatokénál, mert a forradalmi eseményekben oly nagy szerepet játszó munkásosztálytól az arcvonal és a Hinterland közötti, néhol több, mint ezer kilométeres távolság választotta el. Nem véletlen tehát, hogy a délnyugati hadseregben a katonák forradalmi célkitűzései sokkal inkább zűrzavarosan, egymással összekeveredve tartalmazták a polgári és szocialista forradalmi eszméket. Ami pedig otthon történt, csak kósza hírek vagy frontra került, forradalmilag képzetlen elemek útján jutott el hozzájuk. A hírek mögötti valóságot nem látó, nem ismerő vagy nem értő katonaság többek között ezért igyekezett minél hamarabb hazajutni, s mikor azt tapasztalta, hogy ezt különböző nehézségekkel akadályozzák (élelemhiány, hazautazás szervezetlensége), érthető módon kilengésekre, atrocitásokra, fosztogatásokra ragadtatta magát.

A hazatérés a tisztek és a legénység közötti fokozódó osztályellentétek jegyében folyt, amely azonban a hátország közeledtével valamelyest tompult, mivel a tisztikar egy része a polgári demokratikus forradalmakat magáévá tette és az Ausztrián való átutazás bizonyos sorsközösséget alakított ki a tisztikar és a legénység között. Ezt az utódállamok kormányai is felismerték, és mindent elkövettek, hogy az új állam legjobb színben való feltüntetésével és nacionalista uszítással az osztályellentéteket még inkább tompítsák, a katonatömegek forradalmiságát mérsékeljék, vagy leszereljék.

A délnyugati arcvonal katonái a polgári demokratikus forradalmak után a konszolidáció útján haladó vagy éppen a konszolidáció előtt álló burzsoá demokratikus államokba érkeztek haza és szembetalálták magukat az állam már kiépülő fegyveres erőivel és a burzsoá—szociáldemokrata párt szövet-

séggel (Csehszlovákia) vagy az antant erőivel (délszláv területek). Más esetben a burzsoá kormány a dolgozó nép elleni erőszakszervezet létrehozásának még kezdetén tartott és hazatérő katonatömegeivel szemben az antant imperialisták támogatását kereste (Magyarország).

Az utódállamokba hazatért katonaság leszerelésének és további sorsának története már ezen államok történetébe tartozik, amellyel munkánk nem foglalkozhatott. Mint jeleztük, csupán a Károlyi-kormány ezzel kapcsolatos politikájának néhány igen fontos részletére szeretnénk kitérni a délkeleti arcvonal csapatai és az egykori „keleti hadsereg" felbomlásának tárgyalásakor.

A délkeleti arcvonal és az egykori „keleti hadsereg" csapatainak felbomlása

A páduai fegyverszüneti bizottság elküldésének idején, amikor az osztrák—magyar délnyugati hadsereg arcvonalán a hadászati áttörés kibontakozott, a délkeleti arcvonalon várt ellenséges főcsapás irányában a Kövess hadsereg-csoportparancsnokság mindössze két osztrák—magyar és öt német hadosztállyal rendelkezett. (Az albániai hadseregcsoport alakulatai nem értendők bele, tehát a 47., 81. gyalog-, a 9. lovashadosztály, a 220. Landsturm-dandár és a bosznia-hercegovinai 45. hadosztály.) November 2-án azonban Kövess jelentette, hogy ez a szám is leapadt, mivel a német hadosztályok többségét a Mackensen-féle hadsereghez vezényelték át, az ún. alpesi hadtestet pedig Németországba irányították. A jelentés szerint a Duna—Száva—Drina vonalon mindössze az osztrák—magyar XI. hadtestparancsnokság s mintegy két és fél hadosztály állománya maradt, kb. 10 000 fő puskalétszámmal.[354]

Az osztrák—magyar csapatok zömét a 9. és a 30. hadosztály tette ki, kisebbségét pedig azok a közben Ukrajnából beérkezett csapatok, amelyek október folyamán egymás után robbantottak ki lázadásokat.[355] De a 9. és 30. hadosztály hadműveleti felhasználhatósága is kétséges volt, mivel — mint említettük — a cseh legénységből álló 9. hadosztály október 9-én Vranjánál felbomlott és csak Leskovácnál sikerült összeszedni, a 30. hadosztály Galíciából verbuválódott legénysége pedig annyira megbízhatatlan volt, hogy 70. gyalogezredét ki sem engedték a délkeleti arcvonalra.

A Duna—Száva—Drina-szakasz megerősítésére ezekben a napokban négy hadosztály volt útban. Ezek élszállítmányai október legvégén beér-

[354] A jelentés: Kövess HGK Op. Geh. Nr. 73., idézi *Juhdsz Nagy* i. m. 283.
[355] Vö. *Kerchnawe* i. m. 132.

keztek és az 59. hadosztály (Ukrajnából) Indiján, a 15. hadosztály (Ukrajnából) Újvidéken, a 10. lovashadosztály (Tirolból) Brčkón és a 32. hadosztály (Bécs környékéről) Tuzlán megkezdte a kirakodást.[356]

Október 31-én azonban a 32. hadosztály megtagadta a kirakodási parancsot és önkényesen „hazaindult". Útközben egységei felbomlottak és mire Gombost elérték, a hadosztály gyakorlatilag megszűnt. November 1-én pedig a 15. hadosztály alakulatai bomlottak fel Újvidéken. A hadosztály-parancsnokság távírós százada és törzsszakasza már kora délután megszökött, majd a hadosztály egyéb felbomlott egységei, csoportokba verődve, Újvidék utcáin lövöldöztek és fosztogattak. Amikor ezekről a hadosztály árkász-zászlóalja értesült, a számára kijelölt laktanyából „kiszökött és eltűnt". Példáját november 2-án a Belgrádból Újvidékre érkezett „megbízható" csendőrzászlóalj is követte.[357]

November 1-én a dunai flottilla legénysége — tudomást szerezve a hadvezetőség parancsáról, amely a flottillát a magyar kormánynak átadta — az arcvonalat elhagyta és Budapest felé elhajózott. A hadsereg-csoportparancsnokság összeköttetése az arcvonal csapataival megszűnt, mivel a távíróvonalakat a 15. hadosztály legénysége elvágta. Ennek következtében a még fel nem bomlott hadosztályok is bomlásnak indultak.

A kisebb és nagyobb alakulatok felbomlása rablással és fosztogatással párosult. Így például a 3. tábori vadászzászlóalj és a 41. gyalogezred november 2-án és 3-án megrohanta és kirabolta a 30. hadosztály vonatoszlopait, amelynek következtében a hadosztály élelem és ellátás nélkül maradt.[358] (Mint később kiderült, a 41. gyalogezred egy hadnagya 400 db tehenet adott el a környék lakosságának.) Erre a hadosztály gyors bomlásnak indult, de a hadsereg-csoportparancsnokságnak német segítséggel sikerült némi „rendet teremteni", majd a 9. hadosztállyal együtt egyszer s mindenkorra kivonta az arcvonalból és mindkét hadosztályt szűkebb hazájába: Galíciába, illetve Csehországba szállíttatta el.

A „fegyveres bandákba" szerveződött kisebb alakulatok, így az említett 3. tábori vadászzászlóalj és a 41. gyalogezred hazafelé vonuló csoportjai az újvidék—pétervároradi útvonalon további rablásokat követtek el. A legénység saját tisztjeitől is elszedte az értékesebb holmit.[359]

[356] KAW AOK Op. Abt. 636. cs. Tagesberichte 1918. október 31.
[357] *Rubint* i. m. 189., *József főherceg* i. m. VII. köt. 604.
[358] KAW KM Liquid. Kom. Abt. für die A. i. F. Gruppe. Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 21.
[359] Uo.

Semmivel sem volt megnyugtatóbb a helyzet az ún. albániai hadseregcsoport arcvonalán. Október 30-án de. 9 órakor utasítás ment a csoportparancsnokságtól Cetinjébe, hogy a póttestalakulatok lázadását verjék le, majd számolják fel a rjekai lázadást is és „hányják kardélre a lázadókat".[360] Mivel a lázadókat a helybeli lakosság fegyveres felkelése támogatta, Pfanzer-Baltin vezérezredes, hadsereg-csoportparancsnok arra kényszerült, hogy a frontról vonja el a 81. hadosztályt és azzal kísérelje meg a lázadásokat vérbefojtani. A 81. hadosztály ugyan Cetinjében vérfürdőt rendezett, de a várost kénytelen volt kiüríteni és a cattarói öbölbe visszavonulni.[361] Ezzel az aktussal az albániai hadseregcsoport nagy részének hadműveleti tevékenysége meg is szűnt és november 3-án kapitulált az előrenyomuló szerb hadsereg előtt.

Mindezekből látható, hogy az osztrák—magyar alakulatok hathatós ellenállását a Monarchia déli határainak védelmére nem lehetett megszervezni. A Magyarország védelme szempontjából annyira fontosnak tartott Duna—Száva—Drina vonalon pedig voltaképpen ellenállás nélkül *felbomlott a legfontosabb hadműveleti pozícióban levő két hadosztály*, a másik kettő pedig (9. és 30.) annyira megbízhatatlan volt, hogy bevetésüket meg sem kísérelték. A kirakodásban levő többi hadosztály ezekután a hadműveletek folytatására szóba sem jöhetett. Végül az albániai hadseregcsoport kapitulációja az utolsó ellenálló erőt is kiiktatta az eseményekből.

A november 2-án kelt Kövess-féle jelentés így nem volt más, mint annak beismerése, hogy a már valóságban nem létező Monarchia, illetve a függetlenné vált Magyarország „védelmével" számolni sem lehet.[362]

[360] *Vitéz Sréter István:* Összeomlás az albán arcvonalon. Budapest 1924. 52. (Rjeka nem tévesztendő össze Rijekával!)

[361] *József főherceg* i. m. VII. köt. 607.

[362] Hermann von Kövess tábornagy a háború után tett nyilatkozatában, említett jelentésével homlokegyenest ellenkező módon, azt állította, hogy Magyarország déli határainak védelmére a rendelkezésre álló csapatok elégségesek lettek volna, legalábbis addig, amíg a fegyverszünetet és a békét Magyarországgal meg nem kötik. Kövess nyilatkozatát idézi és elfogadja *Arz* i. m. 372. Ugyanezen nézetet képviseli a két világháború közötti osztrák és magyar történetírás. A sok közül csupán azokra a szerzőkre utaltunk, akik a Károlyi-kormány árulásáról szóló mesét kitalálták. Pl. József főherceg és Rubint állítása szerint az első vonalban 8, illetve 9 hadosztály és a dunai flottilla, a második vonalban kirakodásban 4 hadosztály állott. L. i. m. VII. köt. 604. illetve 163., József főherceg a 8 hadosztályba beleszámította azokat a német erőket, amelyeket már november 2-án kivontak a Duna—Száva—Drina vonalából. (Rubint még egy hadosztállyal megtoldotta a német erőket.) A kirakodásban levő osztrák—magyar hadosztályok beérkezett részeit teljes hadosztályerőknek veszik, holott a valóság az, hogy ezeknek többsége vagy nem ér-

A Kövess-jelentésben foglaltakkal messzemenően egyet lehet érteni. Anélkül, hogy a jelentés részleteinek elemzésébe belemennénk, csupán a következőkre szeretnénk felhívni a figyelmet. A Kövess hadsereg-csoportparancsnokságtól elvezényelt német csapatokra nem lehetett számítani, mivel a német hadvezetőség még a páduai fegyverszünet aláírása előtt kivonta őket a hadműveleti tevékenységből. Nem lehetett továbbá azért sem, mert később a páduai fegyverszünet előírta 15 napon belüli távozásukat Magyarországról, illetve amennyiben azt nem teszik, internálásukat. (Weber emlékezetes kísérletei, mint láttuk, kudarcba fulladtak.) Ezt sejtve, a Mackensen-hadsereg már november 2-án azt a feladatot kapta a német hadvezetőségtől, hogy készüljön fel a Németországba való távozásra.[363] A német hadvezetőség a Károlyi-kormányt megfenyegette: ha nehezíti a német csapatok hazaszállítását, a nyugati fronton levő magyar csapatokat nem engedik haza. Később, mint láttuk, a délkeleti fronton tartózkodó német csapatokat a francia—olasz ellentétek szítására akarták felhasználni. Erre utal többek között az is, hogy a fegyverszünet után Mackensen egymás után foglaltatta le a magyarországi vasútvonalakat és anyagi javakat (amelynek kapcsán a lakossággal súlyos összeütközései voltak),[364] és a hazavonulást mindenképpen késleltetni igyekezett. A Mackensen-féle hadsereg azonban ezt a feladatot végrehajtani nem tudta, mivel szintén bomlásnak indult és a felbomló német csapatok az ellenség feltartóztatása helyett a lakosságot sanyargatták.[365]

A határvédelem kiépítésére akkor már nem jöhetett számításba egyetlenegy délnyugati frontalakulat sem, hiszen az ott harcoló csapatok felbomlottak és a hadvezetőség legfőbb törekvése éppen fegyvereik elszedése volt. Csakhamar kiderült a még Ukrajnában és Szovjet-Oroszországban állomásozó osztrák—magyar alakulatok ilyen célra való felhasználhatatlansága is.

---

kezett meg, vagy felbomlott. József főherceg és Rubint állításait fogadja el *Gratz* i. m. 42., Pilch Jenő már óvatosabb, amikor azt írja: „a határok megtartása talán sikerült volna, meddő az e fölötti vita, minthogy a magyar kormánynak a fegyverek letételére vonatkozó rendelkezése a hosszú háborúban kimerült és már demoralizált csapatokra itt is előbb vagy utóbb megtette volna a maga hatását." L. i. m. 211.

[363] HIL 44. cs. Lengyel százados és Dormándy tábornok (Bécs) telefonbeszélgetése jelzet nélkül.

[364] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 8. oszt. iratai között 0667—150. sz. távirat Újvidékről, l. még uo. HÜM 29 413. sz./Eln. Kp. oszt. 1918. novemberben, 110—653. sz. táviratot. Uo. 29 414—1918. november 9. Kp. oszt. kpv. 110-657. távirat.

[365] HIL Polg. dem. forr. 6. cs. HÜM 29 414/Eln. Kp. oszt. kpv. 110—1918. november 3.

Az októberi napokban a hadvezetőség számos erőfeszítést tett ukrajnai megszálló csapatok átirányítására, de rövid idő alatt világossá vált, hogy a közlekedési nehézségeken túl, ezen csapatok gyorsan bekövetkező bomlása is lehetetlenné teszi megjelenésüket a délkeleti fronton.

A hadvezetőség egyébként nem szívesen nyúlt hozzájuk, mivel egytől-egyig megbízhatatlannak tartotta őket. Az ún. Ostarmee-alakulatokról számtalan jelentés mondta el, hogy „bolseviki eszmékkel fertőzöttek" és különösen a nagyvárosokban elhelyezett megszálló csapatok tűnnek ki „veszélyességükkel". A jelentések külön felhívták a figyelmet az Odessza környékén elhelyezett 6. huszárezredre és a 76. gyalogezredre, mint olyanokra, „amelyek az orosz munkásosztállyal leginkább kapcsolatba kerültek és a bolsevik eszméket magukba szívták".[366] A hadvezetőség régóta felismerte, hogy a megszálló osztrák—magyar hadsereg nem tudja teljesíteni azt a funkcióját, hogy a megszállt területeket kirabolja, a szovjet hatalom ellenségeit támogassa, hatalomra juttassa és a szocialista forradalom elől nyugat felé elzárja az utat, sőt feltételezte, hogy ez utóbbinak, amennyiben az Ostarmee a hátországba vagy a délkeleti arcvonalra kerül, közvetítője lesz. Ezért a hadsereg-főparancsnokságnak kapóra jött az antant Páduában kifejezésre jutott egyik feltétele: az Ostarmee addig maradjon a helyén, míg antantcsapatok fel nem váltják.[367]

A délkeleti arcvonal hadászati felbomlását azonban mindenképpen meg kellett akadályozni. Míg a hadvezetőség a felbomlásnak a páduai fegyverszünettel akart elébevágni, a leginkább veszélyeztetett Károlyi-kormány közvetlen, gyors cselekedetre szánta el magát.

Mint láttuk, november 1-én a Károlyi-kormány — mérlegelve az általános katonai helyzetet — elrendelte az azonnali fegyverletételt és a leszerelést. Ennek a parancsnak a keresztülvitele legjobban a délkeleti arcvonalon volt sürgős, részben az ellenség további előnyomulásának megakadályozása céljából. Ezért még aznap délután 5 órakor Linder hadügyminiszter telefonon felhívta Konopitzky altábornagyot, a délkeleti arcvonal hadsereg-csoportparancsnoksága vezérkari főnökét, utasította az azonnali fegyverletételre és két tisztnek Belgrádba való elküldésére.[368]

Linder utasítása sürgős intézkedést követelt, mert a felbomlás gyorsan haladt. Konopitzky azonban kétségbe vonta Linder parancskiadási jogát,

[366] MMTVD V. köt. 182.

[367] Az alábbi csapatokról volt szó: 11., 54., 155. gyaloghadosztály, a 145. gyalogdandár, a 2., 4., 5. és 7. lovashadosztály. L. KAW AOK Op. Nr. 112 000 Geh. Nr. 94.

[368] Vö. *Arz* i. m. 373.

a hadsereg-főparancsnoksághoz fordult magyarázatért, s ezzel akaratlanul is akadályt gördített a parancs végrehajtásának útjába.[369]

November 2-án azonban Konopitzky is elismerte a parancs kiadásának halaszthatatlan szükségességét, különösen azután, hogy a hadsereg-főparancsnokság is Linder mellett foglalt állást. A parancsot tehát kiadták és Koszmonovszky és Dormándy vezérkari alezredeseket Belgrádba küldték.[370] A parancs továbbítása azonban nehézségekbe ütközött, mivel a hadsereg-csoportparancsnokság a csapatoktól el volt szigetelve.[371] Hogy ezen segítsenek, a 11. német hadsereg távíróvonalát vették igénybe. A parancs azonban végrehajtatlan maradt: egyetlenegy alakulat sem tette le az ellenség előtt a fegyvert, hanem fegyveresen özönlött visszafelé. A Károlyi-kormány ezt látva, ugyanúgy, mint a délnyugati arcvonalon, azonnali leszerelési bizottságokat menesztett a csapatok elé, és igyekezett a helybeli nemzeti tanácsokat úgy megerősíteni, hogy azok az átvonuló, felbomlott alakulatokat lefegyverezzék.[372]

Mivel a délkeleti arcvonalon levő csapatok túlnyomó többsége nem Magyarországról, hanem a volt Monarchia egyéb területeiről verbuválódott, a november eleji napokban a fogadó bizottságok munkája elsősorban

[369] József főherceg Konopitzky tettét hazafias cselekedetnek minősítette. Vö. *József főherceg* i. m. VII. köt. 603.

[370] Utóbbi nem azonos a Bécsben volt Dormándy tábornokkal.

[371] Vö. HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 27 867. sz./Eln. 10.—1918. november 5.

[372] A Károlyi-kormány fegyverletételi parancsát a két világháború közötti történetírás, mindenekelőtt az ellenforradalmi Magyarország történetírása az arcvonalak felbomlása egyedüli okának állította be és hazaárulásnak minősítette. Különösen a délkeleti arcvonal esetében hangzott el sokszor ez a vád. A vádaskodók állítása szerint „Linder parancsa" azokban a napokban és órákban bomlasztotta fel az itt levő alakulatokat, amikor a Kövess hadsereg-csoportparancsnokság éppen hathatós intézkedéseket kezdett foganatosítani Franchet D'Esperay hadserege ellen az „ezeréves határok" védelmére. Mint láttuk, a történelmi igazság más: a parancs a hadászati szempontból legfontosabb alakulatokat felbomlásuk idején érte, amikor már maga Kövess is reménytelennek ítélte meg az ellenséggel szembeni harcot, vagyis a várható antant támadás feltartóztatását. A kilátástalan helyzettel egyébként maga József főherceg is tisztában volt: 1918. november 3-án Kövesshez intézett parancsában ő is elrendelte a fegyverletételi parancs kihirdetését, sőt megerősítette, hogy azzal az AOK is egyetért. L. i. m. VII. köt. 616., 617. és HIL Polg. dem. forr. 14. cs. HÜM 28 159. sz./Eln. 10. oszt. 1918. november 3. Mindez nem akadályozza őt abban, hogy a Károlyi-kormányt tudatos hazaárulással vádolja. Vö. i. m. VII. köt. 602. József főherceg állítását veszi át *Rubint* i. m. 205—211., *Gratz* i. m. 42—43., *Czékus* i. m. 497. és *Julier* i. m. 276. „Baklövésről" és nem tudatos hazaárulásról beszél *Pilch* i. m. 211. Az osztrák történetírásban *Kerchnawe* találta ki a hazaárulás vádját, l. i. m. 134., amit *Cramon* i. m. 159. átvett és terjesztett el a német irodalomban.

arra irányult, hogy ezeket a csapatokat minél hamarabb eltávolítsák Magyarország területéről. A fogadó bizottságok mellett a helyi nemzeti tanácsok is igen fontos feladatuknak tekintették az „idegen csapatoktól" való gyors megszabadulást. A nemzeti tanácsok egy részében még olyan félelem is volt, hogy a Habsburg-reakció esetleg a polgári demokratikus forradalmi Magyarország ellen használja fel egy részüket. Rémhírek is keringtek Kövess tábornagy- yen jellegű szándékairól, amelyek alapján később a zombori Nemzeti Tanács a Károlyi-kormánytól engedélyt kért Kövess letartóztatására.[373]

A magyar területen átvonuló, felbomlott „idegen" csapatok hazaszállítása mindenképpeni gyorsításának eredményeként azok november közepéig Magyarország területét így elhagyták, — legalábbis a rendelkezésre álló gyér adatok ezt mutatják.[374] A szállítmányok utazását megkönnyítette, hogy Budapesten vagy a délnyugati arcvonalról a volt Monarchia északi és északkeleti részeibe irányuló szállítmányokhoz csatolták őket, vagy azokat a szerelvényeket biztosították számukra, amelyek célállomása a nyugati határ felől Budapest volt s éppen visszafordultak újabb szállítmányokért. A viszonylag gyors elszállításban az is szerepet játszott, hogy egyes alakulatok a délkeleti arcvonalon ki sem rakodtak, vagy kirakodásban voltak, így azokat csupán vissza kellett fordítani. A szállítás gyorsaságát fokozta a délkeleti arcvonalon levő csapatok viszonylag nem nagy létszáma. Így érthető, hogy olyan tumultuózus jelenetek ezeknél a csapatoknál nem játszódtak le, mint a délnyugati arcvonal hadseregeinél. A fogadó bizottságok a csapatok kisebbségét kitevő magyar alakulatokat azonnal igyekeztek leválasztani a többiektől és megkísérelni fegyvereik elszedését, illetve leszerelésük megindítását. Velük szemben is ugyanazokat a módszereket alkalmazták, amelyeket a délnyugati arcvonal hazatérő csapataival kapcsolatban megismertünk.

A lefegyverzés és leszerelés november elején megtervezett folyamatát azonban, amelyet a kormány az új rendszer stabilizációja egyik alapfelté-

[373] HIL Polg. dem. forr. 14. cs. 45/kp. jelzésű távirat 1918. november 6-án. Kövess tábornagy november 5-én már elhagyta Apatint és a Károlyi-kormány által rendelkezésére bocsátott „Ferenc József" gőzösön Bécsbe távozott. L. HIL Polg. dem. forr. 14. cs. HÜM 28 073. sz./Eln. 1918. november 5. 10. oszt.

[374] Pl. a Dél-Bácskában levő 3. vadászszázlóalj és a 41. gyalogezred november 8-án áthaladt Bruck—Királyhidánál a határon. Vö. KAW KM Liquid. Kom. Abt. für die A. i. F. Gruppe. Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 21. Az előbbiekben már említettük a 9. és 30. gyaloghadosztály hazaszállítását Csehországba, illetve Galíciába.

telének tekintett, a balkáni antantcsapatok további előnyomulása majdnem felborította. Kiderült, hogy Franchet D'Esperay tábornagy a páduai fegyverszüneti szerződés érvényét nem ismerte el, s magát tekinti illetékesnek a Duna menti térség, köztük Magyarország további sorsának meghatározásában.[375]

A Károlyi-kormánynak ez annál kínosabb meglepetést okozott, mivel — mint láttuk — a páduai fegyverszünet határozványait Magyarországra nézve kötelezőnek ismerte el. 1918. november 5-én táviratot intézett a balkáni antantcsapatok főparancsnokságához, amelyben hangsúlyozta, hogy Diaz tábornok az antant nevében a fegyverszünetet megkötötte és Weber tábornok Verh. 45. sz. távirata szerint az eddigi magyar határ a demarkációs vonal.[376] Közölte, hogy Berinkey igazságügyminiszter vezetésével delegáció indul, amely tájékoztatni kívánja a főparancsnokot a magyar kormány november 1-i fegyverletételi parancsáról, valamint ezen parancs továbbításának nehézségeiről. A parancs befejező soraiban utasítást adott a Konopitzky által Belgrádba napokkal azelőtt elküldött Koszmonovszky és Dormándy vezérkari alezredeseknek, csatlakozzanak a küldöttséghez, majd újabb táviratában jelezte, hogy kész repülőgépen Szegedről újabb tiszteket küldeni, akik a fegyverszüneti feltételeket magukkal viszik. A Károlyi-kormány a balkáni antant főparancsnokságra bízta, hol szálljon le a gép. Ha Belgrád nem jöhet számításba — mondta a távirat —, Szarajevót vagy Trebinjét javasolják.[377]

November 5-én azonban olyan hírekről is értesült a Károlyi-kormány, hogy szerb, román és cseh burzsoá csapatok megkezdték az egykori magyar királyság területére való behatolást az antant engedélyével. Néhány nappal ezelőtt Károlyi még nem vette komolyan azt a Badenből keltezett táviratot, amely a Romániának adott olyan amerikai felhatalmazásról szólt, hogy a román hadsereg egész Erdélyt és az Alföld nagy részét megszállhatja.[378] A Károlyi-kormány az antanthatalmak fenti magatartását nem tudta mire vélni. Az antanttal szemben táplált illúzió elhomályosította a kormány ítélőképességét, és maga Károlyi csak Belgrádban ismerte fel délkelet-európai politikájának összefüggéseit. Károlyi ugyanis november 5-én úgy döntött, hogy a Belgrádba induló küldöttség élére maga áll, majd novem-

[375] Vö. *Batthyány* i. m. II. köt. 20—23.

[376] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 27 867. sz./Eln. 10. sz. 1918. november 5.

[377] HIL Polg. dem. forr. 676/I. cs. HÜM 8. oszt. iratai között jelzet nélküli, november 5-i keletű távirat.

[378] A távirat szövegét idézi *Rubint* i. m. 329.

ber 6-án a küldöttséggel útnak indult és még aznap este megérkezett Belgrádba.[379]

A magyar delegáció belgrádi tárgyalásainak menete és eredménye közismert, ezért annak leírását mellőzzük. Két igen jelentős mozzanatra azonban külön fel kell hívnunk a figyelmet. Az egyik az volt, hogy Franchet D'Esperay világosan értésére adta Károlyinak: a Németország elleni végső harc szükségessé teszi, hogy a szövetséges csapatok katonailag megszállják Magyarország hadászatilag legfontosabb pontjait, illetve területeit. A szövetséges csapatokon a francia tábornok a szerb, román és cseh csapatokat is értette,[380] amelyek kormányaival szemben az antant le volt kötelezve. Mivel azonban Németország térdre kényszerítése csupán napok kérdése volt, a megszállás hadászati célja a szovjetellenes katonai intervenció alátámasztásában domborodott ki, és egyben lehetőséget adott azon cseh, szerb, román burzsoá kormányok területi igényeinek kielégítésére is, amelyek hajlandók voltak katonáik tömegeit az antant szovjetellenes stratégiai céljaira feláldozni. Ha a Károlyi-kormány ennek respektálására nem hajlandó, „...csak jelt kell adnom és Önök megsemmisülnek!" — mondta D'Esperay.[381]

A másik mozzanat akkor jutott kifejezésre, amikor Csernyák József századost, a katonatanács képviselőjét bemutatták, mint a delegáció tagját.[382] Franchet D'Esperay akkor Károlyihoz fordult és a következőket kérdezte: „Ilyen mélyre süllyedtek?" A tábornok kérdésében visszatükröződött az a mélységes nyugtalanság, amellyel az orosz szocialista forradalom egyik harci szervezete magyarországi hasonmásán keresztül az egész Károlyi-kormányt megítélte. Előbbi kijelentése így még inkább fenyegető jelleget öltött: a francia tábornok, aki a magyar belső helyzetet ugyan kevésbé ismerte, de kellően érzékelte és felmérte a magyar forradalom továbbfejlődésének veszélyét, s így saját és szövetségesei fegyveres erejével bármely pillanatban készen állt a szocialista forradalom kitörésének megakadályozására, még a Károlyi-rendszer megsemmisítése árán is.

[379] József főherceg, „homo regius" külön utasította Kövess hadsereg-csoportparancsnokot, hogy a „miniszterelnök vezette delegáció útja biztosíttassék." HIL Polg. dem. forr. 14. cs. HÜM 281 959. sz./Eln. 10. oszt. 2395—1918. november 5.

[380] *Juhász Nagy* i. m. 263.

[381] Uo.

[382] Mint említettük, a Károlyi-kormány már október 31-én, hatalomra jutása pillanatában feloszlatta a Baloldali Ellenzék vezette katonatanácsot. Az általa megszervezett katonatanács azonban csak november 3-ig működött: az újjáválasztás során Pogány József került élére, aki ugyan az SZDP vezetőség embere volt, de a baloldaliakkal is tartotta a kapcsolatot. Vö. MFMT I. 170—171.

A Károlyi-kormány Belgrádban igen nehéz helyzetbe került. A tárgyalások során az antant által átnyújtott feltételek: Dél- és Kelet-Magyarország kiürítése, Magyarország legfontosabb stratégiai pontjainak megszállása, az antant és szövetségesei csapatainak átvonulási és tartózkodási jogának elismerése, illetve ezen csapatok teljes ellátása, az ellátás érdekében a lakosságnál eszközlendő rekvirálások, a politikai és közigazgatási tevékenység ellenőrzése stb., a „független" polgári demokratikus Magyarország teljes kiszolgáltatottságát jelentették a győzteseknek. Maga Károlyi felháborodásában a fegyverszüneti feltételeket nem írta alá és hazautazott.[383]

Az ezután következő hét nap a szorult helyzetből való menekülés útjának keresésében telt el. Abban a Károlyi-kormány egyetértett, hogy a katonai ellenállás képtelenség, a kormánynak sem megbízható katonasága, sem lőszere, sem politikailag stabil „Hinterlandja" nincsen.[384]

Mivel a Károlyi-kormány útkeresését elsősorban ez utóbbi határozta meg, a polgári demokratikus forradalom konszolidációja, s annak biztosítása a „balról" és a „jobbról" fenyegető veszélytől, az antanttal való újabb egyezmény megkötésére kényszerítette a kormányt, hiszen az egyben a rendszer külpolitikai stabilizációját is jelentette. A Károlyi-kormány ezzel alávetette magát az antanthatalmak Németország- és szovjetellenes katonai terveinek, mintegy kezességet vállalva Magyarországon is a bolsevizmus ellen.[385] Linder Béla, aki november 8-án megbukott és csak tárca nélküli miniszterként vett részt a kormányban, november 13-án Károlyi megbízásából Belgrádba utazott és aláírta az antanttal való katonai egyezményt.[386]

A „Katonai egyezmény a szövetségesek és Ausztria—Magyarország között megállapított fegyverszüneti feltételeknek Magyarországra való alkalmazása tárgyában"[387] első két pontjában meghatározta a magyar kormány által kiürítendő és a szövetségesek által megszállás alá kerülő területeket és hat gyalog-, valamint két lovashadosztályt engedélyezett Magyarországnak a rend fenntartására.[388] A harmadik pontban a szövetsé-

[383] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 29 401. Eln. Kp. oszt. kpv. 94—1918. november 8.

[384] Vö. *Batthyány* i. m. II. köt. 9—10.

[385] Vö. *Zsigmond* i. m. 349—350.

[386] HIL Polg. dem. forr. iratai 676/I. cs. távirat Franchet D'Esperay-nak Linder megbízásából. Jelzet nélkül és Linder távirata Károlyinak uo. 83/1918. november 12.

[387] Linder tehát nem fegyverszüneti, hanem a páduai fegyverszünet határozványait Magyarországra konkretizáló katonai egyezményt írt alá.

[388] A katonai egyezmény szövegét l. *Rubint* i. m. 330. és 49. sz. melléklet. „A magyar kormány összes csapatait vonja vissza attól a vonaltól, amelyet a Nagy-Sza-

ges csapatok fenntartották maguknak újabb területek, stratégiai pontok megszállásának, valamint egész Magyarország területén való átvonulás jogát. De a polgári közigazgatást mindenütt a Károlyi-kormány kezében hagyták. A katonai egyezmény 4—18. pontja pedig azokkal a gazdasági (jóvátételi), katonai s egyéb kérdésekkel foglalkozott, amelyek a Németország elleni, közvetve a Szovjet-Oroszország elleni hadműveletek feltételeit voltak hivatva megteremteni, illetve biztosítani.

A belgrádi egyezmény értékelését a felbomlott hadsereg további sorsának szemszögéből kívánjuk megadni. Kétségtelen, hogy az egyezmény az antant, a szerb és román csapatok hadműveleteit megállította és a harci cselekményeket lezárta. Ha az említett csapatok a tárgyalások alatti időt arra használták is fel, hogy a demarkációs vonalig levő területeket megszállják,[389] a katonai egyezmény aláírása után az előnyomulást egyelőre nem folytatták,[390] így a Károlyi-kormány, bár lecsökkentett területen, az önálló Magyarország számára végzetes külső háborút felszámolta és az országot a külpolitikai elszigeteltségből kiemelte. A katonai egyezmény elvileg lehetővé tette a délnyugati és délkeleti, valamint az egykori keleti arcvonal magyarországi illetőségű, számára megbízhatatlan, forradalmi eszméktől terhes, felbomlott katonaságának leszerelését és a polgári demokratikus Magyarország konszolidációját biztosító, új, megbízható fegyveres erők megszervezésének elindítását, sőt az utódállamok további területhódításának visszautasítását. A katonai egyezmény tehát a rendszer külső és belső konszolidációjának alapvetően fontos eszköze volt. Cserébe ezért a kormány a polgári demokratikus Magyarországot az antant délkelet- és kelet-európai imperialista célkitűzéseinek szolgálatába állította, ha egyelőre nem is azzal az igénnyel, hogy az antant szovjetellenes intervenciójához embereket adjon, hanem hogy Középkelet-Európában a szocialista forradalmi veszély felszámolásával (a rendszer konszolidációjával) nyugalmat és biztos hídfőt teremtsen.[391]

---

mos felső folyása Beszterce, Marosfalu, a Maros folyónak a Tiszának torkolása, Szabadka, Baja, Pécs, amely helyeket magyar csapatok nem tarthatnak megszállva, s a Dráva folyása alkot, ahol ez a folyó a szlovén—horvát határral összeesik."

[389] November 12-én az I. szerb hadsereg pl. Szabadka—Baja vonalán állt, a románok elérték az Alföld keleti szegélyét. Vö. *Kővágó* i. m. 92. és *Rubint* i. m. 230—231.

[390] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 30 666. sz./Eln. Kp. oszt. 1918. november 17.

[391] A belgrádi katonai egyezmény aláírása az utódállamok körében „bombaként hatott". Vö. *E. Beneš:* Der Aufstand der Nationen. Berlin 1929. Már az egyezmény aláírásakor heves szóváltás robbant ki Michič szerb vajda és Henrys francia tábornok

A balkáni antantcsapatok főparancsnoksága a katonai egyezményből következő gyakorlati lépésekkel a Károlyi-kormány konszolidációját messzemenően elősegítette. Az egyezmény alapján Magyarország fontos városaiba és vasúti csomópontjaira antantcsapatok (tehát nem szerb, román vagy cseh csapatok) érkeznek. Budapesten csakhamar felállításra került az I. francia hadseregparancsnokság és az 1. francia hadtestparancsnokság a VI. kerületi Munkácsy utcai, ill. a Felsőerdősor úti iskolában. Az ún. kombinált francia hadosztálynak Pesterzsébet, Szentlőrinc, Kispest, Rákosszentmihály, Rákospalota és Zugló negyedeiben, az angol hadosztály egységeinek pedig Budafokon, Albertfalván, Nagytétényben, Békásmegyeren, Budakalászon és Pomázon jelölték ki szálláskörzetét. Ezenkívül két francia hadosztály Budapest távolabbi környékére, ill. nagyobb városokba és vasúti csomópontokra való irányítását vették tervbe. A magyar hadügyminiszter összekötő tisztje számára adott parancsban a Károlyi-kormány hangsúlyozta: az „esetleg fenyegető bolsevizmus letörésében az antantcsapatok támogatására számítunk".[392]

A belgrádi katonai egyezmény aláírása után a Károlyi-kormány erőfeszítéseinek jelentős részét a „hadsereg kérdésének" végleges megoldására összpontosította. Ez kettős feladatot jelentett: mielőbb fel kellett állítani az egyezményben biztosított 6 gyalog- és 2 lovashadosztályt és ezzel párhu-

között, mivel a szerb kormány a megszállt területeken a magyar polgári közigazgatáshoz nem akart hozzájárulni. Henrys azonban Linder mellé állt és a szerb kormány kénytelen volt eltűrni a megszállt területeken a magyar hatóságok jelenlétét. A Károlyi-kormány napok múlva ezt a tényt a „magyar integritás" elismerésének minősítette és tiltakozott Szlovákia cseh megszállása ellen. Beneš írja emlékirataiban, i. m. 676—677., hogy a Károlyi-kormány a belgrádi katonai egyezménnyel nagy nemzetközi sikert ért el és Szlovákia megszállását kérdésessé tudta tenni, sőt a közben felállított két magyar hadosztállyal megkezdte a cseh csapatok kiverését Szlovákia területéről. Benešnek nem kis fáradságába került, hogy az antanthatalmakkal elismertesse „Belgrád hibáját" és rávegye őket a saját maga által meghúzott határ elfogadására, amely szinte azonos volt a későbbi trianoni határral. (Megjegyzendő: a december 6-i Bartha—Hodža demarkációs vonal még egybeesett az etnográfiai határral.) Míg az utódállamok a Károlyi-kormány nemzetközi sikerének könyvelték el a belgrádi egyezményt, a Horthy-korszak történetírása azt állította, hogy Károlyi az egyezmény aláírásával tette fel a koronát hazaárulására. Vö. *József főherceg* i. m. VII. köt. 620., *Rubint* i. m. 497., *Czékus* i. m. 221., *Pilch* i. m. 343—345., *Julier* i. m. 276., *Lukachich* i. m. 153., *Gratz* i. m. 49., *Eckhardt Ferenc:* Magyarország története (9. kiadás Budapest 1946.) c. munkájában ha nem is hazaárulással, de tehetetlenséggel és rossz politikával vádolja a Károlyi-kormányt. *Horthy Miklós:* Emlékiratai (Buenos-Aires 1952.) c. művében a belgrádi egyezmény következményének tulajdonítja „Magyarország feldarabolását". L. 107. stb.

[392] HIL 44. cs. Utasítás az összekötő tiszt számára. Jelzet nélkül.

zamosan végre kellett hajtani a délnyugati, délkeleti és az egykori Ostarmee még mindig nagy tömegekben hazatérő katonaságának végleges leszerelését. E feladatok megoldásának részletes leírásától eltekintünk, mivel az a magyar polgári köztársaság történetéhez tartozik. Így csupán a legfontosabb intézkedéseket említjük meg.

Már utaltunk arra, hogy az új fegyveres erők felállításának munkája a forradalom győzelme után azonnal megindult és az első tiszti egységek felesketése a Parlament előtt november 2-án megtörtént (ahol Linder hadügyminiszter emlékezetes kijelentéseit tette). Ugyanebben az időben a tisztikar nagy része a kormány utasítására kísérletet tett egyes katonai egységek toborzására és felesketésére. Ez utóbbiak elsősorban a vidéki alakulatokból tevődtek össze. A kormány azonban a „régi katonasággal" szemben bizalmatlanul viselkedett és ez a bizalmatlanság vonatkozott a frontcsapatok mellett a hátországi alakulatokra is. A kormány a hadsereg legénységi állománya politikai magatartásának ismeretében úgy döntött, hogy az 1896. évi korosztálynál idősebb évjáratok valamennyi tisztjét és legénységét le kell szerelni, vagyis az új hadseregben csak az 5 legfiatalabb korosztály (18—22 évesek) tagjai maradhatnak. Az erre vonatkozó rendelet már 1918. november 8-án megjelent, amelyet november 11-én Károlyi Mihály utasítására Bartha Albert vezérkari ezredes, az új honvédelmi miniszter újból kiadott, ill. kiegészített a nemzetőrség és a polgárőrség felállításával kapcsolatos rendelkezéssel. Ezt követte a katonatanácsok újjászervezésének rendelete, amely azokat minden intézkedési joguktól megfosztotta.[393] Ez utóbbi rendelet reakciója volt a budapesti katonatanács november 3-i ülésének, amelyen Pogány Józsefet választották a katonatanács elnökévé. A gyűlésen ugyanis kitűnt, hogy a budapesti katonaság kisemmizettnek érzi magát, jóllehet — megítélése szerint — a forradalom győzelmét ő harcolta ki. A katonatömegektől félő kormány új hadügyminiszterének november 12-i rendelete az új hadsereg szervezésének célját már abban jelölte meg, hogy „ezeréves hazánkat, a sokat szenvedett népet és annak jólétét mindennemű rabló és csőcselék nép garázdálkodásától megóvjuk".[394]

A rendelet a katonatömegekből csakhamar heves ellenállást váltott ki, a kormány akciójával szembehelyezkedő katonák harca a forradalom vívmányaiért, majd a forradalom továbbfejlesztéséért megkezdődött és a munkásosztály, valamint az egyéb dolgozó rétegek harcaival együtt érlelte 1919. március 21-ének eljövetelét.

[393] HIL Polg. dem. forr. 676/I. a. cs. mindhárom közös számmal: HÜM 29 408 /Eln. Kp. oszt.—1918. november 13. Vö. még *József főherceg* i. m. VII. köt. 625.
[394] *Juhász Nagy* i. m. 293.

★

Az új hadsereg felállításával párhuzamosan folyó leszerelés a novemberben és decemberben még mindig nagy tömegekben hazaözönlő frontkatonáktól való megszabadulás a kormány elképzelései ellenére igen sok nehézséggel, zökkenővel folyt. November közepéig mintegy 700 000, december második feléig 1 200 000 ember érkezett haza.[395]

A délnyugati és délkeleti arcvonal hazaözönlési áradata az egykori keleti arcvonal felől érkezőkkel bővült. Első osztagait a vesztegzárállomásokról kiszabadult „hazatérők" képezték, akiknek számát nem ismerjük. Hazatérésük körülményeiről még kevesebbet tudunk. A rendelkezésre álló forrásokból azonban annyit meg lehet állapítani, hogy a Galíciában, Bukovinában és Erdélyben levő vesztegzárállomások 1918. október végén felbomlottak. Sőt, olyan vesztegzárállomások is megszűntek, amelyek német megszállási övezetben voltak. A felbomlást elősegítette a Lengyelországban, Galíciában és Bukovinában kialakult rendkívül bonyolult politikai és katonai helyzet, amelynek nyomán az egykori Monarchia katonai főkormányzóságának katonasága vagy a forradalom mellé állt, vagy a forradalmi erők, más esetben az újonnan szervezett román hadsereg támadásának (Bukovina) ellenállni nem tudott és felbomlott.

A vesztegzárállomásokon levő „hazatérők" október végén a lázadások sorozatát robbantották ki, vagy forradalmi fegyveres alakulatok segítségével szabadultak fel. Bármely eset következett is be, a tisztek nagy részét elűzték és hazafelé indultak. November elején azonban helyzetükben, sorsukban változás állott be. Mivel a hazatérők nagy része a szocialista forradalommal rokonszenvezett, ukrán és fehérorosz nacionalista bandák támadták meg őket és számos vérengzést követtek el velük szemben. A hazatérők éhezve, lerongyolódva, szinte puszta ököllel törtek maguknak utat hazafelé. Hogy közben éhen nem pusztultak, az részben szovjet fegyveres alakulatok, részben a lakosság segítségének volt köszönhető. Egy részüket pedig az mentette meg, hogy sikerült csatlakozniuk a visszavonuló egykori megszálló osztrák—magyar felbomlott alakulatok szállítmányaihoz, amelyek védelme alatt átléphették a Kárpátokat. Másik irányuk Lengyelországon vezetett keresztül, ahol megint csak a lakosság segítette őket, vagy az itt felbomló osztrák—magyar alakulatoknál találtak segítséget, amelyek szállítmányaiba a hazatérőket besorolták.[396] Így voltak olyan szállítmányok, amelyekben a hazatérők az egykori Ostarmee katonáival összekeveredtek.

[395] I. m. 284—285.

[396] HIL AOK I/2/14. cs. Josef Parlešak alezredes beszámolója, jelzet nélkül.

A keletről jövő katonák második nagy csoportját a visszavonuló osztrák—magyar Ostarmee tagjai képezték. Mint arról már említést tettünk, az antant balkáni áttörése óta a hadvezetőség a megszálló hadsereget meggyengítette és belőle számos egységet a délkeleti frontra irányított, különösen azután, hogy a Wekerle-kormány Magyarország déli határainak védelmére újabb és újabb csapaterősítéseket követelt. A közben megindult páduai fegyverszüneti tárgyalásokon azonban az olasz hadvezetőség képviselője feltételül szabta, hogy a megszálló erők az antantcsapatok bevonulásáig maradjanak Ukrajnában. Ezzel a hadvezetőség is messzemenően egyetértett, sőt november 5-én többször is értésére adta Weberen keresztül Badogliónak: az Ostarmee nem üríti ki Ukrajnát és a megszállt orosz területeket. Így az *utolsó olyan hadosztály*, a 155. honvéd gyaloghadosztály, amely a délkeleti arcvonalra való átirányításra volt kijelölve, november 3-án kapott parancsot az indulásra, de a közben bekövetkezett események miatt soha sem érkezett meg.[397]

A hadsereg-főparancsnokság és az antant szándékával ellentétben, az Ostarmee csapatai november elején már mozgásban voltak hazafelé. Ez részben annak volt következménye, hogy a délkeleti arcvonalra irányított csapatok még október végén Ukrajnában, illetve az orosz területeken bomlásnak indultak és a többi csapatra is bomlasztólag hatottak. A forrásokból nyomon követhetően az ukrajnai megszálló csapatok közül legelőször a cs. és kir. 66. gyalogezred bomlott fel, amely a délkeleti arcvonalra indulás parancsát október 24-én kapta meg. A gyalogezredet október 26-án a Dnyeszter melletti Sarajecán vagonírozták be, majd útnak indították Galícia felé. A szállítmány Lemberg felé haladtában Kraszna előtt értesült arról, hogy mindkét város forradalmár felkelők kezén van, sőt utóbbiban a vesztegzárállomást is felszabadították. A 66. gyalogezred körében a fenti hírek hallatára lázadás robbant ki, majd november 3-án a legénység a tisztek egy részét lefokozta és önhatalmúlag feloszlatta az ezredet. A fellázadt legénység folytatta útját Brody felé. A megmaradt tiszti állományt az ezredparancsnok szélnek eresztette, amit azok harsány éljenzéssel fogadtak. A parancsnok ezután törzskarával Wolkowysk—Suwałki—Lötzen—Posen—Breslau—Dresden útvonalon át november 20-án érkezett meg Bécsbe, amikor az ezred legénysége már régen szűkebb hazájában, Ausztriában, Magyarországon és Csehországban volt.[398]

[397] HIL Polg. dem. forr. 14. cs. HÜM 28 169. sz./Eln. 10. oszt. 2385—1918. november 3.

[398] HIL AOK I/2/14. cs. Josef Parlešak alezredes beszámolója, jelzet nélkül.

A 66. gyalogezreddel szinte egyidőben a színmagyar összetételű cs. és kir. 134. gyalogezred is felbomlott,[399] amely Ukrajnában egy Jasowska nevezetű faluban volt elhelyezve. November 3-án az ezrednél „bolsevik elemek" lázadást robbantottak ki, amit a tisztikarnak német segítséggel sikerült ideiglenesen elfojtania. A lázadás okát az embertelen bánásmód mellett a katonák általános békevágyában és a magyar polgári demokratikus forradalom következményeiben jelölték meg. November 4-én az ezred 8. százada ismét fellázadt és altisztjei vezetésével egy személyvonatra felkapaszkodva Galícia irányában eltávozott. A visszamaradt legénység Jasowskán tisztjeinek egy részét elűzte, majd a falut kirabolta és szintén hazafelé indult. Útközben felszerelését eladta vagy elkótyavetyélte. November 5-én a vonaton utazó szállítmányt ukrán nacionalista bandák támadták meg és a legénység egy részét legyilkolták. Az ezred felbomlott maradványai kisebb csoportokban november 10-e után érkeztek Kassára, ahol a legénység végleg szétszóródott.[400]

A keleti hadsereg kötelékébe tartozó alakulatok közül a legnagyobb méretű és a legjobban szervezett lázadást az 54. Landsturm-zászlóalj és az 5. lövészezred robbantotta ki november 2-án. A lázadás színhelyén, Žmerinkában a szerb legénységi állományú egyének letartóztatták a XXV. hadtest parancsnokát, Hoffmann altábornagyot,[401] a 2. hadosztály meg nem nevezett parancsnokát, a tisztek nagy részét és egy elkülönített barakkba zárták őket. A letartóztatás után a zászlóalj és az ezred körleteit felgyújtották, majd a várost kirabolták. Lázadásukhoz csatlakozott a Žmerinkán átutazó 54. hadosztály számos egysége is.[402] A lázadók úgy döntöttek, hogy kötelékben maradva azonnal megkezdik a hazavonulást és az útközben talált többi osztrák—magyar alakulatot is fellázítják. A letartóztatott parancsnokokat túszként magukkal vitték és elkobzott vasúti szerelvényeken Galícia irányában eltávoztak. A közbül eső katonai hatóságok a lázadók megfékezését meg sem kísérelték. A legénység személyi felszerelésének nagy részét eladta és részegen lövöldözött a különböző átvonulási állomásokon. Az említett alakulatok lázadása nyomán csakhamar bomlásnak indult az ugyancsak erre az útvonalra került 29. gyalogdandár (Alexandrovszkból), az 5.

[399] Az ezred a keleti hadsereg XII. hadtestéhez tartozott.

[400] HIL AOK I/1/3. cs. KuK I. R. Nr. 134—Beilage Zum RKTB. Nr. 202.

[401] Nem azonos a német Hoffmann tábornokkal!

[402] Az 54. hadosztály Mogilevből északra, Rybnica térségében látott el megszálló és határvédelmi feladatokat.

tábori tüzérdandár (Mariupolból), sőt ez utóbbi bomlasztólag hatott a 155. gyaloghadosztályra is, amellyel Mogilevben találkozott.[403]

Más alakulatok, így például a 11. huszárezred (Pavlovgrádból), és az 5. honvéd lovashadosztály több ezrede is (Jekatyerinoszlávból), már felbomlott állapotban érték el a hazai földet.[404] November elején egyedül a XII. hadtestnél olyan fokot ért el a bomlás, hogy a 35 000 főt (és 5000 lovat) számláló hadtestből alig néhány ember érkezett haza kötelékben.[405]

Hasonló sorsra jutott a lengyel katonai kormányzóság területén levő állomány is, kivéve azokat, akik a létrejött lengyel állam fegyveres erejéhez csatlakoztak.[406]

A levéltári források alapján nem tudjuk végigkövetni valamennyi, a keleti hadsereghez tartozó alakulat felbomlásának útját. A felsorolt esetekből azonban úgy tűnik, hogy az ukrajnai és oroszországi megszálló osztrák—magyar alakulatok nagy része felbomlott állapotban, fegyvereitől, személyi és egyéb felszerelésétől többnyire megfosztva, a sok nélkülözéstől, valamint ukrán és fehérorosz ellenforradalmi bandák támadásaitól kimerülve, jelentős veszteségeket szenvedve érkezett haza az egykori hátországba. Igen gyakran előfordult, hogy a tiszti állomány kerülő úton csak akkor jutott el a hazai földre, amikor a legénység már otthon volt. A legénység ugyanis a tiszti állománytól — amennyiben tehette — még Galíciában levált és önálló kezdeményezéssel megkereste a hazatérés legrövidebb útját. A keleti csapatok nagy részénél végbement ilyen jellegű hazatérés nem volt tapasztalható akkora méretekben sem a délnyugati, sem a délkeleti arcvonal katonaságánál. Ez a tény arra utalt, hogy a keleti hadsereg körében végbement lázadások sokkal erősebbek voltak és a tisztikart a csapatok további sorsának alakulásából jórészt kikapcsolták. De voltak olyan alakulatok is,

[403] KAW KM Liquid. Kom. Abt. für die A. i. F. Gruppe Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 12. Frank Adolf őrnagy jelentése.

[404] HIL AOK I/2/14. cs. KM Liquid. Kom. Abt. für die A. i. F. Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 28. Res 7000 von 1918. és Nr. 12. Res. 6900 von 1918.

[405] HIL AOK I/2/14. KM Liquid. Kom. Abt. für die A. i. F. Ehem. Qu. Abt. des AOK Nr. 38. ad. AOK Op. Geh. 2218. von 1918.

[406] Uo. Nr. 14. Huber vezérőrnagy jelentése. A jelentés elmondja, hogy Lengyelországban a rekvirálásokat már október első felében abba kellett hagyni. Október végén a katonaság sorozatos támadásokat intézett a raktárak ellen, majd eladta fegyverét a lengyel légiósoknak. November közepén a felbomlott alakulatok maradványai nagy nehézségek árán jutottak át a határon. A fentieket e könyv szerzőjével folytatott beszélgetés során Gr. Jan. Stanislaw Loš ny. dandártábornok, Liposčak gyalogsági tábornok, lublini katonai főkormányzó szárnysegéde megerősítette. (A beszélgetés 1966. október 18-án folyt le Lublinban).

amelyeknél a tisztikar maga állott a lázadók élére, majd a fellázadt legénység hazatérését irányította. (Ez fordult elő például a csehekből álló 54. rohamzászlóaljnál, a szerb többségű 5. lövészezrednél. A két alakulat lázadásairól beszámoló források megemlítik, hogy ezeknél a csapatoknál a tisztikar nemzeti törekvései a katonák szociális és nemzeti elkeseredésével párosultak. Hasonló eset mutatkozott az 5. honvéd lovashadosztály magyar ezredeinél is.)

A lázadásoknak ez a két típusa híven visszatükrözi a keleti csapatok bomlási folyamatának különbözőségét. Az előbbi típusnál a legénység és a tisztikar osztályellentétei annyira erősek voltak, hogy a legénység a tisztikart vagy elűzte a csapatok éléről és utána az ellenforradalmi bandák támadásai és a hazatérés újabb nehézségei miatt fokozatosan felbomlott, vagy már eleve felbomlasztotta a kérdéses alakulatokat és kivonta magát a tisztikar alól. A másik típus, amely lényegesen kisebb számban fordult elő és csupán néhány egységre terjedt ki, arra volt példa, hogy a tisztikar a legénység lázadását saját nemzeti törekvései szempontjából kihasználta, a vezető szerepet magának megtartotta és fokozatosan megszilárdította, amelynek következményeképpen a bomlási folyamat sok esetben megállt. A folyamat megállítását a tiszteknek feltehetően az ellenforradalmi bandákkal való kapcsolata, megegyezése is elősegítette. Ezen csapatok, csapattestek vagy azok része, amennyiben csehekből, románokból, délszlávokból állottak, hazaérkezésük után többnyire saját kormányaik területnövelő politikájának és egyben a burzsoá utódállamok konszolidációjának eszközei lettek.

Az utódállamok kormányainak, így a Károlyi-kormánynak a legfőbb gondot nem is ezek, hanem a már felbomlott állapotban hazatérők okozták. Veszélyességüket az is növelte, hogy hazafelé útjukban, mint láttuk, összekeveredtek a „hazatérőkkel", vagyis a vesztegzárállomásokról kiszabadult egykori oroszországi hadifoglyokkal.

November első hetében már olyan hazatérők is feltűntek soraikban, akik nem is voltak az osztrák—magyar hadsereg vesztegzárállomásain, hanem egyenesen Szovjet-Oroszországból jöttek, köztük a szocialista forradalom és az intervenciós háborúk harcedzett, nagy tapasztalatokkal rendelkező vezetői és egyszerű katonái. Ezek a keletről hazatérőknek harmadik csoportját alkották.

Bonyolította a helyzetet, hogy a keletről hazatérők egy része nyugat felől lépte át az ország határait, miután különböző politikai és katonai okok miatt kénytelen volt nagy kitérőt tenni és utána a délnyugati arcvonalról érkező felbomlott katonatömegekkel szintén összekeveredett.

Mások Erdély felől érkeztek és a szállítmányokhoz gyakran a román burzsoá hadsereg elől menekülő polgári személyek vagonjait is hozzácsatolták. Ugyanez volt tapasztalható az egykori Magyarország déli részeiből, a Bácskából és a Bánátból érkezőknél is.[407]

A fogadó bizottságok és egyéb kormány- illetve katonai hatóságok munkáját bizonyos mértékig megkönnyítette, hogy a keletről érkező katonaság többségét még Galíciában vagy Ukrajnában, esetleg Lengyelország területén lefegyverezték az ukrán és fehérorosz ellenforradalmi bandák, vagy maguk a lengyel, ukrán és román hatóságok kobozták el a fegyvereket.[408]

Ezzel a Károlyi-kormánynak, de az utódállamok kormányainak is nagy szolgálatot tettek, mert megszabadították őket a lefegyverzés gondjaitól. Ennek ellenére — a jelentésekből kitűnően — a fogadó bizottságok munkája korántsem volt zavartalan: a keletről hazatérő katonaság megmaradt fegyvereit éppen úgy nem akarta leadni, mint a délnyugati vagy a délkeleti arcvonalról hazatérő katonaság. A Károlyi-kormány hatóságainak különösen sok összeütközése akadt a Magyarországon átvonuló és magukat az utódállamok polgárainak valló, nemzetiségi katonákkal. De az összeütközések a magyar legénységgel sem voltak ritkák. Ez utóbbiakat a fegyverek elszedésén túl a sok esetben tapasztalt régi bánásmód is felháborította: „a fegyelem fenntartásának" ürügyén a hazaérkezőket a fogadó bizottságok tisztjei sokszor úgy megalázták, mintha Magyarországon közben nem történt volna semmi. Az elkeseredés és az elégedetlenség napról napra nőtt, bár a Károlyi-kormány mindent elkövetett, hogy a hazatérőktől minél gyorsabban és minél simábban megszabaduljon.

A novemberi leszerelési kampány átcsúszott decemberre is, mivel egyrészt a hazaözönlés folyamata nem zárult le, másrészt a „hadsereg kérdésének" megoldatlansága a megbízható fegyveres erők felállításának sikertelenségével gátolta, fékezte a leszerelés munkáját is, jóllehet Böhm Vilmost, a Károlyi-kormány szociáldemokrata hadügyi államtitkárát korántsem lehetett tétlenséggel vádolni. Ahogy haladt előre az idő, úgy éleződött ki a hadsereg kérdése a polgári demokratikus Magyarországon. November közepétől az ösztönösen kitört elégedetlenség-sorozatnak tudatosan szervezett formái lettek: a november 24-én megalakult Kommunisták Magyarországi Pártja, amelynek egyik vezető rétegét éppen a keletről hazatért

[407] A polgári menekültek csatlakozását az egykori filmhíradók is megörökítették. L. BM Archiv anyag. 1918. év. L. még HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 30 144. sz./Eln. Kp. oszt. 247—1918.

[408] HIL Polg. dem. forr. 7. cs. HÜM 31 413/Eln. Kp. oszt. 1918. december 5.

egykori hadifoglyok adták, mind sikeresebben tudta felsorakoztatni a katonatömegeket a munkásosztály és a szegényparasztság harcai mögé. Azok a katonatömegek, amelyek kezdetben a hátországból kapott hírek alapján a forradalommal szemben illúziókat tápláltak, a hazai földre lépés után fokozatosan felismerték: a polgári demokratikus forradalom vívmányai nem mindenben egyenlők azokkal a forradalmi célkitűzésekkel, amelyeket magukban ösztönösen megfogalmaztak.

Magyarországon ez különösen érezhető volt, mivel a nemzetiségi területek nagy részének leválásával mindinkább előtérbe került az alapvető osztályok közötti ellentét kiéleződése, s a kommunista párt képes volt arra, hogy a szocialista és polgári demokratikus célkitűzéseket szétválassza, a köztük levő különbséget a dolgozó tömegekben tudatosítsa, és megértesse: a polgári demokratikus forradalom vívmányainak kiharcolása nem egyenlő a dolgozó nép felszabadulásával. Ezt csak a szocialista forradalom győzelemre jutása biztosíthatja.

Az utódállamok többségében ez a folyamat nem következett be: a hazatért katonákat a konszolidáció útján messzebbre jutott burzsoázia területhódító politikájával és az antant közvetlen segítségével semlegesíteni tudta, sőt több országban ennek a politikának szolgálatába állította. Magyarországon viszont a Károlyi-kormány rendkívül nehéz helyzetbe került annak ellenére, hogy az antant támogatását a belgrádi katonai egyezmény óta igyekezett biztosítani és felhasználni.

*

A délkeleti arcvonal hadserege és az Ostarmee felbomlásának a Duna menti népek életében igen nagy jelentősége volt. Ha ezt a folyamatot a délnyugati arcvonal felbomlásának folyamatával hasonlítjuk össze, számos megegyező jegy mellett különbségeket is találunk. Szeretnénk ugyanakkor megjegyezni, hogy az egyező jegyek mellett funkcionális szempontból a délkeleti arcvonal csapatai és az Ostarmee felbomlása között is különbség volt. A délkeleti arcvonal hadserege és a keleti hadsereg végső soron az ellenség délnyugati fronton elért hadászati áttörése, a Monarchiában lezajlott polgári demokratikus forradalmak győzelme és az érintett hadseregekben kialakult forradalmi válság nyomán létrejött általános felbomlás részeként hullott szét. Ellentétben a délnyugati arcvonal hadseregével, a délkeleti arcvonal és a keleti hadsereg felbomlása az ellenség délnyugati *hadászati áttörése és a polgári forradalmak győzelme után* következett be, így az mindkét hadseregnél a burzsoá utódállamok konszolidációjának időszakára esett. (Bár egyes csapattestek felbomlása már október 24-ével meg-

indult, a teljes folyamat november elején ment végbe.) Mindezek alapján elmondható, hogy a felbomlás már nem a Monarchia széthullására, szétesésére gyakorolt közvetlen hatást, hanem az utódállamok konszolidációját segítette elő, amellyel a Habsburg-monarchia „megmentési" kísérletének lehetősége délkeleten és keleten is egyaránt kizárttá vált.

Az időbeli elcsúszásnak az oka abban kereshető, hogy a felbomlást elősegítő külső tényező, az ellenséges offenzíva, a délnyugati hadsereget sokkal katasztrofálisabban érte, mint a délkeleti front csapatait. (A keleti hadsereg esetében nagy erejű ellenséges offenzíváról nem beszélhetünk.) Amikor azonban a délnyugati arcvonal felbomlásával, valamint a polgári demokratikus forradalmak győzelmével az Osztrák—Magyar Monarchia is véglegesen szétesett, a délkeleti arcvonal hadserege és az Ostarmee is azonnal felbomlásnak indult, amely néhány nap alatt be is fejeződött. Ez arra utal, hogy mindkét hadseregnek továbbra is szüksége volt olyan külső tényezőkre, amelyek a felbomlást elindították. A délkeleti arcvonal számára külső tényező elsősorban a délnyugati arcvonal felbomlása és a polgári demokratikus forradalmak győzelme, másodsorban az antant balkáni hadseregének október végén bekövetkezett újabb, bár nem nagy erejű támadása volt. A keleti hadseregnél antant támadás nem volt, így a felbomlást az előbb említett két külső tényező, párosulva a hadseregben levő felbomlási tényezők együttes hatásával (amelyek a délnyugati front alakulatainál tapasztaltakkal megegyeztek), indította el.

Közös jegyek voltak mindkét hadsereg felbomlási folyamatában, hogy azt a legtöbb esetben parancsmegtagadások és lázadások előzték meg, amelyeknek főszereplője, csakúgy, mint a délnyugati fronton, a legénység volt, kivéve néhány alakulatot, ahol a tisztikar egy része is bekapcsolódott a lázadások megszervezésébe. A lázadások kirobbanása bizonyos szervezettséggel, többnyire előkészítve történt meg és közvetlen céljuk az volt, hogy a hadsereg kereteit összetörjék, a Monarchiát még mindig szimbolizáló tiszteket elűzzék, hazamenjenek és a polgári demokratikus forradalmak által kiharcolt jogokat, amelyekben saját törekvéseik eredményét látták, önálló szabad államokban gyakorolhassák. A lázadó legénység politikai célkitűzésében a polgári demokratikus forradalmak hatására, különösen a nemzetiségi csapatoknál, a nemzeti törekvések kerültek túlsúlyba, amiket azonban bolsevik célkitűzéseknek véltek, mert szocialista forradalmi szervezet, párt hiányában nem látták a kettő közötti különbséget.

A forradalmi szervezet hiányának másik következménye az volt, hogy a lázadások többsége az alakulatok felbomlásához vezetett. Ez alól, mint

láttuk, néhány olyan egység volt kivétel, amelyekben a tisztek ragadták magukhoz a vezető szerepet. De ezeknél is az volt a helyzet, hogy a magasabb egységekről leváltak, tehát a hadsereg felbomlási folyamatát meggyorsították. A többi alakulat nagy részénél az alegységek is felbomlottak, mivel nem volt senki, aki megmagyarázta volna nekik, hogy szervezetten, fegyveresen kell hazatérniük a munkásosztály és a többi dolgozó osztály harcának megsegítésére.

A szocialista forradalmi szervezet, párt hiánya vezetett továbbá a rablásokhoz és fosztogatásokhoz (éppúgy mint a délnyugati arcvonal felbomlott alakulatainál), valamint ahhoz, hogy az Ostarmee katonái oly sokat szenvedtek a különböző ellenforradalmi bandák támadásaitól, illetve nem tudták azokat kellőképpen elhárítani. Sőt még abban is megegyezett a sorsuk, hogy az utódállamok hatóságai ugyanúgy megkísérelték fegyvereik elszedését, mint ahogy a délnyugati arcvonal csapatainak esetében tették.

Az utódállamok burzsoá kormányai ezekkel a csapatokkal szemben is saját érdekeiknek megfelelően jártak el: a magyar, osztrák és bizonyos tekintetben a jugoszláv kormány azonnali lefegyverzésüket és leszerelésüket rendelte el, míg a csehszlovák és román kormány besorozta őket a burzsoá hadseregbe, hogy az antant engedélyével az egykori magyar királyság rovására területszerző hadjárataiban felhasználja őket. A hazatérő katonák egy része így vált akaratán kívül az antant imperializmus terveinek, a szovjetellenes hídfőállás kiépítésének eszközévé.

Ha a délkeleti arcvonal hadseregének felbomlását funkciója szempontjából tekintjük és a délnyugati front csapatainak felbomlásával vetjük össze, a hadászati jellegű felbomlás elnevezéssel illethetjük. Ez a hadászati jellegű felbomlás azonban már nem az Osztrák—Magyar Monarchia, hanem a Monarchia után kialakult Duna menti burzsoá utódállamok és a Károlyi-kormány léte szempontjából volt alapvető fontosságú, mert az utódállamok konszolidációját segítette elő, a végső soron egyik következményeképpen létrejött belgrádi katonai egyezmény pedig nemzetközileg a Károlyi-kormányt is konszolidálta. Így a délkeleti arcvonal hadászati felbomlása a történelmi haladást szolgálta. Az más kérdés, hogy az antant imperializmus a kialakult utódállamokat a szocialista forradalom nyugati záróvonalának tekintette és imperialista céljaira igyekezett felhasználni. Az Ostarmee felbomlásának értékelésénél abból kell kiindulnunk, hogy a felbomlás olyan területen történt, ahol a szocialista forradalom győzelmének kihatásai az élet minden területén érezhetőek voltak, és a lakosság nagy többsége a szovjet hatalom híve volt. Mivel a volt Osztrák—Magyar Monarchia határaihoz közel eső ukrán, orosz területek forradalmi veszélyességéhez

egy pillanatig sem fért kétség, érthető, hogy a páduai fegyverszüneti tárgyalásokon az antanthatalmak, az osztrák—magyar megszálló erők továbbmaradását követelték, mindaddig, amíg az antantcsapatok helyükbe be nem vonultak. Az antant imperializmusnak ezt a számítását azonban a „keleti hadsereg" felbomlásával és hazatérésével keresztülhúzta: az egykori Ostarmee a megszállt területeket olyan gyorsan elhagyta, hogy az adott időszakban egyetlen antantalakulat sem tudta az osztrák—magyar megszálló erők helyét elfoglalni. Mindez akkor az ukrajnai és szovjet-oroszországi szocialista forradalmi erőknek lélegzetvételnyi időt adott és komoly segítséget jelentett.

A „keleti hadsereg" felbomlott alakulatainak hazaözönlése az utódállamok kormányainak még súlyosabb gondot jelentett, mint a más arcvonalról hazatért többi hadsereg. Ez a gond mindenekelőtt a hazatérők erősebb „bolsevik fertőzöttsége miatt" volt nagyobb, de azzal is tetéződött, hogy a hazavonuló hadsereggel együtt, vagy annak nyomában a vesztegzárállomások „hazatérői" és a vesztegzárállomásokon nem járt, de az orosz szocialista forradalom és intervenciós háborúk iskoláit megjárt „hazatérők" is nagy tömegben érkeztek. Ennek következményeként az utódállamok mindegyikében hamarosan napirendre került az utóbbiak megsemmisítésének sürgető jelszava.

A „keleti hadsereg" felbomlásának és hazatérésének történelmi jelentősége így abban is lemérhető, hogy a Károlyi-kormány vezette Magyarországon a szocialista forradalmi erők olyan vezető káderekkel és tömegekkel erősödtek meg, akik, ill. amelyek döntő szerepet játszottak az 1919-es magyar szocialista forradalom győzelmében.

Mindezek alapján a délkeleti arcvonal és az Ostarmee felbomlásának folyamatát — annak ellentmondásosságát elismerve — pozitíven kell értékelnünk és helyét a Monarchia népeinek felszabadításáért, a polgári demokratikus forradalmakkal megteremtett utódállamok konszolidációjáért és Magyarországon bizonyos tekintetben a szocialista forradalomért vívott haladó, igazságos harcok között kell kijelölnünk.

Mennyiben állhatnak meg ezek után azok a történelemhamisítások, amelyek immár évtizedek óta igyekeznek bizonyítani a „tőrdöfés és hátbatámadás" teóriáját és magasztalni a „fronthadseregek dicső katonáit utolsó percig való helytállásukért, rendületlen kitartásukért a közös haza, a Monarchia mellett", amely azalatt „néhány hazaáruló, bolsevista és nacionalista felforgató bűnös üzelmének esett áldozatául" azokkal a hátországi „csapattöredékekkel" együtt, amelyek a „megtévesztő propaganda hatására segítettek a rend és nyugalom felborításában"? S megállhatnak-e azok a nézetek, amelyek a dualista állam felbomlását az egykor „hűséges", de lelketlen uszítók nyomán „hűtlenné vált népek" és katonafiaik helyt nem állásában vagy egyenesen nyílt árulásában keresik? És végül elbírják-e a történelem ítéletét azok a ferdítések, amelyek a nép- és katonatömegek Monarchia-ellenes *forradalmi harcát* az ellenséges propaganda és a „tiszta demokrácia" eszméi kiváltotta szubjektív érzések kitörésének és győzelmének tekintik, és vállveregetve megdicsérik a „népek fiait józanságukért", amely lehetővé tette, hogy „Középkelet-Európában ne Lenin, hanem Wilson eszméi győzedelmeskedjenek"?

Az Osztrák—Magyar Monarchia államának pusztulása nem egyes „bolseviki és nacionalista felforgatók és hazaárulók" műve, sem egyes „néptörzsek", nemzetiségek, nemzetek, népek „helyt nem állása, hűtlensége vagy bűnös mulasztása" volt.

Az Osztrák—Magyar Monarchia államrendszere megsemmisült, mert belső és külső ellentmondásai az imperialista világháború menetében és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom termékenyítő hatására kiéleződtek és — a forradalmi erjedésen és a forradalmi válságon át — létrejött objektív forradalmi helyzet 1918 őszén forradalmakba csapott át, amelyek a katonai vereség nyomán támadt lehetőségekkel élve elpusztították az

államot és romjain létrehozták a burzsoá demokratikus utódállamokat.

A Monarchia felbomlásában az osztály- és nemzeti elnyomást belsőleg és külsőleg fenntartani hivatott legnagyobb fegyveres erő, a hadsereg kimagasló szerepet játszott: a békéért és a forradalmakért harcoló tömegeket nemcsak azzal segítette, hogy saját belső forradalmi fejlődése következményeként a Habsburg elnyomó hatalom oldaláról fokozatosan levált, hanem a forradalmi munkásosztály és egyéb dolgozó tömegek szövetségesévé, a forradalmak győzelmének közvetlen vagy közvetett harcosává vált, olyan elsöprő többségében, hogy a forradalmak a Monarchia területén (illetve a forradalmak szempontjából legfontosabb hátországi csomópontokban és az arcvonalakon) általában vér nélkül győztek, vagy az államhatalmat eddig kézben tartó erők (mindegy, hogy milyen közvetlen okok vagy számítás következtében) a hatalom vagy a fegyveres erő egy részének átadására kényszerültek. Míg a hadsereg hátországi alakulatainak egy része közvetlenül támogatta a hatalom megragadásáért folyó harcot, másik része pedig azt semlegességével, majd később csatlakozásával segítette, a hadsereg frontalakulatai részben a forradalmak győzelmét (délnyugati front), részben azok konszolidációját (délkeleti arcvonal és az Ostarmee) s a Habsburg megmentési kísérletek bukását felbomlásukkal segítették elő. (Az Ostarmee felbomlása, mint említettük, már a magyarországi szocialista forradalom előkészítését is szolgálta.)

Mindez annak volt a következménye, hogy a fegyveres erők óriási többsége ugyanazon forradalmi fejlődésen esett át — s vele egyidőben —, amin a dolgozó tömegek keresztülmentek: a „néptől különvált fegyveres erő", a forradalmi fejlődés útján a néppel azonosult, s így a Monarchia pusztulása a néptömegek és a katonatömegek együttes csapásának eredménye volt.

A katonatömegek forradalmi fejlődését a katonapolitikai válságból kiinduló forradalmi erjedés, forradalmi válság és a forradalomba való közvetlen bekapcsolódás, illetve a forradalmak győzelmét elősegítő felbomlás szakaszaival jelölhetjük meg. E forradalmi fejlődés objektív és szubjektív tényezők eredője volt, amelyek forrásai az imperialista világháború nyomán kibontakozó gazdasági, társadalmi, politikai és katonai válság, illetve a Nagy Októberi Szocialista Forradalom termékenyítő hatása, megjelenési formája pedig a forradalmi erjedés időszakában a katonatömegek forradalmi eszmékkel való telítődése, a forradalmi válság időszakában előbb a hátországi, majd a frontalakulatok forradalmi mozgalmai: lázadásai, felkelései és bomlása, s végül a forradalomban a katonatömegek részvétele, ill. a hadsereg teljes felbomlása.

A katonaság forradalmi fejlődésének általános jellemzője, hogy az annak nyomán kibontakozott forradalmi akciók fokozatosan a néptömegek forradalmi mozgalmainak részeivé váltak, sőt azokat nemcsak segítették, és a radikalizálódás irányába lendítették, hanem a győzelem kivívását a fegyverek erejével biztosították. Mindamellett az is tény, hogy a néptömegek és a katonatömegek forradalmi harcának egysége a forradalmi marxista munkáspárt hiányában végül is a polgári demokratikus forradalom célkitűzéseinek bázisán, a burzsoázia vezetésével jött létre, kihasználva a forradalmi tömegek ösztönös szocialista forradalmiságát és azt a téves elképzelésüket, hogy a győztes forradalmak *szocialista* forradalmak.

Ezzel voltaképpen azt is érzékeltettük, hogy a katonák millióit mozgósító forradalmi harc ösztönösen megfogalmazott célkitűzéseinek nem feleltek meg az elért eredmények: a polgári demokratikus forradalmakkal létrejött államok. Mégis, győzelmes harcuk nyomán Középkelet-Európában az az állam pusztult el, amely az osztály-, és nemzeti elnyomás anakronisztikus példája volt és helyébe olyan államok léptek, amelyek az önálló nemzeti fejlődés lehetőségeit — az osztályelnyomás fenntartása mellett — elvileg biztosíthatták.

Az elkövetkező évek azonban megmutatták, hogy Középkelet-Európa égető nemzeti és társadalmi problémáinak végleges és igazságos megoldása a kapitalizmus viszonyai között lehetetlenség.

Erre csak a szocialista társadalom vállalkozhatott.

RÖVIDÍTÉSEK

Abt.	Abteilung
AK	Armeekommando
A.i.F.	Armee im Felde
AOK	Armeeoberkommando
Art.	Artillerie
Baon	Bataillon
BKA	Bayerisches Kriegsarchiv, München
BM	Belügyminisztérium
Chef. des Gen. Stabes	Chef des Generalstabes
Div.	Division
DFK	A diadalmas forradalom könyve. (Szerk. Gellért Oszkár) Budapest, é. n.
Evb.	Evidenzbüro
F. Jäg.	Feldjäger
FASt	Feindspropagandaabwehrstelle
FM	Feldmarschall
FMLt	Feldmarschalleutnant
Főv. Lt.	Fővárosi Levéltár
Go.	Generaloberst
Gen. Kmdo	Generalkommando
GZNB	Generalzensur und Nachrichtenbüro
HFB	Hadfelügyeleti Bizottság
HFP	Honvédfőparancsnokság, Budapest
HG	Heeresgruppe
HM	Honvédelmi Minisztérium
HIL	Hadtörténeti Intézet és Levéltár, Budapest

Honv.	honvéd
HÜM	Hadügyminisztérium
ID	Infanteriedivision
Inf.	Infanterie
IR	Infanterieregiment
Kav.	Kavallerie
KAW	Kriegsarchiv, Wien
Kgf.	Kriegsgefangen
KM	Kriegsministerium
KM10. Kgf. Abt.	Hadügyminisztérium 10., hadifogolyügyekkel foglalkozó osztálya
KPQu	Kriegspressequartier
KuK	Kaiserlich und Königlich
Ldst.	Landsturm
Liquid. Kom.	Liquidierungskommission
MFMT I.	A magyar forradalmi munkásmozgalom története. I. köt. Budapest 1966.
Me	Miniszterelnökség
MMJK	Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. (Összeállította Iványi Emma) Budapest 1960.
MMTVD	A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. I—V. köt. Budapest 1966.
MK/KM	Ministerialkommission/Kriegsministerium
MK/SM	Militärkanzlei Seiner Majestät
Na. Abt.	Nachrichtenabteilung
OL	Országos Levéltár, Budapest
Op. Abt.	Operationsabteilung
ÖULK	Österreich—Ungarns Letzter Krieg. I—VII. köt. Wien 1931—38.
PGMÖUM	Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch—Ungarischen Monarchie (1914—1918) (Szerk. Komjáthy Miklós) Budapest 1966.
PI Arch.	Párttörténeti Intézet Archívuma. Szántó Béla hagyaték.
Rgt	Regiment
Qu. Abt.	Quartiermeisterabteilung
Sch. Rgt	Schützenregiment
StAW	Staatsarchiv, Wien

NÉVMUTATÓ

(A tárgykör szempontjából fontosabb személynevek)

Andrássy Gy. gr. — 269, 274, 282, 290, 298, 300, 301, 304, 307, 309, 313, 332, 336, 352, 357, 363, 373, 388
Apponyi A. gr. — 332
Arendts, v., német vezérkari alezredes — 301
Armand, gr., francia őrnagy — 227
Arz, A. v., gyalogsági tábornok, majd vezérezredes, vezérkari főnök — 30, 41, 70, 82, 104, 108, 109, 127, 136, 174, 185, 199, 200, 212, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 239, 241, 243, 255, 265, 266, 273, 280, 301, 313, 316, 318, 324, 332, 339, 352, 364, 369, 372, 373, 374, 375, 379, 384, 388

Badoglio, P., olasz altábornagy — 366, 370, 382, 383, 384, 385, 410
Balfour, A. J. — 192, 217
Balla A. — 312
Baraniczki közlegény — 141
Barnicerič, M., matróz — 91
Bartha A. — 341, 408
Batthyány T. gr. — 254, 344, 391
Beckert, W., alezredes — 132
Beneš, E. — 407
Beneš, F., közkatona — 113
Berchtold L. gr. — 17
Berinkey D. — 377, 403
Berndt, F., altábornagy — 171, 172
Berta Gy. tizedes — 141
Bethlen I. gr. — 203
Blümel, J., alezredes — 141
Bogdan, M., közlegény — 196
Boroevič, S. v., vezérezredes, majd tábornagy — 37, 50, 127, 136, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 189, 198, 212, 229, 243, 246, 247, 250, 251, 258, 262, 267, 268, 273, 277, 281, 285, 286, 287, 288, 293, 303, 304, 305, 311, 317, 342, 353, 354, 355, 356, 359, 360, 363, 364, 371, 372, 375, 376, 379, 380, 384
Bőhm V. főhadnagy, majd államtitkár — 104, 414
Bruck G., százados — 132
Bruszilov, A. A., orosz gyalogsági tábornok — 28
Bučko I. közlegény — 196
Burián I. br. — 216, 222, 225, 227, 233, 237, 238, 274

Clemenceau, G. — 64, 126, 192, 217
Conrad v. Hötzendorf tábornagy — 16, 17, 18, 21, 24, 25, 30, 41, 126, 127, 131, 174, 179, 198
Cramon, E. v., német tábornok — 12, 227, 229, 272, 300, 372, 373
Csernyák J. százados — 335, 404
Csicserics, A., gyalogsági tábornok — 175, 179, 180
Czernin, O. v., gr. — 82, 126, 153
Czimbora V. közlegény — 159

Dankó Á. őrvezető — 159
Darányi I. — 122
Diaz, A., olasz tábornagy — 278, 280, 283, 353, 366, 376, 381, 384, 403
Dormándy J. alezredes — 227, 401, 403
Dormándy K. tábornok — 371
Dutkievics K. közlegény — 138

Esperay, Fr. D', francia tábornok — 217, 220, 224, 225, 377, 378, 382, 383, 392, 401, 403, 404, 405
Eszterházy M. gr. — 34, 203

Fényes L. — 80, 116, 130, 312, 337, 345
Ferenc Ferdinánd trónörökös — 17
Ferenc József, I. — 17, 34
Ferry G. csendőrtábornok — 50

Gál A. közlegény — 159
Garami E. — 320, 391
Gasperri, L. de — 233
Georgi, F. v. — 18
Ghillányi I. — 43
Ghraber, A., matróz — 91
Goldbach, K., altábornagy — 221
Gömbös Gy. vezérkari százados — 203
Gross, A. dr. — 225
Gross, R., százados — 132
Guseck, O. v., táborszernagy — 91

Hadik A. gr. — 299, 300
Hadik J. gr. — 331, 332, 339
Halász A. közlegény — 159
Hansa, A., altengernagy — 90, 91, 92
Hazai S. br. vezérezredes, pótlásügyi főnök — 18, 70
Henrys, Ch., francia tábornok — 406, 407
Herron, R. 227
Hindenburg, P. v., német tábornagy, vezérkari főnök — 26, 29, 42, 180, 212, 220, 225, 280, 352, 353
Hintze, O. — 215, 216
Hock J. — 237
Hodula tábornok — 331
Hodža, M. — 407
Hoffmann, K., német tábornok — 65, 411
Hohenlohe, v., herceg — 228, 352
Holub, F., altengernagy — 307, 330
Homola I. közlegény — 145
Horthy M. ellentengernagy — 92, 312
Hussarek, M. — 223, 225, 226, 233, 238, 239

Istvanovits altábornagy — 268

Jászi O. — 320
Jékelfalussy Z. — 313
Jenő főherceg, vezérezredes — 127
József főherceg vezérezredes, majd tábornagy — 70, 126, 127, 136, 173, 174, 175, 179, 180, 188, 198, 212, 214, 223, 224, 229, 247, 256, 265, 273, 289, 290, 291, 292, 294, 324, 329, 330, 331, 332, 336, 337, 339, 340, 345, 346, 401
Juriga N. — 258

Kamenyev, L. B. — 347
Károly, IV. — 29, 30, 34, 42, 43, 64, 70, 114, 126, 212, 227, 249, 269, 274, 299, 300, 318, 369, 379
Károly István főherceg tengernagy — 92
Károlyi M. gr. — 64, 107, 191, 235, 237, 241, 259, 261, 274, 297, 312, 320, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331 332, 333, 334, 335, 339 340 342, 343, 346, 347, 364, 365, 370, 371, 372, 373, 374, 377, 396, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 414, 415
Keil, E., százados — 132
Kerenszkij, A. F. — 30, 31, 35, 45, 46
Kestřanek, P. v., gyalogsági tábornok — 302, 308, 309
Kiss A. közlegény — 159
Kochanowszki közlegény — 140
Kolhaus, R., vezérkari őrnagy — 236
Kolcsak, A. V., orosz tengernagy — 116
Konopitzky altábornagy — 400, 401, 403
Korošec, A. — 240, 260
Korvin O. — 330
Koszmonovszky vezérkari alezredes — 401, 403
Kozák M. tiszthelyettes — 139
Kövess, H. v., vezérezredes, majd tábornagy — 124, 221, 227, 253, 263,

264, 342, 343, 364, 377, 396, 398, 399, 401, 402
Kramař, K. — 307
Krause ezredes — 297
Krauss, A. v., gyalogsági tábornok — 43, 127, 174
Krobatin, A. v., tábornagy — 127, 174, 189, 260, 290, 292, 296, 359, 346, 371 372, 376
Kunfi Zs. — 345

Lammasch, H. — 227, 228, 269, 298, 316, 373, 374
Landler J. — 323, 328, 333, 338
Landwehr, O., vezérőrnagy — 43, 75, 182
Láng B. — 70
Lansing, R. — 217, 300
Laxa, O., vezérőrnagy — 227, 364
Lenin, V. I. — 13, 19, 55, 56, 57, 101, 137, 299, 319, 347
Lichtenstein J. herceg fregatt-kapitány — 227, 366, 370, 373, 383
Linder B. — 342, 346, 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 377, 378, 379, 391, 400, 401, 405, 407, 408
Liposčak gyalogsági tábornok — 135, 141, 412
Lipót Salvator főherceg — 122
Lovászy M. — 237, 337, 343
Ludendorff, E. v., német gyalogsági tábornok, főszállásmester — 126, 212, 251
Lukachich G. br. altábornagy — 94, 102, 107, 254, 266, 322, 323, 324, 325, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 344, 345

Mackensen, A. v., német tábornagy — 119, 221, 343, 383, 396, 399
Margittay hadnagy — 104
Masaryk, T. — 236, 257, 301, 307
Mennsdorf, L. gr. — 227
Metzger, C., altábornagy — 174, 179
Michits szerb vajda — 406
Mihailović táborszernagy — 314
Mikó A. közlegény — 159
Mikus A. közlegény — 159
Molnár D. altábornagy — 250, 289, 291, 292
Moltke, H. v., német vezérezredes — 25
Münnich F. — 109

Nagyatádi Szabó I. — 130
Neumann K. százados — 145
Nivelle, G. R., francia tábornok — 30
Njegovan, M., tengernagy — 90
Nyékhegyi F. alezredes — 227

Orlando, V. E. — 366

Pacelli, E. — 126
Pálfi Sándor közlegény — 98
Pentz B. alezredes — 123
Petrović, D., alezredes — 132
Pfanzer-Baltin vezérezredes — 218, 221, 252, 398
Pogány J. — 408

Rácz I. közlegény — 159
Rapaich vezérkari alezredes — 371
Raš, Fr., matróz — 91
Reich, J., alezredes — 132
Renner, K. — 318
Revertera, O. gr. 227
Ronge, M., vezérkari ezredes — 10, 11, 307
Rosenthall hadnagy — 138
Rošiczký, J., százados — 256, 308, 309
Roth, J. v., vezérezredes — 123
Rudas L. — 330
Ruggera, C., vezérkari százados — 227, 282, 353, 354, 357, 358, 359

Sallagar vezérőrnagy — 290, 291, 294
Sándor L. — 333
Sarkotić, S. v., vezérezredes — 70, 92, 221, 223, 291, 314, 317
Schäffer német vezérkari százados — 366
Schager őrnagy — 374
Scheiner, J. — 308, 309
Scheuchenstuel, V. v., gr. vezérezredes — 127, 174
Schiebel alezredes — 132
Schlieffen, A. v., német tábornagy — 24, 25

Schneller, J., vezérkari ezredes — 365, 366, 373, 374, 375, 379
Schönburg herceg lovassági tábornok — 199, 212, 262
Schöpflin ezredes — 139
Schwartz Gy. százados — 132
Scipioni olasz tábornok — 385
Seidler, E. — 191
Seiler, V., br. vezérkari alezredes — 227
Sényi P. korvett-kapitány — 312
Sešan, A., matróz — 92
Severin, W., tiszthelyettes — 138
Sisgorić, J., matróz — 91
Sixtus pármai herceg — 30, 126, 227
Skrzynski, I. — 227, 299, 357
Smuts, J. Ch., angol tábornagy — 227
Snjarić, B., gyalogsági tábornok — 314
Spitzmüller, A. br. — 239, 373
Stanek, F. — 260
Stefán J. közlegény — 98
Steuben német tábornok — 218, 221
Stöger-Steiner, R., br. — 70, 102, 220, 272, 278, 373
Stromfeld A. vezérkari ezredes — 52
Sündermann vezérőrnagy — 167
Sylvester, I. — 360

Szabó E. — 234
Szántó B. — 324, 328, 330, 338
Székács L. matróz — 91
Szurmay S. — 68, 70, 116, 130, 290, 292, 324, 329, 337, 339, 364
Szverdlov, J. M. — 319, 347

Takáts-Tolvay Gy. ezredes — 69, 364
Tersztyánszky K. vezérezredes — 70
Teuss tábornok — 331
Tisza I. gr. — 17, 18, 34, 43, 222, 235, 240, 257, 259, 261, 285, 336
Toblány K. közlegény — 148
Trautmannsdorf, W. gr. — 229
Triff J. szakaszvezető — 196
Trimmel, R., tábornok — 384
Turay I. közlegény — 159
Tušar — 307
Tverdy százados — 139

Vajda-Vojvoda S. — 258
Várnai Zs. — 334
Vass J. — 237
Vaux, A. de — 239, 300, 357
Vázsonyi V. — 80
Vidossich R. vezérkari ezredes — 227
Vilmos, II. — 114, 126, 212, 225, 298, 299

Wajmeka alezredes — 132
Waldstätten, A. v., vezérőrnagy, majd altábornagy — 150, 151, 152, 164, 167, 173, 174, 188, 199, 200, 212, 231, 368, 369, 370, 371, 373, 374,375, 376, 377, 378, 379, 384
Waldstätten, E. v., alezredes — 132
Weber, V. v., gyalogsági tábornok — 188, 227, 229, 230, 305, 309, 319, 343, 344, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 364, 365, 366, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 399, 403, 410
Wekerle S. — 70, 104, 234, 235, 237, 238, 239, 254, 266, 269, 290, 293, 312, 321, 326, 329, 332, 410
Willerding, R. v. altábornagy — 214
Wilson, W. — 29, 64, 76, 91, 96, 99, 192, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 237, 238, 241, 257, 261, 282, 299, 300, 301, 305, 317, 326, 343, 352, 353, 357, 358, 373
Windischgraetz, L. herceg — 75, 122, 130, 131, 175, 183, 329
Wurm, W. v., br. vezérezredes — 127, 174, 179, 207, 245, 247, 262, 277

Zanantoni, A., altábornagy — 150, 308, 309
Zeidler-Daubesky, S., vezérőrnagy — 316, 374, 375, 379
Zeynek ezredes — 184
Zoglauer, W., alezredes — 132
Zwierkowski Gy. korvett-kapitány — 227
Zsedényi J. alezredes — 341

FARKAS MÁRTON

KATONAI ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM 1918-ban

(A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában)

Az Osztrák-Magyar Monarchia osztály- és népelnyomó államrendszerének elpusztulásáért, az első világháború befejezéséért és a béke megteremtéséért folytatott küzdelem fontos állomása a Dunamedencében élő népek évszázados harcának. Az elnyomott népek –, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméitől megtermékenyítve és ennek lelkesítő példája nyomán – 1918 őszén kivívták polgári demokratikus forradalmukat. Olyan államok alakultak ki, melyek a tőkés osztályelnyomás viszonyai között maradtak ugyan, de biztosították az önálló nemzeti fejlődés lehetőségeit.

Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepet játszott a Monarchia fegyveres ereje. A Monarchia megdöntéséért és a békéért harcoló tömegeket nemcsak azáltal segítette, hogy fokozatosan levált az államhatalom oldaláról, hanem mint szövetséges, a fegyverek erejével biztosította a forradalom győzelmét.

Farkas Márton ennek a történelmi jelentőségű sorsfordulónak ábrázolására vállalkozott, s egyaránt felhasználta a nemzetközi szakirodalmat és a levéltárak még feldolgozatlan anyagát.

AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST

AZ AKADÉMIAI KIADÓ GONDOZÁSÁBAN JELENT MEG

Schönwald Pál

A MAGYARORSZÁGI 1918–1919-ES POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI

399 oldal – Kötve 57,– Ft

Ádám Magda

MAGYARORSZÁG ÉS A KISANTANT A HARMINCAS ÉVEKBEN

389 oldal – Kötve 72,– Ft

Csatári Dániel

FORGÓSZÉLBEN

Magyar–román viszony 1940–1945

492 oldal – Kötve 89,– Ft

Kónya Sándor

GÖMBÖS KÍSÉRLETE TOTÁLIS FASISZTA DIKTATÚRA MEGTEREMTÉSÉRE

201 oldal – Kötve 33,– Ft

Márkus László

A KÁROLYI GYULA-KORMÁNY BEL- ÉS KÜLPOLITIKÁJA

320 oldal – Kötve 45,– Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Ára: 60,— Ft